



కావ్యాలు

ప్రభంధములు

స్వార్థచిష మనుచరిత్ర



సదాశివ సమారంభం



గురు దక్షిణామూర్తి



గురు వేదవ్యాస మహర్షి



గురు కౌతిక మహర్షి



గురు నారద మహర్షి



గురు వాల్మీకి మహర్షి



గురు శిక్షపతి

శంకరాచార్య మధ్యమాం



గురు దత్తాత్రేయ



గురు బాలరాజ్



గురు గౌరమ బుద్ధ



గురు ఆదిశంకరాచార్య



గురు రామానుజాచార్యులు



గురు జ్ఞానేశ్వర్



గురు రవిదాస్



గురు కబీర్ దాస్



గురు చైతన్య మహా ప్రభువు



గురు నానక్



గురు రాఘవేంద్ర స్వామి



గురు పీఠప్రభాకర స్వామి



యోగి వేమన

అస్మదాచార్య పర్యంతం



గురు త్రిలింగ స్వామి



గురు లాహిరి మహాశయి



గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి



గురు వివేకానంద



గురు హాయి బాలా



గురు ఆరబింద్



గురు రమణ మహర్షి



గురు యోగానంద



గురు భక్తవేదాంత ప్రభుపాద



గురు మళయాళస్వామి



గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి



గురు చంద్రశేఖర పరమహార్య

వందే గురుపరంపరాం...



నన్ను “నేను” తెలుసుకోవటానికి

నన్ను “నేను” మార్పుకోవటానికి

“నేను” గా ఉండటానికి

మరియు అత్యుత్తమ జీవన విధానానికి

కావలసిన భక్తి,జ్ఞాన,కర్మ,ధర్మ సమాచారం ఒకేచోట తెలుగులో ఉచితంగా!

సాధారణంగా వేదాంతం తెలుసుకోవాలనే కోరిక వుంటుంది, కాని గ్రంథాలు అందుబాటులో లేవు. ఇంకొకరి దగ్గర గ్రంథాలు వుంటాయి, కాని జిజ్ఞాసువులకి ఎక్కడ ఉన్నవో తెలియదు. అలాగే కొన్ని లైబ్రరీ లో కొన్ని రకాల పుస్తకాలు మాత్రమే లభ్యం అవుతున్నాయి, అంతేగాక విలువైన గ్రంథాలు సరైన సంరక్షణ లేక కనుమరుగైపోతున్నాయి, కనుక మన అందరి కోసం భారత ప్రభుత్వం పురాతన ఆధ్యాత్మిక గ్రంథాలను సంరక్షించే నిమిత్తం ఎంతో శ్రమతో కంప్యూటరీకరణ ద్వారా ఒక చోట చేర్చుతూ ఆన్ లైన్ చేయటం జరిగింది. ఇటువంటి విలువైన జ్ఞాన సంపదను మరింత సులభంగా అందుబాటులోకి తీసుకురావటానికి సాయి రామ్ సేవక బృందం ఉడతా భక్తి గా ఇప్పటివరకే దాదాపు 5000 పుస్తకాలను వివిధ వర్గాలుగా విభజించి PDF(eBOOK) రూపంలో ఆన్ లైన్ లో ఉచితంగా అందించటం జరిగింది. కనుక ప్రతి ఒక్కరు ఈ సదవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకోగలరు. ఇందుకు సహాయం అందించిన భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా <http://www.new.dli.ernet.in>), ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్(<https://archive.org>), గూగుల్ వెబ్ సైట్(<https://www.google.co.in>), మైక్రోసాఫ్ట్ వెబ్ సైట్(<http://www.microsoft.com>) కు మేము ఋణపడివున్నాము.అలాగే ఇటువంటి బృహత్తర కార్యక్రమానికి పెద్ద మొత్తం లో గ్రంథాలను అందించిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానమునకు కూడా మనం ఋణపడివున్నాము. సాయి రామ్ సేవక బృందం కోరుకొనేది ఒక్కటి, ప్రతి ఇల్లు ఆధ్యాత్మిక జ్ఞాన గ్రంథాలతో నిండిపోవాలన్నదే మా కోరిక.

ఈ గ్రంథాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

- 1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: <http://www.new.dli.ernet.in> లేక <http://www.dli.ernet.in>
- 2) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్: <http://www.sairealattitudemanagement.org>
- 3) సాయి రామ్ గూగుల్ సైట్: <https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement>
- 4) ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్: <https://archive.org/details/SaiRealAttitudeManagement>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞం పై గల సలహాలు,సూచనలకు సేవక బృందాన్ని సంప్రదించుటకు: sairealattitudemgt@gmail.com

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సమాచారం: <https://www.facebook.com/SaiRealAttitudeManagement>

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సంబంధ వీడియోలు: <https://www.youtube.com/user/sairealattitudemgt>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞంలో ప్రతి ఒక్కరు పాల్గొని, ఈ అవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకొని,మీరు సంతృప్తులైతే మరొక సాధకునికి, జిజ్ఞాసువులకు మార్గం చూపించగలరని ఆశిస్తున్నాము. మీరు చదువుకోవటంలో ఏమైనా ఇబ్బంది కలిగితే సేవక బృందంను సంప్రదించగలరు. ఒకవేళ మా సేవలో ఏమైన పొరపాటు వస్తే మన్నించగలరు.

ఈ గ్రంథపు భారత ప్రభుత్వ డిజిటల్ లైబ్రరీ గుర్తింపు సంఖ్య: 2020010001980

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన ప్రచారార్థం ఉచితంగా eBook రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఈ గ్రంథముపై వ్యాపార,ముద్రణ హక్కులు రచయిత,పబ్లిషర్స్ కి గలవు, కనుక వారిని సంప్రదించగలరని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

SaiRealAttitudeManagement(SAI RAM) - సాయి నిజ వ్యక్తిత్వ నిర్వహణ(సాయి రామ్)

*** సర్వం శ్రీ సాయినాథ పాద సమర్పణమస్తు ***

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

<http://www.new.dli.ernet.in>

Digital Library of India: Inc. X

www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India

Hosted by: Indian Institute of Science, Bangalore in co-operation with
CMU, IIT-H, NSF, ERNET and MCIT for the Govt. of India and 21 major participating centres.

Home Vision Mission Goals Benefits Content Selection Current Status People Funding Copyright Policy FAQ RFP

Books Journals
Newspapers
Palm-Leaves (Manuscripts)

Title:

Author:

Year: to

Subject: Any Subject

Language:

Scanning Centre: Any Centre

[Presentations and Report](#)
[Statistics Report](#)
[Status Report](#)
[Feedback](#) | [Suggestions](#) |
[Problems](#) | [Missing links or](#)
[Books](#)

Click [here](#) for PDF collection
DLI MIRROR at IUCAA Data Center PUNE

For the first time in history, the Digital Library of India is digitizing all the significant works of Mankind.

[Click Here to know More about DLI](#) ^{New!}

Books	Journals	Newspapers	Manuscripts
<ul style="list-style-type: none">Rashtrapati BhavanCMU-BooksSanskritTTD TirupathiKerala Sahitya Akademi	<ul style="list-style-type: none">INSA	<ul style="list-style-type: none">Times of IndiaIndian ExpressThe HinduDeccan HeraldEenaduVaartha	<ul style="list-style-type: none">Tamil Heritage FoundationAnnaUniversity ^{New!}

Title Beginning with.

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z					
Author's Last Name																														
A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z					
Year																														
1850-1900					1901-1910					1911-1920					1921-1930					1931-1940					1941-1950					1951-
Subject																														
Astrophysics	Biology	Chemistry	Education	Law	Mathematics	Mythology	Religion	For more subjects...																						
Language																														
Sanskrit	English	Bengali	Hindi	Kannada	Marathi	Tamil	Telugu	Urdu																						

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

“దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్ఠమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం” అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని జళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజూ పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్చాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నీ కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన ‘ఇచ్చ’ (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. “నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది” అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖



మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014



స్వార్థచిష్ట మనుచరిత్రము

ఆంధ్ర కవిత్వపితామహ

అల్లసాని పెద్దనామాత్య ప్రణీతము



తర్కాచార్య, భాషాప్రసిద్ధి

శ్రీ కంభంపాటి రామగోపాలకృష్ణమూర్తి

విరచిత టీకాతాత్పర్యసహితము.



ప్రకాశకులు :

కల్వారితోట గ్రంథమండలి

విజయవాడ-1

పీఠిక

‘దేశభాషలందుఁ దెనుఁగు లెస్స’ యని పేరుగన్న యాంధ్ర భాష యేనాటినుండియున్నదోకూడ వివాదగ్రస్తమైనది. నన్నయయే తెనుఁగున నాదికవి. కవిత్వయము భారతముఁ బూరించుటకు మున్నూ జేండ్లు పట్టినది. తరువాతికాలమున నా త్రోవనే శ్రీనాథాదులు సంస్కృత గ్రంథానువాదమే చేసినను స్వప్రతిభాస్ఫూరకంబులుగ వర్ణనల సమకూర్చి భావి ప్రబంధకవులకు మార్గదర్శకులైరి. పిల్లల మఱ్ఱి పినవీరభద్రుఁడు భారత, అభిజ్ఞాన శాకుంతలములలోని కథను గ్రహించి ‘శృంగార శాకుంతల’మను పేర ప్రబంధముగా రచించెను. సామాన్యతః ప్రబంధశబ్దము కావ్యమాత్రపరమైనను, అష్టాదశవర్ణనా ఘటితమై గద్య పద్యాత్మకమైన తెనుఁగు కావ్యమందే రూఢమైనది. కథావస్తువును బ్రసిద్ధమైనదానిని గ్రహించి కవిప్రతిభ నద్దానికి జోడించిన మిశ్రకావ్యములే శ్రోత్రసేయములుగా నుండునని పించిన—

‘ప్రఖ్యాతంబన మిశ్రబంధమన నుత్పాద్యంబనంగాఁద్రిధా
వ్యాఖ్యాతంబగు వస్తువందు మఱి యధ్యాహారముంజేయఁగాఁ
బ్రఖ్యాతంబితీవృత్తమైనఁ గృతీసెప్పన్ నక్తకున్ శ్రోతకున్
విఖ్యాతిం గలిగించుఁ బుణ్యమహిమన్ విశ్వంభరామండలిన్’

అను చెప్పినాఁడు.

శృంగార శాకుంతలము తర్వాత సర్వాంగ సుందరముగా నెల్వడిన మహాప్రబంధ మీ ‘మనుచరిత్రము’. దీనికి గవిపేర్కొన్న పేరు ‘స్వారోచిషమనుసంభవము’ కాని కవియే ‘మనుచరిత్రంబందు కొనువేళఁ బురమేగఁ బల్లకిఁ దనకేలఁబట్టియెత్తె’ నని ‘మనుచరిత్ర’ మనుపేరునుగూడ వాకొనెను. అదియే లోకమునఁగూడ రూఢమైనది.

దీని నాంధ్రభోజుఁడనఁబరఁగు శ్రీకృష్ణ దేవరాయల కంకితము చేసెను. ఆ రాజకవిత్రుఁడు దాను గవియై విష్ణుచిత్తీయాదుల రచించి కవిపండితుల బోషించి తెనుఁగున స్వర్ణయుగమును ఘట

యించెను. అతని సరసతనుఁ దెల్పు నితిహాసములెన్నఁ గలవు. రాజ్యరక్షణ, నూతనరాజ్యస్వీకరణముల నాతనికిఁ, గవిగోష్ఠిజరుపుట కెక్కడ నవకాశముండెడిదో! దండయాత్రలకు వెడలునపుడు కవులనుగూడఁ గొనిపోయెడివాడట. అతని యాస్థానకవీశ్వరులగు నష్టదిగ్గజములలో నయసా, కవితయాచ పెద్దవాఁడు పెద్దన, యీ కృతికర్త.

ఈతఁడు నందవరీక బ్రాహ్మణుఁడు. మొదట స్కార్తుడై తర్వాత వైష్ణవమును స్వీకరించినవాఁడు. అల్లసాని చొక్కనకుఁ బుత్రుఁడు. బళ్లారి ప్రాంతమందలి దోపాడు పరగణాలలోని దోగాల గ్రామ మితని నివాసము. పెద్దన ప్రాసంగికముగాఁ జెప్పు పద్యముల కలరి రాయలు కృతినిన్నుని కోరఁగా—

‘నిరుపహతి స్థలంబు, రమణీప్రియదూతిక దెచ్చియిచ్చు క
పురవిడె, మాతృకింపయిన భోజన, ముయ్యెల మంచమొప్పు త
పురయు రసజ్ఞు, లూహ తెలియంగల తేఖక పాఠకోత్తము,
ల్లొరకినగాక, యూరక కృతుల్ రచియింపుమటన్న శక్యమే?’

అని ప్రబంధరచనానుకూల పరిస్థితులను జెప్పగా రాయలు కవిని కోరుకొమ్మని ‘కోకటగ్రామాద్య నేకాగ్రహారముల సీమల యందు నిచ్చెను.’ మనుచరిత్రంబందుకొనువేళ పురమేగునపుడు పల్లకిఁ దనచేతఁ బట్టియె త్తి కవీశ్వరునిపైఁ దనకున్న యపరిమి తాద రాభిమాన గౌరవముల వ్యక్తపఱచెను. ఎప్పుడు పిల్చినను ‘ఆంధ్ర కవితాపితామహ! అల్లసాని పెద్దన కవింద్ర!’ అని సిల్చువాడట.

రాయలు నిత్యశః కవిగోష్ఠి సల్పువాఁడు. ఉత్సాహమును రేకెత్తించి వారిలోని ప్రతిభను రాణింపజేయువాఁడు. అతఁడొక నాఁడు వైడి పశ్చేరమునఁ గవిగండవెండేరము నునిచితెచ్చి సభా స్థలిలోనుంచి ‘సంస్కృతాంధ్రములలో సమముగాఁ గైతసెప్పనేర్చిన కవివర్యు లిద్దానిఁ గైకొనఁగలరు’ అని నుడివెను. సభాస్థారులు లేవకపోగా రాయ లభిమానముతో—

ఉ. 'ముద్దుగ గండపెండియరమున్ గొనుడంచు బహుకరింపఁగా
 నొద్దిక నా కొసంగుమని యొక్కరుఁగోరఁగలేరు, లేరొకో?
 పెద్దన మధ్యలో నందుకొని
 'పెద్దనఁబోలు పండితులు పృథ్వినిలేరని నీ వెఱుంగవే!
 పెద్దన కీదలచినను బేరిమి నాకిడు కృష్ణరాణ్ణుపా!
 అని పూరించి

ఉ. పూత మెఱుంగులుం బసరుపూప బెడంగులుఁ జూపునట్టి వా
 కైతలు జగ్గునిగ్గు నెనగావలె గమ్మునఁగమ్మనన్వలెన్
 రాతిరియుంబవల్ మఱపురాని హూయల్ చెలియారజంపు ని
 ద్దాతిరి తీపులంబలెను దారసిలన్వలె లోఁదలంచినన్
 బాఁతిగఁగై కొనన్వలెను బైదలికుత్తుకలోని పల్లటి
 కూత లనన్వలెన్ సాగసుకోర్కులు రావలె నాలకించినన్
 జేతికొలందిఁగొగిటను జేర్చినఁ గన్నియచిన్నిపొన్ని మే
 ల్కూతలచన్నుదోయివలె ముచ్చటగావలెఁ బట్టిచూచినన్
 డాతొడనున్న మిన్నులమిటారపు ముద్దులగుమ్మ కమ్మనౌ
 నాతెఱ దొండపండువలె వాచవిగావలెఁ బంటనూఁదినన్
 గాతలఁదమ్మిచూలి గొరకైవనపుం జవరాలి సిబ్బెపు
 న్నేతెలియబ్బరంపుజిగి నిబ్బరపుబ్బగు గబ్బిగుబ్బ పొం
 బూతలనున్నకాయ సరిపోడిమి కిన్నెర మెట్లబంతి సం
 గాతపునన్న బంతి బయకారపుఁ గన్నడగౌళపంతు 'కా
 సాతతతానతానలపసం దివుటాడెడు గోటుమీటుబల్
 మ్రోఁతలునుంబలెన్ హరుపుమొల్లముగావలె నచ్చతెన్లు లీ
 కీతిగ, సంస్కృతంబు పచరించినపట్టున భారతీ వధూ
 తపసియ గర్భనికటీభవ దాననపర్వ సాహితీ
 భౌతికనాటక ప్రకర భారత భారతసమ్మత ప్రభా
 సాతసుధాప్రపూర బహుభంగ ఘుమంఘుమఘుమఘుమార్భటి
 జాతకతాళయుగ్మలయ సంగతిచుంచు విపంచికా మృదం
 గాతత జేహిత త్తహిత హాధిత ధంధణుధాణుధింధిమి
 వ్రాతలయానుకూల పదవారకుహూద్వహహారికింకిణి

నూతనఘట్ట లాచరణ నూపురఝాళఝుళీమరంజ సం
 ఘాతవియధునీచకచక ద్వికచోత్పలసారసంగ్రహో
 యాశకుమార గంధవహహారి సుగంధవిలాసయు క్తమై
 చేతము చల్లఁ జేయవలె జిల్లునఁజల్లవలె న్మనోహర
 ద్యోతకగోస్తనీ ఫలమధుద్రవ గోఘృత పాయస ప్రసా
 రాతిరసప్రసారరుచిర ప్రసరంబుగ సారె సారెకున్.

అను నుత్పలమాలిక నాశువుగా చదివెనట. అంతట
 రాయలు తానే గండపెండేరము నాతని పాదమునఁ దొడిగెను. ఆశు
 కవిత్వమనగా నాలోచించియు రసభరితముగా వర్ణించినట్లే యాలో
 చింపకయుఁ జెప్పట. అంశేకాని యేదో చిట్టిమొట్టిపద బంధము
 కాదు.

ఇతనికి 'ఆంధ్రకవితాపితామహా' అని బిరుదున్నది. ఈబిరు
 దము నితనికన్న పూర్వము శివదేవయ్య—క్రీ.శ. 1260 ప్రాంతము
 వాడును, కొఱవినత్యనారాయణకవి—ఇతనికి సత్రేనారన యనివ్యావ
 హారిక నామము—1400 ప్రాంతము వాడును వహించిరి. పెద్దన
 మూడవవాడు. ఇతని తరువాత 1600 ప్రాంతమువాడగు ఉప్ప
 గుండుూరి వేంకటకవియు, ఎనమండ లక్ష్మీవృసింహకవి—1680
 ప్రాంతము వాడును వహించిరి. మండపాక పార్వతీశ్వరకవికి 'అభిన
 వాంధ్రపితామహా' బిరుద మున్నది.

ఈ బిరుదు పెద్దన కెప్పుడు వచ్చినది? గ్రంథావతారికలో
 'సీతుడవు...ఆంధ్రకవితా పితామహుడవు' పీఠిక ప. 15. చెప్పి
 నందున గ్రంథరచనకు ముందే యున్నదని కొందఱి యాహ. కాని
 గ్రంథరచన పరిసమాప్తి పొందిన తరువాతనే యంకితమిచ్చుట పరి
 పాటి కాన అప్పుడే పీఠికను వ్రాసి తన కా గ్రంథరచనా సమర్థతను
 బట్టి రాయలిచ్చిన బిరుదమును గ్రంథస్థమునగఁ జేయుటలో విప్ర
 పత్తియుండదు. అంతియకాని చాటుశ్లోకములచే యట్టి బిరుదునిచ్చి
 రనుట విచారసహము.

ఈయన 'హరికథాసార' మను మఱొక గ్రంథమును రచించి
 తన గురువగు శతకోపయతి కంకిత మొనర్చెను. ఆగ్రంథమునుండి
 యీక్రింది పద్యములు రంగరాట్టండమున నుదాహరింపఁబడినవి.

క. శతకోపయతికి ఘనతరు, కుతారకోపమతికిని గుగులమ హృత్క-
ర్మతనిరతికిఁ జతురాగమ, పతనాయతనియతికి నజపాసంభృతికిన్.

గీ. అఖిల పారికాంక్షే కాశ్రయ పర్ణశా, లోపకంతమునకు లోకకర్త
చేరనేఁగి యచటఁబారవంబున డిగ్గి, యధివసించియుండునర్థితోడ.

క. బాలరసాల కిసాలము, గ్రోలుచుఁ బ్రతికెడిపికంబు కో యనఁజాలం
జాలింబడియా నయమధు, రాలాపములనియెసాదరణమునవినఁగన్.

ఇంతేకాక రాయలు స్వర్గస్థుడైన పిమ్మట నాతని నిర్వాణ
మునుఁ గూర్చి యొకసీసశతకమును రచించెనందురు. కాని దానిలో
నొక పద్యము మాత్రమే ప్రచారములో నున్నది.

సీ. ఎమరై నచోఁదనమద కరీంద్రమునెక్కి-

కేలూఁతయొసఁగి యెక్కించుకొనియెఁ

గోకట్రామాద్యనేకాగ్రహారము

లడిగిన సీమలయందు నిచ్చె

మనుచరిత్రంబందుకొను వేళఁబురమేఁగఁ

బల్లకిఁదనకేలఁబట్టియెత్తె

బిరుదైన కవిగండ పెండేరమున కీవె

శగుదని తానె పాదమునఁ దొడిగె,

గీ. 'అంద్రకవితా పితామహా, అల్లనాని

పెద్దన కవీంద్ర!' యని నన్నుఁ బిలుచునట్టి

శృష్టరాయలతో దివికేఁగలేక

బ్రతికియిన్నాడ జీవచ్ఛవంబ నగుచు.

ఇందు రాయలు దనకెట్టి మర్యాదనిచ్చి గౌరవించినాడో
వ్యక్తీకరింపఁబడినది.

మఱియుఁ గృష్ణరాయల యనంతరము కన్నడరాజ్యముపైకి
గజపతిరాజు దండెత్తిరాఁగా,

సీ. రాయరావుతు గండరాచ యేనుఁగువచ్చి

యారట్లకోట గోరాడునాఁడు

సంపెటనరపాల సార్వభౌముడువచ్చి
 సింహాద్రి జయశీలఁ జేర్చునాడు
 సెలగోలుసింహంబుచేరి ధిక్కృతిఁగంచు
 తల్పులఁగరుల డీకొల్పునాడు
 ఘనతర నిర్భరగండపెండెరమిచ్చి
 కూతురాయల కొనఁగూర్చునాడు

గీ. నొడతెలుంగవో చచ్చితో యుర్విలేవో
 చేరఁజాలక తలచెడి జీర్ణమైతొ
 కన్నడంబెట్లు సొచ్చెదు గజపతిండ్ర !
 తెఱచి నిలుకుక్క సొచ్చిన తెఱఁగుదోఁప.

అను సీసపద్యమును వ్రాసిపంపగా నాతఁడు సిగ్గుపడి మఱలి
 పోయెనని తెలియుచున్నది. పూర్వము మనుమసిద్ధి ప్రతాపరుద్రున
 కోడిన రాజ్యమును తిక్కన కవీంద్రుఁడు నిట్లే ప్రతాపరుద్రునిఁదన
 కవితానైపుణిని మెప్పించి యా రాజ్య మాతని కిప్పించెనట !

మఱియను గృష్ణరాయ విరచితంబగు నాముక్తమాల్యదయుఁ
 బెద్దనచే రచింపఁబడినట్లు ప్రథకలదు. కాని కవిరాజగు రాయలట్టి
 పనికిఁబూనుకొని యుండఁడు. కాక 'కవితాప్రావీణ్యఫణిశ !' మున్నగు
 కవిసంబోధన లాతని కవితా ప్రావీణ్యమును జూటుచునే యున్నవి.
 కొందఱికిఁ దమయాశ్రితులు వ్రాసిన గ్రంథములఁ దమవిగాఁ బ్రక
 టించుకొను నలవాటున్నను ఇప్పట్లు నది యసత్యమని యోచును.

కృతి కర్తృ, భర్తృ కీర్తిదాయకంబగు మహాప్రబంధమును
 రచించి యాంధ్రభాషాయోష కలంకృతినిచ్చి యనేక సత్కృతుల
 రాయలచే నంది, యనేకాగ్రహార భోగముల ననుభవించి యైహిక
 భోగములఁ దనివి సెందుటయే కాక, తాను బ్రీతితో దానముపట్టిన
 కోకటాగ్రహారమునకు గురుని పేర 'శతకోపచూర' మని పేరు పెట్టి
 బ్రాహ్మణులకు దాన మొసంగెను. తెనుఁగు భాషనుండు సంతకుఁ
 బెద్దన కీర్తి శరీరమున కేభంగపాటును రానేరదు.

గ్రంథవిమర్శనము

గ న నా చా శు రి

మార్కండేయ పురాణములో నీ స్వార్థోచిత మనుసంభవ గాథ యున్నది. దానిని మారన చతుర్థ పంచమాశ్వాసములలో 150 పద్యములలోఁ దెనిగించినాఁడు. దాని నీతఁడు 800 వఱకుఁ బెంచి రసభరితముఁ జేసెను. కథనుఁ బోషించుపట్ల మార్కండేయపురాణ గాథకు నీని కథకుఁ గొన్ని భేదములున్నవి. పెద్దన ప్రతి పద్యమునఁ దన భాషానైపుణి, కవితాప్రాగల్భ్యము గనుపడునట్లే చక్కని పరిశ్రమచేసి కవులెల్లందలలూచు నట్లు రచించెను. కాని యూరక పదములఁ గూర్చలేదు. తానెంత పండితకవి యైనను పూర్వకవుల వచనములను ప్రత్యక్షరశః క్షుణ్ణముగాఁ బరిశీలించి వానిలోని యందమును నైకొని తీర్చిదిద్దెను. గ్రంథమున నెక్కడఁ జూచినను పటిమ లేని గద్యపద్యములు దొరకవు. 'అల్లసాని వానియల్లికజిగిరి' అన్నట్లు జిగిరిగానే యుండును గాని నడలియు నుండవు. ఇతనికి సంస్కృతాంధ్రముల నెట్లు కూర్చవలయునో తెప్పగాఁ జెలియును. కాననే సంస్కృతప్రాధీయు. దెనుఁగు నుడికారముల నందండుఁ జక్కగాఁ జొప్పించెను.

మార్కండేయ పురాణమునకు నీనికేగల భేదములు

మూలమున—సిద్ధుఁడొకనాఁడు ప్రవరుని యింటి కేతెంచెను. ఆగేస్తతని కాతిభ్య మొసంగి విశేషము లడిగి 'ఇంత చిన్నవయసున మీరెట్లు తీర్థయాత్రల నన్నిటినిఁ జేసినారు?' అని ప్రశ్నింప నాతఁడు పాదలేప విషయముఁ జెప్పి 'దీనిని బాదములకుఁ బూసికొనిన నాపగలిఁటి లోపల నెన్ని యోజనముల దూరము నైనను బోయి రావచ్చును' అని చెప్పెను. ప్రవరుని కోరికపై సిద్ధుఁడొమందు నతని కిచ్చెను. ప్రవరుఁడద్దానిని గాలికిఁ బూసికొని హిమగిరి కేగెను. అక్కడి మంచుచలికా యాషఢముఁ గరఁగి పోయెను. అతఁడు చాలసేపు చూచి చూచి తనివి పడక మఱునాఁడు రావచ్చునని వెళ్ళదలచెను. కాని కాళ్లు లేవలేదు. అంతఃబచ్చత్తప్పుడై

యెవరైన ముని యుండునేనా, యతని యనుగ్రహమున నింటికిఁ బోవచ్చునని నెమకుచుండ వరూధిని యతనిఁ జూచినది.

అతనిని కామించినది. ఎదుటికి వచ్చి నిలబడినది. అతఁడామె వద్దకుఁ జేరి తన కథనంతను జెప్పి దారిఁ జెప్పుమని వేడుకొనెను. ఆమె తన నవ్వరసగాఁ దెలిపి తిన్న వలచి రక్షింపుమన్నది. అతఁడు నిత్య కర్మ భంగమును సహింపలేక తన యూరికిఁ బోవు నుపాయమును జెప్పుమనెను. ఆమె 'ఇక్కడి భోగములు మీ మందిరమునఁ గలుగునే? ఇట నన్ను కూడి రమియింపు'మనుచుఁ జక్కఁ గాఁగిలించినది. అతఁడు త 'న్నంట కంటకు' మని తన కగ్నివలనఁ గల్గు సుఖముల నేకరువు పెట్టెను. ఆమె 'నన్నుఁ జంపక కొన్నాళ్లైనను భోగించి నా కోరిక తీర్పు' మన్నది. అతఁడు 'పరవనితారతి' కీడని గురులు సెప్పిన వాక్యానుసారమప్పని నొల్లక, యాచమించి, శుచియై యగ్నిదేవుం బ్రార్థించి తత్రప్తసాదలబ్ధజవంబున నిజగ్రహంబున కరిగెను.

మనుచరిత్రలో—సిద్ధుఁడు గుతపకాలమున (మధ్యాహ్న త్వరము) వచ్చినట్లు సెప్పి, ప్రవరుఁడు హిమగిరి వింతలఁ జూచిన తర్వాత మధ్యాహ్న మయ్యెనని చెప్పుట వలన నది యసంభవమని చర్చింప వలసివచ్చినది. మూలమునఁ గాలనియమములేదు, పగలిఁటి లోపలననే మండు పని చేయుననియుఁ జెప్పఁబడి నందునఁ బ్రవరుఁడా మర్నాడే వెళ్లెనని కథ కలియుచు సీతంకను దీర్చుచున్నది.

అదికాక, వరూధిని కౌఁగిలించు కొన్నాక జరిగిన వాదోప వాదము నిందు ముందుగానే జరిగినట్లుజెప్పి, కౌఁగిలించు కొనిన తర్వాత నామెను గెంటి, యామె సాపేక్షగా ననిన మాటలకు సరకు నేయక, ప్రవరుఁడామె యొడలి కలయిక నంటిన గండమును గడిగి కొని వార్చి యగ్నిదేవుం బ్రార్థించెనని నూర్పుట యెంతయు గమనీయతా పాదకముగా నున్నది.

మూలమున—కలియును గంధర్వుఁడు మున్ను నరూధిసిని వలచియు నామెచేఁ తిరస్కృతుండై యిప్పు డీ విషయమును దిన్య జ్ఞానముచేఁ దెలిసి ప్రవరు రూపుఁబూని యామె కగపడి 'కలియు

నపుడు కనుమూయవలె' నని చెప్పిననియమము నిందు 'నిదియస్మద్దేశ వ్యవహారము కన్నుల దెఱవ నఘమగు' ననుట యెంతయు సమయస్ఫూర్తినిఁ దెల్పుచున్నది. పాఠభీతికలవారట్టి నియమములఁ జూటింపకపోరు.

స్వరోచి వేటవర్ణన మిందుఁ గేవల కల్పితమే. 'స్వరోచిష జననానంతరము స్వరోచి గిరినిర్జ్వర ప్రదేశముల విహరించుచు హంసమిధునముఁ గాంచెను. తన్నురమింపుమని కోరిన హంసితోహంస 'నేను స్వరోచిఁగాను. విషయ సుఖములఁదనిసి విరక్తుఁడనైతి'ననును. అది విని స్వరోచియు విరక్తుఁడై, సపత్నీకుఁడై తపోవనముల కరిగి ఘోరతపం బొనర్చి నిష్కల్మషత్వంబునొంది యమరలోకంబు లందె' నని మూలమున నున్న కథ నిండేలకో పెద్దనగారు విడచిరి. ఇట్లు కొన్ని మార్పులను, జేర్పులను జేసి యాంధ్రకవితాపితా మహు లిద్దానిని రసభరితముఁ జేసిరి.

ఇందలి శైలికీ క్రిందివి మచ్చు తునుకలు.

తావుల్ క్రేవలఁజల్లు. మను. ఆ. 2. ప. 22.

మృగమద సౌరభవిభవ...మారుతమొలసెన్. ఆ. 2. ప. 24

అటఁజనికాంచె...శీతశైలమున్. ఆ. 2. ప. 31

వాలారుంగొనగోళ్ల...దేశాక్షికిన్. ఆ. 3. ప. 57

జిలుఁగులఁ బెట్టుచున్...నిచ్చెనోయనన్. ఆ. 5. ప. 68

సౌచిత్యనిర్వహణము

అల్ల దెకింటు సౌనసౌన...వాలుమెకంబుల్. ఆ. 4. ప. 16

తిమిరంపుగుబ్బచన్నుం...మదమేమిటికిన్. ఆ. 4. ప. 83

కల్పనాచాతురి

మరునకొసంగఁగాలము. . నెత్తై నత్తటిన్. ఆ. 3. ప. 21

భావప్రకటన

మునుమున్ పుటెడు...పద్మంబులన్. ఆ. 2. ప. 30

నోములునోచినమ్మలు...అక్కటా! ఆ. 3. ప. 29

ఎంతతపంబు సేసి...అంబుజాననా. ఆ. 3. ప. 8

ఎన్నిభవంబులంగలుగు...భాగ్యముల్. ఆ. 2. ప. 57

స్వభావపరిజ్ఞానము

పలుకులు నేర్పువేళ...కీరశారికల్. ఆ. 3. ప. 58

ఏవిహంగముగన్న...చక్రవాకి. ఆ. 3. ప. 16

ఇది యతని భాషాంతరీకరణ పాటవమును జూటుచున్నది.

మూలము. ఆయాతియాతి పునరేవజలం ప్రయాతి

పతౌంకురాణి విచినోతి ధునోతి పతౌన్ ।

ఉన్న తవద్రభమతి కూజతి మందమందం

కాంతావియోగవిధురో నిశి చక్రవాకః.

ఇందున్న చక్రవాకమే అనువాదమున స్వారస్యమునకై చక్రవాకిగా మార్చబడినది. ఇతఁడు లోకోక్తులను గైకొని చక్కగాఁ జిత్రించును. 'మదకలకుంభి...ఆ. 1. 41.' దీనిలోని కల్పన పుట్టిమునుక యను లోకోక్తిని బట్టి చేసినది. 'కూరవనేభదంత...పట్టణంబులన్' ఆ. 1. 36 ఇందు గిజిగాడులు మిణుగురు పురుగులను తన గూండ్లలో వెల్తురునకై చేర్చియుంచుకొను ననుప్రకృతి చిత్ర మిందుఁ జక్కగాఁ జెప్పఁబడినది. అంతేకాదు, పీఠికలోని కృష్ణరాయ వంశాది వర్ణనమునఁ బ్రతిపద్యమునను నిరుపమాన కల్పనాచాతురి కన్నడుచుండును.

పూర్వకవులలోని విషయములనే పరిగ్రహించు నెడ వానికన్న నందముగా వర్ణించిన పట్టులఁ బరికింపుడు.

ఉడిగి మడింగి మై మఱచియున్నతఱిం గలలోనఁజేరె నె

క్కడి మగవాడొకో యనుచుఁగందగఁ మేల్కనుచో నతండ యి

ప్పుడు మగఁడంచుఁ గోరుటకుఁబాండుగఁ జెప్పితి ముల్లువుచ్చి కొ

ట్టడఁచిన చందమయ్యె గమలాసన యీవిరహానలంబునన్ .

• సోమన. ఉత్తరహరివంశము.

ఉడుపతిశారికి న్నెఱచి...మను. ఆ. 3. 34.

మ. అనుమానింపక యాసుధాంధసులు మాయాకల్పనావంచనం
 బున వై శ్వానదునిన్ హరించిరి యపుంబో యింతమాత్రంబులో
 నన నాయోగమహానుభావమునకున్ భంగంబువాటిల్లునే
 చనికల్పించిన పెండ్లిమానునొకొ ? నుశ్చార్మితముల్లంటిచే.

కాశీఖండము. శ్రీనాథుఁడు.

శా. తండ్రి నాకు ... గుండ్రాడాచిన పెండ్లియేమిటికొజిక్కున్ ?

మను. ఆ. 5. 17.

సీ. పులిమల్లుఁ డడవిపోతులరాజు గరుడుండు
 గాలివేగంబు పండేల పసిండి
 విష్ణుప్రసాదంబు వెండిగుండులపరి
 పచ్చిమిర్యము వెట్టిపుచ్చకాయ
 వేటమాణిక్యంబు విరవాదిమెడబల్మి
 పెట్టుగాఁడు వకారిపిడుగుతునుక
 జగురుడు చిత్రాంగి శ్రీరామశాణంబు
 పులియండు కస్తూరి బొండుమల్లె

గీ. యనఁగ మఱియును బెక్కుతోయముల పేళ్లు
 నారకులు దేరవచ్చె నుద్దండవృత్తి
 వేటకుక్కలు మృగరాజ విగ్రహములు
 నటుకనాథుని నాహ్వళివాహనములు.

శృంగార శాకుంతలము. పినవీరభద్రకవి.

పులియఁడుబూచిగాఁడు... యుద్ధతిన్. మను. ఆ. 4. ప. 32

పినవీరన శాకుంతలములోని వేటవర్ణనముఁగొని చక్కగా
 నర్థించెను. మారన మార్కండేయ పురాణము ననుసరించియే
 పెంపొందింపఁబడినదగుటచే నందలి రచన లిందుఁ గొన్ని కన్నడును.
 శ్రీనాథుని రచనలఁ దఱచినవాఁడగుటచే బెద్దన నుడికారములను
 చమత్కారముల నద్వైచోటులఁ జొనిపెను 'మిన్నులువడ్డచోటు,
 కొలముసాములు, వెన్నతోబెట్టినది, కడుపారఁ గన్నతల్లి, హుటా
 హుటినడలు, చన్నవిసిపిడుకన్, బండి కంచెనవోలు' మొదలైన

నుడికారములు శ్రీనాథునినుండి తేబడినవే. పోలికలఁ గొన్నింటిని గమనింపుడు.

సీ. అని యమ్మనోభాగుఁడచమనమొనర్చి
నియతుండు శుచియునై నిలిచి గార్హ
పత్యాగ్నిదనమది భావించి వందన
మొనరించి యిట్లను ననిలమిత్ర !
నీయంద యాహవనీయాగ్నియును దక్షి
ణాగ్నియుఁ బ్రభవించె నఖలదేవ
తలకును దృష్టివలన సిద్ధించును
సకలలోకముల కాశ్రయమ వీవ

ఆ. నిత్యసత్యమూర్తి నీ ప్రసాదంబున
నినుఁడు గ్రుంకకుండ నిపుడ యింటి
కరుగువాఁడఁగాక యాగమోదితకర్మ
జాత నైష్ఠికుండ నైతి నేని.

మార్కం. ఆ. 4. ప. 252.

దివిషద్వర్గము...ఆ. 2.75 దానజపాగ్నిహోత్ర. ఆ. 2.76.

తే. అనఘమందార విద్యాధరాత్మజస్మ నే విభావసి యనుదాన.

మార్కం. ఆ. 5. 6 ఆ.

తే. అనఘ మందార విద్యాధరాత్మభవను; ననువిభావసి.

మను. ఆ. 6.17

సీ. సంపూర్ణ పూర్ణిమాసాండ్ర చంద్రాతప
విలసిత శశికాంత వేదికలను
మంజరీ సంజాత మకరంద నివ్వంద
మాకంద మాధవీ మండపముల
శృంగారవనమహా శృంగారమణిశృంగ
హాటకశైల శృంగాటకముల
సంఘల్లహల్లక సహకారవాసనో
జ్వలదీర్ఘ దీర్ఘికా సైకతముల
గగన గంగాతరంగిణీ గంధవాహ
అంధురోదగ్రసౌధాగ్రభాగములను

నవనవోల్లాస రతికళానైపుణములు

బ్రతిదినంబు రమించిరి సతియుఁ బతియు.

జక్కన, విక్రమార్క చరిత్ర.

సీ. గంగాతరంగిణి...సామగ్రిఁజెంది. మను. ఆ. 6. ప. 2

సీ. నలినసంభవు సాహిణము వారువంబులు

కొలముసాములుమాకుఁగువలయాక్షి

చదలేటి బంగారు జలరుహంబులసూండ్లు

భోజనంబులుమాకుఁ బువ్వుబోడి

సత్యలోకముదాక సకలలోకంబులు

నాటపట్టులు మాకు నబ్జవదన

మధురాక్షరములై న మామాటలు వినంగ

నమృతాంధసులై యోగ్యు లనుపమాంగి

సీ. భారతీదేవి ముంజేతిపలుకుఁ జిలుక

సమదగజయాన సబ్రహ్మచారి మాకు

వేదశాస్త్ర పురాణాది విద్యలెల్లఁ

నరుణి నీయాన ఘంటాపథంబుమాకు.

శృంగార నైషధము.

సీ. చిన్నివెన్నెలకందు...గోత్రామరేంద్ర. మను. ఆ. 2. ప. 43

సీ. గిరినికుంజములఁ గుంజరపుంజమను శంకఁ

గంఠీరవంబు లుత్కంఠనెగయఁ

బల్బలంబుల గిరిపకరంబులను శంక

నెఱుకరాజులు విండులెక్కుపెట్టఁ

గడలి మధ్యంబునఁ గాకోలమను శంక

జలదేవతలు భీతి సంభ్రమింప

నదముఁ గువల కాననవాటి యనుశంక

నిందిందిగ్రశేణు లెనుగుకొండగ

సీ. గజతగిరియందుఁ దాండవారంభరథస

భంగివతిత పరశ్వధపాణి వికట

కంధరారుద్ధ గజకృత్తి కంఠశంక

ప్రమథులకుఁ దోష సంధకారంబు ప్రబలె.

భీమఖండము ఆ. 2. 35 ప. శ్రీనాథుడు.

సీ. ఉరుదరీకుహర... జనరారుణాతపములు. మను. ఆ. 3. ప. 11.

సీ. పతిపాణిపల్లవచ్యుత నీవిబగధనవ్యగ్రబాలాహస్తవనరుహంబు
 ధవక్యతాధగబింబదళన శతవ్యథాభుగ్న లీలావతీఘ్రులతంబు
 శృంగారవైషధము.

సీ. సహసా నఖంపచ... శయ్యానిపాత... మను. ఆ. 3. ప. 116.

చ. కొసరి వసంతకాలమునఁ గోయిల కోల్చినభంగి నేడ్చె న
 బ్బిసరుహనేత్ర కొండచటిఁ బెద్దయెలుంగున వెక్కి-వెక్కి-
 వెక్కి-సమగు మన్యువేగమునఁ గాటుకకన్నుల నీరు సోనలై
 యుసరికకాయలంతలు పయోధరముల్ దిగువాఱునట్లుగన్.

కాశీఖండము.

ఉ. పాలునకింతులోర్తురె... చిందువందగన్. మను. ఆ. 2. ప. 70

ఇట్లెన్నో పోలిక లున్నవి. పై యేడ్పుపద్యములఁబట్టియే తిమ్మన పారిజాతాపహరణములోను, వసుచరిత్రమున రామరాజభూషణుడును పద్యముల వ్రాసిరి. ఆ పద్యములఁగూర్చి తెనాలి రామలింగకవి 'ముక్కు తిమ్మన ముద్దుగా నేడ్చినాడు, బట్టుమూర్తి బావురు మని' యేడ్చినాడు, అల్లసాని పెద్దన అటునిటు నేడ్చు'నని పరిహాసించెనట! మనుచరిత్రలోని పద్యములకుఁ బ్రతిబింబములుగాఁ దరువాతి ప్రబంధములలో నెన్నో పద్యములు వెలసినవి.

సాధారణముగాఁ బ్రబంధమున నష్టాదశవర్ణన లుండవలయును. నగర, అర్ణవ, శైల, ఋతు, చంద్రోదయ, సూర్యోదయ, ఉద్యాన, జలక్రీడా, మధుపాన, రతోత్సవ, విప్రలంభ, వివాహ, కుమారోదయ, మంత్ర, ద్యూత, ప్రయాణ, యుద్ధ, నాయకాభ్యుదయ వర్ణనములు. అందు 'అర్ణవ, మధుపాన, మంత్ర, ద్యూత' వర్ణనలించులేవు. కనుక చతుర్దశవర్ణనలే యున్నవి. 'ఏషామష్టాదశానాం యైః కైశ్చిదూన మపీవ్యతే. ప్రతాపరుద్రీయము. కావ్య. 71. (అందు కొన్ని లేకున్నను మహాకావ్యత్వమునకు భంగములేదు)' అని. బహువచన నిర్దేశముచే నాలుగు తగ్గినను నిది మహాప్రబంధమనుట నిర్వివాదము.

కథా సంవిధానము

సాధారణముగా సంస్కృత కావ్యములలో వృత్తికములేదు. రఘువంశము దిలీపుని వర్ణనతో, బ్రాశంభమై యగ్నివర్ణుని వర్ణనతో ముగియుచున్నది. అట్లే దీనిలోను వరూధినీ ప్రవర వృత్తాంతము మూఁడాశ్వాసములతో ముగియుచున్నది. నాల్గవ యాశ్వాసమున సారంభమైన స్వరోచి కథ యాటవ యాశ్వాసమునఁ గొంత వఱకే కలదు. తర్వాత స్వారోచిషమనువృత్తాంతముతో, బ్రబంధము ముగియుచున్నది. అట్లు కథలో విచ్ఛిత్తియున్నను లోకస్వభావానురూపముగా నద్దానిని మలపు శక్తి పెద్దన్న కున్నది. అతఁడు చక్కని యాచితిని బోపించి యీ యితీవృత్తమును నడపించెను. ఇతని శిల్పముచేతనే యిది మనోజ్ఞముగా నున్నది.

మనోభావములనుఁ జక్కగా స్ఫుటపఱచు పదముల వాడుటలో నితనికి కౌశలము మెండు. ప్రవరుని స్వరూప స్వభావవర్ణన, సిద్ధప్రవర సంభాషణ చదువఁగానే ప్రవరుని శాంతమూర్తి కన్నులకుఁ గట్టకపోదు. ఇప్పట్లున 'వాని చక్కఁడనము వైరాగ్యమునఁ జేసి, ... ఆ 1. 52ఁ మౌనినాథకుటుంబ జంబాల పటల ఆ 1. 64' వీనినిఁ జదివినచో నతని భావము గోచరించును.

తర్వాత ప్రవర వరూధినీ సంభాషణమున శాంత శృంగార రసములకుఁ జెరియొక తట్టునను జరిగినవాదము వర్ణనాతీతము. ఇచ్చట కామినులు సూక్తులకు నెట్టి యర్థముఁజెప్పి యువకులను మోసగించి తమ వలలో వేసికొందురో, అందుకై వాగుచేయు ప్రయత్నములును చక్కగా నిరూపించఁబడినవి. మఱియు వైదికుల ప్రాపంచిక సుఖ విముఖత, వైదిక కర్మివృత్తయుఁ జక్కగా వర్ణింపఁబడెను. 'ఎన్ని భవంబులం గలుగు... జేర్చు భాగ్యముల్. ఆ. 2. 57.' అను వరూధిని స్వపక్షస్థాపన ప్రయత్నము, 'ఈ పాండిత్యము నీకుఁదక్క... మీ సంప్రదాయార్థముల్. 2. 64.' అను ప్రవరుని యుత్తరము నెంఱో యాచితిని నిర్వహించినవి. ఇట్లు చూపఁగొడంగినచోఁ బూర్తమంతయుఁ జూపవలసి యుండును. సర్వత్ర గసభరితమైయున్న ప్రబంధమున నెచ్చోట రసమగుపడదు?

ఇం దొండు రెండు శబ్దదోషము లున్నవి. 'పణిన సూనుకణాద ఆ 1. 12' లో పణిన సూనుపద మసాధువు. శ్రీనాథుండు 'పణినా

పత్వోక్తశాస్త్రంబులో' అని వాడినాడు. పెద్దన దానినే యనుసరించెను. వ్యాకర్తయగుపాణిని 'పాణిన' ముని సంతానము; కాని 'పణిన' సూనుడుగాఁడు. కావున దీని సమర్థింప వీలుచిక్కదు.

'కొఱఁతంబడున్ గుకవి మను. ఆ. 1. 9.' లోఁగొఱఁతయను పదమున్యూనతయను సర్థమున సరియగుఁగాని. 'శూల' మను సర్థమునఁ గుదురదు. కొఱుశబ్దమునుండి యట్టి రూపమేర్పడదు.

'కాగిలదియెక్కడ' ఆ. 3. 5. అనుచోట 'కాగిలి+అది' అనుచోట నికారసంధి చేయఁబడినది. 'అనాశ్వాసిత దుఃఖతేమనసి సర్వమసహ్యమనెన్నఱుంగవే. ఆ. 3. 99' ఇట 'అనన్నెఱుంగవే' అను సంధి పోతన ప్రయోగానుసారము ప్రయోగింపఁబడినది. దానినిఁగొందఱు 'అసహ్యమ నా నెఱుంగవే' అని సర్దిరి.

సుధారసపూర్ణమగు పెద్దన్న గారి కవితార్పురిలో సీనలుసులు లెక్కలోనివి కావు. ఇతనికి సాటి కవులు లేరు; కనుకనే తిట్టుకవియగు కవిచౌడప్ప సైతము.

'పెద్దన వలెఁగృతి సెప్పినఁ బెద్దన వలె, నల్పకవినిఁబెద్దన వలెనా? యెద్దనవలె మొద్దనవలె, గ్రద్దనవలె గుండవరపుకవిచౌడప్పా!'

అని మెచ్చుకొన్నాడు. కృష్ణరాయలవంటి రాజచంద్రుని, పెద్దనవంటి కవినిఁ గను భాగ్యమిఁక నెప్పటికైనను మన యాంధ్ర మాత కబ్బునా? ఈ కృతికర్తయుఁగృతిభర్తయు ధన్యులు.

దీనిని ప్రాచీన పండిత సరణినిబట్టి నా బుద్ధిచోచ్చీనంతవఱకు సవిమర్శముగా వ్యాఖ్యానించితిని. ఇందేవైన దోషగులుపొసఁగెనే గుణ పక్షపాతులగు పండితులు నన్ను తమింతురుగాక! ఎన్నో సాధక బాధక ముల కోర్చి యిద్దాని నిట్టితఱి ముద్రించి ప్రకటించిన ప్రకాశకుల కెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను. విద్యాధికు లిప్పట్టున మాకుఁ జేదోడిత్తురని ప్రార్థించుచున్నాను.

విజయవాడ. }
క్రీ. శ. 30-11-59 } కంభంపాటి రామగోపాలకృష్ణమూర్తి.
శా. శ. 9. మాగ్గళిరము 1881. }
ఇట్లు. బుధజనవిధేయుడు.

కథా సంగ్రహము

ప్రథమాశ్వాసము; వింధ్య హిమచలములమధ్య దేశమున, నరణానదీ తీరమున అరుణాస్పద మను పురముండెను. అందు ప్రవరు డను బ్రాహ్మణ యువకుడుండెను. అతడు సోమయాజి, నిత్యాగ్ని ఃశోతి; శిష్యుల కెల్లప్పుడును స్వాధ్యాయము చెప్పుచుండువాడు. తల్లి దండ్రు లింటిపెత్తనము చేయుచుండ, ఇల్లాలు తోడునీడయై పాదసేవలు సేయుచుండ నతడు కాలము గడుపుచుండెను. అతని భార్య అతిథిపూజలో అన్నపూర్ణ వంటిది. అతనికి తీర్థయాత్ర చేయవలెనని కుశూహలము. అందుచే యాత్రికులు వచ్చినని వినుటతో నెదుకేగి, తీసికొనివచ్చి, ఆతిథ్యమిచ్చి, వారినాయాయాత్ర లందలి విశేషములడిగి తెలిసి కొనుచు.

ఒకనాడొక సిద్ధుడతనియింటికి వచ్చెను. అతని కాతిథ్య మిచ్చి, 'విశ్రాంతి తీసికొనుచుండ యాత్రావిశేషములు చెప్పుమని యడిగెను. అతడు 'నాల్గుదిక్కుల మధ్య నున్న తీర్థయాత్ర లన్నిటిని సేవించితిని. అక్కడి విశేషములు చూచితిరవలయునే కాని చెప్పుట కలవికాదు' అనెను. 'మీవయస్సు చాల తక్కువ. ఇన్ని యెట్లుతిరుగగల్గిరి?' అని ప్రవరుడుప్రశ్నించెను. అతడు 'రహస్యమైనను మీకు చెప్పుచున్నాను. నాయొద్ద పాదలేప మను సిద్ధాపథమున్నది. దానిని కాలికి పూసికొన్నచో వాయువేగముతో పోవచ్చును' అనెను. ప్రవరునికి వేడుకకల్గినది. అతనిని కోరినాడు. సిద్ధుడు తన సజ్జలో బరిణలోని మందు తీసికాలికి పూసినాడు. ప్రవరుడు హిమ వత్పిర్వతమున కేగదలచు కొనెను.

ద్వితీయాశ్వాసము: తలచుకొనుట తడవుగా నతడు హిమ వత్పిర్వతముపై వ్రాలెను. అక్కడి విశేషములు చూచెను. మధ్యాహ్నమైనది. మరునాడు వచ్చి మరలచూడ వచ్చునని యింటికి నెళ్లదలచెను. కాని సావము! అతని పాదలేపము మంచునకు కరగి పోయినది. కాళ్లులేవలేను. అతని కప్పుడు తెలిసినది తనతప్పు. అనేక ఔత్రములు బుండగా నీపాడు కొండకేల వచ్చితినిరా! యనుకొని

సిద్ధాశ్రమములకై వెతకుచుండగా నొక దివ్యభవనము కనిపించినది. అతడక్కడికేగుసరికక్కడ నొక దివ్యాంగన యున్నది. ఆమెను చూచి అతడు తొణకక బెణకక 'దారితప్పి వచ్చితిని. నీవెవరవో నన్ను ప్రజలలో చేర్చి పుణ్యము కట్టుకొనుమమ్మా తల్లీ!' అని ప్రార్థించినాడు. ఆమె యాతని చూడగానే మన్మథునిబారికి చిక్కినది. 'నేను వరూధిని యను నప్పరసను. నిన్ను వలచితిని. నాతో సిక్కడ సుఖముగా నుండు' మన్నది. అతడు దారిచెప్పుమనియే వేడెను. అతనిని తనవైపు త్రిప్పకొనుటకై యెంజో ప్రయత్నించినది. 'కలంచునే నతుల మాయలు ధీరచిత్తంబులన్' ఆమె కడ కతని కౌగిలించు కొన్నది. అతడామెను త్రోసివేసి గంగలోని కేగి, ఆమెయొంటి నుండి తనకంటినమంచి గంధము కడిగికొని, అగ్ని దేవుని ప్రార్థించినాడు. అతడాదేవు నావేశముచే ప్రొద్దుగ్రుంకక మునుపే యిట్లుసేరెను.

మూడవయాశ్వాసము: తాను దేవతాస్త్రీ; మానవుని కోరినది. అతడు కాదని గెంటిపోయినాడు. ఆమె కారాత్రి జాగరణమే శరణమైనది. చెలులూరడించిరి. ఎట్లో తెల్లవార్చినది. అతడా ప్రాంతముననుండకపోవునాయని వనవిహారమునకని అతని వెదకుటకై చెలికత్తెలతో సాటామె బయల్దేరినది.

ఆమె సంతక్రిత మొక గంధర్వుడు కోరినాడు. ఆమె యాతని నొల్లలేదు. ఈసమయము తెలిసికొన్నాడు. వెంటనే ప్రవరుని వేషముతొల్చి, ఆయుద్యాసములో జటచెప్పుచు పువ్వులు కోయుచు నామెకు కన్పించెను. అమ్మయ్య! బ్రతికితినిని యామె పరుగు పరుగున వెళ్లి అతనిని 'ఇంకెక్కడికిపోదువు? రాత్రి బాధించితివు, చాలు. రమ్మ'ని చేతులు పట్టుకొన్నది. అతడు 'నేను వెళ్లుట యిక కల్ల. కాని నామరతుల కంగీకరించినచో నీవద్దకు వత్తును. లేదా యిక్కడనే తపము చేసికొందును' అనెను. ఆమె మరతులజెప్పుమన్నది. 'నేను వెళ్లుదు నన్న వరకు నీవుప్రామ్మనరాదు. పరదేశినిగదా అని నీయిష్టమువచ్చినట్లు నన్నందువేమో అని ఘుండుగా మాట్లాడు చున్నాను. సంగమ వేళ కన్నుమూసి కొనవలెను. (ఇది తన కామరూపము బయట

పడకుండ కోరినది) అట్లయిన వత్తున' నెను. ఆమె యంగీకరించినది. ఆమెకు కావలసినది అతని దేహము. ఎన్ని షరతులైనవేమి? అతని కామె కావలెను. ఇద్దరును సుఖముగా కోర్కెలుతీర కాపురము చేసిరి.

కొన్నాళ్ళకామె గర్భవతియైనది. ఇక తనకు కల్లు సుఖము తగ్గుటయే కాక ప్రమాదవశమున తన మాయ బయట పడెనా ప్రాణము మీదికి వచ్చునని అతడామెతో మెల్లగా 'ఈవేళ నాకు పాదలేపమును రాసిన సిద్ధుడగపడినాడు. మాయింటి దగ్గర పరిస్థితి శాగుగా లేదని చెప్పినాడు. ఆపాదలేపరహస్యము చెప్పినాడు. వచ్చుచుపోవుచుందునులే. వెళ్లివత్తు'ని ఆమెనోదార్చి తన దారిని తాఁబోయెను.

నాలవయాశ్వాసము: ఆమెకు పుత్రుడు కల్గినాడు. అతని పేరు స్వరోచి. అతడు పెరిగి పెద్దవాడై విద్యాబుద్ధులు నేర్చినాడు. మందరపర్వత ప్రాంతమున విశ్వకర్మ నిర్మితమైన నగరమున నాటవి కులకు రాజై రాజ్యము సేయుచుండెను. ఒకనాడతడు వేట కేగెను. అక్కడ నొక స్త్రీ అతని శరణుకోరినది. ఆమె నతడడుగగా తన కథ నిట్లుచెప్పినది. 'నేను మనోరమ యను నొక గంధర్వ కన్యను. నాతండ్రి ఇంగీవరాక్షుడను గంధర్వరాజు. మందారుడను విద్యాధరుని కూతురు విభావసియు, పారుడను బ్రహ్మర్షి కూతురు కళావతియు నాచెలులు. మేముకనాడు కైలాసమున పువ్వులకై వనము లలో తిరుగుచు నొక గుహలో వికృతముగా నున్న మునిని చూచి తిమి. నేనామునిని తాకితిని. అతడు తపోభంగమై లేచి కోపముతో 'నావంటి ముసలి వానితో నీకు సరసములా? నిన్ను రాక్షసుడు బాధించు గాక!' యని శపించి, చేతిలోని నాగబెత్తముతో పశువును మోదినట్లు మోదెను. నాచెలులది చూడలేక, అతనిని మందలించగా 'మీకు క్షయగోగము వచ్చు'నని వారిని శపించెను. వారట్లు రోగదూషితలైరి. నన్నొక రాక్షసుడు మూన్నాళ్లనుండి తిరుముచున్నాడు. నావద్ద అస్త్రహృదయమును విద్య యున్నది. దాని పరిగ్రహించి అతనిని జంపు' మని యావిద్యనుపదేశించినది.

అంతలో రాక్షసుడు వచ్చెను. అతడు స్వరోచి సైన్యమును మ్రొంగి వేసెను. స్వరోచి యతని నెదుర్కొని ఘోరముగా యుద్ధముచేసి చివరకు ఆగ్నేయాస్త్రముచే నతనిచంపెను. అతడు గంధర్వుడై నిలిచెను.

పంచమాశ్వాసము: 'నేనిందీవరాక్షిడను. నీకు మేనమామను. ఒకముని శాపమున నిట్లయితినని చెప్పుచుండమనోరమ వచ్చి తండ్రికి నమస్కరించినది. శాపకథను చెప్పుమనగా నతడిట్లు చెప్పెను. బ్రహ్మమిత్రుడనుముని శిష్యులకాయుర్వేదము చెప్పుచుండగా నాకు చెప్పుమని కోరితిని. అతడు రాచ బిడ్డలకు నేర్పననెను. నీకోసమై ముప్పైత్తుకొందునా? అని నేనెట్లయిన నతనివలన విద్యనేర్వడలచిశాంబరీ నూయచే బ్రాహ్మణ బాలుడనై యాయుర్వేదమును పూర్తిగా నేర్చితిని. అప్పుడు నేనుగర్వముతో నిజరూపము దాల్చి 'నీవు నేర్పనంతలో ఆగునా? ఇదిగో నేర్చితిని.' అంటిని. అత డాగ్రహముతో నన్ను రాక్షసుడవు కమ్మని శపించెను. కాలపడి బతిమాలగా శాప మోక్షము ప్రసాదించెను. ఇప్పుడు నీవు నన్ను రక్షించితివి. నా కూతును పరిగ్రహింపు' మనెను. అత డెట్టకేల కంగీకరించెను. ఇందీవరాక్షుడు మహావైభవముగా కూతురి వివాహము జరిపి, యాయుర్వేదము నల్లునికరణముగా నిచ్చెను. నలకూబరుడువచ్చి తన తండ్రిసేరిట వధూవరులకు కాన్కల జదివించెను.

షష్ఠాశ్వాసము: అది తొలినాటిరాత్రి. గదిలోని కేగినా రావధూవరులు. స్వరోచి పెండ్లి కూతును జేరబోయెను. ఆమెదుఃఖించుచున్నది. కారణమేమని బుజ్జగించినాడా రసికుడు. ఆమె తన చెలులు దుఃఖించుచుండ తాను సుఖపడలేనన్నది. వెంటనే వారి రోగము మాన్పుదునని ఆమెతో వారున్నచోటి కేగెను. వారు కైలాసముపై నుండిరి. తన యాయుర్వేద విద్యాప్రభావమున వారి రోగము నాతడు చేతితో తీసివేసెను. వారు సంకోషించిరి. వారు ప్రత్యుపకారముగా నతని కియ్యడగినది తమయొద్ద నొకటున్నదనిరి.

అందు విభావని 'నేను మందారుడను విద్యాధరుని కూతురను. పేరు విభావని. నాకు నృగ పక్షి భాషలన్నియు తెలియును. ఆ విద్యతోసహా నన్ను పెండ్లాడు'మన్నది. కళావతి 'నా తండ్రి పారు

డను బ్రహ్మర్షి. అతడు తపస్సు చేయుచుండగా నిండుడు పుంజిక స్థలమును నష్పరస నంపెను. ఆమె వచ్చి నాతండ్రి తపస్సుకు విఘ్నమాచరించి చూలాలైనది. నన్ను కని, ఒక్కచోట విడిచి పోయినది. చంద్రకిరణము లాహారముగా బెరుగుచుంటిని. నాతండ్రి యొకనాడు నన్నుచూచి జాలిపడి, నన్ను తన యాశ్రమమునకు తీసికొనిపోయి పెంచుచుండెను. నాకు యావన మంకురించినది. నా యందము చూచి మోహించిన గంధర్వుడొకడు నన్ను తన కిమ్మని నాతండ్రి నడిగెను. అతడు వారిని నాల్గు తిట్టెను. గంధర్వుడు పగబట్టి ఆనాటి రాత్రియే వచ్చి నా తండ్రిని చంపెను. అక్కడి మునులు నన్నోదార్చిరి. తెల్లవారగానే నేనతని కుత్తర క్రియలుచేసి ఆత్మహత్య చేసికొనబోగా పార్వతి ప్రత్యక్షమై నాకు పద్మిని యను విద్య సుపదేశించి 'నీవు స్వరోచిని పెండ్లాడుదువు. మహా వైభవము లనుభవింతు'వని చెప్పి వెళ్ళినది. కాన నన్ను విద్యతోసహా పెండ్లాడుము' అన్నది. అతడు వారి నిద్దరినికూడ పెండ్లాడి ఆ విద్యప్రభావమువలన మహావైభవము లనుభవించు చుండెను.

ఒకనాడతడు వనములో సరస్సులో భార్యలతోగూడి విహరించుచుండ నొక యాడుహంస చక్రవాకితో 'మాడు, నారెంత యదృష్టవంతులో, మువ్వరు నొక్క భర్తతో కలిసియుండిరి.' అన్నది అది 'చాలమంది భార్యలున్నచో వారికి పరస్పరము సుఖముండదు. మా దంపతులమే అదృష్టవంతులము' అన్నది. అది తెలిసినది స్వరోచికి. శాధపడినాడు. ఘండేండ్లు గడచినవి.

మరొకసారి వనములో తిరుగుచుండ నొక మగలేడిని ఆడు లేడులు కొమ్ములతో గీరగా అది 'పలువ్రతతో భోగించుటకు నేను స్వరోచిని కాను.' అన్నది. ఆమాటలు వినుసరికి అప్పుడు చక్రవాకి అన్నమాటలు జ్ఞప్తికి వచ్చినవి. అయినను భార్యలను విడువలేక మరియారువందలయేండ్లా మువ్వరితో కాపురము చేసెను. వారిలో కళావతికి విభావసుడు, విభావసికి మేరునందనుడు, మనోరమకు విజయుడు నను పుత్రులు పుట్టిరి. వారికతడు వేర్వేరుగా పట్టణముల కట్టించి యిచ్చెను.

ఒకనాడా స్వరోచి వేటాడుచు నొక యడవిపందిని చంప
బోగా లేడి యొకటి యడ్డుపడి 'దానినెందుకు చంపుచువు? నన్ను
చంపుము'న్నది. 'నీకంత వైరాగ్యమేల వచ్చె'ననగా 'నే కోరినతడు
లభించనపుడు చచ్చుటయే మంచిద'న్నది. అతడు సవిమర్శముగా
చెప్పుమనగా నది 'నిన్నే కోరితి' నన్నది. 'అదెట్లు' అన్న స్వరోచి
'నొకసారి కౌగిట జేర్చు'మని కోరినది. అతడట్లు చేయగా నది
దివ్యశ్రీయై 'నేనువనదేవతను. నీవలన మనువుకాదగిన పుత్రుని కను
టకై దేవతలు కోరగా వచ్చితిని.' అన్నది. అత డామె కోర్కె
నెరవేర్చెను. ఆమె గర్భవతియై పుత్రుని కన్నది. అతడే 'స్వరో
చిషు'డను పేరున పెరిగి దయాధర్మనిరతుడై శ్రీమన్నారాయణు
గూర్చి తపస్సుచేసి మనుపదవి నందెను. ఆ స్వరోచిషుడు రెండవ
మన్వవై ప్రజలను తన బిడ్డలవలె నేలెను.

ఇది సంగ్రహ కథ. విపులముగా ప్రబంధము జదివి రసము
నాస్వాదింతురుగాత !

ఇట్లు,

వ్యాఖ్యాత.



శ్రీ స్వారోచిష మనుచరిత్రము

(లఘుటీకా తాత్పర్యసహితము)

ప్రథమాశ్వాసము



వక్షోజకురంభనాభ మెడపైఁ ♦ జెన్నొండ విశ్వంభరా
దేవిం దత్కమలూసమీపమునఁ బ్రీతి నిల్పినాఁడోయనం
గా వందారుసనందనాదినిజభ ♦ క్త క్రేణికిం దోఁచు రా
జీవాక్షుండు గృతార్థుఁ జేయు శుభవృ ♦ ష్టిం గృష్ణ
దాయాఫిపున్ || 1

శ్రీమన్మహిమండల మండనాయమాన విద్యానగరాధిప శ్రీకృష్ణదేవరాయ సంస్థాన దిగ్విజయము, 'ఆంధ్రకవితా పితామహ' బిరుదాంకితుండునగు నల్లసాని పెద్దన కవీంద్రుఁడు తారచింపబోవు స్వాశోచిషమనుసంభవం బను ప్రబంధము నిర్విఘ్నముగాఁ గొనసాగుటకును, గృతిపతి యగు రాయల కభివృద్ధి దాయకము గాను మంగళాశీర్వచనముఁ జేయుచున్నాఁడు. 'మంగళా దీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతానిచ శాస్త్రాజిప్రథనే! వీరపురుషకా జ్ఞాయుష్మత్పురుషకాణిచ భవన్తి, అధ్యైతారఽప్రవక్తాశోభవన్తి' అనుభాష్యోక్త్యనుసారముమంగళకరశ్రీకారమా దినుంచెను. "దేవతావాచకాశ్శబ్దాః యేచభద్రాదినాచకాః! తేసర్వేనైవ నింద్యా స్సుర్ది పితోగణతో పివా" అను నాశ్లోక్త్యనుసృతిని శ్రీకారము మంగళప్రదమై నది. 'మోక్షామి శ్రీగురుశ్శుభంవితనుజే' అని మగణము భూమిదేవతాకమై శుభాభివర్ధకమగును.

టీక. శ్రీ = అక్షీదేవియొక్క; వక్షోజకురంగనాభము = స్తనములమీఁది కస్తూరి; ఎడపైన్ = వక్షస్థలముపైన; జెన్నొండన్ = ప్రకాశింపగా; విశ్వంభరా దేవిన్ = భూదేవిని; తత్కమలూసమీపమున = అలక్షీదేవికి దగ్గఱగా; ప్రీతిన్ = ప్రేమతో; నిల్పినాడోయనంగా = నిల్పినోయనుభ్రాంతికల్పనట్లు; వందారు = నమస్కరించు, సనందనఁ అది = సనందనుడు మొదలైన; నిజభక్త క్రేణికిన్ = తనభక్త

బృందమునకు; తోచు=తోచునట్టి; రాజీనాడు=విష్ణుమూర్తి; కృష్ణ...అధి
పున్ = శ్రీకృష్ణదేవరాయలును; శుభదృష్టిన్ = మంచిచూపుతో; కృతార్థన్ = ధన్యు
నిగా; చేయుతన్ = చేయుగాక !

తా: విష్ణుమూర్తి వక్షస్థలముపై రాసికొనిన కస్తూరి చూచి సనందనాది
మునులు 'లక్ష్మీదేవి ప్రక్కన భూదేవిని నిల్పెనో' యనుకొనిరట. అట్టి విష్ణుమూర్తి
కృతిపతియైన శ్రీకృష్ణదేవరాయలను ధన్యుని చేయుగాక ! ఇది ఆశీర్వాదము.
ఇందు భ్రాన్తి చెప్పబడినది కనుక భ్రాన్తి మదలంకారము. శార్దూలవిక్రీడితవృత్తము.
లక్షణము: మసజసతతగ. 12. అక్షరముల మీదయతి.

ఉ॥ ఉల్లమునందు నక్కటిక ♦ మూనుట మీకులమందుఁ గంటి మం
చల్లన మేలమాడు నచ ♦ లాత్మజమాటకు లేతనవ్వు సం
ధిల్లఁ గిరిటిఁ బాశుపత ♦ దివ్యశరాధ్యునిఁ జేయు శాంబరి
భిల్లుఁడు కృష్ణరాయల క ♦ భీష్మశుభవృత్తిపాది గావుతన్ 2

ఉల్లమునందున్ = మనస్సులో; అక్కటిక మూనుట = దయలించుట, మీకులమం
గున్; కంటిమి = చూచితిమి; అంచున్ = అనుచు; అల్లనన్ + మెల్లగా (పరిహాసముగా)
మేలమాడు + వేశాకోశము నేయు; అచలాత్మజమాటకున్ = పార్వతి మాటకు;
లేతనవ్వుసంధిల్లన్ + చిటునవ్వురాగా; కిరిటిన్ = అర్జునుని; పాశుపతదివ్యశ
రాధ్యునిన్ = పశుపతి దేవతాకమైన మంత్రరాజము కలవానిగా; చేయు = చేసెడి;
శాంబరిభిల్లుఁడు = మాయాకీరాతుడైన శివుడు; కృష్ణరాయలకున్ = రాయలకు; అభీష్ట
శుభప్రతిపాదికావుతన్ = కావలసిన శుభములను చేయువాడగు గాక !

తా: పాశుపతస్మృతై యర్జునుఁడు తపస్సుచేసినప్పుడాతనిఁ బరిక్షింపఁబూని
కిరాతవేషముతో వచ్చి యాతనిపై దయఁజూపినవేళ పార్వతి 'మీకులమందు దయ
కల్గుట నేటికి చూచితి' మని వేశాకోశము చేయుచుండగా నర్జునునికిఁ బాశుపతాస్త్ర
మునిచ్చిన శివుడు కృష్ణరాయల కొరకలఁదిర్పుఁగావుత ! ఇందు కరుణలేని బోయాజాతి
యందు దయపుట్టినట్లు చెప్పటచే విరూపకాగోత్యైత్తికమగు విషమాలంకారము.
ఉత్పలమాలవృత్తము. 'భరన భ భ రలగ' 10 అక్షరముల మీదయతి.

ఉ॥ నాలుగుమోముల న్నిగమ ♦ నాదము లుప్పతిలం బ్రచండవా
తూలహతిం జనించు రొద ♦ తోడి గుహావళి నొప్పు మేరువుం
బోలెఁ బయోజపీతి ముని ♦ ముఖ్యులు కొల్వఁగ వాణిఁగూడి పే
రో లగమున్న ధాత విభ ♦ వోజ్జ్వలుఁ జేయుతఁ గృష్ణరాయనిన్ ॥ 3

టీ: నాలుగుమోములన్ = నాలుగు ముఖములంగును; నిగమనాదములు = వేద
ధ్వనులు; ఉప్పతిలన్ = పుట్టుచుండగా; ప్రచండవాతూలహతిన్ = పెనుగాలివల్లచే;
జనించు = పుట్టునట్టి; రొదతోడి = ధ్వనికల్గిన; గుహావళిసంపూ = గుహలతో బ్రకా
శించు; మేరువుబోలెన్ = మేనుపర్వతమువలె; పయోజపీతిన్ = పద్మమనుషితమంగు;

మునిముఖులు = మునిశ్రేష్ఠులు; కొల్వగన్ = సేవింపగా; వాణిగూడి = సరస్వతితో కలసి; షేరోలగమున్న = నిండుసభలోనున్న; ధాత = బ్రహ్మ; కృష్ణరాయనిన్ = కృష్ణరాయలను; విభవోజ్ఞులున్ = విశ్వరథముచే బ్రకాశించువానిగా; చేయుతక్ = చేయుఁగాక!

తా: నాలుగుముఖములతో వేదములు చెప్పుచుండగా, పెనుగాలిపీచుటచే ప్రతిధ్వనించుచున్న గుహలు కల్గిన మేరువువలె ప్రకాశించుచు, సరస్వతీసమేతుడై పర్యాసమునై గూర్చుండి సభతీర్చిన బ్రహ్మదేవుఁడు శ్రీకృష్ణదేవరాయలకు వైశ్వర్యాభివృద్ధి చేయుఁగాక!

దీనిలో మేరువునకును బ్రహ్మకును, గుహలకు ముఖములకును, గాలినిదకు వేదధ్వనికిని, పోల్చినందున సుపమాలంకారము. ఇందుఁగొలుపుతీర్చిన బ్రహ్మను వర్ణించుటచే రాయల సభ యూహింపబడుచున్నది.

ఉ॥ అంకముః జేరి శైలతన ♦ యాస్తనదుగ్ధము లానువేళ బా

ల్యాంకవిచ్ఛేదః గొండమున ♦ నవ్వలిచ న్నబళింపఁబోయి యా

వంక కుచంబుగాన కహి ♦ వల్లభహారముఁ గాంచి వే మృణా

ళాంకుర శంక నంబెడు గ ♦ జాస్యుని గొల్తు నభీష్టసిద్ధికిన్. 4

టీ: అంకమున్ = ఒడిని, చేరి, శైలతనయాస్తనదుగ్ధములు = పార్శ్వతీచనుబాలను; అనువేళన్ = త్రాగునప్పుడు; బాల్యాంకవిచ్ఛేదన్ = పసితనపు గుఱుతైన చెప్పిలో; గొండమునన్ = తొండముతో; అవ్వలిచన్ = ఆప్రక్కచంటిని; కబళింపఁబోయి = పట్టుకొనబోయి; ఆవంకన్ = ఆరెండవ ప్రక్క; కుచంబున్ = చంటిని; కాంక = చూడక; అహివిల్లభహారమున్ = పామనెడి హారమును; కాంచి = చూచి; వేన్ = వెంటనే; మృణాళాంకురశంకన్ = లేతతామరకూడనెడిబ్రాన్తిని; అంబెడి = పొందు నట్టి; గజాస్యునిన్ = వినాయకుని; అభీష్టసిద్ధికిన్ = కోరికసిద్ధించుకొరకై; కొల్తున్ = సేవింతును.

తా: అర్ధసారీశ్వరుని యొడిలో వినాయకుడు పరుండి పాలుత్రాగుచున్నాడు. సామాన్యముగా చంటిపిల్లలు పాలుత్రాగునపుడొక చన్నుత్రాగుచు, రెండవచంటిని చేతులతో నలుపుచుందురు. అట్లే ఆతడు నావల చంటినందుకొనబోగా ఆవైపు పురుషదేహముకొన చన్ను దొరకకపోగా పాము తగిలినది. అది మెత్తగా నున్నందున తామరకూడయను భ్రాంతితో తీయఁబోవు విఘ్నేశ్వరుడు కృష్ణరాయలకు కోరికల నిచ్చుగాక! ఇందు భ్రాంతియున్నందున భ్రాంతిమదలంకారము.

సీ॥ చేర్చుక్కగా నిడ్డ ♦ చిన్నజాబిల్లిచే

సిందూరతిలకంబు ♦ చెమ్మగిల్ల

నవతంసకుసుమంబు ♦ నర దున్నయెలదేఁటి

రుతి కించదంచిత. ♦ శుశ్రీతుల సీన

ఘన మైనరారాపు ♦ చనుగోయిరాయిడిఁ

తుంబీఫలంబు తుం ♦ దుడుకుఁ జెందఁ

దరుణాంగుళిచ్చాయ ♦ దంతపుసరకట్టు

లింగిలీకపువంత ♦ రంగు లీన

గీ॥ నుపనిషత్తులు బోటులై ♦ యోలగింపఁ

బుండరీకాసనమునఁ గూ ♦ రుచ్చిడి మదికి

నించువేడుక వీణ వా ♦ యించుచెలువ

నలువరాణి మదాత్మలో ♦ వెలయుఁ గాత.

5

టీ: చేర్చుక్కాన్ = దగ్గరగా పెట్టు చుక్కా; ఇడ్డ = పెట్టిన; చిన్నజాబిల్లి
చేన్ = చంద్రకళచే; సిందూరతిలకంబు = సిందూరపుబొట్టు; చెమ్మగిల్లన్ = తడియగా;
అవతంసకుసుమంబునందున్న = చెవిలో పెట్టుకొన్న పువ్వునందున్న; ఎలదేఁటిరుతి =
కొదమతుమ్మెదల ధ్వని; కించిత + అంత = కొద్దిగా బాగున్న; శ్రుతులన్ = రాగము
కలియుటకైతీయు శ్రుతులను; ఈనన్ = పుట్టించగా; ఘనమైన = గొప్పవైన;
రారాపు = దగ్గరగా రాయనట్టి; చనుగోయిరాయిడిన్ = కుచయుగముయొక్క రాసి
డిచే; తుంబీఫలము = వీణకున్న యెండుసారకాయ; తుంగుడుకుఁజెందన్ = అదగగా;
తరుణాంగుళిచ్చాయన్ = మృదువైన ప్రవేళకాంతిచే; దంతపుసరకట్టులు = దంతముతో
చేసినవీణమెట్లు; ఇంగిలీకపువంతరంగులు = ఇంగిలీకముయొక్క వింతయైనరంగులను; ఈన్
= కల్పించగా; ఉపనిషత్తులు = వేదాంతములు; బోటులై = ప్రియై; ఓలగింపన్ =
సేపింపగా; పుండరీకాసనమునన్ = తెల్లతామరపువ్వునెడిగడ్డపై, కూర్చుండి; మది
కిన్ = మనస్సునకు; ఇంచువేడుకన్ = ఇంపైన యుత్సాహముతో; వీణన్, వాయించు
చెలువ = వాయించునట్టి; నలువరాణి = సరస్వతి; మదాత్మలోన్ = నామనస్సులో;
వెలయుఁగాతన్ = ప్రకాశించుగాక! తాత్పర్యము తేలికయైనది. మొదటి మూడుపాద
ములలోను అతిశయోక్తియు, నాలవపాదమున స్వభావోక్తియు నలంకారములు,
'ఇంద్రగణములారు, నివగణంబులు, రెండు, ప్రతిపాదమున నుండును. అటవెలనికొని
తేటగీతికొనిచివరనుండ వలెను. సీసము.

క॥ కొలుతున్ మద్దురు విద్యా

నిలయుం గరుణాకటాక్ష ♦ నిబిడజ్యోత్సాన్ని

దళితాశ్చిత్రజనదురిత

చ్చలగాఢధ్వంతసమితి ♦ శతకోపయతిన్.

6

టీ: విద్యానిలయున్ = విద్యలకు స్థానమైనవాని (చగువరిని); కరుణాకటాక్ష
= దయతోఁడిక్రీడంటి చూపులనెడి; నిబిడజ్యోత్సాన్ని = దట్టమైన వెన్న
లతో; దళిత = పోగొట్టుబడిన; ఆశ్రితజన = భక్తులయొక్క; దురితచ్చల = పాప
మును; గాఢధ్వంతసమితిన్ = కాయచీకటికలవారి; మద్దురున్ = నాగురువగు;
శతకోపయతిన్ = శతకోపుడను సన్యాసిని; కొలుతున్ = నేమింతును.

క్రీగంటిచూపులందు చంద్రికాత్వము వాగోపించుటచే గూఢకమును, ఛల శబ్దముచే అపహ్నుతియు నలంకారములు.

మ॥ వనజాక్షోపము వామలూరుతనయున్ ♦ ద్వైపాయనున్ భట్టబా
ణుని భానున్ భవభూతి భారతి సుబం ♦ ధున్ బిల్వణం గాళిదా
సుని మాఘున్ శివభద్రమల్లాణకవిం ♦ జోరున్ మురారిన్ మయూ
రుని సామిల్లిని దండిబ్రస్తుతులఁ బే ♦ రొందు న్వచశ్శుద్ధికిన్. 7
చంద్రికాత్వ కవిస్తుతి. టీ: వనజాక్షోపమున్ = విష్ణువువంటి; వామలూరుతన

యున్ = పుట్టలోపుట్టిన-వామ్మీకిని; ద్వైపాయనుని = వ్యాసుని; భట్టబాణుని = బాణ భట్టును, భానుని, భవభూతిని, భారతిని; సుబంధుని, బిల్వణుని, కాళిదాసుని, మాఘుని, శివభద్రుని, మల్లాణకవిని, చోరుని, మురారిని, మయూరుని, సామిల్లిని, దండిని, వచశ్శుద్ధికిన్ = వాక్కుద్ధికట్టుటకై, ప్రస్తుతులన్ = స్తోత్రమాలంగ; పేర్కొందును = స్మరింతును; 'నభరణమయవ' 13 అక్షరగులనిదయతి. మత్తేభవిక్రీడితము.

ఆ॥ వ్యాసరచితభార ♦ తామ్రాయ మాంధ్ర) భా
షగ నొనర్చి జగతిఁ ♦ బొగడుంగనిన
నన్నపార్వత దిక్క ♦ నను కృతకృతు శంభు
దాసు నెఱ్ఱసుకవిఁ ♦ దలఁచు భక్తి.

ఆంధ్రకవిస్తుతి. టీ. వ్యాసరచిత = వ్యాసునిచేరచింపఁబడిన; భారతామ్నాయము = పంచమవేదమునబరగు భారతమును, ఆంధ్రభాషగన్ = తెలుఁగుగా; బనర్చి = చేసి; జగతిన్ = లోకముందు, బొగడున్ = కీర్తిని; కనిన = పొందిన; నన్నపార్వతన్ = నన్నయ్యను; కృతకృతున్ = యాగముచేసిన; తిక్కనన్ = తిక్కనయ్యను; శంభుదాసుడను బిరుదుకల ఎఱ్ఱసుకవిన్ = ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడను; భక్తిని = భక్తితో; తలఁకున్ = స్మరింతును; విషమపాదమందు మూడుసూర్యగణములు, రెండింద్రగణములు, సమపాదలనైనను సూర్యగణాలు కల్గి మూడుగణముల మీదయతి కల్గిన అటవెలది.

మ॥ భరమైశోచు కుటుంబరక్షణకుఁ గాఁ ♦ బ్రాలూలి చింతన్ నిరం
తరతాళిదళసంపుటప్రకరకాం ♦ తారంబునం దర్థపుం
దెగువాటుల్ దెగి కొట్టి తద్దపరిష ♦ ద్విజ్ఞాతచార్యకియా

విరసుండై కొఱతం బడుం గుకవి పు ♦ భీష్మభృతసమీపక్షితిన్. 9

టి భరమైశోచు = బరువనిపించిన; కుటుంబరక్షణకుఁగాన్ = ఆలవిడ్డలరక్షించుటకై; బ్రాలూలి = సమీపశోక; చింతన్ = విచారముతో; నిరంతర = దట్టమైన; తాళిదళసంపుట = తాటియాకుల పుస్తకములయొక్క; ప్రకరకాంతారంబునందన్ = సమాహమను కారణశోభా; అర్థపుండ్రువాటుల్ = పద్యార్థముల (ధనములు) దోపిడి; దెగి = నాశపొంది; కొట్టి = చేసి; తద్ద = దానివెరిగిన; పరిషత్ = సభలలో; విజ్ఞాత

చార్యక్రియా = తెలియబడిన దొంగతనము కలవాడగుటచే; విరసుండై = ద్వేషింపబడి; పృథ్వీ భృతస్సమీపక్షితిన్ = రాజుమందర; కుకవి = చెడుకవి; కొఱతంబడున్ = తక్కువగును. కొఱతవేయుటయను శిక్షనందును.

తా. కుకవులు తాము గ్రంథముల వ్రాయలేక కుటుంబహోషణకై ప్రాతతాటియాకుల గ్రంథములదడవి, వాటిలోని పద్యములను తాము వ్రాసిలిమని మోసపుత్తురు. ఇందు రూపకాలంకారము,

కం॥ అని యిష్టదేవతావం

దనసుకవిస్తుతులుఁ గుకవి ♦ తతి నికృతియుఁజే

సి నవీనకావ్యరచనకు

ననుకూలకథల్ దలంచు ♦ నానమయమునన్ ॥

10

టీ. అని = ఈరితిగా; ఇష్టదేవతావందన, (మును) సుకవిస్తుతులున్ = సుకవుల పొగడుటయు; కుకవితనికృతియున్ = కుకవులసమూహమును నిందించుటయును; చేసి, నవీనకావ్యరచనకున్ = క్రొత్తకావ్యమును రచించుటకు; అనుకూలకథల్ = తగిన కథలను; తలంచునానమయమంగన్ = తలచెడివేళ. (ముందుపద్యముతో సమన్వయము)

సీ॥ ఉదయాచలేంద్రంబు ♦ మొదల నెవ్వనికుమార

రతకుఁ గ్రొంచాచల ♦ రాజ మయ్యె

నావాడపతిశకం ♦ ధరసింధురాధ్యక్షు

లరిగాపు లెవ్వని ♦ ఖరతరాసి

కాపంచగౌడధా ♦ త్రీపదం బెవ్వని

కసివాఱుగా నేగు ♦ నట్టి బయలు

సకలయూచకజనా ♦ శాపూర్తి కెవ్వని

ఘనభుజాదండంబు ♦ కల్పశాఖ

గీ॥ ప్రబలరాజాధిరాజున్ ♦ రవితాప

రాజధరమేళ బిరుద వి ♦ భ్రాజి యెవ్వఁ

డట్టి శ్రీకృష్ణదేవరా ♦ యాగ్రిగణ్యుఁ

డొక్కనాడు కుతూహలం ♦ బుప్పతిల్ల.

11

టీ. ఎవ్వని కుమారతకున్ = ఎవ్వడు కుమారస్వామి అనుటకు; మొదలన్ = మొదట; ఉదయాచలేంద్రంబు = ఉదయగిరి దుర్గము; గ్రొంచాచలరాజును = గ్రొంచమను పర్వతము; అయ్యెన్ = అయ్యెనో; ఎవ్వని ఖరతరాసికిన్ = ఎవనివాడియైన కత్తికి; నావాడపతిశకంధరసింధురాధ్యక్షులు = నావాడదేశపురాజు; శకంధరదేశ రాజు, గజపతియును కలింగరాజులు; అరిగాఁపులు = కప్పముకట్టెడి సామంతరాజులైరో;

ఎవ్వనికిన్ = ఏరాయలకు; ఆపంచగౌడధాత్రిపదంబు = పంచగౌడదేశములతో కూడిన భూమి (గొడులు, కన్నడులు, సారస్వతులు, ఉత్తలులు, మైథిలులు, అను పంచగౌడులతో కలిసిన హిందూస్థాన రాజ్యము.) అసివాటుగాన్ = స్వారీగా; ఏగు నట్టి బయలు = విహరించు ప్రదేశము; ఎవ్వనిఘనభుజాదండము = ఎవని గొప్పదైనదండము వంటిభుజము; సకలయాచకజన + ఆశాపూర్తికిన్ = యాచకుల కోరికలదీర్చుటకు; కల్పశాఖి = కల్పవృక్షమో, ఎవ్వఁడు; ప్రబల = గొప్పవైన; 'రాజాధిరాజ, వీర ప్రతాప, రాజపరమేశ' అను విరుదవిభ్రాజి = బిరుదులతో ప్రకాశించువాడో; అట్టి శ్రీకృష్ణదేవరాయగ్రగణ్యుడు, ఒక్కనాడు, కుతూహలంబు = కోరిక; ఉప్పతిల్లన్ = ఉప్పొంగగా (పల్కెనని ముందుపద్యముతో సమన్వయము)

తా: కుమారస్వామి క్రాంచపర్వతమును భేదించినట్లు శ్రీకృష్ణదేవరాయలు ఉదయగిరిదుర్గమును భేదించెను. తరువాత నావాడ, శకంధర, కళింగరాజులదు తనకు కప్పముకట్టునట్లుచేసి, పంచగౌడదేశములను విహారప్రదేశములువలె అడ్డులేకుండచేసి, కల్పవృక్షమువలె యాచకుల కోరికల తీర్పుచు రాజాధిరాజుదివిరుదములు కల్గిన శ్రీకృష్ణదేవరాయలొకనాడు వేడుకగా. ఇందు రూపకాతిశయోక్తులలంకారములు.

సీ॥ ఇందీవరంబుల ♦ సీనుకౌల్లన్నులఁ

శరదిందుముఖులు ♦ చామరములిడఁగ

బణినసూనుకణాద ♦ బాదరాయణసూత్ర

ఫక్కి విద్వాంసులు ♦ పన్యసింపఁ

బార్వభూమి నభీరు ♦ భటకదంబకరాశ

హేతిచ్చటాచ్చాయ ♦ నిరులుకొనఁగ

సామంతమండనో ♦ ద్దామమాణిక్యాంశు

మండలం బొలసి యీ ♦ రెండ గాయ

గీ॥ మూరురాయరగండపెం ♦ డారమణి మ

రీచిరింఘోళిఁ గలయ నా ♦ వృతము లగుచు

నంకపాళినటద్దుకూ ♦ లాంచలములు

చిత్రమాంజన్మవిభ్రమ ♦ శ్రీ వహింప॥

12

టీ: ఇందీవరంబులసీను = నల్లకలువల పుట్టించు; క్రౌల్లన్నుల = ప్రకాశించు కన్నులుకల; శరదిందుముఖులు = శరత్కాల మందలి చంద్రునివంటి ముఖముకలస్త్రీలు; చామరములు = వింజామరములను; ఇడగన్ = వేయగా; విద్వాంసులు; పణినసూను = పాణినియొక్క; కణాద = కణాదునియొక్క; బాదరాయణసూత్ర = వ్యాససూత్రముల యొక్క; ఫక్కిన్ = రీతిని; (వ్యాకరణ, వైశేషికతర్క, వేదాంతశాస్త్రములను) ఉపన్యసింపన్ = కాస్త్రార్థములు చేయగా; పార్వభూమిన్ = రెండుప్రక్కల, అభీరు =

భయములేని; భటకదంబ=భటసముదాయముయొక్క; కరాళపీఠి+భటా=భయంకరమైన కత్తుల సముదాయముయొక్క; ఛాయాన్=నీడలతో; ఇరలుకొనంగన్=చీకటివ్యాపించగా; సామంత=సామంతరాజులయొక్క; మండన=అలంకారములందలి; ఉద్దామచూచిక్య=గొప్పవైనమాణిక్యములయొక్క; అంశుమండలంబు=కిరణసమూహము; ఒలచి=వ్యాపించి; ఈగండ=లేతయెండ; కాయన్=కాయచుండగా; మూరుదాయరండ=అశ్వపతి, గజపతి, నరపతి, అను ముగ్గురురాజులకు గండమువంటిదనునర్థములన్నిపదభూషితమైన; కాలికార=కాలియందెయొక్క; మణిమరీచిరింఛోళి=మాణిక్యకాంతి పుంజముచే; కలచాన్=అంతటను; ఆవృతములగుచు=ఆవరించబడినవై, అంకశాలి=ఒడిలో; సటత్+చుకూల+అంచలములు=కదలేడిపట్టు వస్తువుయొక్క అంచులు; చిత్ర=రంగు రంగులైన; మాంజివృ=ఎఱుపు, పసుపు కలిసిన రంగుయొక్క; శిభమశ్రీన్=విలాససంపదను; వహింపన్=భరింపగా; (కాలిగండపంజరపు మణికాంతులచే కట్టిన పట్టుబట్ట అంచులు చిత్రవర్ణములు కలవిగా ప్రకాశించు చున్నవి. ఇందు తగ్గుణాలంకారము.)

క॥ భువనవిజయాఖ్యి సంస

దృవనస్థిత సింహాపీఠి ♦ పాజ్జులగోష్ఠిన్

కవితామధురిను డెండము

దవులం గొలు వుండి సదయ ♦ తన్ ననుఁ బల్కెన్.

13

టీ: భువనవిజయ+ఆఖ్య=భువనవిజయమును పేరుకల; సంసదృవనస్థిత=సభాభవనముననున్న; సింహాపీఠిన్=సింహాసనమందు; ప్రాజ్ఞులగోష్ఠిన్=పండితప్రసంగమందు; కవితామధురిను=కవితత్వమందలి మాధుర్యము; డెండముదవులన్=హృదయమునకు హత్తగా; కొలువుండి=కొలుపుతీరియుండి; సదయతన్=దయతో; ననున్=నన్నుగూర్చి; పల్కెన్=అనెను. (ఏమనెనో ముందు పద్యములొనన్నది.)

తే॥ సప్తసంతానములలోఁ బి ♦ శస్త్రం గాంచి

ఖలము గాకుండు నది ధాతి ♦ గృతియ కాన

కృతి రచింపుము మాకు శి ♦ రీషకుసుమ

పేశలసుధామాయోక్తులఁ ♦ బెద్దనార్య.

14

టీ: పెద్దనార్య=పూజ్యుడవైన పెద్దనా! ధాత్రిన్=భూమిలో; సప్తసంతానములలోన్='తటాకము, ఆరామము, నిధి, అగ్రహారము, దేవాలయము, ప్రబంధము, పుత్రుడు' అను నేడు సంతానములలోను; ప్రశస్తిన్=ప్రశస్తిని; కాంచి=పొంది; ఖలముగాకుండునది=చెడిపోనిది; కృతి+అ=కృతియ=ప్రబంధమే, కాన, శరీషకుసుమ=దిరిసెనపువ్వువలె; పేశల=మృదువైన; సుధామయ+ఉక్తులన్=అమృతమయమైన (రసభరితములైన) వాక్కులతో; కృతిన్=ప్రబంధమును; మాకున్+అంకితముగా, రచింపుము. ఉపమాంకారము.

క॥ హితుడవు చతురవచోనిధి

వతులపురాణాగమేతి ♦ హాసకథార్థ

స్మృతియుతుడ వాంఛకవితా

వితామహుడ వెవ్వ రీడు ♦ పేర్కొన నీకున్.

15

టీ: హితుడవు = ఇష్టుడవు; చతురవచః = నిధివి = మాటలనేర్పు కలవాడవు; పురాణ = భాగవతాది పురాణములయొక్క; ఆగమ = పాంచరాత్రాద్యాగమములయొక్క; ఇతిహాస = భారతాదులయొక్క; కథా + అర్థ = కథలలోని అభిప్రాయముయొక్క; స్మృతియుతుడవు = జ్ఞాపకము కలవాడవు; ఆద్రకవితా వితామహుడవు = 'ఆంద్రకవితామహా' విరుగు కలవాడవు; నీకున్ = నీతో; పేర్కొనన్ = పేరెత్తుటకు; (చెప్పటకు) ఈడు = సాటి; ఎవ్వరు = ఎవరును లేరు.

క॥ మనువులలో స్వారోచిష

మనుసంభవ మరయ రసస ♦ మంచితకథలన్

విననింపు కలిధ్వంసక

మనఘ భవచ్చతురరచన ♦ కనుకూలంబుల్.

16

టీ: అనఘ = పాపములేనివాడా! మనువులలోన్ = స్వాయంభువుడు మొదలైన పదునల్లరు మనువులలో; స్వారోచిష మనుసంభవము = స్వారోచిషుడను మనువుయొక్క పుట్టుకగాథ; అరయన్ = ఆలోచింపగా; రససమంచితకథలన్ = రసభరితమైన కథలతో; విననింపు = వినుటకీర్ష్యమైనది; కలిధ్వంసకము = కలిపాపములనుపోగొట్టునది; భవత్ + చతురరచనకున్ = నీ నేర్పైన రచనకు; అనుకూలంబున్ = తగినది కూడ (అగును)

వ॥ కావున మార్కండేయపురాణోక్తప్రకారంబునం జెప్పుమని యడిగి కర్పూరతాంబూలంబు వెట్టినంబట్టి మహాప్రసాదం బనిమోదంబున నమ్మహాప్రబంధనిబంధనంబునకుఁ బ్రారంభించితి నేతత్కథానాయకరత్నంబగు నమ్మహీనాథువంశావతారం జెట్టి దనిన.

17

టీ: కావున, మార్కండేయపురాణోక్తప్రకారంబునన్ = మార్కండేయ పురాణమున చెప్పబడిన రీతిగా, చెప్పుము, అని; కర్పూరతాంబూలంబు + వెట్టినన్ = పచ్చ కర్పూరముతో కలిసిన తాంబూలమియ్యగా; పట్టి = పరిగ్రహించి; మహాప్రసాదంబు = గొప్ప అనుగ్రహము, అని; మోదంబునక = సంతోషముతో; ఆ + మహాప్రబంధనిబంధమునకున్ = ఆ గొప్పకావ్యరచనకు; ప్రారంభించితిన్ = మొదలుపెట్టితిని; ఏతత్కథానాయక రత్నంబగు = కృతిపతియైన; ఆ + మహీనాథు = అకృష్ణరాయలయొక్క; వంశ + అవతారము = వంశారంభము; ఎట్టిది + అనినన్ = ఎట్టిదనగా;

సీ॥ కలశపాథోరాశి ♦ గర్భవీచిమతల్లి

కడుపార నెవ్వాని ♦ గన్నతల్లి

యనలాక్షుఘనజటా ♦ వనవాటి కెవ్వాడు

వన్నె బెట్టు ననార్త ♦ వంపు బువ్వు

సకలదైవతబుధు ♦ ఊపూర్తి కెవ్వాడు

పుట్టు గానని మేని ♦ మెట్టపంట

కటికిచీకటితిండి ♦ కరములగిలిగింత

నెవ్వాడు తొగకన్నె ♦ నవ్వ జేయు

గీ॥ నతడు మోగడొందు మధుకైట ♦ భారిమఱచి

కళల నెలవగువాడు చు ♦ క్కలకు తేడు

మిసిమిపరసీమ వలరాజు ♦ మేనమామ

వేవెలుంగులదొరజోడు ♦ రేవెలుంగు.

18

టీ: కలశపాథోరాశి=పాలసముద్రముయొక్క; గర్భ=లోపలి; వీచిమతల్లి = మంచికరటము; కడుపారన్=కడుపుతనివీతీరునట్లు; ఎవ్వానిన్=ఎవనిని; కన్నతల్లి =కన్నదో; ఎవ్వాడు=ఏచంద్రుడు; అనల+అక్షు=అగ్ని సేత్రముగాకల శివుని యొక్క; ఘనజటావనవాటికిన్=గొప్పదైనజటాజూటమునకు; వన్నె+పెట్టు=అందమునిచ్చు; అనార్తవంపుబువ్వు=ఒకేకాలమని కాక యెల్లకాలములలో నుండునట్టి పువ్వు; ఎవ్వాడు; సకలదైవత=దేవతలందరి, బుధుఊపూర్తికిన్=ఆకలితీరుటకు; పుట్టుగానని=పుట్టుకతెలియని; మేని=శరీరముకల; మెట్టపంట=మెరకపంటయో; కటికిచీకటితిండి=కటికిచీకటిని లినువాడు; (చీకటిని పోగొట్టువాడు) ఎవ్వాడు; కరముల=చేతుల (కిరణముల) యొక్క; గిలిగింతన్=చక్రి లిగింతలతో; తొగకన్నెన్=కలువయను కన్యకు; నవ్వన్=నవ్వునట్లు (వికసించునట్లు) చేయున్=చేయునో; మధుకైటభ+అరి=విష్ణుపుయొక్క; మఱచి=బానమఱచి (భార్యతమ్ముడు) కళల నెలవగువాడు=పదాఱుకళలకు స్థానమైనవాడు, చుక్కలకు తేడు=నక్షత్రములకు భర్త; మిసిమిపరసీమ=అందమునకు పరమావధి (చాలఅందమైనవాడు); వలరాజు మేనమామ=మన్మథునికి మేనమామ; వేవెలుంగులదొరజోడు=సూర్యునికి జతయైన వాడు; రేవెలుంగు=రాత్రి వెలుగువాడు (అయిన) అతడు=చంద్రుడు; పొగడు+ఒంగున్=ప్రసిద్ధిపొందియుండును.

తా: పాలసముద్రమున పుట్టినవాడు, శివునిజటాజూటమునకు పుష్పమైనవాడు, దేవతల కాహరమైనవాడు (దేవతలు చంద్రుని కళల నాహరము తిందురని శ్రుతి)కలువలను వికసించేయువాడు, లక్ష్మీదేవి పోబుట్టినవాడు, పదాఱుకళలకలవాడు; నక్షత్రముల భర్త, కాంతినిధి, సూర్యుని జతగాడు, (పగలు సూర్యుడు, రాత్రి చంద్రుడు ప్రకాశించుచు నీదిజోడుగా నుండురు)నైన చంద్రుడు ప్రసిద్ధుడైయుండును.

తే॥ ఆసుధాధాము విభవమ + హంబురాశి

కుబ్బు మీరంగ నందనుఁ + ఉదయ మయ్యె

వేదవేదాంగశాస్త్రార్థ + విశద వాస

నాత్తధిషణాధురంధరుం + వై న బుధుఁడు

19

టీ: ఆ = అప్పబడిన; సుధాధాము = అమృతకిణ్ణుడైన చంద్రుని యొక్క; విభవమహా + అంబురాశికిన్ = సంపదయను సంద్రమునకు; ఉబ్బుమీరంగన్ = సంహోషము హెచ్చునట్లు; వేద = ఋగ్వేదాస్సామాధ్యాయములను నాల్గు వేదములయొక్క, వేద + అంగ = శత్రు, వ్యాకరణము, ఛందస్సు, నిరూప్తము, జ్యోతిషము, కల్పము' అను నాఱుగ శాస్త్రములయొక్కయు; శాస్త్ర = పాఠంజలము, పూర్వ, ఉత్తరమీమాంసలు, న్యాయము, వైశేషికము, సాంఖ్యము అను నాఱుదర్శనములయొక్క; అర్థ = అర్థమందు; విశద = స్వచ్ఛమైన; వాసనా = పరచయముచే; ఆత్మ = పొందబడిన; ధిషణా = బుద్ధియొక్క; ధురంధరుడు = సారముకలవాడు, ఐన; బుధుడు = బుధుడను పేరుకల; నందనుఁడు = కొడుకు; ఉదయమయ్యెన్ = పుట్టెను.

తా: ఆచంద్రుని యైశ్వర్యమతిశయించునట్లుల, వేదశాస్త్రార్థ వేత్తయై బుద్ధిమంతుడైన బుధుడను కొడుకు చంద్రునికి పుట్టెను.

క॥ వానికిఁ బురూరవుఁడు పృ

జ్ఞానిధి యుదయించె సింహ + సదృశుఁడు తద్భూ

జానికి నాయువు తనయుం

వై నెగఁడె నతండు గనె య + యాతి నరేంద్రున్.

20

టీ: వానికిఁ = ఆబుధునకు; ప్రజ్ఞానిధి = ప్రజ్ఞకల; పురూరవుడు = పురూరపుడనురాజు; ఉదయించెన్ = పుట్టెను; తిత్ + భూజానికిన్ = ఆరాజునకు; సింహ సదృశుఁడు = సింహమువంటి; ఆయువు = ఆయువసురాజు; తనయుండె = కొడుకై; నెగఁడెన్ = అశ్వవృద్ధిపొందెను; అతఁడు = ఆయువు; యయాతినరేంద్రున్ = యయాతి యసురాజును; కనెన్ = కనెను.

తా: ఆబుధునకు పురూరవుడు, అతనికి ఆయువు, అతనికి యయాతియు పుట్టిరి.

క॥ అతనికి యదు తుర్వసలను

సుతు లుద్భవమొంది రహిత + సూదనులు కళా

న్వితమతులు వారిలో వి

శ్రుతకీర్తి వహించె దుర్వ + సుఁడు గుణనిధియై.

21

టీ: ఆతనికీన్ = ఆమయాతికి; అహితసూదనులు = శత్రువులజంపువారు; కళా + అన్వితమతులు = విద్యాబుద్ధులు కలవారు (వైన); యదుతుర్వసులు = యదువు, తుర్వసుడు; అనుసుతులు = ఆనుకొనుతులు; ఉద్భవ మొంది = పుట్టిరి; వారిలోన్ = వారిలో; తుర్వసుడు, గుణనిధియై = గుణవంతుడై; విశ్రుతకీర్తిన్ = ప్రసిద్ధమైన కీర్తిని; వహించెన్ = పొందెను.

తే॥ వానివంశంబు తుళువాన్వ ♦ వాయ మయ్యె
నందుఁ బెక్కండు నృపు లుద ♦ యంబు నొంది
నిఖిలభవనప్రార్థ నిర్ణిద్రాకీర్తి
నధికులైరి తదీయాన్వ ♦ యమునఁ బుట్టి.

22

టీ: వానివంశంబు = ఆతుర్వసుని వంశమే; తుళువ + అన్వ వాయము = తుళువ వంశము; అయ్యెన్ = అయెను; అందున్ = ఆవంశమున; పెక్కండు = చాలమంది; నృపులు = రాజులు; ఉదయంబున్ + ఒంది = పుట్టి, నిఖిలభవన = అఖిలలోకములందును; ప్రార్థ నిర్ణిద్ర = నిండిప్రకాశించు; కీర్తిన్ = కీర్తితో; అధికులైరి = తోడివారలమించిరి; తదీయ = అతనిసంబంధమైన; అన్వయమునన్ = వంశమున, పుట్టి (ముందున కన్వయము)

మ హా సృగ్ధర.

ఘనుడై తిమ్మక్షీతీశా ♦ గ్రాణి శతకమఠ

♦ గ్రావ సంఘాతవాతా

శనరాడాశాంతదంతి ♦ స్థవిరకిరుల జం

♦ జాటము ల్మాన్వి యిమ్మే

దిని దోర్దండై కపీరిం ♦ దిరముపటిచి కీ

♦ ర్దిద్యుతుల్ రోదసిం బ

ర్వ సరాశుల్ నమ్మలై పా ♦ ర్భవములఁ గొలువఁ దీ

♦ ప్రప్రతాపంబు సూపెన్.

23

టీ: తిమ్మక్షీతి + ఈశ + అగ్రణి = తిమ్మరాజు; ఘనుడై = గొప్పవాడై; శత కమఠ = మాయతాచేలు (అదిహార్మము) యొక్క; గ్రావసంఘాత = కొండలగుంపు యొక్క; వాత + అశనరాట్ = గాలి మేతగాగల పాములరాజైన ఆదిశేషునియొక్క; ఆశా + అంతదంతి = దిక్కులచివరనున్న గజములయొక్క; స్థవిరకిరుల = ముసలి అడవి పండులు (అదివరాహము) యొక్కయు; జంజాటముల్ = భారములను; మాన్వి; ఈ + మేదినిన్ = ఈధూమిని; రోర్ + దండ + పికపీరిన్ = దండములవంటి చేతులనెడి పీఠ

ముపై; తిరముపటిచి=స్థిరముగానుంచి; కీర్తిస్మృతుల్ = కీర్తియొక్కకొంటులు; శోదసిన్ = భూమ్యాకాశములమధ్యను; పర్వన్ = వ్యాపించునట్లు; ఆరాతుల్ = శత్రువులు; నములై = వంగినవారై; పార్వములన్ = రెండుప్రక్కలందును; కొల్వన్ = నేపింపగా; తీవ్రప్రతాపంబు = తీవ్రమైన ప్రతాపమును; చూపెన్ = చూపెను. తా: తిమ్మరాజు రాజై ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముగా భూభారమును వహించుచుండగా, అదివరలో భూమి భారమును మోయునట్టి ఆదిహూర్మవరాహములు, శేషాహి, వలపర్వతములు, సిగ్గజములును బరువుతగ్గి సుఖించినవి. అనగా అంతధర్మముగా పాలించెనని భావము. శత్రువులనణచి కీర్తిసంపాదించెను. ఆతిశయోక్తి అలంకారము.

క॥ వితరణఖని యా తిమ్మ

క్షీతిపగ్గామణికి దేవ ♦ కీదేవికి నం

చితమూర్తి యీశ్వరప్రభుఁ

డతిపుణ్యుడు పుట్టె సజ్జ ♦ నావనపరుడై.

24

టీ: వితరణఖని = దానమునిచ్చుటలోగనివంటి; ఆతిమ్మక్షీతిపగ్గామణికిన్ = ఆతిమ్మరాజునకు; దేవకీదేవికొ = దేవకీయనుపట్టపు రాణికిని; అంచితమూర్తి = అందమైనశరీరము కలవాడు; అతిపుణ్యుడు = మిక్కిలి పుణ్యముకలవాడునైన; ఈశ్వరప్రభుడు = ఈశ్వరరాజు; సత్ + జన + అవనపరుడై = మంచివారిని రక్షించుటయందాసక్తికలవాడై; పుట్టెన్ = పుట్టెను.

చ॥ బలమదమ త్తదుష్టపుర ♦ భంజనుడై పరిపాలితార్యుడై

యిలపయిదొంటియీశ్వరుడై ♦ యీశ్వరుడై జనియింప రూపఱెన్

జలరుహనేత్రలం దొఱంగి ♦ శైలవనంబుల భీతచిత్తులై

మెలగెడు శత్రుభూపతుల ♦ మేనులదాల్చిన మన్మథాంకముల్. 25

టీ: బలమద = బలముచేత, గర్వముచేతను; మత్త = మదించిన; దుష్ట = దుష్టులైన (రాజులయొక్క); పుర = పట్టణములను, (త్రిపురాసురులను) భంజనుడై = నాశనముచేయువాడై; పరిపాలితార్యుడై = సజ్జనుల రక్షించువాడై, (పార్వతిని రక్షించువాడై) తొల్లి + ఈశ్వరుడై = మునుపటిశివుడై; ఇలపయిన్ = భూమిపై; ఈశ్వరుడై = ఈశ్వరరాజై; జనియింపన్ = పుట్టగా; జలరుహనేత్రులన్ = పద్మమువంటికన్నులు కల్గిన శ్రీమలను భార్యలను; దొఱంగి = విడిచి; శైలవనంబులన్ = కొండలందు; అడవులందును; భీతచిత్తులై = భయపడిన మనస్సుకలవారై; మెలగెడు = తిరిగెడు; శత్రుభూవనంబులన్ = శత్రురాజుల శరీరములందు; తాల్చిన = ధరించిన; మన్మథ + అంకముల్ = మన్మథచిహ్నములు; రూపఱెన్ = నశించెను.

తా: ఈశ్వరరాజు, త్రిపురాసుర సంహరముచేసి లోకరక్షణచేసి పార్వతిని రక్షించిన పరమేశ్వరుని వలె దుష్టులైన రాజులనెల్ల జయించి, శిష్టుల రక్షించుచుండగా, అతని శత్రురాజులు భార్యలను విడిచి కొండలు, అడవులుపట్టిపోయి శృం

గారచేష్టునే మరచుట ఈశ్వరుడు వచ్చెను భయముతో మన్మథచిహ్నములు నశించి నట్లుండెనని కవచముత్కరించినాడు. సూపకాలంకారము.

సీ॥ నిజభూజాశ్రితధారు ♦ శేవజగ్రవచంబు

మమభ్రంజంగాహి ♦ తుండికుండు

వనజేక్షణామనో ♦ ధన పశ్యతోహరుం

డరిహంససంసద ♦ భ్రాగమంబు

మార్గణగణపిక ♦ మధుమాసదినసంబు

గుణరత్నరోహణ ♦ ఖ్మీణీధరము

శాంధవసందోహ ♦ పద్మవనీహేళి

కారుణ్యరసనిమ్న ♦ గా కళశక్తిః

సీ॥ డన జగంబుల మిగులఁ బ్ర ♦ ఖ్యాతిఁ గాంచె

ధరణిధవదత్తవివిధోప ♦ దావిధాన

మారితశ్రీవినిర్జిత ♦ నిర్జరాల

యేశ్వరుండు తిమ్మభూపతి ♦ యీశ్వరుండు.

26

టీ: ధరణిధవ... ఈశ్వరుడు; ధరణిధవ=రాజులచేత; దత్త=ఇయ్యబడిన; వివిధ=నానావిధములైన; ఉపదావిధా=కానుకలచే; సమార్జిత=సంపాదించబడిన; శ్రీ వినిర్జిత=సంపదచే జయింపబడిన; నిర్జర+అలయ+ఈశ్వరుడు=చేవేంద్రుడు కలవాడు; తిమ్మభూపతి యీశ్వరుండు=తిమ్మరాజుకొడుకైన యీశ్వరరాజు; నిజ భుజ+ఆశ్రిత=తనభావపుల నాశ్రయించిన; ధారుణీ=భూమికి; వజ్రకవచంబు =వజ్రకవచమువంటివాడు; గుప్త=గుప్తులను; భుజంగ=పాములకు; అహితుండికుండు =పాములవాడు; వనజ+ఈక్షణా=పద్మమువంటి కన్నులకల (శ్రీల) యొక్క; మనః+ధన=మనస్సు నెడిధనమునకు; పశ్యతోహరుడు=చూచుచుండగానే హరించు వాడు; అరిహంససంసత్=శత్రువులను హంసలగుంపునకు; అభ్ర+ఆగమంబు=మేఘమువచ్చు (వర్ష) కాలము; మార్గణగణపిక=యాచకులగుంపుల నెడి కోయిలలకు; మధుమాసదినసంబు=వసంతమాసపురోజు; గుణరత్న=గుణములను రత్నములకు; గోహణఖ్మీణీధరము=గోహణమును పర్వతము (గోహణమును రత్నములు హేచ్చుగా పుట్టునని ప్రతీతి) శాంధవసందోహపద్మవనీహేళి=బంధువుల సముదాయమునకు సూర్యునివంటివాడు; కారుణ్యరస=దయయ నెడినీటికి; నిమ్న గాకళత్రుడు=(నగులు భర్తల గాగల) సముద్రుడు; అనన్=అనునట్లు; జగంబులన్=లోకములందు; మిగులన్=మిక్కిలి; ప్రఖ్యాతిన్=స్తీతి; కాంచెన్=పొందెను. అలం రూపగోల్లే ఖములు.

తా: నానాదేశపు రాజులు కట్టిన కప్పములతో నైశ్వర్యమున నిండ్రనిమిం చిన తిమ్మరాజు కొడుకగు నీశ్వరరాజు భూమినినిష్కంఠకముగా పాలించుచు,

దుష్టులనుబట్టి యేరి వేయుచు; సుందరుడై శత్రువులరూపుమాపుచు, యాచకులదస్సుచు గుణగణనిధియై, బంధువులకు చేరదగినవాడై, దయాసముద్రుడై పేరంచెను.

క॥ ఆయాశ్వరనృపతికిఁ బు

ణాయతమతియైన బుక్క ♦ మాంబకుఁ దేజ

స్తోయజహితు లుదయించిరి

ధీయుతు లగునారసింహ ♦ తిమ్మనరేంద్రుల్.

27

టీ: ఆయాశ్వరనృపతికి = ఆయాశ్వరరాజునకు; పుణ్య + ఆయతమతియైన = పుణ్యకార్యములందు బుద్ధి కల; బుక్కమాంబకున్ = బుక్కమదేవికిని; తేజః + తోయజహితులు = తేజస్సుననుగ్రహింపఁజేసినవైన; ధీయుతులగు = బుద్ధిమంతులైన; నారసింహ తిమ్మనరేంద్రుల్ = నరసింహరాజు, తిమ్మరాజును; ఉదయించిరి = పుట్టిరి.

క॥ అందు నరసప్రభుఁడు హరి

చందనమందారకుండ ♦ చంద్రాశు నిభా

స్పందయశస్త్రుందిల ది

క్కందరుఁడై ధాత్రియేలెం ♦ గలుషము లడఁగన్.

28

టీ: అందున్ = అయిద్దరిలో; నరసప్రభుడు = నరసరాజు; హరిచందన = దేవవృక్షము; మందార = మందారము; కుండ = మెల్ల పువ్వు; చంద్రాంశు = చంద్రుని కిరణములతో; నిభా = సమమైన; అస్పంద = నిశ్చలమైన; యశః + తుందిల = కీర్తితో నిండిన; దిక్ + కందరుడై = దిక్కులను గుహలుకలవాడై; కలుషములు = పాపములు, అడగన్ = అణగఁగా; ధాత్రి = భూమిని; ఏతన్ = పాలించెను; కీర్తిని వర్ణించు నపుడు తెల్లనివస్తువులతో పోల్చుట కవిసమయమగుటవలన ఇచ్చట కీర్తిహరి చందనములతో పోల్చబడినది. అలం. ఉపమాతిశయోక్తులు,

ఉ॥ శ్రీరుచిరత్వభూతిమతి ♦ జిత్వరతాకృతి శక్తికాంతులన్

ధీరతసారభోగముల ♦ ధీనిధి యాశ్వరనారసింహుఁ డా

వారిజనాభశంకరుల ♦ వారికుమారుల వారితమ్ములన్

వారియనుంగుమామలను ♦ వారివిరోధులఁ బోలు నిమ్మహిన్. 29

టీ: ఈ + మహిన్ = ఈలోకమున; ధీనిధి = బుద్ధికి గనియైన; ఈశ్వరనారసింహుడు = ఈశ్వరరాజు కొడుకైన నరసరాజు; శ్రీరుచిరత్వ = లక్ష్మీప్రకాశము; భూతి = బ్రహ్మము; మతి = బుద్ధి; జిత్వరతా = జయశీలముకలుట; ఆకృతి = రూపము; శక్తి = సామర్థ్యము; కాంతులన్ = కాంతులచేతను; ధీరతన్ = ధైర్యము చేతను; సారభోగములన్ = సారముచేత, భోగముచేతను; ఆ, వారిజనాభ = నిమ్మని; శంకరులన్ = శంకరుని; వారికుమారులన్ = బ్రహ్మను, కుమారస్వామిని; వారితమ్ము

లన్ = మన్మథుని, వీరభద్రుని; వారియనుంగుమామలను = చంద్రుని, మైనాకుని; వారి
విరోధులన్ = రాహువును, ఇంద్రుని; పోలున్ = పోలియుండును.

తా: ఈశ్వర నరసరాజు సంపదలో విష్ణువు, విశ్వరథమున శివుడు, బుద్ధిని
బ్రహ్మ, జయించుస్వభావమున కుమారస్వామి, చక్కదనమున మన్మథుడు, సామ
ర్థ్యమున వీరభద్రుడు, కౌంతిలో చంద్రుడు, ధైర్యమున మైనాకుడు, సారమున
రాహువు, భోగమున ఇంద్రుడువలె నుండును. అలం. ఉపమాయథాసంఖ్యములు.

నీ॥ అంభోధివసన వి ♦ శ్వంభరావలయంబుఁ
దనబాహుపురి మర ♦ తకముఁ జేసె
నశాంతవిశ్రాణ ♦ నాసారలక్ష్మికిఁ
గవికదంబముఁ జాత ♦ కములఁ జేసె
గకుబంతనిఖిలరా ♦ క్షికిరంబుఁ జరణమం
జీరంబు సాలభం ♦ జికలఁ జేసె
మహనీయనిజవిని ♦ ర్మలయశస్సరిసికి
గగనంబుఁ గలహంస ♦ కంబుఁ జేసె

గీ॥ నతిశితకృపాణకృత్తమ ♦ త్రావిర
మండలేశసకుండల ♦ మకుటనూత్న
మస్తమాల్మపరంపరా ♦ మండనార్చి
తేశ్వరుం డగునారసిం ♦ హేశ్వరుండు.

30

టీ: అతిశిత = మిక్కిలివాడియైన; కృపాణ = కత్తిచే; కృత్త = తెగగొట్ట
బడిన; అరివీర = శత్రువీరులైన; మండల + ఈశ = రాజులయొక్క; సకుండల = కుండ
లములతోగూడిన; మకుట = కిరీటములకల్లి; నూత్న = క్రొత్తవైన; మస్తమాల్మ =
తలలమాలలయొక్క; పరంపరామండన = పంక్తియను నలంకారములచే; అర్చిత +
ఈశ్వరుండగు = పూజింపబడిన ఈశ్వరుడు కలవాడైన; నారసింహేశ్వరుండు = నరస
రాజు; అంభోధివసన = సముద్రమేబట్టగాగల; విశ్వంభరావలయంబున్ = భూమండ
లమును; తనబాహుపురిమరతకమున్ = తనబాహుపురిలోనిపచ్చగా; చేసెన్ = చేసెను;
అశ్రాంత = ఎండతెరిపిలేకుండ; విశ్రాణన + అసార = వితరణమును వర ముయొక్క;
లక్ష్మికిన్ = సంపదకు; కవికదంబమున్ = కవులసముదాయమును; చాతకములన్ +
చేసెన్ = చాతకపక్షులగా జేసెను; కకుష్ఠ + అంత = దిక్కులచివళ్లనున్న; నిఖిల
రాట్ + నికరంబున్ = రాజులందరిసమూహమును; చరణమంజీరంబు = కాలియందెలోని;
సాలభంజికలన్ = బొమ్మలుగా; చేసెన్; మహనీయ = గొప్పవైన; నిజ = తనయొక్క
యశః + సరసికిన్ = కీర్తియనుకొలనుకు; గగనంబున్ = ఆకాశమును; కలహంసకం
బున్ = హంసనుగా; చేసెన్ = చేసెను.

తా: నరసరాజు భూమిభారమును తేలికగా వహించెను. కవుల కన్నీదాసముల నిచ్చెను. రాజులనుజయించి, వారిరూపములను తనకొలియండలపై చెక్కించెను. తన కీర్తి ఆకాశముదాటునట్లు చేసెను. ఎందరో శత్రురాజుల తలల నరికి శివపూజచేసెను. రూపకాతిశయోక్తు లలంకారములు.

తే॥ ఆన్మసింహప్రభుండు తి ♦ ప్సాంబవలన
నాగమాంబికవలన నం ♦ దనులఁ గాంచె
వీరనరసింహరాయ భూ ♦ విభుని నచ్యు
తాంశసంభవుఁ గృష్ణరా ♦ యక్షిఁగిండు.

31

టీ: ఆన్మసింహప్రభుండు = ఆనరసరాజు; తిప్సాంబవలన = తిప్పమువలన; వీరసింహరాయభూమివిభుని = వీరనరసరాయలను, నాగమాంబికవలన = నాగమ్మ వలన; అచ్యుతాంశసంభవున్ = విష్ణుశసంభూతుడైన; కృష్ణరాయక్షిఁగిండున్ = శ్రీకృష్ణజేవరాయలను; నందనులన్ = కొడుకులను; కాంచెన్ = కనెను.

క॥ వీరన్మసింహుండు నిజభుజ

దారుణకరవాలపరుష ♦ ధారాహత వీ

గారి యగుచు నేకాతప

వారణముగ నేలె ధర న ♦ వారణమహిమన్.

32

టీ: వీరన్మసింహుండు = వీరనరసరాజు; నిజభుజ = తనభుజమండలి; దారుణకర వాల = భయంకరమైన కత్తియొక్క; పరుషధారా = కఠినమైన అంచు (పదను) చే; ఆకాతపీరారి = కొట్టబడిన శత్రువీరులుకలవాడు; అగుచు = అయి; ఏకాతపవారణముగన్ = ఏకచ్ఛత్రముగా (రాజులకు చిహ్నముగా ఛత్రముండును. ఒకే రాజైనచో ఒకే కొడుగుండును.) అవారణమహిమన్ = అడ్డులేని సామర్థ్యముతో; ధరన్ = భూమిని; ఏలెన్ = సాలించెను.

క॥ ఆవిభు ననంతరంబ ధ

రావలయుముఁ దాల్చెఁ గృష్ణ ♦ రాయఁడు చిన్నా

దేవియు శుభమతి తిరుమల

దేవియునుం దనకుఁ గూర్చు ♦ దేవేరులుగాన్.

33

టీ: ఆవిభు + అనంతరంబ = ఆవీరనరసరాజుతరువాత; కృష్ణరాయుడు = కృష్ణ జేవరాయలు; చిన్నాదేవియు = చిన్నాదేవియును నామెయు; తిరుమలదేవియున్ = తిరుమలదేవియును నామెయు; తనకున్ = తనకు; కూర్చుదేవేరులుగాన్ = బ్రహ్మమైన పట్టపురాజులుకాగా; ధరావలయుమున్ = భూమండలమును; తాల్చెన్ = ధరించెను.

సీ॥ తొలఁగెను ధూమకే ♦ తుక్షోభ జనులకు

నతిదృష్టిదోషభ ♦ యంబు వాసెఁ

గంటకాగమభీతి ♦ గడచె నుద్ధతభూమి
 భృత్కంటకం బెల్ల ♦ నెత్తువడియె
 మాసె నఘస్ఫూర్తి ♦ మరుభూములందును
 నెలమూడువానలు ♦ నిండఁగురిసె
 నాబాలగోపాల ♦ మఖిలసద్వృజమును
 నానందమున మన్ని ♦ నతిశయిలైఁ

గీ॥ బ్రజల కెల్లను గడు రామ ♦ రాజ్య మయ్యెఁ
 జారుసత్వాఘ్నఁ డీశ్వర ♦ నారసింహ
 భూవిభుని కృష్ణరాయఁ డ ♦ భృదయ మొంది
 పెంపుమీఱంగ ధాత్రిఁ నా ♦ లింపుచుండ.

34

టీ: చారుసత్వ+అఘ్నః=మంచిబలము కలిగిన; ఈశ్వరనరసింహ భూవిభుని కృష్ణరాయడు=ఈశ్వరరాజు కొడుకైన నరరాజు కొడుకగు కృష్ణదేవరాయలు; అభృదయము+ఁడి=మేలునుపొంది; పెంపుమీఱంగన్=అభివృద్ధిఅతిశయింపగా; ధాత్రిన్=భూమిని; పాలింపుచుండన్=పాలించుచుండగా; జనులకున్=ప్రజలకు; భూమకేతుతోభ=అరిష్టసూచకమైన తోకచుక్కసాడుచుటవంటిబాధ; తొలగెను=తప్పెను; అతివృష్టి దోషభయంబు=ఎక్కువవానలు కురియుననుభయము; పాసెన్=పోయెను; కంటక+అగమభీతి=బాధించు బంధిపోబడిదొంగలు మున్నగువారి వలన భయము; కడచెన్=లేదు; ఉద్ధత=పొగరుకల; భూమిభృత్=రాజులయొక్క; కటకంబు+ఎల్లన్=దుర్గములన్నియు, ఎత్తు+పడియెన్=అణగెను; అఘస్ఫూర్తి=పాపవిజృంభణము; మాసెన్=తగ్గెను; మరుభూములందును=విగ్రహప్రదేశములందుఁగూడ; నెలమూడు వానలు=నెలకుమూడు వానలు; నిండన్=తృప్తిగా; కురిసెన్=వర్షించెను; ఆబాలగోపాలము=పిన్నలు మొదలు పశువులకొపయల వరకు; అఖిలసత్+ప్రజమును=అందరు సజ్జనుల సమూహమును; ఆనందమునన్=ఆనందముతో; మన్నిన్=బ్రతుకుటతో; అతిశయిలైన్=అతిశయించియుండెను; ప్రజలకున్=జనులకు; ఎల్లను=అందరు; కడున్=మిక్కిలి; రామరాజ్యమయ్యెను=శ్రీరాముడు పరిపాలించునప్పుడునట్లు ఎంతో సుఖకరముగా నుండెను.

మ॥ అలపోత్రిప్రభుదంష్ట్రభోగివరభో ♦ గాగ్రాళిరా లుద్భుటా
 చలకూటోపలకోటిరూపు చెడ ని ♦ చ్చల్ రాయగా నైన మొ
 క్కలు భూకాంతకు నున్న నయ్యె నరస ♦ క్కొపాలుశ్రీకృష్ణరా
 యలబాహామృగనాభిసంకుమదసాం ♦ ద్రాల్వేషంకంబునన్. 35

టీ. భూకాంతకున్=భూదేవికి; అల=అ; పోత్రిప్రభు=ఆదివరాహముయొక్క; దంష్ట్ర=కోటయును; భోగివర=ఆదిశేషునియొక్క; భోగ=పడగల

యొక్క; అగ్ర+అతి=చివరలపంక్తి యందలి; రాలు=మణులు; ఉద్భట=గొప్ప వైస; అచలకోటి=పర్వతశిఖరములందలి; ఉపలకోటి=రాళ్లగుట్టలు; రూపుచెడన్=అందము చెడునట్లు; నిచ్చల్=ఎల్లపుడు, రాయగాన్=బరసికొనగా; ఐన=వచ్చిన; మొక్కలు=గంటలు; నరసత్కృపాలు శ్రీకృష్ణరాయల=నరసరాజు కొడుకైన శ్రీకృష్ణదేవరాయలయొక్క; బాహా=బాహువులందలి; మృగనాభి=కస్తూరి; సంకుమద=జవ్వగులచే; సాంద్ర=దట్టమైన; ఆలేప=పూతయొక్క; పంకంబునన్=బురదచే; నున్న నయ్యెన్=(గంటలతగ్గి)నును పయ్యెను.

తా: భూమినివహించెడి ఆదివరాహముతోఁబ, ఆదిశేషుని పడగలమీదిమణులు, కులపర్వతముల శిఖరములమీది రాళ్లు రాయుటచే భూమికి నొక్కలు పుట్టెను. ఆగంటలు కృష్ణదేవరాయలుభుజమునకు రాసికొనిన కస్తూరి, జవ్వది మున్నగు గందపు పూతఅంటుటచే పూడిపోయెను. కృష్ణరాయలు ఆదివరాహాదులకంటెకూడ సున్నితముగా భూభారమును వహించెనని భావము. అతిశయోక్తి అలంకారము,

ఉ॥ కూర్వవనేభదంతహత ♦ కుడ్యపరిచ్యుతవజ్రీపంక్తిఁ బొ

ల్పారు మిడుంగురుంబురువు ♦ లంచు వెసం గొనిపోయి పొంతశృం
గారవనద్రుమాళి గిజి ♦ గాడులు గూడులఁ జేర్చు దీపికల్

గా రహిఁ గృష్ణరాయమహి ♦ కాంతునిశాత్రీపట్టణంబులన్. 36

టీ: కృష్ణరాయమహికాంతుని=కృష్ణరాయలయొక్క; శాత్రుపట్టణంబులన్=శత్రువుల పట్టణంబులనుండు; క్రూరవనేభదంత=కఠినమైన ఆడవి యేనుగుల దంతములచే; హత=కొట్టబడిన; కుడ్యపరిచ్యుత=గోడలనుండిరాలిన; వజ్రపంక్తిన్=వజ్రములగుట్టను; పొల్పారు=మెరసెడి; మిడుంగురుపురుగులంచున్=మిణుగురు పురుగులనుకొనుచు; గిజిగాడులు=బంగారు పిచ్చుకలను పట్టులు; వెసన్=వెంటనే; కొనిపోయి=తీసికొనివెల్లి; పొంతన్=దగ్గరలోనున్న; శృంగారవనక్రమ+అగ్నిన్=ఉద్యానములోని చెట్లయందలి; గూడులన్=తమగూళ్లలో; దీపికల్గాన్=దీపములవలె; రహిన్=ఆస్తితో; చేర్చున్=పెట్టుకొనును.

తా: కృష్ణరాయల శత్రువుల పట్టణములు పాడుపడి ఆడవులుకాగా ఆడవి యేనుగుల దంతపు చెప్పులకు గోడల నతికిన మణులు క్రిందికి రాలగా, పిచ్చుకలు వాటిని మిణుగురు పురుగులని పట్టుకొనివెల్లి తమగూళ్లలో అంటించుకొనుచున్నవి. గూడులు శత్రువుల నెందరినో మట్టుపెట్టెనని భావము. అతిశయోక్తి, భ్రాంతిమదలంకారములు.

నీ॥ తొలుగొల్త నుదయాద్రి ♦ శిలఁ దాకి తీండించు

నసిలోహమున వెచ్చ ♦ నయి జనించె

మఱి కొండవీ డెక్కి ♦ మార్కొని నలియెన

యలకసవాపాతు ♦ నంటి రాచె

నట సాంగి జమ్మిలో ♦ యఁ బడి వేగ దహించెఁ
 గోనఁ బిట్టేర్చెఁ గొ ♦ ట్టానఁ దగిలెఁ
 గనకగిరిస్ఫూర్తిఁ ♦ గరఁచె గాతమిఁ గాఁచె
 నవుల నాపొట్నూర ♦ రవులుకొనియె

గీ॥ మాడెములు పేల్చె నొడ్డది ♦ మసి యొనర్చె
 గటకపురిఁ గాలెన్ గజరాజు ♦ గలఁగి పఱవఁ
 దోక చిచ్చన నొర యు ♦ ధృతఁ గృష్ణ
 రాయబాహుప్రతాపజా ♦ గృన్మహాగ్ని.

37

టీ: కృష్ణరాయ = కృష్ణశేవరాయలయొక్క; బాహుప్రతాప = భుజప్రతాపము
 యొక్క; జాగ్రత్ = ప్రకౌశించెడి; మహా + అగ్ని = పెద్దనిప్పు; ఉద్ధరతన్ = తెగ
 మండుటచే; తోక చిచ్చనన్ = నిప్పంటించిన పిడుకల వరుసయొ అన్నట్లు (ఉత్పేక్ష)
 తొలుదొల్తన్ = మొట్ట మొదట; ఉదయాగ్రిశిలన్ = ఉదయగిరియను శిఖరముకొరతినీ;
 తాకి = తగిలి; తీండ్రించు + అసిలోహమునక = తీవ్రమైన కత్తియను నుక్కువలన;
 వెచ్చనయ = వేడెక్కి; జనించెన్ = పుట్టెను; మఱి = తర్వాత; కొండపిడెక్కి = కొండ
 పిడు పట్టణము నాక్రమించి; మార్గొనినలియెన = ఎదిరించిన గైన, అలక సవాపాత్రు
 నిన్ = ఆ, కసవాపాత్రుడను రాజును; అంటి = అంటుకొని; రాజెన్ = రగుల్కునెను
 (కసవాపాత్రుడనుటచే గడ్డియనియు శ్లేషచేతలియుచున్నది) అటన్ = తర్వాత; పాగి =
 ముందునకుపోయి; జమ్మిలోయన్ పడి = జమ్మిలోయ యను పట్టణమున (జమ్మిచెట్టు
 స్థలోయలో) పడి; వేగన్ = వేగముగా; దహించెన్ = తగులబెట్టెను; కోనన్ =
 కోనయను నడవిని; బిట్టు + ఏర్చెన్ = ఎక్కువగా కొల్పెను; కొట్టానన్ = కొట్టా
 మనుదేశమును; తగిలెను = అంటుకొనెను; కనకగిరిస్ఫూర్తిన్ = కనకగిరియొక్క అతిశ
 యమును; కరచెన్ = కరగించెను; గాతమిన్ = గోదావరీనదిని; క్రొచెన్ = వేడెక్కు
 నట్లు క్రొచెను; అవులన్ = అటుతర్వాత; అపొట్నూరన్ = పొట్నూరియందు; రవులు
 కొనియెన్ = రగుల్కునెను; మాడెములు = మాన్యపుభూమిలను; పేల్చెన్ = పేలు
 నట్లుచేసెను; ఒడ్డదిన్ = ఒడ్డాదియను పట్టణమును; మసియొనర్చెన్ = మసిగాచేసెను;
 గజరాజు = గజపతి; కలగి = కలతచెంది; పఱవన్ = పరగత్తగా; కటకపురిన్ = కట
 కమును పట్టణమును; కొల్పెను = తగులబెట్టెను; ఔర = ఎంతతీవ్రము!

తా: కవితాపద్యమునకృష్ణరాయల ప్రతాపమునగ్నిగాచెప్పి అగ్నిలక్ష
 ణములను చెప్పెను. అనన్నియు రాయలవిజయమును చెప్పనవే. కృష్ణరాయలు
 మొట్ట మొదట ఉదయగిరిపై దండెత్తి, తర్వాత క్రమముగా కొండపిడు, జమ్మిలోయ,
 వేగి, కోన, కొట్టాము; కనకగిరి, గోదావరీతీరము, పొట్నూరు, మాడెములు, ఒడ్డాది,
 కటకములను జయించెను. ఇట్లు ప్రతాపాగ్ని తోకచిచ్చునలె ఉదయగిరిలో నంటు

కొని కటకము వరకు వ్యాపించెనని యుత్పత్తిపడుచున్నది. అప్రతాపమునే అన్నిగా చెప్పటచే రూపకోత్పత్తిలకించునంకరము.

మ॥ ధరకేంధూళులు కృష్ణరాయలచమూ ♦ ధాటీగతి నిన్వింధ్యగ
హ్వరముల్ దూఱగఁజూచితారచటఁగాఁ ♦ పైయెండుటంజాలన
చ్చెరువై యెఱ్ఱనివితచీకటులు వ ♦ చ్చెంజూడరే యంచు వే
సారిదిం జూతురు వీరరుద్రగజరా ♦ ట్టుద్ధాంతముగ్గాంగనల్. 38

చీ: వీరుద్రగజరాట్ = వీరుద్రగజపతియొక్క; శుద్ధాంతముగ్గాంగనల్ = అంతఃపురముదలి ముగ్ధులైన స్త్రీలు, తారు = తాము; కృష్ణరాయల = రాయలయొక్క; చమూధాటీగతిన్ = నేనయొక్కదాడి నడచుటచే; ధరకేంధూళులు = ధూమిమియెరుపైన పరాగములు; వింధ్యగహ్వరముల్ = వింధ్యగుహలను; దూఱగన్ = చొరగా; చూచి; అచటన్ = అక్కడ; కాపైయెండుటన్ = కాపురముండుటచే, చాలన్ = మిక్కిలి; అచ్చెరువై = అశ్వర్యమై; ఎఱ్ఱని వింతచీకటులు = ఎర్రనైనవింతయైనచీకట్లు; వచ్చెన్ = వచ్చెను; చూడరే = చూడుడు; అంచున్ = ఒకరినోకొకరనుకొనుచు; వేన్ = వేగముగా; సారిదిన్ = వరుసగా (నిలిచి); చూతురు = చూచుచుండురు.

తా. రాయల శత్రువైన వీరుద్రగజపతి భార్యలతోసహా పారిపోయి వింధ్యపర్వతగుహలలో కాపురముండెను. రాయలదండు వచ్చునపుడు రేగిన, కొండ ప్రదేశమగుటచే ఎర్రనైన ధూళినిచూచి ఆరాజుభార్యలు గోలతనముచేరఅవేవోక్తొత్తచీకట్లనుకొని వారిలోవారు చెప్పకొనజొచ్చిరి. రాయలపేరు విన్నంతనే గజపతి తనభార్యలతోసహా కొండలకు పారిపోయెననియి, రాయలదండయాత్రవేళ నేననుండి రేగినధూళి చీకటివలె నున్నదనియు భావము. అతిశయోక్తి, ముగ్ధపదము సాభిప్రాయ మగుటచే పరికరము, ధూళిని చీకటిగా భ్రమించుటచే భ్రాంతిమదలంకారములు.

చ॥ అభిరతి కృష్ణరాయఁడు జ ♦ యాంకములన్ లిఖించి తాళస
న్నిభముగఁ బొట్టునూరికడ ♦ నిల్పిన కంబము సింహభూధర
ప్రభుతిరునాళ్లకుం దిగు సు ♦ రప్రకరంబు కళింగమేదిన్
నిభు నపకీర్తికజ్జలము ♦ వేముఁ బెట్టి పఠించు నిచ్చలున్. 39

చీ: కృష్ణరాయఁడు = కృష్ణదేవరాయలు; అభిరతి = ఆసక్తితో; జయ + అంకములన్ = జయచిహ్నములను; లిఖించి = వ్రాయించి; తాళసన్నిభముగన్ = జాటియొత్తుగా; పొట్టునూరికడన్ = పొట్టురివద్ద; నిల్పినకంబము = పాతించిన కంబము; సింహభూధరప్రభుతిరునాళ్లకున్ = సింహచలముమీదనున్న వరాహర సింహస్వామివార్యులవములకు; దిగుసురప్రకరంబు = దిగునట్టిదేవతా సముదాయము; కళింగమేదిన్ నిభు = కళింగరాజుయొక్క; అపకీర్తికజ్జలమున్ = అపకీర్తియనుకొనిన; వేముఁ పట్టి = పలుమారుచూచి; నిచ్చలున్ = ఎల్లపుడును; పఠించున్ = చదువును; (మౌనీయత్నములను చదువుటకు మనీషాయుట పరిపాటి)

తా: కృష్ణరాయలు కళింగదేశ విజయానంతరము విజయమును స్తంభముపై వ్రాయించి పొట్నూరివద్ద నాటించెను. అదిచూచువారికి కళింగరాజుయొక్క అపకీర్తి స్పష్టముగా తెలియుచున్నది. ఈవిషయమునే దేవతోత్సములకువచ్చు దేవతలు, మాసినయక్షరములను మనిపూసి చదువునట్లు ఆ స్తంభములపై, అపకీర్తిని పూసించువు దురని చమత్కరించినాడు; రూపకాంతియొక్కలలంకారములు.

మహాస్థగ్ర.

ఎకరాలన్ మండువాసా ♦ హిణములుగల భ

♦ దేభసందోహవాహ

ప్రకరంబుం గొంచు దత్త ♦ త్ప్రభువులు వసుపన్

♦ రాయబారుల్ విలోకో

త్సుకులై నిత్యంబు శ్రీకృ ♦ ఘ్నినియవసరముల్

♦ చూతురం దం ద కొల్వం

దక యాప్రత్యూష మాసం ♦ ధ్యము పనివడి త

♦ న్మందిరాళిందభూమిన్.

40

టీ: తత్తత్ప్రభువుల్ = ఆచారాజులు; పసుపన్ = పంపగా (వచ్చిన); రాయబారుల్ = దూతలు; ఎకరాలన్ = మొగసాలలంగు; మండువాసాహిణములన్ = మండువాగానున్న గుట్టపుకాలలందును; కల = వారికున్న; భద్రదేభ = మంచిజాతి యేనుగుల; సందోహ = గుంపులను; వాహప్రకరంబున్ = గుట్టల గుంపులను; కొంచున్ = కొన్నలుగాతెచ్చుచు; విలోకతత్సుకులై = రాజదర్శనమునకు వేడుకకలవారై; నిత్యంబున్ = ఎల్లపుడును; కొల్వంబుందక = దర్శనము దొరకక; ఆప్రత్యూషము = తెల్లవారినదిమొదలు; ఆసంధ్యము = సాయంకాలమువఱకు; పనివడి = ప్రయత్నించి; తత్ + మందిర + అళిందభూమిన్ = ఆరాయల యింటియంగిట; శ్రీకృష్ణనియవసరముల్ = రాయలదర్శన సమయములను; అందున్ + అంగున్ + అ = మఱిమఱి; చూతురు = ఎదురుచూచుచుండురు. 'స, త, త, న, స, ర, ర, ల,' గణములు, 9, 16 అక్షరములుయితి.

తా: ఆచారదేశపు రాజులు కానుకలుగా ఏనుగులను, గుట్టముల నిచ్చి దూతలనంపగా వారువచ్చి ఆకొన్నలను కాలలలోకట్టి ఎప్పుడుప్రభువుదర్శనమగునాయను నాతురంతో నిలబడి నిరీక్షించుచుండురు. వచ్చిన రాయబారులెక్కువగా నుండుటచే దర్శనము త్వరగా దొరకదని భావము. స్వభావోక్తి.

చ॥ మదకలకుంభికుంభనవ ♦ మాక్తికముల్ గనుపట్టు దట్టమై

వదలక కృష్ణరాయకర ♦ వాలమునం దగుధార నీట న

భ్యదయము నొందిశాత్రుల ♦ పుట్టి మునుంగంగ ఘనపంక్తితో

బొదిగొని పై పయి న్నెడల ♦ బుద్బుదపంక్తులువోలె బోరులన్. 41

టీ: పోరులక = యుద్ధములందు; కృష్ణరాయకరవాలమునన్ = కృష్ణదేవరాయల కత్తియందు; తగుధారనీటన్ = తగినధారనీటియందు; మదకల = మదముచే నొప్పైడి; కుంభికుంభ = ఏనుగుల కుంభస్థలములందలి; నవమాక్తికముల్ = క్రొత్త ముత్యములు; అభ్యుదయమునొంది = ఎక్కువై; శాత్రువుల = శత్రువులయొక్క; పుట్టి = నీటినిదాటెడు పరికరము; ముసుంగగన్ = ముసుగగా; ఘనపంక్తిగోన్ = మరుగులతో; ఘాదిగాని = కూడి; ప్రెపయిన్ వెడలు = మీదిమీదికిలేచునట్టి; బుద్బుద పంక్తులువోలెన్ = నీటిబుగ్గలవలె, వదలక = ఎల్లపుడును; దట్టమై = దట్టనగా; కనుపట్టున్ = కన్పడుచుండును.

తా: కృష్ణదేవరాయలు యుద్ధములందేనుగుల కుంభస్థలముల పగులగొట్టగా నెన్నోముత్యములు రాలిలేలుచున్నవి. అవి కత్తిధారలో నాశత్రువుల పుట్టిముసుగగా లేచిన నీటిబుగ్గలవలె నున్నవి.

వెదురు బద్దలు మున్నగువాటితో నీటినిదాటుటకై కట్టెడి సాధనమునుపుట్టి యుండురు. ఏదైనను మునిగినప్పుడు 'పుట్టిమునిగిన' దనుటలోకోక్తి. ఇప్పుడు రాయలు కత్తిపట్టగా శత్రువుల పుట్టి మునుగుచున్నది. ముత్యములు కల్గిన యేనుగులుకల శత్రువులను సైతము తేలికగా రాయలు జయించుచుండెనని భావము.

సీ॥ వేదండ భయదశుం ♦ డాదండనిర్వాంత

వమధువుల్ పైఁజిల్లు ♦ వారిగాఁగఁ

దత్కర్ణవిస్తీర్ణ ♦ తాళవృంతోద్ధూత

ధూళి చేటలఁ జల్లు ♦ దుమ్ముగాఁగ

శ్రమబుర్బురత్తురం ♦ గమనాసికాగళ

త్పంకంబు వైచుక ♦ ర్దమముగాఁగఁ

గుపితయోధాక్షిప్త ♦ కుంతకాంతారభే

లనములు దండఘ ♦ ట్టనలుగాఁగఁ

గీ॥ జెనఁటి పగఱప్రతాపంబు ♦ చిచ్చు లార్చు

కరణి గడిదేశములు సొచ్చి ♦ కలఁచి యలఁచు

మూరురాయరగండాంక ♦ వీరకృష్ణ

రాయభూభృద్భయంకర ♦ ప్రబలధాటి॥

42

టీ. మూరురాయగండాంక = 'మూరురాయరగండ' అను లిరుగుకల; వీరకృష్ణరాయభూభృత్ = వీరుడగు కృష్ణరాయలయొక్క; భయంకర ప్రబలధాటి = భయంకరమైన గొప్పదైనదాడి, వేదండ = ఏనుగులయొక్క; భయద = భయంకరమైన; కుండాదండ = దండములవంటి తొండములనుండి; నిర్వాంత = వెడలునట్టి, వమధువుల్ = కుంపురులు, పైన్ = మీద, చిల్లు = చల్లెడి, వారికాగన్ = నీరుకాగా, తత్ +

కర్ణ = ఆ యేనుగు చెవులను, విక్రీరతాశవృంత = వెడలుపైన విసనకట్టలచే, ఉద్ధూత = ఎగురగొట్టబడిన, ధూళి = పరాగము, చేటలన్ = చేటలతో, చల్లుచుమ్ము + కాగన్ = చల్లెడి మట్టికాగా; శ్రమ = అలసటచే; బుర్బురిత్ = బుర్రబుర్రాడు, తురంగమ = గుట్టములయొక్క, నాసికా = ముక్కులనుండి, గళత్ = జాటునట్టి, పంకంబు = చీమిడి; వైచు = వేసెడి, కర్దమముకాగన్ = బురదకాగా, కుశిత = కోపించిన యోధ = సైనికులచే, ఆక్షిప్త = విసరబడిన, కుంతకాంతారఖేలనములు = ఈటెల, తోడియాటలు; దండఘట్టనలు గాగన్ = కట్టలతో కొట్టుటకాగా, చెనటిపగజ = గుమ్మలైన శత్రువులయొక్క; ప్రతాపంబు చిచ్చులు = ప్రతాపమును నిస్సలు, ఆర్పు కరణిన్ = ఆర్పెడి రీతిగా, గడిదేశములు = సరిహద్దు దేశములను, చొచ్చి = స్రవణించి, కలచి = కలతపెట్టి, అలచున్ = అలసిపోవునట్లు చేయును.

తా. నిప్పుమంటలు పెరిగినప్పుడు వాటి నార్పుటకై సేరు చల్లుదురు, చేటలతో గుమ్ముకొట్టుదురు, బురద వేయుదురు, కట్టలతో మోగుదురు. అట్లే శత్రువుల ప్రతాపాన్ని రేగగా రాయలు సేనలు నడిపించి గుడ్డముచేసి శత్రువుల యుద్ధతి నణగించెను. వానిని జయించెను. ఉత్పేక్షారూపకము లలంకారములు.

— షష్ఠ్యంతములు —

క॥ ఏవంవిధగుణవంతున

కావల్ల తురగబహువి ♦ ధారోహకళా

రేవంతున కతిశాంతున

కావిష్కృతకీర్తిధవళి ♦ తాశాంతునకున్.

43

టీ. ఏవంవిధగుణవంతునకున్ = ఇట్టిగుణములకల; ఆవల్లత్ = అంతట దూకుచున్న; తురగ = గుట్టములయొక్క; బహువిధ + ఆరోహకళా = పలురకములైన ఎక్కుటలయందు, రేవంతునకున్ = సేర్పకల; అతిశాంతునకున్ = శాంతమైన, ఆవిష్కృత = వ్యాపించిన, కీర్తి = కీర్తిచే; ధవళిత = తెల్లనగాజేయబడిన, ఆశా + అంతునకున్ = దిక్కులకొసలుకల, (కృష్ణరాయల కభ్యుదయ పగంపరాభివృద్ధిగా, అని ముందున కన్యాయు) 5 పద్యముల తరువాత క్రియాయుండుటచే నిది 'కులకము.'

క॥ పుంఖానుపుంఖసైంధవ.

రింఖాసంఘాతజాత ♦ రేఖాగ్రతమో

రింఖాద్రిపునృపదహర

ప్రేంఖదసుగ్రసనజతర ♦ భృత్యసిఫణికిన్.

44

టీ. పుంఖానుపుంఖ = ఎడతెగని, సైంధవరింఖాసంఘాత = గుర్రములగిట్టల త్రొక్కుడులచే, జాత రేఖ = పుట్టినధూళియనెడు, ఉగ్రతమః = కారుచీకటిలో, రింఖత్ = తిరుగాడుచున్న, రిపునృపదహర = శత్రురాజుల హృదయములందు, ప్రేంఖత్ = చలింపెడి, ఆసు = ప్రాణములయొక్క; గ్రసన = మ్రింగుటచే, జతరభృతి = కడుపునింపుకొను, అసిఫణికిన్ = పత్తియను సర్పము కలవానికి.

తా. ఎక్కువ అశ్వసైన్యముతో దండయాత్రచేసి తన కత్తితో శత్రువులను ఖండించి ప్రాణముల గొనువాడు.

క॥ అవిరళవితరణవిద్యా

నవరాధేయునకు సజ్జ ♦ న విధేయునకుం

గవితాస్త్రిలోలునకున్

ఖవిటంక నటద్యశోభి ♦ కల్లోలునకున్॥

45

టీ. అవిరళ = ఎడతెగని; వితరణవిద్యా = దానమునువిద్యలో; నవరాధేయునకున్ = క్రొత్తకర్ణుడైనవాడు; సజ్జనవిధేయునకున్ = పండిత విధేయుడు; కవితాస్త్రిలోలునకున్ = కవిత్వమును స్త్రీయందాసక్తిగలవాడు; ఖవిటంక = అకౌశల్యముందరస; నట = నటించు; ద్యశోభి = అభి కల్లోలునకున్ = కీర్తియు సముద్రముయొక్క కెరటములకలవాడు. దానకర్ణుడు, పండితపోషకుడు, కీర్తివంతుడును.

క॥ దిగధీశాసహ్యధగ

ధగితేధరుచిప్రతాప ♦ తపనస్ఫురణ

స్థగితద్యుమణికి నిమిషా

గృహీతకళింగరాజ ♦ తనయాగ్రణికిన్.

46

టీ. దిక్ + అధీశ = దిక్పాలకులకు; అసహ్య = సహింపరాని, ధగధగితే + ఇధరుచి = ధగధగ మెరయు; ప్రతాపతపన = ప్రతాపమును నూర్చునియొక్క; స్ఫురణగిత = కాంతిచే కప్పబడిన; ద్యుమణికిన్ = నూర్చుడుకలవానికి; నిమిషాగృహీత = అరనిమిషములో; గృహీత = గ్రహింపబడిన; కళింగరాజ తనయాగ్రణికిన్ = కళింగరాజకుమారుడు కలవానికి; దిగంతవ్యాప్తమైన ప్రతాపము కలవాడు. కళింగరాజును సులభముగా ఇట్టేపట్టుకొన్నవాడు.

క॥ కరుణాకరవేంకటవిభు

చరణస్ఫురణప్రసంగ ♦ సంగతమతి కి

శ్వరనరసింహమహీభు

ద్వరనందనకృష్ణరాయ ♦ ధరణీపతికిన్.

47

టీ. కరుణాకర = దయకుగనియగు; వేంకటవిభు = వేంకటేశ్వరునియొక్క; చరణస్ఫురణ ప్రసంగ = పాదస్ఫురణమునందు; సంగతమతికిన్ = అసక్తమైన బుద్ధికలవాడు; ఈశ్వర...నందన = ఈశ్వరరాజు కొడుకుగు నరసింహరాయలనుపుత్రుడగు; కృష్ణరాయ ధరణీ పతికిన్ = కృష్ణరాయలను మహారాజునకు.

కథాప్రారంభము



వ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగా నాయొనర్పంబూనిన స్వారోచిషమనుసంభవంబను మహాప్రబంధంబునకుఁ గథాక్రమం బెట్టిదనినః జైమినిమునిస్వాయంభువమనుకథాశ్రవణానంతరంబున మీఁద నెవ్వండు మనువయ్యె నెఱిగింపు మనవుఁడుఁ బక్షులు మార్కండేయుండు త్రోష్టికిం జెప్పినప్రకారంబున నిట్లని చెప్పం దొడంగె.

టీ: అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగాన్ = శ్రేయస్సులపరంపర కభివృద్ధికల్గినట్లు; నాయొనర్పన్ + పూనిన = నేరచింప ప్రారంభించిన; మహాప్రబంధమునకున్ = అష్టదశ వర్ణనలుకల గద్యపద్యయుతమైన గ్రంథమునకు; కథాక్రమము = కథవరుస; ఎట్టిది + అనినన్ = ఎట్టిదనగా; జైమినిముని = జైమినియునుముని; స్వాయంభువ... అనంతరం బునన్ = స్వాయంభువమనువుయొక్క కథను విన్నతరువాత; మీఁదన్ = అందుపై; ఎవ్వండు = ఎవడు; మనువు + అయ్యెన్ = మనువుగావచ్చెను; ఎఱిగింపును; ఆవపు డున్ = అనగా; పక్షులు = ధర్మపక్షులు; చెప్పన్ + తొడంగెన్ = చెప్ప నారంభించెను;

జైమినిధర్మపక్షుల నడుగగా-అని మార్కండేయుడు త్రోష్టికి చెప్పిన రీతిగా చెప్పినది.

మ॥ వరణాద్వీపవతీతటాంచలమునన్ వప్రస్థలీచుంబితాం

బరమై సాధసుధాప్రభాధవళిత ♦ ప్రాతేయరుజ్జుండలీ

హరిణంబై యరుణాస్పదం బనఁగ నా ♦ ర్యావర్తదేశంబునన్

పుర మొప్పన్ మహికంఠహారతరళ ♦ స్ఫూర్తినివ్వడంచుచున్.

టీ: ఆర్యావర్తదేశంబునన్ = వింధ్యహిమవత్సర్వతముల మధ్యజేసున; వరణాద్వీపవతీ = వరణానదియొక్క; తట + అంచలమునన్ = తీరప్రాంతమున; వప్రస్థలీ = ప్రాకారములచేఁచుంబిత + అంబరమై = తాకబడిన యాకాశముకలదై; సాధ = మేడల యొక్క; సుధాప్రభాధవళిత = సున్నపుకొంతిచే తెల్లగాజేయబడిన; ప్రాతేయరుజ్జు + మండలీ = చంద్రమండలమందలి; హరిణంబై = జింకకలదై; సుగీ = భూమియొక్క; కంఠహార = కంఠహారముయొక్క; తరళస్ఫూర్తిన్ = హారము మధ్యనుండు నాయకమణి యొక్కకొంతిని; విడంబించుచున్ = అనుకరించుచు; అరుణాస్పదంబు + అనఁగన్ = అరుణాస్పదమును పేరుతో; పురము = పట్టణము, ఒప్పన్ = ప్రకాశించును.

తా: ఆర్యావర్తదేశమున, వరణానది యొడ్డున అరుణాస్పదమును పట్టణము కలదు. అది ఆకాశమునంబైడి ప్రాకారపు గోడలు, చంద్రమండలములోని జింకను కూడ ప్రకాశింపజేయు శైలనిమేడలు; కలిగి భూదేవికి కంఠహారములో నాయకమణి వలె నున్నది. అలం. అలిశయోక్తి, ఉపమ, ఉత్కృష్ట.

సీ॥ అచటి విప్రులు మెచ్చు ♦ రఖలవిద్యాప్రాశ్ని
ముది మది దప్పిన ♦ మొదటివేల్పు

నచటిరాజులు బంటు ♦ సంపి భార్గవునైన
బింకానఁ బిలిపింతు ♦ రంకమునకు

నచటిమేటికిరాటు ♦ లలకాధిపతి నైన
మును సంచి మొదలిచ్చి ♦ మనుష దక్ష

లచటినాలవజాతి ♦ హలముఖాత్తవిభూతి

నాదిభిక్షువులైత ♦ మైనమాన్సు

గీ॥ నచటివెలయాండు) రంభాదు ♦ లైన నొరయఁ

గాసె కొంగున వారించి ♦ కడపఁ గలరు

నాట్యరేఖాకళాధురం ♦ ధరనిరూఢి

నచటఁ బుట్టిన చిగురుఁగొ ♦ మైనచేప.

50

టీ: అచటివిప్రులు = ఆపట్టణముమందలి బ్రాహ్మణులు; అఖిల విద్యాప్రాశ్ని = అన్ని విద్యలందలి నేర్పుతో; మది...వేల్పున్ = ముసలితనముచేమతిచెడిన (ట్లుండిన) బ్రహ్మను; మెచ్చరు. అచటిరాజులు. బంటుసంపి = భటునిపంపి; భార్గవునైనన్ = పరశురామునైనను; బింకానన్ = బింకముతో; అంకమునకున్ = దగ్గరకు; మేటికిరాటులు = గొప్పవారగుకొమట్లు; అలకాధిపతి నైనన్ = కుచేరునైనను; మను = ముందుగా; సంచి మొదలు = మూలభవము; ఇచ్చి; మనుషన్ = రక్షించుటకు; దక్షులు = సమర్థులు; నాలవజాతి = కూద్రులు; హలముఖ + ఆత్త = నాగలికొనచే సంపాదించబడిన; విభూతిన్ = సంపదచే; ఆదిభిక్షువు = బిచ్చగాండ్రలో మొదటివాడైన శివుని యొక్క; భైక్ష మైనన్ = బిచ్చ మొత్తుకొనుటనుకూడ; మాన్సున్ = మాన్సును; వెలయాండ్రు = వేళ్ళలు; నాట్యరేఖాకళా = నాట్యమునుకళతో; ధురంధరనిరూఢిన్ = ఎక్కువ నేర్పుచే; రంభాదులైనన్ = రంభ మున్న గునప్పరశ్రీలైనను; బరయఁకొ = ఎదుర్కొనగా; కాసెకొంగునన్ = చీరచెఱుగుతో; వారించి = ఊరకొనబెట్టి; కడపగలరు = వెల్లింతురు; చిగురుకొమైనన్ = లేతచిగురుకూడ (దత్తమండలములలో చివురు చెట్లనుసారకరకపుకెట్టున్నది. ఆదంత ముదిరినను చేపపట్టుడు, అట్టిదికూడ అక్కడ చేప పట్టునని భావము.) చేప = గట్టితనముకలది.

తా: ఆపట్టణములోని బ్రాహ్మణులు చదువులో బ్రహ్మను మెచ్చరు. రాజులు పరశురామునైన దగ్గరకు పిలిపింతురు. కొమట్లు కుచేరునైన నెప్పుడెట్టగలరు.

శూద్రులు పంటపండించి శివుని బిచ్చ మెత్తుకొనుటను మాన్పగలరు. వేళ్ళలు నాట్య కళలో రంభాదులు పోటీచేసినను పైటలో నివారించురు. అచ్చట చిగురు కొమ్మైనను చేవగా నుండును. అలం. అతిశయోక్తి.

ఉ॥ ఆపురిఁ బాయకుండు మక ♦ రాంకశశాంకమనోజ్ఞమూర్తి భా
షాపరశేషభోగి వివి ♦ ధాధ్వరనిర్మలధర్మకర్మదీ
క్షాపరతంత్రుఁ డంబురుహ ♦ గర్భకులాధరణం బనారతా
ధ్యాపనతత్పరుండు ప్రవ ♦ రాఖ్యుఁ డతేఖ్యతనూవిలాసుఁడై. 51

టీ. ఆపురిన్ = ఆపట్టణమును; మకరాంక = మన్మథునివలె; శశాంక = చంద్రుని వలె; మనోజ్ఞమూర్తి = అందమైన దేహముకలవాడు; భాషా + ఆపరశేషభోగి = భాష లో శంకన యాది శేషుడు; (అని శేషుడు పతంజలిగా నవతరించి వ్యాకరణ భాష్యము వ్రాసి భాషను కట్టుదిట్టము చేసినవాడు. ఇతడుకూడ అంతటివాడని భావము.) వివిధ + అధ్వర = సమస్తయోగములందు; నిర్మలధర్మకర్మ = స్వచ్ఛమైన ధర్మకార్యము లందు; దీక్షాపరతంత్రుడు = దీక్షయందాసక్తికలవాడు; అంబురుహగర్భకుల + ఆభరణంబు = బ్రాహ్మణజాతి కలంకారమైనవాడు; అనారత = ఎల్లపుడును; అధ్యాపన = నేడముల జదివించుటయందు; తత్పరుండు = ఆసక్తికలవాడు; ప్రవర + ఆఖ్యుడు = ప్రవ రుడనుపేరు కలవాడు; ఆరేఖ్య = వ్రాయుటకు పిలుకొని; తనూవిలాసుడై = రూప రేఖలుకలవాడై; పాముక = విడువక; ఉండున్ = ఉండును. అలం. రూపకోపమలు.

ఆ॥ వానిచక్కదనము ♦ వై రాగ్యమునఁ జేసి

కాంక్షసేయు జార ♦ కామినులకు

భోగబాహ్య మయ్యెఁ ♦ బూచినసంపెఁగ

పాలుపు మధుకరాంగ ♦ నలకుఁ బోలె.

52

టీ: వానిచక్కదనము = వానియందము; వైరాగ్యమునఁజేసి = విరాగముకల్గు టచే, కాంక్షసేయు = అతనికోరిక; జారకామినులకున్ = జారశ్రీలకు; పూచిన సంపెఁగపాలుపు = పూచినసంపెగయొక్క అందము; మధుకర + అంగనలకుబోలెన్ = ఆడుతుమ్మెదలకువలె; భోగబాహ్యము = అనుభవంపరానిది! అయ్యెన్ = ఆయెను.

తా: తుమ్మెద అన్ని పువ్వులమీద వ్రాలునుగాని సంపెంగపువ్వుపైవ్రాలదు. వ్రాలినచో అది వెంటనే చనిపోవునట, అందుచే తుమ్మెదలకది పనికిరానట్లే అత డెంత అందమైనవాడైనను జాగవృత్తి లేనివాడగుటచే జారకామినులకు పనికిరాని వాడయ్యెను. అలం. ఉపమ.

ఉ॥ యశావనమందు యజ్వయు ధ + నాధ్యుడునై కమనీయకౌతుక
శ్రీవిధిఁ గూఁకటుల్ గొలిచి + చేసిన కూరిమిసోమిదమ్మ సౌ
ఖ్యావహ యై భజింప సుఖు + లై తలిదండ్రిలు గూడి దేవియున్
దేవరవోలె నుండి యిలు + దీర్పంగఁ గాపుర మొప్పు వానికిన్. 51

టీ: యశావనమంగున్ = పడుచుదనమున; యజ్వయున్ = యాగముచేసిన
వాడును; ధన + అధ్యుడునై = ధనవంతుడునై; కమనీయకౌతుకశ్రీవిధిన్ = వివాహ
మందు; కూకటుల్ = సిల్లజుట్టులు; కొలిచి = కొలిచిచూచి (ఇద్దరి చిటుత యీడును
సరిచూచి); చేసిన = పెండ్లిచేసిన; కూరిమిసోమిదమ్మ = ప్రియమైన సోమిదేవి; (సోమ
యాజిభార్య సోమిదేవి) సౌఖ్య + అవహయై = సుఖముచేకూర్చునదై; భజింపన్ =
సేవింపగా; సుఖులై = సుఖముకలవారై; తలిదండ్రులు; కూడి = కలిసియుండి; దేవి
యున్ దేవరవోలెన్ = పార్వతీ పరమేశ్వరులవలె; ఉండి; ఇలుతీర్పగన్ = ఇల్లుచక్క
జెట్టగా; వానికిన్ = ప్రవరనికి; కాపురము; ఒప్పున్ = జరుగుచున్నది.

తా: అతడు ధనవంతుడై, తనకీడుజోడైన భార్య తన్ను సేవింపగా పడుచుదన
ముననే యజ్వముచేసి తలిదండ్రులింటిలో సుఖులై యిల్లు గర్దుచుండ సుఖముగా కాపు
రము చేయుచుండెను.

సీ॥ వరణాతరంగిణీ + దరవికస్వరనూత్న
కమలకమయ + గంధము వహించి
ప్రత్యాపవననాంకు + రములు పై కొనువేళ
వామనస్తతిపర + త్వమున లేచి
సచ్చాతుఁ డగుచు ని + చ్చలు నేగి యయ్యేట
నఘమర్షణసాన + మాచరించి
సాంధ్యకృత్యముఁ దీర్చి + సావిత్రీ జపియించి
పైకతస్థలిఁ గర్మ + సాక్షి కెఱంగి

గీ॥ ఫలసమితుశకుసుమాది + బహువదార్థ
తతియు నుదికిన మడుఁగుదో + వతులు గొంచు
బ్రహ్మచారులు వెంట రా + బ్రాహ్మణుండు
వచ్చు నింటికిఁ బ్రజ దన్ను + మెచ్చిచూడ

54

టీ: వరణాతరంగిణీ = వరణానదియొక్క; దరవికస్వర = కొద్దిగావికసించిన;
నూత్నకమల = త్రొత్తతామరపువ్వులయొక్క; , కమయగంధము = పక్వముకొనివాస
నను; వహించి = పూని; ప్రత్యాపవననాంకురములు = వేరువ వేళవీచు పిల్లగా
లులు; పైకొనువేళన్ = పొదికితగులుప్పుడు; వామనస్తతిపరత్వమునన్ = వామన

స్తోత్రముచేయుచు; లేచి=నిద్రలేచి; స+ఛాత్రుడు+అగుచున్=శిష్యులతో కూడిన వాడై; నిచ్చలున్=నిత్యమును; ఏగి=వెల్లి; అ+ఏఱు+అన్=అనదియందు; అఘ మర్షణస్నానము=పాపముపోవుటకై చెప్పు మంత్రములు=అఘమర్షణ మంత్రములు. వాటితో జేయుస్నానము; ఆచరించి=చేసి; సాంధ్యకృత్యమున్=సంధ్యావందన మును; తీర్చి=చేసి; హైతథస్థలిన్=ఇసుకతిన్నెపై; సావిత్రిన్=గాయత్రిని; జపి యించి=జపించి; కర్మసాక్షికిన్=సూర్యునికి; ఎఱి=నమస్కరించి; ఫల=పండ్లు; సమిత్+కుశ=సమిథలుదర్బలు, కుసుమాది...తతియున్=పూలున్నగుపదార్థము లను; ఉదికిననుడుగునోవతులు=ఉతికి మడతపెట్టిన పంచెలు; కొంచున్=తీసికొనుచు; బ్రాహ్మణులు=వటువులు; వెంటన్+రాన్=చెరుక నేరాగా; ప్రజ=జనులు; తన్ను; పెచ్చి; చూడన్=చూచుచుండగా; బ్రాహ్మణుండ=ప్రవరుడు; ఇంటి కిన్; వచ్చున్.

శా॥ శీలంబుం గులమున్ శమంబుదమమున్ ♦ జెల్వంపులే బ్రాయముం
బోలం జూచి యితండు పాత్రుడని యే ♦ భూపాలుఁ డీవచ్చినన్
సాలగ్రామము మున్నుగాఁగొనఁడుమా ♦ న్యక్షేత్రముల్ వెక్కుచం
దాలంబండునొకప్పుడుండఱుఁగదిం ♦ టంబాడియుంబంటయున్. 55

టీ: శీలంబున్=మంచిశీలమును; కులమున్=వంశమును; దమమున్=ఒహి రింద్రియనిగ్రహమును; శమమున్=అంతరింద్రియనిగ్రహమును; చెల్వంబున్=అందము; లేచబ్రాయమున్=పడుచుదనమును; పోలన్=తగియుండగా, చూచి=అలోచించి; ఇతండు; పాత్రుడని=దానమిచ్చుటకు (ప్రతిగ్రహమునకు) తగిన వాడని; ఏభూపా లుడు=ఏరాజు; ఈన్+వచ్చినన్=ఇచ్చుబోగా; సాలగ్రామమున్నుగాన్=సాల గ్రామము మొదలు; కొనడు=పరిగ్రహింపడు; మాన్యక్షేత్రముల్=ఈ నాములు; పెక్కుచందాలన్=పలరీతులుగా; పండున్; ఇంటన్=ఇంటిలో; ఒకప్పుడున్= ఎప్పుడైన; పాడియన్, పంటయున్; తరుగడు.

తా: ప్రవరుని పాత్రతచూచి తగినవాడని ఏరాజైన ప్రతిగ్రహముపట్టినను దోషములేని సాలగ్రామము మొదలైనవి తెచ్చియిచ్చుబోయినను పరిగ్రహింపడు. మాన్యములు పండుచున్నవి. ఇంటిలో పాడిసమృద్ధిగా నున్నది.

తే॥ వండ నలయదు వేపురు ♦ వచ్చిరేని

నన్నపూర్ణకు నుద్దియా ♦ నతనిగృహిణి

యతిఘ లేతేర నడికిరే ♦ యైనఁ బెట్టు

వలయుభోజ్యంబు లింట న ♦ వ్వారిఁ గాగ.

టీ: అన్నపూర్ణకున్=కాశీవిశ్వేశ్వరుని భార్యయగునన్నపూర్ణాదేవికి; ఉద్దియా =సాటిమైన; అతనిగృహిణి=ప్రవరుని భార్య; వేపురు=వేసుచుండి, వచ్చిరేనిన్ =వచ్చినను; వండన్+అలయదు=వండుటకు విసుగుకొనను; అతిఘలు=అన్నము కోరివచ్చునట్టివారు; ఏతేరన్=రాగా; నడికిరేయైనన్=అర్ధరాత్రమైనను; ఇంటన్

= ఇంటియంగు; అవ్వారిగాగన్ = సమృద్ధముగా; వలయుఁజ్యంబులు = కావలసిన సామగ్రియ; పెట్టున్ = పెట్టును.

తా: అతిభార్య వండివడ్డించి అతిసల తృప్తిపొందించుటలో అన్న పూర్ణకు సాటియైనది. వెయ్యిమంది రానిండు, ఆర్థరాత్రముకొనిండు, విసుగుకొనక కావలసిన పదార్థములను వండి తృప్తిగా పెట్టును.

సీ॥ తీర్థసంవాసు లే ♦ తెంచినా రని విన్న

నెదురుగా నేగు ద ♦ వ్యంతయైన

నేఁగితత్పదముల ♦ కెఱిగి యింటికిఁ దెచ్చు

దెచ్చి సదృశి నా ♦ తిథ్య మిచ్చు

నిచ్చి యిష్టాన్నసం ♦ తృప్తులుఁ గాఁ జేయు

జేసి కూర్చున్నచోఁ ♦ జేరవచ్చు

వచ్చి యిద్ధరఁ గల్గు ♦ వసధిపర్వతసరి

తీర్థమాహాత్మ్యముల్ ♦ తెలియ నడుగు

గీ॥ నడిగి యోజనపరిమాణ ♦ మరయు నరసి

పోవలయుఁ జూడ ననుచు ♦ నూర్పులు నిగుడ్చు

ననుదినము తీర్థసందర్శ ♦ నాభిలాష

మాత్ర నుప్పొంగ నత్తరు ♦ నాగ్నిహోత్రి.

57

టీ: అత్తరుణాగ్ని హోత్రి = అపడుచుపోమయాజి; అనుదినము = ప్రతిదినమును; తీర్థ సందర్శన + అభిలాషను = తీర్థముల చూడవలెనను కోరిక; ఆత్మన్ = మనసులో; ఉప్పొంగన్ = రేకెత్తగా; తీర్థసంవాసులు = తీర్థరాత్రలు చేయువారు; వచ్చి నారు + అనివిన్నన్; దత్తు + ఎంతయైనన్ = ఎంతదూరమైనను; ఎదురుగాన్ + ఏగున్ + ఏగి; తత్పదములకున్ = వారిపాదములకు; ఎఱిగి = నమస్కరించి; ఇంటికిన్ + తెచ్చున్ = ఇంటికి తీసికొనివచ్చును; తెచ్చి; సదృశిన్ = మంచిదృశిలో; ఆతిథ్యము = అతిథి పూజను; ఇచ్చున్ = చేయును; ఇచ్చి; ఇష్ట + అన్న సంతృప్తులగాన్ = ఇష్టమైన అన్నము, పదార్థములతో తనివిపొందినవారిగా; చేయున్ = చేసి; కూర్చున్నచోన్ = కూర్చుండగా; చేరవచ్చున్ = దగ్గరకుచేరును; వచ్చి; ఈ + ధరన్ = ఈభూమిలో; వనది = సముద్రములు; పర్వతి, సరిత్ + తీర్థ = కొండలు, నదులు, తీర్థములయొక్క; మాహాత్మ్యముల్ = మహాత్మ్యమును; తెలియన్ = తెలియునట్లు; అడుగున్; అడిగి; యోజనపరిమాణము = ఎన్ని యామడలదూరముండునో; అరయన్ = తెలిసికొనును; అరసి = పోవలయున్; చూడన్ = చూచుటకు; అనుచున్; ఊర్పులు = నిట్టూర్పులు; నిగుడ్చున్ = విడుచును; ముక్తపదగ్రస్తము శబ్దాలంకారము.

క॥ ఈవిధమున నభ్యాగత

సేవాపరతంత్రసకల ♦ జీవనుఁ డయి భూ

దేవకుమారకుఁ డుండఁ

గా విను మొకనాడు కుతప ♦ కాలము నందున్.

58

టీ: ఈవిధమునన్ = ఈరీతిగా; అభ్యాగతసేవా = అతిథిసేవయంగు; పరతంత్ర = అసక్తికల; సకలజీవనుడయి = జీవితమంతయుకలవాడై; భూదేవకుమారకుడు = బ్రాహ్మణయవకుడు; ఉండంగన్, వినుము, ఒకనాడు, కుతపకాలమునంగున్ = మధ్యాహ్నము దాటిన తర్వాత. (సుంసుపద్యమునకు సమన్వయము)

సీ॥ ముడిచినయొంటి ♦ కెంజడమూయ మువ్వనై

మెగముగోలు కిరీట ♦ ముగ ధరించి

కకపాలకేదార ♦ కటకముదిగ్రపాణిఁ

గుఱుచలాతాముతోఁ ♦ గూర్చి పట్టి

యైగేయమైన యొ ♦ డ్డాణంబులవణిచే

నక్కళించిన పొట్ట ♦ మక్కళించి

యారకూటచ్చాయ ♦ నవఘళింపఁగ జాలు

బడుగుదేహంబున ♦ భస్మ మలఁది

గీ॥ మిట్టయురమున నిడుయోగ ♦ పట్టె మెఱయఁ

జెవుల చుద్రొక్షుపోగులు ♦ చవుకళింపఁ

గావికుబుసంబు జలకుండి ♦ కయును బూని

చేరెఁ దద్దేహ మాషధ ♦ సిద్ధుఁ డొకఁడు.

59

టీ: ముడిచిన = ముడివేసిన; ఒంటి = ఒక్కటిగానున్న; కెంపు+జడ = ఎరుపు రంగైనజడ; మూయునట్లు; మూడు+వన్నె మెగము = మూడురంగులకలమృగము (పులి) యొక్క, గోలు = చర్మము; కిరీటముగన్ = తలపాగగా; ధరించి. కకపాల = కక్షపాలను (సన్యాసులు చంకలోపెట్టుకొను గోలునంచి) కేదారకటక = పంచలోహములతో చేయబడిన కడియముచే; ముగ్ధితి = ఒతుకొనిన; పాణిన్ = చేతియంగు; గుఱుచలాతాముతోన్ = పొట్టిదగుయోగదండముతో; గూర్చిపట్టి = అదిమిపట్టుకొని; విగేయమైన = అడుజంకతోలుతో చేసిన; ఒడ్డాణంబులవణిచే = నడ్డికిబిగించుకొన్న పట్టుయొక్క బిగువుచే; అక్కళించిన = లోనికణముకొన్న; పొట్టన్ = కడుపును; మక్కళించి = ఉబ్బించి; అరకూట+చ్చాయన్ = ఇత్తడిరంగును; అవఘళింపఁగ జాలు = తిరస్కరింపదగిన; బడుగుదేహమున = చిక్కినశరీరముపై; భస్మమున్ = విధూతిని; అలఁది = పూసికొని; మిట్టయురమున = ఎత్తైనరొమ్ముపై; నిడుయోగపట్టె =

పాడవైనయోగపట్టె (యోగాభ్యాసము చేయుచున్నట్లుగు రైన జంబెము వంటిది) మెగ
యన్ = ప్రకాశింపగా; చెవులన్ = చెవులందు; రుద్రాక్షపోగులు = రుద్రాక్షలనెడి
చెవులకమ్ములు; చవుకలింపన్ = ఊగుచుండగా; కావికుబుసంబున్ = కావయపురంగు
బట్టయును; జలకుండికయును = కమండలువును; పూని = ధరించి, ఒకడు; బౌషధ
సిద్ధుడు = బౌషధసిద్ధికలవాడు; తగ్గేహమున్ = ఆప్రవరుని యింటిని; చేరెన్ = చేరెను.

తా: తలకు పులితోలు టోపీగాపెట్టుకొన్నాడు. పంచలోహముల కడియ
మున్న చేతితో కకపాలను; యోగదండమును నొక్కిపట్టుకొన్నాడు. నడ్డికి జింక
తోలుతోచేసి పట్నాయు, మెడలో యోగపట్టెయు నున్నవి. పచ్చనికరీరమునకు
విభూతిపూసికొన్నాడు; చెవులకు రుద్రాక్షపోగులూగు చున్నవి. కావించాక్కా
తోడిగొని కమండలువును చేతబట్టి సిద్ధుడొకడు ప్రవరుని యింటికి వచ్చెను.

తే॥ ఇట్లు చనుదెంచు పరమయోగి గిందుగి గాంచి

భక్తిసంయుక్తి నెదురేగి ప్రిణతుడగుచు

నర్మపాద్యాదిపూజనం బాచరించి

యిష్టమృష్టాన్నకలన సం తుష్టుజేసి.

60

టీ: ఇట్లు = పైనచెప్పిన రీతిగా; శుభుదెంచు = వచ్చెడి; పరమయోగింగ్రున్ =
ఉత్తమయోగిని; కాంచి = చూచి; భక్తిసంయుక్తిన్ = భక్తితో; ఎదురేగి = ఎదురు
గావెల్లి; ప్రణతుడు + అగుచున్ = నమస్కరించినవాడై; అర్ఘ్య = చేతులకడిగిగొను
టకైననరు; పాద్య = కాళ్లకడిగిగొనునరు; ఆదిపూజనంబు = మొదలైన విచ్చుపూజను;
ఆచరించి = చేసి; ఇష్టమృష్ట + అన్నకలనన్ = ఇష్టమైన అన్నమునువండితృప్తిగా పెట్టు
టచే; సంతుష్టున్ = సంతోషించినవానినిగా; చేసి (ముందున కన్వయము)

క॥ ఎందుడి యెందు బోవుచు

నిందుల కేతెంచి నార లిప్పుడు విద్య

ద్వందిత నేడు గదా మ

నందెదిరము పవిత్ర మయ్యె మాన్యుడ నైతిన్.

61

టీ: విద్యద్వందిత = పండితులచే నమస్కరింప బడువాడా! ఎందుడి = ఎక్క
డినుండి; ఎగున్ = ఎక్కడికి; పోవుచున్; ఇంగులకుక = ఇక్కడికి; ఏతెంచినా
రలు = వచ్చిరి? సుత + మందెదిరము = నాయిల్లు; ఇప్పుడుగదా; పవిత్రము + అయ్యెన్
మాన్యుడన్ = పూజింపదగినవాడను; ఐతిన్.

క॥ మీమాటలు మంత్రంబులు

మీమెట్టినయెడల బ్రయాగ మీపాదపవి

త్రామలతోయము లలఘు

గోమార్గర్గురాంబుపాన రుక్తము లుర్విన్.

62

టీ: ఉర్విన్ = ధూమియంగు; మీమాటలు; మంత్రంబులు = వేదవాక్యములు; మీమెట్టికయెడ = మీరప్రవృత్తినిచూచు; ప్రయాగ = పవిత్రమైనది; మీపాద = మీయడుగులయొక్క; పవిత్రత + అమలనోయములు = పవిత్రమగు స్వచ్ఛమైననీరు; అలఘు = గొప్పదైన; ద్యౌమార్గ = స్వర్గమందలి; యు + అంబు = ప్రవాహోదకము నకు; పానరుక్తములు = పునరుక్తమంటివి (వాటిని సమమైనది)

తా: మీమాటలే వేదవాక్యములు; మీరప్రవృత్తినిచూచు పవిత్రక్షేత్రము. మీకాళ్లు కడిగిననీరు గంగోదకము వంటిది.

ఉ. వానిదిభాగ్యవైభవము ♦ వానిదిపుణ్యవిశేష మెమ్మెయిన్
వాని దవంధ్యజీవనము ♦ వానిది జన్మము వేఱుసేయ కె
వ్యానిగృహాంతరంబున భ ♦ వాదృశ యోగిజనంబు పావన
స్నానవిధాననూపానముల ♦ సంతస మంచుచు బోవు నిచ్చలున్. 63

టీ: భవాదృశయోగిజనంబు = మీవంటియోగులు; ఎవ్వని గృహాంతరంబునన్ = ఎవనియింటిలో; వేఱుసేయక = భేదములేక; పావన = పవిత్రమైన; స్నానవిధ = స్నానవిధి; అన్నపానములన్ = ఆన్నముతినుట. ఏరుత్రాగుటలతో; సంతసము + అంగుచున్ = తృప్తిపొందుచు; నిచ్చలున్ = నిత్యమును; బోవున్ = వెళ్లుచుండునో; వానిది = వానిదే; భాగ్యవైభవము = అదృష్టము; పుణ్యవిశేషము = ఎక్కువపుణ్యము; ఏ + మెయిన్ = ఏరితిగానైనను; అవంధ్యజీవనము = సఫలమైన జీవితము.

తా: యోగీశ్వరా! మీవంటివారెవరింటివద్ద భేదమెంచక ఇష్టమువచ్చినట్లు స్నానపానముల తృప్తిపొందునో వారిదే అదృష్టము. వాని జీవితమే సఫలమైనది. వాడేపుణ్యాత్ముడు.

తే. మానినాథ! కుటుంబ జం ♦ బాలపటల
మగ్నమాదృశగృహమేధి ♦ మండలంబు
నుద్ధరింపంగ నొషధ ♦ మొందు గలదే
యుష్మదంఘ్రిరజోలేశ ♦ మొకటిదక్క,

64

టీ: మానినాథ = యోగీశ్వరా! కుటుంబ...మండలంబు: కుటుంబ = కుటుంబమును; జంబాలపటల = బురదలో; మగ్న = దిగబడిన; మాదృశ = మావంటి; గృహమేధిమండలంబున్ = గృహస్థుల సముదాయమును; ఉద్ధరింపంగన్ = లేవనెత్తుటకు; యుష్మత్ = తమయొక్క; అంఘ్రి = పాదములయొక్క; రజః + లేశము = ధూళిరవ్య; ఒకటితక్కన్ = ఒక్కటితప్ప; ఒండు = మరొక; ఔషధము = మందు; కలదే?

తా: మనీంద్రా! సంసారమును బురదలో కూరుకొనిపోయిన మావంటివారి నుద్ధరించుటకు మీవంటివారి పాదధూళితప్ప వేరే యాషధము లేదు. రూపకాలంకారము.

క. నావిని మునియిట్లును వ

తా! విను మావంటితైర్థి ♦ కావళి కెల్లన్

మీవంటిగృహస్థులసుఖ

జీవనమునఁ గాదె తీర్థ ♦ సేవయుఁ దలఁపన్.

65

టీ: నాన్ = అనగా, విని, ముని = సిగ్గుడు; ఇట్లు + అనున్ = ఇట్లుపల్కెను; తాన్ = నాయనా! విను. మావంటితైర్థిక + ఆవళికిన్ = మావంటి తీర్థయాత్రను సేయు వారికి; ఎల్లన్ = అందరకును; మీవంటి, గృహస్థుల సుఖజీవనమునన్ = గృహస్థులు సుఖముగానుండుట చేతనే; తీర్థ సేవయున్ = తీర్థయాత్రయు; తలఁపన్ = ఆలోచించుగా: కాదె = అగుచున్నదికదా!

తా: మీవంటి అతిథిమర్యాదలు చేయు గృహస్థులు చల్లగానున్నచోనే మా వంటివారందరును హాయిగా తీర్థయాత్రలు చేయుచున్నారు.

సీ. కెలకుల నున్న తం ♦ గెటిజున్న గృహమేధి

యజమానుఁ డంకసి ♦ తార్థపేటి

పండిన పెరటిక ♦ లృకము వాస్తవ్యుండు

దొడ్డిఁ బెట్టినవేల్పు ♦ గిడ్డి కాంపు

కడలేనియమృతంపు ♦ నడఁబావి సంసారి

సవిధమేరునగంబు ♦ భవనభుక్త

మరుచేశపథమధ్య ♦ మప్రస కులపతి

యాకటి కొదవు స ♦ స్యము కుటుంబి

తే. బధిర పం గ్వంధ భిక్షుక ♦ బ్రహ్మచారి

జటి పరివ్రాజ కాతిథి ♦ క్షపణ కావ

ధూత కాపాలికాద్యనా ♦ ధులకుఁ గాన

భూసురోత్తమ! గార్వాస్థ్య ♦ మునకు సరియె?

66

టీ: గృహమేధి = గృహస్థు; బధిర... అనాధులకున్ = బధిర = చెవిటివారు, పంగు = కుంటివారు; అంధ = గ్రుడ్డివారు; భిక్షుక = బిచ్చగాండ్రు; బ్రహ్మచారి = వడుగులు; జటి = జడలు కలవారు; పరివ్రాజక = సన్యాసులు; అతిథి = ఆగంతుకులు; క్షపణ = శాద్ధభిక్షుకులు; అవధూత = దిగంబరులు; కాపాలిక = ఒకమతమువారు; అది = మొదలైన; అనాధులకున్ = దిక్కులేని వారికి; కెలకులన్ = ప్రక్కన ఉన్న; తంగెటి జున్ను = తంగెటి చెట్టునకు పట్టిన తేనె తెరపంటివాడు; పండిన = పండ్లుకొచ్చిన; పెరటికల్పకము = దొడ్డిలోని కల్పవృక్షము; వాస్తవ్యుండు

వృండు, యజమానుడు = గృహస్థు; అంకస్థిత = దగ్గరలోనున్న; అర్థశేటి = ధనము దాచినపెట్టె; దొడ్డిన్ = దొడ్డిలో; పెట్టిన = ఉంచిన; వేల్పుగిడ్డి = కామధేనువు; కాంపు = గృహస్థు; కడలేని = అంతములేని; అమృతంపు = అమృతముయొక్క; నడ బావి = నడవకలబావి; సవిధ = సమీపముననున్న; మేరునగంబు = మేరుపర్వతము; మరుదేశపథమధ్యమ = నీరులేనిచోటికి మధ్యననున్న; ప్రప = చలిపందిరి; కులపతి = గృహస్థు; ఆకటికిన్ = ఆకలివేళకు; ఒడవు = దొరికిన; సస్యము = పైరు; (వంటి వాడు) కుటుంబి = గృహస్థు; కాన = అందుచే; భూసుర + ఉత్తమ = బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠుడా! గార్హస్థ్యమునకున్ = గృహస్థాశ్రమమునకు; సరియె = (ఇతరాశ్రమములు) సాటియగునా? ఇందుతం గెటిజున్న మొదలైన పదార్థములు తేలికగా దొరకునవి. అట్టివాడు గృహస్థుడని చెప్పబడినది. అలం. రూపకోశములు.

క. నావుడుఁ బ్రవరుం డిట్లను

దేవా! దేవర సమస్త ధీర్ధాటనముం

గావింపుదు రిలపై నటు

గావున విభజించి యడుగఁ ధీ గాతుక మయ్యెన్.

67

టీ: నావుడున్ = అట్లనిన తర్వాత; ప్రవరుండు; ఇట్లు + అనున్; దేవా! దేవర = పూజ్యులైనవారు; ఇలపైన్ = భూమిమీద; సమస్తధీర్ధ + అటనమున్ = అన్ని తీర్థముల తిరుగుటను; గావింపుదురు = చేయుదురు; అటుగావునన్ = అందుచే; విభజించి = (ఒక్కొక్కవిషయమున) వేరుపరచి; అడుగఁ = అడుగుటకు; కాతుకము = వేడుక; అయ్యెన్ = అయినది.

శా. ఏ యే దేశములన్ వసించితిరి మీ ధీ యే గిరుల్ చూచినా

రే యే తీర్థములందుఁ గ్రుంకిడితి రే ధీ యే ద్వీపముల్ మెట్టినా

రే యే పుణ్యవనాళిఁ ద్రిమృరితి రే ధీ యే యధుల్ డాసినా

రాయాచోటులఁ గల్గు వింతలు మ ధీ హాత్మా! నా కెఱింగింపరే. 68

టీ: మహాత్మా! మీరు; ఏయేదేశములన్ = ఏయేదేశములందు; వసించితిరి = ఉండిరి; ఏయేగిరుల్ = ఏయేకొండలు; చూచినారు. ఏయేతీర్థములందున్ = ఏయేపుణ్య నగులలో; గ్రుంకిడితిరి = స్నానము చేసితిరి? ఏయేద్వీపముల్ = ఏయేదీవులను; మెట్టినారు = త్రొక్కితిరి; ఏయేపుణ్యవన + అళి = ఏయేపుణ్యమైన వనపంక్తులను; త్రిమృరితిరి = సంపరించితిరి? ఏయేయధుల్ = ఏయేసముద్రములను; డాసినారు = సగిరి పించితిరి? ఆయాచోటులన్ = అక్కడక్కడ; కల్గువింతలు = ఉన్నచోద్యములను; నాకు, ఎఱింగింపరే = తెలుపగదయ్యా!

తా: అయ్యా! మీరేకొండలు తిరిగితిరో, ఏయేనగులలో స్నానమాడితిరో, ఏయేసముద్రములలో స్నానముచేసితిరో, అక్కడక్కడ నున్న వింతలు చెప్పుడు!

తే. పోయి సేవింపలేకున్న ♦ పుణ్యతీర్థ
మహిమ వినుటయు సకల ♦ లృషహరంబ
కాన వేడెద ననిన న ♦ మౌవివర్జ్యఁ
డాదరాయత్త నిత్తుడై ♦ యతని కనియె.

69

టీ: పోయి=తీర్థ యాత్రలకు వెళ్లి; సేవింపలేకున్న=సేవించలేనిచో; పుణ్య తీర్థ మహిమ=పుణ్యక్షేత్రముల గొప్పదనమును; వినుటయున్=వినుటకూడ; అఖిల కల్యాణహరంబ=పాపముల నెల్ల పోగొట్టునదే, కానన్=అంగుచే; వేడెదన్=ప్రార్థింతును; అనినన్=అనగా; ఆ+హనివర్జ్యమ=ఆసిగ్ధులలో శ్రేష్ఠుడు; ఆదం+ఆయత్తచిత్తుడై=ఆదరముకల మనస్సు కలవాడై; అతనికిన్=ఆప్రకరణనిహా; అనియెన్=పల్కెను,

తా: వెల్లి సేవింపలేకున్నచో పుణ్యతీర్థమహిమ విన్నను పాపములు పోవును. కాన మిమ్ము వేడుచున్నాను. అని అడుగుటతో ఆసిగ్ధుడతనితో ఇట్లు చెప్పెను.

ఉ. ఓచతురాస్యవంశకల ♦ శోదధిపూర్ణశశాంక! తీర్థయా
త్రాచణశీలినై జనప ♦ దంబులు పుణ్యనదీనదంబులుం
జూచితి నందునందుఁ గల ♦ చోద్యములం గనుగొంటి నాపటి
రాచల పశ్చిమాచల హి ♦ మాచల పూర్వదిశాచలంబులన్. 70

టీ: ఓచతురాస్య...శశాంక- చతురాస్య=బ్రహ్మయొక్క; వంశకలశ+ఉదధి=వంశమును పాలసముద్రమునకు; పూర్ణశశాంక=నిండుచంద్రుని వంటివాడా; తీర్థయాత్రాచణశీలినై=తీర్థ యాత్రలు చేయుటయందాసక్తికల మనస్సు కలవాడనై; జనపదంబులు=జేశములు; పుణ్యనదీనదంబులన్=పవిత్రమైన నదులను, నదములను; చూచితిన్, ఆపటిరాచల= (దక్షిణమున) మలయపర్వతము మొదలుకొని; పశ్చిమాచల=పడమటికొండ; హిమాచల=హిమవత్పర్వము; పూర్వదిశాచలంబులన్=తూర్పుకొండల నరకు; అంగన్+అందున్=అక్కడక్కడ; కలచోద్యములన్=ఉన్నట్టిచింతలను; కనుగొంటిన్=చూచితిని;

తా: ఓబ్రాహ్మణోత్తమా! నేను నాల్గదిక్కులందుగల చింతలనన్నిటిని చూచితిని. ఎన్నో పుణ్య నదీనదములను చూచితిని.

శా. కేదారేశు భజించితిన్ శిరమునం ♦ గీలించితిన్ హింగుళా
పాదాంభోరుహముల్ ప్రయాగనిలయుం ♦ బద్మాక్ష సేవించితిన్
యాధోనాథసుతాకళత్కృబదరీ ♦ నారాయణుం గంటి నీ
యా దేశం బన నేల చూచితి సమ ♦ స్తాశావకాశంబులన్. 71

టీ: కేదారేశున్ = కేదారేశ్వరుని; భజించితిన్ = నేవించితిని; హింగుళాపాదాంభోరుహముల్ = హింగుళాదేవియొక్క పాదపద్మములను; శిరమునన్ = తలయందు కీలించితిని = చేర్చితిని; (తల పాదములకొనునట్లు మ్రొక్కితిని) ప్రయాగనిలయున్ = ప్రయాగలో నున్న; పద్మాక్షున్ = విష్ణుమూర్తిని; నేవించితిన్. యాభోనాథ సుతా = లక్ష్మీ; కళేత్రున్ = భార్యగాగల; బదరీనారాయణున్ = బదరీలోని నారాయణుని; కంటిన్ = చూచితిని; ఈయాదేశంబు = ఈదేశము ఆదేశము; అనన్ + ఏల = అనుటయేటికి; సమస్త + తా + అవకాశంబులన్ = అన్ని నిశ్చల మధ్యప్రదేశములను; చూచితిన్ = చూచితిని.

వ. అది యట్లుండె వినుము. గృహస్థరత్నంబ! లంబమాన రవిరథ తురంగ శృంగార చారుచామరచ్ఛటాప్రేక్షణక్షణోద్గ్రీవ చమరసముదయంబగు నుదయంబునం గలవిశేషంబులు శేషఫణికైన లెక్కింప శక్యంబై! అంధరిపుకంధరావాస వాసుకివియోగ భవ దుర్వృథాభోగభోగినీ భోగభాగ పరివేష్టితపటీర విటపివాటికావేల్ల దేలాలతావలయం బగు మలయంబునం గలచలువకు విలువ యెయ్యది? అకటకట! వికటకూట కోటివిటంక శృంగాటకాథోక మానజరదందుబింబగళ దమృతబిందుదుర్ది నార్ద్రీకృత సల్లకీప్లవప్ర భంజనప రాంజనహస్తహస్తం బగునస్తంబునంగలమణి ప్రస్తరంబుల విశ్రాంతిఁజింతించిన మేనం బులకలిప్పుడుం బొడమెడు. స్వస్వప్ర వర్ధితవర్ధిష్ణాధరణీరుహ సందోహదోహదప్రధానాసమానఖేలదైలబిల విలాసినివిలాసవాచాలతులాకోటికలకలాహూయమానమానస మదాలసమరాళం బగురజతశైలంబునోలంబులం గాలగళువిహారప్రదేశంబులం గన్న సంస్మృతిక్షేత్రంబులు వాయవే? సతతమదజలస్రవణపరాయ శైరావణవిమాణ కోటిసముట్టంకిత కటకపరిస్ఫురత్కూరువింద కందళవ్రాతజా తాలాతశంకాపసర్పదభ్రముభ్రమివిభ్ర మధురం. ధరం బగుమేరుధగాధరంబు శిఖరంబుల సోయగంబులు గలయం గనుంగొనుట బహుజన్మకృత సుకృత పరిసౌకంబునంగాక యేల చేకూరనేర్చు? నేనిట్టిమహాద్భుతంబు నీశ్వరానుగ్రహంబున నల్ప కాలంబునం గనుంగొని ననుటయు నీషడం కురితహాసనగ్రసిష్టగండ యుగళుండగుచు బ్రవరుండతని కిట్లనియె.

టీ: గృహస్థరత్నంబు = గృహస్థులలో శ్రేష్ఠుడా! అది = ఆచూచుట; అట్లు + ఉండెన్ = అట్లుండనిమ్ము; వినును = చెప్పబోవునది వినుము; లంబమాన... సముద

యంబు: లంబమాన=వ్రేలాడుచున్న; రవిగఢతురంగ=సూర్యునిరథపు గుర్రములకు; శృంగార=అలంకారములై; చారు=అందమైన; చామర+భటా=వింజామరలగుత్తులను; ప్రేక్షణక్షణ=చూచుటలాని వేడుకచే; ఉద్గ్రీవ=మెడలెత్తిన; చమకము దయంబు=చమరీమృగముల గుంపులు కలది; అగునుదయంబునన్=అయిన తూర్పు కొండయంగ; కలవిశేషంబులు=ఉన్న వింతలు; శేషశిశినైసన్=ఆదిశేషునకైనను (వేయినోళ్లున్నను) లెక్కింపన్=ఇన్నియని లెక్కించుటకు; శక్యంబై=తరచూ; అంధక...వలయంబు: అంధకరిపుకంధరా=శివుని కంఠమే; ఆవాస=నివాసముగా గల; వాసుకి=వాసుకియొక్క; వియోగభవ=వియోగమువలనపుట్టిన; దుర్వృధా+అభోగ=ఎక్కువభాధకల; భోగిని భోగభాగ=సర్వశ్రీల శరీరభాగములచే; పరివేష్టిత=చుట్టుకొనబడిన; పక్షిరవిటపి=మంచిగండపుచెట్టుయొక్క; వాటికా=వరుసలందు; వేల్పత్=చుట్టుకొన్న; ఏలాలతావలయంబుగు=ఏలకతీగలుకల; మలయంబునన్=మలయమందు; కలచలువకు=ఉన్న చల్లదడమునకు; విలువయెవ్వది=వలయున్నదా? (వెలకట్టలేము) అకటకట=ఆహాహా! వికట...హస్తంబు వికటకుటకొటి=మెరకపల్లములుగా నున్న శీఖరముల యొక్క; విటుక=ముంజూరులందున్న (గువ్వగూండ్లవంటి సందులందున్న); శృంగాటక=నలువీధులమొగలలో; ఆఢోకమాన=పరిగెడి; జరత్=అస్తమింపబోవు; ఇందుబింబ=చంద్రబింబమునుండి; గళత్=జారుచున్న; అమృతబిందు=అమృతబిందువులచే; దర్దిన=వర్షపురోజుచే; ఆద్వీకృత=తడుపబడిన; సల్లకిపల్లవ=అందుగుచిగుళ్ల యొక్క; ప్రభంజనపరి=భంజించుటయందాసక్తికల; అంజనహస్తి=అంజనమునెడి పశ్చిమదిగ్గజముయొక్క; హస్తంబుగు=తొండముకల; అస్తంబునన్=పడమటికొండయందు; కల=ఉన్న; మణిప్రస్తరంబుల విశ్రాంతిన్=మాణిక్యపురాళ్లపై విశ్రమించుటను, చింతించినన్=తలచుకొనగా; మేనన్=శరీరమందు; పులకలు=గగుర్పులులు; ఇష్పడున్=ఇష్పడుగూడ, పాడమెడున్=పుట్టుచున్నవి. స్వస్వ...మరాళంబు; స్వస్వప్రవర్ధిత=తమచేపెంచబడినవై; వర్ధిష్టు=పెరిగెడిస్వభావముకల; ధరణీరుహసందోహ=చెట్లగుంపునకు; దోహద=అకాలమున పుష్పించుటకుచేయుక్రియయే; ప్రధాన=ప్రధానముగా; అసమానభేదత్=సాటిలేనట్లుఆడెడి; విలవిలవిలాసిని=కుబేరుని భార్యలయొక్క; విలాసవాచాల=విలాసచేష్టలందుమ్రోగెడి, తులాకొటి=అందలయొక్క; కలకల+అహూయమాన=కలకలధ్వనులచే పిలువబడు; మానస=మానసగున్నుండలి; మద+అలసమరాళంబు=మదిచిమందమైన హంసలుకల; అగురజతశైలంబునోలంబులన్=అయినకైలాసపుమారుమూలల; కాలగళువిహార ప్రదేశంబులన్=శివునివిహారప్రదేశములను; కన్నన్=చూచినచో; సంస్మృతిశ్లేశంబులు=సంసార దుఃఖములు; పాయవె=పోవా? సతత...ధురంధరంబు=సతత=ఎప్పుడును; మదజలప్రవహ=మదజలమును స్రవించుటలా; పరాయణ=అసక్తికల, విరావణ=విరావతముయొక్క; విహణకొటి=దంతముకొనలచే; సముట్పంకిత=పొడువబడిన, కటక=కొండప్రదేశములందు; పరిస్ఫురత్=ప్రకౌశించుచున్న; కురువింద=కెంపులయొక్క; కందశత్రాత=మొలకల సముదాయముచే; జాత=పుట్టిన; అలాతశంకా=కొఱపులనెడి సందేహ

ముచే; అపసర్వత్=తోలగుచున్న; అభ్రము=విరావతముయొక్క భార్యయైన యేనుగుయొక్క; భ్రమి=గిరగిరతిరుగుట వలన; విలాస=ఒయ్యారము యొక్క; ధురధరంబగు=బరువుమోయునట్టి; మేరుధరాధరంబు=మేరుపర్వముయొక్క; శిఖరంబుల సోయగంబులు=శిఖరముల యందములను; కలయన్+కనుగొనుట=కలయ జూచుట; బహుజన్మకృత=అనేక జన్మలందుచేసిన; సుకృతపరిపాకంబునన్=పుణ్య ఫలముచేత; కాక=కానిచో; ఏల=ఏరీతిగా; చేకూరు నేర్పున్=సంభవింపగలగు? నేను, (సిద్ధుడు) ఇట్టిమహాద్భుతంబులు=ఇటువంటి గొప్పవింతలను; ఈశ్వరానుగ్రహంబునన్=చైవ్యకృతవలన; అల్పకాలంబునన్=కొద్దికాలములో; కనుగొంటిన్=చూచితిని; అనుటయును=అనిచెప్పగా; ఈషత్+అంకుర=కొద్దిగా మొలచిన; హసన్+గ్రాసిష్ఠు=చిరునవ్వును మ్రింగునట్టి; గండయుగశుండు+అనుచున్=రెండు చెక్కిళ్లుకలవాడగుచు; ప్రవరుండు; అతినికిన్=సిద్ధునికి; ఇట్లు+అనియెన్=ఇట్లు చెప్పును.

చ. వెఱవక మీ కొనర్తు నొక ♦ వినప మిట్టివి యెల్లఁ జూచిరా

నెఱకలు గట్టుకొన్న మఱి♦యెండ్లును బూండ్లును బట్టుఁ బ్రాయపుం

జిటుతలనంబు మీ మొగము ♦ సెప్పక చెప్పెడు నద్దెయ్య! మా

కెఱుంగఁ దరంబె మీమహిమ♦లీర యెఱుంగుదు రేమి చెప్పదున్.

టీ: వెఱవక=జంతులేక; మీకున్, ఒక వినపము; ఒనర్తున్=చేయుచును; ఇట్టివియెల్లన్=ఇటువంటి తీర్థములన్నియు, చూచిరాన్=చూచినచుటకు; ఎఱకలు=రెక్కలు; కట్టుకొన్నన్=కట్టుకొనినను; మఱి=ఇంకను; ఏండ్లునుబూండ్లును=చాలసంవత్సరములు; పట్టున్, మీ మొగము; ప్రాయపుంజిటుతదశంబున్=చిన్నవయస్సును; చెప్పక చెప్పెడున్=మీరుచెప్పకయే చెప్పచున్నది; అద్దిర+అయ్య=ఎంతఅచ్చరగ్గమయ్య! మీమహిమలు=మీప్రభావములు; మాకుకా, ఎఱుంగన్=తెలిసికొనుటకు; తరంబె=శక్యమా? ఈరు+అ=మీరే; ఎఱుంగుదురు; ఏమిచెప్పదున్=నేనేమి చెప్పగలను?

తా: నిర్భయముగా ఒక్కమాట అనుచున్నాను. గెక్కలు కట్టుకొని యెగిరివెల్లి చూచినచిన్నను ఇవన్నియు తిరుగుటకెన్నియేండ్లైనను చాలగో. మీ మొగముచూడగానే మీకెంతోవయస్సు లేనట్లుతెలియుచున్నది. మరియింత స్వల్పకాలములో నివన్నియు నెట్లు చూడగల్గితిరో? మీమహిమలు మీకే తెలియవలెగాని మాబోంట్లకు తెలియవు.

క. అనినఁ బరదేశి గృహపతి

కనియెన్ సందియముఁ దెలియ ♦ నడుగుట తప్పా?

వినవయ్య జరయు రుజయును

• జెనకంగా వెఱచు మమ్ము ♦ సిద్ధులమగుటన్

టీ: అనినకా=అనుటతో; పరచేళి=సిద్ధుడు; గృహపతికిన్=గృహస్థుడైన ప్రవరునికి; అనియెన్=చెప్పెను; సంధియునున్=సంధేహమును; తెలియన్=తెలిసికొనుటకై; అడుగుట, తప్పా? వినవయ్య=వినుము, సిద్ధులము=బౌద్ధసాధనార్థి కలవారము; అగుటన్=అగుటచే; ముమ్ము; జరయున్=ముసలితనమును; రుజయున్=రోగమును; చెనకంగాన్=తాకుటకు; వెళుచున్=భయపడును.

తా: మీ సంధేహ మడుగుటతప్పలేదు. జవాబు పినుము. మాకావధానిని యున్నంగున నెన్నెండైనను మేముజేయుందుము. ముసలితనము, రోగమును మా దరికిరావు.

మ. పరమంబైన రహస్య మా నయిన దా ♦ పంచెప్పెదన్ భూమి ని ర్జరవంశోత్తమ! పాదలేప మను సే ♦ రం గల్లు దివ్యావధం పురసం బీశ్వరసత్కృపం గలిగె ద ♦ దూర్భరిప్రభావంబునం జరియుంతుం బవమానమానసతిర ♦ స్కారిత్వరాహంకృతిన్. 75

టీ: భూమినిర్జరవంశోత్తమ=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడా! పరమంబు=పరమదైన; రహస్యము=చెప్పరానిది; బౌన్=అగును; అయినన్=అయినను; దాచన్=దాచిన; చెప్పెదన్=చెప్పెదను; పాదలేపమును పేరన్=పాదలేపమును పేరుతో; కల్లుదివ్యావధంపురసంబు=చెల్లెడిదివ్యమైన బౌద్ధసాధనము; ఈశ్వరసత్కృపన్=భగవంతుని దయచే; కలిగెను=నాకులభించెను; తదూర్భరిప్రభావంబునన్=దాని గొప్పమహిమచే; పవమాన=వాయువును; మానస=మనస్సును; తిరస్కారి=మించెడి; త్వరా=వేగముయొక్క; అహంకృతిన్=గర్వముతో; చరియుంతున్=తిరుగుదును.

తా: ఇది రహస్యమైనను నీకు దాచక చెప్పెను. నాకు వైచక్రీపవలన 'పాదలేప' మను నిశ్చయమును లభించినది. దానిమహిమచే వాయుమనోవేగములను మించిన వేగముతో సంచరింపగలను.

క. దివి బిసరుహబాంధవ సైం

ధవసంఘం బెంతదవ్వు ♦ దగ లే కరుగున్

భువి నంతదవ్వు నేమును

తవతవ లే కరుగుదుము హు ♦ టూహుటి నడలన్. 76

టీ: నివిన్=అకాశమంగు; బిసరుహబాంధవ=నూర్మ్యునియొక్క; సైంధవ సంఘంబు=అశ్వములు; ఎంతదవ్వు=ఎంతదూరము. దగలేక=శ్రమలేక; అరుగున్=జెల్లునో; భువిన్=భూమియంగు; ఏమును=మేమును; తవతవలేక=అయాసము లేక; హుటాహుటినడలన్=చురుకైననడకలతో; అరుగుదుము=జెల్లుదుము.

మ. అనిన నిష్ఠాప్రవరుండు కౌతుకభర ♦ వ్యగ్రాంతరంగుండు భ

క్తి నిబద్ధాంజలిగుంధురుండునయి మీ ♦ దివ్యప్రభావం బెఱుం

గని నాపల్లెదముల్ సహించి మునిలో ♦ కగ్రామణీ! సత్కృపన్
నను మీశిష్యునిఁ దీర్థయాత్రవలనన్ ♦ ధన్యాత్ముగాఁ జేయరే. 77

టీ: అనినన్ = అనగా; విప్రవరుండు = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడు; కాతుకభర =
వేడుకతో; వ్యగ్ర = తొందరకల్గిన; అంతరంగుడు = మనస్సుకలవాడు; భక్తి = భక్తిచే;
నిబద్ధ + అంజలిబంధుయందునయి = కట్టబడిన దోసిలికలవాడైన; మీదివ్యప్రభావంబు =
మీగొప్పమహిమను; ఎటుంగని; నాప్రల్లదముల్ = నాకూడని మాటలను; సహించి
= మన్నించి; మునిలోకగ్రామణీ = మునిశ్రేష్ఠుడా! సత్కృపన్ = మంచిదయ్యతో;
మీశిష్యునిన్ = మీశిష్యుడైన; నన్నున్ = నన్ను; తీర్థయాత్రవలనన్ = తీర్థయాత్ర
చేయుటచే; ధన్యాత్మున్ + కాన్ = ధన్యుడనగునట్లుగా; చేయరే = చేయుడు!

తా: ఎంతో వేడుకపడినవాడై దోసిలికట్టి, ఏవోతెలియక అన్న మాటలు
తమించి, మీశిష్యుడైన నన్ను తీర్థయాత్రచేయించి ధన్యునిచేయుడు.

క. అనుటయు రసలింగము నిడు

తనవట్టువప్రిపసజ్జ ♦ దంతపుబరణిన్

నినిచిన యొకపస రిది యది

యని చెప్పక పూసెఁ దత్ప ♦ దాంబుజయుగళిన్

78

టీ: అనుటయున్ = అనగా; (సిద్ధుడు) రసలింగమున్ = పాదరసముతోచేసిన
శివలింగమును; ఇడు = ఉంచెడి; తనవట్టువప్రిపసజ్జన్ = తనగుండైన గ్రహ
సజ్జా; దంతపుబరణిన్ = దంతపుబరణిలో; ఇనిచినయొకపసరు = ఉంచినపసరును;
ఇదియదియని చెప్పక = అజ్ఞేయాకుపసరోచెప్పక; తత్ప దాంబుజయుగళిన్ = అతని
రెండు కాళ్లకును; పూసెన్ = రాసెను.

క. ఆమం దిడి యతఁ డరిగిన

భూమిసురుఁ డరిగెఁ దుహిన ♦ భూధరశృంగ

శ్యామలకోమలకానన

పేమాఘ్యదరీర్పురిని ♦ రీతౌపేక్షన్.

79

టీ: ఆమందున్ = ఆపసరును; ఇడి = ఇచ్చి (పూసి) అతడు = అసిద్ధుడు; అరిగి
నన్ = వెళ్లిగా; భూమిసురుడు = ప్రవరుడు; తుహిన... అపేక్షన్ - తుహినభూధర =
మంచుకొండయొక్క; శృంగ = శిఖరములందలి; శ్యామలకోమలకానన = నల్ల నిమ్మను
వైన యడవులను; పేమ + అఘ్య = బంగారుతో నిండిన; దరీ = గుచాలను; ర్పురి =
నెలయేళ్లను, నిరీతౌ + అపేక్షన్ = చూచుకోకపో, అరిగెన్ = వెళ్లెను.

వ. అనిన విని యమ్మహీసురవరుఁడ ట్లరిగి యెట్లుప్రవర్తించె నతనిపుణ్యవర్తనశ్రీవణంబు మనంబునకు హస్తోత్కర్షణంబు కల్పించెఁ దర్వాతివృత్తాంతంబు గృహాయత్రచిత్తంబున నానతీయవలయు నని యడుగుటయును.

టీ: అనినన్ = అనిపక్షులు చెప్పగా; విని = కై మినివిని; ఆ + మహీసురప్రవ రుండు = ఆ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడు; అట్లు, అరిగి = వెళ్లి; ఎట్లు, ప్రవర్తించెన్ = నడ చెను; అతని పుణ్యవర్తనశ్రవణంబు = అతనియొక్క పుణ్యమైన నడవడికను వినుట; మనంబునకున్ = మనస్సునకు; హస్తోత్కర్షణంబున్ = ఎక్కువ సంఘోషమును; కల్పించెన్ = కల్పించెను; తర్వాతివృత్తాంతంబు = తర్వాతికథను; కృపా + అనుత్తయ + అగు = దయకల; చిత్తంబునన్ = మనస్సునో; ఆనతి + తాయవలయును = చెప్పవల యును; అనియడుగుటయున్ = అనియడుగగా (దీనికి గెండవ యాశ్వాసములోని 'అవ ధరింపుము' అన్నక్రియతో అన్వయము)

శా. గంగాస్వచ్ఛతరంగభంగిక యశో ♦ గాఢచ్ఛవిచ్ఛన్నసా
రంగాంకాంకినిరంకుశప్రతికళా ♦ ప్రౌఢిప్రీయంభావుకా!
గాంగేయాచల చాపనూపుర వచో ♦ గాంభీర్య లీలాస్పదా!
బంగాళాంగ కళింగభూప సుభటా ♦ భ్రక్షేణి రుంగూనిలా! 81

టీ: గంగా = గంగానదియొక్క, స్వచ్ఛతరంగ = స్వచ్ఛమైన కెరటనూల యొక్క; భంగిక = రీతికల; యశః = కీర్తియొక్క; గాఢ + ఛవి + ఛన్న = గాఢమైన కాంతిచేకప్పుబడిన; సారంగా + అంక = చంద్రునిలోని చిహ్నముకలవాడా; (ఆతిశ యోక్తి) నిరంకుశ = అడ్డులేని; ప్రతికళా = అన్నికళలయందలి; ప్రౌఢి = సామర్థ్య ముచే; ప్రీయంభావుకా = ప్రీయమైనవాడా! గాంగేయ + అచలచాప = మేరువుపల్లు గాగల శివునియొక్క; నూపుర = కాలియాభరణమైన ఆదిశేషునియొక్క; వచో + గాంభీర్యకళా = వాక్కులలోని ప్రౌఢిమకు; అస్పదా = స్థానమైనవాడా! బంగాళ + అంగ, కళింగభూప = బంగాళ, అంగ, కళింగదేశపు రాజులయొక్క; సుభట + అభి క్రేణి = భటులను మేఘములకు: రుంగూనిలా = పెనుగాలియైనవాడా! (గూఢకము)

క. మండలికతపసశోభిత

కుండలిపతిశయనకర్ణ ♦ కుండలితరసా

ఖండకవికావ్య దిగ్దే

దండశ్రుతిదళనకలహా ♦ తాడితపటహా!

టీ: మండలికతపస = 'మండలికతపసుడు' (సామంతులను తపింపజేయువాడు) అనుబిరుదుచే; శోభిత = శోభించువాడా! కుండలిపతిశయన = విష్ణువునకు; కర్ణకుండ లిత = చెవులకు కుండలములుగా చేయబడిన; దండ + అఖండ = నవదండములతో నిండిన;

కవికావ్య = కవులకావ్యములుకలవాడా! నిక్ + వేదండ = దిగ్గజములయొక్క; శ్రుతి
దళన = చేవులను బ్రద్దలుచేయు; కలహతాడిత = యుద్ధమున వాయింపబడు; పటహా
= పటహములుకలవాడా!

— : ఉత్సాహము : —

కుకురుకాశకురుకరూశ ♦ కోసలాంధ్రసింధుశా

హ్నికశకాంగ వంగసింహ ♦ శేశకన్యకామణి

ప్రకరపాణిఘటితరత్న ♦ పాదుకాకలాచికా

ముకురవీటికాకరండ ♦ ముఖ్యరాజలాంఛనా !

83

టీ: కుకురు...కాశ = కుకురు, కాశ, కురు, కరూశ, కోసల, ఆంధ్ర, సింధు,
బాహ్నిక, శక, అంగ, వంగ, సింహళముల ప్రభువులయొక్క; కన్యకామణిప్రకర =
కన్యలసమూహముయొక్క; పాణిఘటిత = చేతులలోనుంచుకొనబడిన; రత్నపాదుకా
= రత్నములుపాదివిన పాదుకలు; కలాచికా = తన్మూలముమియుపడిగము; ముకుర
= అద్దము; వీటికాకరండ = తాంబూలపుబరణి; ముఖ్య = మొదలైన; రాజలాంఛనా =
రాజచిహ్నములు కలవాడా!

ఇదిశ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహాసర్వముఖాంక పంకజాక్ష

పాదాంబుజాధీనమానసేందిందిర నందవరపురవంశోత్తంస

శతకోపతాపసప్రసాదాసాదితచతుర్విధకవితా మతల్లి

కాల్లసాని చొక్కయామాత్య పుత్ర పెద్దనార్య

ప్రణీతంబైన స్వారోచిషమనుసంధవం

బనుమహాప్రబంధమునందుఁ

బ్రీ ధ' మా శ్వా స ము

సంపూర్ణము.

శ్రీ స్వారోచిష మనుచరిత్రము

(టీకాతాత్పర్యసహితము)

ద్వితీయాశ్వాసము



ఖండశీతనగమ

ధ్యాఖండక్షోణిమండ ♦ లాఖండల వి

ద్యాఖేలనభోజ! సుధీ

లేఖదుమి! కృష్ణరాయ ♦ లీలామదనా!

1

టీ: శ్రీఖండశీతనగ=మలయ, హిమాలయముల; మధ్య=మధ్యననున్న; ఆఖండ=సమస్తమైన; ఖోణిమండల=భూమండలమునకు; ఆఖండల=ఇంద్రునివలె పాలకుడైనవాడా! విద్యాఖేలన=చదువులలో క్రీడించుటలో; భోజ=భోజనివంటి వాడా! సుధీలేఖగుమ=విద్యాంసులకు కల్పవృక్షమైనవాడా! లీలామదనా=విలాసములందు మన్మథునివంటివాడా! కృష్ణరాయ=శ్రీకృష్ణదేవరాయ! (అవధరింపుము అని యుండుతో సమన్వయము)

న. అవధరింపుము. జైమినిమునీంద్రునకుం బ్రజ్ఞాసాంద్రంబు లగు పక్షీంద్రంబు లవ్వలికథ యిట్లని చెప్పం దొడంగె. 2

టీ: అవధరింపుము=వినుము; జైమినిముని+ఇంద్రునకున్=జైమినిమునికి; ప్రజ్ఞాసాంద్రంబు+అగు=ఎక్కువ బుద్ధికల్గిన; పక్షీంద్రంబులు=ధర్మపక్షులు; అవ్వలికథన్=తనువారి కథను; ఇట్లని=ఈరీతిగా; చెప్పన్+తోడంగెను=చెప్ప నారంభించెను.

చ. అటంచని కాంచె భూమిసురుఁ ♦ డంబరచుంబిశిరస్సరజ్జరీ
పటలముహూర్ముహూర్లుతద ♦ భంగతరంగమృదంగనిస్వన
స్ఫుటనటనానురూపవరి ♦ పుల్లకలాపకలాపిజాలమున్
కటక చగత్కరేణుకర ♦ కంపితసాలము శీతశైలమున్. 3

టీ. భూమిసురుడు = ప్రవరుడు; చని = వెళ్లి; అట = అక్కడ; అంబర... జాలమున్ - అంబరచుంచి = ఆకాశమునంటెడి; శిరస్ + సరత్ = శిఖరములనుండి స్రవించు; రుద్రీపటల = సెలయేళ్లయందు; ముహూర్ముహూ = మాటిమాటికి; లుగత్ = ఎగురుచున్న; అభంగ = ఎడతెగని; తరంగ = కెరటముల నెడి; మృదంగనిస్వన = మద్దెలచప్పుడుచే; స్ఫుటనటన = స్పష్టమైన నాట్యమునకు; అనురూప = తగినట్లు; పరిపుల్ల = విప్పబడిన; కలాప = పురికల; కలాపిజాలమున్ = నెమళ్లగుంపులుకలదియు; కటకచరత్ = చరియలంగు తిరుగుచున్న; కరేణు = ఏనుగులయొక్క; కర = తొండములచే; కంపితసాలము = కదల్చబడినచెట్లుగల; శీతశైలమున్ = హిమవత్సర్వతమును; కాంచెన్ = చూచెను.

తా: ప్రవరుడు హిమాలయమున కేసెను. అక్కడ ఆకాశము నంటిన శిఖరములనుండి స్రవించుచున్న సెలయేళ్లలో నెగురుచున్న కెరటముల చప్పుళ్లు మద్దెల మ్రోతకొగా దానికనుకూలముగా పురులువిప్పి నెమళ్లు నాట్యముచేయుచున్నవి. ఏనుగులు చెట్లను కదల్చుచున్నవి. వాటినతడుచూచెను.

వ. కాంచి యంతరంగంబునఁ దరంగితంబగు హర్షోత్కర్షంబున.

టీ. కాంచి = చూచి; అంతరంగంబునన్ = మనస్సులో; తరంగితంబగు = హం నెడి; హర్ష + ఉత్కర్షంబునన్ = ఎక్కువయానందముతో.

క. నరనారాయణచరణాం

బురుహద్వయభద్రచిహ్నా ♦ ముద్గితబదరీ

తరుషండమండలాంతర

సరణిన్ ధరణీసురుండు ♦ సనఁ జన నెదుటన్. 5

టీ. ధరణీసురుండు = ప్రవరుడు; సర... సరణిన్ - సరనారాయణ = సరనారాయణులను మహర్షులయొక్క; చరణ + అంబురుహద్వయ = పద్మములవంటి గెండు పాదములయొక్క; భద్రచిహ్నముద్రిత = మంగళీకరమైన వజ్రాదిరేఖలచే గుర్తింపబడిన; బదరీతరుషండమండల = కేగుచెట్లగుండ్రనితోపుయొక్క; అంతర = మధ్యనుండి యున్న; సరణిన్ = ప్రోవను; చనన్ + చనన్ = వెళ్లగా; ఎదుటన్. (ముందు దానితో నన్వయము)

తా: ఆపర్వతమునుచూచి సంభోషించి ప్రవరుడు నరనారాయణులు సంతరించినందున వారిపాదములందలి శేఖలు కలిగి గుర్తింపదగిన తోటమధ్యనుండియున్న త్రోవనే వెళ్లి యెగుట. (అవోటయే 'బదరీనారాయణము' అని పిలువ బడునది)

క. ఉల్లలదలకాజలకణ

పల్ల వితకదంబముకుళ ♦ పరిమళలహరీ

హల్లోహలమదబంభర

మల్లధ్వను లెసంగ విసరె ♦ మరుదంకురముల్.

6

టీ: ఉల్లల...ధ్వనులు-ఉల్లలతే = పైకెగురుచున్న; అలకా = అలకానది యొక్క; జలకణ = నీటిబిందువులచే; పల్లవిత = చిగిర్చిన; కదంబముకుళ = కడిమి మొగ్గలయొక్క; పరిమళలహరీ = సువాసనయను ప్రవాహమున; ఈహతే + లోహల = కోరికకల్గిజమ్మునెడి; మదబంభరమల్లధ్వనులు = మదించిన తుమ్మెదలరొదలు; ఎసంగన్ = ఎక్కువకాగా; మరుతే + అంకురముల్ = పిల్లగాలులు; విసరెన్ = విసెన; అలం. స్వభావోక్తి.

తా: అలకానదివూదినుండి గాలి వీచినది. ఆయొద్దను చిగిర్చిన కడిమిమొగ్గల వూద వ్రాలి మదించిన తుమ్మెదల రొదయు వినిబడుచున్నది.

సీ. తొండము లూచి యం ♦ దుగుఁజిగుళ్లకు నిక్కు

కరుల దంతచ్ఛాయ ♦ గడలుకొనంగ

సెలవులవనదంశ ♦ ములు మూఁగి నెత్తెవెట్టఁ

గ్రోల్పులు లొప్పదరిండ్ల ♦ గుఱక లిడంగ

సెలయేటియసుకలం ♦ కల వరాహంబులు

మొత్తమ్మలై త్రవ్వి ♦ ముస్తై తేత్ర

నడ్డంబు నిడుపు నా ♦ పడ్డలగతి మను

బిళ్లు డొంకలనుండి ♦ క్రేళ్లు చాటఁ

గీ. బ్రబలభల్లుకనఖభల్లు ♦ భయదమథన

శిథిలమథుకోశవిసర వి ♦ శీర్ణమక్షి

కాంతరాంతర దంతురి ♦ తాతపమునఁ

బుడమి తిలతండులన్యాయ ♦ మున వెలుంగ.

7

టీ: తొండముల్ = తొండములను; చూచి; అంగుఁజిగుళ్లకున్ = అంగుఁజిగుళ్లచిగుళ్లకై; నిక్కు = మనికొళ్ల తోనిలుచున్న; కరుల = ఏనుగులయొక్క; దంత + ఛాయ = దంతకొంతి; కడలుకొనగన్ = వ్యాపించగా; సెలవలన్ = చెదవులమూలలందు; వనదంశమును = ఆదవియొగలు; మూఁగి = ముసురుచు; నెత్తె + వెట్టన్ =

సందులు చేయగా; క్రోల్పులుల్ = పెద్దపులులు; పొద+ఇండ్లన్ = ఇల్లుగానుండు పొదలలో; గుఱకలిడగన్ = గుఱ్ఱు పెట్టినిద్రింపగా; సెలయేటియసుకలంకలన్ = సెలయేళ్ల ఇసుక తిప్పలపై; వరాహంబులు = అడవిపందులు; మొత్తంబులై = మందలై; త్రవ్వ = పెల్లగించి; ముత్తై+ఎత్తన్ = తుంగము స్తలుతీయగా; అడ్డంబు = అడ్డము; నిడుపును = పొదపును (కల) అపడ్డలగతిక = అవుపెయ్యలవలె; మనుబిళ్లు = పెంటి మన్నులు (ఒకరకము మృగములు); దొంకలనుండి = పొదలనుండి; క్రేళ్లుదాటన్ = గంతులు వేయగా; ప్రబలభల్లుక = పెద్దయెలుగు బంటయొక్క; నఖభల్లు = ఈలెల వంటిగోళ్ళి చే; భయదమథన = భయంకిరము గాలాగుటచే; శిథిల = చెదరిన; మధుకోశ విసర = తేనెతెరల గుంపునుండి; విశిర్ణ మక్షికా = రేగినతేనెటీగలయొక్క; అంతర+అంతర = మధ్యమధ్య సందులనుండి; దంతురిత = వ్యాపించునట్టి; అతపమునన్ = ఎండచే; పుడవి = భూమి; తిలలండుల న్యాయమునన్ = నువ్వులు బియ్యముకలిసినట్లు; వెలుంగక = ప్రకాశింపగా. (ముందునకన్వయము)

తా: అందుగుచిగుళ్ల నంగుకొనుటకై మునికొళ్లపై లేచునేనుగుల దంతకాంతులు చిమ్ముచుండెను. పెద్దపులులు నిద్రపోవుచుండగా నడవియీగలు సెలవులంగు ముసరి చొలుచుచున్నవి. ఇసుకతిప్పలలో నున్న తుంగముస్తల నడవిపందులు త్రవ్వచున్నవి. మన్నులను మృగములు దొంకలదాటుచున్నవి. ఎలుగుబంట్లు గోళ్లతో తేనెతెల్లను లాగగా తేనెటీగలు రేగినవి. వాటిమధ్యనుండి కొంతమేర నెండపడి, కొంతమేర నీడగానున్నందున నువ్వులు, బియ్యము కలిపినట్లున్నది. స్వభావోక్తి.

క. పరికించుచు డెందంబున

బురికొను కౌతుకముతోడ ♦ భూమిసురుడ

గిరికటకతటనిగంతర

తరుగహనగుహావిహార ♦ తత్పరమతియై.

8

టీ: పరికించుచున్ = పరిశీలించుచు; భూమిసురుడు = ప్రవరుడు; డెందంబునన్ = మనసులో; పురికొనుకౌతుకముతోడన్ = ఎక్కువైనవేషకతో; ఆ+గిరికటకతట = ఆకొండచరియలందు; నిరంతర = దట్టమైన; తరుగహన = కొరడపులందు; గుహా = గుహలందు; విహార = విహరించుటయందు; తత్పరమతియై = అసక్తికలవాడ.

సీ. నిడుదవెన్నెటిగుంపు ♦ జడగట్ట సగరుము

మృనుమిందు తపము ♦ గై కొనినచోటు

జరతకచ్చపకులే ♦ శ్వరువెన్నుగానరా

జగతికి మిన్నెటు ♦ దిగినచోటు

పుచ్చడికతనంబు ♦ పోబెట్టి గిరికన్య

పతి గొల్వ నాయాస ♦ పడినచోటు

వలరాచరాచవా ♦ డలికాక్షకనువెచ్చ

గరగినయలకని ♦ కరపుణ్ణోటు

గీ: తపసియిల్లాండ్రోచెలువంబుఁ ♦ దలంచి తలంచి
మున్ను ముచ్చిచ్చును విరాళిఁ ♦ గొన్నచోటు
కనుపపులు వేల్పుబడవాలుఁ ♦ గన్నచోటు
హర్షమునఁ జూచి ప్రవరాఖ్యుఁ డాత్మలోన.

9

టీ: ప్రహ+ఖ్యుడు=ప్రహరడను పేరుకలవాడు; సగరున్మనుమండు=సగరుని మనుమని కొడుకు-భగీరథుడు; నిడుదపెన్నెతిగుంపు=పొడవైన జుట్టు; జడగట్టన్=జడవలె న్నలకొనగా; తపము=తపస్సును; కైకొనినచోటు=చేసినచోటు; మిన్ను+నీటు=ఆకాశగంగ; జరతకచ్చపకుల+ఈశ్వరువెన్ను=ముసలివాడైన ఆని కూర్మయొక్కపీపు; కాసరాన్=కన్నడునట్లు; (వైసుండి ధారపడుచుండగా కొండవూడకూడ అంతలోతు గొయ్యిపడినదని భావము.) జగతికిన్=భూలోకమునకు, దిగినచోటు=అవతరించిన ప్రదేశము; గిరికన్య=పార్వతి; పుచ్చడికతనయిన్=సిగ్గును; పోవెట్టి=దిగవిడిచి; పతిన్=భర్తకాబోవు శివుని; కొల్వన్=సేవించుటకు; ఆయాసపడినచోటు; వలరాచరాచవాడు=మన్మథుడనురాజు; అలికొత్తుకనువెన్నన్=నొసటకన్నుకల శివుని కంటిమంటతో; కరగిన=బూదియైన; అల=ప్రసిద్ధమైన; కనికరపుజోటు=జాలిపుట్టించుచోటు; మున్ను=పూర్వము; తపసియిల్లాండ్రు=మని పత్నులయొక్క; చెలువంబు=అందమును; తలచితలచి=ధ్యానించి; మూడు+చిచ్చును = ప్రతేతాగ్ని (యజ్ఞములోనుండు దక్షిణాగ్ని, గార్హపత్యాహసనీయములు) విరాణ్=విరహమును; కొన్నచోటు=పొందినచోటు; కనుచు+పులు=కణుపులండుగడ్డి (రెల్లు) వేల్పుపడవాలన్=దేవసేనాపతియగు కుమారస్వామిని; కన్నచోటు=కనినప్రదేశము; హర్షమునన్=సంతోషముతోచూచి; ఆత్మలోన్=శరణో. (ముంగునకచ్చయము) (ముచ్చిచ్చుఅనగా మూడు చిచ్చులుకలవాడు శివుడని యర్థము చెప్పి దేవదాసువనవిహారముగాగతి కొందరు చెప్పుచున్నారు. ఆచార్యుక్తమని నోచును.)

చ. విలయకృశానుకీలముల ♦ వేడిమిఁ బోడిమి మాలి నెల్లిడిన్
గలసిన భూతధాత్రి మఱి ♦ క్రమ్మట రూపయి నిల్చి యోషదుల్
మొలువగఁ జేయునట్టి నయ ♦ ముం బ్రతికల్పము నెల్లు గాంచు నీ
చలిమలనల్ల నుల్లసిలు ♦ చల్లదనంబును నూనకుండినన్.

10

టీ: విలయకృశానుకీలములన్=ప్రళయకాలాగ్నిజ్వాలలయొక్క; వేడిమిన్=వేడిచే; పోడిమి=పస; మాలి=చెడి; వెల్లిడిన్=బూదిలో; కలసినభూతధాత్రి=కలసినభూమి; మఱి=మరల; క్రమ్మటన్=తిరిగి; రూపయి=భూమిగావై; నిల్చి=ఉండి; ఓషధుల్=చెట్లు; మొలువగన్=మొలుచునట్లు; చేయునట్టి; నయనాన్=శక్తిని; ప్రతికల్పమున్=బ్రహ్మయొక్క ప్రతిదివారంభమునను, ఈచలిమలనల్లన్=ఈమంచుకొండవలన; ఉల్లసిలు=కల్లు, చల్లదనంబును; దూనకుండినన్=వహించనిచో; ఎట్లు; కాంచున్=పొందును ?

తా. ప్రళయకాలమున అగ్నిచేకాలి బూడిదయైన భూమి మరల సృష్టిలో పూర్వరూపమును పొందినను, ఈహిమవత్పర్వతమువలన చలువేలేనిచో మొక్కలు మొలుచునట్టి శక్తిలేకపోయెడిది. అలం. కావ్యలింగము. వాక్యార్థమునకు వాక్యార్థము కారణమైనచో కావ్యలింగము.

నీ. పసుపునిగ్గులు దేటు ♦ పాఠజన్నిద మొప్పఁ
బ్రమథాధిపతి యింటి ♦ పట్టెటింగె
శచి కీతఁ గజపుచుఁ ♦ జదలేట సురరాజు
జలకేళి సవరించు ♦ చెలు వెటింగె
నదనుతోఁ జేపి చ ♦ న్నదిసి యోషధుల మ
న్మొదవు కొండలకెల్ల ♦ బిడుక నెఱిగె
వేల్పుటింతులలోన ♦ విజ్ఞవీగుచు మేన
నవరత్నరచనల ♦ రవణ మెఱిగె

గీ. బరిపరివిధంపు జన్నంపుఁ ♦ బరికరంపు
సాంపు సంపద నిఖల ని ♦ లింప సభయు
నప్పటప్పటికిని జిహ్వా ♦ త్రుప్పు డుల్ల
నామెత లెఱింగె నీతుమా ♦ రాద్రి కతన.

11

టీ: ఈతుమారాద్రికతనన్ = ఈమంచుకొండ యాలముగా; పసుపునిగ్గులు = పసుపుకాంతులు; దేటు = తేటగాకనిపించు; పాము+జన్నిదము = పాముజంఁజెను; ఒప్పన్ = ప్రకాశింపగా; ప్రమథ+అధిపతి = శివుడు; ఇంటిపట్టు = ఇంటిలోనుండు టను (గృహస్థధర్మమును) ఎఱింగెన్ = ఎరిగెను; శచికన్ = శచిదేవికి; ఈతి = ఈగు టను; కజపుచున్ = నేర్చుచు; జదలేటు+అన్ = అకాశగంగలో; సురరాజు = ఇంద్రుడు; జలకేళి = జలక్రీడ; సవరించుచెలువు = చేయురీతిని; ఎఱిగెన్; మన్మొదవు = గోరూపమును ధరించిన భూదేవి; అదనుతో = సమయమున; చేపి; చన్ను = చన్నులు, అవిసి = ఉబ్బించి; కొండలకెల్లన్ = అన్ని కొండలకును; ఓషధులన్ = చెట్లను; బిడుకనెఱిగెన్ = బిడుగులకు నేర్పెను (హిమవంతుడు దూడయ్యెను) మేన = హిమవంతుని భార్య; వేల్పుటింతులలోనన్ = దేవతాశ్రీలలో; విజ్ఞవీగుచున్ = మిక్కిలిగర్వపడుచు; నవరత్న = తొమ్మిది రత్నములయొక్క; రచనల = చెక్కడపు పనికల; రవణము = అలంకారము; ఎఱిగెను; నిఖలనిలింపసభయున్ = దేవతలంద రును; పరిపరివిధంపు = పలురకములైన; జన్నంపుపరికరంపు = యజ్ఞ సరికరములయొక్క; సాంపుసంపదన్ = అభివృద్ధిచే; అప్పటికిన్ + అప్పటికిన్ = అయా సమయములందు; జిహ్వాత్రుప్పుడుల్లన్ = నాలుకకు పట్టిన పూచిపోవునట్లు; (హితవై నది తిననందున పూచిపట్టును) ఆఘెటలు = విందులు; ఎఱింగెన్. (మేన = మేనకయను నప్పరసయని కొండలు.)

తా: ఈహిమవంతుని మూలముగా బ్రహ్మచారిగానున్న శివుడొకయింటివాడైనాడు. ఇంద్రుడు శచిశీత నేర్పుచు జలక్రీడా సౌఖ్యమునుభవించెను. హిమవంతుడు చూడఁజూ కుడుచుకొనగా గోరూపమైన భూదేవి నే ఓడధులు పినికిరి. మేన ఈకొండ మీది నవరత్నఖచితములైన యాభరణములను ధరించి దేవతాస్త్రీలలో విర్రవీగినది. ఇంక పుట్టిన యజ్ఞపరికరములచే దేవతలకు నాలుక త్రుప్పుడులుచున్నది.

మ. తలమే బ్రహ్మకు నైన నీనగ ♦ మహత్వం బెన్న నే నియ్యెడం
గలచోద్యంబులు రేపు గన్గొనియెడం ♦ గా కేమి నే జేగెదన్
నళిసీబాంధవ భానుతప్త రవికాం ♦ తస్యంది నీహారకం
దళచూత్తారపరంపరల్ పయిపయిన్ మ ♦ ధ్యాహ్నముందెల్పెడిన్

టీ: ఈనగమహత్వంబు = ఈకొండొప్పుదనము; ఎన్నన్ = ఎన్నుటకు; బ్రహ్మకునైనన్; తలమే = శక్యమా? ఈ + ఎడన్ = ఇక్కడ; కల = ఉన్న; చోద్యంబులు = అగుభృతములు; తేపు; కన్గొనియెడన్ = చూతును; గాకేమి = కాకంత చూడావిడేమి వచ్చినది? నేడు; ఏగెదన్ = వెళ్లుచును; నళిసీబాంధవ = కవలగా లకు హితుడైన నూర్యునియొక్క; భాను = కిరణములచే; తప్త = వేడెక్కింపబడిన; రవికాంత = నూర్యకాంతపురాలమీదికి; స్యంది = జారుచున్న; నీహారకందళ = మంచు బొట్టవలని; చూత్కారపరంపరల్ = 'చుంయి చుంయి' మనుచున్నట్లు; పయిపయిన్ = మీదమీద; మధ్యాహ్నమున్, తెల్పెడిన్ = తెల్పుచున్నది.

తా: ఈహిమవత్పర్వతముయొక్క వింతల నెన్నుట బ్రహ్మతరమైనకాదు. ఈలోజననే చూడవలెనా? రేపుచూతును. నేటికిపోదును. అప్పుడే మధ్యాహ్నమైనట్లు నూర్యకాంతపురాల మీదపడి మంచుబిందువులు చుంయి చుంయి మనుటచే జేచియుచున్నది.

గీ. అనుచుఁ గ్రమ్మఱువేళ నీ ♦ హారవారి

బెరసి తత్పాదలేపంబు ♦ గరగిపోయెఁ

గరగిపోవుట యెఱుంగ డ ♦ ధరణిసురుడు

దైవకృతమున కిల నసా ♦ ధ్యంబు గలదె.

13

టీ: అనుచున్; క్రమ్మఱువేళన్ = మరలునప్పుడు; నీహారవారి = మంచునీరు; బెరసి = అంటి; తత్ + పాదలేపంబు = అదని పాదములకు వూసికొన్న పసు; గరగిపోయెన్; కరగిపోవుట; ఆ + ధరణిసురుడు = ప్రపరుడు; ఎఱుగడ; ఇలన్ = భూమిపై; దైవకృతమునకున్ = దైవముచేయుపనికి; అసాధ్యంబు = సాధ్యముకానిది; కలదె = ఉన్నదా?

తా: అక్కడిమంచు నీరుతగిలి పాదలేపము కరగిపోయినది. అప్రవరుడది కరగి నట్లే యెరుగడు. దైవముతలచినది కాకపోదుకదా! అలం. అర్థాంతరన్యాయము.

మ. అతఁ డెల్లాపధహీనుడై నిజపురీ ♦ యాత్రామిశ్రేణుగో
 ధ్ధతిఁ బోవన్ సపది స్ఫుటార్తిఁ జరణ ♦ ద్వంద్వంబు రాకుండినన్
 మతిఁ జింతించుచు నవ్విధం బెఱిగి హా ♦ నన్నిట్లు దైవంబు తె
 చ్చితై యీఘోరవనప్రదేశమునకున్ ♦ సిద్ధాపదేశంబునన్. 14

టీ: అతడు, అట్లు, బోషధహీనుడై=మందులేనివాడై; నిజపురీ=తనయూ
 రికి; యాత్రా=వెళ్లుటకై; మిశ్రేణు=కూడిన; కాతుక+ఉద్ధతిన్=ఎక్కువవేడు
 కతో; పోవన్=వెళ్లుటకు; చరణద్వంద్వంబు=రెండుకాళ్లు; రాకుండినన్=రాక
 పోగా; సపది=అప్పుడు; స్ఫుట+అర్తిన్=స్పష్టమైన జాధానో; మతిన్=బుద్ధి
 యందు; చింతించుచుకొ=విచారించుచు; ఆ+విధంబు = సాదలేపముకరినట్లు;
 ఎఱిగి; హా=అయ్యో! చైవంబు=చైవమా! నన్నున్+ఇట్లు; సిద్ధ+అపదేశంబు
 నన్=సిద్ధిదనుమిషణో; ఈఘోరవనప్రదేశమునకున్=భయంకరమైన అడవిపట్టణకు;
 తెచ్చితి+ఎ=తెచ్చితివా?

తా: పాదలేపము కరిగిన తర్వాత అతడు తనయూరి కెగిరిపొదలచెను. కాని కాళ్లుపైకి
 లేవలేదు. అప్పుడు జరిగినది తెలిసికొన్నాడు. మనసులో 'హాచైవమా! సిద్ధుని
 మిషణో నన్ను యడవికి తెచ్చిపారివేసితివే!' అని విచారించెను.

క. ఎక్కడియరుజాన్వదపురము?

మొక్కడి తుహినాద్రీ? క్రొవ్వి ♦ యే రాఁ దగునే!

యక్కట! మును సనుదెంచిన

దిక్కిది యని యెఱుంగ వెడలు ♦ తెరు వెయ్యదియో! 15

టీ: ఎక్కడి యరుజాన్వదపురము=నాపట్టణమెంత గూరము? శుహిన+
 అద్రి=హిమవత్సర్వతము; ఎక్కడ; క్రొవ్వి=పొగరెక్కి (రావచ్చునా పొగగా
 అని అభిప్రాయపక) ఏక=సేను; రాన్+తగునే=రావచ్చునా? అక్కట! మును
 =మునుపు; సనుదెంచిన=వచ్చిన; దిక్కు = మార్గము; ఇది+అనియెఱుంగకొ=
 ఇదనిసేనెరుగను; వెడలుతెరువు=వెల్లడిచుగ్గము; ఏ+అది+ఓ=ఏనో?.

మ. అకలంకౌషధసత్త్వముం దెలియ మా ♦ యా ద్వార కావంతి కా
 శి కురుక్షేత్ర గయా ప్రయాగములు నే ♦ సేవింప కుద్దండగం
 డక వేదండ వరాహ వాహరిపు ఖ ♦ ధ్వ వ్యాఘ్ర మిమ్మించుంగొం
 డకు రాఁ జెల్లునోబుద్ధిజాడ్యజనితో ♦ న్నాదుల్ గదాశ్రోత్రియుల్.

టీ: సేన్=సేను; అకలంక=నిర్దోషమైన; బోషధసత్త్వముకొ=బోషధమహి
 మను; తెలియన్=తెలిసికొనుటకు; మాయా=హరిద్వారము; ద్వారకా; అవంతి
 =ఉజ్జయిని; కాశి; కురుక్షేత్ర; గయా; ప్రయాగములు=ప్రయాగక్షేత్రములను;

సేవింపక; ఉద్దండ=క్రూరమైన; గండక=గండకమృగములు; వేదండ=ఏనుగులు; వరాహ=అడవి పంజా; వాహరిపు=అడవి దున్నపోతులు; ఖడ్గ=ఖడ్గమృగములు; వ్యాఘ్రము=పెద్దపులి కలవైన; (ఇచ్చట వష్టివిశేషమునకు ప్రథమ వచ్చినది) ఈ+మంచుకొండకున=ఈకొండకు; రాన్+చెల్లును+ఎ=రాదగునా? శ్రోత్రియుల్=వేదము చదివినవారు; బుద్ధిబాడ్డ్య=తెలివితక్కువచే; జనిత+ఉన్యాయుల్=పుట్టిన మనశ్శాస్త్రములు కలవాలు; కనా?

శా: సేను సిద్ధునిమందుమహాను నెరుగగోరి ప్రసిద్ధమైనగయా, ప్రయాగ, కాశి, హరిద్వారము, ఉజ్జయిని మున్నగు పట్టణములకుపోక, క్రూరమృగములకుల యీకొండకేలరావలెను. అక్కడ ఇట్టి పాదకల్పనచో తిరిగి యింటికి వెళ్లుటకు దారివారకదా. వేదవేత్తలైనవారు తెలివితక్కువ వాగుకదా! అలం. అథ్థాంతరన్యాయము.

సీ. నను నిముసంబు గా ♦ నకయున్న నూ రెల్ల
నరయు మజ్జనకుఁ డెం ♦ తడలు నొక్కొ
యెపుడు సంధ్యలయందు ♦ నిలు వెళ్లనీక న
నోమెడు తల్లి యెం ♦ తొటలు నొక్కొ
యనుకూలవతి నాదు ♦ మనసులో వర్తించు
కులకాంత మది నెంత ♦ కుందు నొక్కొ
గడందోడు నీడలై ♦ క్రిడించు సచ్చాత్రు
లింతకు నెంతచిం ♦ తింతు రొక్కొ

గీ. యతిధిసంతర్పణంబు లే ♦ మయ్యె నొక్కొ
యగునై లే మయ్యెనొక్కొ ని ♦ త్యంబులైన
కృత్యములఁ బాపి దైవంబ ♦ కినుక నిట్లు
సాటనై చిత్రే మిన్నులు ♦ పడ్డచోట.

17

శా: సమున్=నమ్ము; నిముసంబు=నిమిషము; కానకయున్నన్ = చూడకున్నచో; ఊరు+ఎల్లన్ =ఊరంతయు; అరయు=వెడలెడి; మత్+జనకుడ=నాతండ్రి; ఎంత+అడుగును+ఒక్కొ=ఎంతగా విచారించునో? ఎపుడున్=ఎల్లప్పుడును; సంధ్యలయందున్=సంధ్యాకాలములందు; ఇలువెళ్లనీక = ఇల్లువెడలిపోని చుట్ట; ఓమెడు=కాపాడునట్టి; తల్లి; ఎంత+ఒకలునొక్కొ = ఎంతగా బాధపడునో; ఆనుకూలవతి=నాకనుకూలముగా నడచునది; నామనసులోన్=నామనసునకు; వర్తించు=ఎక్కిన (నాకునచ్చిన); కులకాంత=భార్య; మదిన్=మనసులో; ఎంత; కుందునొక్కొ=కుములునో? గడన్=దగ్గర; పోడునీడలై=సహాయులై; క్రిడించు=విచారించెడి; సత్+చాత్రులు=మంచితత్వము; ఇంతకున్=ఇప్పటికి;

ఎంతచింతింతురోక్కొ; అతిశైలసంతర్పణంబులు = అతిశలకు భోజనములు పెట్టుటలు; అన్నలు = హోమముచేయవలసిన మూడన్నలును; చైవంబు = చైవమా? కిసకన్ = కోపముతో; నిత్యంబులైన = ప్రతిదినముచేయవలసిన; కృత్యములన్ = కర్మలనుండి; పాపి = ఎడబాపి; మిన్నులు + పడ్డవోటన్ = ఆకాశములు వాలినవోట (చాలయెడైన దూరప్రదేశమున) పాపివైచిత్రే = విసరివేసితివా? అలం. సంగీహము.

క. నను నిలుసేరు నుపాయం

భానరింపగఁ జాలు సుకృతి ♦ యొకఁ డొదవఁ డొకో

యనుచుం జింతాసాగర

మున మునిఁగి భయంబు గదురఁ ♦ బోవుచు నెదురన్. 18

టీ: ననున్ = నన్ను; ఇలు + చేరు + ఉపాయంబు = ఇల్లుచేరెడి ఉపాయము; ఒనరింపగన్ = చేయుటకు; చాలుసుకృతి = శక్తికలపుణ్యాత్ముడు; ఒకడు = ఎవడైనను; ఒదవడొకో = దొరకకుండునా? అనుచున్; చింతాసాగరమునన్ = విచారమున సముద్రమున; మునిగి, భయంబు, కదురన్ = కల్గగా; పోవుచున్ = ఏదోదారినిపోవుచు; ఎదురన్ = ఎదుట; (ముందున కన్వయము) అలం. రూపకము, సందేహము.

నీ. కులిశధారాహతి ♦ పాలుపునఁ బైనుండి

యడుగుమోవఁగ జేగు ♦ తైన తలులఁ

గనుపట్టులోయ గం ♦ గానిర్జరము వాఱఁ

జలువయా నయ్యేటి ♦ కెలఁకులందు

నిసుకవెట్టిన నేల ♦ నేచి యర్కంశులఁ

జొరనీక దట్టమై ♦ యిరులు గవియు

క్రముకపున్నాగనా ♦ రంగరంభానాళి

కేరాదివిటపకాం ♦ తారసీధిఁ

గీ. కెరలు పికళారికాకిర ♦ కేకిభృంగ

సారసధ్వనిఁ దనలోని ♦ చంద్రకాంత

దరులు ప్రతిశబ్ద మీన గం ♦ ధర్వయక్ష

గానఘూర్ణిత మగునొక్క ♦ కోనఁ గనియె.

19

టీ: కులిశధారా = వజ్రాయుధపుపదనుచేసిన; హతిపాలుపునన్ = చెబ్బులచే; పైనుండి; అడుగుమోవగన్ = క్రిందివరకును; జేగుతైన = ఎట్లని; తలులన్ = చరియలతో; కనుపట్టులోయన్ = కనుపడుచున్న కెండు కొండల మధ్యప్రదేశమున, గాంగ

నిరరము = గంగాప్రవాహము; పాణిన్ = ప్రవహించుచుండగా; చలువయో = చల్లనైన; అపవీణులకొలకులందున్ = అసదికి రెండు ప్రక్కలను; ఇసుక + పెట్టిన నేలన్ = ఇసుక భూములందు; ఏచి = పెరిగి; అర్క + అంకులన్ = నూర్యకీరణములను; చూరసిక = ప్రజేరింపనియ్యక; దట్టమై = చిక్కగానుండి; ఇరులు + కవియు = చీకట్లు క్రమ్ము; క్రముక = పోక; పున్నాగ = పొన్ను; నారంగ = నారింజ; రంభా = అరటి; సాళి కేర + అది = కొబ్బరిమున్నగు; విటపి = చెట్టయొక్క; కాంతారపిథిన్ = తోపులలో; కెరలు = కూయుచున్న; పిక = కోకిలయొక్క; శారిక = గోరువంకలయొక్క; కీర = చిలకలయొక్క; కేకి = సెనుళ్లయొక్క; భృంగ = తుమ్మెదలయొక్క; సారస = బెద్దగు పక్షులయొక్క; ధ్వనిన్ = చప్పుడుచే; తనలోని = తనలోనున్న; చంద్రకాంతదళులు = చంద్రకాంతపురాతనహాలు; ప్రతిశబ్దము = ప్రతిధ్వని; తునన్ = పుట్టించగా; గంధర్వయాత్ర = గంధర్వులయొక్క; యతులయొక్క; గానఘోష తమిగు = సంగీతముచే ధ్వనించు; ఒక్కకోసన్ = ఒకకొండల సందును; కనియెన్ = చూచెను. ఉత్తేష్యైవంకారము.

తా: అక్కడ కొండలోయ యున్నది. దాని కిరుప్రక్కలను వజ్రాయుధముచే తెగగొట్టబడినట్లుగా జేగులైన కొండలున్నవి, అమధ్యమండి గంగ ప్రవహించుచున్నది. దాని కిరుప్రక్కలందు నీటి చలువచే నిసుక తిప్పలందు పెరిగిన చెట్లతోపులలో కూయుచున్న పికాదిధ్వనులు గుహలనుండి ప్రతిధ్వనించుచున్నవి. గంధర్వ యతుల సంగీతధ్వనులు వివనముచున్నవి. ప్రవరుడాలోయను చూచెను.

క. కనుగొని యిది మునియాశ్రమ

మను తహతహ వాడమి యిచటి ♦ కరిగిన నాకుం

గన నగు నొక తెఱకువ యని

మనమునఁ గల దిగులు కొంత ♦ మట్టువడంగన్. 20

టీ: కనుగొని = చూచి; ఇది = ముందుకన్పించుచున్నది; మునియాశ్రమము; అనుతహతహ = అనియెడి ఆశుర్య; వాడమన్ = పుట్టగా; ఇచటికిన్; అరిగన్ = చెల్లినచో; నాకున్; ఒకతెఱకువ = ఒకదారి; కననగున్ = తెలిసికొన వీలగును; అవి; మనమునన్ + కలదిగులు = మనస్సులోని బాధ; కొంత = కొంచెము; మట్టు + వడంగన్ = తగ్గగా. (ముందుకన్వయము)

చ. నికటమహీధరాగ్రతట ♦ నిర్గతనిర్గరధారఁ బాసి లో

యకుఁ దలక్రిందుగా మలఁక ♦ లై దిగుకాలువవెంటఁ బూచు మ

ల్లిక లవలంబనంబుగ న ♦ లిప్రకరధ్వని చిమ్మి రేగ లో

నికి మణిపట్టభంగసర ♦ ణిన్ ధరణీసురుఁ జేగి చెంగటన్. 21

టీ: ధరణీసురుడు = ప్రవరుడు; నికట = సమీపముననున్న; మహీధర + అగ్రతట = కొండచివరి ప్రదేశమునుండి; నిర్గత = స్రవించు; నిర్గరధారన్ = సెలయెట్టి ధారను; పాసి = విడిచి; లోయకున్ = కోనకు; తలక్రిందుగాన్ = నిలువుగా; మల

కల్ల = మెలికలుగా; దిగుకాలువవెంటన్ = ప్రవహించుకాలువనంటి; పూచుమల్లికలు
= పూచెడిమల్లెలు; అవలంబనంబుగన్ = ఆధారముగా; అలిప్రకరధ్వని = తుమ్మెదల
గుంపురొడ; చిమ్మిరేగన్ = ఎక్కువకాగా; మణిపట్టభంగసరణిన్ = మణులమెట్ల
దారిని; లోనికిన్ = కోనలోపలికి; వీగి; చెంగటన్ = దగ్గరలో (ముందున కన్యాయము)

తా: ప్రవరుడు తానున్నచోటికి దగ్గరలో, కొండశిఖరమునుండి లోయలోనికి
వంపులుతిరిగి తలక్రిందుగా పడుచున్న సెలయేటిపాయకు గెండు ప్రక్కలందు మొలిచి
పూచిన మల్లెతీగలు పట్టుకొని, అవి కదలినందున చేతి తుమ్మెదలు రొడవేయుచుండగా
రత్నముల మెట్లదారిగుండా కోనలోనికిదిగి ఆసమీపమున...

శా. తావుల్ క్రేవలఁ జల్లు చెంగలువకే ♦ దారంబు తీరంబునన్
మావుల్ క్రోవులు నల్లిబిల్లిగొను కాం ♦ తారంబునం దైందవ
గ్రావాకల్పితకాయమానజటిల ♦ ద్రాక్షగుళుచ్చంబులం
బూవుందీవెల నొప్పు నొక్కభవనం ♦ బున్ గారుడొత్కిర్ణమున్.

టీ: క్రేవలన్ = ప్రక్కలంగు, తావుల్ = పరిమళములను, చల్లు = ప్రసరింప
జేయు; చెన్ను + కలువ = ఎత్తుకలువలుగల; కేదారంబుతీరంబునన్ = పల్లపుసేలగట్టున;
మావుల్ = మామిడిచెట్లు; క్రోవులు = ఎత్తుగోరింటుచెట్లు; అల్లిబిల్లిగొనుకాంతారంబు
నందున్ = ఒకదానితోనొకటి పెనవేసికొన్న అడవిలో; విందవగ్రావ = చంద్రకాంత
పురాలచే; ఆకల్పిత = తయారుచేయబడిన; కాయమాన = పండిరియంగు; జటిల =
దట్టముగానల్లుకొన్న; ద్రాక్షగుళుచ్చంబులన్ = ద్రాక్షతీగలకున్న గుత్తులతో;
పూవుందీవెలన్ = పూలతీగలతోను; ఒప్పు = ప్రకాశించు; ఒక్కభవనంబున్ = ఒక
మేడను; గారుడ + ఉత్కిర్ణమున్ = పచ్చనిమాణిక్యములచే పొగుగబడినదానిని
(కాంచి అని ముందుదానితో అన్వయము)

తా: ఎత్తుకలువలున్న పల్లపుసేలప్రక్కనున్న మామిడి, ఎత్తుగోరింటుగోవునదామి
చంద్రకాంతపు రాతి స్తంభములకల్గిన పండిరిమీద అల్లుకొన్న ద్రాక్షతీగలు, పూల
తీగలనుండి వేలాడద్రాక్షపండ్లగుత్తులు, పూలగుత్తులతో ఇంపుగానన్న మేడను
(చూచి.)

క. కాంచి తదీయవిచిత్రో

దంచితసౌభాగ్యగరిమ ♦ కచ్చెరువడి య

కొంచనగర్భాన్వయమణి

యించుక దరియంగ నచటి ♦ కేగడువేళన్.

23

టీ: కాంచి = చూచి; తదీయ = దానిసంబంధమైన; విచిత్ర = వింతయైన;
ఉదంచిత = ఇంచిన; సౌభాగ్య = అందముయొక్క; గరిమకున్ = గొప్పదనమునకు;
అచ్చెరువడి = అశ్చర్యపడి; ఆ + కొంచనగర్భాన్వయమణి = అబ్రాహ్మణునకు

శ్రేష్ఠుడు; ఇంచుక=కొద్దిగా; తటియంగన్=సమాపించగా; అచటికిన్; ఏగడు వేళన్=వెళ్లనప్పుడు. (సుండునకన్యాయము)

క. మృగమదసారభవిభవ

ద్వీగుణితఘనసారసాంద్ర ♦ వీటిగంధ

స్థగితేతరపరిమళమై

మగువపాలుపు దెలుపు నొక్క ♦ మారుత మొలసెన్. 24

టీ: మృగమదపరిమళవిభవ=కస్తూరి సువాసనకన్న; ద్వీగుణిత=గట్టించబడిన; ఘనసార=పచ్చకర్పూరముతో కూడిన; సాంద్ర = దట్టమైన; వీటిగంధస్థగిత=తాంబూలపువాసనచే కప్పబడిన; ఇతరపరిమళమై=ఇతరసువాసనలకలవై; మగువ పాలుపు=స్త్రీయున్నట్లుచూచు; తెలుపు + ఒక్కమారుతము=తెలిపెడియొక్కగాలి; మొలసెన్=వీచెను.

తా: కస్తూరి, పచ్చకర్పూరము మున్నగు పరిమళద్రవ్యములతోడి తాంబూలపు వాసన తక్కిన పువ్వులవాసనల నణచి, స్త్రీయున్నట్లు తెలుపుచు వీచినది. ఆగాలివీచుటతో అక్కడ స్త్రీయున్నట్లు తెలిసినది. అల. కావ్యలింగము.

మ. అతః డావాతపరంపరాపరిమళ ♦ వ్యాపారలీలన్ జనా

న్విత మిచ్చోటని చేరఁబోయి కనియెన్ ♦ విద్యుల్లతావిగ్రహన్

శతప్రతీక్షణఁ జంచరీకచికురం ♦ జంద్రాస్యఁ జక్రస్థనిన్

నతనాభిన్ నవలా నొకానొకమరు ♦ న్నారీశిరోరత్నమున్. 25

టీ: అతడు; ఆవాతపరంపరా=ఆగాలితెరలవలని; పరిమళవ్యాపారలీలన్=సువాసనతగులుటచే; ఈ+చోటు=ఈప్రదేశము; జన+అన్వితము=జనులతో కూడినది; అని; చేరన్+పోయి=దగ్గరకేగి; విద్యుత్+లతావిగ్రహన్=మెగపు తీగవంటి శరీరముకలదాని; శతప్రతీక్షణ=వందరేఖలకల తామరపువ్వువంటి కన్నులకలదాని; చంచరీకచికురన్=ఈమైదలవంటి జుట్టుకలదాని; చక్రస్థనిన్=చక్రవాకపక్షులవంటి స్తనములు కలదాని; నతనాభిన్=లోతైననాభి కలదాని; ఒకానొకమరుత్+నారీశిరోరత్నమున్=దేవతాస్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలైన; నవలాన్=స్త్రీని; కనియెను=చూచెను.

తా: ఆగాలితెరలవలన ఇక్కడ జనులందురని చేరబోయి, మెగపుతీగవంటి శరీరము, తామరపువ్వువంటి కన్నులు, ఈమైదలవంటి జుట్టు, చంద్రునివంటి ముఖము; చక్రవాకగులవంటి స్తనములు, లోతైన నాభికల ఒకానొక దేవతాస్త్రీని చూచెను.

తే. అమలమణిమయనిజనుంది ♦ రాంగణస్థ

తరుణసహకారమూల వి ♦ తర్దిమీఁద

శీతలానిల మొలయ నా ♦ నీనయైన

యన్నిలింపాబ్రముఖయు న ♦ య్యవసరమున.

టీ: అమల = స్వచ్ఛమైన; మణిమయ = మణులచే చిహ్నమయబడిన; నిజమందీర = తపయింటి; అంగణస్థ = ముందరనున్న; తరుణసహకార = లేతమావిగున్న యొక్క; మూల = మొదటనున్న; వితర్కిమీదన్ = అరుగుపై; శీతల + అనిలము = చల్లనిగాలి; ఒలయన్ = వీచగా; ఆసీనయైవ = కూర్చున్న; ఆ + నిలింప + అజ్ఞముఖి యున్ + ఆదేవతాస్త్రియును; ఆ + అవసరమునన్ = ఆసమయమందు; (ముందున కన్వయము)

సీ. తతనితంబాభోగ ♦ ధవళాంశుకములోన

యంగదట్టపుఁ గావి ♦ రంగువలన

శశికాంతమణిపీఠి ♦ జాజువాఱగ గాయ

లుత్తుంగకుచపాలి ♦ నత్తమిల్లఁ

దరుణాంగుళీధూత ♦ తంత్రీస్వనంబుతో

జలిబిలిపాట ము ♦ ద్దులు నటింప

నాల్పగతిఁ జొక్కి ♦ యరమోడ్పుఁ గనుదోయి

రతిపారవశ్యవి ♦ భ్రమముఁ దెలుపఁ

గీ. ప్రౌఢిఁ బలికించు గీతప్ర ♦ బంధములకుఁ

గమ్రకరపంకరుహరత్న ♦ కటకర్పూణర్ప

ణ ధ్వనిస్ఫూర్తి తాళమా ♦ నములు గొలుప

నింపు దళుకొత్త వీణ వా ♦ యింపుచుండి.

27

టీ: తత = వెడలైన; నితంబ = పిరుగులయొక్క; ఆభోగ = చిందుమీద నున్న; ధవళ + అంశుకములోని = తెల్లనివస్త్రములోపలి; అంగదట్టపు = సావడ యొక్క; కావిరంగువలనన్ = ఎఱుపురంగుచే; శశికాంతమణిపీఠి = చంద్రకాంతపుపీఠ; జాజు + పారగన్ = ఎఱుగాకాగా; కాయలు = వీణకుననుర్చిన సాగకాయలు; ఉత్తుంగకుచపాలిన్ = ఎత్తైనస్తవప్రదేశమును; అత్తమిల్లన్ = ఆనగా; తరుణ = మృగుజైన; అంగుళీ = వ్రేళ్లచే; ధూత = మీటబడిన; తంత్రీస్వనంబుతోన్ = పీఠాధ్వనితో; జలి బిలిపాట = సన్నని గొంతుపాట; మద్దులునటింపన్ = వినుటకింపుగాగా; నాల్పగతిన్ = రాగాలాలపముచేయుటలో; చొక్కిపరవశమై; అరమోడ్పుగనుదోయి = సగము మూసినకన్నులజంట; రతి = సురతవేళకల్గు; పారవశ్యవిభ్రమము = పరవశత్వపుకలా సమును; తెలుపన్ = తెల్పుగా; ప్రౌఢిన్ = నేర్పుతో; పలికించు = విశ్లేషములకు నట్లుచేయు; గీతప్రబంధములకున్ = సంగీతపుకృతులకు; క్రమ = అందమైన; కరపంకరుహ = పద్మములవంటి హస్తములయొక్క; రత్నకటక = రత్నములుగొనివికరింపబడు ములయొక్క; ర్పూణర్పణధ్వని = ర్పూణర్పణమునుచప్పుడుయొక్క; స్ఫూర్తి = విని పించుట; తాళమానములు = తాళప్రమాణములను; గొలుపన్ = కల్గింపగా; ఇంపుత శుకొత్తక్ = హాయికూర్చగా; వీణ; వాయింపుచుండి = వాయించుచు... (ముందున కన్వయము)

తా: ఆమె లోపల నెర్రనిపావడ కట్టి పైన తెల్లని సన్నని చీర కట్టినది. ఆచీరలోనుండినెర్రనిపావడకాంతి ఆమె కూర్చున్న చంద్రకాంతపువీట మీదికిపడిదని నెర్రగా జేయుచున్నది. సారకాయలు చంటినానునట్లు వీణెను పట్టుకొని తంత్రినాదముతో తనమృదుమధుర కంఠస్వరము మేళవించి రాగాలాపన చేయుచు రతిపారవశ్యము పొందినట్లు తాదాత్మ్యముతో సగముకన్నులు మూసికొని చేతులకున్నరత్న కంకణ ధ్వనులు తాళములుకాగా వీణవాయించుచున్నది. ఆకాలమునకూడ ఉత్తమ స్త్రీలు లోపలపావడలు (under wears) కట్టుకొనునారు. ఇందు తగ్గుణ, నిదర్శన, రూపకము లలంకారములు.

ఉ. అబ్బురపాటుతోడ నయ ♦ నాంబుజముల్ వికసింపఁ గాంతి పెల్లుబి్బి కనీనికల్ వికసి ♦ తోత్పలపంక్తులఁ గుమ్మరింపఁగా
గుబ్బమెఱుంగుఁ జన్గవ గ గుర్పొడువ న్నదిలోనఁ గోరికల్
గుబ్బటిలంగఁ జూచె నల ♦ కూబరసన్నిభు నద్ధరామరున్. 28

టీ: అబ్బురపాటుతోడన్ = ఆశ్చర్యముతో; నయనసంఘజముల్ = పద్మములవంటికన్నులు; వికసింపన్ = విప్పారగా; కాంతి; పెల్లుబి్బి = ఎక్కువై; కనీనికల్ = కంటిలోనినల్లగ్రుడ్లు; వికసిత్ + ఉత్పలపంక్తులన్ = వికసించిన కలువలప్రోవును; క్రుమ్మరింపగాన్ = నిండించగా; గుబ్బమెఱుంగు = వల్లవయైనిగనిగలాడు; చన్గవ = చంటిజంట; గగుర్పొడువన్ = పులకరింపగా; మదిలోనన్; కోరికల్; గుబ్బటిలంగన్ = ఎక్కువకాగా; నలకూబరసన్నిభున్ = నలకూబరునితో సమమైన; అద్ధరామరున్ = అప్రవరుని; చూచెన్ = చూచెను; అలం. పరిణామము.

తా: ఆదేవతాస్త్రీ నలకూబరుడువలె నందమైన ప్రవరుని చూచినది. ఆమె కాశ్చర్యము వేసినది. కన్నులువిప్పారినవి. నల్లగ్రుడ్లు కదలుచు కలువపంక్తులున్నట్లనిపించినవి. స్వస్వయము జలదరించినది. మనస్సులో నెన్నో కోరికలు కలెత్తినవి.

ఉ. చూచి యుళంయుళత్కటక ♦ సూచితవేగపదారవిందయై
లేచి కుచంబులుం దుఱుము ♦ లేనడు మల్లలనాడ నయ్యెడం
బూచిన యొక్కపోక నును ♦ బోదియఁ జేరి విలోకనప్రభా
వీచికలం దదీయపద ♦ వీ కలశాంబుధి నెల్లిగొల్పుచున్. 29

టీ: చూచి; యుళంయుళత్కటక = యుళంయుళమని చప్పుడగుండెలచే; నూచిత = నూచింపబడిన; వేగ = వేగముకల; పదసంఘవిందయై = పాదపద్మములుకలవై; లేచి; కుచంబులున్ = స్తనములును; దుఱుమున్ = కొప్పును; లేనడును = సన్నని నడుము; అల్లలనాడన్ = జవజవలాడగా; అపదన్ = అక్కడనున్న; పూచిన; ఒక్కపోక = ఒకపోక శబ్దయొక్క; సునుబోదియన్ = సునువైన మొదలును; చేరి = చేరబడి; విలోకనప్రభావీచికలన్ = చూపులకాంతి కరటములతో; తదీయ = అతని

సంబంధమైన; పదవీకలశాంబుధిన్ = వచ్చెడిచూర్గ మనెడి పాలసముద్రమును; పెల్లి
గొల్పుచున్ = పొంగిపొరలునట్లు చేయుచు; (ముందున కన్వయము)

తా: ఆదేవతాశ్రీ అతనిమాచి గల్లుగల్లున మ్రోయునంచెల చప్పడుతో తన
తొందరను సూచించుచులేచి, ఆప్రక్కననున్న పూచినపొకబోచెకొనుకొని నిలువబడి
తెల్లనిచూపుల ప్రసరింపజేయుచు అతడువచ్చు మార్గమునే చూచుచుండెను.

మ. మునుమున్ పుట్టెడు కొంకుతాల్యము నిడన్ ♦ మోదంబు విస్తీర్ణతం
జొనుపన్ గోరుక్కులు క్రేళ్లు ద్రిప్పమదిమె ♦ చుల్ టెప్పలల్లార్ప న
త్యనువంగస్థితి తీచ్చుచాటొసంగ నొ ♦ య్యార్దంబునం జంద్రికల్
దనుకం జూచె లతాంగి భూసురుఁ బ్రపు ♦ ల్లన్నేత్ర పద్మంబులన్.

టీ: లతా + అంగి = తీగవంటి శరీరముకలశ్రీ; మునుమున్ = ముందుగా; పుట్టె
డుకొంకు = పుట్టినజంతు; తాల్యమున్ = చాంచల్యమును; (అసక్తిని); ఇడన్ = కల్గిం
చగా; మోదంబు = సంగోపము; విస్తీర్ణతన్ = వైశాల్యమును; చొనుపన్ = పొందిం
పగా; కోర్కులు; క్రేళ్లు ద్రిప్పన్ = గంతులు వేయించగా; మదిమెచ్చుల్ = మన
సులోని మెచ్చుకొనుటలు; టెప్పలల్లార్పన్ = కనురెప్పలను చలింపజేయగా; అతి +
అనువంగస్థితి = మిక్కిలిచేరక గానుండుట; తీచ్చుచాటు = కదలకుండుటను; ఒసంగన్
= ఇయ్యగా; ఒయ్యార్దంబునన్ = విలాసముచే; చంద్రికల్ = వెన్నెలలు; తనుకన్
= ప్రకాశింపగా; ప్రపుల్లత్ + నేత్రపద్మంబులన్ = వికసించిన కనుదామరలతో;
భూసురున్ = బ్రాహ్మణుని; చూచెన్.

తా: ప్రవరునిచూడగానే ముందు జంతుకల్గినది. ఒంటరిగా నందమైనవాడు
లభించెనని సంగోపము హెచ్చినది. కోరికలతో కేరింతలు కల్గినవి. తగినవాడేఅను
మెచ్చురెప్పలల్లార్ప జేసినది. అతడింకను దగ్గరకు రాగా నిశ్చేష్టమైనది. ఒయ్యార్ద
ముగా చూచుచుండగా వెన్నెలలు విరియునట్లున్నది. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. పంకజముఖి కప్పుడు మై

నంకురితము లయ్యెఁ బులక ♦ లావిష్కృత మీ

నాంకానలసూచకధూ

మాంకురములుఁ బోలె మఱియు ♦ నతనిం జూడన్.

31

టీ: మఱియున్; అతనిన్ = ప్రవరుని; చూడన్ = చూడగా; అప్పుడు;
పంకజముఖికిన్ = పద్మమువంటి ముఖముకలయామెకు; మైన్ = శరీరమందు; అవి
ష్కృత = ప్రకటింపబడిన; మీనాంక = మన్మథుడను; అనలసూచక = అగ్నినిసూచించు;
ధూమ + అంకురములు పోలెన్ = పొగ మొలకలువలె; పులకలు = కరిపాటులు; అంకు
రితములు = పుట్టినవి; అయ్యెన్.

తా: ఆమెకు ప్రవరుని చూడగానే మన్మథునిలోపల పుట్టినట్లు సూచించు
పొగవలె గరిపాటు పుట్టినవి.

ఉ. తొంగలి తెప్పలం నొలంగ ♦ దోయుచుఁ బై పయి విస్తరిల్లు క
న్నంగవ యాకొమించుకొను ♦ నో ముఖచంద్రు నటంచు బోవనీ
కంగజుఁ డానవెట్టి కది ♦ యన్ గుటివ్రాసె ననంగ జాటి సా
రంగమదంబు లేఁజెమటఁ ♦ గ్రమ్మెలలాటము డిగ్గి చెక్కులన్ . 32

టీ: తొంగలితెప్పలన్ = వాలైనరెప్పలను; తొలంగన్ = దూరముగా;
త్రోయుచున్; పైపయిన్ = మీదమీదకు, విస్తరిల్లు; కన్నంగవ = రెండుకన్నులు;
ముఖచంద్రున్ = చంద్రునివంటి ముఖము; ఆక్రమించుకొనునో; అటంచున్ = అని;
పోవనీక = పోనియ్యక; అంగజుడు = మన్మథుడు; ఆనవెట్టి = ఆపుడలకు నూచినగా
అజ్ఞాపించి; కదియన్ = దగ్గరగా; గుటి = గుర్రు; వ్రాసెన్ = వ్రాసెనో; ఆనంగన్ =
అనునట్లు; సారంగమదంబు = బొట్టుగాపెట్టుకొన్న కస్తూరి; లేఁజెమటన్ = చిరుచెను
టచే; జాటి; లలాటమున్ = వీసటినుండి; డిగ్గి = దిగి; చెక్కులన్ = చెంసటను;
క్రమ్మెన్ = ఆవరించెను; ఆలం. ఉత్తేషు.

తా: ఆమె కన్నులు విప్పిరిచ్చి ప్రవరుని చూచుచున్నది. చెమటతో బొట్టు
చెక్కినట్లుపైకి జారినది. రెప్పలను పైకిత్రోయుచు కన్నులు వెడలుపగునుండగా
మన్మథుడు, ముఖమునుకూడ ఆక్రమించుకొను నేమోయని గీటుగీసినట్లుగా కస్తూరిచాటక
లున్న వనికవియుత్తేషించినాడు.

మ. అనిమేషస్థితి మాన్వే బి త్తరపుఁజూ ♦ పస్వేదతావృత్తి మా
న్వే నవస్వేదసమృద్ధి బోధకశ మా ♦ న్వేన్ మోహవిభ్రాంతి తో
డ నె గీర్వాణవధూటికిన్ భ్రమరకీ ♦ టన్యాయ మొప్పన్ మను
ష్యునిభావించుట మానుషత్వము మెయిం ♦ జూపట్టె నాన త్తజీన్ . 33

టీ: గీర్వాణవధూటికిన్ = దేవతాశ్రీకి; ఆత్తజీన్ = అప్పుడు; భ్రమరకీట
న్యాయము = పచ్చపురుగు తుమ్మెదగునట్లు; (తుమ్మెద పచ్చపురుగును తెచ్చి తన
గూటిలోపెట్టి గీపెట్టునట. కొంతసేపటి కొపురుగుకూడ తుమ్మెదవలె గీపెట్టును.
తుమ్మెదయేయగును బిప్పన్ = బిష్కనట్లు; మనుష్యునిన్ = ప్రవరుని; భావించుటన్ =
ఆలోచించుటచే; తోడన్ = వెంటనే; మానుషత్వము = మనుష్యునికున్న ధర్మములు;
మెయిన్ = శరీరమును; చూపట్టెన్ = కనపడెనేమో; నాన్ = అనునట్లు; బిత్తరపు
జూపు = చందల మైనచూపు; అనిమేషస్థితిన్ = రెప్పార్పకపోవుటను; మాన్వేన్;
నవస్వేదసమృద్ధి = క్రొత్తచెమట ఎక్కువగా పట్టుట; అస్వేదతావృత్తిన్ = చెమట
పట్టకపోవుటను; మాన్వేన్; మోహవిభ్రాంతి = ప్రేమాతిశయము వలన ఆలోచన
లేకపోవుట; బోధకశన్ = జ్ఞానము కలుటను; మాన్వేన్.

తా: దేవతాశ్రీమైనను మనుష్యుని భావించుటచే భ్రమరకీటన్యాయముగా
ఆమెకు రెప్పార్పకుండుట, చెమటపట్టకుండుట, వివేకము అను దేవతా లక్షణములు
పోయి రెప్పలుచూయుట, చెమటపట్టుట, మోహముకలుట అను మనుష్యధర్మములు
కల్గినవి.

వ. ఇట్లతని రూపరేఖావిలాసంబులకుఁ జొక్కి యక్క-మల పత్రేక్షణ యాత్మగతంబును. 34

టీ: ఇట్లు; అతనిరూపరేఖావిలాసంబులకున్ = అతనియొక్క అందము, విలాసములకు; చొక్కి = పరవశమై; అక్కమలపత్ర+ఈక్షణ = తామర శేకులవంటి కన్నులకల ఆమె; ఆత్మగతంబునన్ = తనలో; (తలచెను.)

ఉ. ఎక్కడివాడొ యక్షతన ♦ యేందు జయంత వసంత కంతులన్
జక్కదనంబునం గెలువఁ ♦ జాలెడివాడు మహీసురాన్వయం
బెక్కడ యీతనూవిభవ ♦ మెక్కడ యేలనిబంటుగా మరుం
డక్కఁగొనంగ రాదె యక ♦ టా నను వీడు పరిగ్రహించినన్. 35

టీ: (ఇతడు) యక్షతనయ = కుచేరుని కొడుకగు నలకూబరుని; ఇంగు = చంద్రుని; జయంత = ఇంద్రుని కొడుకైన జయంతుని; వసంత = వసంతుని; కంతులన్ = మన్మథుని; జక్కదనంబునన్ = అందములో; గెలువన్ = గెల్పుటకు; చాలెడు వాడు = సమర్థుడు; ఎక్కడివాడొ = ఎక్కడినుండివచ్చెనో? మహీసురాన్వయంబు = బ్రాహ్మణకులము; ఎక్కడ; ఈతనూవిభవము = ఈ మందము; ఎక్కడ; అక్కటా = అయ్యో! వీడు = ఇతడు; ననున్ = నన్ను; పరిగ్రహించినన్ = చేపట్టినచో; మరున్ = మన్మథుని; ఏలనిబంటుగా = శీతమియ్యకయే కొలువునెయు బంటుగా; డక్కఁగొనంగరాదె = స్వాధీనము చేసికొరాదా?

తా: ఈబ్రాహ్మణు డందములో దేవయవకులను మించును. బ్రాహ్మణుని కింత అందమా? ఆహా! వీడే నన్ను చేపట్టినచో మన్మథుని బంటుగా నిలబెట్టినా? అనగా మన్మథుని గెల్తును. నన్నిక మన్మథుడు బాధింపలేడని భావము. విషమాలంకారము.

సీ. వదనప్రభూతలా ♦ వణ్యాంబు సంభూత
కమలంబు లన వీని ♦ కన్నులమరు
నిక్కి వీనులతోడ ♦ నెక్కసకైము లాడు
కరణి నున్నవి వీని ♦ ఘనభుజములు
సంకల్పసంభవా ♦ సానపీఠికవోలె
_____ వెడఁదయై కనుపట్టు. ♦ వీని యురము
ప్రతిఘటించు చిగుళ్ల ♦ నై నెఱ్ఱవాటిస
రీతి నున్నవి వీని ♦ మృదుపదములు

గీ. నేరెటటియనల్ తెచ్చి ♦ నీరజాపు
సానఁబట్టిన రాపొడి ♦ చల్లి మెదిసి

వదను సుధనిడి చేసెనో ♦ పద్మభవుడు

వీనిఁ గాకున్నఁ గలదె యీ ♦ మేనికాంతి.

36

టీ. వీనిఁ న్నులు; వదన=ముఖముయొక్క; ప్రభూతలావణ్య=ఎక్కువ యందమును; అంబుసంభూత=నీటిలోపుట్టిన; కమలంబులనన్=పద్మములనునట్లు; అమరున్=ఓప్పును. వీనిభునభుజములు; నిక్కి=ఎత్తుకల్లి; వీనులతోడన్=చెవులతో; ఎకుసక్తెములాడుకరణిన్=వికటముగా మాటలాడు రీతిని; ఉన్నఁ; వీని యురము=వీనికొమ్మ; సంకల్పసంభవ=మనస్కరునియొక్క; ఆస్థానపీఠికోలన్=సభలోని సీంహాసనమువలె; నెడదయై=విశాలమై, కనుపట్టున్=కనపడును; వీని మృదుపదములు=వీనిపెల్లనిపాదములు; ప్రతిఘటించు=పోటీచేయు; చిగుళ్లపైన్=చిగుళ్లమీద; ఎట్టాఱినరీతిన్=కోపముతో నెర్రపడినట్లుగా; ఉన్నది, వీనిన్, పద్మభవుడు=బ్రహ్మ; నేరేలేటియనల్=జంబూనదిలోని యురదను; లేచి; సీగజ+ఆపున్=సూర్యుని; సానబట్టినరాపాడి=సానపట్టగా రాలినపాడిని; చల్లి; పెదిపి=పిసికి; సుధన్=అమృతముతో; పదను+ఇడి=బొమ్మచేయుట కనువుగాచేసి; చేసెనో=సృష్టించెనెవే? కాకున్నన్=లేనిచో; ఈమేనికాంతి=ఇట్టిశరీరపుటందము; కలచె=కల్లనా?

తా: ఇతని కన్నులు ముఖపుటందములో పుట్టిన పద్మములువలె నున్నవి. వీనిభుజము లెత్తుగా చెవులతో పరిహాసముచేయు చున్నట్లున్నవి. కొమ్ము విశాలమై మనస్కరుని సభాస్థలిలోని సీంహాసనమువలె నున్నది. పాదములు తమతో పోటీచేయు చిగుళ్లపై కోపించినట్లున్నవి. చిగుళ్లకన్న నెక్కువ మృదువుగాను, ఎర్రగానుఉన్నవి. ఇతని సృష్టించునప్పుడు బ్రహ్మ జంబూనదిలోని బంగారుమట్టితెచ్చి, సూర్యుని సాన పట్టిన కొడిని కలిపి, అమృతముతో పగునుచేసెనా అన్నంత అందముగా తేజస్సుతో అమృతాయుమానముగా నున్నాడీతడు.

క. సురగరుహోరగవర భే

చరకిన్నరసిద్ధసాధ్య ♦ చారణవిద్యా

ధరగంధర్వకుమారుల

నిరతము గనుఁగొనమె పోల ♦ నేర్తురె వీనిన్.

37

టీ. సుర...కుమారులన్=దేవతలు, గరుడులు, నాగులు, నరులు, భేచరులు, కిన్నరలు, సిద్ధులు, సాధ్యులు, చారణులు, విద్యాధరులు, గంధర్వులు, నైన యువకులను; నిరతము=ఎల్లప్పుడును; కనుఁగొనమె=చూడమా? వీనిన్; పోలనేర్తురె సాటిరాగలరా?

మ, అని చింతించుచు మీనకేతనధను ♦ ర్జ్యము క్తనారాచ దు

ద్దినసమ్మాత్తితమానసాంబురుహయై ♦ డిపించు పెం ద త్తటం

బునఁ బేటై త్తిన లజ్జ నంఘ్రికటకం ♦ బుల్ మోయ నడ్డంబు ని
ల్చిన నయ్యచ్చరఁ జూచిచేరఁ జనిపఁ లెగ్గన్ వాడువిభ్రాంతుడై .

టీ: అని; చింతించుచున్ = అలోచించుచు; మినకేతన = మన్మథునియొక్క; ధనుర్జ్యాయము క్ష = వింటి నాగుండి విడువబడిన; నారాచ = బాణములచేనైన; దుర్దిన = సూర్యరశ్మితగులని దినముచే; సమ్మూర్చిత = మూర్ఛనొందిన; (వికసింపని) మానస + అంబురుహమై = మనస్సును పద్మము కలజై; దీపించు = పైకికన్పడు; పెన్ + తత్త అంబునన్ = ఎక్కువతోందరతో; పేటై త్తినలజ్జన్ = చిట్టబోయిన సిగ్గునో; అండ్లై కటకంబుల్ = కాలియందెలు; మ్రోయన్ = చప్పడుకాగా; అడ్డంబు = (ప్రవరుని త్రోవకు) అడ్డముగా; నిల్చినన్; అ + అచ్చరన్ = ఆయంపుగనను; చూచి; వాడు = ప్రవరుడు; విభ్రాంతుడై = అశ్చర్యపడి (తెల్లబోయి); చేరన్ + చని = దగ్గరగా వెళ్లి పల్కెన్.

తా: ఆమె మన్మథుడేదన మోచుగా, తాళలేక, సిగ్గుపోగా, కాలియందెలు మ్రోయగా, పోకబోయెనుండి అతని త్రోవ కడ్డముగా, వచ్చి నిలిచెను. అట్టిపాహా సము నెక్కడను చూడనివాడగుటచే తెల్లపోయి (తగుపాటి) దగ్గరగా వెళ్లి ఇట్లు నెను. రూపకము.

ఉ. ఎవ్వతె వీవు భీతహరి ♦ జేక్షణియొంటి చరించె గోటలే
కివ్వనభూమిభూసురుడ ♦ నేఁబ్రవరాఖ్యుడఁ గోవ తప్పితిం
గొవున నిన్నగాగ్రిమున ♦ కుం జనుదెంచి పురంబుఁ జేర నిం
కెవ్విధిఁ గాంతుఁ దెల్పగద ♦ వే! తెరు వెద్దిశుభంబు నీ కగున్. 39

టీ: భీతహరి + ఈక్షణ = జడిసిన లేడికన్నులవంటి కన్నులు కలదానా! ఈవు = నీవు; ఎవ్వతెవు? ఈ + వనభూమిన్ = ఈయడవిలో; ఓటలేక = భయములేక; ఒంటిచరించెను = ఒంటరిగా తిరుగుదువు; నేన్; భూసురుడన్ = బ్రాహ్మణుడను; ప్రవర + అఖ్యుడన్ = ప్రవరుడను పేరు కలవాడను; గ్రోవునన్ = మదముచే; ఈ + నగ + అగ్రమునకున్ = ఈకొండ శిఖరమునకు; చనుదెంచి = వచ్చి; త్రోవ; తప్పితిన్; ఇంకన్; పురంబుఁజేరన్ = పురముచేరుటకు; ఏ + విధిన్ = ఏరీతిని; కాంతున్ = చూతును; తెరువు = త్రోవ; ఎద్ది = ఏది; తెల్పగదవే = తెల్పుమమ్మా! నీకున్; శుభంబు = మేలు; అగున్ = అగుగాక!

తా: ఓతరుణీ! నీవెవరవు? భయములేకుండ నొంటరిగా నీవనమున చరించుచుంటివే. నేను ప్రవరుడను బ్రాహ్మణుడను. ఒళ్లునుదించి (ఇక్కడ ఇంత బాధ కల్గినని తెలియక) ఈశిఖరమునకు వచ్చితిని. త్రోవతప్పితిని. నాపట్టణముచేరుట కేదైన త్రోవ చెప్పుమమ్మా! నీకు మేలుకల్గును.

క. అని తనకథ నెఱిగించినఁ

దన కనుఁగవ మెఱుంగులుబ్బుఁ ♦ చాటంకములుం

జనుగవయు నడుము వడకకగ

వనిత సెలవివాట నవ్వి ♦ వానికి ననియెన్.

40

టీ: అని; తనకథన్ = తనవృత్తాంతమును; ఎఱిగించినన్ = తెల్పగా; వనిత = స్త్రీ; తనకనుగవమెఱుంగులు = తనకంటికాంతులు; ఉబ్బన్ = ఎక్కువకాగా; తాటంకములున్ = చెవులకన్నులును; నరుగవయును = నెండు స్తనములును; వడకగన్ = కదలనా (సంతోషాతిశయముతో); సెలవివాటన్ = పెదవుల మెదల్లు విచ్చునట్లు (చిరునవ్వు) నవ్వి; వానికిన్ = అతనితో; అనియెన్ = పల్కెను.

ఉ. ఇంతలు కన్నులుండఁ దెరు ♦ వెవ్వరి వేడెడు భూసురేంద్ర! యే కాంతమునందు నున్న జవ ♦ రాండ్ర నెపం బిడి పల్కరించు లా గింతియకాక నీ వెఱుంగ ♦ వే మును వచ్చినత్రోవచొప్పు; నీ కింతభయంబు లే కడుగ ♦ నెల్లిన మైతిమి; మాట లేటికిన్. 41

టీ: భూసురేంద్ర = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడా! ఇంతలు = ఇంతవిశాలమైన కన్నులు; ఉండన్; తెరువు = త్రోవ; ఎవ్వరిన్; వేడెగు = అడిగెదవు; ఏకాంతమునందునున్న = రహస్యప్రదేశముననున్న; జవ + ఆండ్రన్ = యువతులను; నెపంబిడి = వంకపెట్టుకొని; పల్కరించుగాను = పల్కరించుచు; ఇంతియకాక = ఇంతేకాక; మును = ముందుగా; వచ్చినత్రోవచొప్పు = వచ్చినదారియేదో; నీవు; ఎఱుంగవే; ఇంత = కొంచెమైనను; భయంబులేక + అడుగన్ = నిర్భయముగా; అడుగుటకు; ఎల్లదమైతిమి = చులకనైతిమి; మాటలు + ఏటికిన్ = పలుమాటలే? ఇందు 'ఏకాంతమునందునున్న జవరాండ్రను' అన్నపదములు సాధిప్రాయములు. వీటిచే మనమిచ్చువచ్చి నట్లుండవచ్చుననియు, భోగించుటకు యోగ్యమైన వయస్సనియు నూహింపబడినది.

తా: బ్రాహ్మణుడా! ఇంత పెద్దపెద్దకన్నులున్నవే. వచ్చినదారి తెలియదా నీకు? ఏవో నెపముపెట్టుకొని రహస్యములోనున్న పడుచుభూమినులను పల్కరించుటకై నీవు వేసిని గొట్టితి. ఇదేలే. అంతచులకనైతిమి. ఇంక అని యేమిప్రయోజనము? ఆనన్ను చాలగోచరము.

న. అని నర్మగర్భంబుగాఁ బలికి క్రొమ్మట నమ్మగువ య మృగీసురున నీట్లనియె.

టీ: అని; నర్మగర్భంబుగా = ప్రేమతోచునట్లుగా; (తన అప్రసాయము కొంతతెలియునట్లుగా) పలికి; క్రొమ్మటన్ = మరల; ఆ + మగువ = ఆస్త్రీ; ఆ + మహిమ = ఆబ్రాహ్మణునితో; ఇట్లు + అనియెన్.

సీ. చిన్ని నెన్నెలకందు ♦ వెన్ను దన్ని సుధాబ్ధిఁ

భాడమిన చెలువ తోఁ ♦ బుట్టు మాకు

రహివుట్ట జంత్రగా ♦ త్రముల రాల్ గరఁగించు

విమలగాంధర్వంబు ♦ విద్యమాకు

ననవిల్లుశాస్త్రంపు ♦ మినుకు లావర్తిండు
 పని వెన్నతోడఁ బె ♦ ట్టినది మాకు
 హయమేధరాజసూ ♦ యములనఁ బేర్వడ్డ
 సవనతంత్రంబు లుం ♦ కువలు మాకుఁ

గీ. గనకనగసీమఁ గల్పవృ ♦ డ్ములనీడఁ
 బచ్చరాచట్టు గమిరచ్చ ♦ పట్టుమాకుఁ
 బద్ధసంభవ వైకుంఠ ♦ భర్గసభలు
 సాముగరిడిలు మాకు గో ♦ తామరేంద్ర).

43

టీ: గోత్రాంతమరంత్రంబు = భూసురశ్రేష్ఠుడా! చిన్ని వెన్నె అకంఠున్
 = బాలచంద్రుని; వెన్నదన్ని = వెనుదగిలి; సుధాంత్రున్ = పాలసముద్రమున;
 పాడమినచెలువ = పుట్టిన శ్రీ (లక్ష్మి) మాకుతోఁబుట్టువు = కూడపుట్టినది. (అప్పరసలు
 కూడ పాలసముద్రములో పుట్టినవారే) రహి + పుట్టన్ = రక్తికల్లుకల్లు; జంత్ర =
 వాద్యపరికరములతోను; గాత్రములన్ = కంఠముతోను; రాల్ + కరగించు = రాళ్లు
 కరగనట్లు చేయు; విమలగాంధర్వంబు = స్వచ్ఛమైన సంగీతము; (ఇది గాంధర్వంబుకు
 కులవిద్య) మాకు, విద్య = వచ్చినచదువు; ననవిల్లుశాస్త్రంపుమినుకులు = మన్మథుని
 శాస్త్రముమాటలు; (కళాశాస్త్ర వచనములు) ఆవర్తించుపని = వర్తింపజేయుపని;
 మాకు, వెన్నతోడన్ + పెట్టినది = చిన్నప్పటినుండియు సభ్యసింపబడినది; హయ
 మేధ = అశ్వమేధము; రాజనాయకులు; అన = అనగా; పేరు + పడ్డ = పేరందిన;
 సవనతంత్రంబులు = యాగక్రియలే; మాకు; ఉంకువలు = కన్యలకై యుచ్చుధనము;
 కనకనగసీమ = మేరుపర్వతప్రాంతము; కల్పవృక్షములనీడన్ = నందనములోనిదేవతా
 వృక్షముల నీడలందలి; పచ్చరాచట్టుగమి = మరకతమణులతో కూర్చిన ప్రదేశము;
 మాకు; రచ్చపట్టు = సభ చేసెడిచోటు, పద్మసంభవ = బ్రహ్మయొక్క; వైకుంఠ
 = విష్ణువుయొక్క; భర్గ = శివునియొక్క; సభలు; మాకు; సాముగరిడిలు = అబ్బా
 సము చేసికొను ప్రదేశములు.

తా: మేము లక్ష్మీదేవికి తోఁబుట్టువులము. జంత్రగాత్రముల సంగీతముపాడి
 రాళ్లు న కరగింపగలము. కళాశాస్త్రమునెరిగి ఆరితేరినారము. మేము అశ్వమేధరాజ
 నాయకులు చేసినవారికి లభింతుము. మేరుసానువు, కల్పవృక్షముల నీడలందలిమరకత
 మణులపై కూర్చుందుము. త్రిమూర్తుల కొల్లుకూటములలో విద్యాప్రదర్శనములు
 చేయుచుండుము.

క. పేరు వరూధిని విప్రకు
 మార! ఘృతాచీ తిలోత్త ♦ మా హరిణీ హే
 మా రంభా శశిరేఖ లు
 దాగగుణాధ్యలు మదీయ ♦ లగు పాణిసఖుల్

44

టీ: విప్రకుమార=బ్రాహ్మణుల చిన్నవాడా! పేరు=నాపేరు; కమాధిని; ఉదారగుణ+అశ్శలు=మంచిగుణము కలవారైన; ఘృతాచి, తిలోత్తమ, హరిణి, హేమ, రంభ, శశిశేఖయును, మడియలగు=నాసంబంధమైన; ప్రాణగఖుల్=చెలికత్తెలు.

మ. బహురత్నద్యుతిమేదురదరదరీ ♦ భాగంబులం బొల్పు ని
మృహికాహార్యమునం జరింతు మెపుడున్ ♦ బ్రేమ న్నభోవాహినీ
లహరీశీతలగంధవాహపరిభే ♦ లన్దంజరీసౌరభ
గ్రహణేందిరితుందిలంబు లివి మ ♦ త్కంతారసంతానముల్.

టీ: బహురత్నద్యుతి=ఎక్కువ రత్నకాంతులతో; మేదుర = దట్టమైన; ఉదర=మధ్యభాగములకల; దరీభాగంబులన్=గుహలలో; పొల్పు=ప్రకాశించు; ఈ+మహికా+అహార్యమునన్ = ఈమంచుకొండయందు; ఎపుడున్=ఎల్లపుడును; ప్రేమక=ప్రేమతో; చరింతుము=సంచరింతుము; సభ+వాహినీ=ఆకాశగంగయొక్క; లహరీ=ప్రవాహమువలన; శీతల=చల్లమైన గంధవాహ=గాలిచే; పరిభేలత్=కడలేడి; మంజరీపూలగుత్తుల యొక్క; సౌరభ = పరిమళములయొక్క; గ్రహణ=గ్రహించు; ఇందిరి=కుమ్మెదలచే; తుందిలంబులు=బలినినది - ఎక్కువగాలవైన; ఇవి; మత్+కంతారసంతానముల్=మావిహారప్రదేశములు.

క. భూసురకైతవకుసుమ శ

రాసన ! మాయింటవింద ♦ వైతివి గైకొ

మ్మా సముదంచన్మణిభవ

నాసీనత సేదచేటి ♦ యాతిభ్యంబున్.

46

టీ: భూసురకైతవ=బ్రాహ్మణుడను నెవమనునన్ను; కుసుమశిరాసన్=మన్మథుడా! మాయింటన్=మాయింటిలో; విందవు=చుట్టచువు; వితివి; గముదంచన్+మణిభవన=అందమైన మణిమయమైన మేడలో; ఆసీనతన్=కూర్చుంటుంటే; సేదచేటి=శ్రమతీర్చుకొని; ఆతిభ్యంబున్=అతిథిపూజను; కైకొమ్మ=పరిగ్రహింపుము.

తా: మన్మథునివంటి బ్రాహ్మణుడా! నీవు మాయింటికిచుట్టచుగావచ్చితివి. ఈమేడలో కూర్చుండి విక్రాంతి తీసికొని అతిథ్యము స్వీకరించి వెళ్ళుము.

తే. కుందనమువంటి ♦ మేను మ ♦ ధ్యంది నాత

పోష్మహతిఁ గందె వడ దాకె ♦ నొప్పు లొలుకు

వదన మస్మద్భ్రహంబు పావనము సేసి

బడలికలు వాసి చను మన్న ♦ బ్రాహ్మణుండు.

47

టీ: కుందనమువంటి=బంగారమువలెమన్న; మేను=దేహము; మధ్యందిన=మధ్యాహ్నపువేళమన్న; ఆరప+పోష్మహతిన్=ఎండవేడితగులుటచే; కందన్=

నల్లపడెను; ఒప్పులూకు=ముద్దులూకుచున్న; వదనము=ముఖము; వడదాకెన్
వేడితగిలి వాడినది; అస్మత్+గృహంబు=నాయిల్లు; పావనంబు+చేసి=పవిత్రము
చేసి; బడలికలు+పాసి=శ్రమపోగొట్టుకొని; చినుము=వెళ్లుము; అన్నన్=అనగా;
బ్రాహ్మణుడు=ప్రవరుడు. (పల్కెను)

ఉ. అండజయాన నీ వొసంగు ♦ నట్టి సవర్యలు మాకు వచ్చె నిం
డుండంగరాదు పోవలయు ♦ నూరికి నింటికి నిప్పు డేను రా
కుండ నొకండువచ్చి మఱియొందునె? భక్తియ చాలు సత్త్రియా
కాండముఁ దీర్చ వేగ చనఁ ♦ గావలయుం గరుణింపు నాపయిన్. 48

టీ: అండజయాన=హంసవంటినడక కలదానా! నీవు; ఒసగునట్టి=చేయు
నట్టి; సవర్యలు=పూజలు-మర్యాదలు; మాకున్; వచ్చెన్=ముట్టెను; ఇంగున్;
ఉండంగరాదు=ఉండుటకు పీలుపడగు; ఊరికిన్=మాయూరికి; పోవలయున్;
ఇప్పుడు; ఇంటికిన్=మాఇంటికి; రాకుండన్+ఒకండు=రానిచోనొకటి; వచ్చి
మఱియొందునె=వచ్చినమగొకటియునా? భక్తి+అ=భక్తియే; చాలున్. సత్త్రి
యాకాండము=సత్త్రియలసన్నిహితి; తీర్పన్=తీర్చుకొనుటకు; వేగ=వేగమే;
చనగావలయున్=వెళ్లవలెను; నాపయిన్ = నామీద; కరుణింపుము = దయ
చూడుము.

తా: ఓతరుణీ! నీవు చేయుమర్యాదలు నాకు ముట్టివట్టి గావించుకొనును.
భక్తియేచాలు. మీయింటికి వచ్చిన నొకటియు, రాకున్న మగొకటియునా? మాధ్యా
హ్నిక క్రియలను (అనుష్ఠానములను) తీర్చుకొనుటకై వేగమే పోవలెను. నాపై
దయచూడుము.

ఉ. ఏ నిక నిల్లు సేరుటకు ♦ నెద్ది యుపాయము మీమహత్త్వము
ల్కానిని! దివ్యముల్ మదిఁ ద ♦ లంచిన నెందును మీకసాధ్యముల్
గానము గాన తల్లి! ప్రజ ♦ లన్ ననుఁ గూర్పు మటన్న లేత న
వ్వాననసీమఁ దోఁప ధవ ♦ భాయతలోచన వాని కిట్లునన్. 49

టీ: ఏన్=సేను; ఇకన్, ఇల్లు+చేరుటకున్; ఉపాయము; ఎద్ది = ఏది?
మానిని=అభిమానముకలదానా! మీమహత్త్వముల్=మీమహిమలు; దివ్యముల్
=దేవతా సంబంధమైనవి; మదిన్=మనసులూ; తలంచినన్; ఎంగును = ఎక్కడ
నైనను; మీకున్; అసాధ్యముల్=సాధింపశక్యముకానివి; కానము=చూడము-
లేవు. కానన్; తల్లి=ఓయమ్మా! నన్నున్; ప్రజలన్=ప్రజలతో; కూర్పుము=
కలుపుము; అటన్నన్=అనగా; ధవళ+అయతలోచన=తెల్లనిదీర్చమై; కన్నులు
కలయామె; లేతనవ్వు=చిరునవ్వు; అనసీమన్=ముఖమంగ; దోపన్ = కన్న
డగా; వానికిన్=ప్రవరునితో; ఇట్లు+అనున్,

తా: నాకిల్లు చేరుటకేదియుపాయము? మీరుదివ్యమహిమ కలవారగుటచే
మీకు సాధ్యముకాని పనులులేవు. కాన ఓతరీ! నన్ను ప్రజలలో పడవేయుము.

(తానిప్పుడడవిలోనున్నాడు. ఊరిలోనికి తన వారి మధ్యకు వెచ్చుటయే ప్రజలలో పడుట.) అని ప్రవరుడనగా వరూధిని చిరునవ్వునవ్వి ఆతనితో నిట్లన్నది. (ఇచ్చట 'తల్లి' అనుటచే ఆతని మాతృభావము వ్యక్తమైనది.

ఉ. ఎక్కడియూరు కాల్ నిలువ ♦ కింటికి బోయెద నంచు బల్కె దీ
వక్కట మీకుటీరనిల ♦ యంబులకున్ సరిరాకపోయెనే
యిక్కడిరత్నకందరము ♦ లిక్కడినందనచందనోత్కరం
బిక్కడిగాంగపైకతము ♦ లిక్కడియాలవలీనికుంజముల్. 50

టీ: ఎక్కడియూరు = ఊరేమిటి? (మాటిమాటికి 'మాయూరు, మాయూరు' అందువు. అక్కడేమున్నది? అని ఎగతాళిగా అనుట) కాల్+నిలువక = మోపినకొలాపలేక; ఇంటికిన్; పోయెదను+అంచున్ + పల్కెను + ఈవు; అక్కట=అయ్యో! మీకుటీరనిలయంబులకున్ =మితాలకు గుడిసెలకు; ఇక్కడి; రత్నకందరములు=రత్నములున్న గుహలు; నందన=ఉద్యానములోని; చందన+ఉత్కరంబు=మంచిగంధపుచెట్లతోపు; గాంగపైకములు=గంగానదిలోని యిసుక తిన్నెలు; లవలీనికుంజముల్ = వెన్నెల తీగలల్లకొన్న పొదరిండ్లు; సరిరాకపోయెనే = సాటిరాలేకపోయినవా?

తా: ఏమిటయ్యో! ఊరు ఊరందువు. అక్కడేమున్నది. పూరిగుడిసెలే కదా! ఇక్కడనున్న రత్నాలగుహలు, గంధపుచెట్లతోపులు, యిసుకతిన్నెలను మీపూరిండ్లకు సాటియేరాలేక పోయెనా?

ఉ. నిక్కము దాపనేల ధర ♦ ణీసురనందన యింక నీవయిం
జక్కె మనంబు నాకు నను ♦ జిత్తజు బారికి నప్పగించెదో;
చొక్కి మరందమద్యముల ♦ చూఱుల బాటలు వాడుతేంట్ల సొం
నెక్కిన యట్టిపూవుబాద రిండ్లను గొంగిట గారవించెదో. 51

టీ: ధరణీసురనందన=బ్రాహ్మణ కుమారుడా! ఇంకన్ =ఇప్పుడు; నిక్కము =నిజము; దాపనేల=దాచుటయేటికి? నాకున్; నీవయిన్; మనంబు=మనస్సు; చిక్కెన్ =లగ్నమైనది; ననున్; జిత్తజుబారికిన్ =మన్మథబాధకు; అప్పగించెదో =వదలునువో; మరందమద్యముల చూఱున్ = పూదేనెయను కలుతోట్టులతో; చొక్కి=మరించి; సాటలు+పాడు; తేంట్లన్ =తుమ్మెదలచే; సొంపు+ఎక్కిన =అందగించిన; పూవుబాదరిండ్లను=పూలుపూచిన పొదరిండ్లలో; కొంగిటన్ =కొగిలింతులచే; గారవించెదో=మర్యాదచేయుదువో.

తా: ఓవిప్రవరా! నిజము దాచుట యేటికి? నామనసు సీతైతగుహ్యమున్నది. నన్నిక్కడ బాధపడుమని వెల్లిపోదువో, దయతలచి, మకరందముత్రాగి నొదనేయు నుమ్మెదలున్న పూచిన పొదరిండ్లలో నన్ను కొగిలించుకొని అనంద పరతువో? (అది సీచీ త్తము-నాయదృష్టమును.)

క. అనుటయుఁ బ్రవరుం డిట్లను

వనజేక్షణయిట్లు వలుక ♦ వరుసయె వ్రతులై

దినములు గడవెడు విప్రులఁ

జనునే కామింప? మది వి ♦ చారము వలదే.

52

టీ: అనుటయున్ = అనగానే; ప్రవరుండు; ఇట్లు + అనున్; వనజ + ఈక్షణ = పద్మమలవంటి కన్నులు కలదానా! ఇట్లు = ఈతీగా; వలుకన్ = అనుట; వరుసయె = న్యాయమా? వ్రతులై = జపతపోగ్నిహోత్రములు చేసికొనుచు; దినములు = కాలమును; గడవెడు; విప్రులన్ = బ్రాహ్మణులను; కామింపన్ + తగునే = కోరవచ్చునా? మదిన్ = మనసులో; విచారము = ఆలోచన; వలదే = ఉండవద్దా?

తా: ప్రవరుడిట్లన్నాడు. నీవిట్లనవచ్చునా? వ్రతములతో కాలక్షేపము చేసిడి బ్రాహ్మణులను కోరవచ్చునా? ఆలోచించుము.

ఉ. వేలిమియు న్సురార్చనయు ♦ విప్రసవర్యయుఁ జిక్కె భుక్తికిన్

వేళయతికృమించె జన ♦ నీజనకుల్ కడువృద్ధు లాకటన్

సోలుచుఁ జింతతో నెదురు ♦ సూచుచు నుండుదు రాహితాగ్ని నేఁ

దూలుసమస్తధర్మములుఁ ♦ దొయ్యలి నేఁ డిలు సేర కుంకునన్. 53

టీ: తొయ్యలి = ఓవరూదిన; వేలిమియున్ = హోమములు; సుర + అర్చన యున్ = దేవతాపూజయు; విప్రసవర్యయున్ = బ్రాహ్మణుల పూజయును; చిక్కెన్ = తప్పినది; భుక్తికిన్ = భోజనమునకు; వేళ; అతిక్రమించెన్ = చాలెను; జననీజనకుల్ = తల్లిదండ్రులు; కడువృద్ధులు = మిక్కిలిముదుసలులు; ఆకటన్ = ఆకలిచే; సోలుచున్ = పడిపోవుచు; చింతతోన్ = (నేనింకనురా లేదను) విచారముతో; ననుచు సూచుచునుండుదురు; నేన్ = నేను; ఆహితాగ్నిని = యగ్నిని చేసినవాడను; నేడు = ఇప్పుడు; ఇట్లు + చేరకుండినన్ = ఇట్లుచేరకపోయినచో; నమస్తధర్మములున్ = అన్ని గృహస్థకర్మములును; తూలున్ = చెడిపోవును.

తా: నాకు హోమము, దేవతార్చన, అతిభూజ చేసికొను వేళ తప్పినది. ముసలివారైన నాతల్లి తండ్రులకలిచే సోలుచు నాకై యెదురుచూచుచుండును. అన్ని హోత్రములుచేసి కోవలసిని నేనిప్పుడిట్లు చేరకపోయినచో గృహస్థధర్మములుచెడును.

ఉ. నావుడు విన్నఁబాటు వద ♦ నంబున నించుక దోష బల్కె నో

భావజరూపఁ యిట్టియెల ♦ ప్రియమువై దికకర్మనిష్ఠలం

బోవగ నింక భోగములఁ ♦ బొందుట యెన్నడు యజ్ఞకోటులం

బావను తాటకు న్ఫలము ♦ మా కవుఁగిల్ల సుఖించుటేకదా. 54

టీ: గావుదున్ = అనినతర్వాత; వదనంబునన్ = ముఖమందు; ఇంచుక = కొద్దిగా; విన్నబాటు = తెల్లపోవుట; తోపన్ = కనపడగా; వరూధిని పల్కెన్; ఓభావజరూప = మన్మథునివంటి రూపముకలవాడా! ఇట్టియెల్లప్రాయము = ఇటువంటి యావనము; వైదికకర్మనిష్ఠులన్ = వేదోక్తమైన యజ్ఞయాగాది కర్మలందలి ఆసక్తితో; పోవగన్ = గడవగా; ఇంకన్; భోగములన్ = ఇంద్రియ సుఖములను; పొందుట = ఆనందమును; ఎన్నడు? యజ్ఞకోటులన్ = ఎన్నో యజ్ఞములచే; పావములు + బోటుకున్ = పవిత్రులగుటకు; ఫలము = లాభము; మాకవుగిల్లెన్ = మాకాగిలింతలతో; సుఖించుట + ఏ = సుఖించుటయే కదా!

తా: ఓబ్రాహ్మణుడా! యావనమున్న పదిహేటాలు వైదికకర్మలతో గడపినచో ఇక సుఖము లనుభవించుట యెప్పుడు? కాక మీరీ యజ్ఞయాగాదులు చేయుటకు ఫలము మాకాగిలితలు పొందుటేకదా! ఫలితము దొరకుచుండగా ఇక కర్మచేయ నేటికి? కర్మలు చేయవలెనను తొందరతో ఫలితమును చెడగొట్టు కొనకుము.

సీ. సద్యోవినిర్భిన్నం ♦ సారంగనాభికా

హృతమై పిసాలించు ♦ మృగమదంబు

కనలువో బీతెండన్ ♦ గరగి కఱ్ఱలనంటి

గమగమవలచున్ జొ ♦ క్కపుజవాజి

పొర లెత్తి ఘనసార ♦ తరువుల దను దాన

తొరగిన పచ్చక ♦ ప్పరపునీరము.

గొజ్జంగి పూజూదల్ ♦ గురియంగ బటికంపు

దొనల నిండినయట్టి ♦ తుహినజలము

గీ. వివిధకుసుమకదంబంబు ♦ దివిజతరుజ

మృదులవసనఫలాసవా ♦ మేయరత్న

భూషణంబులు గల విందు ♦ భోగపరుడ

వయి రమింపుము నను గూడి ♦ యనుదినంబు

55

టీ: ఇందున్ = ఇక్కడ; సద్యః + వినిర్భిన్నం = అప్పుడే బద్ధులైన; సారంగనాభికా హృతమై = కస్తూరి మృగముల బొడ్డులనుండి తేబడి; పిసాలించు = సువాసన వేయు; మృగమదంబు = కస్తూరి; కనటు + పోన్ = మురికిపోవునట్లు; బీతెండన్ = మండుకొండచే; కరగి; కఱ్ఱలన్ + అంటి = కర్రలనంటుకొని; గమగమవలచు = గుప్సన పరిమరించెడి; చొక్కపుజవాజి = స్వచ్ఛమైన జవాబియ; పొరలు + ఎత్తి = పైపట్టు లూడి; ఘనసారతరువులన్ = కర్పూరపుటరటి చెట్లనుండి; తను దాన = దానంతటది; తొరగిన = క్రిందరాలిన; పచ్చకప్పరపునీరము = పచ్చకర్పూరపుపొడి; గొజ్జంగిపూ

బాదల్ = పన్నీరుపూవులపాదలు; కురియంగన్ = వర్షింపగా; పటికంపుదొనలన్ = స్ఫటికపు రాతిసేల లందలి తొట్టులలో; నిండినయట్టి; తుహినజలము = పన్నీరు; వివిధ = పలుకకములైన; కుసుమకదంబంబు = పూలగుత్తులు; దివిజతరుజ = కల్పవృక్షము నుండి వచ్చిన; మృదులవసన = మెత్తని వస్త్రములు; ఫల = పండ్లు; ఆసవ = మద్యము; ఆమేయ = ఊహింపరాని - ఎన్నో; రత్నభూషణంబులు = రత్నములు పొదివిన అలంకారములు; కలవు; భోగపరుడవై = భోగాసక్తికలవాడవై; అనుదినంబు = ప్రతిదినము; ననున్; కూడి = కలిసి; రమింపుము = క్రీడింపుము.

తా: ఇందు అప్పటి కప్పుడు కస్తూరిమృగముల బొడ్డులను కోసి తెచ్చిన కస్తూరి, జవ్వాది, పన్నీరు, పచ్చకర్పూరపురజము, ఇంకను ఎన్నో పూవులు, పండ్లు, వస్త్రాభరణాలు నున్నవి. నీవు భోగమందాసక్తి కలిగి నాతో కూడి నుభించుము. అలం. ఉదాత్తము.

క. అంధునకుఁ గొఱయె వెన్నెల

గంధర్వాంగనల పొందు ♦ గాదని సంసా

రాంధువునఁ బడియె దకట ! ది

వాంధము వెలుంగుఁ గని గొంది ♦ నడఁగినభంగిన్. 56

టీ: అంధునకున్ = గ్రుడ్డివానికి, వెన్నెల; గొఱయె = పనికివచ్చునా? అక్కట = అయ్యో! దివా + అంధము = పగలు కన్నులు కన్నదని గ్రుడ్లగూబ; వెలుంగుకని = వెలుతురుచూచి; గొందిన్ = చీకటిమూలందు; అడగినభంగిన్ = మణిపట్టు; గంధర్వాంగనలపొందు = గంధర్వస్త్రీలతోడికలయిక; కాదు + అని = అక్కరలేదని; సంసార + అంధువునన్ = సంసారమును నూతిలో; పడియెను = పడుచున్నావు.

తా: గ్రుడ్డివానికి వెన్నెల యుపయోగములేదు. గ్రుడ్లగూబ వెలురుచూచి చీకటిగొందిలో ముణుచుకొని యుండునట్లు నీవు గంధర్వస్త్రీల పొందుకొదని సంసారములో పడుగునగువేమి? ఇంత తెలివి తక్కువ యుండునా? సరిచూచుకొనుము. అలం. ప్రతివస్త్రాపమ, ఉపమయు.

ఉ. ఎన్నిభవంబులం గలుగు ♦ నిక్షుశరాసససాయకవృధా

భిన్నత వాడి వత్తలయి ♦ కేలఁ గపోలము లూఁది చూపులన్

విన్నదనంబు తోఁపఁ గను ♦ వేదులునం బయిగాలి సోకినన్

వెన్నవలెం గరంగు నలి ♦ వేణులఁ గాఁగిటఁ జేర్చు భాగ్యముల్. 57

టీ: ఇక్షుశరాస = మన్మథునియొక్క; సాయకవృధా = బాణపుబాధచే; భిన్నతన్ = విచారముతో; వాడి = నవకముచెడి; వత్తలయి = ఎండిపోయినట్లయి; కేలన్ = చేతులమీద; కపోలములు + ఊది = చెక్కిళ్లుపట్టుకొని; చూపులన్; విన్నదనంబు = దైవము; తోపన్ = సోచగా; కనువేదులునన్ = చూచినఅపేక్షచే; పయి

గాలిసోకినన్ = (వలచిన పురుషునిమీదినుండివచ్చు) గాలి సోకినచో; కరంగు+కలి
వేణులన్ = కరగెడి శ్రీలను; కాగింటన్ = కాగిటిలోనికి; చేర్చు భాగ్యములో; ఎన్ని
భవములన్ = ఎన్ని జన్మలకు; కలుగున్ = వారకును ?

తా: ఎవరికైనను తన్నుచూడగానే మోహించి మన్మథబాధచే కృశించి, ఆ
విచారముతో నెంపకు చెయ్యిచేర్చుకొని కోరిక తీర్చుచున్నట్లుగా వెర్రిచూపులు
చూచుచు, వలపుకొని మీదినుండి గాలి తగిలినంతనే కరగిపోయి సులభముగా చెప్పి
నట్లు వినెడి యువతులను కాగిలించుకొని సుఖించు నదృష్ట మెన్ని జన్మలకు లభిం
చునో? (అట్టి దుర్లభమైన నాప్రేమ లాభమును చేజేతులతోనే పుచ్చుకుము. అని
భావము.)

క. కుశలతయే వ్రతముల నగు

నశనాయాసమున నిండి య నిరోధమునం

గృశుండవయి యాత్మ నలంచుట

సశరీరస్వర్గసుఖము యమకొని యుండన్.

58

టీ: సశరీరస్వర్గసుఖము = మానవశరీరములో నుండగనే స్వర్గమందలి అస్పర
స్సంభోగాదుసుఖము; సమకొని = సిద్ధించి; ఉండన్ = ఉండగా; వ్రతములన్ =
వ్రతములతో; అనునశనాగూసమునన్ = అనునట్టి ఆకలి బాధచేతను; ఇంద్రియారో
ధమునన్ = చక్షురాదీంద్రియములను విషయములైన రూపాదులననుభవింప నియ్యక
నిరోధించుటచేతను; కృశుండవయి = చిక్కి; ఆత్మన్ = జీవుని; అలంచుట = శ్రమ
పెట్టుట; కుశలతయే = సేర్పా? ?

తా: ఎప్పుడో చనిపోయిన తర్వాత లభించు స్వర్గసౌఖ్యమీ నాడే లభించు
చుండగా వ్యర్థముగా వ్రతముల నాచరించుట వలని యాయాసములు పడుట తెలివి
తక్కువ. అలం. కావ్యలింగము.

తే. అనినఁ బ్రవరుండు నీ వన్న యర్థ మెల్ల

నిజము కాముకుడైన వా యికి; నకాముఁ

డిది గణించునె? జలజాక్షి యెఱిగితేని

నగరమార్గంబుఁ జూపి పు య్యమునఁ బొమ్ము.

59

టీ: అనినన్ = ప్రవరుండు; ఓజలజ+అక్షి = పద్మముల వంటి నేత్రములు కల
దానా? నీవు; అన్న = చెప్పిన; అర్థము+ఎల్లన్ = విషయమంతయు; కాముకుడు
= కామాసక్తికలవాడు; అయినవానికిన్; నిజము = అంతే; అకాముడు = కోరిక
లేనివాడు; ఇది = నీవు చెప్పినది; గణించునె = లెక్కనేయునా? ఎఱిగితి+ఏని =
తెలిసినచో; నగరమార్గంబున్ = పట్టణముతోవను; చూపి; పుణ్యమువన+పోమ్ము
= పుణ్యము కట్టుకొమ్ము.

తా: ప్రవరుడిట్లనెను, ఓతరుణీ! నీవన్నది కాముకుడైనవానికి; కాని, విషయసుఖములపై కోరిక లేనివాడిదేమియుగణింపడు. నీవెరిగినచో నాకు నగరమార్గము చూపి పుణ్యముకట్టుకొనుము. (లేదా యూరకుండుము నన్న వలనకుము. నేనొల్లను.)

క. బ్రాహ్మణుఁ డింద్రియవశగతి

జిహ్వచరణైకనిపుణః • చిత్తజనిశితా

జిహ్వగములపాలై చెడు

బ్రహ్మానందాధిరాజ్యః • పదవీచ్యుతుఁడై.

60

టీ: బ్రాహ్మణుడు; ఇంద్రియవశగతిన్ = ఇంద్రియములకు స్వాధీనమైన నడకతో; జిహ్వచరణ = నెడుపనులు చేయుటయందు; ఏకనిపుణ = కేవలము నేర్పుకల; చిత్తజ = మన్మథునియొక్క; నిశిత = వాడైనను; ఆజిహ్వగములపాలై = బాణముల దెబ్బలపడి, బ్రహ్మానంద = బ్రహ్మయొక్క ఆనందము యొక్క; అధిరాజ్య = సామాజ్యముయొక్క; పదవీ = వారినండి; చ్యుతుడై = వారిసవాడై; చెడున్ = నశించును.

తా: బ్రహ్మజ్ఞానము కలస్విజ్ఞుడు ఇంద్రియలోలుడై మన్మథబాణములకు గురియయ్యెనా బ్రహ్మానంద మార్గపుచాయలే అందక నశించును. అలం. కావ్య లింగము.

న. అనిన నత్రైవ యక్కఱకరిపలుకుల కులికి గట్టిగట్టిం గజవ గరకరిం జెఱకు విలుకాండు పరగించు విరిదమ్మిగొరకలు నెఱకులఁ జాఱకుచుఱుక్కునం గాడినఁ గడుం గెరలి పరిణత వివిధ విబుధ తరుజనిత మధున మధురసం బానుమదంబు నదలునం జిదిమిన నెఱుం గక మదనహరునై నఁ జదురునం గదియ గమకించు తిమురునం గొమి రైప్రాయంపు మదంబునను ననన్యకన్యాసామాన్య లావణ్యరేఖా మదంబునను నొంటిపాటునం గంటికిం బ్రియుండ్తై తంకేటిజంటి చందంబునం గొంటుదనం బెఱుంగక కుఱుంగట నున్నయమ్మహీ సురవరకుమారు తారుణ్యమాగ్ధ్యంబులం జేసి తననైదగ్ధ్యంబు మెఱయఁగలిగె నని పల్లవించు నుల్లంబు నుల్లాసంబునం గదుగు మదంబున నోసరించక చంచలదృగంచలప్రభ లతని ముఖాంబుజంబునం బాలయ వలయమణిగణచ్చాయాకలాపంబు లుప్పరంబెగయఁ గొప్పు చక్కం జెక్కుచు జక్కవగిబ్బలుంబోని గబ్బిగుబ్బలం బొబ్బిల్లు కుంకుమరసంబునం బంకిలంబులగు హారముక్తారకంబుల సఖికోర కంబులం గీతీ తీరువడం జేయుచుఁ బతితవనతరుకుసుమ కేసరంబులు

రాల్పు నెపంబునం బయ్యెద విదిల్చి చక్కసవరించుచు నలలరిరి
బొలయు చెలులం దలసూపక యుండఁ దత్తటంబునం జేసి బొమ్మ
ముడిపాటుతో మగిడి మగిడి చూచుచు జడిముడిపాటు చూపుల
నంకురించు జంకెనల వారించుచు జేరి యిట్లనియె. 61

టీ: అనినన్ = అనగా; అ+తెజవ = అవయవము; అక్కరికరిపలుకులకున్
= అకరినమగు మాటలకు; ఉలికి = ఉలికిపడి; చెఱుగువిలుకొడు = మన్యుఁడు; కిర
కరిన్ = కూరముగా; గణిగణిన్ + కఱవన్ = రక్కరక్కపాడుచుకొనునట్లు (పరం
పరగా); పనిగించు = ప్రయోగించు; విరిదమ్మిగొరకలు = వికసించిన తామరపువ్వులను
బాణములు; నెఱుకులు = మర్మస్థానములందు; చుఱుకుచుఱుక్కునన్ = చురుక్కు
మనునట్లుగా; కొడినన్ = వాటగా; కడుంగెరలి = మిక్కిలి తోపించి; పరిణత =
పక్వమైన; వివిధవిబుధతలు = పలుకకములైన దేవతా వృక్షములనుండి; జనిత =
పుట్టిన; మధుర = తియ్యని; మధురసంబు = పువ్వులేనెను; ఆనుమదంబు + అదలునన్
= త్రాగుట వలన మత్తుయొక్క అతిశయముచే; చిదిమినన్ = గిట్టిపో; ఎఱుంగు
మదనూరునైన్ = శివునైనను; చగురునన్ = నేర్పుచే; కదియన్ = భాసులకు; గుఱ
కించుతిమరునన్ = ప్రయత్నించు కండకావరముచే; కొమిరెఱామూపునదంబునన్
= యావనమువలనిమదముచే; అనన్యకన్యాసామాన్య = ఇతర కన్యలకులేని; అంబు
లేఖా = అందముయొక్క; మదంబుచేన్ = గర్వముచేతను; ఒంటిపాటునన్ = ఒంట
రిగా; కంటికిన్ = చూపునకు; స్రీయుండై = ఇంద్రునివై; తంగేటింటి చందంబు
నన్ = తంగేటిచెట్టునకు పట్టిన తేనెతెరవలెచాలసులభమై; గొంతునందు = గండు
దనము; ఎఱుంగుక = తెలియక; కుఱంగటన్ = దగ్గరలో; ఉన్న; అ+మహిమ
వరికుమారు = అబ్రాహ్మణ యువకునియొక్క; తారుణ్యచాగ్ధంబాలంకేసి = యావ
నము, తెలియనీయనియుచే; తనవైదగ్ధ్యము = తననేర్పు; మెఱయన్ = ప్రకాశించునట్లు;
కలిగెను = అనకొనెను కల్గెను; అని; పల్లవించు = పెరుగుచున్న; ఉల్లంబు + ఉల్లా
సమునన్ = మనస్సుయొక్క ఉత్సాహముతో, కదురుమదంబునన్ = కలుగుచున్న
గర్వము చేతను; కుఱంగటన్ = ఇటునటుతప్పకొనక; చంచల = చలించుచున్న;
దృక్ + అంచలప్రభలు = కనుకొలకులకొంతులు; అతనిముఖ + అంబుజమునన్ = ప్రవ
రుని పద్మమువంటి ముఖమందు; పాలయన్ = ప్రసరింపగా; వలను = కంకిణముల
యొక్క; మణిగణ + ఛాయాకలాపంబులు = మణులకొంతులు; ఉప్పరంబు + ఎగయన్
= పైకివ్యాపించగా; కొప్పు; చక్కన్ = బాగుగా; చెక్కుచున్ = వరించుచు;
జక్కవగిబ్బలుంబోని = పడుచు తనములోనున్న చక్రవాక పక్షులవంటి; గబ్బిగుబ్బ
లన్ = పెద్దచనులనుండి; జొబ్బిల్లు = ప్రసరించు; కుంకుమరసంబునన్ = కుంకుమ
పువ్వుతో కలిసిన మంచిగంధముచే; పంకిలంబులగు = మట్టికొట్టుకున్నట్లున్న; హర
ముక్తాతారకంబులు = ముత్యాలపేరులని ముత్యాలను; నఖకొరకంబులన్ = మొగ్గల
వంటి గోళ్లతో; గీజి = గీచి; తిరుపదంతేయుచున్ = చిక్కులు పోవునట్లు చేయుచు;
పతిత = మీదపడిన; వనతరు = అడవిచెట్లయొక్క; కుసుమకేసరంబులు = పూలకింజ

ల్కములను; రాల్పు నెంబునన్ = దులిపెడిమివలో; పయ్యెద = పైటను; విదిల్చి = విదిపి; చక్కసవరించుచున్ = చక్కగా సర్దుకొనుచు; అంతంతన్ = అంతటంతట; పొలయు చెలలన్ = సమీపించు చెలికత్తెలను; తలచూపకయుండన్ = కనుపడకుండు నట్లు; తత్తరంబునజేసి = తొందరచే; బొముముడిపాటుతోన్ = కనుబొమ్మలముడిచి చూచు సంజ్ఞ చే; మగిడిమిగిడిచూచుచున్ = తిరిగి తిరిగి చూచుచు; చిడిముడిపాటు చూపులన్ = కోపముతోడిచూపులందు; అంతురించుజంకెనలన్ = పుట్టెడిబెడరింపులతో; వారింపుచున్ = నివారింపుచు; చేరి = అతనికి దగ్గరగా వెళ్లి; ఇట్లు + అనియెన్;

శా. ఎందే జెందము గందలించు రహించే ♦ నేకాగ్రతన్ నిర్వృతిం
జెందుం గుంభగతప్రదీపకళికా ♦ శ్రీ దోష నెం దెందుఁబో
కెందే నిందియముల్ సుఖంబు గను నా ♦ యింపే పరబ్రహ్మమా
నందో బ్రహ్మాయటన్న ప్రాజదువు నం ♦ తర్బుద్ధి నూహింపుమా.

టీ: ఎందేన్ = జేనియంగు; జెందు = మనస్సు; రహించేన్ = అనురాగముచే; గందలించున్ = తగ్గుల్కొని వికసించునో; ఎందున్; ఏకాగ్రతన్ = నిశ్చలత్వముచే; గుంభగత = గుండలోనున్న; ప్రదీపకళికా శ్రీ దోషన్ = దీపమయొక్క కాంతివలె; నిర్వృతిన్ = సుఖమును; జెందున్ = పొందునో; ఎందేన్ = జేనియంగు; ఇందియముల్ = జ్ఞానేందియములు; ఎందున్ + పోక = జేనియానికినిపోక; సుఖంబున్ = సుఖమును; కను = పొందునో; ఆయింపే = ఆయానందమే; పరబ్రహ్మము = పరమాత్మ; ఆనందః + బ్రహ్మ = ఆనందమే బ్రహ్మ; అటన్న ప్రాజదువున్ = అనెడి వేదవాక్యమును; అంతర్బుద్ధిన్ = మనసునో; నూహింపుమా = అలోచించుచు.

తా: ఏవిషయమంగు లగ్నమైన మనస్సు, నిందియములును గుండలోపెట్టిన దీపమువలె నిశ్చలములై కేవలము సుఖమునే పొందునో ఆవైషయికానందమే పరబ్రహ్మము, 'ఆనందో బ్రహ్మ' అన్న వేదవాక్యమును స్మరించుచు. (కొన రితిసుఖము కూడ బ్రహ్మనందమే కాన నేనెప్పినట్లాప్పుకొని వచ్చునని ఆమె భావము.)

గీ. అనుచు దనొడఁబటచు న ♦ య్యమగతాంత

తత్తటముఁ జూచి యాత్మ న ♦ తండు దనకు

సిగ్గు వెగటును బొడమ ని ♦ స్పృహతఁ దెలుపు

నొక్క చిటునవ్వు నవ్వి య ♦ య్యువిద కనియె.

63

టీ: అనుచున్ = ఇట్లు చెప్పుచు; తన్ను; ఒడఁబటచు = ఒప్పించెడి; ఆ + అమర కాంత = ఆదేవతా శ్రీయొక్క; తత్తటమున్ = తొందరను; చూచి; అతండు; ఆత్మన్ = తనలో; తనకున్; సిగ్గున్ = లజ్జయు; వెగటును = అసహ్యమును; బొడమన్ = పుట్టగా; నిస్పృహతన్ = అక్కురలేదని భావమును; తెలుపు + ఒక్క = తెలిపెడి ఒక; చిటునవ్వు; నవ్వి; ఆ + ఉవిదకున్ = ఆశ్రీకి; అనియెన్ = చెప్పెను.

తా: అరేతిగా తన్నెట్లయినను ఒప్పించదలచి మాట్లాడెడి ఆమె తొందఱను చూచి ప్రవరుడు సిగ్గుపడి, ఆనవ్యాయుకొని, ఎంత చెప్పినను విననన్నట్లు నిగ్గుహా ఒక్క చిరునవ్వునవ్వి ఇట్లనెను.

శా. ఈపాండిత్యము నీకుఁ దక్క మఱియెం ♦ దేఁగంటిమే కామశాస్త్రోపాధ్యాయుని నా వచించెదవు మే ♦ లోహో! త్రయీధర్మము ల్వాపంబుల్ రతి పుణ్య మంచు నికనేఁలాతర్కముల్? మోక్షలక్ష్మీపథ్యాగమనూత్రపం క్తికివె పో ♦ మీసంప్రదాయార్థముల్.

టీ: ఈపాండిత్యము=ఈసేర్పు; నీకున్+తక్క=నీకుతప్ప; మఱియెంచేన్=మరెవరియందైనను; కంటిమే=చూచితిమా? కామశాస్త్ర+ఉపాధ్యాయుని=కళాశాస్త్రము సేర్పుదానవు; నాన్=అన్నట్లుగా; త్రయీధర్మముల్=మాడువేదములలో చెప్పిన ధర్మములును; వాపంబుల్=వాపములు; రతి=స్త్రీసంగము; పుణ్యము; అంచున్; వచించెదవు=చెప్పెదవు; మేలు; ఓహో; ఇకన్=ఇంక; తర్కముల్=విచారణలు; ఏలా=ఎందుకు? మోక్షలక్ష్మీ=మోక్షసంపదయొక్క; పథి=మార్గమైన; అగమనూత్రపం క్తికిన్=వేదనూత్రములకు; (పా. షక్తికిన్=రీతికి) మీసంప్రదాయ+అర్థముల్=మీసంప్రదాయములో వచ్చు సర్థములు; ఇవెపో=ఇవేనేమో?

తా: ఇట్టిసేర్పునీకే కాని మరెవరికినిలేదు. కేవలము కామశాస్త్రమును చెప్పుదానవు కాని అట్లుచెప్పుచుంటివి. వేదత్రయములో చెప్పిన కర్మకాండంతయు వాపమా? నతియుక్తమే పుణ్యమా? మోక్షప్రతిపాదకమైన వేదాంగములకు నివేదనా మీరు చెప్పెడి యర్థము? బాగున్నది. ఓహోహో! (అని యెంతగానో సెను) అలం. వ్యాసస్తుతి. స్తుతివలె కన్పించుచుంది.

మ. శరుణీ! రేపును మాపు హవ్యములచే ♦ తం దృష్టుడౌ వహ్నిన త్కనుజాదృష్టి నొసంగు సౌఖ్యము లెఱుంగన్ శక్యమే నీకు? నా కరణుల్ దర్శలు నగులుంబియము లై ♦ నట్లన్యముల్ గావొడల్ తిరమే చెప్పకు మిట్టితుచ్ఛసుఖముల్ ♦ మీసాలపైఁ దేనియల్. ౧౭

టీ: శరుణీ=పడుచుదానా! రేపును=నూగోదయకాలమున; మాపున్=సాయంసమయములందు; హవ్యముల చేశన్=హోమద్రవ్యములచే; తృప్తుడౌ వహ్ని=తృప్తిపొందెడి అగ్నిహోత్రుడ; కనుజాదృష్టిన్=మంచదయాదృష్టితో; ఒసంగు సౌఖ్యములు=ఇచ్చుసుఖములు; ఎఱుంగన్=తెలియుటకు; శక్యమే=ఏలా? నీకున్; నాకున్; అరణుల్=నిన్నను మఱించికొను పరికరములు, దర్శలున్; అగులున్, ప్రియములు+బసలు=హితవైనట్లుగా; అన్యముల్=తక్కినవి; కావు; ఒడల్=శరీరము; తిరమే=స్థిరమా? ఇట్టితుచ్ఛసుఖముల్=ఈనీచమైనసుఖములను; చెప్పకుము. మీసాలపైదేనియల్=మీసాలపైనంటుకొనిన తేనెవలె పైకి మెరయునవి.

తా: తరుణీ! గెండుసంధ్యలందు హోమము చేయుటచే తృప్తిపొందెడి అగ్ని హోత్రుడు మాకిచ్చు బ్రహ్మానందసౌఖ్యములను నీవెరుగవు. నాకు నిత్యకర్మానుష్ఠానమునకైన అగ్నులు, దర్భలు అరణులు ఇట్టమైనట్లు తక్కినవికావు. శరీర ముశాశ్వతమైనదా? శాశ్వతముకాని శరీరముచే ననుభవించు సుఖములు మాత్రమేపాటి నిత్యములు? మీసాలమీద అంటుకొన్న తేనెబొట్టవలె తుణికిసుఖము నిచ్చునవే. ఇట్టి తుచ్చసుఖములమాట నాకు చెప్పకు. నాచెవి కెక్కుదు.

చ. అనుటయు మాటలేక హృద ధ యాజ్ఞము జల్లన మోము వెల్లనై
కనలుచు నీరుదేటు తెలి ధ కన్నుల నాతనిఁ బుల్కుపుల్కునం
గనుకొని మాటలం బొదువు ధ గద్గదికం దల యూచి యక్కటా!
వనిత తనంతఁ దా వలచి ధ వచ్చినఁ జుల్కన గాదె యేరికిన్. 66

టీ: అనుటయున్ = అట్లనగానే; మాటలేక = (బదులిచ్చుటకు) నోటమాటరాక; హృదయాజ్ఞము = పద్యమువంటి గుండె; జల్లు + అనన్ = జల్లుమనగా; మోము = ముఖము; వెల్లనై = తెల్లపోయి; కనలుచున్ = కోపించుచు; నీరుదేరు = నీరు క్రమియి; తెలికన్నులన్ = తెల్లనికన్నులతో; అతనిన్; పుల్కుపుల్కునన్ = మూయుచు బెరుచుచు; కనుకొని = చూచి; మాటలన్ = మాటలందు; బొదువుగద్గదికన్ = ఆవరించెడి డగ్గుతికతో; తలఁపూచి; (ముందునకన్వయము) అక్కటా = అయ్యో! వనిత = స్త్రీ; తనంతదాన్ = తనంతటతాను; వలచివచ్చినన్ = కోరివచ్చినచో; ఏరికిన్ = ఎవరికైనను; చుల్కనగాదె = చులకనకదా! అధ్వాంతరన్యాసాలంకారము.

తా: ఆమాటలనుటతో ఆమె గుండె జల్లుమన్నది. ముఖము వెలవెలపోయినది. కన్నులనీరు క్రమియినది. ఎంతమాటన్నాడు తన్నే తిరస్కరించిన అన్నట్లు అవమానము భరింపలేక మినుకుమినుకున చూచుచున్నది. నోటమాటరాక మొహారప్పించు కొన్నందున బొంగురుపోయిన స్వరముతో ఇట్లన్నది. అడుది తనకుతానై వరించినప్పడింత చులకనకదా! అతడు మానవుడైయుండి నివృత్తి కోరినను నిరసిచినాడు.

మ. వెతలం బెట్టకు మింక నన్ననుచు నీ ధ వీబంధ మూడన్ రయో
ద్ధతి సూర్యులు నిగుడన్ వడిన్ విరులు చింధం గొప్ప వీడం దనూ
లత తోడ్తో బులకింపగా ననునయా ధ లాపాతిదీనాస్వయై
రతిసంరంభము మీఱ నిర్జరవధూ ధ రత్నంబు పైపాటునన్. 67

టీ: నిర్జరవధూరత్నంబు = దేవతాస్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలైనయామె; ఇంకన్; నన్నున్; వెతలన్ = బాధలను; బెట్టకుము; అనుచున్; వీబంధము = పోకముడి; ఊడన్ = ఊడిపోగా; రయ + ఉద్ధతిన్ = వేగాతిశయముచే; ఊర్పులు = శ్వాసలు; నిగుడన్ = హెచ్చుగా; వడిన్ = వేగముచే; విరులు = పువ్వులు; చింధన్ = రాలగా;

కొప్పు; పీడన్ = విడిపోగా; తోడ్తోన్ = వెనువెంటనే; తనులత = తీగవంటి శరీరము; పులకింపగాన్ = గగుర్పొడువగా; అనునయ + అలాప = బలిమాల మూలతో; అతిదీన = మిక్కిలి దీనమైన; ఆస్యయై = ముఖము కలబై; రతిసంరంభము = సంభోగముమీదకోరికచే కలుతొందర; మీఱన్ = హెచ్చగా; పైపాటునన్ = పైన పడుటచే; (ముంగున కన్వయము) అలం. స్వభావోక్తి.

శా. ప్రాంచద్భూషణబాహుమూలరుచితోఁ ♦ బాలిండ్లుపొంగారలై
యంచుల్మోవగఁ గొగిలించి యధరం ♦ బాసింప హాశ్రీహరీ
యంచున్ బ్రాహ్మణుఁడోరమోమిడితడి♦యాంసద్వయంబంటిపో
మ్మంచుం దోచె; కలంచునే సతులమా ♦ యల్లధీరత్తంబులన్.

టీ: ప్రాంచత్ + భూషణ = అందమైన అలంకారముల యొక్కయు; బాహుమూల = చంకలయొక్కయు; రుచితోన్ = కాంతిగో; పాలిండ్లు = స్తనములు; పొంగారన్ = ఉబ్బగా; పైయంచుల్ = చను మొనలు; మోవగన్ = అనుసట్లుగా; గొగిలించి; అధరంబు = పెదవిని; ఆశింపన్ = కోరిగా; బ్రాహ్మణుడు = ప్రవరుడు; హాశ్రీహరీ! అంచున్ = అనుచు; ఓరమోము + ఇడి = ముఖము ప్రక్కనుత్రిప్పి; తడియ = ఆమె సంబంధమైన; ఆంసద్వయంబు = రెండుమాపులను; అంటి = తాకి; హొమ్ము + అంచున్ = పోఅనుచు; త్రోచెన్ = త్రోసెను; సతులమాయల్ = స్త్రీల మాయలు; ధీరచిత్తంబులన్ = ధీరులమనస్సులను; కలంచునే = కలతచెందింపగలవా? అలం. అథా నైసన్యాసము.

క. తోపువడి నిలిచి ఘన ల

జ్ఞాపరవశయగుచుఁ గొప్పు ♦ సవరించి యొడల్

దీపింప నతనిఁ జూచుచుఁ

గోపమునం జూచి కేటెలు ♦ కొనుచుం బలికెన్.

69

టీ: తోపు + పడి = త్రోయబడి; నిలిచి; ఘనలజ్ఞాపరవశయగుచున్ = ఎక్కువ సిగ్గుకలబై; కొప్పునవంచి = ఊడిన కొప్పును సద్దుకొను; ఒడల్ = శరీరము; దీపింపన్ = ప్రకాశింపగా; అతనిన్; కోపమునన్ = కోపముతో; చుటచుటచూచి = కొరకొరలాడుచుచూచి; కేటెలుకొనుచున్ = గొంతుక సవరించుకొనుచు (కొందలు 'వెక్కుచు' అని.) పలికెన్.

ఉ. పాటున కింతు లోర్తురె కృ ♦ పారహితాత్మక నీవు తోపు న

చోట్ల భవన్నఖాంకురము ♦ సోకెఁ గనుంగొను మంచుఁ జూపి య

ప్పొలగంధి వేదన నె ♦ పం బిడి యేడ్చెఁ గలన్వనంబుతో

మీటిన విచ్చగుబ్బచను ♦ మిట్టల నశ్శులు చిందువందగన్ 70

టీ: కృపారహిత+ఆత్మక = దయలేని మనస్సుకలవాడా! పాటునకున్ = పడుటకు; ఇంతులు = స్త్రీలు; ఓర్పురె = సహింపగలరా? నీవు; త్రోవన్ = త్రోయగా; ఇచ్చోటన్ = ఇక్కడ; భవత్+సఖ+అంతురము = నీసన్నిగోరు; సోకన్ = తగిలెను-గీటుకొన్నది. కనుంగొనుము = చూడుము; అంచున్ = అనుచు; చూపి; ఆ+పాటలగంధి = ఆవరూఢిని; వేదననెపంబు+ఇడి = బాధవంకపెట్టుకొని; మీటినిన్ = గోటితోకొట్టినచో; విచ్చు = ఉబ్బునట్టి; గుబ్బు = వట్టువలెన; చనుమిట్టలన్ = మెరకైన చున్నలంను; అశ్రులు = కన్నీళ్లు; చింగువందగన్ = పడిచెదరగా; కలస్వ సంబుఱోన్ = మధురమైన కంఠధ్వనితో; ఏడ్చెన్.

తా: 'ఓరినిద్దయూడా! నీవు త్రోయునప్పుడు ఇక్కడ నీగోరు గీచికొన్నది. చూడు'మనిచూపుచు బాధవంక పెట్టుకొని కన్నీళ్లు చున్నలపైపడి చెదరునట్లుగా కార్చుచు, మధురముగా ఏడ్చెను. ఆమె యేడుపుకూడ ప్రీయుని మనసు కరగించ వలెనని కనుక వీనుల వింగుగా ఏడ్చినది.

క. ఈవిధమున నతికరుణము

గా వనరుహనేత్ర కన్నుల ♦ గవ ధవళరుచుల్

కావికొన నేడ్చి వెండియు

నా విప్రకుమారుల జూచి ♦ యలమటల బల్కెన్.

71

టీ: వనరుహనేత్ర = పద్మములవంటి నేత్రములుకల వరూఢిని; ఈవిధమునన్ = ఇట్లు; అతికరుణముగాన్ = మిక్కిలి దయపుట్టునట్లుగా; కన్నుగవధవళరుచుల్ = గెండుకన్నులయొక్క తెల్లని కాంతులు; కావికొనన్ = ఎర్రపడునట్లు; ఏడ్చి; వెండి యున్ = మరియు; ఆవిప్రకుమారున్ = ఆప్రవరుని; చూచి; అలమటన్ = గుఱు మతో; పల్కెన్.

ఉ. చేసితి జన్నముల్ తపము ♦ చేసితి నంటి; దయావిహీనతన్

చేసిన పుణ్యముల్ ఫలము ♦ నెందునె? పుణ్యము లెన్నియేనియుం

జేసినవానిసద్గతియె ♦ చేకులు భూతదయార్ద్రబుద్ధి కో

భూసురవర్య! యింత దల ♦ పోయవు నీచదు వేల చెప్పుమా? 72

టీ: ఓభూసురవర్య = ఓబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడా! జన్నముల్ = యజ్ఞములను; చేసితిన్ = చేసితిని; తపముచేసితిని; అంటి = అంటివి. దయావిహీనతన్ = జాలిమూల; చేసినపుణ్యముల్ = చేసినమంచిపనులు; ఫలము+నెందునె = ఫలించునా? పుణ్యములు; ఎన్నియేనియుం = ఎన్నియైనను; చేసినవానిసద్గతి+ఎ = చేసినవానికివచ్చునట్లగ్గమే; భూత = జీవులయందు; దయా+ఆర్ద్రబుద్ధికిన్ = దయచే మృదువైనబుద్ధి కలవానికి; చేకులున్ = వచ్చును; ఇంత = ఈపాటియైనను; తలపోయవు = అగోచించవు; నీచ దువు; ఏల = ఎందుకు? చెప్పుమా?

తా: ఓహిప్రవరా! యజ్ఞాలు చేసినాను, తపస్సులు చేసినాను అంగువు కాని దయలేకుండా చేసిన పుణ్యకార్యములకు ఫలితముండునా? దనుకలవానికి పుణ్యకార్యములు చేసినవాని సద్గతియేవచ్చునని చెప్పుగురు. ఈపాటి అలోచింపని నీచగు వెందుకు? చెప్పు?

సీ. వెలివెట్టిరే బాడ ♦ బులు పరాశరుఁబట్టి
దాశకన్యాకేళి ♦ తప్పఁజేసి
కులములో వన్నె త ♦ కుక్కువ యయ్యెనే గాధి
పట్టికి మేనక ♦ చుట్టరికము
సనుపుకొండై వేల్పు ♦ నాగవాసముఁ గూడి
మహిమ గోల్పడియెనే ♦ మాండకర్ణి
స్వారాజ్య మేలంగ ♦ నీరైరె సుర లహ
ల్యాజారుఁడైనజం ♦ భాసురారి

గీ. వారికంటెను నీమహా ♦ త్వంబు ఘనమె
పవనపర్ణాంబుభక్షులై ♦ నవసి యినుప
కచ్చడాల్ గట్టుకొను ముని ♦ ముచ్చు లెల్ల
తామరసనేత్రిలిండ్ల బం ♦ దాలు గారె.

73

టీ: బాడబులు=బ్రాహ్మణులు; దాశకన్యాకేళి=దాశకన్యయగు సత్యవతిగో కూడుటను; తప్పజేసి=తప్పుగాభావించి; వెలివెట్టిరే=వెలివేసిరా? గాధి పట్టికి=విశ్వామిత్రునకు; మేనకచుట్టరికము = మేనకగోడిసాంగత్యము; కులములో=తనవంశములో; వన్నె=వాసి; కుక్కువయయ్యెనే? మాండకర్ణి=మాండకర్ణియను ముహర్షి; సనుపుకొండై=విటుడై; వేల్పునాగవాసమున్ = ఆస్పదసలవాడను; కూడి=కలిసి; మహిమన్ = గొప్పదనమును; గోల్పడియెనే = పోగొట్టుకొనెనా? సురలు = దేవతలు; అహల్యాజారుడైన=అహల్యగోవల్లెన; జంభ+అసుర+ఆరిన్=ఇంద్రుని; స్వర్+రాజ్యము=స్వర్గరాజ్యమును; ఏలంగన్ = ఏలుటకు; ఈరైగె=ఇయ్యులేదా? వారికంటెను = వైనచెప్పిన పరాశరులకంటె; నీమహత్వంబు=నీమహిమ; ఘనమె=గొప్పదా? పవన=గాలి; పర్ణ = ఆకులు; అంబు=నీరు; భక్షులై = తినువారై; నవసి=చిక్కి; ఇనుపకచ్చుడాల్=ఇనుపగోచీలు; కట్టుకొను=బిగించుకొను; (ఇంద్రియనిగ్రహముకలవారివలె) మునిబ్రుముచ్చులెల్లన్=దొంగముసులందరును; తామరసనేత్రలిండ్లన్=స్త్రీలయిండ్లలో; బండాలు=చెరసాలలోనుంచుబడినట్లున్న వారు; కాదె=కాదా? (ఇందలి పరాశరకథ భారతమౌదిపర్వతమునను, మాండకర్ణి, విశ్వామిత్ర, దేవేంద్రుల కథలు రామాయణములో బాలకాండ, అయోధ్యా కాండలందు నున్నవి.)

తే. అనిన నేమియు ననక య ♦ వ్యనజగంధి

మేన జవ్యాదిపస కదం ♦ బించు నొడలు

గడిగొని వార్చి వ్రవరుండు ♦ గార్హపత్య

వహ్ని నిట్లని పొగడె భా ♦ వమునఁ దలఁచి.

74

టీ: అనిన్ = అనగా; ప్రవరుండు; ఏమియున్ + అనక = జవాలు చెప్పక; ఆ + వనజగంధి = ఆవరూఢినియొక్క; మేని = శరీరముయొక్క; జవాదిపస = జవ్యాది వాసన; కదంబించు + ఒడలు = అంటుకొన్న శరీరము; కడిగొని; వార్చి = సంధ్య వార్చుకొని; గార్హపత్యవహ్నిన్ = గార్హపత్యమును ప్రధానాగ్నిని; భావమునన్ = మనసునందు; తలచి = ధ్యానించి; ఇట్లని = చెప్పబోవురీతిగా; పొగడెన్ = స్తుతిం చెను.

మ. దివిషద్వర్గము సీముఖంబునన తృ ♦ స్తింగాంచు ని న్నిశుఁగా

స్తవముల్ సేయుశుభ్రుల్ సమస్తజగదం ♦ తర్యామివి న్నివ యా

హవనీయంబును దక్షిణాగ్నియును నీ ♦ యం దుద్భవించుఁగ్రతూ

త్సవసంధాయక నన్నుఁ గావఁ గదవే ♦ స్వాహావధూవల్లభా. 75

టీ: క్రతు + ఉత్సవసంధాయక = యజ్ఞమును ఉత్సవమును చేపూర్చువాడా! స్వాహావధూవల్లభా = స్వాహాదేవికి ప్రీతిమైనవాడా! దివిషత్ + వర్గము = దేవతల సమూహము; సీముఖంబునన్ + ఆ = నీవ నెడిముఖముచేతనే. (అగ్నిలో చేసినహోమము దేవతల కంచును. అంగుచే అగ్నియే దేవతలకు ముఖము;) తృప్తిన్ = తనివిన; కాంచున్ = పొందును; సమస్తజగత్ + అంతర్యామిన్ = అంతఃగతునకు లోపలనుండు వాడవును; నీవు + ఆ = నీవే; ఆహవనీయంబును; ఆహవనీయమునగ్నియు; దక్షిణాగ్నియును = దక్షిణాగ్నియును అగ్నియును; నీయంచున్ = నీనుండియే; ఉద్భవించున్ = పుట్టును; (యజ్ఞము చేసినవారు మూడగులనుపైటి మూడిటిలోను హోమములు చేయుదురు. అందు గార్హపత్యములో అగ్నినిదాపి, హోమమునుములంగు లెక్కింప వాటిలో అగ్నిని విహరింప జేయుదురు.) నన్నున్; కావగదవే = రక్షించునాశాస్త్రి!

ఉ. దానజపాగ్నిహోత్రపర ♦ తంత్రుండ నేని భవత్పదాంబుజ

ధ్యానరతుండ నేనిఁ బర ♦ దారధనాదులఁ గోర నేని స

న్మానముతోడ నన్ను సద ♦ నంబున నిల్చు మినుండు పశ్చిమాం

భోనిధిలోనఁ గుంకయ ♦ మున్న రయంబున హవ్యవాహనా. 76

టీ: హవ్యవాహనా = దేవతలకు చేయు హోమమును (హవ్యమును) తీసికొని వెళ్ళువాడా! దాన జప + అగ్ని హోత్ర = దానములు, జపములు, అగ్ని హోత్రములు చేయుటలో; పరతంత్రుండ నేని = ఎక్కువ యాస క్షీలవాడనైనచో; భవత్ = నీయొక్క; పద + అంబుజ = పద్మములవంటి పాదములయొక్క; ధ్యానరతుండ నేని = ధ్యానించుటయందాసక్తికలవాడనైనచో; పరదారధన + అగులన్ = పరులభార్యలను,

ధనమునున్న గువాటినికోరినివాడనైనచో; సన్నున్; సన్మానముతోడన్ = గౌరవముగా; అనుండు = నూర్చుడు; పశ్చిము+అంభు+నిధిలోనన్ = పడమటిసముద్రములోనికి; క్రుంకకయనున్న = నునుగకమునున్న; రియంబునన్ = వడిగా; సదనంబునన్ = ఇంటి నుండు; నిబ్బును.

వ. అని సంస్తుతించిన నగ్నిదేవుం డమ్మహీదేవు దేహంబున సన్నిహితుండగుటయు నమ్మహాభాగుండు గండుమీటి పొడుపుగొండ నఖండసంధ్యారాగప్రభామండలాంతర్గతుం డగు పుండరీకవనబంధుండునుంబోలె నుత్తప్తకనకద్రవధారాగౌరంబగు తనుచ్ఛాయాపూరంబున నక్కాన వెలింగించుచు నిజగమననిరోధిని యగునవ్వరూఢిని హృదయ కంజంబున గంజిల్లు నమందానురాగరస మకరందంబు నందంద పొంగంజేయుచు బావకప్రసాదలబ్ధం బగుపవనజవనంబున నిజమందిరంబున కరిగి నిత్యకృత్యసత్కర్మకలాపంబులు నిర్వర్తించె నని మార్కండేయుండు కోప్పికిం జెప్పెనని చెప్పిన. 77

టీ: అని=ఇట్లు; సంస్తుతించినన్=పొగడగా; అగ్నిశోభండు; ఆ+మహీశోభదేహంబునన్=ఆప్రవరుని శరీరములో; సన్నిహితుండు = సన్నిధానము చేసినవాడు-ఆజేరించినవాడు; అగుటయున్ = కాగా; ఆ+మహాభాగుండు=ఆమహాభావుడు; గండు=దేహపుష్టి; మీటి=అతిశయించి; పొడుపుగొండన్=ఉదయ పర్వతమునందు; అఖండ=నిడుగానున్న; సంధ్యారాగ=సంధ్య వేళయందలియెరుపు యొక్క; ప్రభామండల=కాంతిపుంజమునందు; అంతర్గతుండు+అగు=లోపలనున్న; పుండరీకవనబంధుండుంబోలెన్=పద్మములకు బంధువైన నూర్చునివలె; ఉత్తప్త=పుటయు వేగుబడిన; కనకద్రవధారా=బంగారు ద్రవమువలె, గౌరంబుగు=పసిమిరంగు కల, తను+చ్ఛాయాపూరంబునన్=శరీరకాంతి ప్రవాహముతో; ఆ+కాన=ఆయాడనిని; వెలింగించుచున్=ప్రకాశించజేయుచు; నిజగమననిరోధినియగు=తనశిక్షకుండై క్తన; ఆ+వరూఢిని=ఆవరూఢినియొక్క; హృదయకంజంబునన్=పద్మమువంటి హృదయములో; గంజిల్లు=పొంగుచు; అమంద=ఎక్కువైన; అనురాగరస=స్నేహనమును; మకరందంబున్=పూదేనెను; అంబున్+అంబున్+అ=అందే; పొంగంజేయుచున్=పొంగునట్లుచేయుచు; పావకప్రసాద=అగ్నిహోత్రుని అనుగ్రహముచే; లబ్ధమైన=పొందబడిన; పవనజవనంబునన్=వాయువువంటి వేగముతో; నిజమందిరంబునకున్=తనయింటికి; అరిగి=వెళ్లి; నిత్యకృత్య=నిత్యమును చేసికొను కర్మములు; సత్కర్మకలాపంబులు=అనుష్ఠానములను; నిర్వర్తించెను = పూర్తిచేసికొనెను; అని; మార్కండేయుండు; కోప్పికిన్; చెప్పెను+అని; చెప్పినన్=ఇట్లుధర్మపథులు జైమినితో చెప్పగా (ముందున కన్వయము)

క. జైమిని యా దివ్యఖగ

గ్రామణులం జూచి వేడ్క ♦ గడలుకొనంగా

నామీద వరూధిని విధ

మే మయ్యె నెఱుంగఁ జెప్ప ♦ రే నా కనుమన్.

78

టీ: జైమిని; ఆదివ్యఖగ్రామణులన్ = ఆదివ్యమైన సకల కేవలము; చూచి; వేడ్క = కుతూహలము; కడలుకొనంగాన్ = అనిశముంపగా; ఆమీదన్ = అతర్వాత; వరూధినివిధము = వరూధిని యొక్కరీతి; ఏరు+అన్యున్ = ఏమై నది? నామన్; తెలియన్ = తెలియునట్లు; చెప్పరే = చెప్పము; అనుమాన్ = అనిమ తర్వాత (దీనికి మూడవరాశ్వాసములోని 'అవధంపును' గో అన్వయము.)

శా. నిస్తంద్రప్రతిభాసుధీనుతదిశో ♦ స్థిలద్యశశ్శీవధూ

హస్తాగ్రామలకాయమానమహనీ ♦ యాంభోజగర్భాండ పై

న్యస్తామోత్థరజోవృద్ధస్థితికృ ♦ స్థాగౌతమీమధ్యభూ

మ్యస్తాకోత్కలరాఘ్విరహరణి ♦ లావార్యశౌర్యోదయా. 79

టీ: నిస్తంద్ర = చురుకైన; ప్రతిభా = ప్రతిభకలవాడా! సుధీనుత = విద్యాం సులచే పొగడ బడువాడా! ఏరా+ఉన్మలత్ = నిక్కులంగువ్యాపించిన; యశః+ శ్రీవధూ = కీర్తిసంపదయను శ్రీయొక్క; హస్తాగ్ర = అంచేతియంగు; ఆనులకాయ మాన = ఉనరికకాయవంటిదగు; మహనీయ = గొప్పజైన; ఆంభోజగర్భ+ఆండ = (పద్మమునుండి పుట్టిన) బ్రహ్మాండము కలవాడా! స్థాగౌతమీ = కైవల్యసముదాయము వలన; ఉత్థ = పుట్టిన; రణః+ప్ర = పరాగముచే; స్థితి = కప్పబడిన; కృష్ణాగౌతమీ = కృష్ణాగౌతమీ (గోదావరీ) నగుల మధ్యభూగమందలి; అస్తా = గొప్ప జైన; ఉత్కలరాట్ = ఉత్కల నేతపు రాజయొక్క; పురీహరణి = సట్టణమును హరించుటయను; గీలా = విలాసమునంగు; అవార్య = నివారింపరాని; శౌర్య+ ఉదయా = శౌర్యగమ్యుధికలవాడా!

తా: చురుకైన బుద్ధియు, పండితుల పొగడయు, బ్రహ్మాండమును వ్యాపించిన కీర్తియు కలిగి, కృష్ణా గోదావరీ మధ్యభూమి నాక్రమించి ఉత్కల రాజధాని నాక్ర మించిన శౌర్యము కలవాడా! అలం. అతిశయోక్తి, రూపకమును.

క. బిసరుహనయనా నవవిధ

కుసుమాయుధ యవధికుధర ♦ కూటాంచలభూ

విస్మమరతేజశ్శంపక

భసలదసత్కీర్తిమలిన ♦ పరిపంథిన్యసా.

80

టీ: బిసరుహనయనా = పద్మములవంటి నేత్రములకల శ్రీలకు; నవవిధకుసు మాయుధ = క్రొత్తరకపు ముగ్ధుడు! అవధికుధర = చక్రవాళి పర్యవేషముయొక్క; కూట+అంచలభూ = శిఖరపుకొనల యందలి భూమిని; విస్మమర = వ్యాపించిన;

తేజః+చంపక = తేజస్సును సంపెంగ పువ్వులకు; భసలత్ = తుమ్మెదలకు; అనత్కిర్తి = అపకీర్తిచేసగు; మలిన = మాలిన్యముకల; పరిపంథిన్యపా = శత్రురాజులు కలవాడా! ఆలం. రూపకము.

తా: చక్కదనమున మన్మథునివంటివాడై స్త్రీలను మోహింప జేయువాడును, అంతాలోకపర్వతమువలకు వ్యాపించిన తేజస్సుచే పరాభూతులైన శత్రువులు కలవాడా!

—: కవిరాజవిరాజితము:—

సల నృగ రంతి భగీరథ భారత ♦ నందన కల్ప యనల్పయశ
సృష్టుకితలోక విలోకివహూజన ♦ సూనశరాసన మానఖనీ
ప్రళయఘనాఘనఘోషజయానక ♦ భాంకృతిభీమచపేటలుత
తృలబరిగీకటకక్షీతిరక్షక ♦ కన్నడరాజ్యరమారమణా. 81

టీ: సల...కల్ప = నలుడు; నృగుడు, రంతిచేవుడు, భగీరథుడు, భరతవీరులగు ధర్మరాజులబోలినవాడా! అనల్పయశః = ఎక్కువ కీర్తిచే; చులుకిత = పుడిసిలిగో లోనికి తీసికొనబడిన; లోక = లోకములు కలవాడా! విలోకివహూజన = చూచెడి స్త్రీజనములకు; సూనశరాసన = మన్మథునివంటివాడా! మానఖనీ = అభిమానమునకు గనివంటివాడా! ప్రళయ...రక్షక-ప్రళయఘనాఘన = ప్రళయకాల మందలి మేఘ ములయొక్క; ఘోష = ధ్వనివంటిధ్వని కల్గిన; జయ+అనక = జయభేరియొక్క; భాంకృతి = 'భాం' అను; భీమచపేట = భయంకరమైన చెంపచెబ్బచే; లుతత్ = నేలపై పొరలెడి; కలబరిగీకటకక్షీతిరక్షక = కలబరిగియును కోటయొక్క రాజుకలవాడా! కన్నడరాజ్యరమారమణా = కన్నడరాజ్యలక్ష్మికి భర్తయైనవాడా!

ఇదిశ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహసర్వతోముఖాంక సంకజాక్ష
పాదాంబుజాధీనమానసేందిందిర నందవరపురనంశోత్తంస
శతకోపతాపసప్రసాదాసాదిత చతుర్విధకవితా మతల్లి
కాల్లసానిచొక్కయామాత్యపుత్ర పెద్దనార్య
ప్రణీతంబైన స్వాగోచిషమనుసంభవం
బనుమహాప్రబంధమునందు

ద్వితీయాశ్వాసము

సంపూర్ణము.

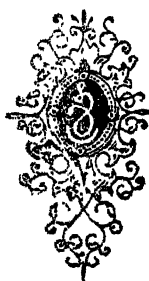
—(★)—

శ్రీ

స్వారోచిష మనుచరిత్రము

(టీకాతాత్పర్యసహితము)

తృతీయాశ్వాసము



వేంకటేశపదప

ద్వావేశితసదయహృదయ ♦ హరనిటల నట

త్వావశఘరిభావిమహాః

ప్రావృతనిఖలాశ కృష్ణ ♦ రాయమహేశా.

1

టీ: శ్రీ వేంకటేశ = లక్ష్మీయతుడగు వేంకటేశ్వరస్వామియొక్క; సదయహృదయ = సద్గుణములవంటి హృదయమును; ఆవేశిత = లగ్నము చేయబడిన; సదయ హృదయ = దయతో కూడిన మనస్సు కలవాడా! హరి = శివునియొక్క; నిటల = ఫలమింగ; నట = నటించెడి; సావక = అగ్నిని; పరిభావి = తిరస్కరించుమించెడి; మహా = భేదస్సుచే; ప్రావృత = వ్యాపించుడిన; నిఖల + అ = అన్నిదిక్కులవారూ! కృష్ణరాయమహేశా = శ్రీకృష్ణదేవరాయా! ఆలం. ఉపను.

వ. అవధరింపు మమృహాత్మనకుఁ బక్ష లిట్లనియె.

2

టీ: అవధరింపును = చిత్తగింపును; అ + మహా + అత్మనకున్ = అజ్ఞామిని; పక్షులు; ఇట్లు + అనియెన్ = ఇట్లుచెప్పెను.

శా. ఆభూదేవకుమారుఁ డేగినఁ దదీ ♦ యానూనరమ్యాకృతిం
దా భావంబున నిల్పి యంగభవకో ♦ డంకోగ్రహార్యీరవ
క్షోభాకంపితధైర్యయై యలఁత న ♦ చో నిల్వ కచ్చెల్వ త
దూభృత్తేఖలవెంటఁ గానలఁ బడిన్ ♦ దుఃఖాభినిర్మగ్నయై. 3

టీ: ఆధూచేవ తుమారుడు = ఆద్రవరుడు; ఏగినన్ = వెళ్లగా; ఆ + శ్వా = ఆశ్వా; తాన్ = తాను; తనీయ = ఆద్రవరుని సంబంధమైన; అనూన = కొప్పవైన; రిమ్యు + ఆకృతిన్ = సుందరమైన ఆకారమును; భావంబునన్ = మనస్సునను; నిల్పి; అంగభవ = మన్మథునియొక్క; కోవండ = భనుస్సుయొక్క; ఉగ్రహస్తీరవ = భయంకరమైన గారిమోతవలని; వీధి = కలతచే; ఆకంపిత = కదల్చబడిన; ధైర్యయై = ధైర్యముకలచై; అలంతక = ఆయాసముచే; గుఃఖ + అధి = గుఃఖమును సముద్రములో; నిర్మగ్నయై = మునిగినచై; అవోన్ = అక్కడ; నిల్వలేక; తత్ = ఆ; భూభృత్ + మేఖలవెంటన్ = పక్షితును నడిద్రవజేయు వెంటడిని; కానలబడిన్ = అడవియొద్దను నుండు. (ముందున కన్వయము.)

తా: ఆద్రవరుడట్లుపోగా వరూధిని మన్మథబాణాఘాతముల కాగలేక అతనినే ఛానించుచు, దిగువత్కి, అక్కడ నిల్వలేక అడవుల వెంటపడి...

క. తిరుగుచు ధరణీసురవరుఁ

డరిగిన చొప్పరసి యరసి + యటఁ గానక యూ

హరిణాంకముఖ సఖీజన

పరివృతయై మగిడి వచ్చి + భావములోనన్

4

టీ: తిరుగుచున్; ధరణీసురవరుడు = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడు; అరిగినచొప్ప = వెళ్లినచొప్ప; అరసియరసి = తెగవెడకి; అట = అక్కడ; కానక = చూడలేక; ఆ హరిణ + అంకముఖి = లేడిచిహ్న గాకల చంద్రుని వంటి ముఖముకల వరూధిని; సఖీజన పరివృతయై = (తన్ను వెడకుచు వచ్చిన) చెలికత్తెలతో కూడుకొని; మగిడివచ్చి = మరలి యింటికివచ్చి; భావములోనన్ = మనసులో. (ముందున కన్వయము)

తా: అడవులలో తిరుగుచు తెగవెడకినది. అతడు కన్నడలేగు. తన్ను వెడకుచు వచ్చిన చెలికత్తెలతో కలిసి తిరిగి యింటికి వచ్చినది.

ఉ. అక్కట వాఁడు నాతగుల + మాటడి సేసి దయావిహీనుడై

చిక్కక తోచి పోయె దరి + జేరఁగరాని వియోగసాగరం

నెక్కడ నీఁదుదాన నిక + నీకొఱనోములు నోచినట్టి నే

నెక్కడ వానికొఱి లది + యెక్కడ హా విధి యేమి సేయుదున్.

టీ: అక్కట = అయ్యో! వాడు = ఆద్రవరుడు; నాతగులము = నాప్రేమను. అణిడిసేసి = వ్యర్థముచేసి; దయావిహీనుడై = కరుణమాలినవాడై; చిక్కక = (నాకు) యంగక; గ్రోచి = నన్నుగ్రోచి; పోయెన్ = వెళ్లిపోయెను; ఇకన్ = ఇంక; దరిన్ = బిడ్డను; చేరగన్ + రాని = చేరుటకు శక్యముకాని; వియోగసాగరంబు = విరహమును సముద్రమును; ఎక్కడన్ = ఎంతని; ఈదుదానన్ = ఈదగలను; ఈకొఱనోములు = ఈతక్కువయైనవ్రతములు; నోచినట్టిసేమ = చేసినసేమ; ఎక్కడ? వానికొఱి = ప్రవరుని కాగిలింత; అది; ఎక్కడ? ఈ గెండును తుడతవు. హా! విధి = వైకమా! ఏమిసేయుదున్ = ఏమిచేయుదును.

తా: అప్రవరుడు నా ప్రేమను కాదని నన్ను త్రోసివేసి పోయెనే. నేనెట్టి విరహ సముద్రము నీదగలను? కోరికతీరుటకు సరిపోని నోములు నోచిన నాకును అతని కాగిలికిని ఎంతదూరము? నాకికకోరిక తీరునా? అలం. పరిణామము. విషమము.

ఉ. కమ్మనికుండనంబు కను ♦ గందనిమే నెలదేటి దాటులన్
బమ్మెరవోవఁ దోలు దెగ ♦ బారెడు వెండుక లిందుబింబముం
గిమ్మన నీదు మోము గిరి ♦ కేళిపులు మూపులు కౌను గాన రా
దమ్మక చెల్లవానివిక ♦ చాంబకముల్ శతపత్రజైత్రముల్. 6

టీ: అమ్మక చెల్ల = ఆహా! వాని = అప్రవరునియొక్క; కనుగందనిమేను = పసలేదని శరీరము; కమ్మనికుండనంబు = పరిమళించెడి మేలిమి బంగారము. బెగ బారెడు వెండుకలు = నిండుగా బారెడున్న జుట్టు; ఎలదేటిదాటులన్ = పడుచు తుమ్మెదల బారును; బమ్మెరవోవన్ = భ్రమపడునట్లుగా; తోలున్ = తరుమును; మోము = ముఖము; ఇంగుబింబమున్ = చంద్రబింబమును; కిం+అననిదు = ఏమి అనినియ్యదు; మూపులు = భుజముల పైభాగములు; గిరికేళులు = పర్వతశిఖరములు-ఎత్తైనవి; కాను = నడుము; కానరాదు = కన్నడదు; వికచ+అంబకముల్ = వికసించిన (విశాలమైన) కన్నులు; శతపత్రజైత్రముల్ = నూరు చేతులుకల పద్మములను జయించు స్వభావము కలవి. ఉపమాత్పేక్షా రూపకాతి శయోక్తులలంకారములు.

తా: ఆహా! వాని అందమేమని చెప్పుదును? వాని శరీరము పరిమళించెడి బంగారమే. జుట్టు తుమ్మెదల బారువలె తెగ బారెడున్నది. ముఖము చంద్రబింబమును మించినది. భుజ శిరిస్సు లెత్తుగా నున్నవి. కన్నులు విశాలముగా తమ్మెదల వలె నున్నవి.

ఉ. చొక్కపుర్రాయమున్ మిగుల ♦ సోయగముంగలప్రాణనాయకుం
దెక్కుడు వశ్యతన్ రతుల ♦ నేకట దీర్చి సమేళ మొప్పగా
నక్కున గారవించి ప్రియ ♦ మందగ నోచనియింతి దైన యా
చక్కదనం బదేమిటికి ♦ జవ్వన మేటికిఁ బ్రాణ మేటికిన్. 7

టీ: చొక్కపుర్రాయమున్ = నిండుయావనమును; మిగుల్ = మిక్కిలి; సోయగమున్ = అందమును; కలప్రాణనాయకుండు = కలిచప్రియుడు; ఎక్కుడు వశ్యతన్ = మిక్కిలి స్వాధీనతతో; రతులన్ = సంభోగములంగు; ఏకటన్ = కొరికను; దీర్చి = నెరవేర్చి; సమేళము = ఏకమగుట; ఒప్పుగాన్ = ఒప్పునట్లు; అక్కునన్ = రొమ్మునంగు; గారవింపన్ = ముద్దుచేయుగా; ప్రియమందగన్ = ప్రేమను పొంగునట్లు; నోచనియింతిదైన = అదృష్టములేని శ్రీదగు; అచక్కదనంబు = అవ్యర్థమగునందము; అది; ఏమిటికిన్ = ఎందుకు? జవ్వనము = యావనము; ఏటికిన్; ప్రాణము = బ్రతుకు, ఏటికిన్ = ఎందుకు? వ్యర్థమని భావము. అలం. అప్రస్తుత ప్రశంస.

తా: అందము, పడుచుదనముకల శ్రీకి, తాను వలచిన పురుషుడు చెప్పు చేతలలోనుండి, కోరినకోర్కెలు తీర్చుచు కొమ్ముపై కొమ్ము నదిమి కాగిలించుకొని ముద్దు చెల్లించునట్లుండుటకు నోచుకొని, శ్రీయొక్క చిక్కదనము, యావనము, బ్రతుకును వ్యర్థములు.

ఉ. ఎంతతపంబు చేసి జని ♦ యించినవారొకొ ముర్త్యభామినుల్
కాంతుఁ డవజ్ఞ చేసినను ♦ కాయము వాయుదు లే నమర్త్యునై
చింతల వంతలం జివికి ♦ సిగ్గటితిన్ మృతి లేనినాడు చె
ల్వొంతయు శూన్యగేహమున ♦ కెత్తిన దీపిక యయ్యె నక్కటా! రి

టీ: ముర్త్యభామినుల్ = మనుష్యశ్రీలు; ఎంతతపంబునేసి = ఎంతఘోరతపస్సు చేసి; జనియించినవారొకొ = పుట్టినాగో; కాంతుడు = భర్త; అవజ్ఞ + చేసినను = అవమానము చేసినచో; కాయము = శరీరమును; వాయుగురు = విడుతురు. ఏన్ = నేను; అమర్త్యునై = దేవతాశ్రీలై; (చావులేనిదానై) చింతలన్ = విచారముచేత; వంతలన్ = సంతాపముచేత; చివికి = చిక్కి; సిగ్గటితిన్ = సిగ్గలేని దానైతిని; అక్కటా! మృతిలేనినాడు; చెల్లు = అందము; ఇంతయున్ = ఉన్నదంతయును; శూన్యగేహమునకున్ = పాడుపడిన యింటిలో; ఎత్తినదీపిక = వెట్టిన దీపము; అయ్యెన్.

తా; మనుష్యశ్రీలు చావు కలవారు కనుక ప్రియులు కొంచెము అవమానము చేసినచో శరీరము విడుతురు. నాకు చావు లేనందున ఎంత ఆవమానము వచ్చినను నహించి, క్రుంగి, కృశించి సిగ్గలేక బాధలు పడుచున్నాను. అయ్యో! కోరికతీరని నాఅందము పాడుపడిన యింటిలో వెట్టిన దీపమువలె యన్నది. ఎవరానంగించినది నానూనవనము? చావు కల్గిన మనుష్యశ్రీలెంత తపస్సు చేసిగో కదా! అలం. ఉత్ప్రేక్ష, లేశము, పరికరాంకురము, నిదర్శనయును.

వ. అని వితర్కించుచు గిించుదనంబునఁ బునఃపునః పరిభవ కారియై కాటియం బెట్టి సిరిపట్టి బెట్టెయం గాఁడి చనునలరంపకట్టియల గుట్టు చెడి వెచ్చవెచ్చనై హెచ్చి విచ్చలవిడిం గాయు నుద్దామ విరహదవదహనదాహంబున దేహంబు తల్లడిల్ల మల్లడిగొని పెల్ల డరు నిట్టూర్పుగాడ్చు విసరులం గసరైత్తి యంతకంత కంతరంగం బున నింతంతసరాక పొంగి చింతాసాగరంబు వేగిరంబ వెల్లివొడిచె ననం దుడిచిన నడంగక సారెకుం దారకల నీరిక లెత్తుపొగరన నిగ నిగ లినుమడిగ నిగుడ మిగులు వగల బుగులుబుగులున నెగసి యెగసి యొప్పులకుప్పులగు తెప్పలం జిప్పిలుకాటుక లప్పళించి కరంచి దర దళదరుణ కమలదళశోణంబులగు దృక్కోణంబులం దిగువారు

కన్నీరు చెన్నారు కర్ణద్వయాగోళంబులునిండి తనుతాపతప్తం బగు హాటకతాటంక యుగళంబునంబడి క్రొంబాగలెగయింప బిసకిసలయ సగంధం బగుమణిబంధంబునఁ జికురబంధంబుఁ జేర్చికొని పొరలం చుటిమిన విరు లురుల నరవిరిసి కలిసి యిరులుకొను గరగరని నెఱికులులు గుఱిగడవఁ బెరిగిన వగుటంజేసి రాసిపడి మెయినుమాసి కొని గ్రహగణంబులం జెన్నగు మిన్నువిటిగి పయింబడిన నడువున బెడంగువడఁ గలయం దలకొను పులకములకపయిరునకుం బాఱు దుర్వారవారపూరంబనం గ్రమక్రమంబున నంగంబులం గ్రమ్ము చెమ్మటల మిన్నేటి పెన్నేటి వజ్రున మునుంగకుండ సవరించిన మిం చుకుంభస్థవంబనం బిభ్రోష్టోత్తరీయంబై బయలువడి యబ్బురపు గుబ్బచనుదోయి నిబ్బరంపుమెఱుంగు లీనం గుపిత హరనయన శిఖి శిఖాధస్తీకృతస్మరవిరహ శోకంబునంబడి చందురునిం బట్టుకొని యడలు రతిరమణి చందంబునం గుసుమితలతా నిశాంత శశికాంత వేదికాంతరంబున మేను సేర్పి వివిధ దశాంతరంబుల వేఁగుచుండె నంత.

టీ: అని; వితర్కించుచున్ = అలోచించుచు; క్రించుదనంబునన్ = నైచ్చ ముచే; పునః పునః = మాటిమాటికి; పరిభావకారిన్లు = తిరస్కారము చేయునట్లే; కాణియందెట్టు = బాధించు; సింపట్టి = మన్మథుడు; బెట్టు + పున్ = ఎక్కువగా బాగునులేయగా; కాడి = నాటి; చను + అలరు + అంపకట్టియలన్ = దూరికొనుపోవు పువ్వుబాణములచే; గుట్టుచెడి = గుట్టుగా నుండుటమాని; వెచ్చవెచ్చనై = గోరు వెచ్చనై; హెచ్చి; విడి + విడి = విచ్చలవిడిన్ = ఎక్కువగా; కాయ = కానెడి; ఉద్దామ = ఎక్కువైన; విరహదవదహన = వియోగమున దహియొక్క; దాహంబునన్ = తాపముచేత; దేహంబు; తల్లడిల్లన్ = బాధపడగా; మల్లడిగొని = క్రిక్కిరిసి; పెల్లు = మిక్కిలి; అడగు = అతిశయించు; నిడు + ఊర్పు = దీర్ఘమైననిశ్వాసము యొక్క; గాలివిసరులన్ = గాలివిసరుటలచే; కసరు + పత్తి = తుహనులేగి; అంత కంతకున్ = అప్రభుప్రటికి; అంతరంగంబునన్ = మనసులో; ఇంతంతరాక = హద్దు లేక; పొంగి; చింతాసాగరంబు = దుఃఖమునెడి సముద్రము; వేగరంబు = వెంటనే; వెల్లి + పొడిచెనన్ = ప్రవహించెన్ అనునట్లు; తుడిచిన్ = గుడ్డతో ఒత్తినను; అడంగక = ఆగక; సాగకున్ = మాటిమాటికి; తారకలన్ = నల్లగుడ్డనుండి; తారక రెత్తు = పుట్టునట్టి; పొగరు + అనన్ = నల్లరంగో అనునట్లు; నిగనిగలు = కాంతులు; ఇరుమడిగన్ = రెట్టింపుగా; నిగుడన్ = వ్యాపించగా; మిగులువగలన్ = ఎక్కువైన విచారములచే; మిగులుమిగులునన్ = బుగబుగమని; ఎగసి = పైకివ్యాపించి; ఒప్పుల కుప్పులు = అంచలరాసులైన; జెప్పులన్ = కనురెప్పులనుండి; చిప్పిలుకొటుకలు =

పైకికమ్మ కాయకలు; అప్పించి=అక్రియించి; కరంచి=కరగించి; దరదశతో=
 కొద్దిగా వికసించుచున్న; అరుణ కమలదళ=ఎర్రతామర లేకులవలె; శోణంబులగు
 =ఎర్రపైక; ద్యౌః+కోణంబులన్=కనుకొనలనుండి; నిగువాలుకన్నీరు = క్రిందికి
 గిజ్జాలు కన్నీరు; డెన్నోగు=అందమైన; కర్ణద్వయా = గెండుచెవులయొక్క;
 గోళంబులు=రంధ్రములు; నిండి; తనుతాపతప్తబగు=శరీర తాపముచేతపింపబడిన;
 హేతుక తాబంక యుగళంబునన్=బంగారు కమ్మలజతనిూడ; పడి=చింది; క్రొత్త
 +పొంగలు=క్రొత్తపొంగలు; ఎగయింపన్=పైకిలేపగా; బిరకినలయగంధంబగు=
 తామర మొలకలను పోలిన; మణిబంధంబునన్=మణికట్టుపై; చితురబంధంబున్=
 కొప్పును; చేర్చుకొని=పెట్టుకొని; పొరలన్=పొరలగా; తుటిమినవిరులు=కొప్పులలో
 మునుగుకొన్న పూలు; ఉరులన్=రాలగా; అగిరిని=నగము నిడిపోయి; కలిసి
 =వ్యాపించి; ఇరులుకొను=చీకట్లుక్రమ్ము; గరగని సెటికొరులు = అందమైన
 బట్ట; గుడికడవన్=లక్ష్మీసుదామనట్లు; పెరిగినగుటండేసి=పెరిగించిన; రాశి
 వడి=ప్రోత్తై; మెయిన్=చేహమున; మాసికొని=క్రమ్ముకొని; గ్రహణంబులన్
 =గ్రహముల గుంపులతో; చెన్నగుమిన్ను=అందమైన ఆకౌశము; నిగిపయిబడిన
 వసువునన్=విరిగిపొడవడినట్లుగా; చెడంగువడన్=అందగించగా; కలయన్=అంత
 టను; తలకొను=పుట్టెడి; పులకమొలకపగురునకున్=గరిపాటును మొలిచెడి సస్య
 గునకు; పాటు=ప్రవహించు; దుర్వార=అడ్డులేని; వారిపూచంబున్=నీటిప్రవా
 హమునునట్లు; క్రమక్రమమ్మనన్=వరుసగా; అంగమ్ములన్=అవయవములంగు;
 క్రమ్ము=వ్యాపించు; చెమ్మటల=చెమటలను; మిన్నేటిపన్నీటివట్టునన్=ఆకౌశ
 గంగ వరదలంగు; మునుగకుండన్ = మునుగకుండునట్లు; సవరించిన=కూర్చిన;
 మించుకుంభప్రపంబునన్=మంచికడవలను తెప్పయొయన్నట్లు; పరిధ్రష్ణ = జారిన;
 ఉత్తరీయంబై =వైదగలవై; బయలువడి=బయటపడి; అబ్బురపునిచ్చెంపు=అగ్నిత
 మైన అందముగల; గట్టిగుబ్బ=పెద్దవైవట్టువైన; చనుంగవ = స్తవద్వయము;
 నిబ్బరపుమెఱుంగులు=ఎక్కువ కాంతులు; ఈనన్=పుట్టించుచుండగా; రుశిత=
 కోపించిన; హర=శివునియొక్క; నయనశిఖిశిఖా=కన్ను గానున్న అగ్నిజ్వాలచే;
 భస్మీకృత=బూడిదగాచేయబడిన; స్మరవిరహశోకంబునన్=మన్యునిదులేని గుఱు
 యుచే; చంగురునిన్=చంద్రుని; పట్టుకొని; అడలు=గుఱుచించు; రతిరమణీనందం
 బునన్=రతిభేదవలె; కుసుమితి=పూచిన; లతానికాంత=బాదలంటిగాండలి; శశి
 కాంత=చంద్రకాంతమణులతో కట్టిన; వేదిక+అంతరంబునన్ = అరుగుమధ్యన;
 మేను+చేర్చి=శరీరమువాలి; వివిధ=పలుకములైన; దశా+అంతరంబులన్=
 అవస్థలచే; వేగుచున్=బాధపడుచు; ఉండెన్=ఉండెను; అంతెన్=అప్పుడు.

చ. తరుణి ననన్యకాంత నతి ♦ దారుణపుష్పశీలీముఖవృధా

భరవివశాంగి నంగభవు ♦ బారికి నగ్గముసేసి కూర్చుండై

యరిగె మహీసురాధముఁ డ ♦ హంకృతితో నని రోషభీషణ

స్ఫురణవహించెనో యన నభోమణి దాల్చె గమాయదీధితిన్. 10

టీ: తరుణిన్ = పశుచుదానిని; అనన్యకాంతన్ = పరునిబాధ్యకానిని; అతి దారుణ = మిక్కిలిదారుణమైన; పుష్పశరీముఖ = కుసుమబాణునియొక్క; వృధాభగ = యాభాతికయగుచే; వివశ = వశముతప్పిన; అంగిన్ = శరీరముకలదానిని; అంభవ పాణిన్ = మన్మథబాధకు; అగ్గమునేసి = లోబరిచి; క్రూరుడై = నిర్దయుడై; మహి ముఁగి అధమము = బ్రాహ్మణాధముడు; అహంకృతితోన్ = అహంకారిముగో; అరి కాన్ = పెట్టెను; అని; రోష = కోపముచే; భీషణ = భయంకరమైన; స్ఫురణన్ = కాంతిని; వహించెగో; అనన్ = అనునట్లు; నభః + మణి = సూర్యుడు; కషాయదీధ తిన్ = ఎర్రనికాంతిని; తాల్చెన్ = ధరించెను.

తా: సూర్యుడు సంధ్యాకాలముచే ఎర్రనికాంతి వహించినాడు. అట్లేన్న వచనాః - పరశ్రీ కాంతున భోగ్యమైన పశుచుదానిని దారుణబాధకు లోనుచేసి నిర్దయుడై ప్రమదుడు పెట్టెనేనుని కోపించినట్లున్నాడు సూర్యుడు. అలం. పరికరము, ఉత్పేక్ష, కావ్యలింగమును.

సీ. ఉరుదరీకుహరసు ♦ ప్రోత్సాహార్థముల్

రురవారిశోణిత ♦ శంకర ద్రావ

వనకుంజమధ్య శా ♦ ద్వల చరన్మృగపంక్తి

దావపానకభీతి ♦ దల్లడిల్ల

నాశ్రమాంతర భూరు ♦ హాగ్రముల్ మునికోటి

బద్ధకాషాయ వి ♦ భ్రాంతిఁ జూడ

ఘనసానుశృంగశృంగ ♦ గాటకంబుల గాంచి

యమరులు సేమాది ♦ యనుచు వాలఁ

గీ. గానెఁ బేళలదుచిఁ గింతు ♦ కప్రవాళ

ఘుస్పృణకిసలయకంకేళి ♦ కుసుమగుచ్ఛ

బంధుజీవ జపా రాగ ♦ బాంధవంబు

లన్నగంబున జరగారు ♦ గాతపములు.

11

టీ: ఉరుదరీకుహర = పెద్దగుహలను కలుగులనుండి; సుప్ర + ఉత్త = నిద్రించి లేచిన; శార్దూలముల్ = పెద్దపులులు; రురవారిన్ = సెలయేటినిటిని; శోణితశంకన్ = రక్తమును భ్రాంతిగో; త్రావన్ = త్రాగుచుండగా; వనకుంజమధ్య = అడవిపొదల మధ్యనున్న; శాద్వలచరిత్ = పచ్చికబయళ్ల లోతిరిగెడి; మృగపంక్తి = లేళ్లగుంపులు; దావపానకభీతిన్ = దావాన్నియను భయముతో. తల్లడిల్లన్ = భయపడగా; అశ్రమ + అంతర = అశ్రమము మధ్యలోనున్న; భూరుహ + అగ్రముల్ = చెట్లచివరలను; మునికోటి = మునులు; బద్ధ = కట్టబడిన; కాషాయవిభ్రాంతిన్ = కాషాయవస్త్రములను భ్రాంతిగో; చూడన్ = చూడగా; ఘన = గొప్పవైన; సాను = చరియలను; శృంగ గాటకములన్ = విభరభూములను; కాంచి = చూచి; అమరులు = దేవతలు;

హేమాద్రియనుచన్ = మేయపశ్యతమని; వాలన్ = క్రిందికినిగా; ఆ+నగంబు
నన్ = ఆపర్యతమంగ; కింశుకప్రవాళ = మోగుగచిగుళ్లు; ప్రవాళ = పగడములు;
ఘృసృణ = తుంకుమపువ్వు; కిశలయ = చిగుళ్లు; కంకేశీకుసుమగుచ్ఛ = ఎర్రనిఅశోకపు
పూలగుత్తులు; బంధుజీవ = మంకెనపువ్వులు; జపా = దాసానిపువ్వులు-వీటియొక్క;
రాగ = ఎరుపునో; శాంధవములు = బంధువులైనవి-సాటివచ్చునవియైన; జరత+
అరుణ+ఆతపములు = ముసలి నూర్చుని ఎండలు; శేఖలరుచిన్ = నేడేలేనికాంతిగో
కాశన్ = ప్రకాశించెను.

తా: సూర్యస్తమయ సమయమున కాయునెండచే వస్తువులన్నియు నెర్ర
నైనవి. అందుచే కట్టిన భ్రాంతిని వర్ణించు చున్నాడు. గుహలలో నిద్రించిలేచిన
వెద్దప్తులు నెలకొనిపోయిన చూచి రక్తప్రవాహమని త్రాగుచున్నవి. పొదలమధ్య
నున్న పచ్చిక బయలులలోనున్న లేళ్లమందలు దావాగ్ని వ్యాపించినదని పారిపోవు
చున్నవి. మునులు చెట్లచిగుళ్లుచూచి తా మారవేసిమరచిన కావిబట్టలని చూచు
చున్నారు. దేవతలు పర్యతముమీది శిఖరప్రాంతములను మేరుప్రదేశములని దిగు
చున్నారు. అట్లుభ్రాంతి కల్గినట్లు సంధ్యాకాల ము నెండ చల్లగాకాయుచున్నది.
ఉపమా, భ్రాంతి మదలంకారములు.

శా. శ్రేణుల్ గట్టి నభోంతరాళమునఁ బాఁతెం బడ్డ లుష్ణాంశు పా
పాణవాతము కోష్ఠ మయ్యె మృగతృప్త స్థావార్థు లింకెన్ జపా
శోణం బయ్యెఁ బతంగబింబము దిశా స్తోమంబు శోభాదరి
ద్రాణం బయ్యె సరోజపండములు నిద్రాణంబు లయ్యెం గడున్.

టీ: పక్షులు; నభః+అంతరాళమునన్ = ఆకాశము మధ్య; శ్రేణుల్ గట్టి =
బారులుతీరి; పాపాన్ = వెళ్లెను; ఉష్ణాంశుపాపాణవాతము = సూర్యకాంతిగుణలు;
కోష్ఠము = గోరువెచ్చనిది; అయ్యెన్; మృగతృప్తస్థావార్థులు = ఎడమపులనెడి సము
ద్రములు; ఇంకెన్ = ఇగిరినవి; పతంగబింబము = సూర్యబింబము; జపాశోణంబు =
దాసానిపుష్పమువలె నెర్రనిచై; అయ్యెన్; దిశాస్తోమంబు = దిక్కుల సమదా
యము; శోభాదరిద్రాణంబు = శోభతోదరిద్రమైనది; (శోభలేనిని) అయ్యెన్; సరోజ
పండములు = పద్మములతోపులు; కడున్ = మిక్కిలి; నిద్రాణంబులు = ముకుళించు
నవి; అయ్యెన్.

తా: పక్షులు బారులుతీరి గూళ్లకు వచ్చుచున్నవి. ఎండచే వెచ్చగిలిన సూర్య
కాంతమణులు చల్లబడినవి. ఎడమపులింకినవి. సూర్యబింబమెర్రనైనది. దిక్కు
లంగు కాంతి తగ్గినది. పద్మములు ముకుళించుకొని పోవుచున్నవి. అలం. స్వభా
వోక్తి, సరిణామము, ఉపమయము.

క. తరణి యిదె కుంకుచున్నాఁ

డరుడెమ్మని చంద్రుఁ బిల్వ ♦ సరిగెడు రజసి

తరుణీమణిమాతిక లన

సరిగెం దూర్పునకు నీడ ♦ లతిదీర్ఘములై.

టీ: తరణి=నూర్వడు; బ్రహ్మ=బ్రహ్మ; క్రుంకుచున్నాడు=అస్తమించుచున్నాడు; అరుచియ్యు=రమ్ము; అని=అనిచెప్పి; చంగ్రన్=చంగ్రని; పిల్లన్=పిల్లుటకై; అవిగాడు=వెడ్డడి; రజనీతరుణిమణి=రాత్రియను శ్రీయొక్క; మాతికలనన్=మాతికలననట్లు; నీడలు; అతిదీర్ఘములై=మిక్కిలిపొడవై; నూర్పునకు=నూర్పుచిమ్మనకు; అనియ=నల్లని.

తా: రాత్రియను శ్రీ ప్రాద్ధక్రమంకగానే రమ్మని తనప్రియుడగుచంగ్రను కలువంపెడి మాతలను నట్లుగా మనుష్యులు మొదలైనవారి నీడలు తూర్పునకు పొడచగా సాగుచున్నవి. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. క్రుంకై నవరాంబురాళిం

బంకజబంధుడు తనీయ ♦ బడబాముఖు నీ

తాంకురితకుతుకరద్దని

రంకుశవేగావహృతశ ♦ తాంగుడుం బోలెన్.

12

టీ: పంకజబంధుడు=పద్మములకు చుట్టమైన నూర్వడు; అపర+అంబురాళిన్=పటమటి సముద్రములో; తనీయ...బోలెన్-తనీయ=ఆసముద్రము సంబంధమైన; బడబా=అడుగుద్రము యొక్క; ముఖపీఠ=ముఖమును చూచుటచే; అంకురిత=పుట్టిన; కుతుక=వేడుకకల; రథ్య=గుర్రములచే; నిరంకుశవేగ=ఎక్కువ వేగముచే; అవహృత=లాగబడిన; తాంగుడుబోలెన్ = రథము కలవాడువలె; క్రుంకెన్=అస్తమించెను.

తా: నూర్వడు పటమటి సముద్రప్రాంతమున కేగుసరికి ఆసముద్రములోనున్న బడబయను నాడుగుద్రము యొక్క ముఖమును చూచి దానిని కలియు కోరికతో చురుకుగ గుర్రములు రథమును లాగానా యనునట్లు త్వరగా చూచుచుండగ నేలొద్దు గ్రుంకెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

న. ఆసమయంబున.

14

టీ: ఆసమయంబునన్=ఆస్పృహ.

సీ. ఏవిహంగముం గన్న ♦ నెలుంగించుచును సారె

కును పైకతంబులం ♦ గూడఁ దారుఁ

దారి కిన్నోని యది ♦ తనజోడు గాకున్న

మెడ యెత్తి కలయంగ ♦ మింట నరయు

నరసి కన్నీటితో ♦ మఱలి తామరయెక్కి

వదన మెండంగ సరో ♦ వారి నద్దు

నద్ది త్రావంగ పైప ♦ కట్టిట్టు గన్గొని

ప్రతిబింబ మీక్షించి ♦ బ్రమసి యులుకు

గీ. నుటికి యెఱకలు దడియ వే ♦ తొక్కతమ్మి
కరుగు నరిగి రవంబుతోఁ దిరుగుతేంట్లఁ
బొడుచు ముక్కున మఱియును ♦ బోవు వెదక
సంజం బ్రియుఁ బాసి వగ నొక్క ♦ చక్కవాకి.

16

గీ. ఒక్కసక్రవాకి = ఆడుచక్రవాకపక్షి; సంజన్ = సంధ్యాకాలముంగు; స్రీమన్ = భర్తయైన మగపక్షిని; పాసి = విడిపోయి; వగన్ = విచారముతో; పైక తంబుంచ్ = ఇసుకతిన్నెలంగు; ఏవిహంగమున్ = ఏపక్షి నైనను; కనన్ = చూచినను; ఎలుగించుదున్ = కూచును; సారెకున్ = మాటిమాటికి; మాడన్ = కరియుటకై; తానున్ = వెళ్లును; తారి = దగ్గరగా వెళ్లి; కన్గిని = చూచి; అని = ఆపక్షి; తనలోడు రాసున్ = తనకు చెట్టుపైన పక్షి కానిచో; మెడనుత్తి = మెడనపైకెత్తి (తన కంటపక్షి పైకెత్తినేమోయని) మింటన్ = ఆకాశమును; కలయంగన్ = అంతటను; ఆరగున్ = వెదకును; అరసి = వెదకిచూచి; కన్నీటిగిన్ = కన్నులను పెట్టుకొని; నుటి; తామరయొక్క = తామరపువ్వుపైకెక్కి; వదనమెండన్ = నోరెండగా; నగోవారిన్ = కొలనులోని నీటితో; అద్దున్ = నోటిని నీ రాసునట్లు చేయును; అద్ది; త్రాంగున్ = త్రాగుటకు; పైపక = సహించక (ఇష్టపడక) అట్టిటకన్గిని = అటనిటు చూచి; ప్రతిబింబము = తననిడను; ఈక్షించి = చూచి; బ్రుమసి = బ్రూతిపడి; ఉలు కున్ = నీటిలోని కురుకును; ఉఱికి; ఎఱకలు = రక్కలు; తడియన్ = తడియగా; వేలొక్క తమ్మికిన్ = మరొక తామరపువ్వునకు; ఆరుగున్ = వెళ్లును; అరిగి; రవం బుతోన్ = కూయును; తిరుగుతేంట్ల = తిరిగెడి తుమ్మెదలను; ముక్కునన్ = ముక్కుతో; పొడుచున్ = (వాటి కూత తన కసహ్యముకొగా) పొడుచును. నుటి యును; వెదకన్ = వెదకుటకు; పోవున్ = పోవును; ఇంగు ఆడుచక్రవాక పక్షి యొక్క విరహవేదన వర్ణింప బడినది. చక్రవాక పక్షులు జంటలు వీడి సహింపలేని నీటిపక్షులు. బ్రాహ్మసంకుటతో వాటికి కన్ను లగపడవు. అందుచే బ్రాహ్మండగనే దగ్గరగా కలిసికొని యుండుటకు ప్రయత్నించును. అట్లు కరుచుని ప్రియునికై వెదకు చున్నది. స్వభావోక్తి, బ్రాంతి మదలంకారములు.

సీ. రవిబింబపతనదీ ♦ ర్ణవయోధిగర్భని

ర్ణతశేషఫణిఫణా ♦ రత్నరుచియొ

దివసావసానసం ♦ దీప్తాస్తగిరిశిఖా

జ్యోతిర్లతాప్రతా ♦ నాతపంబా

తపసభూర్దండని ♦ ర్దళితదిక్తటదృశ్య

కమలజాండకటాహా ♦ కనకఘ్రియొ

చండిశతాండవో ♦ త్వనసంభృతక్షపా

హస్తాగ్రిదీప గ ♦ భస్తిచయమొ

గీ. దాగ్విదానాచ్చిదావిని ♦ దాగ్విదానదవ

దంజనాలానమూలశ ♦ య్యావిధాన

వాగుకాఢోరకాకల్పి ♦ తోసుశోణ

మృత్తికారాశియో యన ♦ మెఱసె సంధ్య.

17

టీ: సంధ్య = సంధ్యాకాల మందలి మొదటి భాగము; రవి... రవియొక్క విభాగము = సూర్యవిభాగముయొక్క; పతన = పడుటచే; దీర్ఘ = విడిచివేయ; పయోధిగిర్భ = సముద్రగర్భమునుండి; నిర్లత = బయటికి వచ్చిన; శేషభాగి = శేషభాగముయొక్క; భాగా = పడగలమీది; రత్నరుచియొ = రత్నముల కాంతియో? దివస... ఆతపంబు-దివస + ఆవసాన = సాయంకాలమందు; సందీప్త = వెలుగుచున్న; అస్తగిరిభా = పడమటి కొండ శిఖరము లందలి; శోభితరత్నప్రతాన = వెలిగెడి తీగల గుంపు యొక్క; ఆ తపంబా = కాంతియో? తపన... ఘృణియొ-తపన = సూర్యునియొక్క; ధూర్ధండ = రథపు కాడిచే; నిర్దళిత = బ్రద్దలుచేయబడిన; నిక్షట = దిక్కుప్రక్కన; దృశ్య = కన్నందు; కమలజాండ = బ్రహ్మాండమనెడి; కటాహ = పెద్దకొగు (జేగిసా) యొక్క; కనకఘృణియొ = బంగారుకాంతియో? చండీశ... చయ మొ-చండీశ = నటరాజుయొక్క; తాండవ + ఉత్సవ = నృత్యమును సుత్సవమున; సంభృత = పట్టుకొనబడిన; తుపా హస్త + అగ్ర = రాత్రియను స్త్రీయొక్క చేతి చివరనున్న; దీప = దీపముయొక్క; గభస్తీచయమొ = కిరణ సముదాయమో? ద్రాక్... రాశియొ-ద్రాక్ = వెంటనే; విదాహ + చిదా = ఎక్కువ దప్పిని పోగొట్టుటయందు; వినిద్రాణ = మెలకువతో నుండు; మదవత్ = మదించిన; అంజన = పటమటి దిగ్గజముయొక్క; ఆలాన = కట్టు కర్రయొక్క; మూల = మొదట; శయ్యావిధాన = పక్కనేయుటయందు; వారుణ = వరుణుని సంబంధమైన; ఆఘోరణ = మావటి వానిచే; ఆకల్పిత = చక్కగా చేయ బడిన; ఉరు = వికాలమైన; శోణమృత్తికారాశియొ = ఎర్రనిమట్టిదిబ్బయో? అనన్ = అనునట్లుగా; మెఱసెన్ = ప్రకాశించెను; (మదమెక్కిన కొలది యేసుగునకు దాహ మెక్కువగుననియు, అందుకై ఎర్రమట్టిపై పరుండ బెట్టినచో వాహము తగ్గ ననియు గజకాస్త్రము)

తా: సాయంకాలమున సూర్యుడు పడుటతో పాయగావిచ్చిన సముద్రము నుండి పైకి ప్రసరించిన అది శేషుని పడగలమీది రత్న కాంతియొ, పడమటి కొండ శిఖరములపై సూర్యకాంతి తగ్గుటతో వెలిగెడి మెరుపుతీగల కాంతియొ, సూర్యుని రథము కాడి తగిలి బ్రద్దలైన దిక్కుప్రక్కన ప్రకాశించుబ్రహ్మాండమను పెద్దకొగు యొక్క కాంతియొ, శివతాండవవేళ రాత్రిచే పట్టబడిన దివిటిల కాంతియొ, పడ మటి దిగ్గజమునకు దప్పికకొగా అది తీరుటకై, మావటివాడు కట్టుకర్ర మొదటికి చేర్చిన ఎర్రమట్టిప్రోగో అన్నట్లుగా సంధ్యారాగము ప్రకాశించెను. అలం. ఉద్రేక్ష.

క. బహుళజలస్థవమాన

మృహిణాండము చెమ్మ యుటికి ♦ రూక్షౌర్కవిభా

రహితతఁ గాఁచుక పట్టెను

రహి చెడి యన సంధతమన ♦ రాసులు బెరసెన్.

18

టీ: బహుళజల = ఎక్కువ నీటియందు; స్థవమాన = లేలుచున్న; మృహిణ
+ ణాండము = మృహిణాండము; చెమ్మయుటికి = నాని; రూక్ష = తీక్షణమైన; అర్క
విభా = సూర్యకాంతియొక్క; రహితతన్ = లేకపోవుటచే; రహి = అందము; చెడి;
కాఁచుక పట్టెను = నలుపఁగెను; ఆనన్ = అన్నట్లు; సంధతమసరాసులు = కాలుచీకట్లు;
బెరసెన్ = క్రమమైన.

భా: నీటిలో లేలుచున్న మృహిణాండము మందుకొండ తగులవందున నానినవా
అన్నట్లుగా కాలు చీకట్లు క్రమమైన. అలం. ఉత్తేష.

సీ. మృగనాభిపంకంబు ♦ మెయినిండ నలదిన

మాయాకిరాతి మై ♦ చాయఁ దెగడి

నవపింఛమయభూష ♦ లవధరించి నటించు

పంకజాక్షుని చెల్వు ♦ సుంక మడిగి

కాదంబ నికురుంబ ♦ కలితయై ప్రవహించు

కాళిందిగర్వంబుఁ గాకు సేసి

తాపింఛవిటపి కాం ♦ తారసంవృత్తమైన

యంజనాచలరేఖ ♦ నవఘుళించి

గీ. కవిసె మఱియును గాఁకొల ♦ కాలకంఠ

కంఠకలకంఠకరిఘటా ♦ ఖంజరీట

ఘనఘనాఘనసంఘాత ♦ గాఢకాంతిఁ

గటికిచీకటి రోదనీ ♦ గహ్వరమున.

19

టీ: కటికిచీకటి = కాంచీకటి; మృగనాభిపంకంబు = బుగ్గదవంటి కన్నాని; మెయినిండన్ = ఒంటినిండుగా; అలదిన = పూసికొన్న; మాయాకిరాతి = కిరాత
స్త్రీగా మారిన పార్వతియొక్క; (పా. మాయాకిరాతు = కిరాత వేషముననున్న శివుని
యొక్క); మైచాయన్ = దేహకాంతిని; తెగడి = తిరస్కరించి-మించి; నవపింఛ
మయ = క్రొత్త నెమలి పింఛములను; భూషలు = అలంకారములు; అవధరించి =
పెట్టుకొని; నటించు = నాట్యముచేయు; పంకజాక్షుని చెల్వు = కృష్ణనియందమును;
సుంకమడిగి = పన్నిమృని-ఎక్కువగానుండి; కాదంబ = నల్లనియుక్కు, కాళ్లు, గక్క
లును కల్గిన హంసలయొక్క; నికురుంబ = సమూహముతో; కలితయై = కూడినదై;
ప్రవహించు; కాళిందిగర్వంబున్ = యమునానదియొక్క (నల్లగానుంటినను) గర్వ

మును; కాకులేసి = ఈ కడింబి-సకన్న విందినదానన. నీయందమేమిటి 'ఇశి' అని
చీదరించుకొని; తాపింభనిటసి = కాటుక నెట్లయొక్క; కాంతారసంగృతమైన = ఈ
విచే కప్పబడిన; అంజన+అచలశేఖన్ = కాటుక కొండ కాంతిని; ఆవళింబించి =
క్రింగుగాజేసి; మునియును = అందేకాక; కాళోల = హరిహరము; కాలకంఠ కంఠ =
శివుని కంఠము, కలకంఠ = శోకీల; కిరీటుటా = సుగురుగుపు; అంజనీట = కామకవీర్తి;
ఘనఘనాఘన = కామమిల్లయొక్క; సంభూత = గుంపులయొక్క; గాఢకౌంటన్ =
కామముపును; కవితన్ = విందెను.

తా: కాకులేశి, విక్కిలి నల్లగావ్యామించిన. అనలుపు కూత స్త్రీయైన
హృది పూసికొన్న కన్నులన్న, కృష్ణుని యలంకారమైన తెలుపు పింఛముకన్న,
యమునానని కన్న, కాటుక నెట్లన్న కాటుకకొండ కన్న, కిరీటుటాలయ మున్నగు
వాటికన్న మించిననున్నది.

క. అంతటా బాచి నిశాచలి

యంతిగగతుడౌట విని ము • భాలంబి తమః

కుంతలములు దీర్చగగ గొను

దంతపుదువ్వెన యనంగ • ధవళిమ దోచెన్.

20

టీ: అంతటన్ = చీకటి క్రమ్ముగాన్; ప్రాచి = తూర్పుదిక్కునెడిస్త్రీ; నిశా
పతి = రాత్రికి భర్తయైన చంద్రుడు; అంతిగగతుడౌట = దగ్గరకు వచ్చిన వాడగుట;
విని; ముఖ+అలంబి = ముఖమున ప్రేలాడు; తమకుంతలములు = చీకటియను ముం
గులము; తీర్చగగన్ = గువ్వకొనుటకు; కొనుదంతపు దువ్వెన యనంగన్ = ఓసి
కొన్న దంతపు గువ్వెనయో యన్నట్లు; ధవళిమ = తెలుపు కాంతి; దోచెన్ =
కనపడెను.

తా: తరువాత హుమ్మిక్కున్నస్త్రీ తన కలియగు రాత్రియనుస్త్రీకి భర్త
యైన చంద్రుడు వచ్చుచున్నాడని తెలిసి తానుకూడ మొగము మీదికివచ్చిపడిన
గుంగురుల సెగగువ్వకొనుటకై దంతపు గువ్వెనను తీసికొన్నదా ఆన్నట్లు భూర్వున
చంద్రోదయమును గూచించుచు తెల్లండినది. అలం. ఉత్తేషి, మాపకమున.

చ. మరున కొసంగ గాలము త • మశ్చట గాటుకగా నవోదయ

స్ఫురదరుణప్రభా పథిక • శోణిత సిక్త సిఘోడు భక్తమున్

హరిహయదిబ్బభస్మలము • నన్ బలి చల్లి వటాంకమున్ వసూ

త్కరభరితంబునై వెలుంగ • గాంచి సుధానిధి నెత్తె నవ్వుణిన్. 21

టీ: ఆ+తణిన్ = అప్పుడు; కాలము = సమయమును పురుషుడు; మగునకున్
= మన్మథునకు; ఒసంగన్ = ఇచ్చుటకు; తమన+ధట = చీకటిరాశి; కాటుక =
నిధులున్నట్లు తెలిపెడి అంజనము; కాన్ = కాగా; నవ+ఉదయ = త్రోవైన నడక
మునుచే; స్ఫురత్ = ప్రకాశించెడి; ఆరుణప్రభా = ఎరవని కాంతియను; పథికశోణిత
= బాటసాగుల రక్తముచే; సిక్త = తడుపబడిన; సిఠ+ఉడు = తెల్లనినక్షత్రములను;

భక్తమున్ = అన్నమును; హరిహరుడన్ = తూర్పుదిక్కునంగున్న; నభిస్థులమునన్ = ఆకాశప్రదేశమున; నిలిచెల్లి = భూతబలిగాచెల్లి; వట+అంకమున్ = మట్టిచెట్టు గుర్తుగా కలిసి; వసు+ఉత్కర భరితంబునై = కిరణ సముదాయమును ధనముతోనిండి; వెలుగన్ = ప్రకాశించుచుండగా; కాంచి = చూచి; సుధానిధిన్ = చంద్రుడను నిధిని; ఎత్తెన్ = పైకితీసెను.

తా. సామన్యముగా నిధులు త్రవ్వకొనువారు సిద్ధాంజనమును వెట్టుకొని ఎక్కడ నిధియున్నదియు గుర్తించి కత్తాన్నమును భూతబలిగావేసి, అప్పుడు నిధిని పైకితీయవచ్చు. అట్లే కాలపురుషుడు చంద్రుడను నిధిని చీకటియను సిద్ధాంజనము వెట్టుకొని గుర్తించి, చంద్రోదయము ముంగు వచ్చిన యెరువునో సెరైన నక్షత్రములనెడి భూతబలిచెల్లి చంద్రుని కళంకమైన మరచెట్టును గుర్తించి, మన్మథునకిచ్చుటకై పైకి తీసెనా అన్నట్లు చంద్రోదయ మయ్యెను. అలం. రూపకము. (చంద్రుని లోని కళంకమును మరచెట్టుగాకూడ వర్ణింతురు.)

మ. జలజాగారపరంపరల్ మధువ దా + శాభిత్తిఁ గిండించుచున్
దళమై వెన్నెలచిచ్చు లంటిన మిళ + ద్వాహ్యచ్ఛదశ్యామికా
చ్ఛలనం గంది ముడుంగుచో సిమసిమ + చ్ఛబ్దంబుతోఁ బుట్టు న
గ్గలపుం గ్రంబాగలో యనంగ వెడలెన్ + గర్భస్వనదృఢంగముల్

టీ. జలజ = నీటినుండిపుట్టు-పద్మములనెడి; అగారపరంపరల్ = ఇండ్లవరుసలు; మధువల్ + అశాభిత్తిన్ = తూర్పుదిక్కునెడిగోడయందు; తీండించుచున్ = వెలుగుచు; వెన్నెలచిచ్చులు = వెన్నెలలను నిప్పులు; దళమై = దట్టనై; అంటినన్ = అంటుకొనిగా; మిళత్ = ఒకదానితో నొకటి కలిసికొనెడి; ద్వాహ్య+చ్ఛద = వెలుపలి కేకుల యొక్క; శ్యామికా+చ్ఛలనన్ = నలుపను నెపముతో; కిండి = కిమిలి; ముడుంగుచోన్ = ముణుచుకొనుచుండగా; సిమసిమల్ + శబ్దంబుతోన్ = సిమసియనుచున్నదతో; పుట్టు+అగ్గలపు = పుట్టెడి, ఎక్కువైన; త్రోత్త+పొగలు+ఓ+అనంగన్ = త్రోత్తపొగలో యనునట్లుగా; గర్భస్వనత్ = ఆతామరపువ్వుల లోపలినుండి జన్మునెడి; భృంగముల్ = తుమ్మెదలు; వెడలెన్ = పైకివచ్చెను.

తా. చంద్రోదయము కాగానే తామరపువ్వులు ముడుచుకొనును. అప్పుడు వాటినిద వ్రాలిన తుమ్మెదలు పైకి పోవును. దాని సత్ప్రకీంచుచున్నాడు. తామరపూలను నిండ్లవరుసలు తూర్పుగోడల నుండి లేచిన వెన్నెలలనునిస్స మంటలు లేచి తగులొనగా వెలుపలనున్న నల్లని కేకులను నెపముతో కమలి, ముడుచుకొని పోవుచుండగా సిమసిమయనుచు పైకి వచ్చు పొగలో యనునట్లు వాటిపై వ్రాలిన తుమ్మెదలు జంజామ్మనుచు పైకి వచ్చుచున్నవి. అలం. రూపకము, అపహ్నావము, ఉత్ప్రేక్షయము.

సీ. శిథిల కైరవదళ + శ్రేణి నొక్కులు దీతె

శశికాంతపంక్తుల + జలము లూరెఁ

గోరి కాంతులతోఁ జ ♦ కోరినల్ రతిఁ గేరె
 వాదాశిగర్వంబు ♦ మేర మీఱఁ
 దోపడి యిరులు ప ♦ టాపంచలై పాతె
 దిబ్బుఖంబులవంత ♦ తెలివి సేరె
 జక్రివాకంబు ల ♦ బ్జ కుడుంగములఁ మాటె
 గామినీకాంతుల ♦ కలకఁ దేటె

గీ. మదనుఁ డమ్ముల నూతె హి ♦ మంబు సేరె
 జడిసి విరహిణి వగఁ గూరె ♦ జారచోర
 దర్పములు జాతె రవికర ♦ తాప మాటె
 బూడఁ బూడంగఁ దారక ♦ స్ఫురణ దాటె.

23

టీ: కెళ్లె = సారథపడిన (పా. ప్రిదిలి = వికసింపుచు); కైరవ = తెల్లకలు
 కలయొక్క; దశక్రేణి = కేకుల సముదాయము యొక్క; నొక్కులు = ముడుతలు;
 తీజెన్ = చక్కపడెను-బాగుగా వికసించుటతో నొక్కులు లేకుండ పోయెను; శశి
 కాంత పంక్తులన్ = చంద్రకాంతపు రాల వసుసలంగు; జలములు = సిట్లు; ఊరెన్;
 చకోరకల్ = ఆడుచకోరపక్షులు; కోరి = తమకుతామె; కాంతులతోన్
 = భర్తలగుచకోరములతో; రతిన్ = సంభోగములంగు; కేరెన్ = ఉత్సాహముతో
 ఆనందించెను; వార్ + రాశి = సిటిరాశియగు సముద్రము యొక్క; గర్వంబు =
 పొగరు-పొంగుట; మేరన్ = వాడును; మీఱెన్ = దాటెను; ఇరులు = చీకట్లు;
 దోపడి = (వెన్నెలచే) దోయబడి; పటాపంచలై = చెల్లాచెదలై; పాతెన్ = పరు
 గైతెను; దిక్ + ముఖంబులన్ = దిక్కుల ముందర; వింతతెలివి = క్రొత్తవెలుగురు;
 చేరెన్ = కల్గెను; చక్రవాకంబులు; అబ్బకుడుంగములన్ = తామర పూసాదలంగు;
 బూడెన్ = ప్రవేశించెను; కామినీకాంతుల = కామకులైన స్త్రీలయొక్క ప్రియుల
 యొక్క; కలకఁ = కోపము; తేజెన్ = తగ్గెను; మదనుడు = మస్మగ్నుడు; అమ్ములన్
 = బాణములను; నూజెన్; హిమంబు = మంచు; పేరెన్ = పేరుకొనెను-హెచ్చెను;
 విరహిణి = భర్తలతో నిర్యాగముకల స్త్రీజనము; (జాత్యేకవచనము); జడిసి = భయ
 పడి; వగన్ = చుఱుముతో; కూరెన్ = పొందెను; జారచోరదర్పములు = జారచోరుల
 గర్వములు; జాతెన్ = తగ్గెను; (చీకటిలో జారచోరుల యాభేచ్ఛముగా తిరుగుదురు.
 కాని వెన్నెల వచ్చుటతో కనిపింతుమన్న భయముతో సంచారము మానుదురు.)
 రవికరతాపము = నూర్యకేరణముల వలని తాపము; ఆజెన్ = ఉపశాంతిపొందెను;
 బూడఁబూడంగన్ = అంతకంతకు; తారకస్ఫురణ = సతత్రకాంతి; తాజెన్ = తగ్గి
 పోయెను. స్వభావోక్తి అలంకారము.

మ. స్ఫుటసాగంధిక రాగర క్తరుచియై ♦ బూనెం జపానన్నిధి
 స్ఫటికం బట్లుదయాద్రిగై రికశిర ♦ స్థానస్థితిం బందున్ద

చొట్టువాయన్ శుచి యయ్యె నొఁ బ్రకృతి న ♦ చుచ్చుండైన
సన్మార్గి యె

న్నటికిం గూటమివంక వచ్చువికృతి ♦ న్మగున్నందుగా నేర్చునే. 24

టీ: చంద్రుడు; ఉదయ+అద్రు=భూర్బుకొండయొక్క; ధైరిక=మనస్థిల
మున్నగు ధైరికధాతువులతో కూడిన; శిరస్సానస్థితిన్=శిఖరప్రదేశముననుండుటచే;
జపానన్నిధి=దాసానిపువ్వు దగ్గరనున్న; స్ఫటికంబట్లు=తెల్లని స్ఫటికపు రాయి
వలె; సాంగంధికి=ఎర్రకలవలయొక్క; రాగ=ఎరుపువంటి; చిత్తరుచి=ఎర్రని
కాంతిని; మైన్=శరీరమంగు; పూనెన్=వహించెను; అచొట్టు=అప్రదేశమును;
పాయన్=వీడగా; శుచి=పరిశుద్ధమైన (తెల్లని) వాడు; అయ్యెన్; ఔన్=అంతే;
ప్రకృతిన్ = స్వభావముచే; అచుచ్చుండైన = స్వచ్ఛమైనవాడగు (తెల్లనివాడు);
సన్మార్గి=మంచితోవను పోవువాడు; ఎన్నటికిన్=ఎప్పటికైనను; గూటమివంక
వచ్చువికృతిన్=సాంగత్యముచేచుచు దోషమంగ; మగున్నందు=మనస్థిలవాడు; కా
నేర్చునే=అగునా?

తా: చంద్రు డుదయించగానే భూర్బుకొండమీదనున్న శిలల యెరుపు
సంక్రమించియో యన్నట్లు ఎర్రనిపువ్వు ప్రక్కననున్న స్ఫటికపుగాయివలె నెర్ర
నయ్యెను. పైకివెల్లిన కొలది తెల్లనయ్యెను. అతడు నైజముగా తెల్లనివాడు. సాంగ
త్యము వలన అతని కెరుపురంగు వచ్చినది. కాని అత డారంగులో నిలువడలేదు.
దానినే లోకోక్తిచే సమర్థించుచున్నాడు. ప్రకృతిచే నిష్కల్మషమైనవాడు సాంగ
త్యమువలన ఏదైన దోషమును పొందినను అసంగతి పోవుటతో వానికి ఆదోషముకూడ
పోవునే కాని అతడు దానిలోనే నిమగ్నుడై యుండడు. అలం. అధ్వాంతగన్యాస,
ఉపమయం.

శా. ఆరూఢస్థితిఁ జందిరికాధవళితా ♦ జాండంబులోఁ జందురీ దొ

ప్పారెం గాలభిషగ్వరుం డవిరతం ♦ బై కాముక శ్రేణికిన్

మారోత్సాహము నిల్వఁ బాదరసమున్ ♦ బంధించి గానార్థమై

క్షీరస్థాలికఁ బెట్టినట్టి గుటికా ♦ సిద్ధాపధంబో యనన్. 25

టీ: చంద్రుడు; ఆరూఢస్థితిన్=ఆకాశముపై నుండుటచే; చంద్రికా=
వెన్నెలచే; ధవళిత=తెల్లగాజేయబడిన; అజాండంబులోన్ = బ్రహ్మాండమంగు;
కాలభిషక్+వరుండు=సమయమును వైద్యశ్రేష్ఠుడు; కాముకశ్రేణికిన్=కాముకు
లకు; మార+ఉత్సాహము=మన్మథోద్రేకము; అవిరతంబై=ఎడతెగనిదై; నిల్వన్
=నిల్చుటకై; పాదరసమున్; బంధించి=మూలికలద్వారా మాత్రకట్టునకువచ్చు
నట్లుచేసి; గ్రాసార్థమై=మింగుటకై; క్షీరస్థాలికన్=పాలకుండలో; పెట్టినట్టి;
గుటికాసిద్ధాపధంబోయనన్=మాత్రయైన మందో ఆన్నట్లుగా; బప్పారెన్=ప్రకా
శించెను.

తా: కాలమును పునుపుడు విషయోన్ముకలవారి కాలోకిన నిలుచుటకై 'పాద రసమును మాత్రగాచేసి, మ్రింగుటకై పాలకుండలో పెట్టెనా యన్నట్లు చంద్రుడు ఆకాశముపైకివచ్చి తెల్లనికాంతి వెన్నెలను పాలు చిమ్మినట్లు వెదజల్లుచు ప్రకాశించు చుండెను.

తే. రాజు తేజస్వియై గృహ ♦ రాజువీరాద

నలిగి దాడిగ వెంటాడ ♦ నిలువ కతఁడు

బెగడుపడి పాటుచోడ జెట ♦ దగిలినట్టి

ఛాయ యిది యన నీల లాం ♦ ఛనము మెఱసె.

26

టీ: రాజు = చంద్రుడనురాజు; తేజస్వియై = తేజశ్శాలియై; గ్రహరాజు వీరాదన్ = మూర్ఖునిపై; అలిగి = తోపించి; దాడిగన్ = దండయాత్రగా; వెంటాడన్ = వెంటించిగా; అతడు = మూర్ఖుడనురాజు; బెగడుపడి = భయపడి; నిలువక = ఆగక; పాటుచోడన్ = పరుగెత్తుచుండగా; చెటన్ = చెరలో; తగిలినట్టిఛాయ = చిక్కుకొన్న ఛాయాదేవి; ఇది = కన్పించునది; అన్ = అన్నట్లు; నీలలాంఛనము = చంద్రునిలోని కళంకము; మెరసెన్ = ప్రకాశించెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

గీ. కలయ జగమునఁ గలయట్టి ♦ నలుపు తెల్లఁ

దెలుపులుగఁ జేసి నీడలు ♦ తెలుపునేయఁ

గా వశముగామిఁ బొడము దుః ♦ ఖమునఁ బోలె

సాంద్రచంద్రిక తుహినబా ♦ వృములు గురిసె.

27

టీ: సాంద్రచంద్రిక = దట్టమైన వెన్నెల; జగమునన్ = లోకములో; కలయన్ = వ్యాపించుగా; కలయట్టి నలుపు తెల్లన్ = ఉన్ననల్లి వస్తువులన్నియు; తెలుపులుగన్ = తెల్లనివిగా; చేసి; నీడలు = చెట్లనీడలు; తెలుపు చేయుగాన్ = తెలుపు చేయుటకు; వశముగామిన్ = వీలుకాకుండుటచే; పొడము = పుట్టిన; గూఁఖమున బోలెన్ = గూఁఖముచే వలె; తుహినబావృములు = మంచుచిగురులను కన్నీళ్లను; గురికెన్. అలం. ఉత్పేక్ష.

తా: వెన్నెల కాయుచుండగా నల్లనివన్నియు తెల్లనైనవి. కాని నీడలు మాత్రము తెల్లనకాలేదు. అందుచే అన్ని వస్తువులను తెల్లనచేయుతేక పోతినే యను విచారముతో వెన్నెలకన్నెరువదలుచున్నదాఅన్నట్లు ముందుచిగురులురాలుచున్నవి.

న. మఱియు వికసిత కైరవంబు లగు సరోవరంబుల నిజధనభృతాభిధన్యంబున నాకృమించి యందు నానందించు నరవిందమందరకుం బుట్టినెంటి సొబగు చూసి, చూపఱకు నిందుబింబం బిది గృహంబు లివియను నంతరంబు లేకుండ నేకవర్ణంబు గావించి, నేవించు చకోరకదంబంబుల పుక్కిళ్లకు వెక్కనంబై ముక్కులకు నెక్కి

చిక్కంబడి యొండొండ బొండుమల్లియల దండడిం నొఱుగు
పుప్పొల్ల నుప్పటిల్లు నెత్తావులకు నెకలులై యాడుమొకరితుమ్మెదలు
రొదలుగల మెఱుఁగుడుంబురువు లట్లు మిసమిసని మెఱవ ససిమెఱుం
గుమొత్తమ్ముల నుమిసియుమిసి, యందంద ప్రవహించు నిందూపల
స్యందంబులకు విందు లగునిందీవరమరందంబుల బెందడింబడి బందన
గొను వలిమించు కొమ్మంచుచెదు లీఁదియాఁది, వడిసడలి సుడి
వడుచు నొడలోముసోమరిగాలి యెలవోక సోఁకులంగదలెంగదలవనం
గదలు నుపననకదళీ కేతకీ తాల హింతాల నారికేళ పూగావళి
కోఱులపలాశదోణికల నునుపుగల పొరలయొరల శరభితరగలమోఁద
నుంబోలె గిఱికొని, యెల్లవల్లికలుఁ బూవక పూచిన స్ట్రిల్లసిల్ల టెల్లు
ల్లసిల్లిన చందంబునం దెల్ల తెల్లనై, మొల్లమిగ నంతకంతకు దిగం
తంబుల దంతంబులు దీరిచినయిడుపులుంబోలెఁ దీండ్రింప రేయెండఁ
దానగుటంజేసి యెండమావులం బుట్టించె ననం బట్టుగల పటికంపు
రాచట్టు నేలల నెట్టుకొని వెండియుం జిట్టకంబులకుం బెడమొగంబు
వెట్టుకొని, పట్టంబట్టం బోవు ప్రాణభర్తలవెంటం బడి నూపురంబులు
మొరయ వేసలులు విరియఁ గ్రమంబునం బుట్టు నిట్టూర్పుపవనంబు
జవంబునంబైకొం గెడలింప నందనికొఁగిటం బొదవి ప్రేయంబు చిలుకం
బలికి ముద్దాడు జవరాండ్ర దంత చంద్రికల సాంద్రితం బంతంబు
మెఱసి, మంతనంపు వేళల మాటతబ్బిబ్బునం బుట్టు పొలయలుకలరి
దలలు వంచి రొదలేని నాలియేడ్పు లేడ్చు ప్రేయల ననునయింప
నింపునం జనవు మెరసి చెక్కుటద్దంబులు నొక్కి మొగం బెగయ
నెత్తి ముత్తియంపుముంగఱరంగునఁ గడలుకొని బుడిబుడికన్నీటం
బ్రతిఫలించి తుఱంగలించు తనదునిగనిగలు కనుంగొని నగె నగె
ననుచుం జంబనం బిడంబోయి కెంకేల నదరంట వాటువడు కాము
కుల వెలవెలపాటుకూటువం గోటికిఁ బడగ లెత్తి, పిండిచల్లినగతిం
గాయ డాయ లజ్జించి బుజ్జవంబునం బొదరిండ్లకుం దార్చి కాంతులం
గవయు నంగనాచు లగునంగనల యంగంబులపస ముంగిటంబడఁ
జలితకిసలయాంతరాళంబులం చూటి చూటి, యిరులు విరియించి
సతుల ప్రార్థనంబులం బుంభావసురతాడంబరంబునకుఁ దోడుసూపి
దూపటిలి యంగరాగంబులు గరంగంజెమర్చిన చంచలాక్షుల

నిద్దంపుతనూలతలం బుట్టి దట్టంబు లగుచిటుచెమటబొట్టులం బొడ కట్టి తెలుపారు మలయజంపుఁజిటులు గందంబులయందంబు లొసంగి సంజకడం దాను నొడివిన సంకేతంబులనుండక తెరువు గట్టి పొరువుఁ దరువులనీడల నడంగి నవ్వుటాలకు వెనుకపాటునఁ గదిసి ముసుంగు లెడలింప బెగడి కళవళంపుఁజూపుల వల్లభులం జూచి యల్లన నగు నభిసారికల నెడందకన్నుల చెన్నున నన్నుకొని పొదలు మదనో న్మాదంబునకుం బ్రోదిగా మోదంబునం గాదంబరి గంఢూపించి విట కదంబంబునకు నొసంగు నంబురుహముఖుల యొప్పులకుప్ప లగు నిప్పపూమొగ్గలంబోని బుగ్గలం దగ్గలిక సూపు కమ్మపంజాలవజ్రపుం జకచకల నకనకలు వీడుకొని, కలికితనంబునం గలిసి మెలిసి రతాం తంబునం బరిశ్రాంతి యడంగనంగణంబుల నిలిచి యొండొరుల కురులు దువ్వుచు విహరించు సమయంబునం బల్లవులు కేళి కల్లప్పు డన్న తమమాటలు దలపించిన నుదరివడిమందస్మితంబు లంకురించు హుంకృతుల కంకించి కంకణంబు రత్నపుఁదళుకులు సెదర నుం కించినైచు చేమంతి బూబంతులం బుటపుటనై, మిటమిటంగాయు దట్టంపుపండు వెన్నెలమెండున బెండువడి డెందంబు గంది, తాలిమి చిందువందై, కెందలిరుపాన్పునం దను వొందక, లేచి కూర్చుండి కన్నీరు గోటమీటను బోటితో వరూధిని యిట్లనియె. 28

టి: మణియున్; వికసితకైరవంబులగు=వికసించిన కలువలు కల్గిన; సగో వరంబులన్=సరస్సులను; నిజధవళ=తనతెలుపుయొక్క; ధాళధశ్యంబునన్=కాంతిచే; ఆక్రమించి; అంగున్=ఆకొలనులలో; ఆనందించు+అరవిందమందిరకున్=సంతోషించెడి లక్ష్మీదేవికి; పుట్టినింటిసాబగు=పుట్టినిల్లైన పాలసముద్రముయొక్క అందమును; చూపి; చూపజకున్=చూచెడివారికి; ఇందుబింబంబు + ఇది=ఇది చంద్రబింబము; గ్రహంబులివి=ఇవి నక్షత్రములు; అనునంతరంబు=అనునట్టి భేదము; లేకుండన్=లేనట్లు; ఏకవర్ణంబు=ఒకే (తెల్లని) రంగు; కాపించి=చేసి; సేవించు=వెన్నెల ననుభవించెడి; సుకోరకదంబంబుల=వెన్నెలపులుగుల గుంపులయొక్క; పుక్కిళ్లకున్=నోళ్లకు; వెక్కసంబై=ఎక్కవై; ముక్కులకుక=ముక్కుల లోనికి; ఎక్కి=ఎగిరి; చిక్కంబడి=చిక్కనై; ఒండొండ=ఒక్కొక్కటే; బొండుమల్లియలన్=బొండుమల్లెలనుండి; దందడిన్=ఎక్కువగా; తొరంగుపుష్ప శ్లన్=రాల్చిపుష్పశ్ల చే; ఉప్పులిల్లు=గుప్పుమును; నెలతావులకున్=మంచి సువాసనలకు; వెకలులై=ఆసక్తికల్గినవై; అడుమొకరి తుమ్మెదలు=తిరిగిడి రొద నేయు తుమ్మెదలు; రొదలుగుల=ధ్వనులుచేయు; మెఱుంగుంబురువులట్లు=

మిణుగురుపురుగులవలె; మిసమిగనిమెఱవన్ = మిసమిసలాడుచు మెరయుగా; ససి
 మెఱుంగు మొత్తంబులన్ = నిగ్గనవెలుగుప్రసాగులను; ఉమినియుమిసి = వెడలగ్రక్కి;
 (నుల్లెపువ్వులకై తిరిగెడి తుమ్మెదలపై వెన్నెల పడగానే అవి మిణుగురు పురుగుల
 వలె మెరయుచున్నవి.) అందంద = మిక్కిలి; ప్రవహించు; ఇందు + ఉపల = చంద్ర
 కాంతపురాలయొక్క; స్యందంబులకున్ = నీటియూటలకు; విందులగు = బంధువు
 లైన-పోలియున్న; ఇందివరమరందంబుల = నల్లకలవలలోని పూదేసెలయొక్క; బెం
 దడిన్ = బురదలో; పడి; బందనగాను = చిక్కనైన; వలిమించు = చలిచొచ్చిన;
 క్రొత్త + మంచు + టేనులు = క్రొత్తమంచు కాలువలు; ఈడియూడి = చాలదూర
 వీరిది; వడిడడలి = వేగముతగ్గి; నుడివడుచు = బాధపడుచు; ఒడలు = శరీరమును;
 ఓను = కాపాడెడి; సోమరిగాలి = మెల్లగా వీచుగాలి యొక్క; అలవోకునోకలన్
 = మెల్లగాతాకుటచే; కదలెన్ + కదలవు + అనన్ = కదలెనా లేదా అన్నట్లు; కదలు
 = కదలెడి; ఉపవనకదలి = ఉద్యానములోని అరటిచెట్ల యొక్క; కేతకి = మొగలి
 చెట్లయొక్క; హింతాళ = ఈదాళ్లయొక్క; నాకేక = కొబ్బరిచెట్లయొక్క;
 పూగ = పోకచెట్లయొక్క; ఆవళి = పంతులయొక్క; రోనుల = మృదువైన; పలాశ
 ద్రోణికలన్ = దొన్నెలవంటి ఆకులందు; నునుపుకల = నున్న గానున్న; పొరలయొర
 లన్ = పొరలించులందు; శరధితరంగలమీఁదనుంబోలెన్ = సముద్రపు కెరటముల
 మీదవలె; గిఱిగొని = ఆవరించి; ఎల్లవల్లికలున్ = కేసెలన్నియును; పూవక = పుష్పిం
 పకయే; పూచినట్లు; ఉల్లసిల్లన్ = ప్రకాశించగా; డెల్లు; ఉల్లసిల్లిన చందంబునన్
 = విరియబూచినట్లు; తెల్లనై; మొల్లమిగన్ = దట్టనగా; అంతకంతకున్; గింతం
 బులు = దిక్కులకొనలు; దంతంబులన్ = ఏనుగుదంతములచే; తీరిచిన = కడిగిన; ఇడు
 పులుంబోలెన్ = ప్రక్కప్రదేశములువలె; తీండింపన్ = ప్రకాశింపగా; చెయెండ =
 రాత్రికాయునెండ-వెన్నెల; తాన్ = తాను; అగుటంజేసి = అగుటవలన; ఎండ
 మాపులన్ = ఎండమావులను; పుట్టింజెననన్ = పుట్టింజెనా అన్నట్లు; పట్టుకల = అవ
 కాశమున్న; పటికంపురాకట్టునెలలన్ = స్పటికపురాళ్లచే గట్టిపడిన నెలలందు;
 నెట్టుకొని = దట్టముగా వ్యాపించి; వెండియున్ = మంయు; చిట్టకంబులకున్ = పరి
 హాసములకు; పెడమొగంబు పెట్టుకొని; పట్టన్ + పట్టన్ = పట్టగా పట్టగా; పోవు
 = తప్పించుకొనిపోవు; ప్రాణభర్తల వెంటన్ + పడి = ప్రేయసు వెంటపడి; నూపురం
 బులు = కాలియందెలు; మొరయన్ = చప్పుడుకాగా; వేసలులు = కొప్పులు; విరి
 యన్ = వీడగా; క్రమంబునన్ = క్రమముగా; పుట్టు = పుట్టెడి; నిడు + ఊర్పు =
 దీర్ఘమైన శ్వాసలవలని; పవనంబుజవంబునన్ = గాలివేగముచే; వైలకొంగు; ఎడ
 లింపన్ = తొలగింపగా; అందనికొంగిటన్ = చాలని కొగిటిలోనికి; పొదివి = లాగికొని
 పట్టి; ప్రియము = ప్రేమ; చిలకన్ = హెచ్చునట్లు; పల్కి = మాట్లాడి; ముద్దాడు
 = మద్దుపెట్టుకొను; జవరాండ్ర = యువతులయొక్క; దంతచంద్రికల = దంతముల
 నుండిచ్చు వెన్నెలయొక్క; సాంద్రతన్ = దట్టనతో; పంతుంబుమెఱసి = పంతు
 వేసికొని; మంతనంబు వేళలన్ = ఏకాంతముగా నున్నప్పుడు; మాటతల్పిబుచ్చనన్ =
 మాటలపొరపాటుచే; పుట్టు = కల్గిన; పొలయలుకలన్ = ప్రణయకలహములచే;
 తలలువంచి; రొదలేని = చప్పుడులేని; నాలియేడ్పులు = దొంగయేడుపులు; ఏడ్పు

ప్రియలన్ = ఏడ్వడి భార్యలను; అనునయినన్ = బలిమాలకు, ఇంపునన్ = చనవుతో; చనవుమెరసి = ఎక్కువ పరిచయము చూపి; చెక్కుటద్దంబులు = అద్దములవంటి చెక్కిళ్లను; నొక్కి; మొగంబును; ఎగయనెత్తి = పైకెత్తి; ముత్తియంపు ముంగఱరంగునన్ = ముత్యము గుప్పిన ముక్కర (ముత్తైన పెట్టుకొను ఆభరణము) వలె; కడుగుకొను = పెట్టుబికివచ్చు; బుడిబుడికన్నీటన్ = కొద్దికన్నీటియందు; ప్రతి ఫలించి = ప్రతిబింబించి; తుణంగలించు = ప్రకౌళించు; తనదునిగనిగలు = తనకొంతులు; కనుంగొని = చూచి; నగనాన్ = నవ్వెనునవ్వెను; అనుచున్; చుంబనబిడబోయి = ముగ్ధు పెట్టుకొనబోయి; కంపు + కేలన్ = ఎర్రని చేతితో; అడరంటన్ = చురుకుమనునట్లు; నాలువడు = బెబ్బపడెడి; కాముకుల = కామాసక్తులైన పురుషులయొక్క; వెలవెల పాటుకూటువన్ = వెలవెలపోవుటకలియుటచే; కోటికింబడగలెత్తి = ఎక్కువగా నుండి; పిండిచిల్లినగలెత్త = తెల్లని పిండి చల్లినట్లు; కాయన్ = వెన్నెలకాయగా; డాయన్ = దగ్గరకు చేరుటకు; లజ్జించి = సిగ్గుపడి; బుజ్జవంబునన్ = ఉపలాలనచే; పొదవిండ్లకున్ = ఇండ్లుగానున్న పొదలకు; తార్చి = చేర్చి. కాంతులన్ = ప్రియులను; కలియు = కలియుంటి; నంగనాచులగు = నేర్పుకల; అంగనలయంగంబులపన = స్త్రీలయవయవములవన్నె; ముంగింటంపడన్ = బయల్పడునట్లు; చలిత = కడలెడి; కిసలయ = అంతరాళంబులన్ = చిగురులసందులలో; తూటిదూఱి = చొచ్చి; ఇరులు - చీకటిని; విరియించి = తొలగించి; పతులప్రార్థనంబులన్ = ప్రియులప్రార్థనలచే; పుంభావసురత + అడంబరంబునన్ = ఉపరతితోందరయందు; తోడు + చూపన్ = సహాయమును కనుపర్చగా; నూపటిలి = శ్రమించి; అంగరాగంబులు = గంధపుబూతలు; కరంగన్ = కరుగునట్లు; చెమర్చిన = చెమటపట్టిన; చంచలాక్షుల = స్త్రీలయొక్క; నిద్దంపుతనూలతన్ = నిగనిగమెరయు శరీరమందు; పుట్టి; దట్టంబులగు; చిటుచెమట నొట్టులన్ = చిన్నచెమటబొట్టయందు; పొడకట్టి = కనపడి; తెలుపాటు = తెలుపెక్కిన; మలయజంపు = ఆచందనముయొక్క; చిటులుగందంబుల = బీటలుతీసిన గంధపుబూతలయొక్క; అందంబులు = ఆచక్కదనములను; ఒసంగి = ఇచ్చి; (కామి నుల చిరుచెమట బొట్లలో ప్రతి బింబించిన వెన్నెల చిట్టిన గంధపుబూతవలె నున్నది) సంజకడన్ = సంధ్యవేళ; తారు = తాము; నొడివినసంకేతంబులన్ = చెప్పిన చోటులందు; ఉండక; తెరువుగట్టి = దారికొచి; పొరువుదరువులనీడలన్ = త్రోవప్రక్కనున్న చెట్లనీడలందు; అడంగి = దారి; నవ్వుటాలకున్ = ఎగతాళికి; వనుకపాడునన్ = వెనుకనుండి; కిదిసి = దగ్గరకువచ్చి; ముసుంగులు = (తెలియకుండుటకై వేసికొనిన) ముసుగులను; ఎడలింపన్ = తీయగా; బెగడి = భయపడి; కళవళంపుఁజూపులన్ = బెదరు చూపులతో; వల్లభులన్ = ప్రియులను; చూచి; అల్లనన్ = మెల్లగా; నగు = నవ్వెడి; అభిసారికల = సంకేతిమున కేగి ప్రియులను కలియు స్త్రీలయొక్క; వెడందకన్నుల చెన్నులన్ = విశాలమైన నేత్రముల యందముచే; అన్నుకొని = అతిశయించి; పొదలు = పెరిగెడి; మదన + ఉన్మాదంబునకున్ = పొగరువలనిపించికి; ప్రోదిగా = పోషణగా; మోదంబునన్ = సంతోషముతో; కాదంబరి = మద్యమును; గండ్లాపించి = పుక్కిలించి; విటకడంబంబునకున్ = విటులసముదాయమునకు; ఒసంగు = ఇచ్చెడి; అంబురుహముఖుల = స్త్రీలయొక్క; ఒప్పులకుప్పలగు = అందాలరాసులగు; ఇప్పపూ మొగలంబోని = ఇప్ప మొగ్గలవంటి; బుగ్గలందున్ = చెక్కిల్లయందు; అగ్గలిక

సూపు=ఎక్కువగనపరచెడి; కమ్మపంజుల=చెవులకమ్మలందలి; వజ్రపుంజకచకల
=వజ్రాలకాంతులచే; నకనకలు=చిక్కుటను; వీడుకొని=వదలి; కలికితనంబులన్
=నేర్పుచే; కలిసిమెలసి=కూడికొని; రతాంతంబునన్=సంభోగించినవీడవ, పరి
క్రాంతి=అలసట; అదంగన్=పోవుటకై; ఆంగణంబులన్=ముంగిళ్లయందు; నిలిచి;
ఒండొరులకురులు=ఒకరిజుట్టు మరొకరు; దువ్వుచున్; వివారింపు సమయంబునన్;
పల్లవులు=విటులు; కేళికిన్=ఉపరతికి; అల్లప్పుడు=అటజేళ; అన్నతమమాటలు
=పల్కినతమ మాటలను; తలపించినన్=జ్ఞాపకముచేయగా; ఉదరపడి=ఉలికిపడి;
మందస్మితంబులు=చిటునవ్వులు; అంతురించుహంకృతులన్=పుట్టెడి రుంకారము
(అదలింపు) లతో; జంకించి=కనరి; కంకణంబుల=చేతుల గాజాలయొక్క; రత్నంపు
దళకులు=రత్నాలకాంతులు; చెదరన్=వ్యాపించగా; ఉంకించి=పుని; వైచు
=విసరెడి; చేమంతిపూబంతులన్=చేమంతిపూబంతులచే; పుటపుటనై=బలిసి;
మిటమిటన్+కాయదట్టంపు బండువెన్నెలమెండునన్=మిటమిటమనికొనెడి పండు
వెన్నెలచే; డెండువడి=తెల్లపోయి; డెందంబు=మనస్సు; కంది=బాధపడి;
తార్కి=ఓర్పు; చిందువందై=చలిచి; కెంపు+తలిరుపాన్పునన్=ఎర్రని పూల
పక్కపై; తమవు=శరీరము; ఒండక=అనువుపడక; లేచి=పక్కనుండిలేచి;
కూర్చుండి; కన్నీరు=కన్నీటిని; గోటన్=గోటితో; మీటుచున్=పై కెగజమ్ముచు;
బోటితోన్=చెలికత్తెతో-వరూధిని; ఇట్లనియెన్.

ఇందు వెన్నెలయొక్క ప్రాభవము, అప్పుడు జరిగెడి పనులలో కామినీ
కాముకులకు జరిగెడి సయాట్రముల రీతులు వర్ణింపబడినవి; అవెన్నెలకు వరూధినికి
తాపము హెచ్చినది. పూలపాన్పుపైకూడ పరుండలేక లేచి చెలికత్తెతో నిట్లన్నది.

ఉ. నోములు నోచినమ్మలు మ + నోరథముల్ దయివాట నిత్తటిం

తామరతంపరైప్రియులు + దారు విహారము సల్ప వీరిలో

నీమెయి దుఃఖశీల నగు + నే వసియింప దరంబై పోద మా

రామము జూడ నందు సుక + రంబగు సర్వము నంబుజాననా. 29

టీ: అంబుజ+అనగా=పద్మమువంటి ముఖము కలదానా! ఈ+తటిన్=
ఈసమయమంగ; నోములునోచినమ్మలు=పూర్వజన్మమున మంచి వ్రతము లాచరిం
చిన స్త్రీలు; మనోరథముల్=కోరికలు; దయివాటన్=లోటులేకుండ నెరవేరు
నట్లు; (పా. తనివారన్=తనివెతీరునట్లు;) తామరతంపరై=పెచ్చుపెరిగి; ప్రియు
లున్=ప్రాణనాయకులను; తాగున్=తామును; విహారముసల్పుగా=విహరింపగా;
వీరిలోన్=అట్లువిహరించెడి స్త్రీలలో; ఈమెయిన్=ఈరీతిగా; దుఃఖశీలనగు=
దుఃఖముకలదాననైన; నేనీ; వసియింపన్=ఉండుటకు; తరంబై=శక్తమా?
ఆరామమున్=ఉద్యానమును; చూడన్=చూచుటకు; పోదము=వెళ్లుదము;
అందున్; సర్వము=అంతయును; సుకరంబగున్=తేలికయగును.

తా: ఓహో! భాగ్యవంతులగు స్త్రీలు క్రియులతో కలిసి యభేచ్ఛముగా విహరించు చుండగా వారిలో నేనెట్లు నిలువగలనే? ఉద్యావనమునకు పోయిన అక్కడనే హాయిగా నుండునేమో? అన్నది. అలం. కావ్యలింగము.

క. అని పలికి పాన్పు డిగి కా

మిని చంద్రాతపమువేడి ♦ మికిఁ బైట చెఱు

గున ముసుంగిడి నిజకేళి

వనిఁ జొచ్చి వియోగవహ్ని ♦ వడఁబడి తెగువన్. 30

టీ: అనిపలికి; పాన్పుడిగి=పక్కనుండిదిగి; కామిని=వరూధిని; చంద్ర+అతపమువేడికిన్=వెన్నెలవేడికి; పైటచెఱుగునన్=పైటతో; ముసుంగిడి=కప్పుకొని; నిజకేళివనిన్=తనవిహారోద్యావనమును; చొచ్చి=ప్రవేశించి; వియోగవహ్నిన్=విరహాగ్నిచే; వడఁబడి=ఎక్కువ తాపముచెంది; తెగువన్=చొరవతో. (ముందున కన్వయము)

సీ. చనుఁగప్పు దొలఁగ వా ♦ సనగాలి తెదురేఁగుఁ

బరువొప్పు నలుఁగులఁ ♦ బాటుకరణి

నిడుదవేసలి నూనె ♦ ముడివీడఁ జకురాకుఁ

బొదఁ మాటుఁ గార్చిచ్చుఁ ♦ గదియుకరణిఁ

బసిడిగాజులు పైకి ♦ వెనఁ దోచి నునుదీఁగ

దెమలించు నురిత్రాడు ♦ నెమకుకరణి

మొలనూలు బిగియించి ♦ వెలఁది వెన్నెలఁ జొచ్చుఁ

బిటుదీయ కేటిలో ♦ నుటుకుకరణి

గీ. జడియ దళులకుఁ గురియు పు ♦ పొడుల ముసుఁగు

మావికడ నిల్పు విరులనె ♦ త్రావిఁ గోలు

విషమసాయకునేపుల ♦ విసివి విసివి

తనువుఁ దొలఁగంగఁ దలఁచి య ♦ వ్యసరుహాక్షి. 31

టీ: అవిషమహ+అక్షి=అవరూధిని; విషమసాయకునేపులన్=మన్మథుని చెబ్బలచే; విసివి విసివి=తెగిసిగి; తనువున్=శరీరమును; తొలఁగంగన్=విడుచుటకు; తలఁచి; పరువు+జప్పన్=పరుగుతో; అంగులన్=బాణములలోనికి; పాటుకరణిన్=పరుగెత్తుకట్టు; చనుఁగప్పు=పైట; తొలఁగన్=జారగా; వాసన గాలికిన్=సువాసనవేయు చల్లగాలికి; ఎదురేగున్=ఎదురుగా వెళ్లును; కాల్చిచ్చున్=దావాగ్నిలో; కదియుకరణిన్=ప్రవేశించుకీరిని; నిడుద=నిడుపెను; వేసలి=కొప్పుయొక్క; గూనెముడి=జాగుముడి; వీడన్=ఊడగా; చిగురాకుఁ బొదన్=చిగురుకాకులున్న పొదలతోనికి; బాటున్=దూగును; ఉరిత్రాడు; నెమకు

కరణిన్ = పెదకునట్లు; పసిడిగాజులు = బంగారు గాజులను; పైకిన్; వెసన్ + త్రోసి
= తొందరగా త్రోసి; నునుదీగెన్ = నున్నని తీగను; తెమలించున్ = కదలించును;
ఏటిలోన్ = ఏటిలోనికి; ఉటుకుకరణిన్ = ఉరుకునట్లు; పిరుదీయక = వెనుదీయక;
మొలనులు = మొలత్రాడు; విగియించి; వెలదివెన్నెలక = తెల్లనివెన్నెలలోనికి;
చొచ్చున్ = చొరబడును; అసులకున్ = తుమ్మెదలకు; జడియదు; కురియుపుప్పా
దులన్ = మీడికి రాలెడి పూపరాగములలో; మునుగున్; మావికడన్ = మామిడివద్ద;
నిల్చున్ = నిలుచును; విరులనెత్తావిన్ = పువ్వులనువాసనను; త్రోలున్ = ఆఘ్రాణిం
చును. (ఇంగు చెప్పబడిన చల్లగాలి మున్నగునవి విరహాలకు వాధాకరములు. అయి
నను వరూధిని ప్రాణములు వీడదలచి వాటినిన్నిటి నెదుర్కొనుచున్నది. కాని
వాఙ్ము లేక పోయెను.)

క. అట్టియెడ నమ్ము గేక్షణఁ

బట్టి సఖజనము వెడఁగుఁ ♦ బట్టి తగవే?

యిట్టితెగు వనుచుఁ జెక్కులఁ

దొట్టినకన్నీరు వోవఁ ♦ దుడుచుచుఁ బలికెన్.

32

టీ: అట్టియెడన్ = అప్పుడు; ఆ + మృగ + ఈక్షణన్ = లేడికన్నులువంటి
కన్నులకల ఆవరూధిని; సఖజనము = చెలికత్తెలు; పట్టి; వెడఁగుఁబట్టి = వెర్రిపిల్లా!
ఇట్టితెగువ = ఇటువంటి సాహసము; తగవే = న్యాయమా? అనుచున్ = అనిబుజ్జగించి;
చెక్కులన్ = చెక్కిళ్లయందు; దొట్టినకన్నీరు = కారిన కన్నీటిని; పోవన్ = పోవు
నట్లు; తుడుచుచున్ = ఒత్తుచు; పలికెన్ = పలికిరి.

ఉ. పూతపసిండివంటి వల ♦ పుం బచరించు కులంబు నీతికిన్

లేత గదమ్మ యిత్రైఱుగు ♦ లేమ సురాంగన లెల్ల నిట్టి నీ

చేతకు మెత్తురమ్మ దయ ♦ సేయక తిన్నని మేను వెన్నెలన్

వేతు రటమ్మ యింత కను ♦ వేదూఱు సెల్లునటమ్మ యింతికిన్. 33

టీ: లేమ = వరూధిని; పూతపసిండివంటి వలపున్ = పైపూత పూచిన
బంగారమువలె నుండు మోహనము; పచరించు = కనపరచు; కులంబునీతికిన్ = జాతి
భర్తృమునకు; ఇత్రైఱుగు = ఈరీతి (నిజమైన ప్రేమతో పరితపించుట) లేతగదమ్మ
= చురుకైనకాగా? ఇట్టినిచేతకున్ = ఈనిపనికి; సురాంగనలెల్లన్ = దేవతాశ్రీ
లందరు; మెత్తురమ్మ = మెచ్చుకొంగురా? దయసేయక = (శరీరముపై) శ్రద్ధహాపక;
తిన్ననిమేను = ఆందమైన దేహమును; వెన్నెలన్ = వెన్నెలయందు; వేతురటమ్మ
= జేయించవచ్చునా? ఇంతకనువేదూఱు = ఇంతచూచుటతో వచ్చినఆక; చెల్లు
నటమ్మ = తగునా?

తా: బోగముగాతి లేనిమోహమును చూపి వలపించ వలెనే కాని ఇట్లు నిజ
ముగా ఒకడు దొంగనందుకు తపించవచ్చునా? సినదత విన్నచో తోడివారు నవ్వరా?
చక్కని శరీరమును దయమాలి వెన్నెలలో వేసి వేపుదవా? చూచినంతమాత్రాన
ఆంత భ్రమయా? అప్పగనపై యుండి చూసెదనికై యింతగా తపించుట తగను.

చ. ఉడుపతిబారికిన్ వెఱచి ♦ యూరట యా నని పేరుటామనిన్
ముడివడుకంతు సేనలకు ♦ ముయ్యెల గుట్టయినట్టి యిందు రా
నడఁగునె తాపపహ్ని మన ♦ మై హరిణేశ్మణ ముల్లు వుచ్చి కొ
ట్టడచిన చంద మయ్యెల బద ♦ మా యెలదోటఁ జరింప కింటికిన్.

టీ: హరిణ+ఈశ్మణ=వరూధిని! ఉడుపతిబారికిన్ = చంద్రుని బాధకు;
వెఱచి=భయపడి; ఊటయూను=ఊరడించుటయగును; అని=అనుకొని. పేరు
+అమనిన్ = ఎక్కువగానున్న వసంతకాలముతో; ముడివడు=మిడిసిపడు; కంతు
సేనలకున్ = మన్మథుని సేనలకు-చిలుకలు, కోయిలలు, వెన్నెల మున్నగువానికి;
ముయ్యెలగుట్ట=కలిసియుండుచోడు; అయినట్టియిందున్ = అయిన యాతోటకు;
రాన్ = వచ్చినచో; తాపపహ్ని = విరహము వలని తాపమనునప్పు; అడఁగునె=
తగ్గనా? (ఇప్పుడు మన మిచ్చటికి వచ్చుట) మనమై=మనంతట మనము; ముల్లు+
వుచ్చి=గ్రుచ్చుకొన్న ముల్లునూడదీసి; కొట్టు=ఇనుపమేకును; అడిచినచందము=
దిగగొట్టిన రీతి; అయ్యెన్; ఎలదోటన్ = ఈశోటలో; చరింపక=విహరింపక;
ఇంటికిన్; పదమా=పామృత.

తా: కాశిలో గ్రుచ్చుకొన్న ముల్లుతీసి, అక్కడ ఇనుపమేకును దిగగొట్టి
నట్లుగా, ఇంటిలో ఉన్నచో బాధగా నున్నదని మన్మథబాధ సహింపలేక, నిండు
వసంతకాలమగుట వలన మన్మథుడేన అంతయు ప్రోగైయున్న యిక్కడికి వచ్చినం
చున బాధయెక్కువ యగునే కాని తగ్గను.

క. అని యొడఁబడఁ బల్కుచుఁ దో

ఝొనివచ్చినఁ బాన్పు జేరి ♦ గురుకుచ దనపైఁ

గనకనఁ గనలెడు వెలుఁగులఁ

గనికరమటి మండుచంద్రుఁ ♦ గని కర మలుకన్. 35

టీ: అని=ఇట్లు; ఒడఁబడన్ = ఒప్పుకొనునట్లు; పల్కుచున్; ఝొఝొని
వచ్చినన్ = తీసికొనిరాగా; గురుకుచ=గర్భగుబ్బలకల వరూధిని; తనపైన్; కన
కనన్ = కనకకలాలాడుచు; కనలెడు వెలుఁగులన్ = మందెడి కిరణములతో; కనికరము
+అతి=దయమాలి; మండుచంద్రున్ = వెలగెడి చంద్రుని; కని=చూచి; మిక్కిట;
అలుకన్ = కోపముతో; (ఇట్లనెను)

క. ఓచెల్ల విరహిణీవధ

మేచతురత నీకు దురిత ♦ మే చేయుపనుల్

రాచటికపుఫలమే య

య్యో చంద్ర! వివేక మెఱుంగ వాకో ♦ గురుసేవన్. 36

టీ: ఓచెల్ల=అయ్యో! చంద్ర=చంద్రుడా! నీకుకా; విరహిణీవధము=
విరహముకల శ్రీమతిను హింసిండుట; ఏచతురత=ఏమిచేయు? దురితమే=పాపమునే;

చేయుపనుల్ = కల్గించు పనులు; రాచుకపుఫలమే = రాజవగుటకు ఫలమా? గురు
సేవన్ = గురువును సేవించుటకలన; వివేకము = మంచిచెడ్డల నెరుగుటనుఁగొనకొ
= తెలియవా?

తా: చంద్రునకు రాజని పేరున్నది. అందుచే ఆతడు రాచుకము చేయుచున్నా
డని చెప్పినాడు. ఓచంద్రా! విరహిణులను బాధించుట సేర్పా? పాప మాచరించు
టయే రాచుకమున్నందునకు ఫలమా? గురువును సేవించి మంచి చెడ్డల నెరుగలేక
పోతివా?

సీ. తొలుదొల్లఁ గమల మి ♦ తునివంక రూ పాట

దక్షాధ్వరధ్వంసి ♦ తన్ను గనుటఁ

బరివేషమిషమున ♦ బాశంబుఁ దాల్చుటఁ

గప్పదేహమునందుఁ ♦ గానఁబడుటఁ

గాలవశంబునఁ ♦ గాని తోపకయుంట

సతతనిఘరగదా ♦ నిస్తతఁ గనుటఁ

గాని పాండుక్షేత్ర ♦ మునఁ బ్రవర్తించుటఁ

బ్రకటానురాగతా ♦ రకుఁడగుటను

గీ. సంతరం బెద్ది యాత్మలో ♦ నరసి చూడ

రాజ నీకును నల ధర్మ ♦ రాజునకును

బ్రాణిలోకంబు బాధలఁ ♦ బఱచునపుడు

ధర్మపద మొక్కఁ డెక్కు డా ♦ ధన్యునందు.

37

టీ: తొలుదొల్లన్ = మొట్టమొదట; కమలమిత్రునివంకన్ = సూర్యునివలన;
రూపాటన్ = జన్మముకల్గుటచేతను; (ఇందు చంద్ర యమధర్మరాజులకు పోలిక చెప్ప
బడినది. అందుచే ఇందు రెండర్థము లుండును.) యముడు సూర్యుని కొడుకు, చంద్రు
నికి సూర్యునికొక ప్రసారము వలననే ఆకారము-కాంతి కల్గును. దక్ష+అధ్వరధ్వంసి
= వీరభద్రుని (శివుని) యొక్క; తన్ను = తావును; కనుట = పొందుట. శివుడు
మార్కండేయ రక్షణకై యముని తన్నినాడు; వీరభద్రుడు దక్షయజ్ఞమున చంద్రుని
తన్నినాడు. పరివేషమిషమునన్ = గుడికట్టుటయను వంకతో; పాశంబున్ = (యముని
చేతిలోనుండు) పాశమును; తాల్చుటన్ = ధరించుటచేతను; దేహమునందున్ = శరీ
రమునందు; కప్ప = నలుపురంగు-యముడు నల్లగా నుండును. చంద్రునిలో నల్లని
మచ్చయున్నది. కానబడుటన్ = కన్పడుటచేతను; కాలవశంబునగాని = కాలము
వచ్చినపుడేకాని; తోపకయుంట = కనపడకుండుట; యముడు కాలమునిండినపుడే
కన్పించును; చంద్రుడు రాత్రి వేళనే కన్పించును. సతత = ఎల్లపుడును; నిఘర =

కతిసమైన-బాధాకరమైన; ౧౮+అన్వితత=గడలోకూడియుండుటను; ౧౮+అన్వితత=రోగముతో-తయతో, కూడియుండుటను; కనుట=సాంగట; పూని=ప్రయత్నించి; పాండుత్వేత్రమునన్=తెల్లనిశరీరముతో (చం). పాండురాజుభార్యయందు (య); ప్రవర్తించుటన్=మెలగుటచే; సంభోగించుటచే; ప్రకట=స్పష్టమైన; అనురాగ=అనురాగముకల; ఎర్రదనముకల; తాపకుడు=నత్తత్రములు కలవాడు (చం); కంటిగ్రుడ్డులు కలవాడు (య); అగుటన్=అగుటచేతను; అత్యులోన్=మనస్సులో; అరసిచూడన్=అలోచించిచూడగా; రాజ=రాజనామముకలచంద్రుడా! నీకునన్; అలధర్మరాజునకును; ప్రాణిలోకంబున్=జీవులను; బాధలఁబడించునపుడు=బాధించుటలో; అంతరంబు=భేదము; ఎద్ది=ఏది? ఆధన్యమందున్=ఆయనునీలో; ధర్మపదము='ధర్మ' అనుపదము మాత్రము; ఎక్కుడు=ఎక్కువ. (చంద్రా! నీవును, యముడును ప్రాణులను బాధించుటలో నములే. కాని ఆతడు ధర్మప్రభువు. కనుక ధర్మరాజు; నీ వధర్ముడవు కాన 'రాజపు' మాత్రమే. అదే మీయిద్దరికిని భేదము. అనగా నీకున్న యముడే మెరుగు అని.)

చ. ఒక పెనుఁబాఁచజేయు చల ♦ మొప్ప రసాతలసీమకుం జకో

రకములు భూతధాత్రికి సు ♦ రల్ దివికిం బగ దీటునట్లుగా

మెకమెకపాటుతోడ నిను ♦ మ్రింగక పో రెప్పుడుం దిలోక కం

టకుండవు గాన నీయొడలు ♦ నజ్జగఁ జేసి కురంగలాంఛనా! 38

టీ: కురంగలాంఛనా=లేడిచిహ్నముగా కలవాడా! త్రిలోకంబుకుడవు=ముల్లోకములకును శత్రుడవు; కానన్; చలము = మత్స్యరము; ఒప్పన్; ఒప్పనట్లు; రసాతలసీమకున్=పాతాళదేశమునకు; ఒక పెనుఁబాఁచ+చేడు=ఒక పెద్ద సర్పరాజు-గాహువును; భూతధాత్రికిన్=భూలోకమునకు; చకోరకములు=చకోరి పక్షులును, చివికన్=స్వర్గమునకు; సురలు=దేవతలును; పగదీటునట్లుగన్=కనీశునట్లు; మెకమెకపాటుతోడన్=అహంకారముతో; నీయొడలు = నీశరీరమును; నజ్జగన్+చేసి=ముక్కులుగాచేసి; నినుమ్రొంగకపోరు=నిన్నుమ్రొంగకమానరు.

తా: నీవు మూడులోకములకును బాధకుడవు కావున నిన్ను పాతాళమున రాహువును, భూమిలో చకోరపక్షులును, స్వర్గమున దేవతలును ముక్కుముక్కులుగా జేసి మ్రొంగుచున్నారు. కళలుగా తినుటయను ప్రసిద్ధినిబట్టి చెప్పబడినది. అలం. ఉత్తేష.

క. వాతాపివలన నెఱిగితి

శీతకిరణ కడుపుఁ జొచ్చి ♦ జీర్ణింపని యీ

రీతి నినుఁ దినియు నాయువు

చేత సురల్ చెడరుగాక ♦ చెఱుపనె వారిన్.

39

టీ: శీతకిరణ=చల్లని కిరణములు కలవాడా! కడుపుజొచ్చి=కడుపులోనికి ప్రవేశించి; జీర్ణింపని యీరీతిక=జీర్ణింపకయుండు నీపద్ధతిని; వాతాపివలనన్=

వాతాపియను రాక్షసునినుండి; ఎహిగితో = తెలిసికొంటివా? సురలో = దేవతలను; నిన్ను తినియున్ = నిన్ను తినికూడ; ఆయువుచేతన్ = ఆయువు వుండుటచే; చెడరుగాక = నశింపదుగాని; వారిన్ = అదేవతలనుకూడ; చెఱుపవె = నశింపజేయకుండువా?

తా: వాతాపియను రాక్షసుడు అన్నముతో పాటు కడుపులోనికేగి మరల బ్రతుకువాడు. ఇల్లుండను-వాతాపి తమ్ముడు మునులకు విందుచేయగా వాతాపి వారి కడుపులోనికేగి, అక్కడ స్వరూపమును ధరించి కడుపుచీల్చి బయటికి వచ్చువాడు. ఓచంద్రా! నీవు వాతాపి వలన ఆశ్చర్య శేషియందువు, లేకున్నచో దేవత లాహారముగా నిన్ను భుజించినను మరల జీవింతువా? అదేవతల కాయవు గట్టిగా నున్నందున వారు బ్రతుకు చున్నారు. కాని లేకున్న వారినికూడ చంపుదువు.

తే. త్రిపురసంహార మొనరించు ♦ నపుడు మారుడు

బండికల్లుగ నీమేను ♦ గండి చేసె

నదియు సెలవాటి తెగటాట ♦ వైతి చంద్ర

యకట రోహిణియెడ నప ♦ ధ్యమునఁ జేసి.

40

టీ: చంద్ర = చంద్రుడా! మారుడు = శివుడు; త్రిపురసంహారము = పట్టణముల నూకారముతో నున్న ముగ్గురు రాక్షసులను చంపుటను; ఒనరించునపుడు = చేయునప్పుడును; బండికల్లుగన్ = రథచక్రముగా (నుండుటకై); నీమేను = నీశరీరమును, గండి = తొలను; చేసెన్; అదియు = అదికూడ; సెల+వాటి = సెలలుపడి-గాయము తగ్గక చీముపట్టి; రోహిణియెడన్ = రోహిణితోడి; ఆపథ్యమునఁజేసి = ఆపథ్యమైన సంభోగముచే; తెగటాటవైతి = చావకుంటివి; అకట = అయ్యా!

తా: త్రిపురాసురుల సంహరించినపుడు రుద్రుడు తనరథమునకు నిన్ను చక్రముగాచేసి, అందుకు వీలుగాతొల పొడిచెను. అతొల గాయమై, సెలలుపడి, ఆపథ్య దోషముచేతనైన చావవైతివి. (రోగము వచ్చినవారికి సంభోగము ఆపథ్యము)

తే. పాలఁ బుట్టినమాతాన ♦ మేలిగుణము

నేడు నీ కేలఁ గల్గునో ♦ నీరజారి

నీటఁ బుట్టినవాడు గాఁ ♦ డోటు వహి

గాల్చుచున్నాఁడు జగ మెల్లఁ ♦ గరుణలేక.

41

టీ: ఓనీరజారి = పద్మములకు శత్రువవైన చంద్రా! పాలన్ = పాల (సముద్రము) లో; పుట్టినమాతానన్ = పుట్టినంతలో; నీకున్; నేడు = ఈవేళ; మేలిగుణము = మంచిగుణము; ఏలకల్గున్ = ఎట్లుకల్గును? వహి = నిప్పు; నీటన్ = నీటిలో; పుట్టినవాడు; కాడోటు = కాడా? కరుణలేక, జగ మెల్లఁ = లోకమునంతను; కాల్చుచున్నాడు.

తా: నీటిలో పుట్టిననిప్పు లోకముల దహించుచున్నది. మంచిగుణము సహజముగా నుండవలెను కాని పుట్టిన చోటునుబట్టి రాదు. నీవు పాలలో పుట్టితివి. అయిన

నేమి? పుట్టకతో నేనె మించియు నీ నానాడు నీకెట్లు వచ్చును? అలం. ప్రతి వస్త్రాపమ.

క. గోవధము సేయుతుటకల

దైవంబవు నీవు మొదలఁ ♦ దక్కక పాంథ

స్త్రీవధముసేయ రోయుదె

నీవర్తన మేమి చెప్ప ♦ నీరజనైరీ.

42

టీ: నీరజనైరీ=పద్మములకు శత్రువైనవాడా! నీవు; మొదలన్=మొదటనే; గోవధముచేయు=గోవులచంపెడి; తురకల దైవంబవు = తురకల కుపాస్య దేవతవు; తక్కక=జంకక; పాంథస్త్రీవధము-బాటసారుల (పరదేశము వెళ్లినవారి) భార్యలను హింసించుటను; చేయరోయుదె=చేయుటకు వెనుకొండెదవా? నీవర్తనము=ఇట్టి నీనడతనుగూర్చి; ఏమి చెప్పన్=చెప్పలేను;

తా: ఓచంద్రా! నీవసలే తురకల కిష్టమవు. వారు గోవధచేయుటకు వెనుకొడని వారు. వానికి దేవుడవగు నీవు స్త్రీవధ చేయుటకు జంకెదవా? అలం. కాన్యార్థాపత్రి.

క. విడువక తలపయిఁ గొన్నా

ల్లిడి చూచి కళంకి వగుట ♦ యెఱిఁగి ముహేళం

నుడుకుచు దత్తార్థమున

నడుగునఁ బడనైచె దాన ♦ నడఁగవు చంద్రా!

43

టీ: చంద్రా! (నిన్ను) ముహేళండు=శివుడు; ఉడుగక=మానక; తలపయిన్=నెత్తిమీరంద, కొన్నాళ్లు; ఇడి=పెట్టుకొని; చూచి=నీనడత గమనించి; కళంకివగుట = మచ్చకలవాడవగుటను (దోషివని) ఎఱిగి=తెలిసికొని; ఉడుకుచున్=కోపముచే పరితపించి; దత్తార్థమునన్=దత్తుని యజ్ఞములో; అడుగునన్=కొల్పికింద; పడవె చెన్=పడవేసి త్రొక్కును; దానన్=దానివలనకూడ; అడగవు=అణగిపోవు.

తా: శివుడు ని న్నలంకారముగా కొన్నాళ్లు నెత్తెనెక్కించుకొని, నీదోష మెరిగి నిన్ను దత్తుని యజ్ఞములో కొల్పికిందవేసి మట్టించినాడు. అట్లయినను బ్రతికితివి. అలం. విశేషాక్తి.

క. గాండీవము నీచేతిది

పాండవునిం జేర బట్టి ♦ బ్రతికితి మా వి

ల్లండిన నేడు నిశాచర!

చెండవె యల్లునికిఁ దోడు ♦ శిథిభల్లమునన్.

44

టీ: నిశాచర = రాత్రినేళ తిరిగిడినాడా! (రాక్షసుడా!) సీచేతిడి = సీచేతిలో నుండెడి; గాండివము = గండివమును విల్లు; పాండవునిన్ = పాండురాజు కొడుకైన అర్జునుని; చేరబట్టి = చేరుటవలననేమా; బ్రతికితిమి. ఆవిల్లు; ఉండినన్ = ఉన్నచో; నేడు = ఈవేళ; అల్లుడికి = మేనల్లుడైన మన్మథునికి; తోడు = పాయముగా; శిరభల్లములన్ = వాడియగు బాణములచే; పెండ్ల = ఇంటింపవా?

తా: రాత్రి తిరుగువాడా! తొలతలో సీచేతిలో నుండెడి గాండివ మాఅర్జునుని చేతికి వెల్లెనని కన్న బ్రతికితిమి కాని లేకున్నచో నీవు నీయల్లుడైన మన్మథునికి తోడు కాయుగువా? ఆలం. ఉత్తేషు.

వ. అనిపలికి యక్కలికి తేనియ లొలుకు పూములుకుల జళుకుఁ బుట్టించు నించువిలుతు నుద్దేశించి. 45

టీ: అనిపలికి; ఆ+కలికి = ఆమరూఢిని; తేనియలొలుకు = తేనెనుర్పించెడి; పూములుకులన్ = పూవుబాణములతో; జళుకు పుట్టించు = జడిపించెడి; ఇంచువిలుతున్ = ఇంకకుకర్ర విల్లుగాగల మన్మథుని; ఉద్దేశించి = గుఱించి; (ముంగున కన్యయును.)

చ. తొడిఁబడఁ బాటి పై కుటికి ♦ ధూర్జటికంటికడిందిమంటలో
నడపొడ గానరాక తెగ ♦ టాటియుఁ గాలినయట్టి మ్రోడు కై
వడి రతిలోచనాంబువుల ♦ వాన నిగ్నితె పాంథబాధకై
మడియ కనంగ యవ్వెలఁది ♦ మంగళసూత్రమహత్వ మెట్టిదో. 46

టీ: ఆనంగ = భరించు లేని మన్మథుడా! తొడిఁబడన్ = తొందరతో; పాటి = పరుగెత్తి; పైకిన్ = (శివుని) మీదికి; ఉచికి; ధూర్జటి = శివునియొక్క; కంటి = కంటివలని; కడిందిమంటలోన్ = పెద్దమంటలలో; అడపొడగానరాక = జాడతెలియ కుండునట్లు; తెగ టాటియున్ = నశించిపూడ; కాలినయట్టి మ్రోడుకై వడిన్ = కాలిన మొద్దువలె; మడియక = చావక; రతి = రతీదేవియొక్క; లోచన = కన్నులనుండి వచ్చు; అంబువులవానన్ = నీరసవానచే; పాంథబాధకై = ప్రవాసులను బాధించుటకై; నిగ్నితె = చిగ్నితివా? (బ్రతికితివా) ఆ+వెలఁది = ఆరతీదేవియొక్క; మంగళసూత్రమహత్వము = మంగళసూత్రమహిమ; ఎట్టిదో = ఎంతగట్టిదో?

తా: శివునకు పార్వతిపై ప్రేమపుట్టించుటకై మన్మథుడు వెల్లి బాణము లేయగా తపోభంగమునకు తోపించి శివుడు తన కంటిమంటతో మన్మథుని బూడి చేసెను. అప్పుడు రతీదేవి యెద్దగా దేవతలు మన్మథుని ప్రాతుకునట్లు చేసిరి. దానిని పురస్కరించుకొని మరూఢిని మన్మథుని దూషించు చున్నది. నీవట్లు బూడియై నశింపక మరల బ్రతుకుట మమ్ములను బాధించుటకే. నిగ్నే మనసు? ఆరతీదేవి త్రాగు గట్టిది.

శా. సాహంకారత శంకితుం డలిగి నే ♦ త్రాగ్నిం బయిం బంపినన్

స్వాహాకాముకుఁ డౌట ని న్నతఁడు గావం బోలు మోమోడి సం

దేహం బేని రతీత నీవు మగుడన్ ♦ దేహంబుతో నుండు తె

ట్లాహ దైవము దోసకాయలకె తోడై ♦ వచ్చు నెప్పట్టునన్. 47

టీ: రతి+కుశ=మన్మథా! సాహంకారతన్=అహంకారముతో కూడి యుండుటచే; శంకరుశ=అందరికి సుఖమునిచ్చు శివుడు; అలిగి=ఊపించి; త్రాగ్నిన్=కంటినిప్పును; పయిన్=నీరూదకు; పంపినన్=ప్రయోగింపగా; అతడు=అపంపబడినప్పుడు; స్వాహాకాముకుడౌటన్=స్వాహాదేవిపై శోభకలవాడగుటచే; మోమోడి=మోమోటపడి; నిన్నున్; కావంబోలున్=రక్షించియుండవచ్చును; సందేహంబేని=ఇంక గుండేహమున్నచో; మగుడన్=మరల; నీవు; దేహంబుతోన్=శరీరముతో; ఉండుకొట్టు=ఉండుట యెట్లు సిద్ధించును? దైవమున్=దేవుడు కూడ; ఎప్పట్టునన్=ఎప్పుడును; దోసకాయలకె=పాపులకే; తోడైవచ్చున్=సహాయమగును; ఆహ=ఎంతఆశ్చర్యము!

తా: ఓ మన్మథుడా! నీవు లోకకంటకుడవని తెలిసి శివుడు నీరూదికి తన కంటిమంటను ప్రయోగించినాడు. కాని ఆయన్ని తనకు, స్వాహాదేవికి ప్రేమాభివృద్ధి చేసినను అభిమానముతో కరుణచూపి నిన్ను కాల్చి యుండడు. అట్లు కానిచో నీవు మరల దేహము నేల ధరించి యుండువు? దైవముకూడ పాపకర్మ చేయువారికే నోడగునుకదా! అలం. ఆధ్వానరన్యాసము.

చ. జడ నొకయింతలేని నెఱ ♦ చక్కదనంబుల నెల్లఁ గూర్చుగొ

బాడవయినట్టి ధన్యుడవు ♦ భోగివి పూవిలుకాడ విట్టి నీ

వెడపక నిఘరత్వమున ♦ కె ట్లలవాటుగఁ జేసి తక్కటా

పడఁతులమీఁద నేయ రతి ♦ పయ్యెదకున్ ననువైనచేతులన్. 48

టీ: జడను=మాండ్యము; ఒకయింతలేని=ఊద్దియైననులేని; నెఱచక్కదనంబుల నెల్లన్=అందముల నన్నింటిని; కూర్చుగన్=ఒకచోటికి చేర్చగా; బాడవయినట్టి=ఆకృతిసాందిన; ధన్యుడవు=అదృష్టవంతుడవు; భోగివి=సుఖముల ననుభవించు వాడవు; పూవిలుకాడవు=పువ్వులే విల్లుగాకల వాడవు; ఇట్టినివు; రతిపయ్యెదకున్=రతిదేవి పైటకు. ననువైన చేతులన్=అలవాటుపడిన చేతులతో; ఎడపక=మానక; పడఁతులమీఁద=స్త్రీలమీద; ఏయన్=బాణములను ప్రయోగించుటకు; నిఘరత్వమునకున్=కఠిన్యమునకు; ఎట్లు; అలవాటుగన్=పరిపాటిగా; చేసితి=చేసితిని. అక్కటా=అయ్యో!

తా: ఓ సుందరుడా! నీవు లోకములోని అందమునంతను ప్రోగుచేసిస్వప్తింపబడినట్లున్న అందగాడవు, సుకుమారుడవు, భోగివి, మెత్తనివిల్లుదారైపడివాడవు. రతి

దేవి పైటను పట్టుట కలవాడైన మృగల హస్తములతో శ్రీల నెప్పుడును కఠినముగా కొట్టుట నెట్లు నేర్పితివి? అన్నియు మృగువైనవి కాగా కొట్టుటకు కఠినమెట్లు వచ్చినది? అలం. విషమును.

తే. అనుచు నిందించి వలవంత ♦ యినుమడింప

యవ్వరారోహ విదళిత ♦ హల్లకముల

కమ్మపుప్పొడిపై దుమా ♦ రమ్ము కేచు

మలయమంధరపవనుపై ♦ నలుక వొడమి.

49

టీ: అనుచున్; నిందించి=మన్మథునితిట్టి; ఆ+వరారోహ=ఆవహాధిని; వలవంత=మన్మథతాపము; ఇనుమడింపన్ = రెట్టించగా; విదళిత=వికసింపజేయబడిన; హల్లకముల=ఎర్రకలువలయొక్క; కమ్మపుప్పొడిపైన్ = కమ్మని పూపరాగముమీది; దుమారమ్మన్=ధూళిని; కేచు=కేగనొట్టు; మలయ=మలయపర్వతము మీదినుండివచ్చు; మంధర=మందమైన; పవనుపైన్ = గాలిపై; అలక=కోపము; వొడమి=పుట్టి. (దీనికి 52 లో 'అనిపలికి' లో అన్వయము)

తా: మన్మథుని నిందించినది. అంతలో వైరుగాలి మెల్లగా ఎర్రకలువల మీది పరాగమును విసరుచు వీచినది. అది సహింపలేక దానిపై కోపించి తిట్టుచున్నది.

ఉ. అక్కట గంధవాహ తగ ♦ వా హరిణాంకునిఁ గూడి పాంథులం

భాక్కగఁ జేయఁ బావకుని ♦ పొందొనరించి జగమ్ము లేర్చు నీ

యక్కొకగామి మాన వది ♦ యట్టిద చుల్కనవృత్తి దుర్జనుం

డొక్కనిఁ జొచ్చి క్రిందుపడునొండ్రకుఁ గీ డొనరింపఁ గల్గినన్. 50

టీ: అక్కట=అయ్యో! గంధవాహ=పరిమళమును మోయునట్టి వాయు దేవుడా! హరిణాంకునిన్ = చంద్రుని; గూడి=కలిసి; పాంథులన్ = వియోగులను; భాక్కగఁజేయన్ = బాధింప జేయుట; తగవా=న్యాయమా? పావకునిపొందు= అగ్నితోడి స్నేహమును; ఒనరించి=చేసి; జగమ్ముల=లోకములను; ఏర్చు+నీ +ఆ+కొకగామి=బాధించు నీచైన ఆచెడుపనిని; మానవు; అది+అట్టిని+అ= ఆచెడుబుద్ధిఅంతే; దుర్జనుడు=చెడ్డవాడు; ఒండ్రకున్ = ఇతరులకు; కీడు=ఆపకారము; ఒనరింపన్ +కల్గినన్ = చేయకల్గినచో; చుల్కనవృత్తిన్ = తేలికయైనపనిలో; ఒక్కనిన్ = ఒక్కగుఱ్ఱుని; చొచ్చి - చేరి; క్రిందుపడున్ = అతనికి లోబడి యుండును. అలం. ఆర్థాంతరన్యాస, పరికరాంతరములు.

తా: ఓ మలయమారతమా! నీవు చంద్రునితో కలిసి విరహులను బాధింప న్యాయమా? అగ్నికి స్నేహితుడవైనందులకీ చెడుపనిని నీవు మానవు. చెడుబుద్ధి అంతే. దుర్జనుడు తనకు తోచిన చెడుపనిని చేయుటకై తనకు తోడుగా మరొకని చేరి అతనికి లొంగి యుండును. అది లోకమర్యాదయే.

క. నాలుకలు రెండు నిన్నుం

స్రోలనె కల్పించె నలువ ♦ ఘోరాహికి న

నూలిగ్రహ మిపుడుఁ దెగఁ దినఁ

జాలద మృదుఁవన విరహి ♦ జనదురితమునన్.

51

టీ: మృగుపవన = మెల్లనివాయువా! నలువ = నాలుగు ముఖములుకల బ్రహ్మ; ఘోరాహికిన్ = భయంకరమైన పామునకు; (పాములకు అని అర్థము. జాత్యేకవచనము.) నాలుకలు రెండు = రెండు నాలుకలను; నిన్నున్ + క్రోలన్ = నిన్ను త్రాగుటకైయే; కల్పించెన్ = సృష్టించెను; అ + నూలిగ్రహము = ఆపాడు గ్రహము; (వేదేంద్రుల దాటిన నాగుగ్రహ మగును. కాన గ్రహమని పేర్కొనబడినది.) ఇప్పుడును = ఇప్పుడుకూడ; విరహిజన గురితమునన్ = విరహము కలవారు చేసికొన్న పాపముచే; తెగఁదినన్ = నశించునట్లు తినుటకు; చాలద = సమర్థమైనది కాదు.

తా: బ్రహ్మ నిన్ను తినుటకే పాములకు రెండేసి నాలుకలను సృష్టించెను, కాని విరహము కలవారు చేసికొన్న పాపము వలననేనూ ఆపాములుకూడ నిన్ను పూర్తిగా తినలేక పోవుచున్నవి. అలం. విశేషోక్తి.

వ. అని పలికి యక్కలకంతకంతి దీపించు తాపంబున పెల్లున మూర్ఛిల్లినం దోడిపల్లవోష్ఠు లల్లనల్లన హల్లకంబుల హిమాంబు పూరంబులం గర్పూరపటీర కర్దమాసారంబులం జెంగావుల మృణాళ భంగంబుల నంగంబులకుం జలువ పుట్టింప నెట్టకేలకుం దెలిసె నంత ప్రభాతసమయం బగుటయు నొక్కపువ్వుఁబోడి వరూధినితో నిట్లనియె.

52

టీ: అనిపలికి = ఇట్లునిందించి; అ + కలకంతకంతి = కోకిల స్వరమువంటి స్వరముకల ఆవరూధిని; దీపించు = హెచ్చెడి; తాపంబుపెల్లునన్ = ఎక్కువ తాపముచే; మూర్ఛిల్లినన్ = మూర్ఛపోగా; చూచి; దోడిపల్లవ + ఓష్ఠలు = ఆమెతో నున్న స్త్రీలు - చెలికత్తెలు; అల్లనల్లనన్ = మెల్ల మెల్లగా; హల్లకంబులన్ = ఎర కలువలతో; హిమాంబు పూరంబులన్ = పన్నీటితో; కర్పూర = పచ్చకర్పూరము కలిపిన; పటీరకర్దమ = రాసికొనుటకు వీలుగానున్న మంచిగంధముయొక్క; ఆసారంబులన్ = చల్లుటలతోను; చెన్ను + కావులన్ = ఎరని వస్త్రములతోను; మృణాళ భంగంబులన్ = తామరకాడల ముక్కలతోను; అంగంబులకున్ = అవయవములకు; చలువ; పుట్టింపన్ = కలిగింపగా; ఎట్టకేలకున్ = ఎంగోనేపటికి; తెలిసెన్ = మూర్ఛతేగెను; అంతన్ = అప్పుడు; ప్రభాతసమయంబగుటయున్ = ప్రాతఃకాలము కాగా; ఒక్కపువ్వుబోడి = ఒక్కస్త్రీ; వరూధినితోన్. ఇట్లనియెన్.

తా: వరూధిని తాపము హెచ్చగా మూర్ఛపోయినది. అప్పుడు చెలికత్తెలు పన్ను గుచల్లి, పచ్చకర్పూరము కలిపిన గంధమురాసి, తామరకాడల ముక్కలుచేసి,

శ్రేష్ఠోపచారములు చేయుగా ఆమె తేరుకొన్నది. అంతట నొక చలికత్తె ఆమెతో నిట్లన్నది.

ఉ. పాటనసేయమిం గురులు ♦ పైఁబడి శీర్ణపటీరపంక లా
లాటికమై దరస్మితవి ♦ లాసపుంజంద్రిక డొంకి వాడుటం
దేటఁ దొఱంగి విన్ననగు ♦ సీమొగమో యనమాసి చంద్రిణ్డో
పాటలగంధి వాల్లె నదె ♦ భానురుచిం దనకందు మీఱంగన్. 53

టీ: పాటలగంధి=ఓవరూఢి! పాటనసేయమిన్=దువ్వుకొనక పోవుటచే; గురులు=జుట్టు; పైఁబడి=మీదికి వ్యాపించి; శీర్ణ=విడిపోయిన; పటీరపంక=మంచినగంధముతోపెట్టిన; లాలాటికమై=బొట్టుకలవై; దరస్మిత=చిరునవ్వుయొక్క; విలాసపుజంద్రిక=విలాసమును వెన్నెల; డొంకి=అణి; వాడుటన్=వాడిపోవుటచే; తేటఁదొఱంగి=కొంతితగ్గి; విన్ననగు=జెల్లబోయిన; సీమొగమోయన్=సీనుఖమాయనునట్లు; చంద్రిణ్డు; మాసి=కొంతితగ్గి; భానురుచిన్ = సూర్యుకొంతిచే; తనకంగు=తనమచ్చ; మీఱన్=పెచ్చగా; వ్రాతెన్=క్రిందికిగెను-అర్థమిం చెను.

తా: ఓవరూఢి! దువ్వుకొన సంకున మొగము మీదికి జుట్టుపడగా, చిరునవ్వులేక కొంతితగ్గి చిన్నబోయిన సీనుఖమో ఆన్నట్లు కొంతితగ్గి చంద్రిణ్డు సూర్యుకొంతి వచ్చుచుండుటచే మచ్చ కన్పించుచు అర్థమిం చున్నాడు.

సీ. సకుటుంబముగఁ వీఁగి ♦ చరమశైలముఁ జేరు
తుహినాంశుదుముదారు ♦ దొర యనంగ
నాసీరమై వచ్చు ♦ నలినబాంధవులెక్కి
యంబుపై దీపించు ♦ నద్ద మనఁగ
నరుణాగ్రినిబిడ వా ♦ శ్యములలోఁ గనుపట్టు
సమయశాంఖకుచేతి ♦ శంఖ మనఁగ
నినుఁ డప్పు డజుఁ డొట ♦ మునుమున్న పడివాగె
గొనివచ్చు రాంయంచ ♦ కొదమ యనఁగ

గీ. నుదయపురి మీఁదఁ గోవురం ♦ బుండి నిగుడు
నహితరవిరశ్మిచే బద్ధుఁ ♦ డగుచుఁ గోడి
బలగమై నట్టిచుక్కల ♦ వలసతోవఁ
జూప నేతెంచె నన వేగుఁ ♦ జుక్క వొడిచె.

టీ: సకుటుంబముగన్ = కుటుంబముతోకూడి; ఓరి = పాఠపోవుచు; సగు
 తైలమున్ = పడమటి కొండను; చేరు = చేరెడి, తుహిన + అంశు గుముదారుదొర
 యనంగన్ = చంద్రుని నేవానాయకు డనునట్లుగాను; నాసీరమై = సేనకు నుంగు
 నడచునదై; వచ్చు; నలినకాంధపు = సూర్యునియొక్క; టైక్కియంబుపైన్ =
 శౌండాపై; దీపించునద్యమనగన్ = వెలిగెడి అద్దమా అన్నట్లును; అరుణ = సూర్యుని
 యొక్క; అగ్ర = ముంగున్న; నిబిడవాద్యములలోన్ = ఎక్కువగానున్న వాద్యము
 లలో; కనుపట్టు = కన్నదెడి; సమయశాంఖకుచేతి = కాలమును శంఖముపట్టెడి పురు
 షుని యొక్క చేతిలోనున్న; శంఖమనగన్ = శంఖమాఅన్నట్లును; ఇనుడు =
 సూర్యుడు; అప్పుడు = ఉదయవేళ; అజుడోటన్ = బ్రహ్మస్వరూప మగుటచే;
 చునుచున్న = ముందుగా; పడివాగెన్ = ఎక్కుటకనువైన సర్వభాటుతో; కొనివచ్చు
 = తీసికొనివచ్చు; రాజుంచకొదమయనగన్ = రాజహంసగున్నవలెను; ఉదయగిరి
 మీదన్ = ఉదయ పర్వతముపై; కోపురంబుండి = పొంచియుండి; నిగుడు = ముందు
 నకువచ్చు; అహిత = శత్రువైన; రవిరశ్మిచేన్ = సూర్యకిరణములచే; బద్ధుడగుచున్
 = కట్టబడినవాడై; గోడిబలగమైన = తనతోడిసేనయుగు; చుక్కల వలన త్రోవన్
 = నత్తుత్రములు పారిపోవు మార్గమును; చూపన్ = చూపుటకై; ఏతెంచెనన్ =
 వచ్చెనా యన్నట్లు; వేగుచుక్క; తెల్లవారు నపుడుదయించు చుక్క; పొడిచెన్
 = ఉదయించెను; ఇంగు వేగుచుక్క పొడుచుట నుత్తేక్షించెను. అలం. ఉత్తేక్ష,
 చూపకమును.

మ. సకలాశాగతి సర్మకోపవిరతి ♦ శౌత్రక్రియారంభణా

తృకవర్గత్రయికిన్ మదుచ్చరితత ♦ బజ్జానమే మూల మిం

తకును బోలన్ విను డంచు దెల్పుగతిఁజెంతఁగొండపైపల్లెలం
 గృకవాకుల్కూరసెన్ గృహోపరి ద్రిభంకిన్ భుగ్నకంఠధ్వనిన్.

టీ: సకల+అశాగతి = జనులన్ని దిక్కులకు పోవుట; సర్మకోపవిరతి =
 దంపతులు ప్రణయకోపమును తగ్గించుకొనుట; శౌత్రక్రియా = వేదవిహితమైన కర్మల
 యొక్క; ఆరంభణ = ఆరంభించుట; ఆత్మక = స్వరూపమైన; వర్గత్రయికిన్ = ఆర్థ
 కామ ధర్మములను మూడిటికిని; మత్ + ఉచ్చరిత = నాచేపల్లుబడిన; శబ్దజ్ఞానమే =
 శబ్దమును తెలిసికొనుటయే-కూతవినుటయే; ఇంతకున్ = ఈలోకమున కింతకును;
 మూలము = కారణము; పోలన్ = పోల్చుకొనునట్లు; వినుడు = (లోకులారా) వినుడు;
 అంచున్ = అని; తెల్పుగతిన్ = తెలిపెడిరీతిగా; చెంత = దగ్గరలో; కొండపైపల్లె
 లన్ = కొండ మీదనున్న చిన్న చిన్న పల్లెలలో; గృహోపరిక = ఇండ్లమీది
 కెక్కి; కృకవాకు = కోట్లు; భుగ్నకంఠధ్వనిన్ = వంపులు త్రిప్పుబడిన కంఠ
 ధ్వనితో; త్రిభంగము = సూడురకములుగా; మొరసెన్ = కూసెను; అలం. స్వభా
 వోక్తి, ఉత్తేక్షయు.

తా: కోడికూత వినగానే జను లెవరి పనులు వారు చూచుకొనుటకై పొల
 ముల కేగుదురు. దంపతులు ప్రణయకలహములు మానుదురు, వేదవిహిత కర్మలను

చేయుటకు వెళ్లుదురు. ఈరీతిగా ధర్మార్థకామములు నాకూత వినియే చేయుచున్నారని కోళ్లు జనులకు తెలియునట్లు గొంతెత్తి హ్రస్వదీర్ఘపుట స్వరములలో మాడు వంపులతో, ఆచుట్టుపట్టులనున్న పల్లెటూళ్లలోని ఇండ్లెక్కి కూసినవి. (వరూధిని తన యింటిలో కొడిచి పెంచుట లేదనియు, కొండపల్లెలలో నున్నవనియు, ఇందు స్పష్టపరుపబడినది.)

మ. ఇనుఁ డస్తాదిక్రి జోవఁ గొల్ల గొని నేఁ ♦ జేతేరఁ దద్దీప్తి నం
జనసంబంధజబాంధవంబున రతి ♦ శాంతాంగనానేత్రీకో

నికాయంబుల దాచి తద్దవళిమం ♦ దాఁబూనెనో చొప్పు మా
ర్చ ననన్ వెల్వెలఁ బాతె దీపకళికా ♦ వాితంబు శాతోదరీ. 56

టీ: శాతోదరీ=వరూధిని; ఇనుడు=నూర్పుడు; అస్త+అడికిన్=పడచుటి కొండకు; పోవన్=పోగా; కొల గొని=దోచుకొని; నేడు=ఇప్పుడు; ఏతేరన్=వచ్చుచుండగా; తత్+దీప్తిన్=అనూర్యుని కొంటిని; అంజన=కాటుక యొక్క; సంబంధజ=సంబంధము వలన పుట్టిన; బాంధవంబునన్=చుట్టచుముచే; రతిశ్రాంత=సురతముచేబడలిస; అంగనా=స్త్రీలయొక్క; సేత్ర=కన్నులయొక్క; కోణికాయంబులన్=కొలకులందు; దాచి=నాచి; తత్+ధవళిమన్=వాటి తెలుపురంగును; తాన్=అవి; చొప్పుమార్చన్=వేషముచూర్చుటకై; పూనెనో=ధరించెనో; అనన్=అనునట్లు; దీపకళికావ్రాతంబు=దీపములు; వెల్వెలబాతెన్=వెలవెల పోవుచున్నవి.

తా: దీపములు, సాయంకాలము వేళ నూర్పునినుండి కొంటిని దొంగిలించి, మరల ఆతడు వచ్చుచున్నాడని తెలిసి చూచువేషముచూచుకొనుటకై, కాటుక కలుగుటయను సంబంధముండుటచే సంభోగము వలన బడలిక చెందియున్న కామినుల కనుకొలకులందు ఆకొంటిని దాచి తా మాతెల్లదనమును పుచ్చుకొన్నవా అన్నట్లు కొంటిహీనములై వెలవెల బారుచున్నవి. రాత్రినిద్ర లేకపోవుటచే కామినుల కన్ను లెర్రనైనవి. తెల్లవాక వచ్చినందున దీపకొంటి తగ్గినది. అలం. భ్రాంతిమత్; ఉత్తేజులు.

శా. వాలారుంగొసగోళ్ల నీ వలసతన్ ♦ వాయించుచో నాటకున్
మేళంబైన విపంచి నిన్న మొదలున్ ♦ నీ వంటమిం జేసి యా
యాలాపంబె యవేళఁ బల్కెడుఁబభాతాయాతవాతాహతా
లోలత్తంతుల మేళవింపఁ గదవే ♦ లోలాక్షి దేశాక్షికిన్. 57

టీ: లోలాక్షి=చంచలమైన శేత్రములకల వరూధిని! నీవు; అలసతన్=బద్ధకముచే; వాలారుంగొసగోళ్లన్=వాడియైన గోటికొనలతో; వాయించుచోన్=మీటునప్పుడు; నాటకున్=నాటరాగమునకు; మేళంబైన=మేళవింపబడిన; విపంచి=విగ; నిన్న మొదలున్=నిన్నటినుండి; నీవు+అంటమింజేసి=నీవుతాకపోవుటచే;

అశేఖన్ = ఆరాగము పాడరాని సమయమందు; ప్రభాత = ప్రొద్దునవే; ఆయాత = వచ్చెడి; వాత = గాలిచే; ఆహత = కొట్టుబడినవై; ఆలోలత్ = కదలెడి; తంత్రులన్ = తీగలచే; ఆ+ఆలాపంబె = ఆనాటరాగా లాపమునే; పల్కెడున్ = మ్రోగుచున్నది; దేశాక్షికిన్ = ఉడయ కాలమున పాడదగిన దేశాక్షియును రాగమునకు; మేళవింపగదనే - మేళవించుచు !

తా: ఓ వరూధనీ! నీవు నిన్న మధ్యాహ్నమున నాటరాగమునకు మేళవించి వదలిన వీణ, తంత్రులకు గాలి వీచుటచే కానివేళ నాటరాగమునే ఆలపించుచున్నది. ఇంతవరకు నీవు దానిని ముట్టకుంటివాయె. ఇప్పుడైనను దేశాక్షి రాగమునకు మేళవింపుము. అలం. స్వభానోక్తి.

చ. పలుకులు నేర్పువేళ కల ♦ భాషిణి నీవిటులుండఁ బంజరం

బుల నరగన్న వెట్టి ముఖ ♦ ముల్ చరణాగ్రసఖాళి గోచుచున్

నిలుగుచు నావులించుచు వ ♦ నీవిహగోత్కర మెట్లువల్కు న

ప్పలుకులె యట్లు లెత్తి విని ♦ పల్కెడు వింటినె కీరశారికల్. 58

టీ: కలభాషిణి = మధురముగా మాట్లాడుదానా! పలుకులు = మాటలను; నేర్పువేళన్, నీవు; ఇటులుండన్ = ఇట్లు చాధపడుచుండగా; పంజరములన్ = పంజరములలో; కీరశారికలు = చిలుకలు, గోరువంకలును; అరగన్న వెట్టి = సగము కన్న మూసికొని; ముఖముల్ = మాతలను; చరణ+అగ్రసఖ+అళిన్ = కాలిగోళ్ళతో; గోచుచున్ = గీచుకొనుచు; నిలుగుచున్ = ఒక్క విరుచుకొనుచు; ఆవులించుచున్; వనీవిహగ+ఉత్కరము = అడవి పక్షుల గుంపు; ఎట్లు పల్కున్ = ఏమిటిగాకాయునో; అప్పలుకులె = ఆమాటలే; అట్లు లెత్తి = మెడలెత్తి; విని; పల్కెడున్ = కూయుచున్నది; వింటివె ?

తా: ఓ వరూధనీ! నీవు పలుకులు నేర్పు చిలుకలు, గోరువంకలును, ఈనాడు నీవు ససిగాలేక బద్ధకించగా పంజరములో నిద్రమత్తుగా ఆవులించుచు, ముక్కులు గోకికొనుచు, అడవి పక్షుల కూతలను విని కూయుచున్నవి. విన్నావా? అలం. స్వభావోక్తి, భ్రాంతి.

మ. ఉరుసంధ్యాతపశోణమృత్యులీతమై ♦ యొప్పారు బ్రహ్మాండ మ
న్లరిడిం గాలపుహొంతకాఁడు చరమా ♦ గన్గంధముఁ జేర్చు ని
బ్బరపున్ సంగడమోయనన్ శశి డిగెం ♦ బ్రాగ్భూమిభృత్తై గ్రతవే
తరబాహగ్రపుసంగడంబనఁగ మా ♦ ర్తండుండు దోచెన్ దివిన్.

టీ: ఉరు = ఉప్పుడైన; సంధ్యా+అతప = ప్రాతఃకాల సంధ్యారాగమును; శోణమృత్ = ఎర్రమిన్నతో; కలీతమై = కూడినదై; ఒప్పారు = ఒప్పెడి; బ్రహ్మాండము+అన్+గరిడిన్ = బ్రహ్మాండమును సాముచేయు ప్రదేశమును; కాలపు సొంత కాఁడు = కాలమును ముట్టుకు; చరమ + అగన్గంధమున్ = పడమటికొండయును

మూపునంగు; చేర్పు=చేర్చుకొన్న; నిబ్బరపున్=గట్టియైన; సంకడమో=సాము
సాధన చేసెడి తిరుగలివంటిగుండ్రని పరికరమో; అనిన్=అనునట్లు; శశి=చంద్రుడు;
దిశు=క్రిందికివాలెను; ప్రాశ్+భూమిశృత్+కైతవ = భూర్ముకొండయను;
ఐతరవాహ్ + అగ్రపు = రెండవచేతివడి; సంకడవచగన్ = సాముపరికరమో
అన్నిట్లు; మార్తాండును=నూర్పుడు; నిజన్=అకాశమంగు; తోచెన్=ఉద
యించెను.

తా: ప్రొద్దుటివేళనున్న సంధ్యారాగమును నెర్రనున్న కలిపిన గరిడీకాలలో
కాలమును మల్లుడు ఒక చేతిలో తిరుగలివలెనున్న చంద్రుని, మరొక చేతిలో
నూర్పుని పట్టినట్లుగా చంద్రుడ స్తమించు చుండగా నూర్పు డుదయించుచుండెను.
రూపకోత్యేయ పహ్నవము లలంకారములు.

చ. కరకరిఁ గూటఁ గట్ట యిడఁ ♦ గా మొఱ పెట్టెడులీల బాలభా
స్కరకరకాండకందళ వి ♦ ఘట్టన నించుక వాయివడ్డ తా
మర మొఱ పెట్టిపెట్టి పలుమాటును వాకిలి దాటి యాగుచున్
మొరయ విపంచి మీటుగతిమోసి యళుల్ నెడలెంగొలంకులన్.

టీ: కరకరిన్=క్రూరముగా; గూటన్=గూటిలో; కట్టయిడగన్=కర్ర
పెట్టగా; మొఱ+పెట్టెడులీలన్=మొఱ్ఱిఅనునట్లు; బాలభాస్కర=లేతనూర్పుని
యొక్క; కరకాండ=కర్రవంటి కిరణములయొక్క; విఘట్టనన్=తాకిడిచే;
ఇంచుక=కొంచెము; వాయి+పడ్డ=విచ్చిన; తామరన్=తామరపువ్వులంగు;
మొఱ+పెట్టిపెట్టి; పలుమాటును=మాటిమాటికి; వాకిలిన్=ద్వారమును; దాటి;
యాగుచున్; మొరయన్=మ్రోగునట్లు; విపంచి=విశేష; మీటుగతిన్=వాయించి
నట్లు; మ్రోసి=రుంకారములుచేసి; అళులు=తుమ్మెదలు; కొలంకులన్=సర
స్సులనుండి; నెడలెన్=బయటికి వచ్చెను.

తా: పక్షిగూటిని కర్రపెట్టి పొడువగా లోనుండి పక్షులు కూయునట్లు
నూర్పుకిరణ ప్రసారము తగిలి ఓకసించిన తామరపువ్వులనుండి తుమ్మెద నీవలకు
వచ్చి ఓణమీటినట్లు రొదచేయుచున్నవి. అలం. స్వభావోక్తి, ఉపమయ.

చ. అడరునవీనభానుకిర ♦ కానల మంటినఁ గూడుకొన్న పు
ప్పొడి కొలు చెల్ల మోచికొనిపోయెడి సంభ్రమ మొప్పగంటివే
పడఁతి భవద్విహారవన ♦ పద్మసరఃకుముదాలయంబులన్
నెడలు మిళిందబృందములు ♦ వీరపు పిశంగిమకైతవంబునన్. 61

టీ: పడతి=వరాధిప! భవత్=నీయొక్క; విహారవన=ఉద్యానమందలి;
సరః=సరస్సునందలి; కుముద+అలయంబులన్=కులువలనెడి ఇండ్లనుండి; నెడలు
=బయటికివచ్చు; మిళిందబృందములు=తుమ్మెదగుంపులు; వీరపుపిశంగిమ కైతవంబు
నన్=వీరునిన్న పసుపురంగను వంకతో; అడరు=ఉత్తరయించెడి; నవీనభాను

కిరణ=లేతనూర్పుని కిరణములను; ఆనలము=నిప్పు; అంటినన్ = అంటుకొనుగా; కూడుకున్న=ప్రసోగుపడిన; పుష్పాడికొలుచు=పూపరాగమను ధాన్యము; ఎల్లన్ =అంతను; సంభ్రమము=తొందర; ఒప్పున్ = ఒప్పునట్లు; మోచుకొనిపోయెడిన్ =మోచుకొని పోవుచున్నవి; కంటివే=చూచితివా?

తా: సీ పదతీ ! నీ యుద్యానములోని సరస్సులలోని కలువలనుండి తుమ్మెదలు పుష్పాడి వీపులకంటుకొని ఎగిరి పోవుచుండగా, సూర్యకిరణములను నిప్పుంటు కొనగా ఇండ్లనుండి దాచుకొన్న ధాన్యము నెత్తుకొని పారిపోవు చున్నట్లున్నవి. చూచితివా? అలం. ఉత్తేషత్, రూపకము, అపహ్నావము.

చ. కొలకొలక గూయుఁ బై నొటగుఁ గుత్తుకఁ గుత్తుకఁ జుట్టు బొటూచి
ల్వలక్రియఁ గానరానిగతు ♦ లన్ మయి మైఁ బెనుచుం జనించున
శ్రీ లఱుత నొత్తు సోలు నిలు ♦ చున్ విధిచాతురిఁ గూడియున్ రతిం
దలపపు కంటె పాసినవె ♦ తల్ దలఁపించుచుఁ గోకదంపతుల్. 62

టీ: కోకదంపతుల్=చక్రవాకపు జంటలు; విధిచాతురిన్ = దైవమునేర్చుచే; కూడియున్=మరల కలిసికొనియు; పాసినవెతుల్=రాత్రివిడిపోయిన బాధలను; తలఁపించుచున్=తలచుకొనునట్లు చేయుచు; కొలకొలకగూయున్=కొలకొలమని కూయుచున్నవి; పైన్=ఒకదానిపైనొకటి; ఒటగున్=ఒరగియానుకొనును; కుత్తుకన్+కుత్తుకన్+చుట్టున్=మెడతో మెడనుచుట్టివైచును; పొటూచిల్వలక్రియన్=పరుగెత్తు పాములవలె; కానరాని గతులన్=తెలిసికోలేని నడకలతో; మయి మైన్=ఒంటితో ఒంటిని; పెనుచున్ = పెనవేసికొనును; జనించు+అశ్రులు=పుట్టెడి కన్నీళ్లు; అఱుతన్=మెడచే; ఒత్తుక=తుడుచును; సోలున్=పరవశముగా వ్రాలును; నిలుచున్ = నిలబడును. రతిన్+తలఁపపు = సంభోగమును మాత్రమును తలచుటలేదు; కంటె=చూచితివా?

తా: చక్రవాకపు జంటలు రాత్రిరెల్ల కన్నులగపడక విడిపోయి మరల సూర్యోదయము కాగానే కలిసికొని ఆవిరహ బాధను పోగొట్టుకొనునట్లు మెడ మెడ కలుపుకొనుచు, ఒకదాని నొకటి నాకుచు క్రింద మీదపడుచున్నవే కాని సంభోగించుటను మరచి పోయినవి. చూచితివా దైవభుటన? అలం. స్వభావోక్తి, కారకదీపకము, ఉపమ, విశేషోక్తియు.

ఉ. ఇందునిభాస్య వాఁడనఁగ ♦ నిందుఁడొ చందుఁడొ యా
యుపేందుఁడొ

యిందునకై వగం బొగుల ♦ నేటికి నేటికి నందుఁబోద మా
నందనభూమి భూమిసుర ♦ నందనుఁ డుండకపోడు రమ్మునీ
చందము నందముం గనిన ♦ జవ్వని యెవ్వని వెట్టిఁ జేయదే. 63

టీ: ఇంద్రనిభ+అస్య=చంద్రుని వంటి ముఖముకల వరూధిని! వాడు+ అనగన్ = ఆప్రవరుడనగా; ఇంద్రుడో? చంద్రుడో? అ+ఉపేంద్రుడో= విష్ణువో? ఇంద్రులకై=వానిచూచుటకై; వగన్=విచారముచో; పొగులనేటికిన్ =బాధపడనేల? నేటికిన్=నేడుకూడ; అందున్=అటోటలానికి; పోదము= వెళ్లుచుము; ఆనందసభామిన్=సంతోషమునకు తావైన అక్కడ; భూమిసురనంద నుడు=ప్రవరుడు; ఉండకపోడు; రమ్ము; జవ్వని=పడుచుదాన! నీచందమున్= నీరీతిని; అందమున్=అందమును; కనినన్=చూచినచో; ఎవ్వనిన్=ఎవనినైనను; వెట్టిన్=వికారము కల వానిగా; చేయదే=చేయదా? -చేయును,

తా: వాడేమి ఇంద్రుడా? చంద్రుడా? ఈపాటి భాగ్యమునకు విచారంప నేల? ఆ వనమునకు పోదము. అతడక్కడ ఉండకపోడు, నీఅందము చూచి నచో వెర్రియెత్తని (వలవని) వాడెవడు? రమ్ము. అలం. ఉపమ, ప్రతిషేధము, కావ్యార్థపత్రియు.

ఉ. ఏల దురంతవేదన మె ♦ యిం బొరలాడెను తాల్మి దక్కి మే
లే లలితాంగి యెంతపని ♦ లె మ్మిది విప్రవరుండు గోలయున్
బాలుడు గాన నప్పటికి ♦ బై పడఁ గొంకెను గాని వానికిన్
గా లొకచోట నిల్చునె వగన్మగుడన్ నినుఁ జూచు నంతకున్. 64

టీ: లలిత+అంగి=అందమైన శరీరము కలదాన! ఏల, తాల్మి = ఓప్పు; దక్కి = ఓడిచి; దురంత వేదన మెయిన్ = అతులేని బాధతో; పొరలాడెను = దొర్లు గువు; మేలే = ఇది తగునా? ఇది = నీప్రియుని తెచ్చుట; ఎంతపనిలెమ్ము = చాల తేలిక లే; విప్రవరుండు = ప్రవరుడు; గోలయున్ = ఏమియు తెలియనివాడు; బాలు డున్ = చిన్న వాడును; కాని; పైబడన్ = నీకు ప్రీతిగా కాగిలించు కొనుటకు; కొంకెను = జడిసెను; కాని; వానికిన్; మగుడన్ = మగల; నినున్; చూచునంత కున్ = చూచువరకు; వగన్ = బాధచే; ఒకచోటన్ = ఒక్కచోట; కాలునిల్చునె = కా లొగునా? నిలువలేడు.

తా: ఓ వరూధిని! నీవేదో అతులేని బాధతో దొర్లుచుంటివి కాని నీప్రియుని తెచ్చుట యెంతపని? లే. అతడు ముగ్ధుడగుటచే నీచేతకు బదులు చేయ లేక పోయినాడు. అంతేకాని అతనికి నిన్ను చూచు వరకు కాలునిల్చినా? అతడే వచ్చి నిన్ను కలియును.

క. రా ర మృసుటయు దివిష
న్నారీరత్నంబు నికట ♦ నాకధునీక
ల్హారాంభోరుహమధురస
ధారాచంద్రకితసలిల ♦ ధాతాననయై.

టీ: రారమ్మ; అనుటయున్ = అని చెలికత్తై అనగా; నివిషత్ + నారీ
రత్నంబు = దేవతాశ్రీ, నికట = దగ్గరలోని; నాకధునీ = గంగయందలి; కల్వార =
చెంగలువ యొక్క; అంభోరుహ = పద్మములయొక్క; మధురస = పూదేనెయొక్క;
ధారా = ధారలచే; చంద్రకీత = నెమలి కన్నులవలె నున్న; సలిల = నీటిచే; భాత
= కడుగుబడిన; ఆననమై = ముఖము కలవై - (ముందున కన్వయము)

తా: అట్లు చెలికత్తై చెప్పటతో వరూధిని కొంత బాధ తగ్గించుకొని గంగ
లోని కమలముల, కలువల పూదేనెతో, నెమలికన్నుల రంగుకల నీటితో మొగము
కడిగొని...

సీ. ఘనసారపంక మొ ధ క్కల తాంగి దెచ్చిన
ముట్టి వేలనె చుక్క ధ బొట్టు పెట్టి
యింతి యొక్కతె పూవు ధ తుత్తు లెత్తినఁ జూచి
విసువుతో నొకకొన్ని ధ విరులు దునిమి
పడఁతి యొక్కతె రత్న ధ పాదుక లిడ నిల్చి
తొడుగ కవ్వలికిఁ బో ధ నడుగు పెట్టి
బాగాలు వెన నొక ధ పద్మాక్షి యొసఁగిన
వెగ్గలం బని కొన్ని ధ వెడల నుమిసి

సీ. సగము గొఱికిన యాకులు ధ సఖులు పిలువ
సగ మొసఁగు నుత్తరముఁ దెల్పి ధ సగము మఱపు
సగము నయి చింతచే సగ ధ మగుచు నరిగె
నవ్వరూధిని యంతికో ధ ద్యానమునకు.

66

టీ: ఒక్కలతాంగి = ఒక చెలికత్తై; ఘనసార పంకము = పచ్చకర్పూరము
కలిపిన గంధమును; తెచ్చినన్, వ్రేలనె = కొనవ్రేలితోనే; ముట్టి = తాకి; చుక్క
బొట్టుపెట్టి; ఇంతియొక్కతె = ఒకచెలి; పువ్వు + ఎత్తులు = పూలదండలు; ఎత్తినన్
= ఎత్తిచేతితో పట్టుకోగా; చూచి; విసువుతోన్ = విసుగుతో; ఒకకొన్ని విరులు
= కొన్ని పూలను మాత్రమే; తురిమి = కొప్పులో ముడుచుకొని; పడఁతియొక్కతె
= ఒకపరిచారిక; రత్న పాదుకలు = రత్నాలు పొదివిన పాదరక్షలు; ఇడన్ = తెచ్చి
ముందుంచగా; నిల్చి; తొడుగక; అవ్వలికిన్ + పోన్ = ఒకప్రక్కకు పోవునట్లు;
అడుగు + పెట్టి = కాలుపెట్టి; ఒక్కపద్మాక్షి = ఒకపరిచారిక; వెగ్గన్ = వెంటనే;
బాగాలు = సన్నవక్కులు; ఒసఁగినన్ = ఇయ్యగా; వెగ్గలంబని = ఎక్కువఅని;
కొన్ని = నోటిలో పోసికొన్న వాటిలో కొన్నిటిని; వెడలనుమిసి; సగము గొఱికిన
యాకులు = గొరికిన తమలపాకులు; సఖులు = చెలులు; పిల్వన్ = పిల్వగా; సగము

ఉత్తరమున్ = సగము జవాబును; ఒసగును = చెప్పును; తెల్వి; సగము; మఱపుసగమునై = చిరాకుపరాకుగా; చింతచేన్ = విచారముతో; సగముగుచున్ = చిక్కిసగమై, అ+వరూధిని; అంతిక+ఉద్యానమునకున్ = దగ్గరలోనున్న ఉద్యానవనమునకు; చనియెన్ = వెళ్లెను.

తా: వరూధిని విరహబాధతో అలంకారముల సత్సంగీకారముగా స్వీకరించి, చెలు లడిగిన దానికి మఱపు-చెరువుగా జవాబిచ్చుచు పరద్యానముతోనే ఉద్యాన వనమున కేగెనని.

వ. ఆసమయంబున దేవజాతిత్వజనిత విమలజ్ఞానపాటవంబునం దద్యౌత్రంతంబు సమస్తంబు నెఱుంగుటం జేసి. 67

టి: ఆసమయంబునన్ = అప్పుడు; దేవజాతిత్వ = దేవతయగుటచే; జనిత = కల్గిన; విమల = స్వచ్ఛమైన; జ్ఞానపాటవంబునన్ = తెలివి బలముచే; తత్ + వృత్తాంతంబున్ = ఆమెవిషయమును; ఎఱుంగుటంజేసి = ఎరుగుటవలన... (కర్తగంధర్వుడు)

శా. ఏగంధర్వుడు తద్విలాసముల ము ♦ స్నిక్షిించితానంతయున్
రాగాంధుండయి కోరి హత్తక గడున్ ♦ రారాపులం గంతుఁడు
దేవగంబందఁగఁజేయ నెవ్వగలను ♦ విష్ణుహరుచున్ వేఁగువాఁ
డాగంధర్వుమారుండంగభవవి ♦ ద్యాపారగుండాత్మలోన్. 68

టి: చున్న = చును చెప్పుటో; ఏగంధర్వుడు; తత్ + విలాసములన్ = ఆవరూధినియొక్క విలాసములను; ఈక్షించి = చూచి; తాన్ = తాను; రాగ + అంధుండయి = అనురాగముచే ఒళ్లుతెలియనివాడై; కోరి = ఆమెనుకోరియు; హత్తక = కుదరక; కంతుడు = మన్మథుడు; కడున్ = మిక్కిలి; రాపు + రాపులన్ = ఎక్కువ రాపిడిచే; ఉద్వేగంబు + అందగన్ = మనస్సు కలవరపడునట్లు; చేయన్ = చేయగా; నెఱ + వగలన్ = ఎక్కువ విచారముచే; ఉద్విఘ్నగుచున్ = అప్పుడు వరూధిని కూడు దునాయని తొందరపడుచు; వేఁగువాడు = బాధపడుచుండెనే; అంగభవ విద్యా పారగుండు = మన్మథ (కళా) విద్యలో నేర్పుకల; ఆగంధర్వుమారుడు = ఆగంధర్వు యువకుడు; అత్మలోన్ = తనలో...

తా: ఒకప్పుడొక గంధర్వుడా వరూధినిని చూచి మోహించి ఆమెను కోరినను. కాని ఆమె అంగీకరించ నందున అత డెట్లామెను పొందుదునా అని వేచి యుండెను. అత డీనా డీమె పడు బాధను తెలిసికొని తనలో...

ఉ. ఒక్కొక్కవేళ పద్మములు ♦ లొల్లమిసేయుదు రొక్కవేళఁ బె
న్మక్కువ నాదరింతురు య్ ♦ ణక్షణముల్ జవరాండ్ర)చి త్తముల్

పక్కున వేసఱం జన దు ♦ పాయములం దగు నిచ్చకంబులన్
జక్కగఁ జేసి డాసి సతి ♦ చిత్తముఁ బట్టి సుఖంపఁ గాఁ దగున్. 69

టీ: పద్మములు = స్త్రీలు; ఒక్కొక్క వేళన్ = ఒక్కొక్కప్పుడు; ఒల్లమి చేయుదురు = ఒప్పుకొనరు; ఒక్కజేళన్ = ఒకప్పుడు; పెను + మక్కువన్ = ఎక్కువ మక్కువతో; అదరింతురు = ప్రేమింతురు; జవరాండ్ర చిత్తముల్ = పడుచువారి మనస్సులు; త్షణక్షణముల్ = త్షణముననొక రీతిగా నుండును-నిలకడలేనివి! (కాన) పక్కునన్ = తటాలన; వేగజన్ = విసుగుకొనుట; చనను = తగదు; ఉపాయము లన్ = ఉపాయములతో; తగు + ఇచ్చకంబులన్ = తగిన నొప్పైనమాటలతో; డాసి = దగ్గరకుచేరి; చిక్కగజేసి = లోబడునట్లు చేసికొని; సతిచిత్తముబట్టి = అడుదాని మనస్సు ననుసరించి; సుఖంపగాన్ = అనుభవించుటకు; తగున్ = యుక్తమైనది.

తా: స్త్రీలొక్కొక్కప్పుడొక్కొక్కసారు. ఒకప్పుడెంతో ప్రేమ పూనుదురు. కావున అలోచింపక విసుగుకొనరాదు. తగిన యుపాయములతో, తగిన మెప్పుమాటలు చెప్పి యొప్పించి లోబరచుకొన వలెను. అలం. అప్రస్తుత ప్రశంస, కావ్యలింగము.

క. అని తలఁచి యవ్వలొనిని

యనిశము గ్రీడించు పుష్పి ♦ తారామంబున్

మునుకలుగఁ జొచ్చి యొక చం

దనభూజమునీడ నిల్చి ♦ దంభం బమరన్

70

టీ అనితలఁచి = అనుకొని; ఆ + విలాసిని = ఆపరూధిని; అనిశము = ఎల్లపు డును; గ్రీడించు = వివారిం చెడి; పుష్పిత + తారామంబున్ = పుష్పించిన యుద్ధానమును; మునుకలుగన్ = తాను ముందుగా; చొచ్చి = ప్రవేశించి; ఒక చందన భూజమునీడన్ = ఒకమంచి గంధపుచెట్టు నీడను; నిల్చి = నిలువబడి; దంభంబు = మాయ; అమరన్ = సరిపడు నట్లుగా; (ముందున కన్వయము)

సీ. అగ్ధచంద్రుని తేట ♦ నవఘళించు లలాట

పట్టిఁ దీర్చిన గంగ ♦ మట్టితోడఁ

జెక్కుటద్దములందు ♦ జగి వెల్లువలు చిందు

రమణీయమణికుండ ♦ లములతోడ

పసిఁడివ్రాతచెఱంగు ♦ మిసిమిదోఁపఁ జెలంగు

నరుణాంశుకోత్తరీ ♦ యంబు తోడ

సరిలేని రాకట్టు ♦ జాళువామొలకట్టు

బెడఁగారు నీర్కావి ♦ పింజెతోడ

గీ. ధవళధవళము లగు జన్ని ♦ దములతోడఁ

గాశికాముద్ర) యిడిన యుం ♦ గరముతోడ

శాంతరస మొల్కు బ్రహ్మతే ♦ జంబుతోడఁ

బ్రవరుఁ డయ్యె వియచ్చర ♦ ప్రవరుఁ డపుడు.

71

టీ: అపుడు; వియచ్చర, ప్రవరుడు = ఆకాశమున సంచరించు వారిలో శ్రేష్ఠుడైన గంధర్వుడు; అర్ధచంద్రుని తేటన్ = సగమున్న చందమామయొక్క కాంతిని; ఆవళుళించు = తిరస్కరించెడి (పోలిన); లలాటపట్టిన్ = మొగముపై; తీర్చిన = బొట్టుగాడిదిన; గంగమట్టితోడన్ = గంగలోని మట్టితోను (స్నానము చేయగానే శిష్టులు మృత్తికతో నూర్చుపుండ్రును పెట్టుకొందురు) చెక్కుటద్దయు లంచున్ = అద్దములవంటి చెక్కిళ్లపై; జగి వెల్లువలు = కాంతిప్రవాహములు; చింగు = వెదజల్లు; రనుజీయ = సుందరమైన; మణికుండలముల తోడన్ = మణులు దాపిన కుండలములతోను; పసిడివ్రాతి = బంగారుతో ఆశ్రయములుగా నేసిన; చెఱుగుమిసిమి = అంచుల కాంతి; తోడన్ = కన్నడువట్టు; చెలంగు = ప్రకాశించు, అరుణ + అంకుక + ఉత్తరీయంబుతోడన్ = లేయెర్రని కండువతోను; సరిలేని = సాటిలేని; రాకట్టు = మణులు పొగువుటకల; జాళువా మొలకట్టు = బంగారుతో నేయఁడి మొలకు కట్టు కొనబడిన; బెడఁగారు = అందమైన; నీరు + కాచిపించెతోడన్ = నీటిలో తడుపుచుండుటచే కాషాయ వర్ణము కల్గిన నోవతితోను; ధవళధవళములగు = తెల్లగానున్న; జన్నిదములతోడన్ = జందెములతోను; కాశికాముద్రయిడిన = కాశీముద్రచెక్కిన; ఉంగరముతోడన్; శాంతరసమొల్కు = శాంతియు చించెడి; బ్రహ్మతేజంబుతోడన్ = బ్రహ్మతేజస్సుతోను; ప్రవరుడు = ప్రవరుడుగా; అయ్యెన్ = మారెను.

తా: నొసట గంగమట్టితో నెడిన బొట్టు, రత్నాల కుండలములు, బంగారు జరీనేత నేసిన కండువా, దోవతులు, తెల్లని జందెము, కాశీముద్రయున్న యుంగరమును ధరించి అచ్చముగా ప్రవరునివలె తన మాయశక్తిచే మారినాడా గంధర్వు కుమారుడు.

క. ఇట యవ్యరూఢినియు నొ

కొట్టఁ గతిపయసఖులు దన్ను ♦ గొలిచి నడువఁగాఁ

జటులర్పుళంధ్రుళరవపద

కటకసమాకృప్త కేళి ♦ కలహంసికయై.

72

టీ: ఇట = ఇక్కడ; ఆవరూఢినియున్ = వరూఢినికూడ; ఒక్కొట్టన్ = ఒక గుంపుగా; కతిపయసఖులు = కొందరు చెలులు; తన్నున్; కొలిచి; నడువగాన్; చటల = చలించెడి; ర్పుళర్పుళరవ = ర్పుళర్పుళమును చప్పుడుకల; పదకటక = కాలి యంచలచే; సమాకృప్త = ఆకర్షింప బడిన; కేళికలహంసికయై = ఆటగా పెంపబడిన హంసలు కలచై...

సీ. ఉరగపూత్కారధూ ♦ మోగి గంధముఁ బాసి

పొలముఁ బో యీతావి ♦ మలయ పవనుఁ

డనలాక్షోపెడబొబ్బ ♦ నలమిన తలదిమ్ముఁ

పాయుఁ బో యీతేంట్ల ♦ పాట మరుఁడు

ఘర్మసామీప్యసం ♦ కలితదాహస్ఫూర్తి

నాఁగుఁ బో యీనీడ ♦ నల్ల మధుఁడు

గరళసౌందర్యాత్త ♦ కరసుధాకటుకత్వ

ముడుపుఁ బో యీతేనె ♦ నోషధీశుఁ

గీ. డనఁగఁ జంపక కురవక ♦ పనస తినిశ

నిచుల వంజుల దాడిమీ ♦ విచికి లామృ

పాటలీ పూగ కేసర ♦ ప్రముఖతరుల

సౌభగు మీఱు నుద్యానంబు ♦ జొచ్చి యచట.

73

టీ: మలయపవనుడు = పైరుగాలి; ఈతావిన్ - ఈపరిమళముచే; ఉరగ = (మలయ పర్వతముపై మంచి గంధపు చెట్లకు చుట్టుకొన్న) పాముల యొక్క; పూత్కార = ఉఫ్ అను బుసల వలని; ధూమ+ఉగ్ర = పొగచే సహింపరాని; గంధమున్ = వాసనను; పాసి = వడలి; పొలయుఁబో = వీచుచును; మరుడు = మన్మథుడు, ఈతేంట్లపాటన్ = ఈతు మ్రోదల పాటచే; అనల+అత్తు = అగ్నికన్న గాకల శివునియొక్క; పెడనొబ్బన్ = హంకారముచే; అలమిన తలదిమ్మున్ = క్రమ్మినతల నొప్పిని; పాయుబో = విడుచును; అలమధుడు = ఆపసంతుడు; ఈనీడన్ = ఈచెట్ల నీడచే; ఘర్మసామీప్య = గ్రీష్మమునకు దగ్గరగా నుండుటచే; సంకలిత = కల్గిన; దాహస్ఫూర్తిన్ = చహింపజేయుటను; ఆఁగుబో = ఆపును; ఓషధి+ఈశుడు = చంద్రుడు; ఈతేనెన్ = ఇక్కడ తేనెతో; గరళసౌందర్య = కాలకూటముతోబుట్టి నందున; ఆత్త = వచ్చిన; కర = కిరణములందలి; సుధా = అమృతములోని; కటుకత్వము = కారమును; ఉడుపుచో = పొగొట్టు కొనును; అనగన్ = అనునట్లు; చంపక... తరులన్ - చంపక = సంపెంగ; కురవక = గోరింట; పనస; తినిశ = తివాసము; నిచుల = ఎర్రగన్నేరు; వంజుల = అశోకము; దాడిమీ = దానిమ్మ; విచికిల = సన్న మ్మలై; ఆమ్ర = మామిడి; పాటలీ = కలిగొట్ట; పూగ = పోక; కేసర = సురపొన్న; ప్రముఖ = మొదలైన; తరులన్ = చెట్లచే; సౌభగుమీఱు = ఎక్కువ అందముగానున్న; ఉద్యానంబున్ = వనమును; చొచ్చి = ప్రవేశించి అచటన్ = అక్కడ.

తా: ఈయుద్యానములోని వృక్షముల, తీగల పుష్పఫలాదుల పరిమళము, పూచేనెలచే పైరుగాలిలోని బాధ కల్గించు గుణము, మన్మథుని తలనొప్పి,

వసంతుని తాపము, చంద్రుని అమృతములోని మొగము మొత్తు గుణమును తగ్గచున్నవి. అన్నట్లుగా నెంతో చాగున్న లోటలోని కేగి అక్కడ...అలం. అద్రస్తుత ప్రశంస, ఉత్తేషు.

మ. పవమాన స్లవమాన పంకజరజః ♦ పాళీ పిశంగచ్చవీ
భవదభ్యర్ణ విక్రీణ కృత్రిమసరి ♦ త్వాథ స్తరంగా హతైం
దవపాపాణ వితర్ది కాతలమునన్ ♦ నాళీకపత్యాక్షు లు
త్సవ మొప్పన్ విహరించుచున్ సరసవాః చాప్రాధిమ ల్లిటంగన్.

టీ: పవమాన...తలమునన్ — పవమాన = గాలిచే; పవమాన = తేలుచున్న; పంకజ = పద్మములయొక్క; రజఃపాళీ = ఎక్కువపరాగముచే, పిశంగ+చివిభవత్ = సుమపుపచ్చగా నగుచున్న; అభ్యర్ణ = సమీపములో; విక్రీణ = చెదరిన; కృత్రిమ సరిత్ = కాలువలయొక్క; పాథ స్తరంగ = నీటి కెరటములచే; ఆనాత = కొట్టబడిన; విందవపాపాణ = చంద్రకాంతపు రాళ్లచే కట్టబడిన; వితర్ది కాతలమునన్ = అరుగుపై; నాళీకపత్ర+అక్షులు = స్త్రీలు; ఉత్సవము+ఒప్పన్ = వేడుకతో; విహరించుచున్; వాచాప్రాధిమల్ = మాటలలోని నేర్పులు; మీరిన్ = మించగా...

తా: చల్లని గాలి కెగిరిన పుప్పొడితో పచ్చనైన కాలువలోని కెరటములు తాకెడి చంద్రకాంతపు టురుగులపై విహరించుచు నాస్త్రీలు ఒకరి నొకరు మాటలతో మించుచు...

చ. బటువయి విట్టవీరి పరి ♦ పాటిగఁ బూచి పరాగపుంజ మొ
కొటఁ గలయంగఁ బర్వఁ గొన ♦ గొమ్మను గోయిల మించ
నొప్పెఁ జెం

గటియెలమావి హారచి ♦ గందవొడిం గనుపట్టి నీలతా

స్ఫుటతరచూచుకం బగుచు ♦ బొల్పు వనేందెరగుబ్బచన్ననన్. 75

టీ: బటువయి = గుండ్రదనగానుండి; విట్టవీరి = గురురుగా పెరిగి; పరిపాటి గన్ = అలవాటుగా; పూచి; పరాగపుంజము = పుప్పొడి రాశిని; ఒక్కసారిగా; కలయంగన్ = అంతటను; పర్వన్ = వ్యాపించునట్లు; కొనగొమ్మను = చివరికొమ్మపై నున్న; గోయిల; మించన్; చెంగటి యెలమావి = దగ్గరలోనున్న మావిగున్న; హారచిన్ = ముత్యాలహారపు కాంతితోను; గందవొడిన్ = గంధపు పొడితోను; కనుపట్టి = కంటికింపుగానున్న; నీలతా = నల్లని రంగుచే; స్ఫుటతర = స్పష్టమైన; చూచుకంబగుచున్ = చనుమొన కలదై; బొల్పు = అందముగానున్న; వన+ఇందెర +వలసక్తియొక్క; గుబ్బచన్ను = పెద్దస్తనమేమో; ఆనన్ = అనునట్లు; ఒప్పెన్.

తా: ఈయెగుటనున్న గుజ్జమామిడి చక్కగాపూచి, పుప్పొడిపైసంతిను క్రమ్ముట చేతను, కొనకొమ్మపై కోకిల వ్రాలియుండుట చేతను, ముత్యాలహారముల తోను, గంధపు పూతతోను నల్లగానున్న మొనగోను అందముగానున్న వనలక్ష్మి వట్టువైన స్తనహా అన్నట్లున్నది. అలం. ఉత్తేప్తు.

తే. వెలది యిచ్చటిసంపెంగ ♦ విరులు గహన

దేవతల యిండ్ల నెత్తిన ♦ దీపశిఖలు

గాక యుండినఁ బంచబం ♦ గాళ మగుచుఁ

బాటునే? మత్తమధుకర ♦ పటలతమము.

76

టీ: వెలది=చెలి! ఇచ్చటి సంపెంగ విరులు=సంపెంగ పువ్వులు; గహన దేవతల యిండ్లన్=వనదేవతల యిండ్లమీద; ఎత్తిన=పెట్టిన; దీపశిఖలు=దీపములు; కాకయుండినన్=కాకున్నచో; మత్తమధుకరపటల=మదించిన తుమ్మెదల గుంప నెడి; తమము=చీకటి; పంచబంగాళ మగుచున్=అదృశ్యమగుచు; పాయునే=పోవునా?

తా: సంపెంగ పువ్వులమీద తుమ్మెదలు వ్రాలవు. దానిని పురస్కరించు కొని చెప్పచున్నాడు. ఈసంపెంగ పువ్వులు వనదేవతల యిండ్లమీది దీపజ్వాలలే, కానిచో తుమ్మెదల గుంపనెడి చీకటి యేల పారిపోవును? అలం. అనుమానము. రూపకము.

చ. అపరిమితానురాగసుమ ♦ నోలసయై చిగురాకుఁజేతులన్

తపసినిఁ కౌగిలించె వని ♦ తా! యిదె రంభ దలంప రంభ దా

నపరిమితానురాగసుమ ♦ నోలసయై చిగురాకుఁజేతులన్

తపసినిఁ కౌగిలించు టుచి తంబెకదాయన నవ్వె రంభయున్. 77

టీ: వనితా=చెలి! రంభ=అరటిచెట్టు; అపరిమిత=ఎక్కువైన అనురాగ = ఎరుపుకలిగిన; సుమనః+అలసయై=పువ్వుచే వాలినదై; చిగురాకుఁజేతులన్=చిగురుటాకుటను చేతులతో; తపసినిన్ = అవిసెచెట్టును; కౌగిలించెన్; ఇదె=ఇదిగో! (అనగా మరొకతె) తలంపన్=ఇదిచూడగా; రంభ=అప్పురస; తాన్=ఆమె; అపరిమిత+అనురాగ = ఎక్కువ అనురాగముకల; సుమనః+అలసయై=మంచుమనుచే తాళలేనిదై; చిగురాకుఁజేతులన్=చిగురుటాకులవంటి చేతులతో; తపసిని=మునిని; కౌగిలించుట; ఉచితంబెకదా=తగుసుకదా! అనన్+అనుటతో; రంభయున్=చెలికత్తెలలో నొకతెగానున్న రంభకూడ; నవ్వెన్.

తా: ఒకచెలి! మరొకతెతో 'చెలి చూచితివా రంభ తపసిని కౌగిలించినది, అని అవిసెచెట్టు మీదికి వాలిన అరటిచెట్టును చూపి చెప్పగా,' ఆమె 'అవును; రంభ

తపసిని కాగిలించునులే' అని రంభ మునిని కాగిలించు కొను నను భావముతో నన్నది. అదివిని రంభ నవ్వి నది.

అ. కొమ్మ కన్నుఁగవకు ♦ గోరగింపఁగఁ బూచి

తఱచు జొత్తుగ్రక్కు ♦ దాసనంబు

గవియు నీతమాల ♦ గహనాంధకార వి

తానమునకు నుదయ ♦ భానుఁ డయ్యె.

78

టీ: కొమ్మ = చెలీ! కన్నుఁగవకున్ = చెండు కన్నులకును; గోరగింపగన్ = తేరిపార చూచుటకు వీలు లేకుండునట్లు; పూచి = పుష్పించి; తఱచుజొత్తు = ఎక్కువ యెరుపును; క్రక్కుదాసనంబు = చిమ్మెడి దాసానిచెట్టు; కవియు = వ్యాపించు; ఈతమాలగహన = ఈతాపింఛపు చెట్ల అడవి యనెడి; అంధకారమునకున్ = ఎక్కువ చీకటికి; ఉదయభానుడు = ఉదయించుచున్న సూర్యుడు (వలె) అయ్యెన్ = అయినది.

రా: విరియ పూచిన దాసానిచెట్ల యెరుపు కాంతిలో తాపింఛపుచెట్లు వ్యాపించినందున వచ్చిన నలుపుకాంతి, సూర్యోదయముతో చీకటి పోవునట్లు పోయినది. అలం. రూపకము.

తే. శ్యామలోపరినిబిడ ప ♦ త్రాభ్రములకుఁ

గాండవండంబు దిగు వాన ♦ కాళ్లు గాఁగఁ

బంకరుహనేత్ర) వర్షర్తు ♦ శంక నొసఁగు

పోకఁబోదియ నవకంపు ♦ మోకఁ గంటె.

79

టీ: పంజరుహనేత్ర = చెలీ! శ్యామల = ఆకులు ముదిరిన నలుపుకలిగి; ఉపరి నిబిడ = పైనదట్టనగానున్న; పత్ర+అభ్రములకున్ = ఆకులను మేఘములకు; కాండ వండంబు = చెట్ల కాండముల సముదాయము; వానకాళ్లు గాఁగన్ = వానక్రిందికి దిగు నట్లుగ పడుచారికలుకొగా; వర్షర్తుశంకన్ = వర్ష ఋతువేషయాను సంశయమును; ఒసఁగు = ఇచ్చు; పోకఁబోదియ = పోకబోచెలయొక్క; నవకంపు మోకన్ = నవనవ లాడుచున్న మొక్కలను; కంటె = చూచితివా?

తా: ఇక్కడి పోకచెట్ల ఆకులు మేఘములు క్రమ్మినట్లును, చెట్ల కాండ ములు వానకాళ్ల వలెను, ఉన్నందున వర్షర్తువు వచ్చినా అనిపించుచున్నది. చూచి తివా! పోకచెట్లెంత నవనవలాడు చున్నవో? అలం. రూపకోత్రేక్షలు.

ఉ. చూతమె డాసి పక్వతర ♦ శుక్తిపుటాంతరదృశ్యమౌక్తిక

వ్యాతములై వెలుంగు గరుఁవంపుఁగొటారుల నొప్పు తామ) ప

ర్ణితట మట్లు జీర్ణదళ ♦ బృందసమావృతపాండుర ప్రిసూ

నాతిమనోజ్ఞ మూలముల ♦ నర్థి నెసంగు మధూకసాలముల్. 80

టీ: పక్షతర=పండవారిన; శుక్తిపుట=ముత్యపు చిప్పలయొక్క; అంతర
లోపలి భాగములంగు; దృశ్య = కనపట్టు; మాక్తికవాతములై = ముత్యముల
ప్రోవులు కలవై; వెలుంగు=ప్రకాశించు; గరువంపు=గొప్పవైన; కొటారులన్
=రాసులు పోయు చోటులచే; ఒప్పు=ఒప్పెడి; తామ్రపర్ణి తటమట్లు=తామ్ర
పర్ణినదీ తీరమువలె; జీర్ణదళబృంద=పండుటాకుల ప్రోగులచే; సమావృత=కప్ప
బడిన; పాండురప్రసూన=తెల్లనిపువ్వులచే; అతిమనోజ్ఞ=మిక్కిలి సుందరములైన;
మూలములన్ = మొదళ్ళచే; ఎంగుమధూకసాలముల్ = పెరిగెడి ఇప్పచెట్లను; అర్థిన్
= వేడుకతో; డాసి = సమీపించి; చూతమె = చూచెదమా ?

తా: మొదళ్ళ రాలిన పండుటాకులలోనున్న పువ్వులను ప్రోగులను పెట్టగా,
ముత్యపు చిప్పలలోనున్న ముత్యాల ప్రోగులు వేసిన తామ్రపర్ణినదీ తీరమువలె నున్న
ఇప్పచెట్లను చూడమా ? (తామ్రపర్ణినదిలో ముత్యాలు పుట్టునని ప్రసిద్ధి) అలం.
ఉపహ.

క. పంకజముఖి విరహులపయిఁ

గింకన్ నిజసైన్యకోటి ♦ కిని సెలవిడు మీ

నాంకుని కరతల మన నల

కంకేళిం జిగురు గాలిఁ ♦ గదలెడుఁ గంటే.

81

టీ: పంకజముఖి=చెలీ! విరహులపైన్ = వియోగుల మీదికి; కింకన్ = కోప
ముతో; నిజసైన్య కోటికిని = తన సేనాసమదాయమునకు; సెలవిడు = దండయాత్రకు
వెళ్లుటకు సెలవిచ్చెడి; మీనాంకుని = మన్మథుని యొక్క; కరతలమనన్ = అర
చేయియొ యన్నట్లు; అలకంకేళిన్ = ఆ అశోక వృక్షమున; చిగురు; గాలిన్ =
గాలిచే; కదలెడున్ = కదలుచున్నది. కంటే = చూచితివా ?

తా: మన్మథుడు ప్రోవైన సేనలను దండయాత్రకు వెడల నాజ్ఞాపించు అర
చేయియొ యన్నట్లు కదలుచున్న అశోక పల్లవమును చూడుము. అలం. ఉత్పేక్ష.

చ. నునుఁజిగురాకు మేయుతరి ♦ నోరికెలంకులఁ దేటి గుట్టినన్

వనతరుశాఖలం గువ కు ♦ వధ్వనిఁ బాటు పికాంగనం బికం

బనునయ మొప్ప మాన్పుగతి♦నాత్మముఖంబుముఖంబుఁ జేర్చుచుం

బన మొనరించె సందుసుడి ♦ మాయలుగా మగవారికృత్యముల్. 82

టీ: నునుఁజిగురాకున్ = మెత్తని చిగురుటాకును; మేయుతరిన్ = తిను
నప్పుడు; నోరికెలంకులన్ = చెలవులందు; తేటి = ఆచూకమీది తుమ్మెద; కుట్టి

నన్ = కుట్టగా కువకువధ్వనిన్ = కువకువమని కూయుచు; వనలరుశాఖలన్ = చెట్ల కొమ్మల మీదుగా; పాటుపికొంగనన్ = పర్వతైడి అడుకోయిలను; పికంబు = మగ కోయిల; అనునయ మొప్పన్ = బలిమాలకు కప్పడునట్లు; మాన్సుగతిన్ = పర్వత్రుటమాన్సునట్లు; ఆత్మముఖంబు = తనముఖమును; ముఖంబున్ = దానిముక్కును; చెప్పి; చుంబన మొనరించెన్ = ముద్దు పెట్టుకొనెను; మగవారి కృత్యముల్ = మగవారు చేయుపనులు; సంగనుడి మాయలుగా = సంగనుచూచుకొని మాయగాచేయు పనులే కదా !

తా: అడుకోకీల చిగురుటాకు కొరుకగా బానిమిద వ్రాటియున్న తుమ్మెద కుట్టివది. బాధ కలిగి అడుకోకీల కువకువ కూయుచు పరుగెత్తు చుండగా మగకోకీల పరుగెత్త వలదని బలిమాలచున్నట్లు దాని నోటిలో నోరుపెట్టి ముద్దు పెట్టుకొను చున్నది. కొంచెము సందు దొరికినచో మాయగా తమ పని నెరిపేప్పుకొందు రీతిగ వారలు. అలం. అధానరన్యాసము.

క. అని పొగడుచు నొయ్యారపు

టనువున జడ లల్లి జిలుంగు ♦ లగు పయ్యెదలన్

జనుకట్టు గట్టి గట్టిగ

ననిమిషకాంతలు లతాంత ♦ హరణోత్సుకలై.

83

టీ: అనిమిషకాంతలు = జీవతాత్త్రిలు; అని పొగడుచున్ = ఇట్లు ఉద్యానమును కర్ణించుచు; లతాంత = పువ్వులను; హరణోత్సుకలై = కోయవేడుక కలవారై; ఒయ్యారము + అనువునన్ = విలాసముతో కూడిన రీతితో; జడలల్లి; జిలుంగులగు = సన్నని; పయ్యెదలన్ = పైటలతో; గట్టిగన్; చనుకట్టు + కట్టి = రవికెలపై గట్టిగా గట్టుకొని; (వెల్లిరని అధ్యాహారము చేసికొననగును.)

తా: ఆ జీవతాత్త్రిలు ఉద్యాన శోభను పొగడి పూవులకోయి వేడుకతో పైటలను రవికెలపైబిగియ కట్టుకొని కోయవారంభించిరి.

—:ర గ డ:—

నేర్పుమై నల్లయది ♦ నెఱులఁ దొలుపూఁ చుఱిమె
దర్పకున కర్పింపఁ ♦ దలఁప దెంతటి పెరిమె
యింతి పావురపురొద ♦ యేల వినె దారజము
వింతయే విరహిణుల ♦ వెతఁ బెట్టు బేరజము
సురపొన్నకొన్ననలు ♦ సొచ్చి నలుగడ వెదకు
తరుంగ దందులతావి ♦ తండంబు కొవ్వెదకు
నఱిమినను జివురునకు ♦ నగునె కంటక మాడఁ

జాతుకు మనె వేటొక్క ♦ చోటఁ గంటక మాడఁ
 గుండములు నీకొసఁగఁ ♦ గూర్చితిని గైశికము
 నిందులకు వెల యడుగ ♦ నేల విడు వైశికము
 చిటుదేంట్ల కొసఁగె గు ♦ జ్జనఁగూల్లు గొజ్జంగ
 నెఱుంగ కది పూవంద ♦ నేల యిటు రజ్జంగ
 నెదిరింపఁ బోలు నీ ♦ వింతి రతిపతిఁ దెగడఁ
 బొదలఁ జిగురులు తుదలఁ ♦ బూచి యున్నది పొగడ
 పుడుకు మల్లన గంద ♦ వొడికి నీప్రేంకణము
 దడయ కిటు నీ కిత్తుఁ ♦ దగ రత్నకంకణము
 నెఱసిపోఁ జూచెదవు ♦ నిలునిలువుమా కనము
 గురియుతేనెల జీబు ♦ కొన్న దంతట వనము
 కా దల్ల యది పుల్ల ♦ కంకేళి పన్నిదము
 మోదు గోడిననీదు ♦ ముత్యాలజన్నిదము
 ఏటవాలై నయది ♦ యాయరఁటిబాలెంత
 చేటునకె యగుచూలు ♦ చేఁ గలుగుమే లెంత
 నెలఁత యీగేదంగి ♦ నీ కబ్బె బుక్కాము
 చిలుకు నీపుప్పొళ్లు ♦ చెంచెతల బుక్కాము
 మితిలేని తేనె నా ♦ మెత చేసె విరవాది
 యితరలతికల మరగి ♦ యేగునది పరవాది
 కలిగొట్లు ప్పాకువే ♦ డ్కలె నీకుఁ దఱచెదను
 నళినాక్షి కడిమిగం ♦ డమున కే వెఱచెదను
 గురువింద నదె గిలుబు ♦ కొనియెఁ బయ్యెరదొంగ
 విరులఁ గరికుంభకుచ ♦ వెరఁజుమై యర గుంగ
 మెరమెరని కొలనిదరి ♦ మీలంచు లకుముకులు
 మరిగె నీకనుదోయి ♦ మాయింపు చకచకలు
 ఏకాంత మని తొలఁగె ♦ దిందు నీవటె వేటు
 చేకొనవె మున్నాడి ♦ చెలువ యీవటివేరు
 అరిది యీయేడాకు ♦ లరఁటి నగు కప్పరము

సరిరామ దానికల ♦ శశియొడలు కప్పురము
 పాళ కల్లది పోకక ♦ బాకబందము దెగియె
 నాళి యది దిగజారు ♦ నట్టిచందము నగియె
 మలయపవనునిఁ బిలిచె ♦ మావి బళి యీవేళ
 మలయు కోవెలపంచ ♦ మస్వరం బను నీల
 సులభమై దొరకె మం ♦ జలవాణి చంపకము
 చిలుకవన్నెపుఁబొదలు ♦ చేరి యింక వంపకుము
 చనకుఁ డింక దవ్వులకు ♦ సఖులార పువ్వులకు
 ననుచు నలరులు గోసి ♦ రతివ లల్ల న డాసి.

84

టీ: (ఈ పద్యమున పూలు కోయునప్పటి చేవతాశ్రీల సంభాషణరీతి చెప్పబడినది.) అల్లయది=ఆమె; నేర్పుమైన్=నేర్పుతో; తొలుపున్=మొదట కోసిన పువ్వును; నెలులన్=తలలో; తుఱిమెన్=ముడుచుకొనెను; దర్పకునకున్=మన్మథునికి; అర్పింపదలపడు=ఇయ్యదలంప లేకు; ఎంతటిచెరిమె=(పువ్వుపై) ఎంత ప్రేమయో? ఇంతి=చెటి! పావురము+కొడ=పావురపు కూతను; ఏలవినెదు=విందువేలనే? ఆరజము=అది ఇంపుగానన్నదే; వింతయే=ఇదెవ్వడును వినియెరుగనిదా? విరహిణులకున్=వియోగము కల శ్రీలకు; వెతఁబెట్టుబేరజము=బాధపెట్టునట్టి కుత్సితమైనది; సురపొన్నక్రొన్ననలు=సురపొన్న చెట్టుయొక్కక్రొత్త పూలను; చొచ్చి=ప్రవేశించి; నలుగడన్=నలుమూలల; వెదకు=వెదకుము, అందులతానితండంబు=అందలి తీగెలజొంపము; క్రొత్త+వెదకున్=క్రొత్తదైన కొవ్వనకు; తఱుంగు=తీసిపోకు; అఱిమి=గెంటి; ననున్; చివురునకున్=చిరుగునకై; కంటకమాడన్=కఠినముగా పలుకగా; అగునె=తగునా? వేటొక్కచోటన్=మరొకచోట; కంటకము=ముల్లు; ఆడన్=నాటుకొనగా; చుటుకుమనెన్=చురుక్కుమన్నది. కుందములు=బొండుమల్లెలను; నీకొనుగన్=నీకియ్యను; కైశికమున్=కొవ్వలొ; కూర్చితిన్=పెట్టుకొంటిని; ఇందులకున్; వేల; అడుగ నేలా? వైశికమున్=వేశ్యాత్వమును--వంచనను; విడు=విడుపుము; గొజ్జంగన్=గొజ్జంగిపొదను; చిటుజేట్లకున్=చిన్న తుమ్మెదలకు; గుజ్జనగూళ్లు; ఒసగెన్=ఇచ్చెను; అది=ఆశ్రీ; ఎఱుగక=తెలియక; పూవు+అందన్=పువ్వుముట్టగనే; ఇటు=ఇట్లు; కజ్జంగన్=నిష్ఠురములాడుట; ఏల=ఏమిటికి? ఇంతి=చెటి! నీవు; రతిపతిన్=మన్మథుని; తెగడన్=నిందించుటకు; ఎదిరింపబోలున్=ఆతడు నిన్నెదిరించి యుండవచ్చును; (కొన) పొగడ=పొగడచెట్టు; తుదలన్=కొమ్మకొనలందు; చివురులు=చిగుళ్లు; పొదలన్=పెరుగగా; పూచియున్నది; ఈప్రేంకణమున్=ఈప్రియాళువృత్తమును; గందవొడికిన్=గంధపు పొడితోనికి; అల్లనన్=మెల్లగా; పుడుకుము=మునిగనేళ్లతో కోయుము; ఇటు; తడయకు=ఆపించకుము;

తగన్ = జాగ్రత్తగా కోసినందులకు; నీకున్; రత్నకంకణము; ఇత్తున్; నెరసిపోన్
 = పారిపోవుటకు; చూచెదవు; నిలునిలువుమా = అగుమాగుమా (ఆత్మాదశద్విరుత్తి)
 కనము = చూడము; కురియుతేనెలన్ = పూలనుండికురియుతేనెలచే; వనము = ఉద్యా
 నము; అంతటన్ = అంతయు; జీబుకొన్నది = సందులేకున్నది; అల్లయది = ఆహార
 మున కన్నునుది; పుల్లకంకళి = వికసించిన యెర్రని అశోకపు చెట్టు; కాదు; అది
 మోచగ్రమాను (అని మరొకతె యనగా) ఓడినన్; పన్నిదము = పంచమేమి? నీదు
 ముత్యాల జన్నిదము = జంఘమువలె వేసికొన్న ముత్యాల పేరు; (అనెను) ఈయరటి
 బాలెంత = నెలవేసిన అరటిచెట్టు; ఏటవాలైనయది = వంగినది; చేటునకే = తనచావు
 నకే; అగుమాలుమేలు = అయిన ఆకడుపు వచ్చినందున నైనమంచి; ఎంత = ఏమిటి?
 (పాపము! అనవసరముగా నెలవేసినదే అని భావము) నెలత = చెలీ! ఈగడంగిన్
 = ఈపచ్చ మొగలియందు; బుక్కాయు = గండవొడి; నీకట్టెన్ = నీకేదొరికినది;
 చిలుకు + ఈపుష్పాశ్లు = రాలెడి యీపుష్పాశ్లు; చెంచెలబుక్కాయు = చెంచు
 శ్రీలకు గండవొడియగును; విరవాది = విరజాజితీగ; మితిలేని తేనెన్ = ఎక్కవైన
 పూదేనెను; ఆమెతచేనెన్ = (తుమ్మెదకు) పిందుచేసెను; అది = ఆతుమ్మెద; పర
 వాది = ఆత్రమెక్కువ కలది; మరిగి = ఆలమరిగి; ఇతరతలకున్ = తక్కిన తీగలకు;
 ఏగున్ = పోవును, నలినాక్షి = చెలీ! నీకున్; ఎదన్ = మనసునందు; కలిగొట్టు =
 పొదిరిచెట్టును; ప్రాచువేడ్కలె = ఎగప్రాచడి కోరికలే; తఱచు = ఎక్కువ; ఏన్ =
 నేను; కడిమిగండమునకున్ = అపాయమునకు; వెలచెదను = భయపడెదను; కరి
 కుంభకుచ = చెలీ! అడె = అదిగో; పయ్యెరదొంగ = దొంగయైనగాలి; గురివెందన్
 = బండిగురివింద తీగను; గిలుబుకొనియెన్ = కొల్లగొట్టెను; మై = శరీరము; అగ్రగం
 గన్ = సగము వంగగా; విరులన్ = పూలను; కెరజు = కోయుము; లకుముకులు =
 పక్షులు; మెరమెరని = మెరసెడి; కొలనిదరిమీలు = సరస్సుగట్టునోర నున్న
 చేదలు; అంచున్ = అనుకొని, నీకనుదోయిన్ = నీరెండు కన్నులను; మరగెను =
 కోరెను, చకచకలు = కన్నుల కాంతులను; మాయింపు = ఆణచుము; ఏకాంతమని
 = రహస్యమని; తొలగెడు = దూరముగా పోదువు; ఇందున్ = చూలో; వేటు =
 పగాయి దానవు; నీవటె = నీవా? చెలువ = చెలీ! ఈవట్టివేరు = ఈవట్టివేరు;
 మున్నొడి = ముందుగా; చేకొనవె = తీసికొనవే; ఈయేడాకులరెంటిన్ = ఈఅరటి
 చెట్టునందు; అగుకప్పురము = తయారగు కర్పూరము; అది = దుర్లభము; దానికిన్
 = ఆకర్పూరమునకు, అలశశియొడలును = ఆచంద్రుని శరీరముకూడ; సరిరాగు =
 సోలగు; ఉరము = చంద్రుని రొమ్ము; కప్పు = నలుపు. అల్లది = ఆచిన్నది; పాళ
 కున్ = పూవుగలకై; పోకన్ = పోకిచెట్టును; ప్రాచన్ = ఎగప్రాచుచుండగా,
 బందము = ప్రాచుటకు వీలుగా రెండు కాళ్లకు తగిలించుకొన్న త్రాడు; తెగియెన్;
 ఆళి = చెలికత్తె; అది దిగజాటునట్టి చందము = ఆమె పోకి చెట్టునుండి క్రిందికి జారి
 పోవుటను; (చూచి) నవ్వెన్; మావి = మామిడిచెట్టు; ఈవేళకా; మలయు =
 తనపై సంచరించెడి; కోవెల = కోకిలయొక్క; పంచమస్వరంబు = పీఠవలన పుట్టు

స్వరమువంటి స్వరమును; ఆనునీలక = ఆనుకొనునట్టి కూతచే; మలయపవనున్ = పైరుగాలిని; పిలిచెన్; బో! మంచులవాణి = చేత! చంపకము = సంపెంగ; సులభమై = తేలికగా; దొరకెన్; అన్న పునాదలు = లక్ష్మీన తీగెలు; చిలుకవు = పువ్వులను రాలివు; ఇకన్ = ఇంక; చే = వాని దగ్గరకే; వంపకము = కొమ్మలనువంచుచు; సఖులార - చెలుఁగారా! పువ్వులకున్ = పువ్వులకై; ఇకన్ = ఇంక; దవ్వులకున్ = దూరమునకు; చుకుడు = పోకుడు; ఆనుచున్ = అని చెప్పకొనుచు; అతివలు = స్త్రీలు; డాసి = అందరును కలిసికొని; అల్లనన్ = మెల్లగా; అలరులు = పువ్వులను; కోసె.

క. నాళీకమధూన్మత్త మ

రాళీముఖరాళి సుఖక ♦ రంబగు కొలనం

కేళీలాసగతి డిగి

యాళీనివహంబు లోల ♦ లాడెడి వేళన్.

85

టీ: నాళీక = తామరపువ్వుల యొక్క; మధు = మకరందముచే; ఉన్మత్త = మదించిన; మరాళీ = ఆడుహంసలవలనను; ముఖర = గొడగేయు; ఆక = తుమ్మెదల వలనను; సుఖకరంబగు = సుఖమునిచ్చు; కొలనన్ = సరస్సులో; కేళీలాసగతిన్ = విలాసమైన రీతిగా; డిగి = రిగి; ఆళీనివహంబులు = చెలికత్తెలందరును; ఓలలాడెడి వేళన్ = ఓల-ఓలముని కేకలు వేయుచు ఈమలాడునపుడు. (ముందున కన్వయము)

ఉ. వాడినమోముండమ్మి తెలి ♦ వాలికకన్నులు విన్నబోవఁ గో

నాడక నెన్నొసల్ కరము ♦ నం దిడి తీరనివణ్ణయై జలం

నాడఁగఁ బిల్చువారి నొక ♦ హస్తపుమొక్కున నాడు డంచు దా

బాడక చూచుచూడ్కి నల ♦ జోటి దిశ ల్పరికింప నొక్కచోన్. 86

టీ: అలసోటి = ఆవరూఢిని; వాడిన = దీనముగావన్న; మోముదమ్మి = తామరపువ్వువంటి ముఖమును; తెలి = తెలిసి; వాలిక = నిడుచైన; కన్నులు; విన్నబోవన్ = చిన్న పోయి యుండగా; లోన్ = చెలులతో; ఆడక = జలక్రీడలాడక; నెఱ + నొసలు = అందమైనమోమును; కరమునందున్ = చేతిలో; ఇడి = పెట్టుకొని; తీరనివణ్ణయై = గట్టున కూర్చున్నదై; జలంబాడగన్ = ఈమలాడుటకు; పిల్చువారిన్ = పిల్చునట్టివారికి; ఒకహస్తపుమొక్కునన్ = ఒంటిచేతి దండముతో; ఆడుడు = గొర్రాడుకొనుచు; అంచున్ = అనిచెప్పచు; తాన్ = తాను; చూడక = వారికేసి యైనను చూడ నిష్టయులేక; చూచుచూడ్కిన్ = చూచెడిచూపుతో; నిశల్ = నలు మూలలు; పరికింపన్ = చూడగా; ఒక్కచోన్ = ఒక్కచోట...

తా: ఆవరూఢిని చిన్నబోయిన మొగమును చేతిపై నానుకొని జలక్రీడలాడుటకు హితవులేక గట్టున కూర్చుండి, తన్ను రమ్మని పిల్చెడి చెలికత్తెలను ఒక్కచేతితోనే 'నమస్కారము. గొర్రాడు కొనుడు నన్ను చంపక' అన్నట్లు మ్రొక్కుచు నాల్గవైపుల చూచినది. ఒక్కచోట...

మాలిని.

రవిరుచిద్రోసరేణు ♦ వాత్రముల్ మించువాత్యా
నివహనిహతిలో నిం ♦ దిందిరశ్రేణు లాడం
గువలయఘనకుల్యా ♦ కూలవల్లీవనీ సం
భవము లగుచు మింటం ♦ బర్హు పుష్పాశ్లలోనన్. 87

టీ: రవిరుచిన్ = సూర్యకాంతిలో-ఎండలో; త్రోసరేణు(వాతముల్) = (మూడణువులు కలిసినది త్రోసరేణువు) నలుగుల సముదాయము; మించు = ఎక్కువగానున్న; వాత్యానివాహ = సుడిగాలులు; నిహతిలోన్ = ఏచుటలో; ఇందిరిరశ్రేణులు = తుమ్మెదల బారులు; ఆడన్ = సంచరింపగా; కువలయఘన = ఎక్కువగా కలువలున్న; కుల్యాకూల = కాలవలయొడ్లనున్న; వల్లీవనీ = తీగజొంపమున; సంభవము లగుచున్ = పుట్టినవై; మింటన్ = ఆకౌశమున; పర్హు = వ్యాపించు; పుష్పాశ్లలోన్ = పుష్పపరాగములలో...

తా: సుడిగాలులు వీచుచు గుమ్మ నెగురొట్టగా తుమ్మెదలు తిరుగాడుచున్నవి. కలువ రెక్కువగా నున్న కాలవల గట్లపైనున్న లతలనుండి పైకెగిరిన పూపరాగములలో...

సీ. పసిడితోరముతోడి ♦ బాహు వల్లన యెత్తి
సారెకు బొదలపై ♦ జూచి చాచి
బింబాధరంబు గం ♦ పింప నొయ్యన విపం
చీ స్వరంబున జట ♦ సెప్పి సెప్పి
దిశలమార్గాన్వేషి ♦ దీర్ఘలోచనదీప్తి
గణముచే దోరణ ♦ గట్టి కట్టి
కమనీయతనుకాంతి ♦ కనకద్రవంబున
నారామరంగంబు ♦ నలికి యలికి

గీ. యానితంబవిలంబి కా ♦ లాహికల్ప
ఘనకచగ్రంథి నచటిభృం ♦ గముల కసిత
దీధితుల వడ్డి కొనగుచు ♦ దేవపూజ
విరులు చిదిమెడి కపట భూ ♦ సురుని గనియె. 88

టీ: పసిడితోరముతోడి = బంగారు తోరమున్న; బాహువు = చేతిని; అల్లన = మెల్లగా; ఎత్తి; బొదలపైన్ = సారెకున్ = మాటిమాటికి; చాచిచాచి = చాచుచు; బింబ+అధరంబు = దొండపండువంటి క్రింది పెదవి; కంపింపన్ = కదలగా; ఒయ్యనన్ = తిన్నగా; విపంచిస్వరంబునన్ = వీణవంటి కంఠ స్వరముతో;

జట = వేదములో పదములను జట యల్లినట్లు ముండు వెన్నలకు త్రిప్పుచు చెప్పుట; చెప్పిచెప్పి; దిశలన్ = కర్కులందు; మార్గ+అశ్వేషి = త్రోవవెడకెడి; దీర్ఘలోచన = పొడవైన కన్నులయొక్క; దీప్తిగణముచేన్ = కాంతిపుంజముచే; తోరణకట్టికట్టి = తోరణమువలె చూచుచు; కమనీయ = ఇంద్రుని; తనుకాంతి = శరీర కాంతియను; కనకద్రవంబునన్ = బంగారు ద్రవముతో; ఆరామరంగంబున్ = తోట ప్రదేశమునంతను; అలకియలకి; ఆనతింబ = పిరుగులవరకు; విలంబి = ప్రేలాడు; కాలాహికల్ప = నల్లత్రాచువంటి; ఘనకచగ్రంథిన్ = నెద్దజుట్టు ముడిని; అచట; భృంగములకున్ = తుమ్మెదలకు; అనితదీధతులు = నల్లని కాంతులను; వడ్డికొసగు చున్ = అప్పిచ్చుచు; దేవపూజవిరులు = దేవతార్చనకై పువ్వులను; చిదిమెడు = కోయుచున్న; కపటధూసురునిన్ = మాయబ్రాహ్మణుని; కనియెన్ = చూచెను.

తా: ప్రవరుని రూపము ధరించి గంధర్వుడు బంగారు తోరముకట్టుకొన్న చేతిని మెల్లగా ఎత్తి పువ్వులకై పొదలమీదికి చాచుచు, పెదవికదలుచు అందగించు నట్లు విజృంభణమువలె పలుకుచు వినసాంపుగాను వేదము పఠించుచు, త్రోవవెడకు చున్నట్లుగా నాల్గములలకు చూచుచు, శరీరకాంతిచే ఉద్యానమును పూతపూచి నట్లు చేయుచు, నల్లనిజుట్టును ప్రేలిముడివేసికొని పిరుగులవరకు ప్రేలాడవేసి దేవ తార్చనకై పూలు కోయుచుండెను. ఆమె అతనిని చూచినది. అలం ఉపమ, పరిణామము, నిదర్శనయును..

ఉ. కాంచి కలకృణత్కనక ♦ కాంచికయై యెదురేగి యప్పుడ
కాంచనకేతకీకుసుమ ♦ గాత్రీ వయస్యల డించి తన్నికుం
జాంచలవీధి దాటుచు ఘ ♦ నాంత చలచ్చపలాకృతిం గలం
గాంచిన వస్తువుం దెలిసి ♦ కాంచిన యట్లనురక్తి గాంచుచున్. 89

టీ: కాంచి = చూచి; ఆ+కాంచనకేతకీకుసుమగాత్రీ = బంగారుమొగలిరేకు వంటి శరీరముకల యా వరూధిని; అప్పుడు; వయస్యలన్ = చెలికత్తెలను; డించి = విడిచి; కలకృణత్ = మధురముగా చప్పడగు; కనకకాంచికయై = బంగారు గంటల మొలత్రాడు కలదై; ఎదురేగి; ఘన+అంత = మేఘముల చివర; చలత్ = కదలు చున్న; సవలా+అకృతిన్ = మెరుపువలె, తత్ = ఆ; నికుంజ + అంచలవీధిన్ = పొదరిండ్లయొక్క చివరి పంక్తిలో; తాటుచున్ = ఒదిగి యొదిగి వెళ్లుచు; కలన్ = కలలో; కాంచిన వస్తువున్ = చూచిన వస్తువును; తెలిసి = నిద్రమేల్కొంచి; కాంచినయట్లు = చూచినట్లు; అనురక్తిన్ = అనురాగముతో; కాంచుచున్ = చూచుచు...

తా: వరూధిని ప్రవరుడుగా మారిన గంధర్వుని చూచి ప్రవరుడే అనుకొని కలలో చూచిన వస్తువును మేల్కొన్నాక చూచినంత సంతోషముతో చెలులుకైనను చెప్పక తానొక్కతెయే ఆతడున్న పొదరింటి దగ్గరకు పొంచి పొంచి మేఘముల వెంట మెరుపువలె వెళ్లుచు...అలం. ఉపమ, ఉత్పేక్ష, నిదర్శనయు.

ఉ. ఆకమలాక్షీ యింపున దృ ♦ గంచల మించుక మూసి హర్ష బా
 ప్పాకులకోణకోణరుచు ♦ లగ్నమునం జనఁ జూచు చూపు తీ
 రై కనుపట్టెఁ దమ్మరస ♦ మంటుకొనన్ వెడవింటివాఁడు కో
 ధై కధురీణతం గఱచి ♦ యేసిన సింగిణికోలయో యనన్. 90

టీ: ఆకమలాక్షీ = ఆవరూఢిని; ఇంపునన్ = సంతోషముతో; దృక్ + అంచ
 లము = కంటికొనను; ఇంచుక = కొద్దిగా; మూసి; హర్ష బాష్ప = సంతోషము వలన
 వచ్చిన కన్నీళ్లతో; ఆకుల = వ్యాకులమైన, కోణ = కనుకొలకుల; కోణరుచులు =
 ఎర్రని కాంతులు; అగ్నమునన్ = ముందునకు; చనన్ = పోవునట్లు; చూచుచూపు;
 తీరై = అందమై; వెడవింటివాడు = మన్మథుడు; క్రోధ + ఏకధురీణతన్ = కోపమే
 కలిగి; తమ్మరసము = తాంబూలపు రసమును; అంటుకొనన్ = అంటునట్లుగా; కఱచి
 = పెదవికొరుకుచు; ఏసిన = కొట్టిన; సింగిణికోలయోయనన్ = వింటిబాణమోఅను
 నట్లు; కనుపట్టెన్ = కన్నడెను.

తా: అప్పుడావరూఢిని ప్రియుడు లభించెనను నానందముతో నీరుక్రమ్మి,
 కొలకుల నెర్రవైన చూపులతో చూచుచుండెను. ఆచూపు కోపముతో మన్మథుడు
 వదలిన బాణమేమో ఆన్నట్లున్నది. అలం. ఉత్పేక్ష.

నీ. తొలుదొల్త వానిఁ గ ♦ న్నులఁ గాంచినప్పుడ
 పల్లవాధరగుండె ♦ జల్లు మనియె
 నట రెండుమూఁడంజ ♦ లరుగు నప్పుడ కాళ్లఁ
 బంకజాక్షికిఁ దొట్టు ♦ పాటు గదిరె
 డాయంగఁ జనునప్పు ♦ డ ముఖాంబుజంబునఁ
 గంబుకంధరకు దై ♦ న్యంబు దోచె
 గదిసి నిల్చిన యష్ట ♦ కనుదోయి తొప్పల
 లలనకు మిగులఁ జం ♦ చలత బెరసె

గీ. గటకటా యనునపుడ గ ♦ ద్గదిక వొడమె
 జెఱఁగువట్టిన యపుడ లేఁ ♦ జెమట గ్రమ్మె
 సాలసి మాటాడ నుంకింపఁ ♦ దలఁచి మోముఁ
 దేఱుకొనఁ జూచునపుడ క ♦ న్నిరు వొడమె. 91

టీ: తొలుదొల్తన్ = మొట్టమొదట; వానిన్ = చూయప్రవరుని; కన్నులన్ =
 కన్నులతో; కాంచినప్పుడ = చూచినప్పుడే; పల్లర + అధర = చిగురువంటి పెదవికల
 వరూఢియొక్క; గుండె; జల్లుమనియెన్; అట = అక్కడ; రెండుమూఁడు;
 అంబు = అడుగులు; అరుగునప్పుడ = వేయగానే; పంకజాక్షికిన్ = ఆమెకు; కాళ్లన్

=పాదములంగు; తొట్టుపాటు=తడబడట; కదిరెన్=కల్లెను; డాయంగన్=సూపించునట్లు; చనునప్పుడ=వెళ్లునప్పుడే; ముఖ+అంబుజంబునన్=పద్మము వంటి ముఖమునంగు; కంబుకంధరకున్=శంఖమువంటి కంఠముకల వరూధిని; దైన్యంబు=దీనత్వము; యోచెన్=కన్నడెను; కదిసి=చూపించి; నిల్చినప్పుడ=నిల్చినప్పుడే; కనునోయి టెప్పలన్=రెండుకంటి రెప్పలందును; లలనకున్=ఆమెకు; మిగులన్=మిక్కిలి; చంచలత=అగతుండ కదలుట; ఔరసెన్=కల్లెను; కటకటాయనపుడ=అయ్యో! ఎంతపని చేసితివి! అనునపుడే; గద్గదిక=కంఠము బొంగురువోయి మాటరాకుండుట; పొడమెన్=కల్లెను; వెఱంగ+పట్టించుపుడ=ఆతని కండువా చివరను పట్టుకొన్నప్పుడే; లేకెమట=చిరుచెమట; క్రమ్మెన్=వ్యాపించెను; సాలసి=అలసిపోయి; మాటాడన్=మాట్లాడుటకు; ఉంకింపదలచి=ప్రయత్నము చేయబోయి; మోము=ప్రవరుని ముఖమును; తేలుకొనన్=తేరిపార; చూచునపుడ=చూచుచుండగా; కన్నీరు=ఆనందముతో కన్నులనీరు; పొడమెన్=పుట్టెను.

తా: ఆమాయ ప్రవరుని చూడగానే వరూధికి గుండె జల్లుమన్నది. రెండు గులు వేయగానే కాళ్లు దడదడ యాడినవి. దగ్గరకేగు సరికి ముఖము దీనమైనది. దగ్గరకేగి నిలువగా కనురెప్పలు కదలినవి. అయ్యో! ఎంత మోసము చేసి వెళ్లితివి? అని యింకను ఏమేమో అనబోవుసరికి కంఠము వెక్కిరి మాట రాలేను. ఆతని కొంగు పట్టుకొనగానే లేకెమట పట్టినది. ఎట్లో తనకు కల్గిన తొందరవలని భావములను గద్గదికొని, అలసి, అతనికేసి తేరిపార చూచుచుండగా కన్నుల నీరు క్రమ్మినది. అలం. స్వభావోక్తి.

క. పాటితగరిదంతద్యుతి

పాటచ్చరగండఫలక ♦ భాగంబులపైఁ

గాటుకకన్నీ రొలుకకగ

మాటవెడలఁ కేటొనుచు ♦ మానిని పలికెన్.

92

టీ: మానిని=వరూధిని; పాటిత=బ్రుద్దలుచేయ బడిన; కరిదంత=ఏనుగు దంతములయొక్క; ద్యుతి=కాంతికి; పాటచ్చర=దొంగలైన; గండఫలక=పలకలవంటి చెక్కిళ్లయొక్క; భాగంబులపైన్=ప్రదేశములమీద; కాటుకకన్నీరు=కాటుకతో కలిసిన కన్నీరు; ఒలుకగన్=కారగా; మాటవెడలన్=మాటబయటికి వచ్చుటకై; కేటొనుచున్=గొంతుక సవరించు కొనుచు; పలికెన్;

తా: అవరూధిని విరహముచే పాలిపోయిన చెక్కిళ్లనుండి కాటుక కలిసిన కన్నీరు కారుచుండగా ఎట్లో మాట రప్పించు కొనుటకై గొంతుక సవరించుకొనుచు పల్కినను. అలం. ఉపమ, స్వభావోక్తియు.

ఉ. ఏలర యీచలం బుడిగి ♦ యేలర బాలరసాల మాలతీ

జాలములో శశాంకకర ♦ జాలములో వలవంత నశువుల్

జాలుగ నాల్గుజాలు నిఁకఁ ♦ జాలు భవం బనునంత కాఁకకుం

బాలయి రాత్రి పంచశరు ♦ బారికిఁ జిక్కితి నీకు దక్కితిన్. 93

టీ: ఈ చలంబు=ఈ పెంకితనము; ఏలర=ఎందుకురా? ఉడిగి=మాని; బాలరసాల=లేతతియ్య మామిడి యొక్క; మాఱితీ=జాజిపాదలయొక్క; జాలము లోన్=గుంపులో; ఏలర = నన్నేలుకోరా! రాత్రి = కడచిన రాత్రి; నాల్గు జాలున్ = నాల్గుజాములును; వలవంతిన్ = మన్మథతాపముతో; అక్రువులు=కన్నీళ్లు; జాలుగన్ = ప్రవహించగా; శకాంకకర జాలములోన్ = చంద్రకిరణములో-వెన్నెలలో; భవంబు=జన్మము; ఇక+చాలు=ఇంతేచాలు; అనునంతకున్ = అనుభావము పుట్టు నంతటి; కాకకున్ = తాపమునకు; పాలయి = లోబడి; పంచశరుబారికిన్ = మన్మథుని హింసకు; చిక్కితిన్ = లోనైతిని; నీకున్; దక్కితిన్.

తా: ఓయీ! ఏమిపట్టుదల? ఈ మామిడిగున్నలమధ్య, జాజిపాదలలో నాతోకూడి సుఖింపుము రా! వెన్నెలలో బ్రతుకునై అసహ్యముపుట్టి నిన్నరాత్రి యంతయు నెంతో తాపముతో బాధపడితిని. ఇప్పటికి నీకు దక్కితిని.

శా. రా వై రాగ్యముఁ బూని నీవు కడు ని ♦ ర్ద్రాక్షిణ్యచిత్తంబునన్
రానై తేఁ జవిగాని యిందులకు హా ♦ రాహారిగాఁ బోరి యే
లా వాలాయము సేయఁగా బ్రదుకు నీ ♦ వాచారవంతుండనై
చావో యెక్కుడో నీయెడం బాడము వాం ♦ ఛన్ భూసురగా
మణి. 94

టీ: భూసురగ్రామణీ=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడా! రా=రమ్మ; నీవు; కడున్ = మిక్కిలి; నిర్ద్రాక్షిణ్యచిత్తంబునన్ = దయమాలిన మనస్సుతో; వై రాగ్యమున్ = విరక్తిని; పూని; రానై తేన్ = రానిచో; చవిగాని యిందులకున్ = నీకురుచింపని యీపనికి; హారాహారిగాన్ = పట్టుదలగా; పోరి; వాలాయము సేయగాన్ = నిర్బంధముచేయుట; ఏలా=ఎందుకు? నీవు; ఆచారవంతుండనై = నీనిత్యకర్మలు నెరవేర్చు కొనుచు; బ్రతుకుము = జీవింపుము; నీయెడన్ = నీమీద; పాడము వాంఛన్ = పుట్టినకోరికతో; చావో = చచ్చుటయో; ఎక్కుడో = అంతకుమించి యేమగునో? అలం. ఆక్షేపము.

తా: ఓ ప్రవరా! నన్నేలుకోరా. నీవు రానిచో ఇంక నిన్ను బలిమాలి లాభములేను. నీవు నీయాచార వ్యవహారములను నిర్వర్తించు కొనుము. నేను చనిపోదు నులే. నీకేమి? అనగా నాప్రాణము కాపాడుటకైనను నియమము వదలి నన్నేలు కొనుమని వరూధిని యుదేశ్యము.

క. కట్టిఁడితనమున కిట్లాడి

గట్టి మనసు తాయి సేసి ♦ కరంగవు మఱి నీ

పట్టినది విడువ విఁక ని

నిట్ట ట్టన నేల మాయ ♦ దృష్టం బుండన్.

95

టీ: కట్టఁడితనమునకున్ = కటికితనమునకు; ఒడిగట్టి = సిద్ధపడి; ఇట్లు; మనసు = మనస్సున; గాయినేసి = రాయవలె చేసికొని; కరఁగవు. మఱి; నీపట్టినది = నీవన్న మాటను; విడువవు; మాయదృష్టంబు; ఉండన్ = ఇట్లుండగా; ఇంకన్ = ఇక మీద; నిన్ను; ఇట్టట్టనన్ = ఇట్లు-అట్లు అనుట; ఏల = ఎందుకులే.

తా: నీవు దయమాలి గుండెరాయి చేసికొని పట్టినదే పట్టుగా, కూర్చున్నావు. ఇది మాయదృష్టము-మాయదృష్టమన్నమాట. నిన్ననవలసిన దేమియు లేదు. అలం. వ్యాజనింద.

వ. అనిన నక్కుమానాభాసురకుమారకుండు.

96

టీ: అనిన్ = అనగా; అ+కుమానాభాసుర కుమారకుండు = మాయ ప్రపంచము.

నీ. కొనసాగి కామినీ ♦ గోష్ఠి బ్రాహ్మములైన

యుదుటుఁజూపుల తెప్ప ♦ తుదల నాఁచి

సంతసంబున ముఖా ♦ బంబునఁ జిలునవ్వు

కందళింపక ముండ ♦ డిందు పఱిచి

పొంగారుమై దోచు ♦ శృంగారచేష్టల

తమిఁ దెచ్చి కోలు మా ♦ గర్భమున డాచి

పొడము రసావేశ ♦ మున వచ్చు నగ్గొక్తు

లొదవి నాలుకకు రా ♦ కుండ గుక్కి

గీ. మస్తకము వాంచి యుసు రని ♦ మానముద్ర

నేల బొటవ్రేల వ్రాయుచు ♦ నిలిచి కొంత

సేపు వెడవెడ చింతించి ♦ శిర సాకింత

యెత్తి సన్నంపుటెలుఁగుతో ♦ నిట్టు లనియె.

97

టీ: కొనసాగి = నానాటికి పెరిగి; కామినీ గోష్ఠిన్ = కామినులతోడి సంభాషణలతో; బ్రాహ్మములైన = ఆరితేరిన; ఉగుటుఁజూపులన్ = రసముచిక్కెడి చూపులను; తెప్పతుదలన్ = రెప్పల చివర, ఆచి = అణచిపెట్టి; సంతసంబునక = సంతోషముతో; ముఖ+అబ్జము నందున్ = పద్మమువంటి ముఖమున; చిలునవ్వు; కందళింపకయుండన్ = రాకుండ; డిందుపఱిచి = అణచి; పొంగారుమైన్ = ఉప్పొంగెడి

శరీరమున; తోచు=కనిపించు; శృంగార చేష్టలతమిన్ = శృంగార చేష్టలవలని తమకమును; తెచ్చికోలుమాగ్ధమునన్ = తెచ్చిపెట్టుకొన్న తెలియని తనముచే; దాచి=దాచి; పాడను=పుట్టెడి; రస+అవేశమునన్=ఎక్కువ ఆనందముతో; వచ్చు; సర్వోత్తమ=సరసములైన పరిహాస వాక్యములను; నాలుకకున్=నాలుక పైకి; ఒదవి=కదలి; రాకుండన్; క్రుక్కి=నిబ్బరముగా ఆచి; మస్తకము=తలను; వాంచి=వాల్చి; ఉసురని='ఉస్సు' అనుచు; మానముద్రన్=మాటలాడ కుండ; బాటప్రేలన్=బాటనప్రేలితో; సేలన్=సేలను; వ్రాయుచున్=గోకుచు; నిలిచి; కొంతసేపు; వెడవెడ-ఏదేదో; చింతించి=ఆలోచించి; శిరసు=తలను; ఒకింత=కొద్దిగా; ఎత్తి; సన్నము+ఎలుగుతో=సన్నని కంఠధ్వనితో; ఇట్టులు +అనియెన్.

తా: గంధర్వుడు చేయి తిరిగిన వాడగుటచే ఆమె చేసిన చేతిలకు బదులు చేయుటకు సమర్థత కలవాడైనందున చూపులలోని సేర్పు నణచి, చిరునవ్వునాపు కొని, ఒంటికి కల్లు మార్చునణచి, పరిహాసపు మాటనాలుకచివరకురాగా నొక్కిపట్టి తెలియని తనమును తెచ్చి పెట్టుకొని, బాటనప్రేలితో సేలవ్రాయుచు, ఏదో ఆలోచించి, ఉస్సుగని, మెల్లగా తలెత్తి సన్నసన్నగా ఇట్లన నారంభించెను. అది ప్రవరుని వేషముకన్న దానికి తగినట్లతని భావమును నటించినాడు. అలవాటైన వాడగుటచే రాబోయిన భావముల నణచి పెట్టినాడు. అలం. స్వభావోక్తి.

శా. తల్లిం దండీయు నన్ను గానని మన ♦ స్తాపంబునం భాక్కగా

నిల్లా లార్తి గృశింపగా నవన వ ♦ హి శ్రేణి చల్లారగా

నిల్లున్ శూన్యత నొంది సొంపుచెడగానిచొప్పట నేజిక్కి యో

పుల్లంభోరుహనేత్ర యేసుఖమతిన్ ♦ భోగించెదం జెప్పవే. 98

టీ: పుల్ల+అంభోరుహనేత్ర = వికసించిన పద్మమువంటి నేత్రములు కల దానా! తల్లి+తండ్రీయున్=నాతల్లి దండ్రులు; నన్నున్; కానని=చూడనందున; మనస్తాపంబునన్=విచారముతో; పొక్కగాన్=దూఖించగా; ఇల్లులు = భార్య; ఆర్తిన్=దూఖముతో; కృశింపగాన్=చిక్కగా; సవనవహ్నిశ్రేణి=యజ్ఞము చేసినందున వచ్చిన అగ్నులు మూడును; చల్లారగాన్=హోమములు మానినందున ఆరిపోగా; ఇల్లున్=ఇల్లుకూడ; శూన్యతన్ = యజమానుడులేనందున; పాడుపడి; సొంపుచెడగాన్=అందము చెడగా; నేన్; ఇచొప్పటన్=ఇక్కడ; చిక్కి=పెట్టుటకు వీలులేక ఆగిపోయి; ఏసుఖమతిన్=ఏరితి సుఖాపేక్షతో; భోగించెదన్=సుఖముల ననుభవించునో; చెప్పవే=నీవేచెప్ప?

తా: నాతల్లిదండ్రులు నేను కన్నడలేదని బాధపడు చుండగా, భార్య చిక్కి సగముకాగా, అగ్నులారగా, ఇల్లు పాడుపడగా వెట్టుటకు దాడిరకక నేనిక్కడ ఆగిపోయి ఇంటి దగ్గరి బాధల తలచుకొనగానే మనస్సు తరుగుకొని పోవుచుండగా నేనెట్లు సుఖము లనుభవించ గలను? నాకా కోరిక యెట్లు కల్గునో నీవే చెప్ప?

ఉ. ఓసరసీరుహాక్షి విన ♦ వో రతిఁ గాఁగిటు నీవు చేర్చు నిం
చా సురభ ర్తకై నఁ గల ♦ దా వలదంచుఁ బెనంగ నేను స
న్నాసి నె యొక్కటే తహత ♦ హ న్మన సాగ్గమ కేళివై 'ననా
శ్వాసితదుఃఖతే మనసి ♦ సర్వ మసహ్య' మనా నెఱుంగవే. 99

టీ. ఓసరసీరుహ+అక్షి=పద్మములవంటి కన్నులు కలదానా! వినవో=నామాటనింటికదా! రతిన్=సంభోగమున; నీవు; కాగిటుచేర్చు+ఇంపు=కాగిటి లోనికి చేర్చుకున్న ఆయానందము; ఆ సురభ ర్తకై నన్=ఆ యింద్రునకై నను; కలదా=కల్లువా? వలదంచున్=వద్దని; పెనంగన్=వాగులాడుటకు; నేను; సన్నాసి నె=సంసారము వదలిన వాడనా? ఒక్కటే తహతహన్=ఇంటికద ద్ద విషయము లపైనుండు విచారముతో; కేళిపైన్=రతిపై; మనసు+బంగు=మనస్సిక్ష్ణ పడకు; మనసి=మనస్సు; అనాశ్వాసీతి దుఃఖితే=ఉపాసలేని దుఃఖముకల దగుచుండగా సర్వం=ఏదైనను; అసహ్యం=సహింపరానిది-సహించలేని-ఇష్టము లేనిది; అనన్=అనుట; ఎఱుంగవే=నివేరుగవా?

తా: నీవు నీవై సంభోగమునకై కాగిటిలోనికి చేర్చుకొను భాగ్య మూ చేపేం ద్రునకై న పట్టునా? వద్దవటకు. నే నేమి సర్వసంగ పరిత్యాగినా? ఇల్లు-వాకిలి-పెండ్లాము ఆధారణిలో, వారేమయిరో అన్న విచారములో మనస్సు సుఖము మీదికి పోవుటలేను. కాక, ఒకే విచారముతో కుములుచు ఊరిట లేనప్పుడు మనస్సున కేడియును రుచింప దన్నది నీవెరుగనిది కన్ననా? అలం. కావ్యార్థాపత్రి, ప్రతి కేధము, ఆర్థాస్తూత్యాసమును.

క. ఐనం గానిమ్ము భవ

ద్వీనతకై వ్రతము విడిచి ♦ తిం బరులకు మే

లై నం జాలు శరీరం

బై న నుపేక్షింపవలయు ♦ నది యట్లుండెన్.

100

టీ: ఐనన్=అయినను; కానిమ్ము; భవత్+దీనతకై=నీదైన్యమువలన; వ్రతము=ఆచారవ్యవహారములను; విడిచితిన్; పరులకున్=ఇతరరులకు; మేల+అయినన్=మించికల్గినచో; చాలును=అంతేచాలు; శరీరంబైనన్=దేహమునైనను; ఉపేక్షింప వలయును = విడువ వలయును; అది; అట్లు + ఉండెన్ = అది అటుండగా...

తా: నావిషయ మట్లుండనిమ్ము. కాని నీవు ప్రాధేయ పడుచుంటివి కాన వ్రతము విడుచు చున్నాను. ఇతరుల కుపకారమైనచో శరీరమునైనను విడువ వలెనని ధర్మశాస్త్రముకిదా! అ దటుండగా...అలం. అప్రస్తుతప్రశంస, కావ్యార్థాపత్రియ.

క. తివురక యిం కొక్కటి విను

కవయు నెడన్ వలయుఁ గన్నుఁ ♦ గవయును మూయన్

భువి నిది యస్పదేశ

వ్యవహారము కన్నుఁ దెలువ ♦ నఘ మగుఁ దెలువా. 101

టీ: తెలువా = ఓ వరూధిని! తివురక = తొందరపడక; ఇంక + ఒక్కటి = ఇంకొక విషయమును; విను; కవయు + ఎడన్ = సంభోగించు వేళ; కన్నుగవయును = రెండుకన్నులను; మూయన్ వలయున్ = మూసికొనవలెను; భువిన్ = భూమిలో; ఇది; అస్పత్ + దేశవ్యవహారము = మాదేశములోని ఆచారము; కన్నున్ = కంటిని; తెలువన్ = తెలుచుటచే; అఘము = పాపము; అగున్ = కల్గును.

తా: ఒక్క విషయము విను. సంభోగసమయమున శ్రీ కన్నుమూసి కొనవలెను. తెరచినచో పాపము చుట్టుకొనునని మాదేశాచార మున్నది. (గంధర్వాదులు కామరూపముచే కోరిన రూపమును స్వీకరించినను, సంభోగసమయమున, చనిపోయిన తర్వాత, నిద్రాసమయమున నిజరూపమే వచ్చును. అందుచే, తన నిజరూపము తెలిసినచో వరూధిని శపించునను భయముతో ఈయెత్తు పన్నినాడు.) అలం. కావ్యలింగము.

శా. ఈమర్యాదకు నీ వొడంబడిన మే ♦ లీభంగి గాడేని మా
భూమిం దేరఁగ నెట్లు నీయొడలితోఁ ♦ బోవంగ లేనే కదా
యీమందాకినిపొంత నీమునులతో ♦ నీవృక్షవాటంబులో
భామా యేఁ దప మాచరింతు విధిక ♦ బ్రహ్మణ్యముం బెట్టుచున్.

టీ: భామా! నీవు; ఈమర్యాదకున్ = ఈనియమమునకు; ఒడంబడినన్ = ఒప్పుకొన్నచో; మేలు = మంచిదే; ఈభంగి = ఇట్లు; కాడేనిన్ = కానిచో; ఈయొడలితో = ఈశరీరముతో; ఎట్లును; మాభూమిన్ = మాదేశమును; చేరఁగన్ = చేరునట్లు; పోవంగలేనేకదా = పోలేనుకదా! (ఇక) ఏన్ = నేను; ఈమందాకిని పొంతన్ = ఈగంగానదీ ప్రాంతమున; ఈమునులతోన్ = ఇక్కడనున్న మునులతో; ఈవృక్షవాటంబులలోన్ = ఈచెట్లగుంపులో; విధికిన్ = దైవమునకు; అబ్రహ్మణ్యమున్ = నన్ను చంపవద్దని; పెట్టుచున్ = మొరపెట్టుచు; తపము + ఆచరింతున్ = తపస్సు చేయుదును.

తా: ఓ భామా! నీ పీనియమమున కంగీకరించితివా మంచిదే. కానిచో ఇక ఈశరీరముతో నెట్లును మాదేశమునకు పోలేను కనుక ఇక్కడనే ఈమునులతో కలిసి తపస్సు చేసికొందును.

తే. ఇంక నొక్కటి వినుము పూ ♦ శ్లేందువదన

వృతము చెడ సౌఖ్య మైనను ♦ వలయుఁ గలుగ

వాంఛితము దీర నను నీవు ♦ వదలఁ జెల్ల
దేను నిను సమృద్ధిలఁ జేసి ♦ యేగుదనుక.

103

టీ: పూర్ణ+ఇంగువదన=నిండు చందురువంటి ముఖము కలదానా! ఇంకన్;
ఒక్కటి; వినుము; వ్రతము చెడన్=నియమును చెడినను, సౌఖ్యమైనను=సుఖ
మైనను; కలుగన్ వలయున్=కలుగవలెను; వాంఛితము=నీకోరిక; తీరన్=తీర
గాన్; ఏను=నేను; నినున్; సమృద్ధిలఁ+చేసి=ఒప్పించి; ఏగుదనుకన్=వెళ్లు
వరకు; నీవు; ననున్; వదలన్=వదలుటకు; చెల్లును=వల్లకాదు,

తా: ఇంకొక్కటి, విను. వ్రతము చెడినను ఫలము దక్కవలెను గదా!
నీకోరిక తీరినంతలో, నేను నిన్నొప్పించి వెళ్లువరకు నీవు నన్ను వెళ్లుమనరాదు.
అలం. లోకోక్తి.

వ. ఇంతయేమిటికంటేనింజెప్పెద. నేను వైదేశికుండ. బంధు
మిత్ర కళత్రంబులం బాసి దైవయోగంబున నింతదూరం బేగు
దెంచినవాడ. మీఁద భవదర్థంబు ప్రార్థితుండనై వ్రతహోమా
ద్యస్తానంబులు విడువం గలవాడ సగుటంజేసి యంతరంగంబుపం
గల తెఱంగు తేటపడం బుకవలసి, నాకర్ణింపుము. 104

టీ: ఇంతయేమిటికిన్+అంటేనిన్=ఇన్నివిధాల ఏల చెప్పవలసి వచ్చెననగా;
చెప్పెదన్; నేను; వైదేశికుండన్=విదేశీయుడను; బంధుమిత్ర కళత్రంబులన్=
బంధుగులను; మిత్రులను, భార్యను; పాసి=వీడి; దైవయోగంబున్=గురుదృష్ట
వశాత్తు; ఇంతదూరంబు=చాలదూర దేశమునకు; ఏగుదెంచినవాడన్=వచ్చినవాడను;
మీఁదన్=ఆపై; భవదర్థంబు=నీ నిమిత్తమై; ప్రార్థితుండనై=కోరబడినవాడనై;
వ్రత హోమ+అది = వ్రతములు, హోమములు మొదలైన; అనుష్ఠానంబులు=
బ్రాహ్మణాచారములైన సత్కర్మలను; విడువన్+కలవాడున్=విడుచుటకు సిద్ధ
పడుచున్నవాడను; అగుటంజేసి=అగుట వలన; అంతరంగంబునన్=మనసులో; కల
తెఱంగు=ఉన్నరీతిని; తేటపడన్=స్పష్టపడగా; పుక వలసెన్ = చెప్పవలసి
వచ్చినది; ఆకర్ణింపుము=వినుము.

ఉ. నీచనుదోయిసంకుమద ♦ నిర్భరవాసన మేన నూన న

య్యా! చిరసౌఖ్యముల్ గనుట యెండెం దపంభానరించిపాపముల్
రాచుట యెండెం గా కిహప ♦ రంబుల కూరక దూరమై వయ
శ్రీచన రెంటికిం జెడిన ♦ రేవడ నొదునె నీరజేక్షణ. 105

టీ: నీరజ+క్షణ=పద్మములువంటి కన్నులు కలదానా; నీచనుదోయి=
నీరెండు చిన్నలయొక్క; సంకుమద=జవ్వాజియొక్క; నిర్భరవాసన=ఎక్కువ
పరిమళము; మేనన్=శరీరమంగు; ఊనన్ = నాటుకొనగా; చిరసౌఖ్యముల్=
ఎంతోకాలము సుఖములను; కనుటయెండెం=ఁజూచుటయో? తపంబు+నరించి=

తపస్సుచేసి, పాపముల్ = చేసిన పాపములను; రాచుటయొండె = పోగొట్టుకొనుటయో? కాక = అదియు, ఇదియు లేక; ఊరక = వృథాగా; ఇహపరంబులకున్ = భూలోక, స్వర్గలోక సౌఖ్యములకు; దూరమై = లేనిదై; వయః + క్రి = పడుచు దనపుసంపద; చినన్ = గడవగా; రెంటికిన్ = రెండుపనులకును; చెడిన = దూరమైన; లేవడన్ = లేవడను చాకలివాడను; ఔదునె = అగుదునా?

తా: వరూధిసి! నీచంటి జంటపై పూసికొన్న, జవ్వాది పరిమళమెంటి కంటగా తోచినన్నాళ్లు హాయిగా సుఖించుటయో? లేదా ముక్కు మూసికొని తపస్సు చేసికొని పాపములను పోగొట్టుకొని పరలోక సౌఖ్యములను పొందుటయో చేయువాడను. అంతేకాని నీవు రమ్యునగా వచ్చి నా కోరిక తీరక మునుపే పామున్న పోవునంతటివెర్రివాడనుకాను. లేవడనుచాకలివాడులేవులో బట్టలుతుకుకొనుచుండగా నదివచ్చినదట. ఇసుక లెన్నలపై నారవేసిన బట్టలను తీసికొని వచ్చుటకై వెళ్లుచుండగా ప్రవాహమువచ్చి అవి కొట్టుకొని పోయినవట. వెనుకకు రాగా లేవు లోనివి పోయినవట; అట్లు ఉభయ ద్రభష్టుడను కానేరను. ఏదో యొకటి దక్కవలెను, అంగచే ముందే నిశ్చయించుకొని చెప్పుము. నామాట కొప్పుకొననిచో నాదారిని నేను పోయెదను. అలం. లోకోక్తి.

క. అని యాస గలుగఁ బలికిన

విని వేలుపువెలఁది మోము ♦ వికస్లిల్లంగాఁ

దనచేతిచెఱఁగు బిగియం

బెనఁచుచుఁ దల వాంచి నగవు ♦ బెరయఁగఁ బలికెన్. 106

టీ: అని = ఇట్లు; ఆసగలుగన్ = ఆశపుట్టునట్లు; పలికినన్ = పల్కుగా; విని; వేలుపువెలఁది = దేవతాస్త్రి; మోము = ముఖము; వికస్లిల్లంగాన్ = వికసింపగా; తన చేతి చెఱఁగు = తనచేతిలోనున్న ప్రవరుని కండువా చివరను; బిగియన్ = బిగియునట్లు; బెనఁచుచున్ = లాగుచు; తలవాంచి; నగవు = నవ్వు; బెరయఁగన్ = రాగా; పలికెన్.

శా. హా! నీనిష్ఠరవృత్తి మాని కరుణై ♦ కాయత్తచిత్తంబునన్
మానం జాలనటంచు నేడు శ్రవణా ♦ సందంబుగాఁ బల్కుటన్
సూనాస్త్రిన్ వెలవెట్ట కేలిత సుఖా ♦ ర్ణోరాశిలోఁ గుంకితిన్
నానోముల్ ఫలియించె నావయసు ధన్యం బయ్యె విప్రీత్తమా.

టీ: విప్రీత్తమా = విప్రవరా! హా! నీనిష్ఠరవృత్తిన్ = నీకటికి తనమును; మాని; కరుణా + ఏక + అయత్తచిత్తంబునన్ = దయయే కల్గిన మనస్సుతో; మానన్ + చాలను = నిన్ను విడువలేను; అటంచున్ = అని; శ్రవణ + అసందంబుగాన్ = వినుల విందుగా; పల్కుటన్ = పలుకుటతో; సూన + అస్త్రిన్ = కుసుమబాణుని; వెలవెట్టక = తీత-బత్తెములియ్యక; కుంకితిన్ = ఏలుకొంటిని; సుఖ + అర్ణః + రాశిలోన్ =

సుఖసముద్రమున; క్రుంకితిన్ = మునిగితిని; నానోముల్ = సేనుక్రితము జన్మలో
చేసిన వ్రతములు; ఫలియించెన్; నావయసు = నాపడుచుదనము; ధన్యంబయ్యెన్
= సఫలమయ్యెను.

తా: నీవు కౌతవ్యము పడిచి 'నిన్ను విడువలేన'ని పట్టుటతో మన్మథుని
కల్పితిని; ఆనంద మందితిని; నానోములు ఫలించెను; నాయావన మిప్పుడు సార్థక
మైనది.

వ. నీ వెల్లు చెప్పి తట్లు సేయం గలదాన నని యతని నొడంబ
అచుసమయంబునం దోడినెచ్చెలు లచ్చుకోరాక్షిం గూడికొని, 108

టీ: నీవు; ఎట్లు; చెప్పితి = పల్కితివో; అట్లు = అరీతిగాన్; చేయంగల
దానను = చేయుదును; అని; అతనిన్; ఒడంబుచు గమయంబునన్ = ఒప్పించు
నప్పుడు; తోడి నెచ్చెలులు = ఆమె చెలికత్తెలు; ఆ + చకోర + అక్షిన్ = ఆవరూఢినిని;
కూడికొని = కలిసి...

నీ. అకట నిర్దయబుద్ధి ♦ వని దూతెన్ గడు రంధ
యాహా! వివేకి వా ♦ దనియె హరిణి
చేచు మ్రింగెద వంచు ♦ జలికి నవ్వె ఘృతాచి
మాయలాడు డని తిట్టె ♦ మంజుఘోష
న్యాయనిష్ఠురముల ♦ బ్రాన్ధించె నూర్వశి
జంకించె ర మ్మంచు ♦ జంద్రరేఖ
చెలి నేచితని దిసం ♦ తులు గొట్టె మేనక
విడువు మాయ లటంచు ♦ నొడివె హేమ

గీ. గొంట వనియె దిలో త్రమ ♦ కూర్చి గొనరె
ధాన్యమాలిని పుంజక ♦ స్థల యదలె
దివిజకామిను లీరీతి ♦ దిరుగువాటి
గువ్వకో ల్గొంచు దమలోన ♦ నవ్వుకొంచు. 109

టీ: రంధ; అకట! నిర్దయబుద్ధివి = దయాహీనుడవు; అని; 'దూతెన్' = నిం
దించెను; హరిణి; ఆహా! వివేకివి = తెలివైనవాడవు; బేరు = అగుదువు; అనియెన్.
ఘృతాచి; చేచుమ్రింగెదవు = ఈమెతో కలిసి సుఖించుట చేచుమ్రింగినట్లే; ఎట్లు
చేయగల్గుచువో? అంచున్ = అనుచు; చిలికినవ్వెన్ = పరిహాసమాడి నవ్వినది; మంజు
ఘోష; మాయలాడు = మాయకలవాడు; అని తిట్టెను; ఊర్వశి; న్యాయనిష్ఠుర
ములన్ = న్యాయయుక్తమైన కఠినపు మాటలతో; బ్రాన్ధించెన్; చంద్రరేఖ;
రమ్ము + అంచున్; జంకించెన్ = అడలెను; మేనక; చెలిని = మాస్నేహితురాలిని,
ఏచితి = బాధించితివి; అని; దిసంతులు గొట్టెన్ = నిందించెను; హేమ; మాయలు;

విడువు; అటంచున్ = అని; నొడివెన్ = పల్కెను; తిలోత్తమ; గొంటువు = పూర్వ
డవు; అనియెన్. ధాన్యమాలిని; కూర్మిన్ = ముద్దును; కొసరెన్ = చెలికిమ్మని
బలిమాలినది; పుంజకన్థుల; అదల్పెన్. నివిజకామినులు = దేవతాస్త్రీలు; ఈరితిన్
= ఇట్లు; తిరుగువాణి = చుట్టుముట్టి; గువ్వకోళ్ళొంచున్ = గుంపులు కూడుచు; తమ
లోనన్ = తమలోతాము; నవ్వకొంచున్. (ఉండిరి. అన్నిక్రియలధ్యాహార్యము.)
వసూధిని చెలులు ప్రవరుని వేళాకోళము చేయుట యింగు చక్కగా వర్ణింపబడినది;

క. ఆకుహనాభూసుగుఁ డపు

డాకాంతల సరస సమ్మ ♦ దాలాపములం

కైకొనుచు ముదితహృదయుం

డై కేళీవనము వెడలి ♦ యరిగి కుఱంగటన్.

110

టీ. అపుడు; ఆకుహనాభూసుగుడు = ఆమాయ ప్రవరుడు; ఆకాంతల =
ఆస్థ్రీలయొక్క; సమ్మద + ఆలాపమునన్ = పరిహాస వాక్యములను; కైకొనుచు =
పడుచు; ముదితహృదయుడై = సంతోషించిన హృదయును కలవాడై; కేళీవనము
= ఉద్యానము; వెడలియరిగి = విడిచివెల్లి; కుఱంగటన్ = దగ్గరలోనున్న...

సీ. మృగనాభి నికరంపు ♦ బుగబుగల్ గలచోటఁ

జదలేటితుంపురుల్ ♦ చెదరుచోట

వకుళవాటిగంధ ♦ వహుఁడు పైకొనుచోటఁ

గర్పూరతరుధూళి ♦ గప్పుచోటఁ

బసమీఱు సెలయేఱు ♦ లిసుక వెట్టినచోటఁ

జిగురుమావుల సంజ ♦ నిగుడుచోటఁ

నవమాలికలతీవె ♦ నంట్లుటిపడుచోట

మాణిక్యదీపముల్ ♦ మలయుచోటఁ

గీ. బ్రమదమునఁ దేఁటు లెఱుఁగెత్తి ♦ పాడుచోట

శారిక లనంగ శాస్త్రముల్ ♦ చదువుచోటఁ

గీరకలకంఠములు కొవ్వి ♦ కేరుచోటఁ

బావురము లారజంబులు ♦ పలుకుచోట.

111

టీ. మృగనాభినికరంపు బుగబుగల్ = కన్నారి రాశియొక్క సువాసనలు; కల
చోటన్; చదలు + ఏఱు + తుంపురుల్ = గంగాజల బిందువులు; చెదరుచోటన్ =
చెదరిపడు చోటను; వకుళవాటి = పొగడచెట్లవరుసల నుండి; గంధవహుడు = గాలి;
పైకొనుచోటన్ = మీదికి తగిలెడుచోట; కర్పూరతరుధూళి = కర్పూరపు టరటిచెట్ల
పరాగము; కప్పుచోటన్ = కప్పెడి ప్రదేశమున; పసమీఱు = ఎక్కువ పసకల్గిన;
సెలయేఱులు; ఇసుక + పెట్టినచోటన్; చిగురుమావులన్ = చిగిరిన మామిడిచెట్ల

యొక్క, సంజ=సంధ్యాకాలకాంతి; నిగుడుచోటన్=వ్యాపించు చోటునందు; నవచూలికలతీవెనంటు=జాజీ తీగెలయంటు; ఉట్టిపడుచోటన్=ఎక్కువగానున్న చోట; మాణిక్య దీపముల్=దీపములుగా నున్న మాణిక్యములు; మలయుచోటన్=వ్యాపించినచోట; తేటలు=తుమ్మెదలు; ప్రమదమునన్=సంగోపముతో; ఎరుగైతి=పూర్తిస్వగముతో; పాడుచోటన్; శారకలు=గోరువంకలు; అనంగ శాస్త్రముల్=మన్మథక్రీడకు సంబంధించిన చగువులను; చగువుచోట; కీరకలకంఠములు=చిలుకలు, కోకిలలును; క్రొవ్వి=బలిసి; కేకుచోటన్=గంతుడేయుచోట; పావురములు; ఆంజంబులు=మధురమైన కూతలను; పుగురుచోటన్...ఈ చెప్పిన లక్షణములు కలచోట...అలం. ఉదాత్తము, రూపకము, పరిణామమును.

తే. ఆవరూధిని మణిమండి ♦ తాలయంబు

గాంచి యనురాగమునఁ బ్రేవే ♦ శించి యంత

వారి నిరువురఁ గూర్చి య ♦ వ్యనజగంధు

లాత్మగృహముల కేఁగి ర ♦ సంతరంబ.

112

టీ: ఆవరూధిని=ఆవరూధినియొక్క; మణిమండిత=మణాలతో అలంకరింపబడిన; ఆలయంబున్=ఇంటిని; కాంచి=చూచి; అనురాగమునన్=ప్రేమతో; ప్రవేశించి; అంతన్=వారందరు ప్రవేశింపగాన్; వారి నిరువురన్+కూర్చి=వారిద్దరిని కలిపి; అ+వనజగంధులు=ఆత్మీయ; ఆత్మగృహంబులకున్=తమయిండ్లకు; ఏగిరి; అసంతరంబ=తగువాత...

క. ఫుల్లలవలీ నవైలా

వల్లి మల్లికలతోడ ♦ వాసంతిక లు

దృల్లిల నల్లిబిల్లిగ

నల్లికొనిన యొకలతా గృ ♦ హంతరసీమన్.

113

టీ: ఫుల్ల=వికసించిన; లవలీ=వెన్నెల తీగలతోను; నవ + ఏలావలీ మల్లికలతోడన్=క్రాంతయేలక తీగలతోను; వాసంతికలు=బండిగురివెదతీగలు; ఉద్యోత్+లీలన్=ఆభివృద్ధితో; అల్లిబిల్లిగన్=చిక్కగా; అల్లకొనిన=అల్లకొని యున్న; ఒకలతాగృహ+అంతరసీమన్=పొదరింటి లోపల ప్రదేశమును...

క. ఆగంధర్వకుమారుడు

నా గజగమనయుఁ బ్రేపుల్ల ♦ హల్లకతల్ప

భోగంబున రహి మిగులఁగ

భోగింపఁ దొడంగి రాత్మఁ ♦ బొంగెడు కాంక్షన్.

114

టీ: ఆగంధర్వకుమారుడును; ఆగజగమనయున్=ఏనుగునున్నవలె నడుచు వరూధియు; ప్రపుల్ల=వికసించిన; హల్లక = ఎర్రకలవలయొక్క; తల్ప+ ఆభోగంబునన్=పెద్దహున్నపై, రహిమిగులన్=ఎక్కువ యింపుతో; ఆత్మన్=

మనస్సులో; హింసాడికాంతన్ = హింసించుచు కోర్కెతో; భోగింపవ్ = సంభోగించుటకు; తొడంగిరి = ఆరంభించిరి.

వ. ఆసమయంబున;

సీ. సహసానఖంపచ ♦ స్తనదత్తపరిరంభ

మామూలపరిచుంచి ♦ తాధరోష్ఠ

మతిశయప్రేమక ♦ ల్పితదంతసంబాధ

మగణితగ్లానిశ ♦ య్యానిపాత

మతివేలమశితయా ♦ ఘ్నాగల్గచపేట

మతిదీనవాక్కుచి ♦ తాత్కవిరహ

మంకురత్పులకజా ♦ లావిద్ధసర్వాంగ

మానందకృతహార ♦ మాననాబ్జ

గీ. మాక్రమక్షీణనుతివర్ణ ♦ మానిమిలి

తాక్ష మాస్విన్నగండ మా ♦ యత్తచేష్ట

మాస్తిమితభూషణారవ ♦ మావధూటి

ప్రథమసురతంబు గంధర్వ ♦ పతిఁ గరంచె.

116

టీ. సహసా = తొందరగా; నఖంపచ = గోరువెచ్చని; స్తనదత్త = స్తనములచే నియోజింపబడిన; పరిరంభము = కాగిలింతలుకలది; ఆమూలపరిచుంచిత = మొదలంటుముద్దుపెట్టుకొని బడిన; అధర + ఓష్ఠము = క్రిందిపెదవికలది; అతిశయప్రేమ = అతిశయించుచున్న ప్రేమచే; కల్పితదంతసంబాధము = చేయబడిన పట్టుకాటుకలది; అగణిత = లెక్కింపని; గ్లాని = శ్రమచే; శయ్యానిపాతము = పక్కపై పడుటలుకలది; అతివేల = మిక్కిలి; మణిత = రతికాలమున పుట్టు కంఠధ్వనియొక్క; యాఘ్నార్థ = యాచనకై; గల్గచపేటము = చెంపకాయకలది; (హుషారుగా ధ్వనికల్గునట్లు చేయుమని చెంపకాయ కొట్టుకొనిరని భావము) అతిదీనవాక్ = మిక్కిలి దీనమగు మాటలచే; నూచిత = నూచింపబడిన; ఆత్మవిరహము = తమవిరహము కలది; అంకురత్ = అంకురించుచున్న; పులకజాల = ఎక్కువ గరిపాట్లచే; ఆవిద్ధ = నిండాకొన్న; సర్వ + అంగము = అంత శరీరము కలది; ఆనందకృత = సంతోషముతో చేయబడిన; హారవ = 'హా' అను ధ్వనికల; ఆనన + అబ్జము = ముఖపద్మము కలది; ఆక్రమ = క్రమక్రమముగా; క్షీణనుతివర్ణము = క్షీణించుచున్న పొగడుటలుకలది; అనిమిలిత + అక్షము = కొద్దిగా మూయబడిన కన్నులు కలది; ఆస్విన్నగండము = అంతటను చెమట పట్టబడిన చెక్కిళ్లు కలది; ఆయత్తచేష్టము = స్వాధీనమైన శృంగార చేష్టలు కలది; అస్తిమిత = ఎక్కువగా నణగిన; భూషణ + ఆరవము = అలంకారముల చప్పుడుకలది; ఆవధూటి = ఆవరూఢియొక్క; ప్రథమసురతంబు = మొదటిరతి; గంధర్వపతిఁ =

గంధర్వని; కరంచెన్ = మనస్సు కరిగినట్లు చేసెను, అలం. ఉదాత్తము. ఇంగు వరూధిని ప్రథమసురత విశేషములు కర్ణింపబడినవి.

క. అన్ననఁ గనుమాయుట రొద

సన్నగిలుట కొఁగిలింత ♦ సడలుట నేర్పుల్

సు న్నగుట వరూధినిరతి

క న్నెఱికపురతియుఁ బోలెఁ ♦ గడు నిం పొసఁగెన్. 117

టీ: అన్ననన్ = ఎక్కువ సుఖముకలుటచే; కనుమాయుటన్ = కన్ను మాయుటచేతను; రొద = కంఠధ్వని; సన్నగిలుటన్ = తగ్గుటచేతను; కొఁగిలింత; సడలుటన్ = వదలగుట చేతను; నేర్పులు = రీతిలోని మెలికుటలు; సున్న + అగుటన్ = అసలు లేకపోవుటచేతను; వరూధినిరతి = వరూధినియొక్క సంభోగము; కన్నెరికము + రతియుబోలెన్ = కన్యతోడిసంగమువలె; కడున్ = మిక్కిలి; ఇంపు = ఆనందమును; ఒసఁగెన్ = ఇచ్చెను;

తా: వరూధిని రతిలోనినేర్పు కలచైనను గంధర్వడు పెట్టిన నియమము ప్రకారము కన్ను మూసికొని యుండుటచే కొన్ని బగులుచేతలుచూసినది. అందు వలన కన్య వలె ఊరకుండినది. అలం. ఉద్రేక్.

క. ఈవిధమున నయ్యిరువురు

భావజతంత్రైకవరతి ♦ బహుకాలము సౌ

ఖ్యావహలీల నుండం

గా వేలుపుముద్దరాలా ♦ గర్భముఁ దాల్చెన్. 118

టీ: ఈవిధమునన్ = ఇట్లు; ఆ + ఇరువురన్ = ఆయిద్దరును; భావజతంత్ర = మన్యభక్త్యాగ్రములంగ; ఏకవరతన్ = అడపనిగా; బహుకాలము = చిరకాలము; సౌఖ్య + అవహలీలన్ = సౌఖ్యమునిచ్చు విలాసములతో; ఉండంగన్ = ఉండగా; వేలుపుముద్దరాలా = వరూధిని; గర్భమున్ = కడుపును; తాల్చెన్ = ధరించెను.

క. నడ బడనువడియె నారే

ర్పడియెం బనుమొనలు నల్ల ♦ వడియెన్ వడియం

బడియెఁ గడు నొడలు పడఁతికి

బడలికయును నిదుర యరుచి ♦ బహుళం బయ్యెన్. 119

టీ: పడఁతికిన్ = వరూధినికి; నడ = నడక; బడను + పడియెన్ = మంద మయ్యెను; ఆరు = నాభినుండి పైకిక్రిందికినుండు రోమావళియొక్కనూగారు; ఏర్పడియెన్ = స్పష్టముగా కన్పడెను; చనుమొనలు; నల్ల వడియెన్ = నలుపెక్కెను; బడలు = శరీరము; కడున్ = మిక్కిలి; వడియంబడియెన్ = చిక్కెను; బడలికయున్ = ఆయాసమును; నిదుర = నిద్ర; అరుచి = దేనిమీదనుపొత్తులేకుండుట; బహుళంబు = ఎక్కువై; అయ్యెన్ = అయ్యెను.

తా: వరూధినికి గర్భము రాగానే నడక మందగించినది. చనుమొనలు నలు పెక్కినవి. నూగారు స్పష్టముగా కనిపించినది. శరీరము చిక్కినది. ఆరుచి, నిద్ర ఎక్కువైనది. అలం. స్వభావోక్తి.

మ. పలుచంబాటుటఁ గోమలస్మితరుచుల్ ♦ పైఁదోఁచెనా గౌరకాంతుల గండద్వితయంబు పొల్పెఁ బ్రమదా ♦ శ్లోరాశిఖేలన్నవోత్కలికా భంగపరంపరోపరిసము ♦ ద్యత్పాండుడిండీరపం

క్తులు నాఁ జిట్టుములుల్లసిల్లెఁ దఱుచై ♦ తోడ్తోఁగురంగాక్షికిన్.

టీ: కురంగ+అక్షికిన్ = లేడికన్నులు వంటి కన్నులుకల వరూధినికి; తోడ్తో = గర్భచిహ్నములు రాగానే; గండద్వితయంబు = రెండుచెక్కిళ్లును; పలుచంబాటుటన్ = పల్కుగుటచే; గోమలస్మితరుచుల్ = మృదువైనచిరునవ్వుకాంతులు; పైన్ = మీద; తోఁచెన్ + నాన్ = కన్నడెనా అన్నట్లు; గౌరకాంతులన్ = తెల్లని కాంతులతో; పొల్పెన్ = అందగించెను; ప్రమద+అర్జు+రాశి = సంతోషమును సముద్రమును; ఖేలత్ = విహరించుచున్న; నవ+ఉత్కలికాభంగ = క్రొత్తవైన ఉవ్విళ్ళూరుటయును కెరటములయొక్క; పరంపరా+ఉపరి = పంక్తిమీద; సముద్యత్ = పుట్టుచున్న; పాండు = తెల్లనైన; డిండీరపంక్తులునాన్ = నురుగుపంక్తులనునట్లు; చిట్టుముల్ = నోరూరికచ్చు ఉమ్ములు (వేవిళ్లచే ఆరుచి, డోకులు, పుట్టుట సహజము) తఱుచై = ఎక్కువై; ఉల్లసిల్లెన్ = వచ్చెను.

తా: వరూధినికి గర్భము రాగానే చెక్కిళ్లు పల్కునైనవి. వేవిళ్లు పుట్టినవి. నోరూరు చుండెను. అలం. ఉత్తేజ, రూపకము.

తే. నాకజలజాక్షి నిఱుపేద ♦ నడుము బలిసి

యల్లనల్లన వళిసీమ ♦ నాకమించె

బేర్చి దివసకమంబున ♦ బీదబలిసి

బందికాడైనఁ బారువులు ♦ బ్రతుకుఁ గనునె.

121

టీ: నాకజలజాక్షి = వరూధినియొక్క; నిఱుపేద నడుము = సన్ననినడుము; బలిసి = లావై; అల్లనల్లనన్ = మెలమెల్లగా; వళిసీమన్ = కడుపుమీది ముడుతలుండు ప్రదేశమును; అక్రమించెన్ = తనలోనికి కలుపుకొనెను; బీద = పేదవాడు; దివస క్రమంబునన్ = రోజురోజుకు; బలిసి; బేర్చి = అతిశయించి; బందికాడెనన్ = బందిపోటు దొంగ యైనచో; పారువులు = ఇరుగుపొరుగువారు; బ్రతుకున్ + కనునె = మనగలరా?

తా: ఆమె నడుము లావెక్కి, అదివరలో ముడుతలు పడిన శరీరముకూడ నడుమేయైనది. బీదవాడు బలిసి బందిపోటైనచో చుట్టుప్రక్కలవారు బ్రతకలేరు. అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

క. పాటలసుగంధి పాటలు

నాటలు లే కప్పు డొప్పె ♦ నలసతఁ బథికో

త్వాటనజయపరిశాంత

జ్యాటంకృతిచలనమదన ♦ చాపముఁ బోలెన్.

122

టీ: పాటలసుగంధి=పాదిరి పువ్వులవలె పరిమళించు వరూధిని; అప్పుడు; అలసతన్=బడలికచే; పాటలన్=పాడుటయు; ఆటలన్=నాట్యమును; లేక=మాని; పథిక+ఉత్పాటన=బాటసారులను బాధించుటచే; జయ=విజయముచే; పరిశాంత=శాంతిసాంద్రుని-నిల్చిపోయిన; జ్యాటంకృతి=నారయొక్కటంకారము; చలన=కదలిక కల; మదనచాపముఁబోలెన్=మన్మథుని వింటివలె; ఒప్పెన్=ప్రకృతించెను.

తా: గర్భభారముచే ఆట-పాటలు మానిన వరూధిని ప్రవాసులను బాధించి జయముగొన్నందున శాంతిపొంది కదలకున్న మన్మథ ధనువువలె నున్నది. అలం. ఉత్తేషు.

నీ. మనసుకక్కుటితి మె ♦ ల్లన లేచి చేతులఁ

గాంతుని జబ్బుగాఁ ♦ గొగిలించు

నలసత మృద్ధంధి ♦ యైన కమ్మనినోర

నధరంబు నెడనడ ♦ నాని కూర్చు

మణితాదివన ధా ♦ రణశక్తిచాలమి

నొయ్యన నర్మోక్తి ♦ ను బొచ్చనర్చు

గాంక్షితగ్రీడ కం ♦ గము పంపుసేయమి

నొడ్డుగా నిట్టూర్పు ♦ లొలయఁ బొగులు

గీ. నిచ్చ యెఱిగిన రతికేళి ♦ మెచ్చి పొగడు

నప్పు డక్కాంత రతిపరి ♦ హాసవేళ

జీవితేశు సమేళంపుఁ ♦ జేత లుడుపుఁ

బ్రాధనాపూర్వదీనసం ♦ భాషణముల.

123

టీ: అప్పుడు=అట్లు ఆచూకము పెరిగినపుడు; ఆ+కాంత=ఆ వరూధిని; మనసు కక్కుటితిన్=మనసులోని జౌల్యమువలన; మెల్లనన్=మెల్లగా; లేచి; కాంతునిన్=ప్రియుని; జబ్బుగాన్=వగులు వగులుగా; కొగిలించున్=కొగిలించు కొనెడిది. మృత+గంధియైన=మట్టి తినుటవలన సువాసనవేయు; కమ్మనినోరన్=రుచ్చియైన నోటితో; అలసతన్=బడలికచే; అధరంబున్=క్రింది పెడబిని; ఎడనెడన్=అప్పుడప్పుడు; అని=ముద్దాడి; కూర్చున్=పరుండును; మణిత+అది=రతివేళ కల్లు కూతలు మున్నగువాటికి; పవనధారణశక్తి=ఊపిరపట్టుటయందలి శక్తి; చాల మిన్=చాలకపోవుటచే; ఒయ్యనన్=మెల్లగా; నర్మోక్తిన్=పరిహాసపుమాటలచే; ఉబ్బు=(ప్రియునికి) సంభోషమును; ఒనర్చున్; కాంక్షితగ్రీడకున్=ఇచ్చవచ్చి నట్లు సంభోగించుటకు; అంగము=శరీరము; పంపుసేయమిన్=అనువుపడకున్నందున;

(గర్భాక్షిస్త్రీలు కొన్ని బంధనములకు అనువుపడరు. శరీరము మెలికలు తిరుగుటకు వీలైనప్పుడే కాని ఆ బంధనములు కుదరవు.) ఒడ్డుగాన్ = ఎక్కువగా; నిడు + ఊర్పులు = దీర్ఘములైన క్యాసలు, ఒలయన్ = కలుగునట్లు; పొగులున్ = విచారించును; ఇచ్చు = తన కోరికను; ఎఱిగిన రతికేళిన్ = తెలిసికొనిచేయు ప్రీయునిరతిని; మెచ్చి; పొగడున్ = పొగడును (గర్భవతులకు కొన్ని మాసములందు సంభోగేచ్ఛ హెచ్చుగా నుండును) రతిపరిహాసవేళన్ = రతికై పరిహాసము (ప్రియుడు) చేయునపుడు; జీవి తేకున్ = స్రియుని; ప్రార్థనాపూర్వసంభాషణములన్ = బతిమాలు మాటలచే; సమేళంపురక్షేతలు = కలియుటకై చేయుపనులను; ఉడుపున్ = మాన్పును;

తా: ప్రీయుడు సంభోగము కోరినపుడు తనశక్తిలేనందున బతిమాలి మాన్పుచుండును. అలం. స్వభావోక్తి.

క. అంత వియచ్చరుడభిమత

మంతయు సమకూటుటయును ♦ నచ్చర గర్భ

త్రాంత యగుటయును గనుంగొని

యింతట నిచ్చోటు వాయ ♦ కే నిక నున్నన్.

124

టీ: అంతన్ = వరూధిని పరిస్థితి అట్లుండగా; వియచ్చరుడు = గంధర్వుడు; అభిమతము + అంతయున్ = తనకోరిక యంతయు; సమకూటుటయునున్ = నెరవేరు టయు; అచ్చర = వరూధిని; గర్భత్రాంత = గర్భము వచ్చుటచే అలసినదగుటను; కనుంగొని = చూచి, ఆలోచించి; ఇంతటన్ = ఈపరిస్థితిలో; ఇచ్చోటు = ఈ ప్రదేశ మును; పాయక = విడువక; నేను, ఇకన్ = ఇంకను; ఉన్నన్ = ఉన్నచో...

క. వంచన యెఱిగిన మఱి శపి

యించునొ సురకాంత చెప్ప ♦ కేగినఁ బ్రేమన్

పంచశర శరపరంపరఁ

బంచత ప్రాపించి మీఁదఁ ♦ బాపం బిడునో.

125

టీ: సురకాంత = వరూధిని; వంచన = తమచేసిన మోసమును; ఎఱిగినన్ = తెలిసికొన్నచో; మఱి = తర్వాతి; శపియించునొ, చెప్పక = ఆమెతో చెప్పకుండ; ఏగినన్ = వెళ్ళినచో; ప్రేమన్ = ప్రేమతో; పంచశర = మన్మథునియొక్క; శరపరం పరన్ = బాణములచే; పంచత = మరణము; ప్రాపించి = పొంది; మీదన్ = ఆపై; పాపంబు = పాపము; ఇడునొ = కల్పించునో?

తా. ఇంకను తా నక్కడే యున్నచో మోసము తెలిసికొని వరూధిని శపించునో? చెప్పకుండ వెళ్ళినచో ప్రేమవలన తాళలేక చనిపోవునో? అలం. సంకేహము.

వ. అని వితర్కించి యక్కపటవిప్రుం డెఱిగించి యనిపించు కొనియ పోవువాడై యప్పు డప్పువ్వుబోడి డాయం బోయి బుజ్జవం బొప్ప ని ట్లనియె.

126

టీ: అని కిత్తికించి=ఇట్లు తనలో భావించుకొని; అ+పటకప్రభంతు= ఆ మాయ బ్రాహ్మణుడు; ఎత్తికించి=చూడనిక చెప్పి, అనిపించుకొని+అ= వెళ్ళుమని చెప్పించుకొనియే; హోవువాడై=వెళ్ళదలచినవాడై; అప్పుడు; అ+పువ్వు బొడివ్=ఆ వర్షానికి; డాయన్+హోయి=పర్వతకు వెళ్ళి; బుజ్జవయి=అనున నుము-బడిచూచుట; బిప్పన్=బిష్కనట్లు; ఇట్లు+అనియెన్.

తే. ఎవ్వఁ జేఁ బాదశేష ము ♦ క్కింత నాదా
చానములఁ బూయ నింతేసి ♦ పనులు పుట్టె
నమ్మహాయోగి బహుయోజ ♦ నాధ్వగామి
యారికి నేఁగుదెంచె నేఁ ♦ జేఁగి కంటి.

127

టీ: ఎవ్వజేన్=ఏసిగ్గుడు; పాదశేషము = కాళ్లకు పూసికొను పసరు; ఒకింత = కొద్దిగా; నాదపాదములన్ = నాపాదములకు; పూయన్ = పూయగా; ఇంతేసి=ఈజరిగినంత; పనులు; పుట్టెన్; అ+మహాయోగి; బహుయోజన+ అధ్వగామి=ఎక్కువ ఆముదల దూరము హోగొనవాడు; ఈగొండకు; ఏఁగుదెంచెన్=వచ్చెను; నేఁడు=ఈగోజున; ఏఁగి=వెళ్ళి; కంటన్=చూచితిని.

తా: ఏసిగ్గుడు నాకాళ్లకు పాదశేషము రావలెనున ఇంతటి పనులు జరిగెనో ఆసిగ్గుడు ఇక్కడికి వచ్చినాడు. నే వెళ్ళి చూచితిని.

క. అతఁడు మఱి తీర్థయాత్రా

వ్రతవశమున వచ్చి మా ప ♦ రంబు తెరువుగాఁ
గతలుగ మాసంసార

స్థితు లెల్లను జెప్పె నేమి ♦ సెప్పద నబలా.

128

టీ: అలా=వరూధిని! అతడు; మఱి=మరియును; తీర్థయాత్రావశము నన్=తీర్థయాత్రచేసికొను వయసలో; మా పురంబు తెరువుగాన్ = మా యూరు మార్గముగా; వచ్చి; మాసంసార పరిస్థితులు=మా సంసార పరిస్థితులను; ఎల్లన్ = అన్నిటిని; కతలుగన్=జరిగిన కథలుగా; జెప్పెన్; ఏమి చెప్పదును=ఇకనేను చెప్పలేకున్నాను.

సీ. వైపరామరిక చొ ♦ ప్పడమఁ బక్వముఁ దప్పి

పండఁబాటిన పొల ♦ మెండఁ బాటెఁ

గట్టఁ గాపింప ద ♦ తుత లేమి నూరూర

బందెలఁ బడిపోయెఁ ♦ బతుగణంబు

వంచనామతిఁ ♦ బ్రొడ్వి ♦ వాకులై వటువు లొ

జ్జల కొప్పగించిరి ♦ చదువు లెల్లఁ

గికురించి రిచ్చి పు ♦ చ్చుకొనుచోటుల వార
లాఁకకు లోనుగా ♦ కష్ట లీఁక

గీ. గ్రహణసంక్రమణాదుల ♦ రాచనగరఁ

గాసువీసంబు వెడలమి ♦ గ్రాసమునకు

నాధి వెట్టిరి ష్టేత్రంబు ♦ లందుఁ గొన్ని

లెస్స యిండునె గృహకర్త ♦ లేనిబ్రతుకు.

129

టీ: పైపరామరిక = పైన విచారణ జేయువారు; చొప్పడమిన్ = లేనంగున; పక్కముడప్పి = కోసెడి సమయముచేడి; పండఁబాటిన గొలము = పండుటకు సిద్ధమైన చేను; ఎండఁబాఱెన్ = ఎండిపోవు చుండెను; కట్టన్ = కట్టుటకును; కాపింపన్ = కాపించుటకును; దక్షతలేమిన్ = దిక్కులేనంగున; పశుగణంబు = పశువుల మందలు; ఊరూరన్ = ప్రతి గ్రామములోనున్న; బండెలన్ = బండెలదొడ్డిలో; పడి పోయెన్ = పడియున్న వి. వటువులు = బ్రహ్మచారులైన విద్యార్థులు; వంచనా మతిన్ = వంచనచేయు బుద్ధిలో; ప్రాడ్వివాకులై = తగవులాడువారై; చదువులెల్లన్ = అన్నిచదువులను; బజ్జలకున్ + ఒప్పగించిరి = గురువులకే అప్పగించిరి-మరచిరి; ఇచ్చిపుచ్చుకొను చోటులవారలు = అప్పులు తీసికొన్న వారు, అప్పులిచ్చుకొను వారును; ఆఁకకున్ = నిర్బంధమునకు; లోనుగాక = లోబడక; అప్పులు + ఈక = అప్పునియ్యక; కిరుంచిరి = మోసపుచ్చిరి; గ్రహణ = నూర్య చంద్ర గ్రహణముల లోను; సంక్రమణ + ఆరలన్ = నూర్యసంక్రమణము మొదలైన పుణ్యసమయాలలో; రాచనగరన్ = రాజులకోటలో; కాసువీసంబు = కాసోవీసమో; వెడలమిన్ = రాక పోవుటచే; గ్రాసమునకున్ = తిండికి; ష్టేత్రంబులందున్ = షోలాలలో; కొన్ని = కొన్నింటిని; అధిపెట్టిరి = కుదువబెట్టిరి; గృహకర్త = ఇంటి యజమానుడు; లేని బ్రతుకు = లేని అయింటి పరిస్థితి; లెస్స = బాగుగా; ఉండునె = ఉండునా? అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

క. అది గాకే నిట వచ్చిన

యది మొదలుగఁ జింతచే న ♦ హర్షిశమును నా

కెదు రెదురె చూచు చిద్దలు

ముదుసళ్లును పుత్రమోహా ♦ మున నగు నార్తిన్.

130

టీ: అదిగాక = అంతేగాక; ఏన్ = నేను; ఇటవచ్చినయది మొదలుగన్ = ఇక్కడికి వచ్చినది మొదలు; చింతచేన్ = విచారముతో; అహర్నిశమును = పగలు, రాత్రియును; నాకున్; ఎదురెదురె = ఎదురుగా; చూచుచున్; ఇద్దలు ముదు సళ్లు = ముదుగులలైన నాతల్లి దండ్రు లిద్దరును; పుత్రమోహమునగు + ఆర్తిన్ = కొడుకుమిది ప్రేమాతిశయము వలని బాధతో...

క. తడి గంట నెపుడు దఱుగక

కడి దఱుగగక వడియుఁ దఱిగి ♦ గాసిం బుడమిం

బడినఁ గనరాక మంచపుఁ

దొడుగఱ లై రట్టె రుజల ♦ తో నే మందున్.

131

టీ: కంటన్ = కంటియంగు; తడి = నీరు; ఎపుడున్; తఱుగక = తగక; కడి = ఆహారము; తఱుగగకన్ = తగగా; వడియున్ = జేమపుబిగువును; తఱిగి = తగ్గి; గాసిన్ = ఆయాసముతో; పుడమిన్ = నేలమీద; పడినకా = పడిపోయినను; కనరాక = కనపడక; రుజలతోన్ = వ్యాధులతో; మంచపుదొడుగఱలు = మంచము నంటుకొనియున్న ముళ్లకంపలు; విరట్టె = అయిరట; ఏమందున్?

తా: కంటతడి యారకుండ ఏడ్చుచు, అన్నము తగ్గి, శరీరము వడిమల్లి, ముళ్లకంపలవలె మంచము నంటుకొన్నారట. అలం. అతిశయోక్తి.

క. కావున వారలఁ జూడం

గా వేగమ చనఁగవలయుఁ ♦ గమలదళాక్షి

నీ వెఱుంగని ధర్మాధ

ర్మావస్థితి గలదె దీని ♦ కై యడలకుమీ.

132

టీ: కావున్; వారలన్ = అనా తల్లిదండ్రులను; చూడంగాన్ = చూచుటకై; వేగమ + అ = వేగముగా; చనఁగవలయున్ = వెళ్లివలెను; కమలదళ + అక్షి = మరాఢిరి! నీవు; ఎఱుంగనిధర్మ + అధర్మావస్థితి = నీకు తెలియని ఈమంచి-చెడ్డలు; కలన = ఉన్నవా? దీనికై = నేను వెళ్లుటకై; అడలకుమీ = మనస్సులో బాధపడకమ్మా!

తా: అందుచే నా తల్లిదండ్రులను చూచుటకై వెళ్లివలెను; వెళ్లుట ధర్మమని నీచే యెరుగుదువు; నేవెళ్లుచుంటినని బాధపడవలగు.

క. వడిఁ గాఁచి కాఁచి యుండం

గడవల నీ రినుము ద్రావు ♦ కై వడిఁ బైఁ బైఁ

బొడమెడు కోర్కెలచేఁ బె

ల్లుడికిన మది భోగముక్తి ♦ కూటట గనునే.

133

టీ: కాఁచి కాఁచి + ఉండన్ = ఎక్కువగా కాచగా; ఇనుము; కడవలనీరు = కడవల కొలది నీటిని; వడికా = త్వరగా; ద్రావుకై వడిన్ = పీల్చునట్లుగా; పైపైన్ = ఒకదానిమీద నొకటిగా; బొడమెడు కోర్కెలచేన్ = పుట్టుచున్న కోరికలచే; పెల్లు + ఉడికినమది = ఎక్కువగా తపించిన మనస్సు; భోగముక్తికిన్ = సుఖముల ననుభవించుట మానుటకు; ఊరటగను నే = కాంతిపొందునా?

తా: ఎక్కడగా కాచిన ఇనుముపై ఎన్ని నీళ్లు పోసినను హరించినట్లు, కోరిక లవిచ్చిన్నయుగా పుట్టుటచే తపించిన మనస్సున కెన్ని సుఖము లనుభవించినను దిక్కకెల్లదు.

ఉ. కావున నెన్నడుం దెగని ♦ కాంక్ష నెపం బాకఁ జెన్ని రోసి నేఁ
బోవఁ దలంతు నేని వల ♦ పున్ననుపుం దగవుం బ్రിയంబునున్
నీవలన్ సమగ్రిములు ♦ నిల్చిన సంపెగపువ్వుఁ దేనె కొ
త్తావికిఁ దేటి చిక్కిన వి ♦ ధంబునఁ జిక్కనె లోలలోచనా. 134

టీ: లోలలోచనా=వరూధిని! కావునన్; ఎన్నడున్=ఎప్పుడును; తెగని కాంక్షన్=తెంపులేని కోరికైన; రోసి=అసహ్యించుకొని; నెపంబాకఁడు=ఏదో ఒకవంక; ఎన్ని=చూచి; నేన్; పోవన్+తలంతున్+వీనిన్=పోదలచినచో; వలపున్=మోహమును; సమపున్=ప్రేమయు; తగవున్=న్యాయమును; బ్రయంబునున్=ఇష్టమును; నీవలన్=నీవీడ; సమగ్రిములు=పూర్తిగా మున్నవి; నిల్చినన్=నేవెల్లక యిక్కడనే యున్నచో; సంపెగపువ్వుఁదేనె=సంపెగపువ్వులొని తేనె యొక్క; క్రొత్త+తావికిన్=క్రొత్త వానకు; తేటి=తుమ్మెద; చిక్కినవిధంబు నన్=తగులొన్నట్లుగా; చిక్కనె=బాధపడనా?

తా: కావున తీరని కోరికలతో భోగములపై ఆసక్త్యము పుట్టి ఇదొకవంక పెట్టుకొని పోవుటలేదు. నీపై నాకు ప్రేమ-ఆనురాగము పూర్తిగా మున్నది. నిన్నెట్లు విడుతును? అట్లని నిన్ను విడువక ఇక్కడనేయున్నచో సంపెగపువ్వుపై తగులొన్న తుమ్మెదవలె బాధపడుదును. తుమ్మెద సంపెగపువ్వుపై వ్రాలినచో బాధపడును. అలం. ఉపమ.

ఉ. ఎవ్వఁడు మీఁ దెలుంగక య ♦ భేచ్చ సుఖైకరతిం జరింపఁగా
నవ్వల వంశహాని వ్రతి ♦ హాని యశోధనహాని పుట్టు దా
న వ్వెడఁ గ మ్మనుష్యపశు ♦ వయ్యవివేకి చెడున్ జగంబునన్
నవ్వగఁ బాలు రారవమునం బడఁ బాలును నిందపాలునై. 135

టీ: ఎవ్వఁడు=ఏమనుష్యుడు; మీఁ+దెలుంగక=రాజోవునని తెలియక; యథా+భేచ్చ=కోరిక ననుసరించిన; సుఖ+ఏకరతిన్=సుఖముమీది ఆసక్తితో; చరింపఁగాన్=ప్రవర్తించగా; అవ్వలన్=తరువాత; వంశహాని=కులముచెడుట; వ్రతహాని=ఆచారభంగము; యశో+ధనహాని=కీర్తియు ధనముపోవుట; పుట్టున్=కల్గును; ఆ+పుడఁగు=ఆవెరివాడగు; తాన్=ఆతడు; ఆ+మనుష్యపశువు=జ్ఞానము లేనంగున పశువువంటి ఆ మనుష్యుడు; ఆ+అవివేకి=వివేకములేని యాతడు; జగంబునన్=భూమిలో; నవ్వగన్+పాలు=నవ్వలపాలు; రారవంబునన్=నరక గున; పడన్+పాలును=పడుటకు పాపము పాలును; నిందపాలునై=నిందలు కల్గయు; చెడున్=చెడిపోవును.

తా: ఎవడు ముంగు చెనకలు గుర్తింపలేక, కేవలము సుఖములనే ఆనందమును పొందుచున్నాడని వాడు పశువు, అనివేక. బానికి వంశము, వ్రతము, కీర్తియు చెడును. ఇక్కడ నవ్యులసాము. అక్కడ నరికముపాలు, నిందలపాలునై చెడిపోవును. అలం. అప్రస్తుతప్రశంస.

మ. అనినం జిత్తము జల్లనన్ సోరుగు న ♦ య్యంభోజపత్రాక్షి లో
చనగోళంబులఁ జిమ్మలై చిలువలై ♦ జాలై తరంగంబులై
చనుదోయిం గొనజౌ కురంగమద చర్చల్ జాటిపో నొక్కమెం
డున బామ్పంబురురంబు లుప్పతిలెఁ బో ♦ టుం బాటుగా నెం
తమున్. 136

టీ: అనినన్ = మాయ ప్రవరుడిట్టనగానే; చిత్తము = మనస్సు; జల్లం + అనన్ = జల్లమనగా; సోరుగు = సోలిపోవు; అ + అంభోజపత్ర + అక్షి = అవరూఢిని; లోచనగోళంబులన్ = కన్నులంతయు; చిమ్మలై = పొట్టుగా వెడలి; చిలువలై = కొంచెము పల్లపుచోట్ల నిల్చి; జాలై = ప్రవాహమై; తరంగంబులై = కెరటములై; చనుదోయిన్ = రెండు స్తనముల మీదను; గొనజౌ = అందమైన; కురంగమదచర్చల్ = కన్నురిపూతలు; జాటిపోన్ = కరగిపోవునట్లు; ఒక్కమెండునన్ = ఒక్కటే ఎక్కువగా; చాప్ప + అంబురురంబులు = కన్నీటి ప్రవాహములు; పోటున్ + పాటు = వచ్చుట-పోవుట; కాన్ = కాగా; ఎంతయున్ = విక్రీలై; ఉప్పతిలెన్ = కలెను.

తా: ఆ మాట వినునరికి వరూఢిని కెంతో విచారించు కల్గి, కన్నులతో పుట్టిన నీరు, ఒక్క తుణుగులో కన్నులనుండి పొట్టు, ధార, ప్రవాహముగా ఎక్కువై పోయి స్తనములకు పూసికొన్న కన్నురిని కరగించి పోటు-పాటుగా కరిగెడి. అలం. సారము.

క. అత్తటి గంధర్వవిభుం

డత్తామరసాక్షివదన ♦ మక్కునఁ గృపతో

నొత్తి మొగ మెత్తి యశ్రులు

మెత్తనఁ గొనగోరఁ బాట ♦ మీటుచుఁ బలికెన్. 137

టీ: అత్తటిన్ = అప్పుడు; గంధర్వవిభుండు = గంధర్వుడు; అత్తామరస + అక్షి = అవరూఢియొక్క; వదనము = ముఖము; అక్కునన్ = రొమ్మనకు; కృపతోన్ = ప్రేమతో; ఒత్తి = హత్తుకొని; మొగమెత్తి = మొగము ప్రకెత్తి; అశ్రులు = కన్నీళ్లు; మెత్తనన్ = మెల్లగా; కొనగోరన్ = గోటికొనతో; పాట మీటుచున్ = పోవునట్లు తుడుచుచు; పలికెన్.

తా. ధీరస్వాంతపు వంతి నీకుఁ దగునే ♦ దివ్యాంగనల్ కోవిదల్
గారే యోగవియోగముల్ సతములే ♦ కర్తవ్యముల్ సేయరే

పోరే రారె ప్రియంబు గల్గిన జనుల్ ♦ పోరామి పోబోవునే
పోరాకుండగ నేమి కాళ్లు దెగెనే ♦ పుల్లంబుజాతేక్షణ. 138

టీ: పుల్ల+అంబుజాత + ఈక్షణా=వికసించిన పద్మమువంటి కన్నులుకల ధానా! ధీరస్వాంతపు=ధైర్యముకల మనస్సు కలదానపు; నీకున్; వంతి=విచారము; తగునే=యుక్తమా? దివ్య+అంగనల్=దేవతాస్త్రీలు; కోవిదల్=వివేకి నులు; కాళి? యోగవియోగముల్=కలియుట-విడిపోవుటయును; సతములే=నిత్యములా? కర్తవ్యముల్=చేయవలసిన పనులను; చేయరే=ఎవరైనను చేసి కొనరా? ప్రియంబు=ప్రేమ; కల్గినజనుల్=ఉన్నజనులు; పోరే రారె=పోరా? రారా? పోరామి=అక్కఱు; పోన్=వెల్లినంతమాత్రాన; పోవునే=నశించునా? పోరాకుండగన్=వెళ్ళక, రాకయుండుటకు; కాళ్లు; దెగెనేమి=తెగినవా?

తా: వరూధిని! నీవు ధీరురాలవు. దివ్యస్త్రీలు వివేకము కలవారలు. ఎవరైనను ఎప్పుడును కలిసియే యుండురా? ఎప్పుడును విడిపోకురా? సంయోగవియోగములు కాళ్ళతములుకొవు. చేయవలసిన పనులు సేయక తప్పునా? ఇష్టమున్నవారు రారా? పోరా? వెల్లినంతటా ఇష్టమంతయు నశించునా? వెల్లిన తర్వాత రాకపోవుటకు కాళ్లు తెగినవా? నేను వచ్చుచు పోవుచుండును. అలం. అప్రస్తుతప్రశంస.

తే. మూలముట్టుగఁ దెల్పె న ♦ మునివరుండు

ప్రార్థితుండయి నాకు న ♦ స్వరమవిద్య

వచ్చుచును బోవుచుండెద ♦ వదల నిన్ను

శుకకలాలాప ననుఁ ద్రిశు ♦ ద్ధికిని నమ్ము.

139

టీ: శుకకలా+అలాప=చిలుకవలె మాటలాడుదానా? అ+యునివరుండు=ఆసిద్ధుడు; ప్రార్థితుండయి=నాచే ప్రార్థింపబడినవాడై; అ+పరమవిద్యన్=ఆదివ్యమైన విద్యను; మాతమట్టుగన్=రహస్యముతోనహా; తెల్పెన్=చెప్పెను. వచ్చుచును; పోవుచున్+ఉండెదన్=కొవలసినప్పుడెల్ల వత్తును-పోదును; నిన్నున్; వదలన్; త్రిశుద్ధికిని=త్రికరణశుద్ధిగా; నమ్ము=నమ్ముచు.

తా: ఓ వరూధిని! ఆసిద్ధుడు నేను ప్రార్థించగా పాదలేపమును తయారు చేయుటను పూర్తిగా చెప్పినాడు. ఇకపై నేను ఇష్టము వచ్చినప్పుడు వచ్చుచు పోవుచుండును. నిన్ను వదలను. ఇది నమ్మును.

తే. అని వరూధిని నూరార్చి ♦ యచటు వాసి

పోయెఁ దనయిచ్చు గంధర్వ ♦ పుంగవుండు

తప్పరాదు ఋణానుబం ♦ ధంబు దెగినఁ

బ్రాణపదమైన వలపును ♦ బాసి చనదె.

140

టీ: అని=ఇట్లు; వరూధినిన్; ఊరార్చి=ఊరడించి; గంధర్వపుంగవుండు=గంధర్వశ్రేష్ఠుడు; అచటు+వాసి=అప్రచేకము వదలి; తనయిచ్చున్=తనయిష్టము వచ్చినట్లు; పోయెన్=వెళ్లెను; ఋణ+అనుబంధంబు=ఋణముండుట వలని సంబంధము; తెగినన్=తెగినచో; బ్రాణపదము+విసవలపును=ప్రాణముతో

సముపైఁ ప్రేమను; పానీ=వదలి; సుపై=పోదా? తప్పన్=తిప్పబడు; కాగు =వీలుపడదు.

తా: ఆ గంధర్వుడట్లా వరూధిని నూరడించి వెళ్లిపోయెను. అనొక ఋణము. ఆ ఋణము తీగగానే ఎంతటి ప్రేమపైనను విడిచి వెళ్లవలెను. అది తప్పరానిది.

వ. అనుటయుం దరువాతివృత్తాంతంబుగృహయత్తం బగు చిత్తంబున నాన తీవలయు నని యడుగుటయును. 141

టీ: అనుటయున్=అని పట్టులు చెప్పగా; తరువాతి వృత్తాంతంబు=తిర్వాత కథను; కృపా+అయత్తిచిత్తంబునన్ = దయకల్గిన ఎనస్సుతో; అనతి+ఈవల యును = చెప్పవలెను; అని+అడుగుటయును = అనియుడుగగా; (దీనికి నాల్గవ యాశ్వాసములోని 'ఇట్లనియె' అన్నక్రియతో అన్వయము)

శా. హిందూరాజ్యరమాధురంధరభుజా ♦ హిగ్రామశీకంచుక తుండస్వచ్ఛయశోగుళుచ్ఛ యవన ♦ క్షోణీధవస్థాపనా మందీభూతకృపాకటాక్ష యసకృ ♦ న్మాద్యత్కళింగాంగనా బందీగ్రాహవిగాహితో త్తరకకు ♦ భ్రాటీసమాటీకనా. 142

టీ: హిందూరాజ్య=హిందూదేశ రాజ్యముయొక్క; రమా=సంపత్తుయొక్క; ధురంధర=భార్యను పహించిన; భుజ+అహిగ్రామణీ=భుజమున కర్పితశ్రేష్ఠమునకు; కంచుకత్=కుబ్జమునుచున్న; కుండ=మెల్ల పువ్వలవలె; స్వచ్ఛ=నిర్మలమైన; యశః+గుళుచ్ఛ=కీర్తియును పూలగుత్తి కలవాడా! యవనక్షోణీధవస్థాపన=యవన రాజును పునః ప్రతిష్ఠ చేయుటయందు; అమందీభూత=ఎక్కువైన; కృపాకటాక్ష =దయతో కూడిన మాపుకలవాడా! అసకృత్=ఎన్నోసార్లు; మాద్యత్=మరించి; కళింగ=కళింగరాజుయొక్క; అంగనా=స్త్రీలయొక్క; బందీగ్రాహ=చెఱి పట్టుటయందు; విగాహిత=ప్రవేశపెట్టబడిన; ఉత్తరకకు+ధాటీ = ఉత్తరదిగ్విజయ యాత్రయందలి; సమాటీకనా=ప్రయత్నము కలవాడా!

తా: హిందూదేశ రాజ్యమును పరిపాలించి కీర్తిపొందినవాడు, తనకు చిక్కిన యవనరాజును మరల అతని రాజ్యమును స్థాపించినవాడును, పలుసార్లు కళింగరాజ్య స్త్రీలను చెరబట్టుటకై-కళింగరాజును జయించుటకై, ఉత్తర దిగ్విజయయాత్ర చేసిన వాడును. అలం. ఉపమ.

క. తిరుమలదేవీచరణో

దరలాక్షాకల్పకల్పి ♦ త స్థలకమల

స్ఫురదిందీవరబంధుర

హరిహయమణివలయకూట ♦ మార్మ్యవిహారి. 143

టీ: తిరుమలదేవీ=తిరుమలదేవి యను భార్యయొక్క; చరణ+ఉదర=కాలి క్రింద; లాక్ష+అకల్ప=లత్తుకపూయుటచే; కల్పిత=కల్పించబడిన; స్థలకమల=మెట్టతామరల; స్ఫురత్=ప్రకాశించెడి; ఇందీవర=నల్లకలవలవలె; బంధుర=

ఓపైడి; హరిహాయమణి=ఇంద్రనీలమణులు గుప్పిన; వలయ=గుండ్రని; కూట హర్మ్య=కపట యంత్రములున్న మేడయంగు; విహారీ=విహరించువాడా!

తా: తిరుమలదేవి యను కృష్ణదేవరాయల భార్య కాలికి పూసికొన్న లత్తు కయెరుపంటినందున ఇంద్రనీలములతో కట్టిన ప్రదేశములు మెట్టతామరలతో కూడిన నల్లకలువలు కల్గినట్లుగా ప్రకాశించుచున్న 'లక్ష్మీ' విలాసమ'ను మేడలో విహరించు వాడా! అలం. ఉదాత్తము.

—: ఉత్సాహ:—

వర్ణనీయకీర్తివైభవః * వా ప్రభూతభూతిదృ
కర్ణకుండలా! విత్తిర్ణి * కర్ణ! దీర్ఘహృదభ్రీమ
దుర్లయారి మానహారి! * మర్భరానకార్భటి
ఘూర్ణమాన కొండపల్లి * కొండవీటిమండలా.

144

టీ: వర్ణనీయ = పొగడదగిన; కీర్తివైభవా = కీర్తియొక్క వైభవము కల వాడా! ప్రభూత=ఎక్కువైన; భూతి=సంపదచే; దృక్+కర్ణ=నేత్రములే చెవులుగా కల పాములు; కుండలా=కుండలములుగా కల శివుని వంటి వాడా! విత్తిర్ణి కర్ణ = దాతలలో కర్ణునివంటివాడా! దీర్ఘహృత్ = బ్రద్దలైన హృదయములతో; భ్రమత్=తిరిగెడి; దుర్లయ=అవినీతి పరులైన; అరి=శత్రువులయొక్క; మాన హారి=గర్వమును పోగొట్టినవాడా! గుర్భర=భరింపరాని; అనక + ఆర్భటి=భేరి యొక్కధ్వనిచే; ఘూర్ణమాన = తిరుగుడుపడుచున్న; కొండపల్లి, కొండవీటి మండలా=కొండపల్లి, కొండవీడు మండలములు కలవాడా!

తా: ఎక్కువ కీర్తియు, ఎక్కువ సంపదయు కల్గినవాడా! దానకర్ణా! భేరి ధ్వని విన్నంతమాత్రముననే జడిసెడి కొండపల్లి, కొండవీడు మండలముల నేలు రాజులు కలవాడా!

ఇదిశ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహాసర్వతోముఖాంక పంకజాక్ష

సాదాంబుజాధీనమానసేందిందిర నందవరపురవంశోత్తంస

శతకోపతాపసప్రసాదాసాదిత చతుర్విధకవితా మతల్లి

కాల్లసానిచొక్కయామాత్యపుత్రీ పెద్దనార్య

ప్రణీతంబైన స్వాగోచిషమనుసంభవం

బనుమహాప్రబంధమునందు

తృతీయాశ్వాసము

సంపూర్ణము.

—: (★) :—

శ్రీ స్వారోచిష మనుచరిత్రము

(బీకాతాత్పవ్యసహితము)

చతుర్థాశ్వాసము



కృష్ణరాయ గుణర
తాకల్ప కల్పకద్రు ♦ నూధికదాన
శ్రీమతుకాగతలోకా
లోకాంతరసకలసుకవి ♦ లోకస్తుత్యా!

1

టీ: శ్రీకృష్ణగాయ ! గుణరత్న + ఆకల్ప = గుణరత్న + అకల్ప = అలంకారముగా కలవాడా! కల్పకద్రుమ = కల్పకద్రుమకన్న; అధిక = ఎక్కువైన; దానశ్రీ = దానసంపద యందలి; కుతుక = వేళకచే; ఆగత = వచ్చిన; లోకాంతర + అంతర = లోకాంతర పర్వతము లోపలనున్న; సకలసుకవిలోక = సుకవులందరిచే; స్తుత్యా = పొగడ బడువాడా!

తా: సుగుణములతో ఒప్పవాడా! దానమెక్కువగా చేయుటచేసి ఎక్కడ నున్న సుకవులను వచ్చి పొగడుచుండగా ఆనందించువాడా!

వ. అవధరింపుము. జైమినిముసీంద్రునకుఁ బఠంగపుంగవంబు లిట్లనియె. 2

టీ: అవధరింపుము = వినుము; జైమినిముసీంద్రునకున్; పఠంగపుంగవులు = ధన్యులు, ఇట్లు + అనియెన్.

సీ. మున్ను విప్రీకార ♦ మునఁ గూడుచో శంకఁ
గనుమూయఁ బనిచె నా ♦ ఖచరభర్త

యవ్వారాగోహయు ♦ నాసక్త గావున

నిచ్చలో నటుసేయ ♦ నియ్యకొనియె

నాప్రతిజ్ఞాపూర్తి ♦ యయ్యెఁ దనంత న

స్వనితకు రతిపార ♦ వశ్యపటిమ

నపుడు తత్ప్రవరదే ♦ హసమిద్ధశిఖిదిప్తి

శాంబరీమహిమచే ♦ సంగ్రహించి

గీ. నట్టి గంధర్వమూర్తి సౌ ♦ శ్వానుభూతిఁ

జలన మేదిన మానసా ♦ బ్రమున నిలువ

వెలసెఁ దేజోమయంబైన ♦ వృద్ధి నట్టి

మేటిగర్భంబు నెలలు తొ ♦ మ్మిదియు నిండె.

3

టీ: మున్ను = మునుపు; విప్ర+ఆకారమునన్ = ప్రవరుని గూఢమునో; కూడుచోన్ = సంగమించునపుడు; శంకన్ = తన నిజ రూపము తెలియునను భయముతో; ఆ ఖచరభర్త = ఆ గంధర్వుడు; కనుమాయాన్ = కన్ను మూయుటయు; పనిచెన్ = జూపించెను; ఆ+వరాగోహయన్ = ఆవరూఢివికూడ; ఆసక్తకావునన్ = ఆసక్తికలనకాన; ఆటూ+చేయన్ = ఆట్లే చేయుటకు; ఇచ్చలోన్ = మనస్సునంగు; ఇచ్చుకొనియెన్ = ఒప్పుకొని నెను; ఆ+వనితకున్ = ఆవరూఢినికి; రతిపాగనశ్యపటిమన్ = సురతమువలని పరవశత్వముచే; ఆప్రతిజ్ఞాపూర్తి = కన్ను మూయుటయును ప్రతిజ్ఞ నేరవేర్చుట; తనంతన్ = దానంతటది; అయ్యెన్ = నెరవేరెను. ఆపుడు; తత్+ప్రవర = ఆ ప్రవరునియొక్క; దేహ = శరీరమంగు; సమిద్ధ = ప్రకాశించు; శిఖిదిప్తిన్ = అగ్నివంటి తేజస్సును; శాంబరీమహిమచేన్ = మాయామహిమవలన; సంగ్రహించిట్టి = కైకొన్న; గంధర్వమూర్తి = గంధర్వుని ఆకారము; సౌఖ్య+అనుభూతిన్ = సుఖముననుభవించుటచే; చలనము+ఏదిన = చలనములేని; మానస+అబ్రమునన్ = పద్మమువంటి మనస్సున; నిలువన్ = నిల్వగా; అట్టి మేటిగర్భంబు = ఆ మంచిగర్భము; తేజ+మయంబు+విన = తేజోరూపమైన; వృద్ధిన్ = అభివృద్ధితో; వెలసెన్ = ప్రకాశించెను; నెలలు, తొమ్మిదియున్ = తొమ్మిదికూడ; నిండెన్.

తా. ఇదివరలో గంధర్వుడు తన మాయాప్రభావముచే ప్రవరుని యాకారమును ధరించి తన మాయ బయల్పడకుండ వరూఢిని కన్నుమూసికొనామనెను. ఆమె మనసార ఒప్పుకొన్నది. కాని రతిలోని పరవశత్వముచే వాటంతటవే కన్నులు మూతపడినవి. ఆ ప్రియుని దేహమే ఆమె మనస్సులో ముద్రించుకొనిపోయినది. అతనిచే నిశీప్తమైన యింద్రియము క్రమముగా పెరిగినది. తొమ్మిది నెలలు నిండినవి.

వ. అనంతరంబ యొకానొక పూర్ణదివసంబున.

4

టీ: అనంతం = నోడనే; ఒక+ఒక=ఒకానొక; పుణ్యదివసంబునన్ = మంచిదొజ్జన.

శా. తేజం బబ్బభవాండగేహమునకున్ ♦ దీపాంకురచ్ఛాయమై
రాజిల్లన్ గ్రహపంచకంబు రవి జే ♦ రం బోనిలగ్నంబునన్
రాజీవాశ్రీ కుమారుఁ గాంచె సుమనో ♦ రాజన్యమాన్యున్ జనుల్
జేజే వెట్టఁ బ్రసూనవర్ష మమర ♦ శ్రేణుల్ ప్రవర్షింపగన్. 5

టీ: గ్రహపంచకంబు = చంద్ర, కుజ, గురు, శుక్ర, శని; రవిన్ = సూర్యుని; చేగంబోని = చేరని; లగ్నంబునన్ = లగ్నమునందు; రాజీక+అశ్రీ = తామరపువ్వుల వంటి కన్నులుకల వరూధిని; తేజంబు = శరీరకాంతి; అబ్బభవ+అండగేహమునకున్ = బ్రహ్మాండమును నింటికి; దీప+అంకుర+చ్ఛాయమై = దీపపు వెలుగు (ఛాయాశబ్దము సమాసమున వైకల్పికముగా వస్తుండును) రాజిల్లంగన్ = ప్రకాశించిగా; జనులు; జేజే+పెట్టన్ = జయజయ ధ్యానములు చేయగా; అమర శ్రేణుల్ = సేనతా సమూహములు; ప్రసూనవర్షము = పూలవాన; ప్రవర్షింపగన్ = కురియింపుగా; సుమనః+రాజన్యమాన్యున్ = ఇంద్రునిచే గౌరవింపదగినట్టి; కుమారున్ = కొడుకును; కాంచెన్ = కనెను.

తా. శ్రోతిత్వాస్త్రోత్థానమున కస్తంగతత్వనోపగూఢుడు; తక్కిన గ్రహములు సూర్యునితో కలిసియున్నచో అస్తవంతములగును. ఆట్టి అస్తంగతత్వ నోపగూఢుని లగ్నమున. శరీరకాంతిచో బ్రహ్మాండమునంతన నీపనింటిని వెల్గించు నట్లుగా ప్రకాశించ జేయు కుమారుని కనెను. సేనతలు పున్నుకృష్టి కురిసిరి. జయజయ ధ్యానములు చేసిరి. అలంకారము. ఉపమయు.

క. స్వరుచిస్ఫురణను శశి భా

స్కరపావకతారకా ప్రి ♦ కాశము లెల్లన్

విరళములు సేయ నతనికి

స్వరోచి యను నామ మిడి గ ♦ చటిమును లెల్లన్. 6

టీ: స్వరుచిస్ఫురణను = తనకాంతియొక్క వెల్లుచుచే; శశి = చంద్రుడు; భాస్కర = సూర్యుడు; పావక = అగ్ని; తారకా = నక్షత్రములయొక్క; ప్రకాశము లెల్లన్ = కాంతులన్నియు; విరళములు = తక్కువైన బాటిగా; చేయన్ = చేయుటచే; అతనిన్ = అబాలనికి; అచటిమును+ఎల్లన్ = అక్కడి మునులందరును; స్వరోచియను = స్వరోచి అనెడి; నామము = పేరును; ఇడిరి = ఉంచెరి.

తా: అబాలుడు తన దేహకాంతిచే సూర్య చంద్ర నక్షత్రముల కాంతిని నగుచుటచే అక్కడి మునులెరికి 'స్వరోచి' అని పేరు పెట్టిరి. అలంకారము. అతిశయోక్తి.

చ. మఱియు నతండు సంయమిస ♦ మాజవినిర్మితజాతకర్కుడై
నెఱిఁ బరినర్ధితుండు నుప ♦ నీతుండునై వివిధాయుధంబులన్

గజకరియై రణస్థులు ♦ గద్దటియై నిగమార్థవేదియై

నెఱతనకాడు నై మెఱసె ♦ నిర్మలకాంతి విలాసరేఖలన్. 7

టీ: మఱియున్; ఆతండు = ఆస్వగోచి; సంఘమిసమాజ = మునుల సమాహముచే; వినిర్మల = చేయబడిన; జాతకర్ముడై = జాతకర్మకలవాడై; నెఱిన్ = బాగుగా; పరివర్తించు = పెంచబడినవాడును; ఉపనీతుడునై = ఉపనయనము చేయబడినవాడునై; పరిధితాయధంబులన్ = ఆన్ని ఆయుధముల ప్రయోగములంగును; కఱుగియై = శక్తివై; రణస్థులన్ = యుద్ధభూములంగు; గద్దటియై = దిట్టయై; నిగమితార్థమై = వేదార్థము నెరిగినవాడై; నెఱతనకాడునై = ఆన్నిటియంగును కాశలము కలవాడై; నిర్మల = స్వచ్ఛమైన; కాంతివిలాసరేఖలన్ = అందము, విలాసములతో; మెఱసెన్ = ప్రకాశించెను.

తా: ఆస్వగోచికి అక్కడి మునులు జాతికర్మ, ఉపనయనమును చేసిరి. శస్త్రాస్త్రవిద్యలతో నారితేరి, వేదార్థముల నెరిగి, యుద్ధములో నేర్పుకలిగి చక్కని శరీరకౌంతి విలాసములతో నతడు ప్రకాశించెను.

సౌగంధ్య గుద్దున్ గోత్రాచలంబుల్ ♦ గులగుల లయి పో

♦ గోతముల్ గుద్దులీలన్

ఖద్దిం జెండాడు మ్రోకుల్ ♦ కవుగిటికొలచుల్

♦ కత్తి నొక్కొక్క ఘాతం

బోద్దామప్రాధి వాతా ♦ దుభితగతిఁ బఱచున్

♦ భూమి జవ్వాడఁగా ని

ట్ల దేవీనందనుం డ ♦ త్రినుపమబలుడై

♦ యౌవనారంభ వేళన్. 8

టీ: గోత్రతాయచలంబుల్ = వలపర్వతములు-వింధ్య, హిమవంతము మొదలైనవి; గులగులయిపోన్ = విండియగునట్లు; గోతముల్ = సంచులను; గుద్దులీలన్ = గుద్దనట్లు; గుద్దున్. కవుగిటికొలచుల్ = రెండు చేతులనుచాపి పట్టుకొనునంతలావైన; మ్రోకుల్ = చెట్లను; ఖద్దీన్ = బలముతో; కత్తిన్ = కత్తితో; ఒక్కొక్క ఘాతన్ = ఒక్కొక్క దెబ్బతో; జెండాడున్ = నరికివేయును; భూమి = నేల; జవ్వాడగాన్ = అదరునట్లు; బోద్దామప్రాధిన్ = ఎక్కువ సామర్థ్యముతో; వాతతాయచలంబుల్ = గాలివంటి వేగముతో; పఱచున్ = పరుగెత్తును; ఇట్లు = ఈరీతిగా; ఆతదేవీనందనుండు = ఆపరూధినికొడుకు; అతితాయపమ బలుడై = మిక్కిలి సాటిలేని బలచుకలవాడై; యౌవనారంభ వేళన్ = యౌవన మారంభించు నప్పుడు...

తా: ఆస్వగోచి యౌవనము వచ్చుచుండగా రాళ్లు పోసిన గోతములు జెట్టిలు గుద్దనట్లుగా వలపర్వతములనే విండి యగునట్లు గుద్దనవాడు. పట్టుబారెడు లావున్న చెట్లమొదళ్లను కత్తితో ఒక్కవేటుతో తెగునట్లు నరుకువాడు. భూమి యదరునట్లు పరుగెత్తువాడు. అలం. అతిశయోక్తి, ఉపమయ.

క. వేదండుము తొండము సరి

కోదండుము దివియు నెడమః ♦ గుడి నివిడజ్య

నాడము రోదసి నిండగ

భేదించున్ గండశిలల ♦ బృహ్మబాణములన్.

9

టీ. వేదండుము తొండముగఁ = ఏనుగు తొండముతో సమమైన; కోదండుమున్ = బిల్లులు; ఎడమన్ + రుదీన్ = ఎడమవైపునకు, కుడివైపునకు; నిడిడ = ఎక్కువైన; బృహదము = నాల్గొమోత; రోదసిన్ = భూమ్యాకాశములమధ్యను; నిండగన్ = నిండునట్లు; తివియున్ = నందును; పృథుబాణములన్ = పెద్దబాణములతో; గండ శిలలన్ = పెద్దరాళ్ళను; భేదించున్ = నుక్కులు చేయును.

తా. ఏనుగుతొండమువంటి వింటిని నాల్గొమోత భూమ్యాకాశములమధ్యప్రదేశము నిండునట్లు సహృదసవ్యములకు వంచునాడు. పెద్ద పెద్ద బాణములతో నుక్కులు నేయువాడు. ఆలం; అతిమోక్షి; ఉపమ.

క. అతఁడు మఱి తనకు మంథ

క్షీతిభృత్తటి విశ్వకర్మ ♦ చేసిన నగరిన్

వితతాటవిక చమూసే

వితుడై సామ్రాజ్య ముభ ♦ వింప నొకతఱిన్.

10

టీ. అతడు; మఱి = మఱియు; తనకున్; మంథక్షీతిభృత్ + తఱిన్ = మందర పర్వతపు చరియాయంగ; విశ్వకర్మ = దేవశిల్పి; చేసిన నగరిన్ = నిర్మించిన పట్టణమందు; వితత + అటవిక = విస్తారమైన అడవిలో తిరిగి కోయలయొక్క; చమూ = నేనలచే; వితుడై = నేవింపబడువాడై; సామ్రాజ్యము = రాజ్యవైభవమును; అనుభవింపన్ = అనుభవించుచుండగా; ఒకతఱిన్ = ఒకప్పుడు.

తా. ఆ స్వలోచి విశ్వకర్మ మందరపర్వతముపై నిర్మించిన పట్టణమున కోయ నేనలు కొల్పించుండ రాజ్యసఖములనుభవించుచుండగా.....

క. కరకాచిటపటరవ భీ

కరమై పెళపెళనినాద ♦ ఘనమై యుంఝూ

మరుదుజ్జిత బిలమంద్ర

స్వరమై యక్కొండ నొక్క ♦ వర్షము గురిసెన్.

11

టీ. ఆ + కొండన్ = ఆ కొండమీద; కరకా = వడగొడ్డయొక్క; చిటపటరవ = చిటపటమును చప్పుడుతో; భీకరమై = భయంకరమై; పెళపెళ నినాదఘనమై = పెళపెళమును మేఘములు కలదై; యుంఝూముత్ = వానగోడి పెనుగాలిచేత; ఉజ్జిత = విడువబడిన; బిల = కొండగుహలయొక్క; మంద్రస్వరమై = గంభీరధ్వని కలదై; ఒక్కవర్షము = ఒకవాన; గురిసెన్,

తా: ఆ కొండపై వచగంధు చిటపటముని చాలగా. మేఘములు పెళ్ళి పెళ్ళిలాడగా వానకోడిగాలి పీచుటచే కొండగుహలు సూరిమ్రాగునట్లు వాన తురిసినది.

క. తెలతెల వేగిన నగ్గిరి

జలజలఁ బ్రవహించు సెలల ♦ చప్పుళ్లు శిఖా

నల కుల కలకేకా కల

కలములు గలతలపొలంబు ♦ గనుఁగొను వేడ్కన్.

12

టీ. తెలతెలవేగిన = తెల్లగా తెల్లవారగా; ఆ+గిరిన్ = ఆ కొండపై; జలజల్ = జలజలలాడుచు; ప్రవహించు సెలల చప్పుళ్లు = ప్రవహించెడి సెలయేళ్లు చప్పుళ్లు; శిఖావలకుల = సెయ్యగొంపుయొక్క; కల = అవ్యక్తమధురమైన; కేకా కల కలములుకల = (సెయ్యకూతల) కేకల ధ్వనులును కల్గిన; తలపొలంబున్ = ఎత్తు ప్రదేశమును; కనుగొన వేడ్కన్ = చూచెడి కోరికతో.....

తా. తెల్లవారగానే ఆ కొండమీద సెలయేళ్లు జలజల ప్రవహించు చప్పుళ్ళును వాన తురిసింపున కేరింతలుకొట్టుచు సంతోషముతో కూయు సెయ్యకేకలునుకల కొండప్రదేశమును చూచెడి కోరికతో.....

ఆ. అన్నగాగ్రి మెక్కి ♦ యం దొక్కశశికాంత

వేదిఁ గతిపయ్యాప్త ♦ వేష్టితుండుఁ

గుటజవిపినపనన ♦ నట దలకభరుండు

నగుచుఁ బొద్దు జరపు ♦ నవసరమున.

13

టీ. ఆ+నగ+అగ్రము+ఎక్కి = ఆ కొండశిఖరమెక్కి; అంగున్ = అక్కడ; ఒక్క శశికాంత వేదన్ = ఒక చంద్రకాంతపు బరుగుపై; కతిపయ+అప్త వేష్టితుండున్ = కొండరాత్తులతో కూడినవాడును; గుటజవిపిన = కొండమల్లెల పొదలనుండి వచ్చు; పనన = గాలిచే; నటన్ = ఎగురుచున్న; ఆలకభరుండున్ = చుంగురులకలవాడును; అగుచున్; బ్రాహ్మజరపు+అవసరమున్ = కాలక్షేపము చేయు సమయమందు...

తా. అప్పుడు స్వరోచి కొండ చివరికెక్కి చలవరాతిపై కూర్చుండి, కొండ రాత్తులతో కాలక్షేపము చేయుచుండగా...

ఆ. ఒక్క యెఱుకుతోడు ♦ నక్కకొమ్మును నిట్టి

గోఱజంబు జున్నుఁ ♦ జాఱపప్పు

బీలిగఱులయంప ♦ కోలలు సెలవిండ్లు

గాను కిచ్చి కర యు ♦ గంబు మొగిచి.

14

టీ. ఒక్కయెఱుకుతోడు = ఒక కోయదొర; నక్కకొమ్మును = నక్కయొక్క కొమ్మును—ఒకజాతి నక్కకు నడినెత్తిన కొమ్ముండునట; ఇట్టిగోరజంబును = కస్తూరియును; జున్నును = తేనెపెరయు; చారపప్పును; బీలిగఱులయంపకోలలును = పికిలి పిట్టల యీకలు కట్టిన బాణములును; సెలవిండ్లును = సెలబద్దలవిండ్లును;

కానుక+ఇచ్చి; కరయుగంబున్ = గెండు చేతులను; మొగిచి = దగ్గరకు చేర్చి-
దండము పెట్టి...

వ. యుగవిగమసమయ సముద్భూతజేమూత పటలంబునుం
బోలె కైలాసగిరినితంబ పొంతకాంతార పర్యంతంబు నిరంతరంబై
కాటుకొన్న యొక్కగహనరేఖం గరాంగుళిరజూపి భూపతి
కిట్లనియె. 15

టీ యుగ = మహాయుగము యొక్క; విగమసమయ = ముగియుకొలమందు;
సముద్భూత = పుట్టివ; జేమూతపటలంబునుంబోలెన్ = మేఘముల సముదాయమువలె;
కైలాసగిరి = కైలాస పర్వతముయొక్క; నితంబప్రాంత = మధ్యవరకునున్న;
కాంతార పర్యంతంబున్ = కారడవి వరకును; నిరంతరంబై = దట్టనై; కాటుకొన్న
= గుబురుగా పెరిగిన; ఒక్కగహనరేఖన్ = ఒకముడవి వరుసను; క+అంగుళిన్ =
చేతిచేతితో; చూపి; భూపతిక్ = స్వగోచితో; ఇట్లనియెన్.

తా: ప్రళయ కొలమందలి మేఘముల వలె నల్లగా గుబురుగా కైలాసగిరి
వరకు కన్నుకు అడవి చూపును చూపి ఆకొయవార స్వగోచితో ఇట్లనెను.

క. అల్లదె కంటే పొనపొన

దెల్లనిగట్టలుత మబ్బు ♦ దేజెడు పొల మం

దెల్లడఁ జూచిన ధరణీ

వల్లభ! సీరాముసేన ♦ వాలుమెకంబుల్.

16

టీ: ధరణీవల్లభ = రాజా! అల్లదె = ఆకన్నకుమన్నది; కంటే = చూచితివా?
పొనపొన = చూచుచుగా; దెల్లనిగట్ట+అటుతన్ = దెల్లని కొండప్రక్కన; మబ్బు
దేజెడు పొలమందన్ = మబ్బులలేచు ప్రదేశమున; చూచినన్ = చూడగా; ఎల్ల+
ఎడన్ = అంతటను; వాలుమెకంబుల్ = క్రూరమృగములు; సీరాముసేన = శ్రీరాముని
సేనవలె లెక్కలేనన్ని యున్నవి.

తా: దొరా! అల్లదిగో, మబ్బులు లేచుచున్న చోట అడవిలో అబ్బ!
క్రూరమృగములు లెక్కలేనన్ని యున్నవి.

సీ. కంఠాతికై రాయుఁ ♦ గర్కశం బగుతుంటిఁ

బీట వెట్టిన మ్రోను ♦ పెల్లెగిల్లఁ

జెవి దార్చి విని చీమ ♦ చిటు కన్న నొకపారి

సెలవి వెంపర లాడు ♦ జిట్ట లెల్ల

జప్పరించు వెదుళ్ళు ♦ సట లుబ్బ దంష్ట్రాగ్ని

చొంగపైఁ బడి చుంయి ♦ చుంయి మనఁగఁ

బండ్రనిప్పులువోలెఁ ♦ దీండించు కనుమించు

లసఁగ నొండొంటిపై ♦ నెక్కఁ బాటు

తా: ఆ కొండపై వడగండ్లు చిటుసటుమని రాలగా, మేఘములు 'పెళిపె'లాడగా నానగోడిగాలి వీచుటచే కొండగుహలు మారుమ్రాగునట్లు వాన కురిసినది.

క. తెలతెల వేగిన నగ్గిరి

జలజలఁ బ్రవహించు సెలల ♦ చప్పుళ్లు శిఖా
నల కుల కలకేకా కల

కలములు గలతలపొలంబు ♦ గనుఁగొను వేడ్కన్. 12

టీ. తెలతెలవేగినన్ = తెలగా తెల్లవారగా; ఆ+గిరిన్ = ఆ కొండపై; జలజలన్ = జలజలలాడుచు; ప్రవహించు సెలల చప్పుళ్లు = ప్రవహించెడి సెలయేళ్లు చప్పుళ్లు; శిఖావలకుల = నెమళ్లగుంపుయొక్క; కల = అవ్యక్తమధురమైన; కేకా కల కలములుకల = (నెమళ్ళకూతల) కేకల ధ్వనులును కల్గిన; తలపొలంబున్ = ఎత్తు ప్రదేశమును; కనుగొన వేడ్కన్ = చూచెడి కోరికతో.....

తా. తెల్లవారగానే ఆ కొండమీద సెలయేళ్లు జలజల ప్రవహించు చప్పుళ్ళను వాన కురిసినందున కేరింతలుకొట్టుచు సంతోషముతో కూయు నెమళ్ళకేకలునుకల కొండప్రదేశమును చూచెడి కోరికతో.....

ఆ. అన్నగాగ్గి మెక్కి ♦ యం దొక్కశశికాంత

వేదిఁ గతిపయ్యాప్త ♦ వేష్టితుండుఁ

గుటజవిపినపవన ♦ నట దలకభరుండు

నగుచుఁ బొద్దు జరపు ♦ నవసరమున. 13

టీ. ఆ+నగ+అగ్రము+ఎక్కి = ఆ కొండశిఖరమెక్కి; అంగున్ = అక్కడ; ఒక్క శశికాంతవేదిన = ఒక చంద్రకాంతపు బరుగువై; కతిపయ+అప్త వేష్టితుండున్ = కొండగాఢులతో కూడినవాడును; గుటజవిపిన = కొండమల్లెల పొదలనుండి వచ్చు; పవన = గాలిచే; నటత్ = ఎగురుచున్న; అలకభరుండున్ = ముంగురులుకలవాడును; అగుచున్; గ్రాన్ధజరపు+అవసరమునన్ = కాలక్షేపము చేయు సమయమందు...

తా. అప్పుడు స్వరోచి కొండ చివరికెక్కి చలువరాల్చిపై కూర్చుండి, కొండ రాఘలతో కాలక్షేపము చేయుచుండగా...

ఆ. ఒక్క యెఱుకుజేడు ♦ నక్కకొమ్మును నిట్టి

గోటజంబు జున్నుఁ ♦ జాటపప్పు

బీలిగఱులయంప ♦ కోలలు సెలవిండ్లు

గాను కిచ్చి కర యు ♦ గంబు మొగిచి. 14

టీ. ఒక్కయెఱుకుజేడు = ఒక కోయవొర; నక్కకొమ్మును = నక్క యొక్క కొమ్మును-ఒకజాతి నక్కకు నడినెత్తిన కొమ్ముండునట; ఇట్టిగోరజంబును = కన్నారమును; జున్నును = తేనెపెరయు; చారపప్పును; బీలిగఱులయంపకోలలును = పిట్టి పిట్టల యీకలు కట్టిన బాణములును; సెలవిండ్లును = సెలబద్దలవిండ్లును;

కానుక+ఇచ్చి; కరయుగంబున్ = కందు చేతులను; మొగిచి = దగ్గరకుచేర్చి-
దండము పెట్టి...

వ. యుగవిగమసమయ సముద్భూతజీమూత పటలంబునుం
బోలె కైలాసగిరినితంబ పొంతకాంతార పర్యంతంబు నిరంతరంబై
కాటుకొన్న యొక్కగహనరేఖం గలాంగుళింజూపి భూపతి
కిట్లనియె. 15

టీ యుగ = మహాయుగము యొక్క; విగమసమయ = ముగియుకాలమంగు;
సముద్భూత = పుట్టిన; జీమూతపటలంబునుంబోలెన్ = మేఘముల సముదాయమువలె;
కైలాసగిరి = కైలాస పర్వతముయొక్క; నితంబుపొంత = మధ్యవరకునున్న;
కాంతార పర్యంతంబున్ = కారడవి వరకును; నిరంతరంబై = దట్టనై; కాటుకొన్న
= గుబురుగా పెరిగిన; ఒక్కగహనరేఖన్ = ఒకయడవి వరుసను; కర+అంగుళిన్ =
చేత్రిచేలితో; చూపి; భూపతిక్ = స్వతోచితో; ఇట్లనియెన్.

తా: ప్రళయ కాలమందలి మేఘములు వలె నెల్లగా గుబురుగా కైలాసగిరి
వరకు కన్నకు అడవి చూపుచు చూపి ఆకోయనార స్వతోచితో ఇట్లనెను.

క. అల్లదె కంటే పొనపొన

దెల్లనిగట్టలుత మబ్బు ♦ దేదెడు పొల మం

దెల్లడఁ జూచిన ధరణీ

వల్లభ! సీరాముసేన ♦ వాలుమెకంబుల్.

16

టీ: ధుఃఖీవల్లభ = రాజా! అల్లదె = ఆకన్నకుదున్నది; కంటే = చూచితివా?
పొనపొన = చూచాడుగా; దెల్లనిగట్టు+అటుతన్ = దెల్లని కొండప్రక్కన; మబ్బు
దేదెడు పొలమందన్ = మబ్బులులేచు ప్రదేశమున; చూచినన్ = చూడగా; ఎల్ల+
ఎడన్ = అంతటను; వాలుమెకంబుల్ = క్రూరమృగములు; సీరాముసేన = శ్రీరాముని
సేనవలె లెక్కలేనన్ని యున్నవి.

తా: దొరా! అల్లదిగో, మబ్బులు లేచుచున్న చోట అడవిలో అబ్బ!
క్రూరమృగములు లెక్కలేనన్ని యున్నవి.

సీ. కంక్షాతికై రాయుఁ ♦ గర్కశం బగుతుంటిఁ

బీట వెట్టిన మౌను ♦ పెల్లగిల్లఁ

జెవి దార్చి విని చీమ ♦ చిటు కన్న నొకవారి

సెలవి వెంపర లాడు ♦ జిట్ట లెల్ల

జప్పరించు వెదుళ్ళు ♦ సట లుబ్బ దంష్ట్రాగ్ని

చొంగపైఁ బడి చుంయి ♦ చుంయి మనంగఁ

జండ్రనిప్పలువోలెఁ ♦ దీండించు కనుమించు

లెసంగ నొండొంటిపై ♦ నెక్కఁ గాటు

గీ. వెట్టడినముల మనుగుల ♦ మట్టికలచ

బుడబుడధ్వని నెడలు బు ♦ దుబ్బదములందు

జలుప చిలుపని నేతులు ♦ జడ్డు దేలు

నేమి చెప్పదుఁ గొవ్విని ♦ యేకలములు.

16

టీ. క్రొవ్వినియేకలములు = మదించిన అడవి పంకులు; కింఝుత్తికై = చురద తీరుటకై; కర్కశంబు = బిరుదైన; తుంటిన్ = పిట్టతో; పీట వెట్టిన మ్రాసు = పాదు కొన్న నెట్టు; నెల్లగిల్లన్ = నెల్లగిల్లపడునట్లు; రాయన్ = రాచును; చీమచిటుక నన్ = చిన్నచప్పడైనచో; నెఱ + తార్పిని = చెవియొగ్గి విని; ఒకపారి = ఒకసారి; నెలవి = కోనతోచిమ్మి; జిట్టలెల్లన్ = వెనురు వెన్నులన్నియు; వెంపరలాడున్ = చెదరగొట్టును; గటలు = మెడమీది వెండ్రుకలు; ఉబ్బన్ = నిక్కపాడుచుకొనగా; దంష్ట్ర + అగ్ని = కోరిలరాపిడి వలన పుట్టిన నిప్పు; చొంగ; పైన్ + పడి = మీద పడుటచే; చుంయి చుంయి మనగన్ = చుంయి చుంయి లాడగా; వెదుళ్లు = లేత వెనురునూలను; చప్పరించున్; చండ్రనిప్పులు వోలెన్ = చండ్రబాగ్గుల నిప్పుల వలె; తీండ్రుచు = ప్రకాశించు; కనుచుంచులు = మెరుపులవంటి కన్నులు; ఎనగన్ = మెరుగుగా; ఒండు + ఒండు + పైన్ = ఒకదానిపైనొకటి; ఎక్కన్ = ఎక్కుటకు; సాకున్ = పరుకెత్తును. వెట్టడినములన్ = వేసవిలో; మడుగులన్ = చెరువులలో; మట్టి = కాళ్ళతో త్రొక్కి; కలపన్ = బురదను కదలించగా; బుడబుడధ్వని నెడలు బుద్బదములంగున్ = బుడబుడమను బుడగలలో; చిలుపచిలుపని = కొద్దికొద్దిగా నెడలు; నేతులుజడ్డు = చురుగున్నట్లుజిడ్డు; లేకున్ = పైకి కనిపించును; ఏమిచెప్పు దును = వానిచేట్టలేమని వర్ణింపగలను? అలం. అతిశయోక్తి, ఉపమ, స్వభావోక్తియ.

చ. బల మింక నేమి సెప్ప విను ♦ పండువెదు శ్లవలీల మోర త్రో

పులం బడం జొప్ప వంచికొను ♦ పోలిక వంచి తదగ్రధాన్యముల్

సెలవుల శేన ముట్టిపడ ♦ జిట్టలతోడనె చప్పరించు న

ప్పొలము వరాహపోతములు ♦ భూవర తొండములేనియేనుగుల్.

టీ. భూవర = రాజా! విను = వినుము; అ + పోలము = ఆ ప్రదేశమందలి; వరాహపోతములు = అడవిపందిగున్నలు; తొండములేని యేనుగుల్ = తొండములేని యేనుగులవంటివి. ఇకన్ = ఇంకను; బలము = వాని బలము; ఏమిచెప్పన్ = ఏమని చెప్పను? పండువెదుళ్లు = ముదిరిన వెనుళ్ళను; అవలీలన్ = తేలికగా; మోరత్రోపు లన్ = ముట్టెగోడి త్రోయుటలచే; పడన్ = పడునట్లు; చొప్ప = జొన్నకర్రను; వంచికొనుపోలికన్ = వంచునట్లు; వంచి; తత్ + అగ్రధాన్యముల్ = దానిచివరనుండు కంకులను; సెలవులన్ = చెదవులమూలలలో; శేనము = నురుగు; ఉట్టిపడన్ = ఎక్కువ కాగా; జిట్టలతోడనె = వెన్నులతోనే; చప్పరించున్ = ననులును.

తా. అక్కడి అడవిపంది పిల్లలు తెగబలిసి యేనుగుగున్నలవలె నున్నవి. పండిన వెనుళ్ళను చొప్పలను వంచినట్లు వంచి వెన్నులను చప్పరించుచున్నవి. అలం. రూపకము, స్వభావోక్తి, ఉపమయ.

క. పొడిచిన కైదువునకుఁ జము

రిడఁ గావల వగ్గికాఁక ♦ యించుక యిడినం

జెడుగజ్జల గ్రుచ్చిన సం

జుడు మంటలఁ దగిలి నెయ్యి ♦ జొటజొట వడియున్. 19

టీ: పొడిచిన కైదువునకుఁ = ఆ పంగులను పొడిచిన ఆయుధములకు; చమురు = నూనె; రెడగాన్ = క్రొత్తపట్టుకుండుటకై పూయుట; వలగు = అవసరములేదు; జెడుగజ్జలన్ = క్రొత్తవంటి ఇనుప యూచలతో; గ్రుచ్చిన సంజుడు = గ్రుచ్చబడిన మాంసము; అగ్గికాఁకన్ = నిష్ప్రసంగయగు; ఇంచుక యిడినన్ = కొద్దిగా కెట్టినను; మంటలన్ = మంటలందు; తగిలి = తగులుటచే; నెయ్యి = చమురు; జొటజొటవడియున్ = ధారగా కారును.

తా: మాంసపుముక్క నిష్ప్రసంగ మాడగానే సూనెకారునంతగా ఆ పంగులు బలిసినవని భావము.

తే. వలదా కుక్కల విడువంగ ♦ వలన దేయ

నడచి మొలపిడియమ్మునఁ ♦ బొడువవచ్చుఁ

బంకము గొరిజ దిగఁబడఁ ♦ బఱవలేవు

మన్ను లివ్వేళ లేగిడి ♦ మన్నులందు. 20

టీ: మన్నులు = ఒకజాతి మృగములు; ఈ + వేళన్ = ఇప్పుడు - వానకురికి నప్పుడు; లేగిడి మన్నులందున్ = మల్లమన్నులో; పంకమున్ = బురదలో; గొరిజ = కాల్గిట్ట; దిగఁబడన్ = క్రొంగుగా; బఱవలేవు = పరుగెత్తలేవు. (కాన) కుక్కలన్ = పేటకుక్కలను; విడువంగన్ = ఉసికొల్పుటకు; వలగు = అవసరములేదు; ఏయన్ = బాణములేయుట; వలగు; నడచి = మెల్లగా నడచి; మొలపిడియమ్మునన్ = మొలలో దోపుకొన్న బాకుతో; పొడువవచ్చున్.

తా: లేగిడి మన్నులో వానకురికినప్పుడు బురదగానుండి గిట్టలు దిగబడి నందున మన్నులనెడి మృగములు పరుగెత్తలేవున్నవి. కావున వానిని చంపుటకు కుక్కల నుసికొలుపనక్కరలేదు; బాణములేయనక్కరలేదు. బాకుతో పొడువ వచ్చును.

క. పొడ చెడటి బోదచుఱచిన

యొడలులతో నాల్గు రెండు ♦ నొకటియుఁ బ్రంగల్

వెడలిన కొమ్ముల బరువున

నడుగిడఁగా లేవు బలిసి ♦ యందలి దుప్పల్. 21

టీ: అందలిగుప్పల్; బలిసి; పొడచెడరి = ఒళ్ళంతయు మచ్చలప్రాకి; బోద చుఱచిన యొడళ్ళతోన్ = మదించిన శరీరములతో; నాల్గు; రెండును, ఒకటియున్;

ప్రంగల్ = చీకలు; పెడల్ = కల్లయన్న; కొమ్ముబురువున్ = కొమ్ముల బురువుతో;
అనుగు + ఇదగాలేవు = అనుగు వేయలేవు.

తా: ఆక్కడి గుప్పలు పెగబడిసి కొమ్ములు పంగలుతీరి బరువెక్కినంగున
పరూత్త లేకున్నవి. అలం. అతిశయోక్తి.

ఆ. చలము లొదవ ముండ్లు ♦ గల మౌక్తికుడీములం

గెరలి తాకి కొమ్ము ♦ లురులం దగిలి

వాని లేవ గొడ్చి ♦ కానకే కొనిపోవుం

బోతరించి యిట్టి ♦ పోతులచట.

22

టీ. అనుటన్; ఇట్టి పోతులు = మగజింకలు; పోతరించి = మడించి; చలములు =
మాత్స్యములు; ఒదవన్ = కల్లగా; ముండ్లుకల = ముండ్లున్న; మౌక్తికుడీములన్ =
కొమ్మునొమ్ములను; పెరలి = కోపించి; తాకి; కొమ్ములు = తమ కొమ్ములు; ఉరులన్
= పలలో; లేలి = తగల్గొని; వానిన్ = ఆ నొమ్ములను; లేవన్ = లేపుకొని;
గొడ్చి = బాగి; కానకే = అడవికే; కొనిపోవున్ = తీసికొనిపోవును.

తా: ఇట్టులను పట్టుటకై ముండ్లున్న కొమ్ము యిట్టులను ఉరులొగ్గి వేట
కొండ్రు పెట్టగా అవి యా నొమ్ములను తాకి కొమ్ములకు ఉరులు తగల్గొనగా
ఆనొమ్ములను లేపుకొని అడవులకు కొనిపోవుచున్నవి. ఆ వంత బలిసియున్నవి. అలం.
అతిశయోక్తి.

ఆ. కప్పవెట్టి వెన్న ♦ కందమ్ము సమముగాం

పొదలి జోళ్లు గట్టి ♦ పోరుచుండి

మలయుం గాని పోవు ♦ మానిసిం బొడంగన్న

వేమిచెప్ప వాని ♦ యీసు లధిప.

23

టీ. అధప = రాజా! కప్పవెట్టి = ఒప్పు నలువెక్కి; వెన్న = బీవు; కందమ్ము
= చూపును; సమముగాన్; పొదలి = బలిసి; జోళ్లుగట్టి = చెంజేసి; పోరుచున్ +
ఉండి = వెన్నలాడుచును; మానిసిన్ = మనుష్యుని; పొడంగన్నన్ = చూచినను; మలయున్
+ కాని = చెప్పబోడుచుండునేకాని; పోవు = పారిపోవు. వానియీసులు = వానితోప
ములు; ఏమిచెప్పన్ = ఏమని చెప్పను? అలం. అతిశయోక్తి.

క. కట్టియం జేకొని జేగం

బట్టి యుబుసుపోకం బొలము ♦ మట్టినం జాలున్

దొట్టినకొవ్వలు ♦ గలయవి

చెట్టడిచినం జేటెం జేమి ♦ చెప్పం బులుంగుల్.

24

టీ: కట్టియన్ = కట్టయ; చేకొని = చేతపట్టి; జేగన్ = వేటజేగను; పట్టి = తీసి
కొని; ఉబుసుపోకన్ = కొలవేపమునకై; పొలము = ఆయడవిని; మట్టినన్ = త్రొక్కి
నదో; చాలున్ = అంతే; పుంగులు = పక్షులు; దొట్టిన త్రొవ్వలుగలయవి = తెగ

బలిసినవి; చెట్టు+అడిచినన్ = చెట్టును కర్రతో తాటించినను; చేటెడు = చాటల కొలది (దొరకును) ఏమిచెప్పన్ = ఏమిచెప్పనగును? అలం. అతిశయోక్తి.

తే. ఉడుము గరిమిడికొక్కు దం ♦ దడియు వెల్ల

యెలుక కల్లెల్ల తలుచును ♦ నేమిచెప్ప

నడవి నెల్లడం జూచిన ♦ నవనినాథ

జల్లెడయు బోలె లాంగల ♦ నుల్లసిల్లు.

25

టీ. అవనాథ=రాజా! ఉడుము=ఉడుములయొక్క; గరిమిడి కొక్కుల చందడియు=పండికొక్కుల తరుచును; వెల్లయెలుక=తెల్లయెలుక; కల్లెల్ల తలుచును=రాళ్ళను చూచుచు నెలుకలయొక్క యభివృద్ధి; ఏమిచెప్పన్ = ఏమనిచెప్పను? అడవిన్ = అడవిలో; ఎల్లెడన్ = అంతటను; చూచినన్ = చూచినచో; లాంగలన్ = కలుగులతో; జల్లెడయుబోలెన్ = జల్లెడవలె; ఉల్లసిల్లున్ = ప్రకాశించును.

తా. ఆ అడవిలో ఉడుములు, పండికొక్కులు, వెల్లెలుకలు, చిట్టెలుకలు, రాయెలుకలు నెన్నియొప్పువనగా అడవి యొక్కడ జూచినను జల్లెడవలె అంతటను కన్నునులే గొండునంతగా నున్నవి. అలం, అతిశయోక్తి.

క. అనుటయు మృగయాకౌతుక

మునం జిత్తము చెంగలింప ♦ భూధరశృంగం

బుననుండి డిగ్గి నగరికి

ననిమిషకాంతాకుమారుం ♦ డరిగి రయమునన్.

26

టీ. అనుటయున్ = అని కోనుగొని చెప్పగా; మృగయాకౌతుకమునన్ = కేట యందలి వేడుకతో; చిత్తము = మనస్సు; చెంగలింపన్ = వెనకెరలాడగా; అనిమిష కాంతాకుమారుడు = దేవతాస్త్రికొడుకగు స్వహాచి; భూధర శృంగంబుననుండి = కొండకిఖరమునుండి; డిగ్గి = గిరి; నగరికిన్ = పట్టణమునకు; రయమునన్ = వేగముగా; అరిగి = వెళ్ళి.....

తా. అనుటతో వేటమీది వేడుకతో కొండకొమ్ము దిగి నగరికిగి.....

వ. నగరు సొచ్చి యచ్చటం గత్యంతరశాలాంతరాళంబుల నందండ తండతండంబులై వేలు నత్తెంబులం జమురంబు పలల కండంబుల మండితంబులగు నిడుదవెదురు దండెంబుల బర్హిబర్హ నిబద్ధాగ్రంబులై కొమరారు దోరెపుఁ దాల్లతోడం దిరుగుడుల వెడంగువడి వడిదప్పునట్లు తాల్లం గట్టువడి పొట్ట లదురంగ నిక్కి పరిసెనంబులు వేయునవియును, నవహసిత శార్దులకుటిలనఖిలోటి పాటవంబు లగుతోటిపుటంబులం జటక సరటాది జంతుకళేబరంబులం జరణనఖరాంకురంబుల నిటికి చీటుచుం గేరునవియును, నాండు

నాటికిం బాటించి వేటకాం ద్రదనెఱింగి మేపుమేపుల చమత్కారంబుల నిరాకరించి వీకునం దిరిగి తిరిగి యీరాకదీర్చుకొనునవియును, బడ నగ్గలించి కూయుచుం గడుపు నకనకంబడం గనుకట్టుతోడ మోములు మలంచుచు బంజరస్థిత కీరశారికాపారావతాదుల పలుకు లాకర్ణించి యెగసి యెగసి నిజావస్థితాద్వగ్విధాధార వేణుయష్టలకుఁ జట్టుపలు చెదరం బ్రదక్షిణభ్రమణంబులం బరిభ్రమించి మగుడ నెట్టకేలకు మట్టుకొనునవియును, మేరమీఱం దిన్నయెరల నన్నుకొని యరగన్న వెట్టి బోరకడం బాటమరింపం గూరుకుచుం గుతికిలంబడునవియునునై, పఱగు పలుదెఱంగుల డేగమొత్తంబులను; గుత్తంబులగు మిగుల మెత్తనిజలపోత తోలుపట్టెడలు మెడల నమరం బసుపార్చి కట్టుంగంబంబులకుం దార్చి బంధించిన కుండ నంపు గొలుసులు గల్లుగల్లు మనంగ నొడల్లు జాడించికొనుచుం గొన సాగి సోగలై ముంగిస మోగలుం బోనిమోరలు. సారెసారెకు నెత్తి బయలు పసిపట్టుచు గట్టెదుటివాఞ్శాలలం గట్టిన పొట్టెళ్లకై యాది గొని నీల్లి కాలుద్రవ్వి ఘనఘనాఘనఘర్ఘర ధ్వానసమధ్వనులు చెలంగ హ్రోమగుచునింగి బ్రాకుచు నింగలంబులుమియు నయన గోళంబుల నాభీలంబులై వివృతవదనగహ్వరవిలంబి జిహ్వోష్ణవంబులకుం గూరతరదంతకోణకాంతి కలాపంబులం గోరకస్తబక యోగంబు గల్పించుచు, నల్పేతరగ్రస్తకీలాలు పలలజాతగ్రాసంబులు నెన్నడుము నన్నదనంబున నటమిగుల డిగ్గి చనకునికిం గటితటంబులకంటెం దారె పుటపుట నయ్యెననం దోరంబులగు బోరల గండంబుల నందంబులు గని బిరుదు లంకించి తమ్ము నుపలాించు పరిపాలకుల సంస్తవంబులకుం జెవిదార్చె ననం గర్ణకనీసలయంబులు వ్రాలింబడి వెండిగుండులుం బోలెఁ గన్నులపండువులై గండభైరవు పూజావారువంబులన మెండుకొనియుండు జాగిలంబులునుం గాంచి యందునందును వేటకు నుఱవై నవాని నేర్పఱించి తెచ్చుటకు ననుచుల సీవు సీవని నియమించి తానును నాభేటకోచిత పరిపాటి సన్నద్ధుండయ్యె నయ్యవసరంబున.

27

టీ: నగరు=కోటను; చొచ్చి=ప్రవేశించి; కక్ష్య+అంతర=కక్ష్యలలోన;
శాల+అంతరాళంబున్=శాలలలో; అందున్ + అందున్ + అ=అక్కడక్కడ;

తండ్రుండంబులై = గుంపులు గుంపులై; ప్రజా+అశ్రయలన్ = ప్రజాపడి అశ్రయ
 లను; (అశ్రయ లనగా హస్తములు. జేగ వేట చేయువారు వాని గోళ్లు గ్రుచ్చుకొన
 కుండ చేతికి కకచము నొడిగికొందురు.) చురుంబు = ముట్టినచో జడ్డగు; పల
 శుండంబులన్ = ముండుపునుక్కులతో; మండింబులగు = అలంకరింపబడి; నిడుద
 నెగురుదండంబులన్ = పొడవైన నెగురు దండంబులను; బర్హి+హస్త = నెమలి పింఛము
 లతో; నిబద్ధ = కట్టబడిన; అగ్రంబులై = కొనలు కలవై; కొమరారు = అందమైన;
 దోరెంపుద్రాళ్లతోడన్ = కట్టుదారలతోను; తిరుగుటలన్ = తిరుగుటలచే; నెడంగు
 వడి = బాధపడి; వడితప్పనట్లు = వేగము తగ్గునట్లు; త్రాళ్లన్ = త్రాళ్లచే; కట్టు
 వడి = బంధంపూడి; పొట్టులు = పొక్కులు; అగునంగన్ = వడకునట్లు; నిక్కి = లేచి
 పరిసరంబులు నేయునవియును = పల్లటలు (పట్టలు) నేయునవియును; (పరిసరము =
 జేగలకు మత్తుతగ్గి వేట కుశ్శాసము కలుటకై వాంతి చేయుటయని కొందరు.
 ఆచార్యును 'పరిసరము నేయునవి' యని యుండవలెను.) ఆపహసిత = తిరస్కరింప
 బడిన; శార్దుల = పెద్దపురుల యొక్క; కుటల = వంకరియైన; నఖితోటి = గోళ్ల
 అంచులయొక్క; పాటవంబులు = బలము కలవి—పులి గోళ్లకన్న బలమైనవి; అగ్ర
 శ్రోటిపుటంబులన్ = చొప్పలవంటి ముక్కు కొనలచే; చుట = పిచ్చుక; చరట+
 ఆని = తొండమొదలైన; జంతుకళేబరంబులన్ = జంతువుల చేమాలును; చరణాఖర
 + అంకురంబులన్ = కాలిగోళ్ల చివరలతో; ఇళికి = అనుపట్టి; చీరుచున్ =
 చీల్చుచు; కేరునవియును = కేకలు వేయునవియును; నాడునాటికిన్ = ఆగోజున
 కారోజు; పాటించి = శ్రద్ధతీసికొని; వేటకాండ్రు; అదనెరింగి = ఆకలి వేళ
 తెలిసికొని; మేపు = మేపడి; మేపుల చుమత్కారంబులన్ = మేతల నేర్పులను;
 నిరాకరించి = నిర్లక్ష్యముచేసి; విరునన్ = గర్వముతో; తిరిగి తిరిగి = చూచిచూచికి;
 ఈకదీర్చుకొనునవియును = రెక్కల చిక్కుల నవరించుకొనునవియును; పడను =
 మేతనమయము; అగ్గరించి = దాటి; కూయుచున్; కడుపు; నకనకంబడన్ =
 మాడగా; కనుకట్టుతోడన్ = కన్ను మూయుటతో; మోములు = ముఖములను;
 మలంచుచున్ = అటునిటు త్రిప్పుచు; పంజరస్థిత = పంజరములోనున్న; కీర = చిలు
 కలు; శారికా = గోరువంకలు; పారావత = పావురములు; ఆగుల = మొదలైన వాని
 యొక్క; పలుకులు = కూతలను; ఆకర్ణించి = విని; ఎగసి యెగసి = వానివైపున కెగిరి
 యెగిరి; నిజ+అవస్థిత = తామున్న; తాద్యగ్విధ = అట్టి; ఆధార = ఆధారములైన;
 వేణువుపులనున్ = వెనురుకట్టలను; చట్టుపలు = రెక్కలు; చెదరన్ = తగులునట్లు;
 ప్రదక్షిణభ్రమణంబులన్ = ప్రదక్షిణముగా తిరుగుటలచే; పరిద్రమించి = తిరిగి; మగు
 డన్ = మరల; ఎట్టుకేలకున్ = చిట్టచివరికి; మట్టుకొనునవియును = కుదురుపడు
 నవియు; మేరమిఱుక = మితిమించునట్లు; తిన్నయెరలన్ = తినినయాహారములచే;
 అన్నుకొని = మత్తుకొని; అరగన్ను నట్టి = చూగన్నుగా; బోరకడక = గొమ్మవద్ద;
 పొటమరింపన్ = నైకిలేచునట్లు; కూరుకుచున్ = నిగ్రించుచు; కుతికిలంబడునవి
 యునై = జోగునవియునై; పఱుగు = బిప్పెడి; జేగ మొత్తంబులను = జేగలగుంపులను;
 (ఇంతవరకు జేగలను వర్ణించినాడు. ఇకపై జాగిలములను వర్ణించుచున్నాడు.) గుత్త
 మ్మలగు = నమములైన; మిగులమెత్తని = మిక్కిలి మెత్తని; జలపోత = బంగారు

పూతపూసిన; పోలుపట్టెడం = మెడకుకట్టుగా పోలుచిపోడు; మెడలన్ = కంఠము
 లందు; అనుచన్ = సుపథకట్టు; పసుపాచ్చి = పసుపుతో స్నానము చేయించి; కట్టు
 గంబంబులకున్ = కట్టుకొత్తకు; తార్చి = దర్శించిగా చేర్చి; బంధించిన = కట్టిన; తుంద
 నము + పోలుములు = బంగారు పోలుములు; గలుగల్గుమనంగన్ = గల్గుమని ప్రాయగా;
 ఒడదు = శరీరములు; జాడిండుకొనుచున్ = దురుపుచు-సాగదీసికొనుచు; కొనసాగి
 = చివరిలుచాచి; పోగలై = పొడవై; ముంగిన మోరిలంబోని = ముంగినల ముట్టెల
 వంటి; మోరలు = మూతులను; సానానానెకన్ = మాటిమాటికి; ఎత్తి; బయలు =
 వెలుపలకున్న; పసి పట్టుచున్ = వాగన చూచుచు; కట్టెగుట్టిగాజితాలలన్ = ఎగు
 రుగానున్న గుట్టపు తాలలలో; కట్టిపట్టెట్లై = కట్టిన గొట్టెలకై; ఆదిగొని = పొంది;
 నీలి = ముందుకుసాగి; కాలద్రవ్యం = కౌశ్యంతో నేలచుగ్గరి; ఘన = గొప్పలైన; ఘనా
 ఘన = మేఘములయొక్క; ఘర్జరధ్వజం = పెద్దయురుములతో; సమ = సమమైన;
 భగ్గులు = ప్రాయతలు; నెలంగన్ = హెచ్చుగా; ప్రాగుచున్ = మెరుగుచు; నింగిన్
 = పైకి; ప్రాగుచున్ = తేచుచు; ఇంగలంబులు = నిప్పులు; ఉమయు = క్రక్కెడి;
 నయన గోళంబులన్ = కన్నులచే; అభిలంబులై = భయంకరములై; వివృత = తెరువబడిన
 వదనగవ్వన్ = నోటినుండి; విలంబి = ప్రణాడు; జిహ్వ = నాలుకల నెడి; పల్లవంబుల
 కున్ = చిగుళ్ళకు; క్రాంతర = మిక్కిలికఠినమైన; దంతకోణ = పళ్ళకొనలు; కాంతి
 కలాపంబులన్ = కాంతిగమూహములచే; కోరిక ప్రబల యోగంబు = మొగ్గల గుత్తుల
 కలయికను; కల్పించుచున్ = కల్పజేయుచు; అల్పేతర = మిక్కిలి; గ్రస్త = తినబడిన;
 కీలాం = రక్తగుణోహుడిన; పలకాల = మాంసములయొక్క; గ్రాసంబులు = ఆహార
 నాలు; నెన్నడునున్నదనంబులన్ = నడుమయొక్క సన్నదనముచే; అటమిగులన్ =
 నడుమునిండి; దిగ్విచార + ఉనికిన్ = దిగి వెళ్ళునండుటచే; కటితలంబులకంబెన్ =
 చిగురుల ప్రక్కల కన్నను; తారే = తామే-రొమ్ములే; పుటపుటయ్యెన్ = బలిపెను;
 అనన్ = అనునట్లు; పోరింబులగు బోరలన్ = నూలములుగానున్న రొమ్ములచే; కందం
 బులన్ = మూపులచేతను; అందంబులన్ = మూపులచేతను; అందంబులకని = అందగించి;
 చిరుగులు = గొప్పదనములను; అంకించి = చెప్పి; తమ్మున్ = కుక్కలను; ఉపలాంచు
 = బుజ్జగించెడి; పరిపాలకుల = పెంచెడివారి; సంస్తవంబులకున్ = పొగడ్తలకు; చెవి
 దార్చెనన్ = చెవియొగ్గెనన్నట్లు; కర్ణకిసలయంబులు = చిగుళ్ళవంటి చెవులు; వ్రాలం
 బడి = ప్రేలపడి; వెండిగుండులంబోలెన్ = వెండిగుండ్లవలె; కన్నులపండువులై = కంటి
 కిందై; గండభ్రువదేవునియొక్క; పూజావారంబులు = పూజకైన గుట్టములు; అనన్
 = అనునట్లు; మెండుకొనియుండు = నిండుగానున్న; జాగిలంబులన్ = వేటకుక్కలను;
 కాంచి = చూచి; అంగనంచునన్ = జేగిలలోను; ఉజ్జవైనవానిన్ = సమర్థములైనవానిని;
 ఏర్పరించి = ఎంచి; తెచ్చుటకున్ = తెచ్చుటకై; అనుచులన్ = భటులను; నీపునవని
 = పేరుపేరు వరుసల; నియమించి = ఆజ్ఞాపించి; తాను = స్వకోచియు; అఖేటక =
 వేటకు; ఉచిత = తగిన; పరిపాటిన్ = క్రమముతో; సన్నద్ధుండు = సిద్ధమైనవాడు;
 అయ్యెన్. ఆ అవసరంబునన్ = అప్పుడు... అలం. స్వభావోక్తి, ఉపమ, ఉప్రేక్ష,
 రూపకములు.

సీ. పచ్చని చూరుముంజి ♦ పనివాగై పక్కెర
 పారసిపల్లంబు ♦ పట్టమయము
 రాణ నొప్పారు నై ♦ కాణంబునింగిణి
 తఱుకు లఱోరుల ♦ తరకపంబు
 మిహిపసిండిపరుంజి ♦ మొహదా కెలంకుల
 కావు గుజ్జరినేత ♦ కేవడంబు
 డాకెలంకున సిరా ♦ జీ కరాచురకత్తి
 కుఱంగటం గ్రొవ్వొడి ♦ గొఱకలపొడి
 గీ. పీలికుంచె తిలాటంబు ♦ బేరజంబు

మణుల మొగముట్టు వన్ని సా ♦ హిణి యొకండు
 కర్త యెదుటికిఁ గొనివచ్చె ♦ గంధవాహ
 బాంధవం బగునొక మహా ♦ సైంధవంబు.

28

టీ. పచ్చని = పసుపురంగుల; చూరుముంజిపని = చూరుముంజియను చేతమున
 చేయు ముత్యాల తాపటములు చేసిన; వాగై = కప్పము; పక్కెర = కప్పడునొంత;
 పట్టమయము = పట్టుతో తయారైన; పారసిపల్లంబు = పారిసీక దేశపుగంతయు; రాణన్
 = అందముగా; ఒప్పారు = ఉన్న; పైతాణంబునింగిణి = పైతాణదేశపు ధనుస్సును;
 తఱుకు = మెరయు; లఱోరుల = కూర బాణముల; తరకపంబు = అమ్మల పొరియును;
 మిహి = వన్నె హెచ్చిన; పసిండి = బంగారుగోచేసిన; పరుంజు = పిడకల్గిన; మొహదా
 = అడ్డక త్రియు; కెలంకులతావు = ఆ కత్తిప్రక్కను; గుజ్జరినేత = గుజరాతిదేశపుపని
 చేసిన; కేవడంబు = కేవడును; డాకెలంకునన్ = ఎడమవైపున; సిరాజీ = సిరాజీదేశపు;
 కరాచురకత్తి = వాడియైన బాకును; కుఱంగటన్ = ముందు; గ్రొవ్వొడి గొఱకలపొడి
 = గ్రొత్తగా పగులుపెట్టిన చిన్న యీటెల పొడియును; పీలికుంచె తిలాటంబు =
 పికిలిపిట్ట యీకలకుచ్చ తురాయియును; బేరజంబుమణుల = కృత్రిమమణులయొక్క;
 మొగముట్టు = ముఖపట్టును; వన్ని = అమ్మ; సాహిణియొకండు = ఒక గుఱ్ఱపు
 వాడు; గంధవాహబాంధవంబగు = గాలికి చుట్టమెసలముమైన; మహాసైంధవంబు =
 పెద్ద గుర్రమును; కర్తయెదుటికిన్ = రాజునెగుటకు; కొనివచ్చెన్ = తీసికొనివచ్చెను.
 అలం. స్వభావోక్తి.

క. తెచ్చుటయు నిచ్చ మెచ్చి మ
 రుచ్చటులకురంగరయ ని ♦ రోధిస్యద గ
 ర్వోచ్చం బగు నత్తేజి సు
 హృచ్చక్రం బలర వేగ ♦ యెక్కి నెడలినన్.

29

టీ. తెచ్చుటయును = అతడట్లు గుర్రమును తేగా; ఇచ్చన్ = మనస్సుగో;
 మెచ్చి; మరుత్ = వాయుదేవునియొక్క (వాహనమైన) చులుల = సమర్థమైన;

కురంగ = తేడియొక్క; రయనిరోధి = వేగమును నిరోధింపగల; స్వదగర్వ = వేగము
వలనిఅహంకారముచే; ఉచ్చంబగు = గొప్పవైన; ఆ+తేజస్ = ఆసక్రమును;
సుహృత్+చక్రంబు = స్నేహితుల బృందము; అలరన్ = సంకోషింపగా; వేగ =
మెరుగైన; ఎక్కి; వెడలింన్ = బయల్దేరగా...అలం. ఉపమ.

చ. జడలు మలంచి చొల్లెముగ ♦ సన్నపురబాగ లడంగఁ జుట్టి చ
ల్లడములు పూని మీఁదఁ బది ♦ లంబుగఁ గట్టిన మట్టికాసెలం
బిడియములంటఁ దోఁపి పృథు ♦ భీషణబాహుల సాళువంబులన్
దడవి కెరల్చుచుం జనిరి ♦ నాధునిమ్రోల నృపాలనందనుల్. 30

టీ: నృపాలనందనుల్ = రాకుమారులు; జడలు = జడలుగా అల్లినజుట్టులను;
మలంచి = పైకిచుట్టి; చొల్లెముగన్ = మెలిచుట్టగా; సన్నపురబాగులు = కోరపాగులు;
అడంగన్ = ఆజడ చుట్టల లోపల నెగునట్లు; చుట్టి; చల్లడములు = లాగులు; పూని
— కట్టుకొని; మీదన్ = పాడిపై; పదిలంబుగన్ = గట్టిగా; కట్టినమట్టికాసెలన్ =
బిగువుగా కట్టుకొన్న కాసెలకలంబు; పిడియములు = బాకులను; అంటన్ + తోఁపి
= లోపలికివోపి; పృథు = పెద్దవైన; భీషణ = భయంకరమైన; బాహుల = చేతుల
మీది; సాళువంబులన్ = డేగలను; తడవి = నిమిరి; కెరల్చుచున్ = కోపింప
జేయుచు; నాధునిమ్రోలన్ = రాజైన స్వరోచికి సుందర; చనిరి = వెళ్లిరి.

తా: స్వరోచి గుర్రమునెక్కి బయల్దేరగానే తక్కిన రాకుమారులు జడలుపైకి
కట్టుకొని, అవి యెగునట్లు సన్నని పాగులు చుట్టుకొని, లాగులు తొడిగి, వానిపై
నడ్డకి కాసెలక చుట్టి బాకులను దోపి, చేతులపై నెక్కించుకొన్న డేగలను నిమ
రుచు రాడు ముందర నడువసాగిరి.

నీ. ఇవి కంఠపాశంబు ♦ లింత డుస్సినమీఁదఁ
బడి దిశాకరి నైనఁ ♦ గెడపఁజాలు
నివి మింటఁ బటచు పక్షింద్రుఁ జూపిన నీడఁ
బడివాలునం దాఁకఁ ♦ బటవఁ జాలు
నివి గాలి కనిన మూ ♦ క వరాహదనుజేంద్రు
నైన జుట్టెంటిలో ♦ నాఁగఁ జాలు
నివి కాటుకొల్పిన ♦ వృద్ధకూర్మమువీపుఁ
జిప్పెన నెఱచి కై ♦ చింపఁ జాలు

గీ. ననఁగ ఘర్షరగతగర్త ♦ జనితభూరి
భూభృదురుబిలభరిత భౌ ♦ భౌ భయంక
రార్భటిన్దీర్ఘదిగ్భిత్తు ♦ లగుచుఁ జెలఁగె
సరివెణలఁ బట్టి తెచ్చిన ♦ జాగిలములు.

టీ: ఇన్ = ఈ కుక్కలు; కంఠశంఖం = మోడత్రాల్లు; ఇంతిడుస్సెన్ = కొంచెము విడలించినచో; కౌకలవైన్ = కౌగలము వైన్లు; కేదనజాలున్ = చింపజాలును; ఇన్; పింటన్ = ఆకాశమందు; సమమపక్షిలగ్రన్ = సమస్తాక్షి గ్రహత్యంతుని; చూపెన్ = చూపించినను; వాయులకన్ = క్రిందికి వాయులకరు; నీడబడిన్ = అతని నీడనుబట్టి; పవనజాలున్ = పురుగుత్ర గలవు; ఇన్; గాలిగనిన్ = వానన తిగి నను; చూపవరాహదనుజేంద్రునైన్ = ఆధిపతి యాపుతాల్నిన రాక్షసునైనను; జుట్టెంటిన్ = బూడిదెడు చూచుచున్నా; ఆరణ్యం = అపగలవు; ఇన్; కౌకు కొలిపెన్ = కరచుట కునికొల్పినచో; వృద్ధకూర్మము = ఆకూర్మముయొక్క; పింపుబిష్టెన్ = కప్పవంటి వెన్నెముకవైనను; పింపుకై = మౌనముకై; చింపనాలున్ = చింపనాలు చూచునలవు; అరగన్ = అనునట్లు; భురర = గరగరమును; గరగర = గంభీరమండి; జనత = పుట్టిన; భూం = విక్రమవైన్; భూభృత్ = పర్వతముల యొక్క; శిరు = పెద్దలైన; బిల = గుహలందు; భరిత = నింపబడిన; భృభృభయంకర + ఆర్మి = భౌభౌ ఆర భయంకర భయంకర; స్థి = బ్రహ్మలైన; దిష్టితులనుచున్ = కన్నులను చూచు కలకరును; కరివెణలన్ = గొలుసులచే; పట్టితచ్చిన్ = పట్టుకొని తేగడిన; గాలిలము = వేరుకుక్కలు; కెలన్ = బంపెను.

తా: 'ఇవి కౌగలముల వైనను చింపగలవు, 'పిత్తంతు వైనను క్రిందికి వ్రాలునకు నిడబట్టి పర్వతగలవు, చూకొనుచునైనను బింటి వానన మోసికొని వెన్నాడగలవు. 'కౌకు పేరొనుచును ఆదికూర్మము నీవు కప్పవైనను చీల్చగలవు' అను నట్లుగా కొండ గుహలు మునుక్రూగునట్లు భౌభౌ ఆర మొదలును కుక్కల చూడకొప్పినవి.

చ. పులియడు బూచిగాఁ డసుర ♦ పోతులరా జనుమంతిగాఁడు చెంగలువ సివంగి భైరవుడు ♦ గత్తెర సంఘగి వెండిగుండు మల్లెగుది వాయువేగి చిటి ♦ లింగఁడు సాల్యఁడు వత్సనాభియే కలములమిత్తి గబ్బియనఁ ♦ గాఁ గలవాని గ్రహించి యుద్ధతిన్.

టీ: ఇంగులోని పులియడు మొదలైనవి వేరు కుక్కల పేర్లు. ఈ పేర్లుకల కుక్కలను; గ్రహించి = పట్టుకొని; ఉద్ధతిన్ = గర్వముతో 'అర్జున్' అని ముందుతో అన్వయము.

ఉ. కట్టిననీలిదిండ్లు సెల ♦ కట్టియవిండ్లును విండ్లగౌసెనల్ చుట్టి నొసళ్ళవై నిడిన ♦ జంజాణుఁబల్లసిగన్ గటీతటిన్ బెట్టిన మోటకత్తులును ♦ మేరులఁ గార్కొను కప్ప లేర్చి చేబట్టిన వేటయమ్ములును ♦ బా గగువాగురికుల్ మహాధ్వనిన్.

టీ: కట్టిననీలిదిండ్లు = నడుమునకు బిగియకట్టుకొన్న నల్లని దట్టిలు; సెలకట్టియదిండ్లును = సెలను క్రూరధనువులును; విండ్లగౌసెనల్ = ధనువులు పెట్టుకొను బం

[illegible]

సీ. సత్య లెశ్వరౌని యొత్తు • కిట్టిసెన న మోహన

నక్షియేయః భౌదుశు నీ ♦ పాద మాన

అనుచున్నది. ఇందు • తర్వాత ఇవి సజ్జీ

అలిమిమః జైతు నీ • పాదమాన

సెలవెళ్ళ : కొనియోప్పు • పుల్లిన నఁ బీడించి

పక్షనాథుఁ డొచ్చి నీ • పాదమాన

శ్రీమహాత్మి వెంకటేశాయ ధీ గురుపోతు ప్తే నమః

బడి యెక్కి పొడుతు నీ ♦ పాదమూస

శి, యితర దుర్బలముగపంక్తు • లేమిలెక్క

కండగరూపంపుమాటలు ♦ గావు సుమ్ము

చూడు ను మ్మని పంతంబు ♦ లాడుకొనుచు

నవ్వరూఢిని సుతుఁ గొల్చి • యరిగి రపుడు.

34

దీ: ఇటుక = పుష్కరికాట్ట; ఎత్తురుని = నిక్కుంచుకొని; ఒత్తుకొట్టి నైనను
= ప్రహేళికాని వచ్చు పంపనైనను; మోటు = చాటుగా పెట్టియుంచు మానినీ
నొమ్మును; ఆపడీ = కోరి; ఏయన్ = బాణము లేయను; పొడుతున్ = ఎవరుగా
వెల్లి పొడుతును; నీపాదము + ఆన = నీపాదములుతోడు; కలగుండుపడన్ = కలతి
పడుచున్న; చెంతు = ఎగురుతున్నట్టి; కరినైనను = పనుగునైనను; చెవిపట్టి; బలిమి
మైన్ = బలాత్కానుగా; తెత్తున్; నెలన్ = నెలయేటిలో; నెప్పుకొని = పాడు
చేసికొని; నొప్పు పులి నైనన్ = కోపముతో గాండ్రించు పెద్దపులి నైనను; చొచ్చి =
దగ్గరగా వెల్లి; పీడించు = నాధించి; పడవైతున్ = క్రిందికి పడవేయుచును; తెరదూటి
= తెరనండి బయటికివెల్లి; నెజన్ = భయముతో; పాటు = పరుగెత్తునట్టి; గురు
పోతు నైనన్ = గవయన్నుగము మీదనైనను; పడి; ఎక్కిపొడుతున్; ఇతర = మిగి
లిన; మర్చల = బలములేని; మృగపంక్తులు = మృగముల గుంపులు; ఏమి లెక్క?
కండగమవంపుమాటలు = కండబలిని చెప్పు గర్వపుమాటలు; కావుసుమ్ము = కావు
సుమా! మచ్చాన్; చూడు = వేటలోచూడుము; అనిపంతములు = ఒకరికంటె
నొకరికన్నగా వీరములు; ఆడుకొనుచున్ = పబ్బుచు; ఆ + వరూధినిసుతున్ =
ఆస్థనోచిని; కొట్టు = కేటుల; అరిగిరి = వెల్లిరి; అపుడు... అలం. కావ్యాగ్ధాపత్రి.

ఆ. మువ్వ గడల నత్తై ♦ ములనుండి యెగురునుఁ

బడనుమీఱు నెరిల ♦ వెదకు జేగ

పదువు పట్టి దండ ♦ చాటులై నడచిరి

నిఘని నెడల జేగ ♦ నేటగాండు.

35

టీ: జేగ = జేగలండ్ర = జేగలతో కే - చెడిపోయి; మువ్వ = కాలికట్టిన్
మువ్వ; కడలన్ = కడలునట్లు; అత్తై ములనుండి = పాస్తకవచనములనుండి; ఎగురుచున్
= పైకెగురుచు; పదను = మేతనాయనముయనగా; చాటులై = బుచ్చగా; ఎదలన్ =
తిండులన; వెదకు జేగపదువు = జేగల గుంపును; పట్టి = పట్టుకొని; దండిపాటులై
= చేతి కర్రలపాటున; నిఘనినెడలన్ = కాలుప్రక్కలందు; నడచిరి. ఆలం. స్వభా
వోక్తి.

ఆ. గూనివీపుల దుర ♦ గొణగి తిట్టుచు నేడుఁ

గజచినట్టికుక్క ♦ గండ్లనంగ

మూతినరపమీస ♦ ములబోయముదనస్లు

పందివలలమోచి ♦ పజచినపుడు.

36

టీ: గూనివీపులు = ముందుకు వంగినవీపులు; ఆరుగన్ = వణకగా; గొణగి =
పైకివిసపడనట్లు; తిట్టుచున్ = (అధికాయలన) తిట్టుచు; ఏకు = మూచిచుట్టను; కజచి
నట్టి = నోటకరిచిన; కుక్క గండ్లు + అనంగన్ = బొతుకుక్కలా యనునట్లు; మూతి
= మూతియొడి; నరపమీసము = నెదచిన చూసమునకు; పజచినముదనస్లు = ముగు
నటబోయలు; అపుడ; పందివలలు = పండులను పట్టుకొనిన కుప్పయొడిచు వలలను;
మోచి = మోయుచు; పరచిన = పరుగెత్తిరి. ఆలం. స్వభావోక్తి, ఉత్ప్రేక్షయ.

వ. ఇట్లరిగి యమ్మహారణ్యంబు సొచ్చి విచ్చలవిడి నచ్చటం
బచ్చికబయళ్ళ మచ్చిక లచ్చువడం దటిచ్చుటలంబగు లోచనప్రభా
పటలంబు దిక్కుటంబులం బర్వదాటుచూటువడ నిడికొనిన మొగంబు
లతో నేణీజహ్వాపల్లవోల్లిహ్యమానాంగంబు లగు సారంగంబుల ఖర
ళికా రంగంబు లనం గనుపట్టు చెలికపట్టులును, బిట్టనంగు నాకటం
దట్టువడి పొట్టకై పుట్టకూటికిం జీమలకుం జెడలునకు నెలుంగులు గుల
గులం బుట్టు నిశితనిజనఖరకులిశకోటులం గోరాడ నాదండ గాచు
కొని యుండి వెడలిచను విషవిస్ఫురవృజగంబుల నల్లడం గబళించి
గెంటకుండ దంటు చప్పరించుగతిం జప్పరించుచు నొండొంటికిం బేరం
బులు వాటికుప్పించి తిప్పించుకొను దుష్టల ఖరజరజశ్చటల నెనక
మెసంగు మసమసకల మఱుంగువడియుండు గండోపలంబులును, పరి

హసితసితేతర పాపాణపాటవంబు లగువిహాణపరిఘంబు లొండొంటికిం దాకి కంట్లు పెట్టుమనం బోగు కారుపోతుల కోలాహలంబులం ప్రతి శబ్దంబు లీనుకోనలును మద మొదవ నెడవదనునం బొదలు పెట్టలకుం జుట్టంబులై చిల్లరనలుగులం బిట్టలం జుల్లరంబులసాగనిచ్చి గమికి వెనుకయై మలయుచు విఱుందం దిరుగు చిరుగున్నలకు వెన్నాడు శోచేళ్ళ సవంగులం దిరిగి తిరిగి మొత్తి పోనొత్తి చరియించు నేక చరంబుల ఘుర్ఘరభాస్వనంబుల ఘూర్జమానంబు లగుపరిగెవక్కెపలు మేరులేగువేములుగుడు గురివెంద యాదుఁ గేదంగి మోదు గౌరు కోరింద కనుము కానుగు మొదలగు పొదలం బొడువగు నానావివిన సావనికిలావంబులును, మాటిమాటికి మానిసికాటు మఱిగి తెరువులు కాచికాచి క్షగ్గుత్తికపడం దినుపెద్ద పొలవలనం బుటపుటనై తుప్పిళ్లు మళ్ళి తుప్పిళ్ళి గంతులిడు గబ్బిబెబ్బులులం నలఁగుడుల నొడ్లజనం బులు మంత్రించి హాసకదిగించిన నీరుమే పుడిగి గిరులు కరిక్కడల వాపోవుచుం నిరిగితిరిగి నాకట్టు విడచినప్పుడు దప్పికై పాటి సెలయేటి పెంకులం బాఱమ్ములు టొమ్ముకెలంకులంగాడ గాండుగ్రాండుగ్రామని రొప్పి రొప్పి కుప్పరంబుగా వియత్తలంబునకు విల్లెత్తు పొడవు నెగసి నెత్తురులు గ్రక్కచుఁ గూలుకోల్పులుల ఘుర్ఘరధ్వనుల గుండీయ లవిన కలగుండువడు కారండనంబుల పడఁపుటపటాత్కారం బుల బోరుకలంగు సెలయేటిపెంకులును, మేత నెంబడిం బొలము నల్లంబులం దిరిగితిరిగి వెంట్రుకలు వెట్టు వెంటపట్టునకు వచ్చి యచ్చటం గుచ్చి కానరాకుండ మునుమున్న మృగయుండు బిసయొడ్డి సంఘటించిన కాలిబోనులం బడి బెగడక యద్దారు వీడ్చికొని యార ములుఁ దఱియంబడి యవ్వలికై వెడలి చనలేక గడసి తన్నుకొను చున్న మెకంబుల యాకృందనంబులం గ్రందుకొను విషమప్రదేశంబు లును, జిఱుతగండ్లగమిచేత దైవికంబున డ్రావక్కమిఁదువడ దాటు నడి యవిగొంతుకొన్నెత్తురు కోలి విడిచి చన మార్చెడలు వడి సుశకవనదంశమ్ములు మూఁగ మాగంబాతిన కొండగొఱియ ముఱు గుడు బొంచులకు సందడించు కంకగృధ్రావళుల మొల్లంబుల ముసుంగుపడు పల్లంబులును, మేయితటి వీఁ పెక్కి టేచొకటి మూపు రంబు కరచి కగచి యెఱచి పడవైవం దోడి యొకటి రెండు మూఁడు

వెనుక ముందట నందందగాళ్ళుం బెనఁగించు నత్తునక లేటి యోజి
తినఁగా వెడలినయెడ మండుతద్వేదనకుం గాక మట్టలెత్తుకొని
యొత్తుగల పొదగుటడవులు చొరంబాటు పిడికడితికదుపు నురవడికి
విజిగిపడిన విటపివిటంబులం దదుకు పొడిచినగతినొండు నెడలును,
బదులు పదులు నూలులు నూలులు కేలువేలు గుములుగట్టి దట్టం
బస నెయ్యంబున వెదురు బియ్యంబు లొండొంటికొసంగఁ గరివర
కరేణువులు వంప ముంపుచెడి యిట్టల్లు తిట్టలగుజ్జట్టల సంకటంబు లగు
దొంకలు, నీక్షించి హర్షించి యెక్కుడుదమి నొక్కయెడ ననుగు
వెడలనిటెగిరి గని వాటుగవులునకు మెకము దిగదని యెన్ని మన్ను
దూర్పెత్తించి గాలి పరికించి దిగువదెస దొడ్డివల పన్ని యెగువ పాలి
మేర బారాదియగు దూరం బేగఁ బోగువాఁజించి యత్రాణ వల
మోవం దెరలెత్తి యెత్తిన తెరఁ దుత్తుమునుగాఁజించుకొని పాఠినం
బోసక బారినమరుటకు వలచుట్టునుం జెట్టుదండ గొని నిలువ నలుపు
గల పుళిందులఁ గొందట నిలిపి యస్కందిపిటుండ జాగిలంబులతోడ
వాగురికుల నిలువ నియమించి తెరలకు లోనగువాని నందుఁ బడం
గొట్టించియు గట్టు వెంటదట్టంబుగాఁ బ్రజ నెక్కించి మఱికలయ
గహనతలంబున నెల్లం బెల్లుగా విల్లువేటకు నేలుదప్పని మేటివిలు
కాండ్ర మృగములు వెలువడుటకు హరితచ్ఛవచ్ఛటావృతశిరః కటి
ధనుష్కోటులై కొట్టుకాసిం జూసెట్టుకొని యెదురుమాటలు గాకుండ
నుండి చెదరి పొరదెరువులం బఱవకుండ నీరముల సందుసందులం దమ
తమ కట్టినమోట కత్తుల నొండొండఖండితంబులగు మండగల కంప
మండలు దోచి మునుములం గనుమలొనరించుకొనంబంచి తాను
నొక్కొక్కయెడం బాదచారియి నొక్కొక్కయెడఁదూరగాధిరూఢుం
డును నై యెల్లెడలమెలంగుచుం గూతలెగయఁబణవమృదంగదుందుభి
ప్రముఖతూర్యంబులు గొట్టించియు గాహళులు వట్టించియు నగ్ని
యంత్రంబులు ముట్టించియు రొద మిన్న ముట్టంజోపు వెట్టించిన. 37

టీ: ఇట్లు; అరిగి; ఆ+మహారణ్యంబు=ఆ శోయ చెప్పిన యడవి; చొచ్చి
=ప్రవేశించి; విచ్చలవిడిన్=ఇష్టమువచ్చినట్లు; అచ్చటన్; పచ్చికబయళ్ళన్=
పచ్చగడ్డి పెరిగిన బయళ్ళయంగు; మచ్చికలు=చనవులు; అచ్చుపడన్=స్పష్టపడు
నట్లు; తటిత్+చటులంబు+అగు=మెరపువలె చంచలమైన; లోచన = కన్నుల
యొక్క; ప్రభాపటలంబు=కొంతినమాచాము; సిక్తంబులన్ = సిక్కులకొనలంగ;

పర్వన్ = వ్యాపించుగా; తాటుమాటుపడన్ = అటునిటుగా; ఇడిన్ = పెట్టుకొన్న; మొగంబుతోన్ = ముఖములతో; ఏజీ = ఆడులేళ్ళయొక్క; జిహ్వపల్లవ = చిగుళ్ళ వంటి నాలుకలచే; ఉర్ + లిహ్యమాన = పైకి నాకబడుచున్న; అంగంబులగు = నేహములు కల; సారంగంబుల = లేళ్ళయొక్క; ఖురక్ కారంగంబులనన్ = గరిడి సాలలోయన్నట్లు; కనుపట్టు = చూపట్టెడి; చెలికపట్టులు = చీళ్లు (అలం. స్వభావోక్తి, ఉత్ప్రేక్షయు) విట్టు + ఎసంగు + అకటన్ = అంతకంతకు పెరిగెడి యాకలిచే; తట్టువడి = డీబాపడి; పొట్టుకై = తిండికై; పుట్టకూటికిన్ = చీమలపుట్టలను కూటి కోసము; చీమలకున్ = చీమలకై; చెదలకున్ = చెదలకై; ఎలుగులు = ఎలుగు బంటు; గులగులన్ = గులగులమును; నిశిత = వాడియైన; నిజసఖరంతుశ = తమనజ్రముల వంటి గోళ్ళయొక్క; కోటలన్ = కొనలతో; కోరాడన్ = మట్టిచెదరగొట్టగా; అదండన్ = ఆపుట్టల మొదట; కాచుకొనియుండి = కనిపెట్టియుండి; వెడలి = బయటికివచ్చి; చను = వెళ్లెడి; విషవిస్ఫురత్ = విషముచే ప్రకౌశించు; భుజంగంబులన్ = పాములను; నల్లడలన్ = నాల్గిదిక్కులంగును; కబళించి = నోటపట్టి; గంటకుండన్ = కడపకుండునట్లు; దంఱు = ఎండుచొప్ప కర్రను; చప్పరించుగతిన్ = నమలునట్లు; నప్పరించుచున్ = నమలుచు; ఒండొంటిన్ = ఒక దానిపై నొకటి; పేరెంబులు హతి = సరుగులెత్తి; కుప్పించి = పైకెగిరి; తప్పించుకొను; దుష్పల = దుష్పలయొక్క; ఖురజ = గట్టలనుండి పుట్టిన; రజ + ఛటలన్ = ధూళిపరంపరలచే; ఎనక మెసంగు = ఎక్కువగుచున్న; మసమసకలన్ = చిరుచీకట్లతో; మఱుంగువడి = చాటునకుండి; ఉండుగండ + ఉపలంబులును = ఉండెడి పెద్దరాళ్లును, — ఎలుగుబంటు చీమలపుట్టల నూనుటకై కాళ్ళ గోళ్ళతో పుట్టలను త్రవ్వుచుండగా వెలికివచ్చి బుస కొట్టెడి పానులను పొంచియుండి తిని బలిసిన గుష్పలు పోరుచుండగా వాటి కాళ్ళ రాపిడికి పిండియై పైకి లేచిన పరాగముతో పెద్దపెద్ద రాళ్ళు కప్పవడుచున్నవని భావము. అలం. స్వభావోక్తి, ఉపమ; పరిహాసిత = పరిహాసంపబడిన; సితేతర = నల్లని; పాపాణపాటవంబులగు = రాళ్ళయొక్క గట్టితనము కలవగు; విహాణపరిఘంబులు = గుదియలవంటి కొమ్మలను; ఒండొంటిన్ = ఒకదానితో నొకటి; తాకి = తిరిగి; పోరు = వెబ్బలాడు; కారుపోతుల = అడవి గుష్పల యొక్క; కోలాహలంబులన్ = హడావిడులచే; ప్రతిభంబులు = ప్రతి ధ్వనులను; ఈను = పుట్టించు; కోనలును = కొండల సంగులను-కారెనుబోతులు రాళ్ళవంటి కొమ్మలతో వెబ్బలాడుచుండగా కొండ సంగులనుండి ప్రతి ధ్వనులు వచ్చుచున్నవి. అలం. స్వభావోక్తి, ఉపమయు. మదము = యావనగర్వము; ఒడవన్ = కల్లనట్లు; ఎడపడనున్ = కామోద్రేకము కల్గినపుడు; పొదలు పెట్టలకున్ = ఉద్రేకము కల్గిన అడుపండులకు; చుట్టంబులై = తగులాటము కలవై; చిల్లరి సలుగులన్ = సామాన్యమైన పండులను; పిల్లలన్ = చిన్నపిల్లలను; చుల్లరంబులన్ = ఎడపిల్లలను; సాగనిచ్చి = పోనిచ్చి గమికిన్ = గుంపునకు; వెనకయై = వెనుకనుండి; మలయుచున్ = పెనగులాడుచు; పిఱుందన్ = వెనుక; తిరుగు చిఱుగున్నలన్ = తిరిగెడి చిన్న పండులకై; వెన్నాడు లోజ్జేళ్ళన్ = వెన్నంటివచ్చు లోజ్జేళ్ళను; సివంగులన్; తిరిగి తిరిగి = పలుమారు వెనుకకు తిరిగి; మొత్తి = కొట్టి; పోనొత్తి = పోవునట్లు తరిమి; చరియించు = తిరిగెడి;

ఏకచరంబుల = అడవి పండులయొక్క; ఘర్షురధ్వజంబులన్ = గురగురలతో; పూర్ణ
మానంబులగు = తిరిగెడి; పరిగె, పక్కె, పలుమేర, రేంగు, నేము. పులుగుడు. గురి
వెంద, ఈడు, గేదంగి, పూగుగు, బోరు, కోరింద, కనుము, కానగు; మొదలగు
= మొదలైన; పొదలన్ = చెట్ల-తీగలచే; పొడవగు = ఎత్తైన; నానా = పలుకము
లైన; విషెన = అడవిలోని; పొడవకలాపంబులును = చెట్లగుంపులను - మునుపచ్చి
కొమార్దకము పెరిగినంగన, ఎవవోయిన ఆడుపండులను నెన్నాడి, స్థిలము
ముంగు పోనిచ్చి, పెంటిపండుల వెనుక వచ్చు చిన్నస్థిలకై వచ్చు గోడేశ్వరును,
సివంగులను తరుముచు గురగుర ధ్వజులు చేయుచు అడవి పండుల చప్పుళ్ళతో నిండిన
పొదలు కలది; అలం. స్వభావోక్తి, మాటిమాటికిన్; చూనిసికాటు = మనుష్యు
లను కరుచుటకు; మరగి = అలవాటుపడి; తెరువులు = దారు; కాచికాచి = చించి
యుండి; డగ్గుత్తికపడన్ = గొంతునిండునట్లు; తినుపెద్దపాలవలనన్ = తినెడి మనుష్యు
మాంసములచే; పుటపుటనై = మిక్కిలి బలిసి; త్రుప్పుళ్ళు = మేనపెరిగిన జాట్లు;
దుల్లి = రాతి; త్రుళ్ళి = బలిసి; గంతులిడు = గంతులు వేయు; గచ్చిబెట్టులు = పెద్ద
పులులయొక్క; నలంగుడులన్ = బాధలచే; నొడ్లజనంబులు = పసువుల దొడ్లలోని
జనులు; మంత్రించి = మంత్రిము వేసి; పొరకదిగిచినన్ = గడ్డిపరక నిగతుడువగా; నీరు;
మేపు = మేత; ఉడిగి = చూసి; గిరులుగక్కుదలన్ = కొండలరుదనట్లు; వాపోవుచున్
= బొబ్బలిడుచు; తిగితిరిగి; వాకట్టు = నోటికట్టు; విడిచినప్పుడు = విడువగా; దప్పికై =
దాహమునకై; పారి = పరుగెత్తి; సెలయేటి పెంతులన్ = వాగులప్రక్కనున్న మడగలలో;
పాఱుములు = పెద్దబాణములు; తొమ్ముకెలంతులన్ = తొమ్ములప్రక్కన; కాండన్ =
నాటగా; గాండ్రుగాండ్రు + అని; రొప్పి = కూసి; నొప్పికిన్ = బాధకు; ఉప్పగంబుగాన్
= పైకి; వియత్తలంబునకున్ = ఆకాశము మీదికి; విల్లెత్తుపొడువు = బాణము పోవు
నంత యెత్తు; ఎగసి = ఎగిరి; సెత్తురులు గ్రక్కుచును; కూలు = నేలగులునట్టి;
క్రోల్పులు = పెద్దపులులయొక్క; ఘర్షురధ్వజంబులన్ = గురగురలచే; గుండియలవిసి
= గుండెలుపగిలి; కలగుండునడు = కలవర పడెడి; కొరండవంబుల = నీటి పక్షుల
యొక్క; పక్షపుట = పుటముల వంటి రెక్కలయొక్క; పటాత్కారంబులన్ = పట
పటలచే; బోరుకలంగు = మ్రోగెడి; సెలయేటి పెంతులును = కొండనగుల ప్రదేశము
లును - పెద్దపులులు మనుష్యులను తినమరగి దారి కాచి మనుష్యులను చంపుచుండగా
వానిబాధకు తట్టుకొన లేక పసులకొపరులు మంత్రించి వాని నోరు కట్టగా అవి తిన
లేక అక్కడక్కడ తిరిగి వారు కట్టు విప్పినప్పుడు నీరు త్రాగుటకై సెలయేళ్ళకు
పోవుచుండగా వేటకొండ్రు వేసిన బాణములు రొమ్ములనాటి గాండ్రు గాండ్రు
మనుచుండగా ఆ కూతలకు భయపడి రెక్కలు కొట్టుకొనుచు మింటి కెగిరిపోవు నీటి
పక్షులచేయు చప్పుళ్ళతో సెలయేళ్ళు చూడ నుచ్చటగా నున్నవి. అలం. స్వభా
వోక్తి; మేతవెంబడిన్ = మేయుచు; పాలము పల్లంబులన్ = అడవిలోని పల్లపు
ప్రదేశములంగు; తిరిగి తిరిగి; పెంట్రికలు పెట్టు పెంబపట్టునకున్ = పేదవేయు చోటికి;
వచ్చి; అచటన్; క్రుచ్చి = నాటి; కానరాకుండన్ = కన్నడకుండ; మునుమున్న
= ముంగుగనే; మృగయుండు = వేటకాడు; బిగ = త్రొక్కుటతో బిగియునట్టికిలు;
బడ్డి = పన్ని; సంఘటించిన కాలిబోనులన్ = కూర్చిన కాలికి తగుల్కాను బోనులలో;
పడి = తగుల్కాని; బెగ్గడక = భయపడక; ఆ + దారువు = అభోనుకర్ర; ఈడ్చుకొని;

ఈరుములన్ = పొదరిండ్లకు; తిత్తుముంబడి = దగ్గరకు చేరి; అన్యభక్త = పొదరిండ్లు దాటి
 బయటికి; కడచిపోలేక = చాలిపోలేక; కెడసి = క్రిందపడి; తన్నుకొను = గిజగిజ
 లాడు; మన్ను మెకంబుల = మన్నుల నెడి మృగములయొక్క; ఆక్రందనంబులన్ =
 అగ్రపుల చే; క్రందుకొను = సందడిగానున్న; విషమ = మెట్టపల్లములైన; ప్రదేశంబు
 లును = చోట్లును — మన్నుపోతులు మేతకుపోగా చూచి అవి తిరిగివచ్చు చోట బోను
 లొగ్గి పేటకొండలు నూగమున నుండగా అవి తిరిగివచ్చి కాలుజేసిన యంతనే
 బోనులు తెగుల్కొన్నను లెక్కనేయక, ఆ బోనులను తీసికొని పారిపోయి పొద
 రిండ్లలో చూరి యీవలకు రాలేక అక్కడ గిజగిజ తన్నుకొనుచు అరచుచుండగా
 ఆ కేకలతో సందడి యగుచున్నది. అలం. స్వభావోక్తి. చిటుతగండ్లగమితేతన్ =
 చిరుతపులుల గుంపుల చే; చైవికంబునన్ = చైవశమున; డాప్రక్కమిగుపడన్ =
 ఎడమప్రక్క పై భాగముగా నుండునట్లు; దాటుపడి = చాటుటనుపొంది; అవి =
 ఆచిరుత పులులు; కొంతుకొన్నెత్తురులె = కంఠమునుండి వచ్చు క్రొత్త రక్తములే;
 క్రోలి = త్రాగి; విడిచి; చున్ = పోగా; మార్కెడలుపడి = మెడలువాలనట్లుపడి;
 మశకవనదంతయులు = బోవులు నడవి యీగలును; మూగన్ = ముసరగా; మూగం
 బాతిన = క్రుశ్శికింపెత్తిన; కొండగొట్టియ = కొండగొట్టెలయొక్క; ములుగుడు
 చొంసులకున్ = కేబులముల కోసము; సందడించు = గుమిగూడివచ్చు; కంక = రాబొం
 దులయొక్క; గృధ్ర = గ్రద్దలయొక్క; ఆశుల = పంక్తులయొక్క; మెల్లంబులన్
 = గుంపుల చే; మునుగునడు పల్లబులున్ = కప్పబడిన పల్ల పుప్రదేశములును; — అనగా
 చిటుతపులులు మీదినుండి దాటి క్రిందికి పడగొట్టి మెడ నెత్తుగులు మాత్రమే త్రాగి
 పోగా మిగిలిన కళిబరములు క్రుశ్శి కంపెత్తగా రాబొందులు మెడలైన పక్షులు
 సందడిగా తిరుగుచున్నందున ఎడతెరిపిలేని పల్ల పుప్రదేశములు. అలం. స్వభా
 వోక్తి. మేయుతజన్ = మేయునప్పుడు; తొచొక్కటి = ఒక తోచుకుక్క;
 వీపెక్కి = వీపుగూడికెక్కి; చూపురంబున్ = బుజము పై భాగమున; కఱచి కఱచి
 = తెగకొరికి; ఎఱచిపడవైవన్ = చూంసమును క్రింద పడవేయగా; తోడియొక రెండు
 మూడు = వీపెక్కిన దానితో వచ్చిన రెండు మూడు రేచు కుక్కలు; వెనుకన్ +
 నుందరకా; అందంద = మాటిమాటికి; కాళ్ళన్ = కాళ్ళతో; పెనగుచున్ = దెబ్బ
 లాడుచు; క్రిందవేయుచున్న మాంసఖండములను; ఏటియేటి తినన్ = ఏరుకొనితినగా;
 కాలు + ఎడలినయెడన్ = కాలు తప్పినచోట; మండుతద్వేదనకున్ = మండడి
 యా బాధకు; కాక = సహింపలేక; మట్టలు = తోకలు; ఎత్తుకొని; ఒత్తుకల = దట్ట
 నైన; పొదరుటడవులు = పొదలున్న యడవులందు; చొరంబాటు = ప్రవేశించుటకై
 పరుగెత్తు; పిడికడితికడుపు = అడు గోకర్ణ మృగముల మండలయొక్క; ఉరవడికిన్
 = వేగమునకు; వితిగివడిన; విటపివిటపంబులకున్ = చెట్లకొమ్మల చే; తిడుకువొడి
 చినగతినిొండు = వెలుగు వేసినట్లున్న; ఎడలును = ప్రదేశములును; — అడుకడుతులు
 వచ్చి మేయుచుండగా రేచుకుక్కలు వచ్చి పైకెక్కి మాంసమును క్రిందికి పడ
 వేయుచుండ, కొన్ని క్రింద తినుచు దానిని కడలనియక కాళ్ళతో పెనగులాడు
 చున్నను వీలు చూచుకొని పారిపోవు నప్పు డా కడుతుల వేగమునకు కొమ్మలు విరిగి
 చెట్లు వెలుగు వేసినట్లున్నవి. అలం. స్వభావోక్తి, పదులు పదులు = పది పదేసి;
 నూలులు నూలులు = నూలు నూ ఖేనియు; వేలువేలు = వేలువేలునుగా; గుములుగట్టి =

గుంపులుకూడి; దట్టములు = ఎక్కువైన; సైన్యమునన్ = సేనానుతో; చెను
 బియ్యములు = వెనుకొని ధాన్యము; ఒండొంటికిన్ = అర్చ్యోన్యము; ఒంగన్
 = ఇచ్చుటకు; కరివక కాయలు = ముడి; అడువియ్యకై యేనుగులు; వంపన్ = వంచగా;
 ముంపుచెడి = దట్టనట్టి; ఇట్టలుచడి = ఇటుకలుపడి; తిట్టలగు జట్టలన్ = ప్రోగులైన
 కంఠునో; సంకటములగు = తరచైన; కొంకలును = పల్లులైన బాటలును;—
 వంచలు మేలుగా గుంపులుకూడి వెళ్ళి యేనుగులు వంచుటచే దట్టన తగ్గి యిటునటు
 పడిన వెళ్ళుచే చిందర వందలైన బాటలును. అలం. స్వభావోక్తి. ఈక్షించి =
 వైన చెప్పిన చిత్రములను చూచి; హరించి = సంహరించి; ఎక్కుడుదమిన్ =
 మిక్కిలి తమకమునో; ఒక్కయెడన్ = ఒకచోట; అడుగు వెడలని టెంకిన్ =
 అడుగు వేయలేని చోటును; కని = చూచి; పాటుగవులనన్ = లోలకంపులను;
 మెకముదిగదని = మృత్యు ౧౯ లేదని; విచారించి = ఆలోచించి; మన్ను = మట్టిని;
 తూగ్న త్రించి = ఎగురవేయించి; గాలిపరికించి = గాలి వాయువు చూచి; దిగువదెసన్
 = గాలి దిగువ వైపున; దొడ్డివల = దొడ్డివలెనుండు వలను; పన్ని = ఒడ్డి; ఎగువ
 పొలిమేరన్ = ఎగువచోట; నారాదియగు గూరము = చాలదూరము; ఏగన్ = పల్లు
 నట్లు; పోగువారి = పోగుదారము చుట్టించి; ఆత్రాడు + అన్ = ఆత్రాటన్ =
 ఆత్రాటియందు; వలమోవన్ = వల అనునట్లుగా; తెరలెత్తి = అడ్డువలలెత్తి; ఎత్తిన
 వలన్ = ఎత్తినవలనుండి; తుత్తుమురుగాన్ = చిగునట్లు; పాణినన్ = పరుగెత్తినచో;
 పోసిక = పోనియ్యక; వారిసమరుటవన్ = చుంపుటకు; వలచుట్టును = వలకుచుట్టు
 నోరల; చెట్టు దండగొని = చెట్టు వాసరాచేసికొని; నిలువన్ = నిలుచునట్లు; నలుపు
 కలపులింగులన్ = శక్తికల బోయలను; కొండతన్; నిలిపి; ఆమందిపిఱుండన్ =
 వారివెనుక; జాగిలమ్ము తోడన్ = వేటకుక్కలతో; వాగురీతులన్ = వలలాగ్గి వేటా
 డెడి వాని; నిలువన్ = నిలుచునట్లు; నియమించి = ఆజ్ఞాపించి; తెరవన్ = అడ్డు
 వలకు; హిసగువానిన్ = లోపల చిక్కుకొన్న మృగములను; అంగన్ = అక్కడనే
 పడగొట్టించియు; గట్టువెంటన్ = కొండమీదుగా; దట్టముగా = తరచుగా; ప్రజన్
 = జనులను; ఎక్కించి; మఱి; కలయన్ = అడవి యంతయు క్రమ్మునట్లు; గహన
 తలమున నెల్లన్ = అడవి యంతటను; పెల్లుమన్ = ఎక్కువగా; విల్లువేటవన్ =
 బాణము లేయుటకు; ఏటు = లక్ష్యము; తప్పని = తప్పకుండ వేయగల; మేటివిలు
 కొండన్ = సేగైన విల్లు తాల్పులను; మృగములు వెలువడుటకున్ = మృగములు
 పొదలు వెడలి వచ్చుటకు; హరితచ్చదచ్చటా = పచ్చని యాకుల గుబురులచే; వృత
 = కప్పబడిన; కిరః = తలలును; కటి = మొదలును; ధనుఃకోటులై = విండ్ల పైభాగ
 ములు కలవారై; కొట్టికొనిన్ = మృగముల పోకడను చెప్పవారిని; చూపెట్టుకొని
 = చూచుచుండి, ఎగురుమాటలు = ఎగుటి భాగము మఱుగులు; కాతుండన్; ఉండి;
 చెదరి = కలతచెంది; పారదెరువులన్ = తప్పుగ్రోవలందు; పరవక = పారిపోక;
 ఉండన్ = ఉండునట్లు; తరముల సంగులన్ = పొదల సంగులను; తమ తమ కట్టిన
 మోటకత్తులన్ = తాము కట్టిన పెద్దకత్తులచే; ఒండొండ = ఒకటి వెనుక నొకటిగా;
 ఖండితంబులగు = నరకబడు; మండగలకంపమండలు = దట్టమైన ముండ్లకొమ్మలు;
 త్రోచి = అడ్డుచూగావేసి, మునుములన్ = మొగడలలందు; కనుమల = ఇరువొగ్రోవలు;
 ఒనరించుకొనన్ = చేసికొనునట్లు; పంచి = ఆజ్ఞాపించి; తానును = స్వరోచియు;

ఒక్కొక్కయెడన్ = మరొకచోట; తురగామాఘునానై = గురువు నెక్కినవాడై;
ఎల్లెడలన్ = అన్నిచోటలంగున; మెలంగుచున్ = తిరుగుచు; కూతలు = కేకలు;
ఎగయన్ = న్యాయించునట్లు; పణవ, మృదంగ, గుంగుళి, ప్రముఖ = మొదలైన;
శూర్యంబులు = వాద్యములు; కొట్టించియున్; కామానులు = శుభారాలు; పట్టించి
యున్ = ఊదించియును; అగ్నియంత్రంబులు = తుపాకులు; మట్టించియున్ =
ప్రేత్పించియు; గొడ = చిప్పడు; నిన్ను మట్టన్ = ఆకొశనునంటగా; చోపు
వెట్టించినన్ = కలత పెట్టింపగా.....

మ. చక్రైతాహుతిదావ మావళిత పు ♦ చ్చన్వల్పగచ్ఛత్త
క్షృక మద్విగ్రహయాళుభల్లుకము వ ♦ త్తోభాగనిక్షిప్త డిం
భకవల్లత్సవగీకదంబము హ్రదాం ♦ భఃప్రోత్థితకోడ నా
యక మాభీలముఖద్విపిథపుటితం ♦ టయ్యె న్వసం బత్తటిన్. 38

టీ: ఆ+శక్తిన్ = అప్పుడు; వసంబు = అడవి; చక్ర+వల = భయపడిన
జింకల నెడి; ఆహుతి = హోమద్రవ్యముకల; దావము = వనాగ్ని కలదియు; ఆవళిత
= నూడువలడి; పుచ్చ = పోకలు కలవై; స్వల్ప = మెల్లగా; గచ్ఛత్ = నడుచు
చున్న; తిరక్షకము = సివంగులు కలదియు; అద్రి = కొండలను; గ్రహయాళు = పట్టు
కొని న్రాకడి; భల్లుకము = ఎలుగుబట్టు కలదియు; వత్తోభాగ = రొమ్ములంగు;
నిక్షిప్త = ఉంచుకొనబడిన; డింభక = పిల్లలు కలవై; వల్లత్ = దాటుచున్న; సవగీ
కదంబము = అడు కొనుల గుంపులు కలదియు; హ్రద+అంభః = మడుపునీటినుండి;
ప్రోత్థి = పైకివచ్చిన; త్రోడనాయకము = పెద్దపంగులు కలదియు; ఆభీల = భయం
కరమైన; ముఖ = ముఖముకల; ద్విపి = పెద్దపులలచే; పుట్టితంబు = మిట్టపల్లముగా
చేయబడినదియు; అయ్యెన్. (నివసించుటకు 'వ్యాఘ్రే ద్విపాదద్విపిన్' పర్యాయ
శబ్దరత్నము.)

తా: అప్పుడు అడవి నిప్పులోపడి కాలిపోవు జింకలును, తోకలు ముడుచు
కొని మెల్లగా నడుచు సివంగులను, కొండల కెగబ్రాకడి ఎలుగు బంట్లును, రొమ్ము
నకు పిల్లల నాన్నకొని పరుగెత్తు నాడు కొతులును, మడుగులనుండి పైకివచ్చి పరు
గెత్తు సంగులును; భయంకరములైన పెద్దపులలను కలదయ్యెను. అలం. స్వభావోక్తి.

క. నెలవెడలియు నెఱసడలియుఁ

జల ముడిగియు నిదుర నెడియు ♦ జంట లెడసియుం,

గలహము లడగియుఁ బఱచెం

బులి కిరి కరి మన్ను దున్న ♦ మొదలగు మొకముల్. 39

టీ: నెలపు = నవానము; ఎడలియున్ = విడిచియు; నెఱి = బలము; సడలి
యున్ = తగ్గియు; చలము = పొగరు; ఉడిగియున్; నిదుర = నిద్ర; చెడియున్;
జంటలు = జతలు; ఎడలియున్ = విడిపోయెను; కలహములు; అడగియున్ =
మానియు; పులి; కిరి = పంది; కరి = ఏనుగు; మన్ను = ఋశ్యమృగము; దున్న =

కూరపోతు; మొదలగు మెకముల్ = మొదలైన మృగములు; పాచెన్ = పోచియినవి.

ఉ. అత్తటి వేపికాండ్రియము ♦ నాంబుతరంగపరంపరాకృతిన్
ముత్తరమైన సూకర స ♦ ముత్కరముం గని మోటుకాండ్రి వి
లైత్తకమున్న రాజమది ♦ కెక్కెడు నట్లుగ నీని మిత్తికిం
బుత్తమటంచు బట్టెడలు ♦ బోరన డుయ్య భయంకరార్భటిన్.

టీ: అ+తటి=అప్పుడు; వేపికాండ్రి=కుక్కల వేటగాండ్రి; యమునా+అంబు=యమునానదీ జలముయొక్క; తరంగపరంపరా+అకృతిన్ = కెరటముల పంక్తివంటి ఆకారముతో; మూడు+తరము+వన = మూడువరుసలైన; సూకర సముత్కరమున్ = పంగులగుంపున; కని=చూచి; మోటుకాండ్రి=మోటుపెట్టుకొని వేటాడువారలు; విల్లు; ఎత్తకమున్న=ఎత్తకమునుపే; రాజు=స్వగోచియొక్క; మదికిన్+ఎక్కెడునట్లుగన్ = నచ్చునట్లు; దీనిన్ = ఈ పండుల గుంపున; మిత్తికిన్ మృత్యువునకు; పుత్తము=పంపుడను; అటంచున్=అని; బోరనన్=శీఘ్రముగా; నట్టెడలు=మొదలకు కట్టిని త్రాళ్ళను; డుయ్యన్=వదలగా; భయంకర+అర్భటిన్ = భయంకరమైన అరపులతో.....అలం. ఉపమ.

క. జాగిలములు మొలసడములు

జాగె గలసి చాపముక్త ♦ శరగతి నందా

జాగిలము లెదిరె బందుల

కై గోధాదికము గాలి ♦ కడరె నితిరముల్.

41

టీ: జాగిలములు=పెద్దకుక్కలును, మొలసడములు=చిన్నకుక్కలును; కలసి; చాపముక్త=వింటినుండి విడువబడిన; శరగతిన్=బాణమువలె; చాగెన్ = పరుగెత్తెను; అందున్=వాటిలో; జాగిలములు=పెద్దకుక్కలు; పండులకై; ఎదిరె=వెళ్లెను; ఇతరములు = తక్కినవి; గోధా+దికము గాలికిన్ = ఉడుము మొదలైన వాని పసికట్టుటకు; అడరెన్=పూసెను; అలం. నిదర్శన.

నీ. ఎగుచు కూతలు ముట్టె ♦ యెత్తి బిట్టాలించి

గమికి గన్నాకయి ♦ గాలి యరయు

వడి గుక్కలంటంగ ♦ వచ్చిన మెడ దిప్పి

ఘుర్గురించుచు బయల్ ♦ కొమ్మజిమ్ము

దారసించినచోట ♦ దారునఁ జొర బాటి

యొకటి రెంటిని దొబ్బ ♦ లురలనడుచు

బాలచేరులు వట్టి ♦ తూలింప బలిమి నీ

డ్చుకొని డొంకలఁ దూటి ♦ చుట్లఁ బెట్టు

గీ. నీకైపోటులఁ బడి పేన్పు ♦ లీడులాండఁ

బోయి పోలేక దగ్గనొట్టి ♦ పొదలు సొచ్చి

బెండువడియును జొరనీదు ♦ పీటవెట్టి

చూపులనె యేర్చు బ్రజ నొక్క ♦ సూకరంబు.

42

టి: ఒకనూకరంబు = ఒక్క పంది; ఎగుచుకాతలు = పేటకొండలు వేయు
కేకలను; ముట్టెయ్యెత్తి = మోరవైకెత్తి; బిట్టు = బాగుగా; అలింబి = విని; గమికిన్ =
గుంపునకు; కన్నాకియి = ముందు నడచునదై; గాలియరయన్ = పసిపట్టును; వడిన్
= పేగునగా; కుక్కలు; అంటంగవచ్చినన్ = దగ్గరకురాగా; మెడత్రిప్పి = మెడ
వెనుకకుత్రిప్పి; ఘుర్గురించుచున్ = గురగురలాడుచు; బయల్ = ఏమియు లేనిచోట;
కొమ్మున్ = కొడుకు; చిమ్మున్ = విరుగు; తారసింపినచోటన్ = కుక్కలు దగ్గరకు
వచ్చినప్పుడు; గారున్ = తటాబున; చొరబాని = వానివైకిపోయి; ఒకటిరెంటిన్ =
ఒకటిరెండుకుక్కలను; కొబ్బలు = మాంసపుకండలు; ఉరలన్ = తెగిపడునట్లు; అడుచున్
= కొట్టును; పాలచేరున్ = పాలనగులను; పట్టి; తూలింపన్ = బాధించగా; బలిమిన్
= బలముతో; ఈమ్ముకొని = కుక్కలగుణగొని; కొంతలన్ = ముక్కుపొదలను;
తూన్ = మారి; చుట్టచెట్లన్ = త్రిస్తూల చెట్టును; ఈకైపోటులన్ = ఈకైపోటులు
లచే; పడి = వెనుపలికివచ్చి; ప్రేవులు = ప్రేగులు; ఈగులాడగా = ప్రేలాడగా;
పోయి = కొంతమారులు పరుగెత్తి; పోలేక; దగ్గ = దాహము; తొట్టి = కలిగి;
పొదలు = చుర్రగొదలను; చొచ్చి = ప్రవేశించి; బెండువడియన్ = దీనముగా
నడుచు; పీటవెట్టి = కూర్చుండి; ప్రజన్ = పేటకొండము; చొరనీదు = రాని
య్యదు; చూపులనె = చూపులతోనే; ఏర్చుకొ = బాధించును. అలం. స్వభావోక్తి.

క. అట్టియెడ నొక్క వరాహము

బిట్టచిన మెటసెం గుక్క ♦ పేవులు దంష్ట్రం

జాట్టుకొని రొంపి గలఁపఁగ

నిట్టలముగఁ దగిలినట్టి ♦ యెట్టులు వోలెన్.

43

టి: అట్టియెడన్ = అప్పుడు; ఒకవరాహము = ఒకఅడవిపంది; బిట్టు = గట్టిగా;
అడిచినన్ = కొట్టగా; కుక్కప్రేవులు = కుక్కలప్రేగులు; దంష్ట్రన్ = కొరయందు;
చుట్టుకొని; రొంపిన్ = బురదను; కలపగన్ = కలియబెట్టగా; ఇట్టలముగన్ = ఎక్కు
వగా; తగిలినట్టియెట్టులువోలెన్ = కోతికు చుట్టుకొన్న యెర్రలో యన్నట్లుగా;
మెటసెన్ = ప్రకాశించెను.

తా: ఒకపంది తన మీదికి వచ్చిన కుక్కను చీల్చి ప్రేగులు కోరకుచుట్టు
కొనగా బురద కలియబెట్టునపుడు కోర కంటిని యెర్రలోయన్నట్లుండెను. అలం.
ఉత్పేక్ష.

మ. హరిణం బొక్కటి కుక్కతండముఁ బుళిం ♦ దానీకముం ద్రోచి యు
ర్వరఁ గా లూఁదక దాట నేటలవికిన్ ♦ వాహంబు నడ్డంబు నూ

కి రసావల్లభుఁ డేసె భల్లమున నిం ♦ గిం గాల్లు జోడించుచో
గొరిజల్ నాలుగుఁ ద్రెవ్వ సేనవొగఁజెంగోడండపాండిత్యమున్.

టీ: హరిహరకృతి = ఒకజంకి; కుక్కశంకహా = కుక్కల గుంపును; పుండ+అంకిమున్ = పేదకొండ గుంపును; స్రోచి = చాటి; ఉర్వరన్ = నేలపై; కాలూపసి = కాల సూపసి; చాటన్ = చాటగా; ఏటు+అలవికిన్ = బాణము వేయుట కనువగుటకు; వాహంబున్ = గుర్రమును; అడ్డంబు = అడ్డముగా; నూకి = తోలి; ససావల్లభుడు = స్వగోచి; సింగి = మింట; కాసు నోడించుచోన్ = ఆ జంక కాళ్లు కలుపు నప్పుడు; గోజల్ = గిట్టలను; నాలుగున్ = నాలుగింటిని; త్రెవ్వన్ = త్రెగు నట్లు; భల్లమున = బాణమును; ఏసెన్ = వేసెను; సేన; కోడండపాండిత్యమున్ = విలువద్యులొని వేట్టును; సొగడెన్.

తా: ఒకజంక కుక్కలను, వేటకొండను చాటి పరుగెత్తు చుండగా స్వగోచి గుర్రము నడ్డముగా తోలి, ఆ జంక నాలుగు కాళ్ళను చూపుటకై దగ్గరకు తీసికొన్న ఊణములో ఒక్క బాణముతో నాలుగు గిట్టలను నరికెను. సేన అతని సేర్పు నకు మెచ్చినది.

క. పఱచు నొకకడితిఁ బతి ముకుఁ

జెటమలకై యేయుఁ జప్ప ♦ చినుఁగఁగ నది యు

క్కఱఁ గాఁడి డుస్సి పాటిన

నటిముఱిజాపరువువాటి ♦ అల్లటువడియెన్.

45

టీ: పఱి = స్వగోచి; పఱచునొకకడితిన్ = పరుగెత్తెడి కడితిని; ముకుజెటమలకై = ముక్కుకు నూటిగా తిగుటకై; వియన్ = బాణము వేయగా; చిప్ప = ముక్కు ఎముక, చినుగగన్ = చీలిపోవునట్లు; అది = ఆ బాణము; కాడి = చాటి; ఉక్కఱన్ = చేపతగ్గునట్లు; డుస్సిపాటిసన్ = దూసిపోగా; అటిముఱిన్ = తల్తరముతో; చాపరువువాటి = కొంత దూరముపోయి; అల్లటువడియెన్ = క్రిందపడెను.

తా: స్వగోచి పరుగెత్తుచున్న కడితిని ముక్కు తగులునట్లు కొట్టగా అది ముక్కుచిప్ప ఊడి కొంత దూరము పరుగెత్తి పడెను. అలం. స్వభావోక్తి.

మ. గవిలో బెబ్బలి డాఁగి గుడ్లు మెఱయం ♦ గాఁ గాంచి రాజేసె నే
యవడిన్ బాణమువెంటనే నిగిడి పై ♦ కట్లెచి రా నేసె రెం
డవకాండంబుఁ దదత్రుముం గొనక డా ♦ య న్వచ్చి కాక్షేయక
ప్రవిభిన్నంబయి నేల గూలెఁ బవిధా ♦ రాభిన్నశైలాకృతిన్. 46

టీ: బెబ్బలి = పెద్దపులి; గవిలోన్ = గుహలో; డాఁగి = దాగి; గుడ్లు = కనగుడ్లు; మెఱయంగాన్ = మెరయుచుండగా; కాంచి; రాజు; ఏసెన్ = బాణ వేసెను; ఏయన్ = బాణము వేయగానే; బాణము వెంటన్ = బాణము వెంటదీసి

వడిన్ = వేగమునో; నిగిడి = సాగి; అను = అట్లు; పైకిన్ = రాజువూదికి; ఏచి = పరుగెత్తి; రాన్ = రాగా; రెండవకొండంబున్ = రెండవ బాణమున; ఏసెన్; తదస్త్రమున్ = ఆ బాణముకూడ; కొనక = లక్ష్మ్యకెట్టక; డాయక్ = దగ్గరకు; వచ్చి; కాక్షేయక = కత్తిచే; ప్రశస్తిన్నంబయి = సరకుగడిస్తూ; పనిధారా = వజ్రపుపదనుచే; భిన్న = తెగకట్టబడిన; శైల + అకృతిన్ = కొండవలె; నేలన్ = నేలపై; కూలెన్ = కూలెను.

తా: రాజు కొండ గుహలో దాగి కనుగ్రుడ్లు పెరియు పెద్దపులిని చూచి దానిపైకి బాణము వేయగా; అది బాణము వెంటనే మీదికి వచ్చినది. మరియుక బాణము వేసినను తెక్కవేయక మీదికిరాగా కత్తితో పొడిచెను. అప్పుడని వజ్రపు పదనున్న కొండవలె నేలపై పడినది. అలం. ఉపమా, స్వభావోత్పలు.

తే. కొల్పోవ్వి నడగొండ కయివడి ♦ గునుకు నొక్క

యొంటిగాని మహీనాథుఁ ♦ దొడిగి యేయ

గొరక మే నుచ్చి ధరఁ గాండ ♦ శిరము విసరె

లే నప్పకాన మనుచుఁ దె ♦ లెప్పుడు ననంగ.

47

టీ: కొల్పోవ్వి = మురించి; నడగొండకయివడిన్ = నడచునట్టి కొండవలె; గునుకు నొక్కయొంటిగానిన్ = పరుగెత్తెడి పందిని; మహీనాథుడు = స్వగోచి; దొడిగి = ఎదురు తప్పుకొని; ఏయక = బాణవేయగా; గొరక = ఆ బాణము; మేనుచ్చి = శరీరముమాసికొని; ధరన్ = భూమిలో; కాండక్ = నాటగా; అస్మక్ + పానము = నెత్తురు త్రాగుట; లేను = కల్లలేగునీ బాణము నానెత్తురును త్రాగలేదు; అనుచున్ = అని; చెల్వెనుననంగన్ = తెల్పునట్లుగా; విసము = తలను; విసరెన్ = ఆడించెను.

తా: ఒకపంప పరుగెత్తు చుండగా రాజు ప్రక్కనుండి బాణమేయగా అది మాసికొని పోయెను. ఆపని 'నీ బాణము నా నెత్తురు త్రాగలేదు' ని చెప్పునట్లు తలనూపెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

తే. ఒక్కఁ డడుగెత్తి గొఱకవేయుచును డాచి

నట్టరిగి టెంకిఁ గని వీక ♦ బట్టుటయును

మృగయు లందఱుఁ జని వెల్వ ♦ రించి నిశిత

కాండములఁ జెండి రొకపెద్ద ♦ కాటుబోతు.

48

టీ: ఒక్కడు = ఒకవేటకాడు; అడుగెత్తి = కాలెత్తి; గొఱకవేయుచున్ = చున్న పోరచినట్లు ఆరచును; అరిగి = వెళ్ళి; టెంకిన్ = కారుపోతులున్నచోట; ఒకపెద్ద కారుపోతున్ = పెద్దచున్నను; కని = చూచి; డాచినట్లు = అక్కడ దానిని తానే దాచినట్లుగా; వీకన్ = పట్టుదలతో; పట్టుటయున్ = పట్టుకొనగా; మృగయులందఱున్ = అందఱు వేటకొండను; చని = వెళ్ళి; వెల్వరించి = బయటికితెచ్చి; నిశితకాండములన్ = వాడియైన బాణములతో; చెండిరి = పొడిచిరి; అలం. స్వభావోత్పేక్ష.

ఉ. ఆసమయంబునం జకిత ♦ మై మెక మెవ్వనిమీఁదఁ బాతె వాఁ
డేసినయమ్ము వమ్మయి మ♦ హిం బడ కొక్కటి కొండ చాలి వీ
తాసులఁ జేయ మెచ్చి వసు ♦ ధాధిపముఖ్యుఁడు మోట్లనున్న బా
ణాసనభృత్తులందులకు ♦ నర్థి నొసంగె నభీప్సితార్థముల్. 49

టీ: ఆసమయంబునన్ = అప్పుడు; మెకము = మృగము; చకితమై = భయపడి
నట్లై; ఎవ్వనిమీదన్; పాతెన్ = పరుగెత్తెను; వాను; వీసినయమ్ము = ప్రయో
గించిన బాణము; వమ్మయి = కర్మము; మహిన్ = భూమిపై; పడక = పడిపోక;
ఒక్కటికిన్ = ఒకమృగమునకు; ఒండ = ఒక బాణమే; చాలి = ఎరిపోయి; వీత + అసు
లన్ = ప్రాణములు పోయిన వానినిగా; చేయన్ = చేయగా; మెచ్చి; చసుధాధిప
ముఖ్యుడు = స్వల్పుఁడీ; మోట్లన్ = మాయమనువ్యభు నొమ్ములచాలున; ఉన్న;
బాణాసనభృత్ = విండ్లుకిల్లిన; పులిందులకున్ = బోయలకు; ఈప్సితార్థముల్ =
కోరినవస్తువులను; అర్థిన్ = ప్రతివో; ఒంగొన్ = ఇచ్చెను.

తా: వేటకొండ్రు ఒక్కబాణమున నొక్కొక్కమృగమును చంపగా పారి
నేర్చునకు మెచ్చి రాజు వారికి కోరిన పదార్థముల నిచ్చెను.

క. వలఁబాటినవానిని భలు

లలుఁగులపాలాడి రధిపు ♦ కై పట్టిరి బె

బ్బులి మహిష మెలుఁగు కిటి దోఁ

డెలు మొదలగువానిఁగొన్ని ♦ టిని వేఁటకరుల్. 50

టీ: భలులు = వేటకొండ్రు; వలన్ = వలనుండి; పాటినవానిన్ = పరుగెత్తు
కొని పోయిన మృగములను; అలుగులపాలాడిరి = బాణముల పాలుచేసిరి; వేటకరుల్
= వేటబోయలు; అధిపునకై = రాజునకై; బెబ్బులి; మహిషము = గున్నపోతు;
ఎలుగు = ఎలుగుబంటి; కిటి = అడవిపంది; దోడెలు; మొదలగు వానిన్; కొన్ని
టిన్ = కొన్నింటిని; పట్టిరి.

తా: వలనుండి తప్పించుకొన్న మృగములను కోయలు చంపిరి. కొన్నిమృగ
ములను రాజునకు కౌన్మగా నిచ్చుటకై పట్టుకొనిరి.

తే. మున్ను జాగిలములఁ గూడి ♦ చన్నయట్టి

యుడుపకుక్కలు కుందేళ్ళ ♦ నుందురువుల

నుడుముల గ్రహింపఁ బుట్టలఁ ♦ కడలఁ బొదల

గిరులసటియలఁ బసివట్టి ♦ తిరుగుచోట. 51

టీ: మున్ను = ఇదివరకు; జాగిలములన్ = వేటకుక్కలను; కూడిచన్నయట్టి
యుడుపకుక్కలు = చేరివెళ్ళిన చిన్నకుక్కలు; కుందేళ్ళన్ = చెవులపిల్లలను; ఉందురు
వులన్ = ఎలకలను; ఉడుములన్; గ్రహింపన్ = పట్టుటకై; పుట్టలకడలన్ = పుట్టల
వద్ద; పొదలన్ = చెట్లపొదలవద్దను; గిరులసటియలన్ = కొండచరియలమీదను; పసి
వట్టి = వాసనచూచి; తిరుగుచోటన్ = తిరుగునప్పుడు...

చ. బరనస మొప్పు గాలికోడఁ ♦ జాలు: మెయిం గవిఁ దూటి యొక్కకు
 ర్కునము దమంబులో వెరఁజి ♦ కోఱలచేఁ గబళించి పొట్ట పెం
 జెన నుడు మంటుఁ దెచ్చి కని ♦ చేనదొంగక మ్రొంచి నైచెఁ ద
 ద్దురుబిరుదప్రమాదముల ♦ కుం బతి మోదవిషాదశాలిగాన్. 52

టీ: ఒక్కకుర్కురము = ఒకకుక్క; బరవము + ఒప్పన్ = పూనకతో; గాలి
 తడవఁజూ మెయిన్ = సవనప్రభుత్వలోని పొరపాటువలన; గవిన్ = గుహాయందు; తూట
 = కూర; తమయిలోన్ = చీకటిలో; వెరఁజి = పరువెత్తి; కోఱలచేన్ = కోఱపళ్ళచే;
 కబళించి = గట్టిగాపట్టి; పొట్టపెంజెనన్ = పొట్టపెంజెనము పెద్దవిషవర్షమును;
 ఉడుగుమిన్ = ఉడుమునుకొని; తెచ్చి = బయటికితెచ్చి; కని = చూచి; తత్ =
 ఆకుక్కయొక్క; గుర్రపుద = పెద్దకొంగునకు; ప్రమాదములకున్ = పొరపాటు
 కను; సతి = రాజు; మోదవిషాదశాలి = సంతోషము విచారము కలవాడు; కాన్
 = కాగా; చేన్ = ధైర్యమును; దొంగక = విడవక; క్రుంచి = ముక్కలుచేసి;
 నైచెన్ = వాడవలెను.

కా: ఒకచిన్నకుక్క గుహలో గూరి చీకటిలో ఉడుమునుకొని పొట్టపెంజెన
 మును ప్రమాదవర్షమును కానికొనివచ్చి, తిర్రావ్ తలెసికొన్నను విడువక ముక్కలు
 చేసెను. దాన్ కొర్యమునకు సంతోషమును, ప్రమాదమునకు విచారమును రాజునకు
 కల్గెనవి.

క. ఒడ లుబ్బ నిక్కి ముందటి

యడుగులు ధర నూది చిందు ♦ నలబలమునకున్

జడియ కొక గబ్బిగం డె

క్కుడుఁ గడిమిం దివిచెఁ గుంగి ♦ కొమ్మలయుడుమున్. 53

టీ: ఒకగబ్బిగం = చిన్నన కుక్క; ఒడలు = కరీరము; ఉబ్బన్ = ఉబ్బగా;
 నిక్కి; ముందటియడుగులు = ముందరికొళ్ళు; ధరన్ = భూమిపై; ఊది = మోపి;
 చిందునలబలమునకున్ = వ్యాపించు సందడికి; జడియక = భయపడక; ఎక్కుడుఁగడి
 మిన్ = ఎక్కువ కౌర్యముతో; క్రుంగి = ముందునకువంగి; కొమ్మలయుడుమున్ =
 కొమ్మలకల ఉడుమును; తివిచెన్ = పట్టిలాగెను. అలం. స్వభావోక్తి.

తే. కంపతొడు గీడ్చిన శ్లేఁద ♦ గానఁ జన్న

తెరు వెఱుంగుచు నొకఁ డేగి ♦ పరువుతోన

పడి యడఁగియుండఁగాఁ బట ♦ పటన ముండ్లు

గాలిఁ గదలుట గని పంట) ♦ కోలఁ బొడిచె.

54

టీ: ఒకడు; కాన్ = అడవిలో; ఏగు = ముండ్లపంది; కంపనొడుగు =
 ముండ్లమోపును; ఈడ్చినట్లు; ననన్ = నేలరాముకొనగా; తెరువు = అది వెల్గిన
 దారి; ఎఱుంగుచున్ = తెలిసికొనుచు; ఏగి = వెల్గి; పరువుతోన = పరుగుతోనే;
 పడి = మరుగులోనుండి; అడగియుండగాన్ = అణగియుండగా; పటపటన్ = పటపట

లాడునట్లు; ముండు = దాని యొంటిముండు; గాలిన్ = గాలిచే; కదలుటన్ = కదలుటను; కని = చూచి; పుట్రతోలక = చిట్టలుకల యిసుపకతో; పొడిచె. అలం. స్వభావోక్తి.

న. అత్తజేం దత్తజంబున మొత్తంబయి చోపుడుగోలలు గొని కెలంకుల పొలంబుల బులుంగులం జోపుచు జేగవేటకాండు) వేటుపడి వేటాడం దొడంగి రండు. 55

టీ: అ+తటిన్ = అప్పుడు; జేగవేటకాండు; మొత్తంబై = గుంపుగాడి; వేటుపడి = తక్కిన వేటకాండ్రతో కలియక; తత్తజంబునన్ = జేగముతో; చోపుడు కోలలు = పక్షుల నెగురగొట్టు కర్రలు; కొని = తీసికొని; కెలంకులపొలంబులన్ = దగ్గర ప్రదేశములను; పులుగులన్ = పక్షులను; చోపుచు = లేవగొట్టుచు; వేటాడన్ = వేటాడుటకు; తొడంగిరి = మొదలెడిరి; అంగుక = అవేటలో...

ఉ. లీలం బుళిండుఁ దొక్కఁడు గ ధిందసుతోర్ని సరోజినీదళాం
దోళితకోకరేఖఁ దన ధ తోరపునల్లని నీర్లు బాహుపై
హాలహాలంబ పోలె విడి ధ యతైమునం దల యెత్తి చూచు బల్
సాళువము న్నడిం జను శ ధ శంబుపయి వ్విడిచెన్ మహాధృతిన్. 56

టీ: పుళిండుదొక్కడు = ఒకబోయవాడు; లీలన్ = విలాసముగా; కళింద సుతా = యువానానదియొక్క; ఊర్ని = కెరటములందలి; సరోజినీదళ = తామరాకు నండు; ఆంవోళిత = ఊగులాడింపబడిన; కోకరేఖన్ = చక్రవాకమువలె; తన = తన యొక్క; తోరపు = స్థూలమైన; నల్లని నీర్లు బాహుపైన్ = నల్లని పొడవైన చేతి మీద; విడిచుతైమునన్ = విడిగానున్న యతైమునై; హాలహాలంబపోలెన్ = కాల కూటమువలె; తలయెత్తిచూచు = తలెత్తిచూచెడి; సాళువమున్ = జేగను; వడిన్ = జేగముతో; చనుశశంబుపయిన్ = వెల్లెడి కుండేటిమీదికి; మహాధృతిన్ = ఎక్కువ యెగపుతో; విడిచెన్ = వదలెను.

తా: ఒకబోయవాడు తన నల్లని పొడవైన లావైన బాహువుపై, యమునా నదీ తరంగములమైనన్న చక్రవాకమువలెనున్న సాళువపుజేగను పరుగెత్తు కుండేటి నైకి వదలెను, అలం. ఉపమ.

క. మొల దట్టి చెఱంగుఁ జెక్కుచు

బలుదిట్ట కిరాతుఁ దొక్కఁడు ధ పటువగు ముప్పిన్

సెలకలైం బట్టి వేటొక

సెలకలైం గొట్టినైచె ధ జెమరుం గాకిన్.

57

టీ: బలుదిట్ట = సమర్థుడైన; కిరాతుదొక్కడు = ఒకబోయ; మొలదట్టి = మొలకు చుట్టుకొన్న కౌసల్యోక్ యొక్క; చెఱగున్ = కొంగును; చెక్కుచున్ = ఎగదోపుకొనుచు; పటువగుముప్పిన్ = దృఢమైన పిడికిటితో; సెలకలైన్ = సెలకలై

యను డేగను; పట్టి=పట్టుకొని; వేటొక సెలకపైన్=మరొక బాణముతో; చెమరుం
గాకిన్=చెమరుగాకిని; కొట్టివైచెన్=కొట్టిసేలపై పడవైనను

సీ. పెనుదవ్వు దగ దొట్టఁ ♦ జని రెట్ట వడఁ గొట్టె
నుడువీధి బెళగువ్వు ♦ నొక్క యణుజు
తొక్కతాఁకున స్రుక్క ♦ నిక్కి ప్రక్కలు నొక్కె
నుఱకకల్లేటి నొ ♦ కోర్కరణంబు

పొదఁ దూఱు నొకమేటి ♦ పూరేటివెలికిఁ బోఁ
దోలి కైకొనె నొక్క ♦ తోఁచిగాఁడు
తను నేలు దొర చిత్త ♦ మున మెచ్చఁ దీతువుఁ
జని పట్టె బిట్టక్క ♦ జాలెడగ

గీ. విజువిజునఁ దన్నంగ ♦ వినున కెలమిఁ
గఱకుటంఘుల నిఱికించి ♦ గజై గదలఁ
గఱికి నెఱి నెఱి కో లెమ్మ ♦ కయుసు విఱుగ
విఱిచె వడిఁ గైజు నొక పెద్ద ♦ వేసడంబు.

58

టీ: ఒక్కయణుజు=అణుజనెడి జాతిడేగ; పెనుదవ్వు=చాలదూరము; దగ
దొట్టన్=దాహము వేయునట్లుగా; చని=తరుముకొని వెళ్ళి; ఉడువీధిన్=ఆకాశ
మున; బెళగువ్వున్=పావుగును; రెట్టవడన్=మలయుపడునట్లు—పొలుకొను
నట్లుగా; కొట్టెన్. ఒక్క+దరణంబు=ఒకయణుజుడేగ; గెక్కతొకునక=గెక్క
తగులుటచే; స్రుక్కన్=చిక్కునట్లు; ఉఱక=లక్ష్యపెట్టక; కల్లేటిన్=కల్లేడు
అనుపక్షిని; నిక్కి; ప్రక్కలునొక్కెన్=ప్రక్కలు నొక్కి పట్టెను; ఒక్కతోచి
గాఁడు; పొదన్=పొదగా; తూఱు=దూరుచున్న; ఒక మేటిపూరికిన్=ఒకపెద్ద
పూరేడను పిట్టను; వెలికిన్=బయటికి; పొందోలి=పెడనుకొట్టి; కైకొనెన్=పట్టెను;
ఒకజాలెడగ; తనునేలదొర = తన్ను పెంచెడి యజమానుడ; చిత్తమునన్=మున
ములో; మెచ్చన్=మెచ్చునట్లు; చని=వెళ్ళి; తీతువున్=తిత్తిరిసిట్టు; బిట్టు
పట్టెన్=గట్టిగాపట్టుకొనెను; ఒకపెద్ద వేసడంబు=పెద్దడేగ; కైజున్=కైజుపిట్టను;
విజువిజునన్=‘విజువిజు’ అను నట్లుగా; తన్నంగా=తన్నుచుండగా; విడువక=
వదలక; ఎలమిన్=సంకోషముతో; కఱకుటంఘులన్=వాడియైన కాళ్ళలో;
ఇకికింగి=ఇరుకునపెట్టుకొని; గజై=మువ్వ; కదలన్=కదలగా; కఱికి=రాచి;
నెఱి నెఱికోలెమ్మకయును; గెక్కయొక్క ప్రతియెగుకయు; విఱుగన్=విరుగు
నట్లు; వడిన్=వేగముగా; విఱిచెన్.

తా: ఆ డేగవేటలో అణుజు, దీరణము మొదలగు డేగాలు, బెళగువ్వు, కల్లేడు
మున్నగు పక్షులను పట్టికొని చంపి తమ యజమానుల కిచ్చినవి. అలం. స్వభావోక్తి.

క. నింగికయి కుంచె యెత్తి వె

సం గో యని యార్వం బక్షు ♦ సంహతి గాడ్పుల్

టింగని మ్రోయం గుజాగ్రపుం

గొంగల నొక లగుడు డిగ్గి ♦ కొట్టె నిలంబడన్.

59

టీ: కుంచె = తోక యొకలకుచ్చు; నింగికయి = పైకి; ఎత్తి; వెసన్ = వడిగా; కోయనియార్వన్ = 'కో' యని కూయగా; ఒకలగుడు = లగుడనెడిదేగ; పక్షుసంహతిగాడ్పుల్ = రెక్కలగాలులు; టింగని = రింగుమని; మ్రోయన్ = శబ్దించగా; డిగ్గి = క్రింకివచ్చి; కుజ+అగ్రపుకొంగలన్ = చెట్టుచివరనున్న కొంగలను; ఇలంబడన్ = నేలనిద్రపడునట్లు; కొట్టెన్. ఆలం. స్వభావోక్తి.

వ. ఇ ట్లాఖేటఖేలనంబున వివిధమృగవిహగవధంబాచరించి చాలించి యంచెలంచెలం బంచతాపతిత చమర సృమగిరిహరిణ రురుమహిషపృషదంశగోధికాశశపిశితఖండంబు లొండొండ యువ్వెత్తుగా నాకుంబొత్తరలం గట్టియు గుదులు గుట్టియుఁ జిక్కింబుల నించియుఁ గావడుల నుంచియు సవరించి దిగదిగన విసరి బగబగన మండు చిదుఁగుసాదమంటల కడ్డంబు వట్టి మీసంబులు చూడిసూడి వాడులగు కత్తులం దిత్తులొలిచి కుత్తుకలు గోసి శితముఖంబులగు నఖంబులం బెకలించి విపులపపురపహసిత మహాశైలంబులగు శార్దూలంబుల బొందుల నందందఁ బడవైచి యంతంత గాంతారంబున దంతురంబుగా బడినదంతావళంబుల దంతంబులు గైకొనియుఁ దత్కుంభనిర్గతమౌక్తికంబు లేటికొనియు గోరజంబుం జమర వాలంబుల బర్హి బర్హంబులంబరిగ్రహించియు మరలి యత్తటి గడింది నెత్తురుంబ్రాద్దగుట వెఱ చఱవంజఱవ నేడుపెనుముండ్లఁ బండ్ల సరి యలు నెఱియలువారి బో రనం గారు భారాశరుధిరాసారపూగంబు నాకి నాకి నాలుకలు దిగవైచి యేచిన మహాతపోష్ణంబునం దృష్ట వొడమి దగనిగుడ వగ రడరి యెడలం దొడలను మెడలనుబెడిదంపు నిడుదకోటల సలుగు లడచినయెడలం బొడబొడను వెడలెడు నుడుకు నెత్తుటం బడలి తూలు కొలేయకమ్ముల యంగమ్ము లార్ద్రకర్పటం బుల గప్పి దప్పిసిగుడ నప్పొలంబు పశ్చిమపుడండ నుండు వెండి కొండబండలఁ జండకరకరహిండనంబునం బొండుప్రభలు నిండి పఱచు తఱచు సెలయెఱుల సూరెలంగారుకొనుభూచుహనికాయంబుల

ఱాయం జని తద్ధనచ్ఛాయల నిలచి యచ్చటం గ్రొచ్చి గరువు
 నేలల గుంట లొనరించి లోన నుమ్మగిలి గబ్బు వలవక కమ్మతావులు
 గల నావురాకులు పఱచి యెఱచిలో మేలేటి కారిజముం గ్రండన
 కాయ క్రొవ్వు మొదలగు మిగుల మెత్తని పలఃభిత్తంబులందుఁ
 గ్రందుకొనం గ్రుక్కి యెక్కువ తక్కువలు గాకుండఁ గండగల
 తింతిణీశలాటుసంఘాతంబు లామీద నెఱయంబచరించి యెసగుగాఁ
 దేటలగు లేటినల్లులు గ్రుమ్మరించి లవణకణసంచయంబు నించి
 లావుగాఁ గావుగప్పి యుష్నిద్రదేశంబులఁ గారెనుపవెంటపట్ల నీరాఱు
 నేఱుఁ బిడుకల దాల్లిడి నల్లి కొయ్యలు ద్రచ్చి నుచ్చు లంటించినం
 బెచ్చు పెగుంగు చిచ్చు లాంత్రంబులం దవిలించి చిముడ నుడికిన
 వెలువరించి యుష్ణవెష్ణుచం గల యప్పిశిఖండంబులు గనగన
 నిష్ఫలం జనుగుచిప్పిలం గాలించిన కమ్మకఱుట్లం జట్రాతపయిఁ
 గాఁచేనికిం గుడుపువెట్టి పిదప శాశ్ల వెంబడిం బంచుకొని తారు
 నుపయోగించి తగ్గేవఱాస్రీతికై తిలలుఁ నోకలు డొక్కలు నచటి
 విటవివిటపంబుల వ్రేలంగట్టి శిశిరమధురసలిలమ్ములు ద్రావి నాగురి
 కులు విశ్రమింప నిలింపంగనాగుతుండును సహసమాగత చతురవలల
 కృతఫలమూలాది శుచిమధుర మృగయోచితాహారంబులం దృష్టి
 వహించి పరిజనారచితపల్లవాసనాసీనుండై గండూపిత పుండరీక
 మధురసాసారంబులగు నిర్ఘరానిలకిశోరంబు లొలయ నలయికలు
 దీరియున్న సమయంబున.

60

టీ, ఇట్లు; ఆఖేబఘేలనంబునన్ = వేట యాడుటలో; వివిధ = పలురకము
 లైన; మృగ = మృగములయొక్క; విహగవధంబు = పక్షులను చంపుటను; ఆచరించి
 = చేసి; చాలించి; ఆంచెలంచెలన్ = అక్కడక్కడ; పంచతా = చనిపోవుటచే;
 పతిత = పడిన; చమర = చమరీమృగములు; సృమర; కిరి = పండులు; హరిణ =
 లేళ్లు; రురు = నల్ల చారల గుప్పలు; మహిష = అడవి గున్నలు; పృషదంశ =
 పిల్లులు; గోధికా = ఉడుములు; శశ = కుండేళ్లు; సిశిఖండంబులు = వీటి మాంసపు
 ముక్కలు; ఒండొండ = వేర్వేరుగా; ఉవ్వెత్తుగాన్ = ఎక్కువగా; ఆకుబా తరన్
 = ఆకులమడతలతో; కట్టి; కుగురుగుట్టియన్ = వ్రేలాడునట్లుకుట్టియును; చిక్కిం
 బులన్ = చేతిత్రాళ్ళ సంచులలో; నించయున్ = నింపియు; కావడులన్ = కావ
 శృలో; ఉంచయున్; నవరించి = నర్తి, దిగదిగనన్ = దిగదిగయనునట్లు; విసరి; బగ
 బగనన్ = బగబగయన్నట్లు; నుంచి చిదుగుసాదమంటలకున్ = నుండెడి యెండుకట్టల
 మంటలకు; అడ్డంబువట్టి = అడ్డముగాపెట్టి; మీసంబులు; చూడినూడి = కార్చి

కొల్పి; వాఁగులగు=పదనైన; కత్తులన్=కర్తలతో; తిత్తులొచ్చి=చిత్తములూడ
దీసి; తుత్తుకలు=గుంతులు; కోసి; నితముఖంబులగు=వాడికొనలు కల్గిన; క్షం
బులన్=గోళ్ళతో; పెకలించి=పైకితీసి; కిపుల=పెద్దవైన; వపుఁ+కపహానిత=
శరీరముచే నవ్వబడిన; మహాశైలంబులగు=పెద్దకొండలుకల; శాస్త్రాలంబులబొందు
లన్=పెద్దపురుల కిట్టెరచులను; అందంద=ఎక్కడవానికక్కడనే; పడవైచి=
ప్రొగువేసి; (పులి వేటగాడు దాని మీసములను కొల్పవలెను. కొల్పనిచో నెవ
రైనను ఆమీసములను పరమాన్నములో వేసి వండి శత్రువులకు పెట్టినచో ఆవిష
ముతో తిన్నవారు చచ్చురు. కాన నిచ్చట మీసములు కొల్పబడినట్లు చెప్పబడినది.)
అంతంతన్=కొంతమారమున; కాంతారంబునన్=అడవిలో; దంతంబుగాన్=
దట్టనగా; పడిన; దంతావంబుల దంతంబులు = ఏనుగుల దంతములను; కైకొని
యున్; తల్=వాటియొక్క; తుంభనిర్గత మాక్తికంబులు = తుంభస్థలములనుండి
వెలికి వచ్చిన ముత్యములను; ఏతకొనియున్; (ముత్యములు, ఏనుగుల తుంభస్థలములు,
మేఘము; పండికోరి, శంఖము, ముత్యపుచిప్ప, చేపతల, పామపడగ, చెఱుకు,
వెనులలో పుట్టును. ఇప్పుడు మనకు మాత్రము ముత్యపు చిప్పలనుండియే లభించు
చున్నది.) గోజంబున్=గోగోచరమును; చమరవాలంబులన్=చమరీమృగముల
గోకలను; (ఇవేవింశామరములు) బర్హిబర్హంబులన్=నెమలి పంఛములను; పరిగ్రహించి
యును; మరలి; అత్తఁ; కడింపి నెత్తులుంగ్రాద్దు=మిక్కిలి యెట్టనైన గ్రాద్దు—
పాధ్యాహ్నును; అగుటన్=అగుటచే; వెఱుకవంజఱువన్=భయము కల్పగా; ఏను
పెనుగుండన్=ఏనుపండి ముడ్డచే; పండ్లచరియలు=పండ్లచిగుళ్ళు; నెఱియలువాటి
=బ్రద్దలై; బోరనన్=ఎక్కువగా; కాటు=ప్రవహించు; ధారాళ=అడ్డులేని;
రథిఁ+అనాగపూంబు = రక్తప్రవాహమును; నాకినాకి; నాలుకలు దిగవైచి=
నాలుకలను క్రేల వేసికొని; ఏచినుహతప+ఉష్ణంబునన్ = కాయగట్టి ఎక్కువ
యెండవేడిమిచే; తృష్ణపాదమి=దాహమువేసి; దగనిగుడన్ = తాప మెక్కువ
కాగా; వగరు=ఊర్పు; అడరి=కల్గి; ఒడలన్=శరీరములందు; శొడలన్=తొడ
లందు; మెడలన్=మెడలందు; నలుగులు=అడవి పంగులు; బెడిదంపుకోటలన్=
వాడియైన కోరిలతో; అడిచినయెడలన్=కొట్టిఁచోట్ల; బొడనొడను=బుడమడ
మనుచు; వెడలెడునుదురు నెత్తుటన్ = ప్రవహించు వేడి నెత్తుటితో; బడలి=
శ్రమించి; తూలు=సోలిపోవు; కాలేయకమ్మల=మక్కలయొక్క; అంగంబులు
=శరీరములను; ఆర్ద్రకిర్రుటంబులన్ = తడి గుడ్డలతో; కప్పి; దప్పినిగుడన్=
దాహమెక్కువకాగా; అపాలంబుపక్కినుంపుదండన్=అప్రదేశము పడమటివైపును;
ఉండు వెండి కొండ బండలన్=ఉన్న కైలాసపు రాళ్ళను; చండకగి = నూర్చుని
యొక్క; కిర=కిరణములయొక్క; హిండంబునన్=వ్యాప్తిచే; పాండుప్రసలు
=తెల్లని కొంతులు; నిండి; పఱచు=ప్రవహించు; తఱచు=ఎక్కువైన; నెల
యేటుల=కొండనగులయొక్క; నూరెలన్=ప్రక్కలందు; కాటుకొను=దట్టనైన;
భూరుహ=చెట్లయొక్క; నికాయంబులన్=గుంపులను; డాయంజని = దగ్గరకేగి;
తిత్+ఘన+ఛాయలన్=వాటిపెద్ద నీడలందు; నిలిచి=ఆగి; అచ్చటన్; క్రొచ్చి
=త్రవ్వి; గరువునెలలన్=మొరప నెలలందు; గుంటలు=చిన్నపల్లములు; ఒనరిచి
=చేసి; లోనన్=గుంటలలో; ఉమ్మగిరి=అవిరిపట్టి; గమ్మనలవకి = చెడకంపు

కొట్టక; కమ్యతావులు = కమ్మని సువాసనలు; కలనాపురావులు = కల్లిన ఆవురుచెట్ల
 యాకులు; పజీచి = క్రిందపేసి; ఎఱచిలోన్ = మాంసములో; మేలు + ఏటి = మంచి
 నాని నేటి; కారినమున్ = కడుపులోనుండు తిత్తి వంటి దానిని; కందనగాయ = గుండె
 కాయ; క్రొవ్వు = మెదడు, మొదలగు మిగుల మెత్తని; పలభిత్తంబులు = మాంస
 ఖండములను; అంగు = అగుంటలలో; క్రంగకొనన్ = నిండునట్లు; క్రుక్కి = అణచి
 పేసి; ఎక్కువ తక్కువలు; కాకుండన్; కందగల = లావుగానన్న, తింత్రిణీ
 కణ్ణుగంఠాతంబులు = పచ్చిచింతకాయలను; ఆహుదన్ = వాటిపై; నెఱయన్ =
 వ్యాపించునట్లు; పనరించి = పేసి; ఎనఱుగాన్ = ఎనఱునట్లు నీరుగా; పేటలగు =
 స్వచ్ఛమైన; పేటిసెట్లులు = లేళ్ళ నెత్తురులు; క్రుమ్మరించి = కడవలతోపోసి; లవణ
 కలసంసయంబున్ = ఉప్పును; నిండు = నిండుగాపోసి; లావుగాన్ = దట్టంగా; కావు
 కప్పి = సంగ్రహించుకొని కప్పి; ఉపరిప్రదేశంబులన్ = వాటిపై; కాగము +
 మెంటుపట్టన్ = ఆడని కున్నున పేద ఉండునట్లు; సెరాణు = అవిడకలన్ = బాగుగా
 నెండిన పిడకలను; హ్యేడి = దాలియగునట్లుగా నేర్చి; నెట్టి కొయ్యలు = నిప్పునని
 కొనెడి కర్రలను; త్రచ్చి = ముఖించి; నుచ్చులు = మేక పెండ్లకలు; అంటించినన్
 = చిగులగా; నెచ్చుచెరుగుచిచ్చులు = పెంసంగు మంటలు; అంత్రంబులన్ =
 రాళ్ళలో; తివిరించి = అంటించి; చిముడన్ = మెత్తగుడునట్లు; ఉడికిన్ = ఉడు
 కగా; వెలువరించి = బయటికితీసి; ఉప్పు వెప్పును = పేడిని; కలయప్పికితఖండంబులు
 = కల్లిన మాంసపుముక్కలు; గనగనని నివ్వలన్ = కనకనలాడు నివ్వలలో; నుమురు
 = నేయి; చిప్పిలన్ = వాడునట్లుగా; కాల్చిన; కమ్మకఱుట్టున్ = కమ్మని
 మాంసపు ముక్కలచే; (కఱుట్టుగా ఇనుపయూచలకంటించి కొల్పబడిన మాంసపు
 ముక్కలు) చట్రాతిపై = చాపతాతిపై; (ఉంచి) కాట్రేనికన్ = ఆప్రదేశమునకు
 రాజైన దేవతకు; కుడుపునెట్టి = నైవేద్యమిడి; పిదపన్ = తర్వాత; పాళ్ళపంబడిన్
 = తమతమ భాగముల ప్రకారముగా; పంచుకొని; తారును = తామును; ఉప
 యోగించి = తిని; తత్ + దేవతా ప్రీతికై = ఆ దేవత తృప్తికై; తలలు, లోకలు,
 దొక్కలు; అంటినిబివిటపంబులకున్ = అక్కడిచెట్ల కొమ్మలకు; వ్రేలంగట్టి =
 వ్రేలాడగట్టి; కిరీమధురకలింబులు = చల్లని తీయని నీరు; త్రాచి = త్రాగి; నాగు
 రిరులు = వెటకొండ; క్రమింపన్ = విశ్రమింపగా; నిలింపంగ నానుతుండును =
 స్వహాచియును; సహ = తనతోడ; సమాగత = వచ్చిన; నకుర = నేనరులైన;
 వలల = వంటవాండ్రచే; కృత = చేయబడిన; వలల = మాంసము; ఫల = పండ్లు;
 మాంస = మొదలగు; ఆది = మొదలైన; కుచి = కుభ్రమైన; మధుర = తియ్యని;
 మృగయా + ఉచిత = బేటలతగిన; ఆహారంబులన్ = భోజనములచే; తృప్తిపొంది =
 తనివికొంది; పరిజన = కేవలం; ఆరచిత = చేయబడిన; పల్లవ + అసన = చిగురు
 టాకుల పరపుపై; ఆసీనుడై = కూర్చున్న వాడై; గంధూపిత = పుక్కిలింపబడిన;
 పుండరీక = తెల్ల తామర పువ్వులయొక్క; మధురస = తేనెయొక్క; ఆసారంబులగు
 = జల్లులకల; నిర్ధరానిలకోరంబులు = నెలయేటి పిల్లగాలులు; ఒలయన్ = పోకు
 చుండగా; అలయకలు = శ్రమలు; తీటి = తగ్గి; ఉన్న సమయంబునన్ =
 ఉన్నప్పుడు...

మత్తకోకిల

నిండె గావిరి దిక్కుటంబుట ♦ నింగి గుండలి చండరు
జ్జుండలిం గనుగొంచు మోసెను ♦ మాలకాకులమూఁకల
య్యండ నిల్చె యదల్చె నట్లు శి ♦ వాళియూళల బద్మగ
రాభండభాండము ధూళిధూసర ♦ మయ్యె నుద్ధతవాత్యలన్. 61

టీ: కావీరి=పొగవంటిది; దిక్కు+తటంబులన్=దిక్కులప్రక్కన; నిండెన్.
నింగిన్=అకాశమున; కుండలి=పరివేషముతోనున్న; చండలిక్=నూర్చునియొక్క;
మండలిన్=మండలమును; కనుగొంచుక్=చూచుచు; మాలకాకులమూఁకలు=
మాలకాకులగుంపులు; మ్రోసెన్=కూసెను; అట్లు; అయ్యండక్=అప్రక్కన;
నిల్చి; శివా+ఆళి=నక్కలగుంపు; ఊళలక్=కూతలతో; అదల్చెక్=భయ
పెట్టెను. ఉద్ధతవాత్యలన్=పెద్దగాలులతో; పద్మగరాభండభాండము=బ్రహ్మాం
డము; ధూళిధూసరము=పరాగముతో బూడిద మునుపైనది; అయ్యెన్.

తా: దిక్కుల కావిరి క్రమైను. నూర్చుడు గూడుకట్టెను. మాలకాకులు
నూర్చునికేసి చూచుచు కూసెను. నక్కలు దగ్గరలో నిలబడి వెర్రికేకలు పెట్టినవి.
సుడిగాలులు వీచినవి. ఇవన్నియు నరిష్ట మాచనలు.

క. ఆకొఱగాములు గనుగొని

శాకునికుం డొక్కడు లేచి ♦ సంభ్రమ మొదవన్

జ్యోకలితశరాసనుడై

వీరకను సైనికులం దిట్టి ♦ విభుతో ననియెన్.

62

టీ: ఆకొఱగాములన్=ఆఅపశకునములను; కనుగొని=చూచి; శాకునికుండు
=శకున లక్షణము తెరిగినవాడు; ఒక్కడు; లేచి; సంభ్రమము=తొందర; ఒదవన్
=కలుగగా; జ్యోకలిత=నారితోకూడిన; శరాసనుడై=విల్లుకలవాడై, వీరకను=
పూనికతో; సైనికులను; తిట్టి; విభుతోక్=రాజుతో; అనియెన్=పల్కెను.

తా: శకునము తెరిగినవా డప్పుడు తొందరగా లేచి విల్లు చేత బట్టుకొని సైని
కులను తిట్టి రాజుతో నిట్లనెను.

క. తఱచుగ మెకములఁబారిగొను

మఱపున వచ్చితిమి దవ్వు ♦ మనపొల మిట కి

త్తఱిగగు నిమిత్తములు నృప

కొఱగా విడె మనకుఁ బెద్ద ♦ గొడవగు ననినన్.

63

టీ: నృప=రాజు! తఱచుగన్=ఎక్కువగా; మెకములన్=మృగములను;
పొరిగొనుమరపునన్=చంపెడిమరపులలో; వచ్చితిమి. మనభూమి = మనకలవాలైన
చోటు; ఇచ్చలకున్=ఇక్కడికి; దవ్వు=మారము; ఇత్తఱి+అగు=ఇప్పుడయ్యెడు;

నిమిత్తములు = కరుణములు; కొఱగావు = మంచివికావు. ఇదె = ఇదిగో; మనకున్; పెద్దగొడవ = పెద్దముద్దము; అగున్ = కల్గును. అనిన్ = అనగా...

మ. అతఁడాస్సాలితసజ్యకాస్మక్కుడు వాహాఽరూఢుఁడుం బార్వ్య సంభృతతూణాహృతచండకాండుఁడు దిశా ధ్రువేంభత్కటాక్షౌంచల ద్యుతిజాలుండునునై పుళిందభటసం ధోహంబుతోడన్ మహాద్ధతి నుండన్ జయలాభసూచకనిమిత్తంబుల్ మెయిందోచినన్.

టీ: ఆతడు = స్వరోచి; ఆస్సాలిత = మ్రోయింపబడిన; సజ్య = నారితో కూడిన; కాయ్మక్కుడు = విల్లుకలవాడు; వాహ+అరూఢుండున్ = గుర్రము నెక్కిన వాడును; పార్వ్య = ప్రక్కల, సంభృత = వహింపబడిన; తూణ = అమ్మలపాదులచే; ఆహృత = తీసికొన బడిన; చండబాణుడు = వాడిబాణములు కలవాడు; దిశ = దిక్కులకు; ధ్రువేంభత్ = ఎరుగుచున్న; కటాక్ష+అంచల = క్రిగంటి కొనలయొక్క; ద్యుతి జాలుండునై = కాంతిపుంజము కలవాడునై; పుళిందభట సంధోహంబుతోడన్ = కోయదైనికులతో; మహాద్ధతిన్ = ఎక్కువ గౌరవముతో; ఉండన్ = ఉండగా; మెయిన్ = శరీరమున; జయలాభ సూచక నిమిత్తంబుల్ = జయలాభమును సూచించు కరుణములు; సోచినన్ = కన్నదగా...

తా: అంతట స్వరోచి గంటి నెక్కుపెట్టి నారిమ్రోయించి, అమ్మలపాదుల నిండుగా బాణములు నింపుకొని వాల్చివైపులకు చూచుచు కేనగో సిద్ధముగానుండగా అతనికి లాభములు సూచించునట్లుగా శరీరముదలెను. అప్పుడు...

వ. ప్రాణరక్షా సంశయంబగు బగుమహాక్షోభం బొక్కటిగలుగు మీఁద నెట్టకేలకు మితివెట్టరాని జయమంగళంబులగుననిశ్చయించి యూఁడిలు సమయంబున.

65

టీ: ప్రాణరక్షా సంశయంబగు = ప్రాణరక్షణలో సంశయము కల్గించు; మహారణంబొక్కటి = ఒక పెద్దయుద్ధము; కలుగున్, మీదన్ = శిర్వాతి; ఎట్టకేలకు = చిట్టచివరికి; వెట్టరాని = ఎక్కువైన; జయమంగళంబులు = శుభములు; అగునని; అంతరంగంబునన్ = మనస్సులో; నిశ్చయించి; ఊరిడిలు సమయంబునన్ = ఊరగున్న సమయములో...

క. ఆవివినాంతరమున హా

హా వనిత ననాథ నబల ధ నార్తవిపన్నం

గావరె యీపుణ్యము నం

బోవరె యని పలుకు నాఁడు ధ మొఱ విసంబడియెన్.

66

టీ: ఆవివిన+అంతరమునన్ = ఆ యడవి మధ్యలో; హాహా = అయ్యో! వనితన్ = స్త్రీని; అనాథన్ = దిక్కులేని దానను; అబలన్ = బలములేనిదానను; ఆర్తన్ = పీడితురాలను; విపన్నను = ఆపద నొందినదానను; కావరె = రక్షింపరే; ఈపుణ్యమునంబోవరె = ఈ పుణ్యము కట్టుకొనగా! అని; పలుకు+అఁడు మొఱ = పలికెడి స్త్రీ ఆర్తనాదము; విసంబడియెన్ = విసంబడెను.

క. ఆమొట వేమఱుఁ జెవి నిడి

భూమండలభర్త కరుణ + పొడమంగ నయ్యో

యేమానిని కెవ్వనిచే

నేమాయెనొ యనుచు నచటు + సీక్షించుతఱిన్.

67

టీ: భూమండలభర్త = రాజైన స్వలోచి; ఆమొట; వేమఱున్ = పలు చూఱు; చెవినిడి = విని; కరుణ = దయ; పొడమంగన్ = పుట్టగా; అయ్యో! ఏమానినికన్ = ఏశ్రీకి; ఎవ్వనిచేన్ = ఎవ్వనిచేత; ఏమి + అయ్యోన్ = ఏమి యాపద వచ్చెనో; అనుచున్, అచటున్ = అక్కడను; ఈక్షించుతఱిన్ = చూచునప్పుడు...

శా. మట్టె లోయంగ గబ్బిచన్నుగవ గం + పం బంద వేణీభరం
బట్టిట్టె కటిక జమ్మజీకటులుగా + నశుప్రజం బోడి క

లక్కట్టం జోపులు చిమ్మి రేంగి దివి రో + లంశాళి గల్పింపగా
మిట్టాడంగ ననుండు లేనియడవిన్ + మినాక్షి దీనాకృతిన్. 68

టీ: మినాక్షి = ఒకశ్రీ; మట్టెలు = కాలి మట్టెలు; మ్రోయగన్ = చప్పుడు కాగా; గబ్బిచన్నుగవ = బిగువైన చంటిజంట; కంపంబు + అందన్ = వడకగా; వేణీ భరంబు = కొప్పుముడి; అట్టిట్టె = చెదరిపోయి; కటిన్ = పిరుదులమీద; చిమ్మిచీక టులు = దట్టని చీకట్లు; కాన్ = కాగా; అశ్రువ్రజంబు = కన్నీటి సముదాయము; ఓడికల్ = ప్రవాహములు; కట్టక = కట్టగా; చూపులు; చిమ్మిరేంగి = కదలుచు; సవిన్ = ఆకాశమున; గోలంబాళిక = తుమ్మెదల బారును; కల్పింపగాన్ = కల్ప కేయగా; మిట్టాడంగన్ = సంచరింపగా; ననుండులేని = మనుష్యుడు లేని; అడవిన్ = అడవియందు, దీనాకృతిన్ = దీనమైన ఆకారముతో...

శా: ఒకశ్రీ కాలి యందెలు మ్రోయగా, జడయూడి చీకటి క్రమ్మునట్లు పిరుగులపై నటంపగా, కంటివెంట కన్నీరు ధారగా కారుచుండగా, భీతభీతముగు చూపులతో మిన్ను చూచుచు నిర్జనారణ్యమున దైన్యముతో...

క. ఒక్కతె భయశోకంబుల

నెక్కుచు మెయింగల విలాస + విభ్రమలక్ష్యల్

దక్కుటయును నొకయొటపై

నెక్కిన ధరణీశు నెదుట + నిలచి వినీతిన్.

టీ: ఒక్కతె = ఒకయాడుది; భయశోకంబులన్ = భయముతోన, విచారము తోను; నెక్కుచు = నెక్కినెక్కి యేడ్చుచు; మెయిన్ = శరీరమందు; కలవిలాస విభ్రమలక్ష్యల్ = కల్గిన విలాస చేష్టల సాంపులు; తక్కుటయును = శేకపోవుటయు; ఒకయొటపై = ఒకరకపుటందమై; నెక్కినన్ = తనయందుండగా; ధరణీ + ఈశు + యెదుటన్ = రాజాయొక్క ఎదుటను; నిలచి; వినీతిన్ = వినయముతో...

తా: ఒకశ్రీ వెక్కిరిక్కి యేడ్చుచు, ఒయ్యారములు లేకపోవుటచే నొక విధమైన అంధమురాగా స్వరోచి యెగుట నిలబడి విషయమునో...

క. పలుచని వాతెఱ మెఱుంగునఁ

బలుమెఱుంగులు సందండింపఁ ♦ బాపటపై నం

జలఁ జేర్చి జళుకుఁ జూపులఁ

బలుకులఁ బులకండ మొలుకఁ ♦ బలికెం గలఁకన్. 70

టీ: పలుచని వాతెఱమెఱుంగునఁ = పల్నగానున్న పెద్దకొంతినో; పలు మెఱుంగులు = దంతకొంతులు; సందండింపఁ = ఎక్కువకొగా; బాపటపై = జుట్టు మీద; అంజలిన్ = దోసిలిని; చేర్చి; జళుకుఁజూపులన్ = దెవరుచూపులనో; కలఁకన్ = కలతనో; పలుకులన్ = చూటలనో; పులకండము = కండచక్కెర; ఒలుకన్ = చిందగా; పలికెన్.

తా: ఆమె ఛాలమున దోయిలిచేర్చి రాజునకు ప్రొక్కె దెవరుచూపులనో కలతపోలుతో మధురస్వరమున నిట్లనెను.

శా. ఓరాజన్యమహేంద్ర యోమణిగణ ♦ పోతాసినాతాశన

సౌరజ్యత్కటిచక్ర యోముఖరశా ♦ ర్ణకూర బాహర్గళా

యోరుక్మాచలకల్ప యోకవచిత ♦ వ్యూఢాంగ కావం గదే

యోరాహు త్తశిరోమణీ నిరవధి ♦ పోద్యత్ప్రతాపారణి. 71

టీ: ఓ రాజన్యమహేంద్ర = ఓరాజశ్రేష్ఠా; మణిగణ = రత్నములచే; ప్రాత = గుప్పడిన; అనివాత+అశన = సర్పమువంటి కత్తిచే; సౌరజ్యత్ = ప్రకాశించు చున్న; కటిచక్ర = పిరుగులు కలవాడా! ముఖర = మ్రోగుచున్న; కార్ణ = వింటినో కూడిన; క్రూర = కఠినమైన; బాహ+అర్గళా = గడియలవంటి బాహువులు కలవాడా! రక్త+అచలకల్ప = మేరువువంటివాడా! కవచిత = కవచముకల; వ్యూఢ+అంగ = ఉన్నతమైన శరీరము కలవాడా! రాహు త్తశిరోమణీ = గుర్రపురాతులలో శ్రేష్ఠుడా! నిరవధి ప్రోద్యత్ = హద్దులేకుండ ప్రకాశించు; ప్రతాప+అరణి = ప్రతాపమును అరణి కలవాడా! కావంగదే = రక్షింపుమయ్యా! అలం. ఉపమ, రూపకమును.

క. అనినఁ దలంపున నింపిన

యనుకంప నిలింపచంప ♦ కామోదసుతుం

డనునయ మొప్పుగ నోడకు

మని నిజవృత్తాంత మడుగ ♦ నది యిట్లనియెన్. 72

టీ: అనినన్ = ఆనగా; తలంపునన్ = మనసునో; నింపిన యనుకంపన్ = నిండిన దయనో; నిలింపచమ్మ కామోదసుతుండు = దేవతాశ్రీ కొడుకైన స్వరోచి; ఆనునయము = బతిమాలట; ఒప్పుగన్ = ఒప్పునట్లు; ఓడకుము = భయపడకుము;

అని; నిజవృత్తాంతము = ఆమెకథను; అడుగన్ = అడుగగా; అది = ఆమె; ఇట్లు + అనియెన్.

తా: అట్టి మొరవెట్టగా స్వరోచి భయపడవలదని యూరడించి ఆమె కథను చెప్పమనెను. ఆమె యిట్లన్నది.

సీ. విసుమానములుగాఁగ ♦ వసతోడఁ బెనవెట్టి
 నెట్టెంబుగాఁ బ్రేవుఁ ♦ జుట్టినాఁడు
 బండికంచెనచాయ ♦ బైసిమాలిన మేన
 మెదడుగందపురొంపి ♦ మెత్తినాఁడు
 కునఖంపు డాచేతి ♦ పునుకకప్పెర నిండఁ
 బ్రాణికోటుల నల్లఁ ♦ బట్టినాఁడు
 కొకిలికివేసంపు ♦ గూనిమూఁపులమీఁద
 మూఁడుపంగలయీఁటె ♦ మోపినాఁడు

గీ. నిట్టతాడనఁ బాడువు చే ♦ నిక్కినాఁడు
 నిడుదకోటల మిడిగొడ్ల ♦ నెగడినాఁడు
 నరవరోత్తమ నేఁడు మూ ♦ న్నాళ్ళనుండి
 యుసుఱుఁగొన వెంటఁ దిరిగెడు ♦ నసుర యొకఁడు. 73

టీ: సురవరోత్తమ = రాజా! విసుమానములుగాగన్ = వింతలుగా; (పా. విసుమానముకొగన్ = హెచ్చుతగ్గులుగా) వసతోడన్ = క్రొవ్వుపొరతో; పెనవెట్టి = మెలిపెట్టి; నెట్టెంబుగాన్ = గుండుతలపాగగా; ప్రేవున్ = ప్రేగులను; చుట్టినాడు = తలకుచుట్టుకొన్నాడు; బండికంచెనచాయన్ = బండికి చక్రములకు నిరుగునకు మధ్య పెట్టెడుమని ఆముదముకలిపిన (గ్రీణ) దాని రంగుతో; బైసిమాలిన మేనన్ = బాగుగాలేని శరీరమున; మెదడుగందపురొంపి = మెదడుగంధమును; మెత్తినాడు = పూసికొన్నాడు; కునఖంపు = పుచ్చుగోళ్ళుకల్గిన; డాచేతి = ఎడమచేతి లోని; పునుకకప్పెరనిండఁ = పుర్రెపాత్ర నిండుగా; బ్రాణికోటులనల్ల = జంతు రక్తమును; పట్టినాడు = నిండపట్టెను; కొకిలికివేసంబు = చిక్కత వేషముకల; గూని మూఁపుల మీదన్ = ఎగుడుజములపై; మూడుపంగలయీఁటె = మూడు మొనలుకల యీఁటెను—తికూలమును; మోపినాడు = పట్టినాడు; నిట్టతాడి + అనన్ = పొడవైన తాడిచెట్టన్నట్లుగా; పొడవుచేన్ = పొడవుచేతి; నిక్కినాడు = తిన్నాడు; నిడుద కోటలన్ = పొడవైన కోటలచే; మిడిగొడ్లన్ = పెద్దపెద్దకంటిగొడ్లతోను; నెగడినాడు = భయముగా నున్నాడు; ఒకడుఅసుర = ఒకరాక్షసుడు; నేడుమూన్నాళ్ళ నుండి = నేటికి మూడు రోజులనుండి; ఉసుఱుగొనన్ = ప్రాణములు తీయుటకై; వెంటన్ + తిరిగెడు = వెంటడించుచున్నాడు; అలం. స్వభావోక్తి, నిదర్శన, రూప కము, ఉల్లేఖము.

తా: ఓ రాజా! ఒకరాక్షసుడు వసతో మెలిపెట్టిన ప్రేగులను తలపాగగా చుట్టుకొని, నల్లని శరీరమున మెదడు రొంపిని మెతుకొని, ఎడమచేతిలో పుణ్య నిండుగా రక్తముపట్టి, కొక్కిరి బిక్కిరి జేషముతో గూనిగానున్న భుజములపై త్రిశూలమును పెట్టుకొని, నిట్టనాడివలె పొడుగుగానుండి, పెద్దకోటలు, మిడి గ్రుడ్లు కలిగియుండి మూడురోజులనుండి నన్ను చంపుటకై వెన్నాడుచున్నాడు.

క. ఏయెడ ననదల మొఱు వా

లాయము వినవలయు 'దుర్బ' ♦ లస్య బలం రా

జా' యన వినవే ధరణీ

నాయకులకు నార్తరక్ష ♦ ణంబులె కృతువుల్.

74

టీ: ఏయెడన్ = ఎప్పుడు; అనదల మొఱు = చిక్కుమాలిన వారి మొర; వాలాయము = తప్పుకి; వినవలయున్ = వివరించుట; వివరించుట; దుర్బలస్య = బలము లేనివారికి. రాజా = రాజే; బలం = బలము; అనన్ = అనగా; వినవే = విన లేదా? ధరణీ నాయకులకున్ = రాజులైన వారికి; ఆర్తరక్షణంబులె = దీనులను రక్షించుటలే; కృతువుల్ = యజ్ఞయాగాదులు; అనగా అనాధ రక్షణము రాజులకు కృతువులు చేసిన దానితో సమమైనది. అలం. కౌవ్యలింగము, రూపకమును.

క. మరుదశ్యపుత్రి కిందీ

వరాక్షగంధర్వరాజు ♦ వలనఁబాడమితిన్

నరవర వెలసితిఁ గళలం

దు రమించుటఁ జేసి భువి మ ♦ నోగమ యనఁగన్.

75

టీ: నరవర = రాజా! మరుదశ్యపుత్రికిన్ = మరుదశ్యుడను గంధర్వుని కూతురికి; ఇందివరాక్షగంధర్వరాజువలనన్ = ఇందివరాక్షుడను గంధర్వరాజునకును; పాడమితిన్ = పుట్టితిని; కళలందున్ = విద్యలలో; రమించుటంజేసి = వినోదించుటచే; భువిన్ = భూమిలో; మనోరమయనగన్ = మనోరమమును జేయునో; వెలసితిన్ = ప్రసిద్ధిపొందితిని.

తా: నేను మరుదశ్యుడను గంధర్వరాజు కూతురికిని ఇందివరాక్షుడను గంధర్వరాజునకును పుట్టితిని. సమస్తవిద్యలు నేర్చితిని. మనోరమ నా పేరు.

శా. రారాపిళ్ల భుజాంగదంబుల మణుల్ ♦ రాలంగ విద్యాధరుల్

గారా మొప్పగ నెత్తి కొండు) నను నం ♦ కన్ఠాయనిం జేయఁగా

వారి న్నివ్వాగని సింహాపీఠిక జల ♦ త్వం బొందు మాతండ్రి మం

జీరం బించుక గల్లుమన్న నవి దాఁ ♦ జెప్పంగ నింకేటికిన్ .76

టీ: విద్యాధరులు = ఒకజాతి దేవతలు; రారాపిళ్లన్ = ఒకరినొకరు ప్రోసి కొని వచ్చుటచే; భుజ+అంగదమణుల్ = భుజశీర్షులందలి మణులు; రాలంగన్ = రాలగా; గారాము = ముద్దు; కన్ఠగన్ = ఒప్పునట్లు; ననున్ = నన్ను; ఎత్తికొండ్రు;

మాతండ్రి=ఇందీవరాక్షసుడు; మంజీరంబు=నాకాలియంచె; ఇంచుక గల్లుమనన్=కొంచెము గల్లుమని చప్పుడైనను; అంకస్థానిన్=తోడమీద కూర్చున్నదానిగా; చేయగాన్=చేయుటకు; వారిన్=విద్యాధరులను; వీడ్కొని=తొలగిమని; సింహ పీఠికన్=సింహాసనమునందుండి; చలత్వంబొందున్=కదలును; ఆవి=ఆ సుఖము భూతులు; తాన్=నేను; ఇంకన్=ఇప్పుడుకూడ; చెప్పంగన్+ఏటికిన్=చెప్పట యెందులకు ?

తా: విద్యాధరులు నేను నేనని ముందుకు త్రోసికొనివచ్చి నన్నెత్తుకొందురు. నాకాలియంచె చప్పుడై నేను వచ్చుచుంటినని తెలిసెనా నాతండ్రి వెంటనే సింహాసనమునందుండి లేచి నాకెదురుగా వచ్చి యెత్తుకొని యొడిలోనికి తీసికొనును. ఆ సుఖముల నిప్పుడు చెప్పట యేటికిలే? అలం. స్వభావోక్తి, ఆక్షేపము, ఉదాత్తము.

తే. దేవ పార్షి పట్టి క ♦ శావతియును

నల్లమందార విద్యాధ ♦ రాత్మజన్మ

యగువిభావసియును నాకు ♦ బ్రాణసఖులు

వారు నేనును నొకనాడు ♦ గారవమున.

77

టీ: దేవ=రాజా ! పార్షి పట్టి=పారుడను ఋషియొక్క కూతురైన; కళావతియును; అల్ల=ప్రసిద్ధుడైన; మందార=మందారుడనెడు; విద్యాధర+ఆత్మజన్మయగు=విద్యాధరుని కూతురైన; విభావసియును; నాకున్; బ్రాణసఖులు=ప్రాణముతో సమమైనచెలులు; వారు; నేనును; ఒకనాడు; గారవమునన్=అన్యోన్య ప్రేమతో...

సీ. నెత్తమ్మ లేకొండ ♦ నెత్తమ్మలం దాడు

విద్యాధరీకోటి ♦ విటులతోడ

నెచటిగాడ్పులఁ బుట్టు ♦ విచికిలామోదంబు

శబరికాంతలగుట్టు ♦ సశృంబెట్టు

నెన్నగేంద్రపుంజఱుల్ ♦ మిన్నంది పెన్నంది

కోరాడుఁ దనగుబ్బ ♦ కొమ్ము లొడ్డి

యెం దుండుగురివెంద ♦ పందిళ్ళపూఁదేనె

జడి యిందుశిలలందు ♦ జాలువాఱు

గీ. నట్టికలధౌతశిఖరిఁ బు ♦ స్వాపచయము

సేయువేడుకఁ బూదరిండ్ల ♦ చాయలందుఁ

దిరుగుచుండి యొకానొక ♦ దెసఁ దృణంబు

దళముగా వాత మొలచిన ♦ బిలమునందు.

78

టీ: ఏ కొండనెత్తస్థులంగున్ = ఏ కొండమీది ప్రదేశములందు; విద్యాధర
 కోటి = విద్యాధర శ్రీల సముదాయము; విటులగోడన్ = కాముకులతో; నెత్త
 మ్ములు = జాదములన; అడున్ = ఆడుచుండునో; ఎచటిగాడ్పులన్ = ఎక్కడి
 గాలులచే; పుట్టు = పుట్టెడి; విచికిల+ఆహాదంబు = చిరుమల్లె పువ్వుల పరిమళము;
 శబరకాంతలగుట్టు = బోయవనల రహస్యమును; సశ్యబెట్టున్ = వదలించునో; ఎన్న
 గేంద్రపునఱున్ = ఏ కొండచరియలు; పెను+నంది = శివుని వాహనమైన నంది;
 మిన్ను+అంది = ఆకాశమునంటి—ఎక్కువ సుఖోపించి; తనగుబ్బకొమ్మలు =
 గుబ్బగానన్న తన కొమ్మలను; ఒడ్డి = ఆర్పి; కోరాగున్ = పొడిచి మట్టియై త్రితడు
 చుండునో; ఎంగున్ = ఏ కొండయంగు; ఉండు = ఉండెడి; గురివెంద పందిళ్ళు =
 గురివెంద పంచెళ్ళనుండి; పూడేనెజడి = పుష్పరసపుధార; ఇందుశిలలంబున్ = చంద్ర
 కాంతపురాశ్యపై; జాలువాటున్ = ప్రవహించునో; అట్టికలధాతశిఖరిన్ = అటువంటి
 కైలాసమునందు; పుష్పపవనము = పూలుకోసికొనుటను; చేయువేడుకన్ = చేసెడి
 కోరికతో; పొదరిండ్లచాయలంగున్ = పొదరిండ్ల ప్రాంతమున; తృణంబు = గడ్డి;
 దళముగాన్ = ఒత్తుగా; వాతన్ = ముఖమునందు; మొలచిన బిలము నందున్ = మొలచి
 యున్న గుహలో...

తా: విద్యాధర శ్రీలు విటులగో కలసి జాదము లాడునట్టియు, చిరుమల్లెల
 మీదినుండి వచ్చు పిల్లగాలల కావేశము కల్గి కామోద్రేకము నాపుకోలేని శబర
 యువతులు కలట్టియు; నందిశ్శరుండు కొమ్మలగో మట్టిచిన్నుచు కోరాడు చరి
 యలు కలట్టియు; బండిగురివెంద పందిళ్ళ నుండి తేనెకారి కాలవలుగా ప్రవహించు
 చంద్రకాంత మణులుకలట్టి కైలాసగిరిపైన ఒకచోట ద్వారమున దట్టనగా గడ్డి మొల
 చిన గుహలో...

ఉ. ఊసర పెల్లిచందమున ♦ నొక్కట బీటనరాలు దేఱగా

మీసలు గడ్డముం జడలు ♦ మే నుదరంబును వీనులున్ జరా

ధూసరమైన రోమతతి ♦ తోఁ బెనఁగంబడి దూదిరాశిగాఁ

జేసినరీతి నున్నయొక ♦ జీర్ణమునిం గని కొతుకంబునన్. 79

టీ: ఊసర పెల్లిచందమున = ఉడుమువలె; ఒక్కటన్ = ఒకేరీతిగా; బీర
 నరాలు = పెద్ద పెద్దనరములు; తేఱగాన్ = తేలగా; మీసలు = మీసములు; గడ్డ
 మున్ = గడ్డమును; జడలు; మేను = శరీరము; ఉదరంబును = కడుపును; వీనులున్
 = చెవులును; జరాధూసరమైన = ముసలితనముచే తెల్లబడిన; రోమతతితోన్ = వెండ్రు
 కల సముదాయముతో; పెనఁగండి = పెనవైచుకొని; దూది; రాశిగాన్ = ప్రోవుగా;
 చేసినరీతిన్ = చేసినట్లు; ఉన్న; ఒకజీర్ణమునిన్ = ఒకముసలిమునిని; కని = చూచి;
 కొతుకంబునన్ = వేడుకతో.....

తా: ఉడుమువలె పెద్ద పెద్ద నరాలు తేర మీసములు, గడ్డము, పొట్టు, ఒళ్ళు
 చెవులు అంతయు ఒకేరీతిగా జుట్టుగోనిండి దూది ప్రోగైనట్లున్న ముసలిమునిని చూచి
 వేడుకతో... అలం. ఉపమ, ఉత్పేక్ష, స్వభావోక్తియు.

ఆ. ఇతనివదనకుహర ♦ మెద్ది నేత్రద్వయం

బెద్ది కర్ణయుగళ ♦ మెద్ది యనుచు

బూచివోలె నున్న ♦ వాచంయముని మోము

బాల్యచాపలమున ♦ బట్టుటయును.

80

టీ: ఇతని వదనకుహరము = ఇతని నోరు; ఎద్ది = ఏది? కర్ణయుగళము = రెండు చెవులు; ఎద్దియనుచు = ఏదనుచు; బూచివోలెనున్న = దయ్యమువలె నున్న; వాచంయగుని మోము = వాక్కును నియమించిన—గునియొక్క ముఖమును; బాల్యచాపలమున = చిన్నతనపు తొల్యముచే; పట్టుటయును = పట్టగా...

క. ధ్యానస్థిమితం డగు న

మౌనీ మదీయాంగులీ వి ♦ మగ్నములచే

మే నెఱిగి తొంటియను సం

ధానము చెడి కన్ను దెఱచి ♦ దారుణఘటితన్.

80

టీ: ధ్యానస్థిమితండుగు = ధ్యానముచే నిశ్చలముగానున్న; ఆ+మాని = ఆముని; మదీయ = నాసంబంధమైన; ఆంగులీ విమర్శనములచేన్ = ప్రవేశ్యతో తడవుట లగో; మేను+ఎఱిగి = నావ్యాజ్ఞానము—మెలకువవచ్చి; తొల్లి+అనుసంధానము = మునుపటి సమాధి; చెడి; కన్ను; తెఱచి; దారుణఘటితన్ = త్రూరమైనరీతితో...

తా: సమాధిలోనున్న మహర్షి నాప్రేమ తగిలి సమాధిచెడి కన్ను విప్పి కఠినముగా...

ఉ. ఓసి దురాత్మరాల గృహ ♦ మొల్లక సర్వసుఖంబులున్ నిరా

యాసమునం దొంటంగి మిహి ♦ రాంశు మరుచ్చద నీర నీరస

గాసము దేహధారకము ♦ గా గుహలం దప మాచరించు మ

మీసరణిన్ స్పృశించి నగ ♦ నేమి ఫలంబొనఁ గూడె జెప్పమా. 82

టీ: ఓసి దురాత్మరాల = చెడు స్వభావము కలదానా! గృహము = ఇల్లు; ఒల్లక = ఇచ్చపడక—వదలి; సర్వసుఖంబులున్ = అన్ని సుఖములును; నిరాయాసంబునన్ = తేలికగా; తొంటంగి = వదలి; మిహిగ + ఆంశు = నూర్చుని కిరణములును; మరుత్ = గాలి; ఛద = ఆకులు; నీర = నీరు—మున్నగు; నీరస్రగాసము = రసములేని గూహరమును; దేహధారకముగాన్ = దేహము నిల్పు వానిగా; గుహలన్ = గుహలలో; తపమాచరించు = తపస్సుచేసికొను; మమ్ము; ఈ సరణిన్ = ఈరీతిగా; స్పృశించి = తాకి; నగన్ = నవ్వగా; ఏమిఫలంబు = ఏఫలితము; ఒనగూడెన్ = చేకూరెను. చెప్పమా?

తా: ఓసి దురాత్మరాలా! ఇల్లు—వాకిలి వదలి అన్ని సుఖములను తేలికగా విసర్జించి గాలి—నీరు, ఆకు—అలము దేహము నిల్పుకొనుటకై తినుచు జపము చేసికొను మమ్ము ముట్టుకొని సరిహసించుట కలన నీకేమి లాభము వచ్చునో చెప్పమా?

క. తిమిరంపువయసుగుబ్బల

కొమరాలపు నీకుఁ దగిన ♦ గోవాళ్ళ మహీన్

సెమకి నగరాదె ముదిసిన

మముఁ జెనఁకిన నేమి కలదు ♦ మద మేమిటికిన్.

83

టీ: తిమిరంపువయసు=పొగరెక్కు ప్రాయములో; గుబ్బలకొమరాలపు= బిగించుచు కల పడుచు పిల్లవు; మహీన్=భూమిలో; నీకున్; తగిన; గోవాళ్ళన్ =పడుచువారలను; సెమకి=శెడకి; నగరాదె=పరిహాసము చేయరాదా? ముదిసిన నుమున్=వయసుమళ్ళిన మమ్ము; చెనకినన్ = తాకగా; ఏమి కలదు? మదము= పొగరు; ఏమిటికిన్=ఏల?

తా: పొగరుచే కన్నుగానని వయసులో గబ్బిగుబ్బలుకల పడుచు దానవు నీకుతగిన యువకులను వెడకికొని వేశాకోళములు చేయవలెగాని ముసలివగ్గులైన మమ్ము ముట్టిన ఫలమేమున్నది? ఇంత పొగరేల?

క. ముసురుకొను జరభరంబున

నసు రుసురైయున్న మమ్ము ♦ నడకించితి వి

ట్లుసురు మనఁ బట్టువడు మొక

యసురకు నీ వనుచుఁ బలికె ♦ నాగ్రహ మెనఁగన్.

84

టీ: ముసురుకొను=పైబడిన; జర=ముసలితనము యొక్క; భరంబునన్= భారముచే; అసురుసురై=ఉక్కిరి బిక్కిరై; ఉన్నమమ్మున్; ఇట్లు; అడకించితివి =బాధించితివి; ఉసురుమనన్=ఉన్నరని శ్రమించునట్లు; నీవు; ఒకయసురకున్ =ఒకరాక్షసునకు; పట్టువడుము=చిక్కుము; అనుచున్ = అని; అగ్రహము= కోపము; ఎనగన్=ఎక్కువకొగా; పలికెన్=శపించెను.

తా: 'ముసలి తనముచే తెగసతమత మగుచున్న మమ్ము పరిహాసించి నందులకు ఫలముగా రాక్షసునిచే పట్టువడి బాధనొందు' అని శపించెను.

క. జననాథ యేమి చెప్పదుఁ

గనలుచు నవ్వగుతపసి ♦ కటము లదరఁగాఁ

దనచేతినాఁగబెత్తముఁ

గొని పసరముఁ గొట్టినట్టు ♦ గొట్టె నదయుఁడై.

85

టీ: జననాథ=రాజా! ఏమి చెప్పదున్; అ+వగ్గుతపసి = ఆచక్కముని; గనలుచున్=కోపించుచు; కటములు=చెక్కిళ్ళు; అదరగాన్=చలింపగా; దయ చూచినవాడై; తన చేతి నాగబెత్తముకొ=తన చేతిలోనున్న యొగపు బెత్తమును; కొని=తీసికొని; పసరముకొ = పశువును; కొట్టినట్టు; కొట్టెను=బాదెను. అలం. ఉపమ.

క. కొట్టువడి యటకు మునుపే

తిట్టుంబడి యేడ్చు నామ ♦ దెసఁ గని మదిలోఁ

గట్టలుక వొడమి నాసఖు

లిట్టనిరి ముసీంద్రుతోడ ♦ నెత్తిన పెలుచన్.

86

టీ: కొట్టువడి=బెట్టులపడి; అటకుమునుపే=అంతకుముందే; తిట్టుంబడి=శాపమును పొంది; ఏడ్చునామ=ఏడ్చెడి నావైపు; కని=చూచి; నాసఖులు=నా చెలికత్తెలు; మదిలోన్=మనసునందు; కడు+అలుక=మిక్కిలి కోపము; వొడమి=పుట్టి; ఎత్తినపెలుచన్=కల్గిన కోపముతో; ముసీంద్రుతోడన్=మునితో; ఇట్టనిరి.

ఉ. ఓయి దయావిహీనమతి ♦ యూరక యీపసిబిడ్డఁ గొట్టఁ గాఁ

జే యెటు లాడె నీకు నిది ♦ చేసిన దేమి వృథా శపింతురే

బోయవె యాఁడుఁదోడు నను ♦ బుట్టవె శాపనిమిత్త మే తపం

బీయెడ నున్నశాంతిపరు ♦ మనువారి రిచ నీచరిత్రకున్.

87

టీ: ఓయి దయావిహీనమతి = ఓ దయచూచినవాడా! యూరక=నిష్కారముగా; ఈపసిబిడ్డన్=ఈ చిన్నపిల్లను; కొట్టగాన్=కొట్టుటకు; చేయెటులాడెను=చేయెట్లువచ్చెను? నీకున్; ఇది=ఈమె; చేసినదేమి=ఏ బాధకల్గచేసినది? వృథా=అనవసరముగా; శపింతురే? బోయవె=కటికివాడవా? అడుదోడుననుబుట్టవె=అడువారితో పుట్టలేదా? తపంబు=తపస్సు; శాపనిమిత్తమే=శాపమిచ్చుటకేనా? నీచరిత్రకున్=నీ నడవడికకు; ఈయెడనున్న=ఇక్కడనున్న; శాంతిపరులు=శాంతికల మునులు; ఇకన్; ఏమనువారు=ఏమందులో?

తా: ఓ కటికివాడా! ఈ పసిపిల్ల నూరకే కొట్టుటకు నీకు చేయెట్లువచ్చెను? అంత తప్పిమె యేమి చేసినది? శపించుటయేనా తపస్సునకు ఫలము? కిరాతుడవా? నీకాడువారు తోబుట్టువులు లేరా? ఈ నీ కోపము సంగతి విన్నవో శాంతిధనులైన మునులెంత నిన్ను దూషింతులో?

క. పాము కడు ముదిసి కడపట

గామగు చందమున వార్ధ ♦ కంబునఁ గోధం

బేమియు మానక మండెడు

నా ముని మునియే తలంప ♦ నదియుం దపమే?

88

టీ: పాము; కడున్=మిక్కిలి; ముదిసి=ముసలియై; కడపటన్=అఖరికి; గామగుచందమునన్=గ్రహమైనట్లు; వార్ధకంబునన్=ముసలితనమున; క్రోధంబేమియున్=కోపమే మాత్రమును; మానక=వదలక; మండెడు=అవేశముతో మండిపడెడు; ఆ మునియున్=ఆ మునికూడ; మునియే=మునిపరవాచ్యుడేనా? అదియున్=వాని తపస్సును; తపమే=తపస్సేనా?

తా: పాము వెద్యేండ్లు బ్రదికి చివర గెక్కలువచ్చి మిన్నాగై నీడ సోకి నను జబ్బును కల్గజేయునట. అట్లే నీవు ముగలివాడవైకూడ కోపముతో మండిపడు చున్నావు. నీవు నొక మనిషేనా? నీ తపమును తపమేనా?

క. పరుల యపరాధగతులకుఁ

గెరలక తనుఁ బొగడుచోటఁ ♦ గీడాడెడుచోఁ

బరితోషము రోషము నెడఁ

జొరసీని తపస్వి సుమ్ము ♦ సుకృతి ధరితిన్.

89

టీ: ధరితిన్ = భూమిలో; పరుల = ఇతరుల; అపరాధగతులకున్ = తప్పుడు నడకలకు; గెరలక = కోపింపక; తను = తన్ను; పొగడుచోటన్ = స్త్రోతముచేయు నప్పుడు; కీడు + డెడుచోన్ = నిందించుచోను; ఎడన్ = మనసు; పరితోష మున్ = సంతోషమును; రోషమున్ = కోపమును; చొరసీని = ప్రవేశింపనియ్యని; తపస్వి = మునియే; సుకృతిసుమ్ము = ధన్యుడునుమా?

తా: తన కెవ రపకారము చేసినను కోపింపక, పొగడుటకు సంగోపింపక, నిందించుటకు రోషములేని మునియే నుమా ధన్యుడు ! అలం. అప్రస్తుతప్రశంస.

తే. ఒం డొకడవైన నిపుడు నీ ♦ పిండి యిడమె

బ్రాహ్మణుడ వౌట మాచేత ♦ బ్రదుకు గంటి

తడవఁ బనిలేదు నిన్ను గౌతముని గోవ

వనుచు వాదించి విడిచిన ♦ నాగ్రహించి.

90

టీ: ఒండొకడవైనక = బ్రాహ్మణుడవుకొకమరొకడవైనచో; ఇపుడు; పిండి యిడమె = నిన్ను పిండిపెట్టమా? బ్రాహ్మణుడవౌటన్ = బాపడవగుటచే; మాచేతన్ = మాచేతిలో; బ్రతుకున్ + కంటివి = బ్రతికి పోతివి; నిన్నున్; తడవన్ + పని లేదు = ఇట్టివాడవని చెప్పనక్కరలేదు; గౌతముని గోవవు = గౌతము మహర్షి గోవు వంటివాడవు—ముట్టిసంతలే క్రిందపడి చచ్చి గోహత్య రప్పించు పుణ్యాత్ముడవు; అనుచున్ = అని; వాదించి = వాగులాడి; విడిచినన్; అతడు = ముని; అగ్రహించి = కోపించి....

తా: నీవు బ్రాహ్మణుడవైపోతివి కాని లేకున్న పిండిచేసి వదలక పోదుమా? బ్రతికిపోతివితే. నిన్ను నటయేటికి గౌతముని గోవవు. అని వాదించి వదలించగా అతడు కోపించి... అలం. రూపకము. (గౌతముని గోవుకథ. గౌతముడను ముని తపస్సు చేసికొను చుండెను. ఒకప్పుడు పండ్రెండేండ్లు కరువు వచ్చెను. మునులందరు నతని యాశ్రమమునకు వచ్చిరి. అతడు ధాన్యము చల్లి జపతపోనుష్ఠానములు చేసికొను సరి కౌధాన్యము మొలచి పెరిగి కంకులుచేసి పండి యుండెడివి. ఆ ధాన్యపు బియ్యముతో అతిథులైన మునులకు తృప్తిగా విందు చేసెడివాడు. తామము తగ్గిన తర్వాత వెళ్ళుచు అతనిని తమతో రమ్మనిరి. అతడొప్పుకొనలేదు. వారొక గోవును సృష్టించి పెరుమిదికి వదలిరి. అని మేయుచుండగా గౌతముడు దర్భకర్రతో కొట్టగా అది

చచ్చెను. అతనికి గోహత్యా దోషము వచ్చినది. దానిని తగ్గించుటకై వారతనిని తమతో రమ్మనిరి. ఆతడు విధిలేక వెళ్ళెను. వారతని మన్నించిరి. అట్లు ఊరకయే ప్రాణములు పోవువానిని చెప్పువలసి వచ్చినపుడు 'గౌతముని గోవు' అందురు.)

క. ముసలి శపియించె నపు డ

య్యసితాబ్జేక్షణల రాజు ♦ యత్కృత్తోభం

బెసంగ నశియింప నగు న

దైసఁ బాటుండు సుగుణి గామి ♦ తెల్లమియ కదా? 91

టీ: అపుడు; ముసలి=ఆ ముసలిమని; ఆ+అసిత+అబ్జ+క్షణలన్ = నల్ల కలువలవంటి కన్నులుకల వారిని; రాజయత్కృత్తోభంబు = క్షయరోగము వలని బాధ; ఎఁగఁ = ఎక్కువకాగా; నశియింపన్ = నశించునట్లుగా; శపియించెన్ = శపించెను; అగున్ = అట్లు శపించుటతనికి తగున; ఆ+దైసన్ = ఆ విషయమున; పాటుడు = బాపడు; సుగుడి = సుగుడు; (పా. సుగుణి = మంచిగుణములు కలాడు.) కామి = కాకపోవుట; తెల్లమియకదా = స్పష్టమేకదా?

తా: అట్లు కోపించిన నా చెలికత్తెలను క్షయరోగముచే బాధపడునట్లు శపించెను. ఆ విషయమున సుగుణి కానంపిన అదతనికి తగియే యున్నది. అలం. అర్థాస్తరస్యాస.

క. ఆరుజ యప్పుడ య య్యం

భోరుహలోచనలఁ బాండె ♦ భూవర నన్నున్

వారత్రయమున నుండియు

దారుణగతి నొక్క యసుర తటిమెడు పెంటన్. 92

టీ. భూవర = రాజా! అప్పుడ = అప్పుడే; అయ్యంభోరుహలోచనలన్ = ఆ శ్రీలను; ఆరుజ = ఆ క్షయరోగము; పాండెన్ = వచ్చెను; నన్నున్; వారత్రయముననుండియున్ = మూడురోజులనుండియు; ఒక్కయసుర = ఒకరాక్షసుడు; దారుణగతిన్ = క్రూరమైనరీతిలో; పెంటన్ = వెంటడించి; తటిమెడున్ = తరుముచున్నాడు.

సీ. ఇచ్చెద నీకస్త్రు ♦ హృదయంబు నివ్విద్య

నరనాథ మున్న పి ♦ నాకపాణి

యగు రుద్రుడిచ్చె స్వా ♦ యంభువమనువున

కతఁ డిచ్చె మఱి వసి ♦ స్థాఖ్యమునికి

నతఁ డిచ్చెఁ గరుణఁ జి ♦ త్రాయుధుం డనుపేగఁ

దనరు మదీయమా ♦ తామహునకు

నతఁ డిచ్చెఁ బెండ్లియా ♦ నపు డరణంబుగా

మాతండ్రి కతఁ డిచ్చె మమత నాకు

గీ. సకలరిపునాశకము యశ ♦ స్కరము నైన

దీని వేవేగ నాచే బ్ర ♦ తిగ్రహించి

యడఁపుమా దైత్యు వీరు ♦ వారనఁగ వలవ

దనఘ సద్విద్య యెం దున్న ♦ గొనఁగవలయు.

93

టీ: సరనాథ=రాజా! నీకున్; అస్త్రహృదయంబు=అస్త్రహృదయమును విద్యను; ఇచ్చెదన్=ఇత్తును; ఈ+విద్య=ఈవిద్యను; మున్ను=మునుపు; పినాక పాణియగు=మేరువనుధనువు చేతియందుకల; రుద్రుడు; స్వామంభవమనువునకున్ =స్వామంభవను మొదటి మనువునకు; ఇచ్చెన్. అతడు; వసిష్ఠ+అఖ్యమునికిన్ =వసిష్ఠుడను మునికి; ఇచ్చెన్; అతడు; కరుణన్=దయతో; చిత్రాయుధుండను షేరన్=చిత్రాయుధుడను షేరుతో; తనరు=ఒప్పెడి; మదీయమాతామహునకున్ =నా తల్లి తండ్రికి; ఇచ్చెన్. అతడు; పెండ్లియానపుడు=పెండ్లియగు సమయమున; అరణంబుగా=కొన్నగా; మాతండ్రికిన్; ఇచ్చెన్. అతడు; మమత=మమకార మతో; నాకున్; ఇచ్చెను. సకలరిపునాశకము = అందరి శత్రువులను చంపు నదియు; యశస్కరమునైన=కీర్తినిచ్చునదియునైన; దీనిన్=ఈ విద్యను; వేవేగన్ =తొందరగా; నాచేన్=నావలన; ప్రతిగ్రహించి=స్వీకరించి; దైత్యున్=రాక్షసుని; అడపుమా=చంపుము; వీరు—వారు=ఇచ్చెడివారెవరు? అనగవలయు=అనరాదు; సద్విద్య=మంచిచదువు; ఎందున్నన్=ఎవరివద్దనున్నను; కొనగవలయున్ =గ్రహింపవలెను; విద్యను గ్రహించునపుడు విద్యనిచ్చువారెవరు—స్త్రీయా? పురుషుడా? ఏ జాతివారు? అను శంకవలదు. 'నీచాదప్యత్రమావిద్యాం స్త్రీ చత్వం దుమ్ములాదపి' అన్నట్లుగా వెంటన్ గ్రహింపవలెను.

క. అనుటయు శుచియై నిలిచిన

జననాధునకుం బ్రయోగ ♦ సంహారంబుల్

ననిత రహస్యంబుగఁ జె

ప్పిన నాతఁడు నెఱిగె నంత ♦ భీషణభంగిన్.

94

టీ: అనుటయున్=అనగా; శుచియై=అచమనముచేసి పరిశుద్ధుడై; నిలిచి; నన్=స్వరోచినిల్వగా; ననిత=అస్త్రీ; జననాధునకున్ = స్వరోచికి; ప్రయోగ సంహారంబుల్=ప్రయోగించుట; ఉపసంహరించుటలను; రహస్యంబుగన్=రహస్యముగా; చెప్పినన్=ఉపదేశించగా; అతడును=ఆరాజుకూడ; ఎఱిగెను=గ్రహించెను; అంతన్=అంతలో; భీషణభంగిన్=భయంకరమైన రీతిలో...

—: మ హా సృ గ్ధ ర :—

గళగ ర్తకోడనిర్య ♦ త్కహకహనినదో

♦ ద్ధాహహసంబు భూభృ

ద్విలముల్ మోయింపఁ గాదం ♦ బినిగతిని బాగల్

♦ పెంప మి న్నెల్ల మైగాఁ

జలితాస్యకూరదంత ♦ త్తతరదవసన

♦ త్తరకీలాలవేల్ల

జ్వలనజ్వాలాభజిహ్వం ♦ చలుఁ డగుచు గదన్

♦ జాలెముల్ ద్రిప్పకొంచున్.

95

టీ: గళగర్త=కన్నమువంటి గొంతుయొక్క; క్రోడ=లోపలినుండి; నిర్భృత్ =బయటికి వచ్చుచున్న; కహకహనినద=కహకహమును చప్పుడుతో; ఉద్గాఢ= ఎక్కువైన; హాసంబు=నవ్వు—వికటాట్టహాసము; భూభృత్+బిలముల్=కొండ గుహలు; మ్రోయింపన్=ప్రతిధ్వనింపగా; కాదంబినిగతిన్ = మేఘమాలనలె; పొగల్=పొగలను; పెంపక=పెంచగా; మిన్నెల్లన్ = ఆకాశమంతయు; మైగాన్=శరీరముకాగా; చలిత+ఆస్య = కదల్చబడిన ముఖమునందు; క్రూర= భయంకరమైన; దంత = శోరలయొక్క; త్తత=గాట్టుకల; రదవసన=పెదవుల నుండి; త్తర=కారమైన; కీలాల=రక్తముతో; వేల్లత్=వేలాడుచున్న; జ్వలన జ్వాలా+ఆభ=నిప్పుమంటవంటి; జిహ్వ+అంచలుడు=నాలుకచివరకలవాడు; అగు చున్; గదన్ = గదను; జాలెముల్ = పైకి నిబ్బరముగా; ద్రిప్పకొంచున్ = ద్రిప్పచు...

తా: పెద్దకలుగువలె నోరుతెరిచి కొండగుహలు ప్రతిధ్వనించునట్లు వికటాట్ట హాసము చేయుచు, నల్లనుబ్బు వ్యాపించినట్లు శరీరముయొక్క నల్లని కొంతులు వ్యాపించగా శోపాటోపమున శోరలతో పెదవులను కరచుకొన్న గాయములనుండి రక్తముకారుచు నాలుకపై బడగా నిప్పుమంటవలె క్రిందికి వేలాడు నాలుకను నాకుచు గదను సిగిలి ద్రిప్పచు...అలం. స్వభావోక్తి, అతిశయోక్తి, ఉపమ.

ఉ. దానవుఁ డద్ధరారమణుఁ ♦ దాఁకె నుదగ్గిపదాగ్రిఘట్టన

గ్లానిసపాటమై యచటి ♦ కాని ఘరట్టవిఘట్టితాకృతిం

బూని చెడం గిరిశగళ ♦ మూలహలాలకాలకాంతితో

మేనటికంబు లాడు తన ♦ మేఁటి త్రిశూలముఁ బూని యుద్ధతిన్.

టీ: దానవుడు=రాక్షసుడు; ఉదగ్గ=భయంకరమైన; పద+అగ్గ=కాలి చివళ్ళయొక్క; ఘట్టన=త్రొక్కుటవలె; గ్లానిన్=బాధచే; సపాటమై=చదునై; అచటికాన=అక్కడియడవి; ఘరట్ట=తిరుగలిచే; విఘట్టిత=విసరబడిన; రూప మును; పూని=పొంది; చెడక=నశింపగా; గిరిశ=శివునియొక్క; గళమూల= కుతికియందలి; హలాలహల = కాలకూటముయొక్క; కాలకాంతితో=నల్లని కాంతితో; మేనటికంబులు=మేనత్త మేనమామ బిడ్డల మాటలు—పరిహాసములు;

ఆడు = వేసెడి; తనమేటి త్రిశూలమున్ = తనపెద్ద త్రిశూలమును; పూని = ధరించి; ఉద్ధతిన్ = విసురుతో; ఆంధరారమున్ = ఆరాజును; తాకన్ = ఎదుర్కొనెను.

తా: అట్లు రాక్షసుడు తనకాలిగో ధట్టించుటతో అడవి మెట్టపల్లములు లేక సముద్ర పిండిని విసరినట్లుకాగా నల్లని త్రిశూలమును భుజములపై పెట్టుకొని వచ్చి స్వరోచి నెదుర్కొనెను. అలం. అతిశయోక్తి, నిదర్శన, ఉపమ.

తే. నింగి నొరయు రాకాసిమ ♦ న్నినిమేని

నీడఁ జీకటిఁ గొనె నవ ♦ నీ తలంబు

చందికలు గాంచె నట్టహా ♦ సముల వెడలు

నిశితదంష్ట్రులచే నవ ♦ నీతలంబు.

97

టీ: నింగిని = ఆకాశమును; ఒరయు = అంటెడి; రాకాసిమన్నిని = రాక్షస రాజయొక్క; మేనినీడన్ = శరీరపు నీడచే; అవనీతలంబు = భూమి; చీకటిగొనెన్ = చీకటిగా నయ్యెను. అట్టహాసములన్ = పెద్దపెద్దనవ్వులందు; వెడలు = బయటికి వచ్చు; నిశితదంష్ట్రులచేన = వాడియగు కోరలతోనే; అవనీతలంబు = అడవిప్రదేశము; చంద్రులు = వెన్నెలలు; గాంచెన్ = పొందెను; అలం. అతిశయోక్తి.

తా: ఆ రాక్షసుని శరీరకాంతిచే చీకటి క్రమ్మినట్లుకాగా కోరలకాంతిచే వెన్నెలలు వచ్చినట్లయినది. అతడంత నల్లగాను, కోరలు తెల్లగాను నున్నవని భావము.

—:పంచచామరము:—

పలాసి డాసి రాజుఁ ♦ పల్కె నోరి! నోరి కీ

పాలానఁ బెన్ బొలాన లేక ♦ పోవ నీవు దోచితో

బలా బలాలితోడఁ బాలఁ ♦ బట్టి బిట్టు చుట్టి నిన్

మాళామాళిన్ హలాహలాభ ♦ యా బుభుక్షు దీర్చెదన్. 98

టీ: పల+అశి = మాంసము తినెడి రాక్షసుడు; డాసి = సూరించి; రాజున్ = రాజును; చూచి; పల్కెన్. ఓరి = మానవా! ఈ పాలానన్ = ఈ యడవిలో; నోరికిన్ = నా నోటికి; పెన్ + పాల = పెద్దమాంసము; అనన్ = తినుటకు; లేక పోవన్ = లేకపోగా; నీవు; నోచితి = కన్నడిచితి; టోన్. బలా = బాగున్నది! బల+అలితోడన్ = సేనతోసహా; బాలన్ = కన్యను; పట్టి; బిట్టుచుట్టి = గట్టిగా పోకుండ చుట్టిపెట్టి; నిన్ = నిన్ను; మాళాహల+అభమా = కాలహలమువంటి; బుభుక్షు = ఆకలి; తీర్చెదన్ = తీర్చుకొందును. అలం. ఉపమ.

‘జ, ర, జ, ర, జ, గ’ గణములు, 19 అక్షరము యతిస్థానము పంచచామరము.

తా: రాక్షసుడు రాజునుచేరి ‘ఓరి! ఇక్కడ నాకు మాంసము దొరకక బాధ పడుచుండగా నీవు సేన దొరికితివి. నిన్ను సేనతోసహా పిల్లను పట్టి మండిపోయెడి నా యాకలి తీర్చుకొందును.

—: మ హా స్మృ గ్ధ ర :—

అని బాహాస్మృటరావా ♦ హతపతగకులం

♦ బవ్వసీశాఖాఖా

జనితవ్యాకీర్ణజీర్ణ ♦ చ్చదములకరణీన్

♦ జల్లనన్ రాల భూషా

ర్చి నుదీర్ణాలాతచక్రా ♦ కృతిగఁ జిజిజిఁ

♦ దిప్తి వైచెం గదన్ వై

చినఁ దేజన్ రాజు గెంటిం ♦ చెఁ దొలఁగ నది య

♦ చెప్పిత కాంతార మేర్చెన్.

99

టీ. అని; బాహా+అస్మృటరావా=బాహువులప్పళించెడి చప్పుడుచే; ఆహత=కొట్టబడిన; పతగకులంబు=పక్షిసమూహము కలది; ఆ+వసీ=ఆయడవియందలి; శాఖిశాఖా=చెట్టుకొమ్మలనుండి; జనిత=పుట్టిన; వ్యాకీర్ణ=వ్యాప్తమైన; జీర్ణ+ఛదములకరణీన్=ప్రాతయాకులవలె; జల్లు+జ్లనన్=జల్లుమునునట్లు; రాలన్=రాలగా; భూష+అర్చిన్=అలంకారముల కౌంతిచే; ఉదీర్ణ=గొప్పదైన; ఆలాత=కొరవియొక్క; చక్ర+ఆకృతిన్=చక్రముయొక్క ఆకారము కలదిగా; గదన్=గదను; జిజిజిఁ=జిజ్ఞుమునునట్లు; త్రిప్తి; వైచెన్=స్వరోచి మీదికి విసరెను; వైచినఁ=వేయగా; రాజు; తొలగన్=గురితప్పునట్లు; తేజన్=గుర్రమును; గెంటిం=చెఁ=తప్పించెను; అది=ఆ గద; ఆ+చెంతకాంతారము=ఆ దగ్గరలోని యడవిని; ఏర్చెన్=దహించెను. 'స, త, త, న, స, ర, ర, గ' గణములు, 9, 16 ఆక్షరములు యతిస్థానములు కలది మహాస్మృగ్ధర.

తా: అని భుజములప్పళించగా పక్షులు చెట్లనుండి ప్రాతయాకులు రాలినట్లు క్రిందికి డుల్లినవి. అప్పుడతడు గదను గిరగిర త్రిప్తి రాజుపైకి విసరెను. రాజుగురి తప్పునట్లుగా గుర్రమును దాటించెను. ఆగదపడి అక్కడి యడవి నుగ్గయ్యెను. అలం. ఉత్తేషు, నిదర్శన. ఆతిశయోక్తియు.

—: పృథ్వి :—

గదాహతికి నాత్మఁ గొం ♦ కక యెదిర్చి రాఁ గా నిదాఁ

గదా యనుచుఁ దిప్తి రా ♦ త్తసుఁడు వైచె గాఢభ్రమీ

నదత్కనకకింకణీ ♦ నటనజాగ్రిదుగ్ధార్భటే

వదావదమహాగుహా ♦ వలభియైన శూలంబునున్.

100

టీ. గదా+హతికిన్=గదవెబ్బకు; అత్మన్=మనసులో; కొంక=జంకక; ఎదిర్చి=ఎదిరించి; రాగాన్; ఇది=ఈసాహసము; భాఁగద=యుక్తమేకదా! అనుచున్; రాత్తసుడు; గాఢ=ఎక్కువైన; భ్రమి=తిరుగుడులచే; నదత్=

చప్పుడగు; కనకకింకిణీ = బంగారు చిరుగంటలయొక్క; నటనజాగ్రత్ = తప్పక చరించుటచే; ఉగ్ర = భయంకరమైన; ఆర్భటి = ధ్వనిచే; వదావద = మ్రోగెడి; మహాగుహ = గొప్పగుహలయొక్క; వలభియైన = ముందరి భాగములకల; శూలంబునున్ = శూలమును; త్రిప్పి; వైచెన్ = స్వగోచిపై విసరెను.

తా: స్వగోచి ఆగడవెబ్బ తప్పించుకొని తన్నెదుర్కొనగా ఆసాహసము యుక్తమే అని గిరగిర త్రిప్పినప్పుడు మ్రోగు చిరుగంటల మ్రోతకు కొండగుహలు మారుమ్రోగునట్లు శూలమును త్రిప్పి రాజుపైకి విసరెను. పృథ్వివృత్తమునకు 'జ, స, జ, స, య, ల, గ' గణములు. 9 అక్షరమునిదయతి. అప్పకవీయమున పండ్రించ యక్షరమును యతియనెను. ఇక్కడ అదికుదరకున్నది.

శా. ఆశూలం బవనీశమాళికులిశా ♦ హంకారహంకారకృ

న్నైశిత్యం బభినుత్యమై నెగడు బా ♦ గజ్జేరిఁ జెండాడి వే

గాశశ్వేతగరుత్మరంపరల నా ♦ కాశంబు దుగ్ధాబ్ధి సం

కాశంబై వెలుంగన్ శరావళులచే ♦ గప్పెం గకుప్పంకులన్. 101

టీ: అవనీశమాళి = రాజశ్రేష్ఠుడు; కులిశ+అహంకార = వజ్రముయొక్క గర్వమునకు; హంకారకృత్ = హంకారముచేయు; నైశిత్యంబు = వాడికల్గుటచే; అభినుత్యమై = పొగడదగినవై; నెగడుబాణశ్రేణిన్ = ప్రజ్వరిల్లు బాణముల పంకిచే; ఆశూలంబున్ = రాక్షసుడు వేచిన శూలమును; చెండాడి = ముక్కలుచేసి; వేన్ = వెంటనే; కాశ = రెల్లుపువ్వులవలె; శ్వేత = తెల్లని; గరుత్ = రెక్కల; పరంపరలన్ = పరుసలచే; ఆకాశంబు; దుగ్ధ+అబ్ధి సంకాశంబై = పాలసముద్రముతో సమమై; వెలుంగన్ = ప్రకాశంపగా; శర+అవళులచేన్ = బాణపంతులచే; కకుప్ప+సంకులన్ = దిక్కుల సముదాయములను; కప్పెన్.

తా: స్వగోచి వాడియగు బాణములచే నా శూలమును ముక్కుముక్కులుచేసి. ఆకాశమున పాలసముద్రమున్నదా అన్నట్లు తెల్లని రెక్కలుగల బాణములతో నింపెను. అలం. ఉపమ.

శ. అవి యాతని పైతోలును

నవియింపగ లేక మిడిసి ♦ యల్లటువడఁ జూ

చి వనేచరు లేచిన వెఱ

దవిలినమతి నద్దిరయ్య ♦ దయ్యం బనుచున్.

102

టీ: అవి = ఆ బాణములు; అతనిపైతోలున్ = రాక్షసుని చర్మమును; అవియింపగన్ = భేదించుటకు; లేక = తాళక; మిడిసి = చెదరి; అల్లటువడఁ = దూరముగా పడగా; వనేచరులు = శోయలు; చూచి; వీచినవెఱ = హెచ్చినభయము; తవిలినమతిన్ = కల్గిన బుద్ధిలో; అద్దిరయ్య = ఔరా! దయ్యంబు = ఇదిభూతము; అనుచున్...అలం. కావ్యాధాపత్తి.

తా: రాజు ప్రయోగించిన బాణములతనిపై చర్మమునైనను తెగగొట్టలేక పైకెగిరి చెదరి పడినది. అది చూచి బోయలు 'అమ్మా! ఇది భూతము!' అనుచు...

సీ. పక్కునపక్కున నంఘి) ♦ పాశముల్ వెనఁ దెంచి

జేగతండముల మిం ♦ టికిని విడిచి

గళిగళధ్వనులతోఁ ♦ గంఠశృంఖల లూడ్చి

సుడివడఁ గుక్కల ♦ నడవిఁ గలపి

గుప్పుగుప్పున మోచి ♦ కొనియున్న వలలతోఁ

బలలంపుఁబొత్తరల్ ♦ పాటవైచి

కంగుకంగున నేలఁ ♦ కైదప్పగాఁ బడు

నేటము లేఱక ♦ దాఁటి దాఁటి

సీ. తిరిగి మాచుచు ప్తైగఁ ♦ నీసికొనుచు

నగలు దొట్టి యథాయథ ♦ లగుచు విఱిగి

యొక్కఁడు వోయినతోర వే ♦ ఊకఁడు పోక

చెట్టొక్కఁడు గాఁగఁ బఱచిరి ♦ చెంచు లప్పుడు.

103

టీ: అప్పుడు; చెంచులు=బోయలు; పక్కుపక్కునన్=పుటుకుపుటుకున; అంఘ్రిపాశముల్=కాశ్మీత్రాశ్మ; వెనన్=వెంటనే; తెంచి=తెప్పి; జేగ తండములన్=జేగలగుంపులను; మింటికిన్=పైకి; విడిచి; గళిగళధ్వనులతోన్=గళగళమను చప్పుడుతో; కంఠశృంఖలలు=కంఠములందలి గంఠాలు; లూడ్చి=ఊడదీసి; సుడివడన్=చిక్కుపడునట్లు; కుక్కలన్; అడవిగలపి=అడవిలోవదలి; గుప్పుగుప్పునన్=గుప్పుమను చప్పుళ్ళతో; మోచుకొనియున్న వలలతోన్=మోయుచున్న వలలతో; పలలంపుబొత్తరలు=మాంసపు కట్టలు; పారవైచి; కంగుకంగునన్=కంగుమనుచప్పుడుతో; నేలన్=నేలపై; కైదప్పగాన్=చేమరపుచే; పడునేట+అమ్మలు=జారిడు నేటబాణములు; ఏక=ఏరికొనక; దాటిదాటి=పరుగులెత్తి; తిరిగిమాచుచున్=వెనుకకు మరలి మాచుచు; దట్లు=కానెకోకలు; ఎగదీసికొనుచున్=పైకిఁగొనుచు; దగులు=దాహములు; తొట్టి=ఎక్కువై; యథాయథలు=ఎక్కడి వారక్కడనే సంబంధము జేసివారు; అగుచున్; విరిగి=చెదరి; ఒకఁడు యొక్కతోర వేటొకడుపోక; చెట్టొక్కఁడుగాగన్=చెట్టున కొకఁడుగా; పఱచిరి=పగులెత్తిరి.

తా: అప్పుడు బోయలు రాక్షసుని చూచి భయపడి జేగలను, నేటకుక్కలను వదలి, మాంసము పొత్తరలను పారవేసి, విల్లమ్ములు జారిపడగా, కానెకోక ఎగదీసికొనుచు వెనుదిరిగి మాచుచు చెట్టునకొకఁడుగా పారిపోయిరి.

క. పోవుండలపోసి నిలువక

పాపాత్మకమై కిరాత ♦ బలు మటు పాటన్

భూపతి యయ్యంతిహయ

స్థావితంగాఁ జేసి పలికెఁ ♦ దన్ముఖ్యులకున్.

104

టీ: ప్రోపు=పోషణమును; తలపోసి=ఆలోచించి; నిలువక=ఆగక; పాప
+ఆత్మకమై=కృతఘ్నుమైన మనస్సు కలిగినదై; కిరాతబలము=బోయల సేన; అట
=ఆరితిగా; పాఱన్=పారిపోగా; రాజు; ఆ+ఇంతిన్=ఆశ్రీని; హయస్థావిత
గాన్ = గుర్రముపై నెక్కించుకొ బడిన దానిగా; చేసి; తత్+ముఖ్యులకున్=
ఆ సేనలో ముఖ్యమైన వారిలో; పలికెన్.

తా: రాజు తమ్ము పోషించు చున్నాడన్న కృతజ్ఞత యైనను లేక బోయసేన
రాజును వదలి పారిపోగా రాజు ఆ సేనలో ముఖ్యులను గూర్చి యిట్లు నెనె.

ఉ. కైదువు సున్న పూజ్యములు ♦ కంకట భేటశిరస్థులత్రముల్

లే దరదంబు తత్తడి హు ♦ భిక్కి సహాయము సర్వమంగళం

బీ దనుజుండు చిక్కె భయ ♦ మేటికి లుబ్ధకులార యాత్మకుం

బేదతనంబు మేలె మఱి మృత్యువు డాగెడిచోట లే దొకో. 105

టీ: కైదువు=ఆయుధము; సున్న; కంకట = కవచము; భేట=దాలు;
శిరస్థులత్రముల్=తలకు తొడిగికొను కవచములు; పూజ్యములు=లేవు; ఆరదంబు
=రథము; లేదు; తత్తడి=గుర్రము; హుభిక్కి=లేదు; సహాయము = తోడు;
సర్వమంగళంబు=లేదు; ఈదనుజుండు = ఈరాక్షసుడు; చిక్కె= దొరికెను.
భయము; ఏటికి? ఆత్మకున్=మనస్సునకు; పేదతనంబు=బీదపోవుట; మేలె
=మంచిదా? మఱి=కాక; మృత్యువు; డాగెడి చోటన్ = దాగినొన్నచోట;
లేదొకో=లేదా?

తా: ఈ రాక్షసుడు వాహనము, ఆయుధములు, పహాయిములేమింద నిలికే
వాడు. ఇకమీకు భయమెందుకు? మనసులో కిరికిరిసేమేల? దాగినొన్నచోట
మృత్యువు వాపులేదా? మరము దాగినంతలో వాపు తప్పదా?

ఆ. నీడఁ గడవఁ బాట ♦ నేలకు వెలిగాఁగ

నడుగు వెట్టి తిరుగ ♦ నాత్మ మొఱుగ

యొకటిఁ దలఁప నరుల ♦ కొదవిన నొదవ నే

కరణి మృత్యుదేవిఁ ♦ గన్నుఁ బ్రామి.

106

టీ: నరులకున్=మనుష్యులకు; నీడన్=తమనీడను; కడవన్=దాటునట్లు;
పాటన్=పారిపోవుటకు; నేలకున్=భూమికి; వెలికొగన్ = దూరమగునట్లును;
అడుగు వెట్టి తిరుగన్=కాలుమోపి తిరుగుటకును; ఆత్మన్=మనస్సును; మొఱుగ
=మంచిచి; ఒకటి=మరొకరితిని; తలఁపన్=తలచుటకు; ఒదవినన్=సిద్ధించినను;
ఏకరణిన్=ఏరితిగా; మృత్యుదేవిన్ = మృత్యుదేవతను; కన్నుప్రామిన్=కన్ను
మూయుటకు; ఒదవరు=విలుపడగు.

తా: ఏడను దాటుట, నేలనంటక తిరుగుట, మనసునకు తెలియక ఆలోచించుట మొదలైన పనులు చేయగల్గినను మృత్యువును సాగించి తప్పించుకొనుటకు శాస్త్రము నీలుపడదు. అలం. అప్రస్తుతప్రశంస.

క. చావుఁ దలపోసి మానవుఁ

జేవగ దుష్కిర్తి పొరయ ♦ కే దినములు పొం

దై వెడలునట్లు నడవఁగఁ

దైవం బటమీఁద మేలు ♦ తాన ఘటించున్.

107

టీ: మానవుడు; చావున్ = మరణమును; తలపోసి = ఆలోచించి; ఏవగన్ = ఏరీతిగాను; దుష్కిర్తి = అపకీర్తిని; పొరయకే = పొందకే; దినములు = కాలము; పొందై = అనుకూలమై; వెడలునట్లు = వెళ్ళునట్లు; నడవగన్ = ప్రవర్తించగా; అటమీదన్ = అటుపై; దైవంబు = విధి; తాన = తానే; మేలు = మంచిన; ఘటించున్ = చేకూర్చును.

తా: మనమృత్యుదెట్లయినను చచ్చెడివాడనని నిశ్చయించుకొని అపకీర్తికిపాక్షాగ్రతగా మెలగవలెను. అపై దైవమే మేలుకూర్చును. అలం. అప్రస్తుతప్రశంస.

నీ. బుద్ధింద్రియక్షోభ ♦ ములకుఁ బెట్టని కోట

విపదంబురాశి దు ♦ ర్వికృతితోడ

ఖలగురాలాపమా ♦ ర్గణవజ్రికవచంబు

రణమహీస్థలికి శ్రీ ♦ రామరక్ష

జాత్రవదుర్గర్వ ♦ సంస్తంభనౌషధి

మొనయు చింతాశ్రేణి ♦ మూఁకవిష్పు

యోగాదిసంసిద్ధు ♦ లొనఁగూర్చు పెన్నిధి

కూలు చేకాకుల ♦ నోడునీడ

గీ. సకలసుగుణప్రధానంబు ♦ సకలకార్య

జాలసాఫల్యకరణైక ♦ సాధనంబు

ధైర్యగుణ మట్టిధైర్యంబు ♦ దక్కి పోరఁ

న త్తటించురె యకట మీ ♦ తరమువారు.

108

టీ: ధైర్యగుణము = ధైర్యమనెడి మంచిగుణము; బుద్ధి = మనస్సు; ఇంద్రియ = ఇంద్రియముయొక్క; క్షోభములకున్ = బాధలకు; పెట్టనికోట = రక్షకమైనది; విపత్ + అంబురాశి = అపత్తులనెడి సముద్రముయొక్క; దుర్వికృతికిన్ = చెడువికృతులకు; ఓడ = దాటించునది; ఖల = నీచులయొక్క; దురాలాపమార్గణ = చెడు మాటలనెడి బాణములకు; వజ్రకవచంబు = వజ్రముతో తయారైన కవచము; రణమహీస్థలిన్ = యుద్ధభూమికి; శ్రీరామరక్ష = శ్రీరాముడు రక్షించునట్లే; శాస్త్రవ

= శత్రువులయొక్క; దుర్గర్వసంస్తంభన = చెడుగర్వమును నిలుపుటకు; ఓషధి =
 ఓషధివంటిది; మొనయు = వృద్ధిపొందెడి; చింతాశ్రేణి = విచారములను; మూఁ
 నిప్పు = నూరముగా తొలగించునది; యోగాదిసంసిద్ధులు = యోగము మొదలైన వాటి
 యొక్క సిద్ధులను; ఒనగూర్పు = చేకూర్చెడి; పెన్నిధి = పెద్దనిధివంటిది; తూలు + ఏకా
 కుల = భయపడేయింటరివారికి; తోడునడ = సహాయమైనది; సకలగుణప్రధానంబు
 = అన్ని మంచిగుణములకు ప్రధానమైనది; సకలకార్యజాల = అన్ని పనులను; సాఫల్య
 కరణ = సఫలము చేయుటకు; ఏకసాధనంబు = ముఖ్యమైన సరికరము; అట్టి ధైర్యంబు
 తక్కి = వదలి; పోవన్ = యుద్ధమున; విరాతరమునాగు = నీరావంతినాగు; తత్తత్తా
 కున = తొందరపడుదురా? ఆకట = అయ్యో!

తా: ధైర్యమువంటి మంచిగుణములేదు. అట్టి ధైర్యమును వదలి, నీరావంత్
 వారెన్నడైన యుద్ధములలో పాఠపోదురా?

౪. అని తెలిపి తిరుగు డనుటయు

మనమున లజ్జించి యెఱుకు ♦ మన్నె లీడన్

జనపతితోడిద లోకం

బని తమతమ మొనలు దిప్పి ♦ రవియును దిరిగెన్. 109

టీ: అని = ఇట్లు; తెలిపి = తెలిపవచ్చునట్లు చెప్పి; తిరుగుడు = వెనుకకు ము
 బుడు; అనుటయున్ = అనగా; ఎఱుకుమన్నీలు = బోయదొరలు; మనమునన్ =
 మాపల; లజ్జించి = సిగ్గుపడి; ఇకన్ = ఇకపై; ఈజనపతితోడిద = ఈ రాజుతోనే;
 లోకంబు = చావు-బ్రతుకులు; అని; తమతమ మొనలు = వారివారి సేనలను; త్రిప్పి
 = వెనుకకు మరలించిరి. అనియున్ = సేనలను; తిరిగెన్ = మరలెను,

తా: స్వారోచి అట్లు బుద్ధి చెప్పటతో బోయదొరలు తెలిపి తెచ్చుకొని పారి
 పోవుచున్నందులకు సిగ్గుపడి, చచ్చినను బ్రతికినను రాజుతోపాటే అనుకొని తమ
 సేనలను వెనుకకు మరలించిరి.

౫. ఇట్లు తిరిగి యుక్తైక్కి రక్కసుం డెక్క డెక్కడ నని
 యుక్తైక్కి బలంబు లగుడంబులుఁ గటారు లీఁతులుఁ బంసీఁతులు
 విండ్లు గండ్రగొడ్డండ్లుఁ జిల్లకోలలుఁ బంట్రగొలలు మొరయ రయ
 సముద్ధాతధూళిధూసరితధారాధరపథంబగుచు నొక్కపరియ చీమపరి
 యనం గవిసె నందు. 110

టీ: ఇట్లు; తిరిగి = మరలి; ఆ + కాటబలంబు = ఆ బోయసేన; ఉక్కు +
 ఎక్కి = చేవకలిగి-ధైర్యము తెచ్చుకొని; రక్కసుండు = రాక్షసుడు; ఎక్కడెక్క
 డన్ = ఎక్కడ నున్నాడు; అని; లగుడంబులు = కర్రలు; కటారులు = కత్తులు;
 ఈతులు; విండ్లు; గండ్రగొడ్డండ్లు; చిల్లకోలలున్ = చిన్నబల్లెములు; పంట్ర
 గొలలు = పెద్దబల్లెములు; గయ = వేగముచే; సముద్ధాత = రేపబడిన; ధూళిధూసరిత
 = సరాగముచే బూడిదయైన; ధారాధరపథంబు + అగుచున్ = ఆకొళును కలనై,

చిక్కపరియ = చిక్కసాకిగానే; చీమపరి + అన్ = చీమలభారమునట్లు; కవిసన్ = చదుర్కొనెను. అంనున్ = అనునా...
 ను. శరసంధానముతోనె కొన్నియడుగుల్ ♦ జౌజవ్వనం బాటి య

స్థరణిం గాల్కొని దోణముల్ దివియుదోర్దండంబులం జేది యే
 సిరి బోయల్ నిను మంచు నార్చి పరంగం జిట్టాసలన్ జాయుచున్
 గొగునంకల్ మొర నెట్టి నట్లుగుణముల్ ఘోషింప రోషింపుచున్.

జీ: బోయలు; రోషింపుచున్ = రోషించుచు; శరసంధానముతోనె = బాణమును సంధించుటతోనే; కొన్నియడుగులు = కొన్ని అంజలు; జౌజవ్వనన్ = నేలజన జవలండునట్లు; పారి = పరుకెత్తి; అ + స్థరణిన్ = అ ప్రదేశమున; కొల్కొని = కొలదిమిపట్టి; ద్రోణముల్ = సన్నగా చెక్కబడిన దుంగలను; దివియుదోర్దండంబులన్ = బలమెక్కిన కర్రలవంటి బుజములతో; చేది = పట్టి; గొరువంకలు = గోరువంకలు; మొఱపెట్టినట్లు = అరచినట్లు; గుణము = నారి; ఘోషింపన్ = చప్పుడుకొగా; చిటు + అసలన్ = చిటువాసలతో; పరగన్ = ఒప్పుగా; జాయుచున్ = రాక్షసుని సూరించుచు; తినుము = వీడిని తినుము; అంనున్ = అనుచు; అర్చి = కేకలువెట్టి; ఏసిరి = శాణముల చేసిరి.

శ్లో. ఆశరావళి నమ్మను ♦ జాతేనుండు

లీల మృగదంశకము మళ ♦ కాలి నొడిసి

చప్పరించు విధంబున ♦ శాతదీర్ఘ

దంష్ట్రికల జప్పరించి రా ♦ ద్రమునక గెరలి.

112

జీ: అ + మనుజ + అశనుండు = అ మనుష్యులను తిను రాక్షసుడు; ఆశరావళిన్ = అ బాణపరంపరను; లీలన్ = విలాసముగా; మృగదంశకము = కుక్క; మళక + అలిన్ = వోమలను; ఒడిసి = పట్టి; చప్పరించు విధంబునన్ = చప్పరించునట్లు; శాత = వాడియైన; దీర్ఘ = పొడవైన; దంష్ట్రికలన్ = కోరపళ్ళతో; చప్పరించి; రాక్షసున్ = భయంకర రూపముతో; గెరలి = రోసింది... అలం. ఉపమ.

తా: ఆ రాక్షసుడు కోయని వేసిన శాణములను కుక్క దోమలను తిను నట్లుగా ఒడిసిపట్టి చప్పరించెను.

సీ. గళిశశృంఖల మైన ♦ గంధనాగము వోలె

బ్రజలపై బేరెముల్ ♦ పాటిపాణి

నలశాబ్ది మధియించు ♦ కైటభాంతకు లీల

జవ మొప్పు జేతులు ♦ సాచి సాచి

నన యూను కీనాశ ♦ కానరమ్మును బోలె

గమించి తట్టువగుంపు ♦ జమరి చమరి

యమృతాపహరణార్థం ♦ మరుగు పక్షిస్వామి

గతిఁ బులిందశ్శేణిఁ ♦ గమించి కమించి

గీ. సెలవులు బిగించి నేత్రదం ♦ ప్రికలు మెగయ

నిడుదమొగ మెత్తి మీసల ♦ నెత్తు రొలుకఁ

బటబట కపాలపంక్తులఁ ♦ బగులఁ గొటికి

బలము నెల్లను గడియ లో ♦ పలన మ్రింగె.

113

టీ: గళితశృంఖలమైన=జారిన గొలుసులుకల; గంధనాగమువోలెన్=మదపు
 పేనుగువలె; ప్రజలపైన్=నేనలమీద; పేరముల్ పారిపారి = పలుసార్లు పరుగు
 వెత్తి; కలశాబ్ధి=పాలసముద్రమును; మథియించు=చిలికెడి; కైటభ+అంతకులీలన్
 =విష్ణువువలె; జవము+బిప్పున్=వేగముగా; చేతులు సాచి సాచి; కనలు+
 ఊను=కోపించిన; కీనాశ=యమునియొక్క; కాసరమునబోలెన్=గున్నపోతు
 వలె; కమించి=ఒడిసిపట్టి; తట్టువగుంపున్ = గుర్రముల మందను; చమరి చమరి=
 'నేలప్రానివేసి; అమృత+అపహరణార్థము=అమృతమును దొంగిలించుటకై; అరుగు
 పక్షి స్వామిగతిన్=వెళ్లడి గరుడునివలె; పులిందశ్శేణిన్=బోయలను; కమించి కమించి
 =ఆక్రమించి; సెలవులుబిగించి = పెదవుల మొదళ్ళను నొక్కిపట్టి; నేత్రదంప్రి
 కలు=కన్నులు; కోరలు; మెఱయక=ప్రకాశింపగా; నిడుదమొగము+ఎత్తి=
 సాడవైన మొగమును ఎత్తి; మీసలన్=మీసముల వెంట; నెత్తురు + బిలుకన్=
 గత్తయకొరగా; పటపటన్; కపాలపంక్తులన్=పుర్రెలను; పగులన్=పగులునట్లు;
 కొటికి; బలమునెల్లను=పైన్గమునంతను; గడియలోనె = ఒక్కతొడగములోనే;
 మ్రింగెన్.

తా: గొలుసులుడిన మదపు పేనుగువలె నేనలపైపడి పగులెత్తియు, పాల
 సముద్రమును మథించు విష్ణువువలె చేతులు బారలుచాపియు, కోపించిన యముని
 గున్నపోతువలె గుర్రముల నదిమియు, అమృతము తెచ్చుటకై వెళ్లడి గరుత్మంతుని
 వలె బోయలనొడిసి పట్టియు సెలవులు బిగించి, కన్నులు, కోరలు మెరయగా మొగ
 మెత్తి మీసములవెంట నెత్తురుకొరగా కపాలములు పగులునట్లు నేననంతను గడియ
 లోపలనే మ్రింగెను. అలం. స్వభావోక్తి. ఉపమ.

క. ఆసమయంబున గీర్వా

శీసుతుఁ డయ్యిరి నొక్క ♦ నికటనినంజా

చాసమ్మున నిడి క్రమ్మటి

వే సురరిపుఁ దాకె దురగ ♦ వేగము మెఱయన్.

114

టీ: ఆసమయంబునన్=అప్పుడు; గీర్వాశీసుతుడు; స్వరోచి; ఆ+ఇంతిన్
 =ఆశ్రీని; ఒక్కనికటనినంజ+ఆచాసమ్మునన్ = దగ్గరలోని యొకపొదరింటిలో;
 ఇడి=ఉంచి; క్రమ్మటి = మరలి; తురగవేగము మెఱయన్ = గుర్రము వేగము
 మెగయునట్లు; వేన్=వేగముగా; సురరిపున్=రాక్షసుని; తాకెన్=ఎదిరించెను.

శా: స్నగోచి ఆశ్రీనాక గాదరింటిలో కూర్చుండబెట్టి గుర్రముపై నాతని పెదిరించెను.

వ. ఇట్లు తలపడి యమ్మనుజదనుజులు బీరంబులు నోరంబులుగా బోరుతటిభూరమణుండు గుడ్డుండ్లై సమిధరణి బద్ధపరంపర యగు సంపటం పెంపటం జంపరాదు నిలింపారాతి నని వితిర్కించి కించిత్తును గొంచక కాంచనద్రవకంచుకితంబును దరణి ఖరకిరణ కాండచండంబును నయి యాఖండలదోర్లండ సముజ్జృంభిత వజ్రాయుధచకచకం బకబక నవ్వు వజ్రభేదియలుంగు వెలుంగ మత్తారులకు నుత్తలం బిడు నత్తలంబును బద్ధరాగమణిచూడం బగుకేడంబునుంగొనివేడెంబునందురంగంబుఁబఱపి తేఱపిగని తఱఱుచేసియొరసి చననుఱికించికఱకుటరిబరిపఱియవడంబాడిచికడచి నిలచినం బెలుచనంబరిగోలపోటున నాటోపించు మత్తకరివృత్తి నెత్తురొలుక నక్తంచరుండునంచితగతి సవ్యదిశ కొత్తితఱుమ నప్సవ్యగతిన్ జాళెంబున హయంబుఁ బోనిచ్చుచు నచ్చరకొడుకు దిరిగి తిరిగి సింగిణి నేయుచుఁ జాట్టుకొని రా మనుజుశియు నట్లట్ల వెనుకవెనుక కడు గిడుచు నడ్డంబుగా నడవికడ కొత్తికొనినడచి యొడుదొడు కగుడు బెడిదంపునడక నడరి కడకాళ్ళ కొడియంజిక్కె రక్కసునకుం దుక్ఖారంబను నాలోన నడిదంబునం బుడిమిపతి పెడ విసరు విసరి యసురవరు కరాంగుళంబులు దెగ నడిచె. నడచిన సుడివడక మడమలం దాటించిన ఘోటకంబు వెగ్గలంబుగ మ్రొగ్గియు నగ్గలిక చెడక మోకరించుకొని కొన్నియడుగులు చని సేకరించుకొని కంచుమించుగం బఱచుట గగన చరుల వెఱఁగువఱిచె, నట్లు పరచినం గందంబుఁ జఱచి మొగంబు మడిచి పస్త్రీతులఁ గుస్తరించి యతిరథసఘాత్కాగ ఘోరారవంబుతో ఘోణారంధ్రనిశ్వాసగంధ వాహప్రవాహంబు పెడలువాహంబు దగ మట్టునడ నిట్టట్టు మట్టించుచునాస్వకోచి నిశాచరు నుద్యోగంబు చూచికొనవలసి నిలచి యంతన నతిం డొక్క తరువుఁ గరయుగళినిజేయంబట్టి పెల్లగింప మల్లాడు నాలోనన గల్లునం గింకిణులు మొరయ మెఱుంగు మెఱసినగతి మరల హరిం బఱపి యొకటి రెండు మూడు గొరకల నెఱఁకులు గాండ గుబ్బకొలందికిం దిగవైచి మ్రోను విడిపించి యెలయించుకొని బయలు పెడలించి

నోపాచరుండు పాపాణముల కెపు డెపుడు వంగె నపు నపు డెల్లం దురంగంబు నంటం దోలి గంటి యిడి వెంటంబడుటయు గెంటించి వేచుబంతి యన్నయట్లల్లంత నుండి వాన సడలించి పగతునిపై నిగిడి నాఁగెఁ గుదియింప ముంగాళ్ళు గగనంబున రా మగిడించి యందె చప్పుడుం గింకిణీరవంబును సురుమ గీసినగతిం దేఁటి మోసినక్రియ నాదాటక యే దిక్కుజూచిన నాదిక్కుననే వినంబడ నెక్కడఁ జూచినం దానయై నీడ యేర్పడక పార్వ్యబులం గట్టు కెంబట్టు లాల సరి సమకట్టు తెక్కలుగా యాశుధానుం డనుకొండచిలువ నొడియ చేల పటుపుగా నాడు గరుడుండనం బాయుచు జాయుచు దవ్వలం బాలసి కుఱంగటందోచి కుఱంగట ననిచూడ దవ్వలం బాలసి దవ్వ వేరువ లనిర్ధార్యంబుగా మెలంగం దేజికాశ్వంబు మెలంపుచు వింఱునుం బంట్రోలల నడిదంబున నత్తలంబున నేసియు వేసియు నడచి యుంబొడచియు గడపలం గానక మిడిసి మృతుండునుంగాని దాన వునిం జూచి వేసరి రోసంబున.

115

టీ: ఇట్లు; తలపడి=కలియబడి; ఆ+మనుజుడనుజులు=ఆ రాజు, రాక్షసు ఁను; బీరంబులు=గొప్పలు; వోరంబులుగాన్=ఎక్కువకాగా; పోరుతఱిన్= యుద్ధముచేయునపుడు; భూరమణుండు=రాజు; క్రుద్ధుండై=కోపించినవాడై; సమితో+ధరణిన్=యుద్ధభూమిలో; బద్ధపరంపరయగు+అంపఱన్=కట్టబడిన పంక్తి కల బాణములచే; నిలింప+అరాతిన్=రాక్షసుని; పెంపఱన్=చురుకుతనము తగ్గు నట్లు; చంపరాసు+అని=చంపుటకు పిలువడదని; వితర్కించి=ఆలోచించి; కించిత్తు=కొద్దిగానైనను; కొంచక=సంకోచించక; కాంచనద్రవ=బంగారుద్రవ ముచే; కంచుకితంబును=పూయబడినదియు; తగణి=సూర్యునియొక్క; ఖర=తీవ్ర మైన; కిరణకొండ=కిరణములవలె; చండంబునై=తీవ్రమైనదియునై; ఆఖండల= ఇంద్రునియొక్క; దోర్లండ=చేతియంగు; సముజ్జ్వలిత=వెలుగుచున్న; వజ్రా యుధపకచకన్=వజ్రమును నాయుధముయొక్క కాంతిని; పకపకవత్స=పగిహా సింపు—మించిన; వజ్రభేదియలుంగు=వజ్రమును భేదించు మొనగలబాణము; వెలం గన్=ప్రకాశింపగా, మత్త+అకలకున్=ముడించిన శత్రువులకు; ఉత్తలంబునిడు =విచారమునిచ్చెడి; ఆత్తలంబును=ఈటెను; పద్మరాగమణిమాడంబగు=కెంపులు పెక్కిన పై భాగముకల; కేడంబును=దాలును; కొని=చేతబట్టి; వేడెంబునన్= పరుగుతో; తురంగంబున్=గుర్రమును; పఱపి=పరుగెత్తించి; తెఱపి=అవకాశము; కని=చూచుకొని; తరటుచేసి=కొరడాతోకొట్టి; ఒరసిచనన్=రాచుకొనిపోవు నట్లు; ఉఱికించి=దూకించి; కఱకు+అరిబరి=కఠినమైన శత్రువుయొక్క పార్శ్వ మును; పఱియవడునట్లు=చీలునట్లు; పొడిచి=ఈటెతో పొడిచి; కడచి=అవ్వలిక

గాఢి; నిలిచినన్ = నిలబడగా; పెలుచనన్ = కోపముతో; బరిగొలపోటునన్ =
 ప్రక్కలోపాడుచునికెపోటుతో; అటోపించు = విజృంభించు; మత్తకరవృత్తి =
 మదపులేనుగువలె; తెత్తురు + బలకన్ = రక్తముకొరుచుండగా; నక్తంచరుడు =
 రాక్షసుడు; ఉదంచితగతిన్ = భగవదీతిగా; సవ్యవికతున్ = నిడమవైపున; ఒత్తితలు
 మన్ = గొంటిసరుగొనించగా; అపసవ్యగతి = కుడివైపు నడకతో; జాచెయినన్ =
 ప్రక్కవారు నడకతో; హయంబున్ = గుర్రమును; పోనిమ్మచున్ = తోలుచు; అయ్య
 స్వరకొడుకు = ఆస్వరోచి; తిరిగి తిరిగి; సింగితిన్ = ధనుస్సుచే; ఏయుచున్ =
 కొట్టుచు; చుట్టుకొనిగాన్ = చుట్టుతిరిగి వచ్చుచుండగా; మనుజు + అశియున్ = రాక్ష
 సుడును; అట్లు = స్వరోచి యెట్లు వెల్గిననట్లే; వెనుక వెనుకకున్; అడుగిడు
 గున్ = వెళ్ళుచు; అడ్డంబుగాన్ = రాజునకడ్డుగా; అడవికడకున్ = అడవి చివ
 వరకు; ఒత్తుకొని నడచి = త్రోసికొనిపోయి; ఒడునొడుకు = ఇరుకు; అగుడున్ =
 తాగా; బెడిదంపునడకన్ = చురుకైన నడకతో; అడరి = ఉత్సాహపడి; కడకాల్ల
 కున్ = కాళ్ళచివళ్ళకు; ఒడియన్ = పైకెగురుగా; తుక్తారంబు = గుర్రము; రక్క
 సునికిన్ = రాక్షసునికి; చిక్తైననులోనన్ = దొరికినదాఅనుకొనునంతలో; పుడమి
 పతి = రాజు; పెడవిసరు = ప్రక్కగా విసరుటను; విసరి = ఈటెనువిసరి; అసుర
 వరుకర + అంగుళంబులు = రాక్షసుని చేతివ్రేళ్ళను; తెగన్ = తెగునట్లు; అడిచెన్ =
 కొట్టెను; అడిచినన్; సుడివడక = బెడరక; మడుములన్ = మడమలతో; తాటించి
 నన్ = తన్నగా; ఘోటకంబు = గుర్రము; వెగ్గలంబుగన్ = మిక్కిలి; మ్రొగ్గియున్
 = ముందునకువంగియు, అగ్గలిక = ఉత్సాహము; చెడక; మోకరించుకొని =
 మోకాళ్ళానినిలిచి; కొన్నియడుగులుచని = కొన్ని అడుగుల దూరమువెళ్ళి; నేకరించు
 కొని = తెప్పరిల్లి; కంచుమించుగన్ = కంటికి కనపడనట్లు; పటచుట = పరుగెత్తుట;
 గగనవరులన్ = చేపతలను; వెలుగుపటిచెన్ = ఆశ్చర్యపడునట్లు చేసెను; అట్లుపటచి
 వన్ = అట్లుపరుగెత్తగా; కందంబుంజటచి = మూపురట్టి; మొగంబుతుడిచి = ముఖము
 చువ్వి; ప్రస్తుతులన్ = పొగడ్డె చూటలతో; కుసురించి = లాలించి; అతిరభగ
 పూత్కార = వేగముగావచ్చు 'పూ' అను నవ్వుడుతో; ఘోర = భయంకరమైన;
 ఆరావంబుతోన్ = భయంతో; ఘోరజారంధ్ర = ముక్కురంధ్రమునుండి (వచ్చు)
 నిశ్వాసవార = ఊపిరిగాలి యొక్క; ప్రవాహంబు = వరుస; పెడలువాహంబున్ =
 పెడలునట్టి గుర్రమును—అనగా రోణుచు—కొప్పుచునున్న గుర్రమును; దగ = అల
 సట; మిట్టవడన్ = తగ్గునట్లు; ఇట్లు ముట్టించుచుకొ = ఇటునట్లుత్రిప్పుచు;
 ఆస్వరోచి; నిశాచరు + ఉద్యోగంబున్ = రాక్షసుని ప్రయత్నమును; చూచికొని
 వలసి = తెలిసికొనవలసియుండి; నిలిచి; అంతన = అంతలోనే; అంతసు = రాక్షసుడు;
 ఒక్కతరువున్ = ఒక చెట్టును; కరయుగళినే = రెండుచేతులతోను; ఇటీయంబట్టి =
 గట్టిగాపట్టుకొని; పెల్లగింపన్ = పెకలించుటకై; మల్లాడులోనన్ = ప్రయత్నించు
 నంతలో; గల్లునన్ = గల్లుమని; కింకిణులు = చిరుగంటలు; మొరయన్ = మ్రోగగా;
 మెఱుంగు మెఱసిన గతిన్ = మెరుపుమెరసినట్లు; మరలకా; హరిన్ = గుర్రమును;
 సరసి = తోలి; ఒకటి, రెండు, మూడు; గొరకలన్ = బాణములతో; నెఱుకులు =
 మర్కటానములు; కాండన్ = నాటునట్లు; గుబ్బుకొలందికిన్ = గుబ్బులవరకు; నిగ

వైచి = దిగునట్లు వేసి; మ్రాను = పట్టినచెట్టును; విడిపించి; ఎలయించుకొని = తన్ను
తెరుమునట్లు చేసి; బయలు వెడలించి; దోషాచరుండు = రాత్రితిరుగువాడు — రాక్ష
సుడు; పాపాణ్యమృతన్ = రాళ్ళకై; ఎప్పుడెప్పుడు; వంగెన్ = వంగెనో; అపు
డపుడెల్లన్; తురంగంబున్ = గుర్రమును; అంటందోలి = దగ్గరగాతోలి; గంజ్
యిడి = గాయముకల్గజేసి; వెంటంబడుటయున్ = వెంటపడగా; నెంటించి = గుర్ర
మునుతోలి; లేదుబంతియన్నట్లు = నీకకచొరకదన్నట్లు; అల్లంతనుండి = కొద్దిదూరము
నుండి; వానెనడలించి = కశ్యపమును వదలి; పగతుపైన్ = శత్రువుమీద; నిగిడి =
కవసి; వాగెన్ = కశ్యపమును; కుదియింపన్ = బిగపట్టగా; ముంగాళ్లు = ముందరికాళ్లు;
గగనంబున్ = ఆకాశముపైకి; రాన్ = వచ్చునట్లు; మగిడించి = మరలించి; అంక
నప్పడున్ = గుర్రముకొళ్ళకు కట్టిన అంజలచప్పడును; కింకిరీరవంబును = మువ్వల
చప్పడును; ఉరుముగిసినగతిన్ = ఉరుముయను వాద్యమువాయించినట్లు; తేటి =
శుమ్మెద; మ్రోసినక్రియన్ = మ్రోగినట్లు; నాగు = నాదము; ఆటక = ఆగక;
ఏదిక్కుజూచినన్ = ఎక్కడ చూచినను; ఆదిక్కునన్ = అక్కడనే; విసంబడన్
= వినపడగా; ఎక్కడజూచినన్; శాసయై = తానేయుండి; నీడయేర్పడక = నీడ
యొక్కడనున్నదో తెలియనియ్యక; పార్వ్యంబులన్ = ప్రక్కలంగు; కట్టుకొంటు
లాలసరి = కట్టియెర్రపట్టు జాలరులు; సమకట్టు రెక్కలుగాక = శోడించిన రెక్కలు
వలెనుండి; యాతుభానుండనుకొండచిలువన్ = రాక్షసుడనెడి కొండపాడును; ఒడి
యన్ = పట్టుటకు; నేలపటపుగాన్ = నేలమీదికి రెక్కలునాపుకొని; ఆడుగరుడంద
వన్ = ఎగిరెడి గరుత్మండోయనునట్లు; పాయుచున్ = తప్పకొనుచు; డాయుచున్ =
దగ్గరగావచ్చుచు; దవులన్ = దూరమునందు; పొలసి = మెలసి; కుఱంగటన్ =
దగ్గర; తోచి = కనబడి; కుఱంగటన్ + అని = దగ్గరనేఅని; చూడన్ = చూచు
నపుడు; దవులన్ = దూరమునందు; పొలసి; దవులచేరువలు = దూరముచేరువలు;
అనిర్ధార్యంబులకాన్ = నిశ్చయింప వీలులేనివై; మెలగన్; శ్రేజికాశ్వంబున్ = మేలు
గాతిదైన తన గుర్రమును; మెలంపుచున్ = త్రిప్పుడు; వింటన్ = ధనుస్సుచే; పంట
కోలలన్ = మాదిగహూగులవంటి బాణములతో; అడిదంబుననన్ = కత్తితోను; అత్త
లంబునన్ = ఈటెచేతను; ఏనియుకొ = కొట్టియు; వ్రేసియు = విసరియు; అడచి
యున్ = నరికియు; పొడిచియున్; కడసలన్ = చివరను; కానక = చూడలేక;
బుడిసి = మిట్టిపడి; మృతుండునుకొని దానవునిన్ = చావని గాక్షుని; చూచి;
వేసరి = విసిగి; రోసంబునకొ = కోపముతో...

క. భూపతి పావకబాణం

బేపున సంధించి తివిచి ♦ యేసిన మెయిన్

లాపటలి పొదువ నతఁ డా

యాపం బెడఁబాసి భేద ♦ రులు వెఱఁ గందన్.

116

టీ: భూపతి = స్వరోచి; పావకబాణంబు = అగ్నేయాస్త్రమును; ఏపునన్
= ఉత్సాహముతో; సంధించి; తివిచి = లాగి; ఏసిగన్ = ప్రయోగించగా;
మెయిన్ = రాక్షసుని శరీరమును; లాపటలి = మంటల సముదాయము; పొదువన్ =

క్రిమ్యుగా; అలిడు=రాక్షసుడు; ఆ రూపంబు=రాక్షసరూపమును; ఎడబాసి= విడిచి; భోచరులు=దేవతలు; వెలంగందన్=ఆశ్చర్యపడగా...

తా: రాజు ఆగ్నేయాస్త్రమును ప్రయోగించగా రాక్షస శరీరము మంటలాబడి చూడగా ఆ రాక్షసుడు రాక్షసరూపమును వదిలి దేవతలౌత్సర్యపడగా...

—: ల య వి భా తి :—

ధగధగని దేహరుచి ♦ నిగనిగనికుండనపుఁ

దగడుఁ దెగడం జిగురు ♦ జిగి నెగుచునెూవన్

నగవు నిగుడం గురులు ♦ పొగరు మగుడన్ నయన

యుగళి వెలిదామరల ♦ మగల మగలై డా

తెగయ మృగనాభి భుగ ♦ భుగ తనఁగఁ జామరలు

మగువ లిడ మాళిమణి మిగులఁగ వెలుంగన్

వెగలుగల హారముల ♦ జిగి చెలఁగఁగాఁ గొదమ

మొగులఁ దగుయానమున ♦ గగనచరుఁ డయ్యెన్.

టీ: ధగధగనిదేహరుచి=ధగధగముని వెలిగడి దేహకాంతి; నిగనిగని కుండ నపుఁదగడున్=నిగనిగలాడెడి బంగారుకేకును; తెగడన్=తిరస్కరింపగా; చిగురు జిగిన్=చిగురుకాంతిని; ఎగుచునెూవన్=మించిన పెదవిని; నగవు=నవ్వు; నిగు డన్=వ్యాపించగా; కురులపొగరు = తలవెండ్రుకలకాంతి; మగుడన్ = నయన యుగళి=రెండుకన్నులు; వెలిదామరల = తెల్లతామరపువ్వుల యొక్క; మగల మగలై=రాజులకు రాజులై; డాలు+ఎగయన్=కాంతి హెచ్చుగ; మృగనాభి భుగభుగలు=కస్తూరి సువాసనలు; ఎసగన్=ఎక్కువకాగా; చామరలు=వింజామర లులను; మగువలు=పరిచారికలు; ఇడన్=వేయగా; మాళిమణి = కిరీటముమీఁ మణులు; మిగులగన్=మిక్కిలి; వెలుంగగన్=ప్రకాశింపగా, తెగలుకల=తార తమ్యముకల్గిన; హారములజిగి=కంఠహారములకాంతి; చెలగగన్=అతిశయింపగా; గొదమ మొగులన్=చిన్నమబ్బులందు; తగుయానమునన్=తగిన వాహనముపై; గగన చరుడు=గంధర్వుడు; అయ్యెన్=అయెను.

తా: నిగనిగలాడు బంగారుకేకువంటి శరీరము; నవ్వుమొగము, చిగురువంటి పెదవి, మెత్తని పొడవైన జుట్టు, తెల్లతామర మించిన కన్నులు కలిగి కస్తూరి పరి మళము గుబాళించగా, పరిచారికలు వింజామరలు వీచుచుండ విమానముపై గంధర్వు డయ్యెను. అలం. ఉపమ, ఉదాత్తమును.

‘న, స, న, న, స, న, న, స, న, న, స, న, స, గ’ గణములు, 10, 19, 25, అక్షర మలయితియై చెల్లినది లయవిభాతి.

క. నవనవసౌరభముల నె

క్కువకువలయవర్ష మపుడు ♦ గురిసెన్ మొరసెన్

రవరవ మురజరవంబులు

దివి దివిషజ్జలజములు ♦ తెలిసి నటింపన్.

118

టీ: అపుడు; దివిన్ = ఆకాశమున; నవనవసౌరభములన్ = క్రొంగ్రొత్తపరి
ముళములతో; ఎక్కువకువలయ వర్షము = ఎంతోకలువలవాన; గురిసెన్; దివిషత్
+ జలజములు = దేవతాస్త్రిలు; తెలిసి = రాక్షసుడు గంధర్వుడగుట తెలియగానే;
నటింపన్ = నాట్యముచేయగా; రవరవముగజరవంబులు = రవరవమును మద్దెలచప్పుట్లు;
మొరసెన్ = మ్రోసెను.

తా: రాక్షసుడు గంధర్వుడు కాగానే పుష్పవృష్టి కురిసెను. దేవతాస్త్రిలు
నటించిరి. దేవగుండులు మ్రోగినవి.

వ. అనిన విని తరువాతి వృత్తాంతంబు వినుటకుం దివుటమై
నుదీయమానసంబు కాశుకాధీనం బయ్యెడు వినిసింపుఁ డని యడుగుట
యును.

119

టీ: అనినన్, విని = జైమినివిని; తరువాతి వృత్తాంతంబు = తర్వాతికథ,
తివుటమైన్ = పూనకతో; వినుటకున్; నుదీయమానసంబు = నాననస్సు; కాశుకా
ధీనంబు = పేదకకలది; అయ్యెడున్ = అయినది; వినిసింపుడు; అనియడుగుటయున్
= అనియడుగగా... పంపనూ త్యాసముగాని 'నిడోద్భవంబు లిట్లనియె' నోసనున్న
కును.

సా. జ్ఞాఘాలంఘనజాంఘికోజ్జ్వలగుణా ♦ లంకారఘ్రింకారహే

సాఘోషోద్భటధాటికాగజఘటా ♦ శ్వక్షణ్ణవిశ్వంభరా

సోఘీభూతభుజంగభోగభర సం ♦ పుల్లాబ్జత్రేక్షణా

ద్రాఘీయఃసృతిభావితక్షణ శ్రీయా ♦ ధర్మైకసంరక్షణా! 120

టీ: జ్ఞాఘా = పొగడ్డను; లంఘన = అతిక్రమించుటలో; జాంఘిక = మిక్కి
లముకలదై; ఉజ్వల = ప్రకాశించు; గుణ + అలంకార = గుణములే అలంకారముగా
గలవాడా! ఘ్రింకార = ఏనుగుల కూతలును; హేమ = గుర్రపు సకిలింపుల; ఘోష
+ ఉద్భట = చప్పుడుతో నెక్కువైన; ధాటికా = జైత్రయాత్రయందలి; గజఘటా
= ఏనుగుల మండలు; అశ్వ = గుర్రముల చేతను; క్షణ్ణ = నలగద్రొక్కబడిన; విశ్వం
భరా = భూమిచే; సోఘీభూత = వర్షమైచేయబడిన; భుజంగ = శేషాపాయిక్క;
భోగభర = పడగల బరువు కలవాడా! సంపుల్ల = బాగుగా వికసించిన; అబ్జపత్ర +
క్షణ = తామరరేకులవంటి కన్నులు కలవాడా! ద్రాఘీయః = ఎక్కువైన; సృతిభా
వితక్షణ = బుద్ధిచే నేర్పరియైనవాడా! త్రయార్ధ్య = వేడత్రయమున చెప్పబడిన
ధర్మమునకు; ఏకసంరక్షణా = ఒక్కడనే రక్షకుడవైనవాడా!

తా: పొగడ శక్త్యములేని నుణములు కలవాడా! జైత్రయాత్రతో వెళ్లడి ఏనుగుల, నుర్రముల త్రొక్కిడిచే బరువుతగ్గిన ఆదిశేషుని పడగలమీది ధారము కలవాడా! వికసించిన శామగళేసులవంటి కన్నులు కలవాడా! ప్రతిభ కలవాడా! నేదధర్మరక్షకా!

క. బహువీరహాసననుశ్చిదఘ

నమానభ్యమకృత్కళంక ♦ నర్మోగ్రాసే

గ్రహిశభుజయుగళ గజప

వ్యహిసహరణతార్క్ష్యసజ్జ ♦ వాననదత్నా.

121

టీ: బహు...యుగళ—బహువీర=ఎక్కువ వీరులను; హాసన=చంపుటచే; మిశ్రత=కల్గిన; అఘవహన=పాపమును వహించునట్లు; భ్రమకృత్=భ్రాంతిని కల్గించు; కళంకవర్గ=నల్లని రంగుకల; ఉగ్ర+అసి=క్రూరమైన కత్తిని; గ్రహిశ=గ్రహించిన; భుజయుగళ=రెండు చేతులు కలవాడా! గజపతి+అహి = గజపతులను పాములను; హరణ=హరించుటలో; తార్క్ష్య=గరుత్మంతుడైనవాడా! సజ్జ+అననదత్నా=సజ్జనులను రక్షించుటలో నేర్పుకలవాడా!

తా: ఎక్కువ వీరులను చంపిన క్రూరమైన కత్తి కలవాడు, గజపతిని పట్టినవాడు, సజ్జనులను రక్షించువాడు.

స్పృహ్య—సుధీమధురవాక్సుధా ♦ సుముఖ! నాగమాంబాసుతా!

మధుప్రసవసాయక ♦ స్వయవిరామరమ్యాకృతి!

నధీచవిధుకౌమధు ♦ ధనదదుగ్ధసింధుప్రభా

నధీరణవరాయణ ♦ జ్వలనదాన్యతాలంకృతా!

122

టీ: సుధీ=పండితులకు; మధుర=తియ్యనైన; వాక్+సుధా=మాటలను నమ్మతమునకు; సుముఖ=ప్రసన్నుడైనవాడా! నాగమాంబాసుతా = నాగమ్మయను నామెయొక్క పుత్రుడా! మధు=వసంతుని యొక్క; ప్రసవసాయక=మన్మథునియొక్క; స్వయ=గర్వమునకు; విరామ=తగ్గించు; రమ్య+అకృతీ=సుందరమైన శరీరము కలవాడా! దధీచ = దధీచియొక్క; విధు = చంద్రునియొక్క; కౌమధుక=కౌమధేసువుయొక్క; ధనద=కుటీసనియొక్క; దుగ్ధసింధు=పాలసముద్రముయొక్క; ప్రభా=ప్రసిద్ధిని (దానములో); అనధీరణ = తిరస్కరించుటలో; పరాయణ=ఆసక్తికల; ఉజ్జ్వల=గొప్పదైన; వదాన్యతా+అలంకృతా=గాల్పిత్యముచే నలంకరింపబడినవాడా!

తా: పండిత హృదయంగమమైన మాటలు పలుకువాడు, వసంతుని, కంతుని మించిన యందము కలవాడు, దధీనాగుల మించిన దాత్పిత్యము కలవాడు, శ్రీకృష్ణదేవరాయలు.

ఇది శ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహసర్వతోముఖాంక పంకజాక్షి
 పాదాంబుజాధీనమానసేందిందిర నందవరపురవంశోత్తంస
 శకకోపతాపసప్రసాదాసాదిత చతుర్విధకవితా మతల్లి
 కల్లసాని-వొక్క-యామాత్యపుత్ర పెద్దనార్క
 ప్రణీతంబైన స్వాగోచిషమనుసంభవం
 అనుమహాప్రబంధమునందాఁ

జతుర్థాశ్వాసము

సంపూర్ణము.



శ్రీ స్వారోచిష మనుచరిత్రము

(టికాతాత్పర్యసహితము)

పంచమాశ్వాసము



నందనసౌందర్యసు

ధీనందన వితరణావ ధీరితబలిగా

డాబునుజ పరరాజ్యస్వ

రాబునుభుజాహీంద్ర కృష్ణ రాయనగేంద్రా!

1

పీఠ: ప్రసందన సౌందర్య=లక్ష్మీదేవి కొడుకైన మన్మథునివంటి యందము కలవాడా! సుధీనందన=పండితుల నానందపెట్టువాడా! వితరణ=దానముచే; అవధీరిత=తిరస్కరింపబడిన; బలిరాట్=బలిచక్రవర్తియు; ధానుజ = కర్ణుడును కలవాడా! పరరాజ=శత్రువులను చంద్రునికి; స్వరాభిషేక = రాహులైన; భుజ+అహీంద్ర=దురుజులను సానులు కలవాడా! కృష్ణరాయ నగేంద్రా=శ్రీకృష్ణదేవరాయా.

తా: మన్మథునివంటి అందము, బలిచక్రవర్తిని, కర్ణుని మించిన దాతృత్వమును కల్గి శత్రువిజయముచేయు భుజమునుకల కృష్ణదేవరాయా! అలం. యాపక నిదర్శనాతిశయోక్తులు.

వ. అవధరింపుము. జైమినిముసీంద్రచూడారత్నంబునకు నీడో నభవంబు లిట్లనియె.

2

టీ: అవధరింపుము=చిత్తగింపుము; జైమిని ముసీంద్ర చూడారత్నంబునకున్ =జైమినియను మాహర్షి శ్రేష్ఠునకు; నీడ+ఉద్భవంబులు=ధర్మపక్షులు; ఇట్లు+అనియెన్.

శే. అప్పుడు గంధర్వపతి మహి ♦ కవతరించి

రాజు విస్మయమున హయ ♦ రాజు డిగ్గ

నక్కు- సేర్చి ముదంబుతో ♦ ననియె దంత

కిరణములు హోరకాంతులు ♦ సరస మాడ.

3

టీ: అప్పుడు; గంధర్వపతి=ఆ గంధర్వరాజు; మహికిన్ = భూమిమిదికి; అవతరించి=(విమానమునుండి) నిగి; రాజు=స్వారోచి; విస్మయమునన్ = ఆశ్చర్యముతో; హయరాజున్=గుర్రము; డిగ్గన్=దిగగా; అక్కు+చేర్చి=రోమ్మునకు చేర్చుకొని—కాగిలించుకొని; ముదంబుతోన్=సంతోషముతో; దంతకిరణములు=పలుకాంతులు; హోరకాంతులు=ముత్యాల హోరముల కాంతులు; సరసమాడన్=కలసికొనగా; అనియెన్=పల్కెను.

తా: అప్పుడు రాక్షసుడు గంధర్వుడుగా మారుటచేత ఆశ్చర్యపడుచున్న స్వారోచిని గంధర్వరాజు విమానముపై నుండి సేలకునిగి, రాజును కాగిలించుకొని యుట్టనెను.

సీ. భద్రమా నీకు నీ ♦ బాహుభృతక్షీతిఁ

బ్రజలకు లెస్సలా ♦ రాచవాగు

ధన్యుండ నైతి నీ ♦ దర్శనంబునఁ జేసి

నాదుష్కృతము లెల్ల ♦ నాశ మొందె

నీజగత్త్రయి నన్ను ♦ నిందీవరాత్మాఖ్యఁ

గీర్తించు నప్పరో ♦ గీతసరణి

గాగామీతల్లి ♦ కడవాడ గాని నే

గణుతింపఁ గడవాడఁ ♦ గాఁ జ నుయ్య

శీ. పెండ్లికొడుకవు మాకు నీ ♦ బిసగుహాక్షీ

సూర్యనందన యొక్కమాని ♦ ఘోరశాస

చిక్వతి మానిసిదిండినై ♦ యకట దీని

ప్రాణముల కల్లఁ దలఁచితిఁ ♦ బాపబుద్ధి.

4

టీ: నీకున్; నీబాహుభృతక్షీతిన్ = నీ భుజములచే రక్షింపబడిన రాజ్యము నందలి; ప్రజకున్=ప్రజలకు; భద్రమా=కుశలమా? రాచవారు=నీ బంధువులైన రాజులు; లెస్సలా = మేమేనా? నీదర్శనంబునన్+చేసి = నిన్ను చూచుటచే; ధన్యుండనైతిన్ = అదృష్టవంతుడనైతిని; నాదుష్కృతములు = నా పాపములు; ఎల్లన్=అన్నియును; నాశమొందెన్=నశించినవి; ఈ జగత్+త్రయిన్=ఈమాడు భూకనులును; నన్నున్; ఇందీవరాత్మాఖ్యన్=ఇందీవరాక్షుడను పేరుతో; అప్పరోగీత

చరణ్ = అప్పరసల పాటలవరుసలో; కీర్తించున్ = పిల్చును; గారావు = ముద్దయిన;
 మితల్లికడవాడన్ = మితల్లివైపువాడను; కాని; నేక; గణుతింపన్ = లెక్కచూడగా;
 కడవాడన్ + కాన్ చుమయ్య = వైవాడనుకొనుచుమా! చూతున్; పెండ్ల
 పొడుకవు = అల్లుడవు; ఈతిరుమహాశ్వి = ఈమె; కూర్మినందన = నా కూతురు; ఒక
 చూచి ఘోరశాప వికృతిన్ = ఒకమహర్షి యొక్క శాపఫలితముగా; మానిసి నిండినై
 = మనుష్యులను తినెడి రాక్షసుడవై; పాపబుద్ధిన్ = చెడుబుద్ధితో; నీని ప్రాణముల
 గున్ = నా కూతురి ప్రాణములవై; అల్లదలచితిన్ = కోపింపదలచితిని—తినబోతివి;
 ఆకట = ఆయ్యా!

తా: నీకు నీచేశప్రజలకును క్షేమమా! నిన్ను చూచుటతో నాపాపముల
 నశించినవి. ధన్యుడవైతిని. నాపేరి ఇందివరాక్షుడు. నేను నీతల్లివైపు బంధువనుకొని
 ప్రవాడనుకాను. నీవు మాకు మేనల్లుడవు ఈమె నా కూతురే. మహర్షి శాపము
 రాక్షసుడవై చెడుబుద్ధితో ఈమెను చంపదలచితి. ఆయ్యా!

క. అనునెడ వచ్చి మనోరమ

జనకుని పాదముల కెరంగ ♦ సన్నేహమయె

గనుంగవ నీ రొలుకంగ నం

ననమూర్ధాఘాత మతడు ♦ దయఁ గావించెన్.

5

చ: అనునెడన్ = అనుచుండగా; మనోరమ; వచ్చి = దగ్గరగావచ్చి; జన
 కుని పాదములకున్ = తండ్రి పాదములకున్; ఎరంగ = నమస్కరింపగా; సన్నేహ
 మతిన్ = ప్రేమతోకూడిన బుద్ధితో; కనుంగవన్ = రెండు కన్నుల యందును; నీరు;
 ఒలుకగన్ = కారగా; అతను = ఇందివరాక్షుడు; దయ = దయతో; నందనమూర్ధా
 ఘాతము = కూతురి తలను మార్కొనుటను; కావించెన్ = చేసెను.

తా: అంతలో మనోరమవచ్చి తండ్రి పాదములకు నమస్కరింపగా ఆతడు
 కన్నుల నీరు నింపుకొని సంతోషముతో కూతురి తలను మార్కొనెను.

ఆ. అపుడు విస్మితాత్ముఁ ♦ డై నరూధినిసుతుఁ

జేమికొరణమున ♦ నేతవస్వి

యిట్టిశాప మిచ్చె ♦ నెఱిగింపు విన వేడు

కయ్యె ననఘ యనిన ♦ నాతఁ డనియె.

6

చ: అపుడు; కరూణిని కుతుడు = స్వరోచి; విస్మిత+అత్ముడై = అల్పగ్రహ
 కల మనస్సు కలవాడై; అనఘ = పాపములేనివాడా; ఏమికొరణమునన్ = ఏకారణ
 ముచే; ఏమిని; ఇట్టిశాపము = రాక్షసుడగు నంతటి శాపమును; ఇచ్చెన్. ఎఱిగింపు;
 వినవేడుక = వినుటకు కోరిక; అయ్యెన్; అనినన్; అతడు = గంధర్వుడు, అని
 యెన్.

తా: అదిచూచి ఆశ్చర్యమునో స్వరోచి 'అయ్యా! నీ వేల యింతటి శాపమును పొందితివి? వినగోరికగా నున్నది. చెప్పము' అనగా ఇందివరాక్షు డిట్లనెను.

మ. కలఁ డుల్లోకయశఃపురంధ్రీ జగతిన్ ♦ గంధర్వవంశంబునన్
నలనాభాహ్వయుఁ డేఁ దదీయతనయుండున్ బ్రహ్మమిత్రుండు శి
ష్యులకుం గంటను వత్తిఁ బెట్టుకొని యాఁయుర్వేద మొరంత పొ
ద్దులఁ జెప్ప నివసుచుండి మానసమునం ♦ దుం దజ్జఘృతారతిన్. 7

టీ: జగతిన్ = లోకములూ; ఉల్లోక = లోకముల మించిన; యశఃపురంధ్రీ = శ్రీకాంఠ కలవాడు; గంధర్వవంశంబునన్ = గంధర్వజాతిలో; నలనాభాహ్వయుడు = నలనాభుడను పేరు కలవాడు; కలడు; ఏన్ = సేను; తదీయతనయుండన్ = అతని సంబంధమైన కొడుకును; బ్రహ్మమిత్రుడు = ఒకచుని; శిష్యులకున్ = తన విద్యార్థులకు; కంటన్ + వత్తిపెట్టుకొని = అతిశ్రద్ధగా; ఓరంతప్రాద్దులన్ = ఎల్లప్పుడును; ఆయుర్వేదము = వైద్యశాస్త్రమును; చెప్పన్ = చెప్పగా; వినుచున్ + ఉండి = జనులవంకవిని; మానసమునందున్ = మనస్సులో; తన్ + జఘృతారతిన్ = నానిని గ్రహించు కోర్కెతో...

తా: గొప్పకీర్తికల గంధర్వకులములూని నలనాభుని కుమారుడను. ఒకప్పుడు బ్రహ్మమిత్రుడను ముని శిష్యులకెంతో శ్రద్ధగా కేయింపనట్లు ఆయుర్వేదము చెప్పచున్నట్లు విని, నానిని నేర్పడి కోరికనో...

గీ. మానివరుఁ జేరి భక్తి న ♦ మస్కరించి

చెప్పవే నాకు సేవిద్య ♦ శిష్యకోటి

తోడఁ గూడంగ నేఁ గృతా ♦ ధృంఢ నగుదు

ననుచుఁ బ్రార్థింప ననుఁ జూచి ♦ యపహసించి.

టీ: మానివరున్ = మహర్షి శ్రేష్ఠుని; చేరి = దగ్గరకువెళ్ళి; భక్తిన్ = భక్తితో; నమస్కరించి; తావిద్య = తావైద్యమును; శిష్యకోటితోడన్ + కూడంగన్ = శిష్యులతోపాటుగా; నాకున్; చెప్పవే = చెప్పుమయ్యా! నేన్; కృతాధృంఢనగుదున్ = ధన్యుడనయ్యెదను. అనుచున్ = అని; ప్రార్థింపన్ = ప్రార్థించగా; ననున్ + చూచి; అపహసించి = నేళాకోశముగానవ్వి...

తా: నేను మహర్షి వద్దకువెళ్ళి భక్తితో నమస్కరించి 'అయ్యా! మీశిష్యులనోపాటు నాకును ఆయుర్వేదము నేర్పు' మనగా నతడు పరిహసించి...

క. నట విట గాయక గణికా

కుటిలవచ శీఘ్రురసము ♦ గోలెడు చెవికిం

గటు వీశాస్త్రము వలది

చ్చట నినుఁ జదివింప ♦ కున్న ♦ జరుగదే మాకున్.

టీ: నట=నటుల యొక్క; విట=విటుల యొక్క; గాయక=పాటకుల యొక్క; గణికా=బోగపువారియొక్క; కుటిలవచః=నీచపుమాటలనెడి; శిధురః మున్=మద్యమును; శ్రోతడు చెవికిన్=త్రాణాడి—విన్నెడి చెవికి; ఈశాన్త్రము=వైద్యము; కటువు=హితవుకొడు; వలదు=నీడి అక్కరలేదు; ఇచ్చటన్; నిన్నున్; చదివినపున్నన్=చదువు చెప్పనిచో; మాకున్; జరుగఁ=గోజునకు ననా? అలం. రూపకము.

తా: నటుల, విటుల, గాయకుల, వేశ్యల పరిహాసాది వాక్యములను అలవాటు పడిన చెవుల కొయ్యుల్లోదము రుచింపను. కాక నీకు చదువు చెప్పనిచో నాకు నడవకపోదులే.

శ్లో. అనగ నే నట్టివాడఁ గా ♦ ననఘచరిత

యించు కించుక మీవంటి ♦ యెఱుక గలుగు

పెద్దవారలశిక్షలఁ ♦ బెరిగినాడ

నవధరింపుము శిష్యుఁగా ♦ ననిన నతఁడు.

10

టీ: అనగన్; అనఘచరిత=మంచి నడత కలవాడా! నేను; అట్టివాడన్=పరిహాసగులతో మత్తిలిసవాడను; కాను; ఇంచుక + ఇంచుక = కొద్దికొద్దిగా; మీవంటి; ఎఱుకకలుగు పెద్దవారల శిక్షలన్ =జ్ఞానము కల్గిన పెద్దల అనుజ్ఞ పాలలో; పెరిగినాడె; శిష్యుగాన్=శిష్యుడనుగా; అవధరింపుము=స్వీకరింపుము. అనినన్; అతడు...

తా: 'అయ్యా! నేను ముందు చెప్పినటువంటివాడను కాను; మీవంటి జ్ఞానుల శిక్షతో పెరిగినవాడను. కనుక మీశిష్యుడనుగా నన్ను పరిగ్రహింపుడు' అంటిని. అప్పుడతడు...

శ. ధన రాజ్య రమామదమునఁ

గనుగానని నిన్ను శిష్యుఁ ♦ గాఁ జైకొను కం

పెను నేరమి గలదే ననుఁ

గనలించుచుఁ బోల కింక జూ ♦ కాలు మటన్నన్.

11

టీ: ధన=దబ్బునోను; రాజ్యరమా=రాజ్యలక్ష్మితోను (కల్లిన); మదమునన్=గర్వముతో; కనుగానని=ఒప్పుతెలియని; నిన్నున్; శిష్యుగాన్, జైకొను కంపెను=పరిగ్రహించుటకంటె; నేరమి=తెలివితక్కువ; కలదే; ఇకన్; ననున్; గనలించుచు=కోపింపజేయుచు; ప్రేలక=మాట్లాడక; పొకొనుము=పో పోయ్యు; అటన్నన్=అనగా...

తా: 'దబ్బు రాజ్యములతో మదమెక్కి ఒప్పు తెలియని నిన్ను శిష్యునిగా తీసికొనుటకంటె తెలివితక్కువయ్యుండను. ఇక మాటపై మాట పెంచి నను కోపింప జేయక పో పోయ్యు'. అనగా...

క. అచటన్ “ద్వేష్టిగతాయు

శ్చ చికిత్సక” మను నయోక్తి, చర్చను నుచ్చా

నచవచనంబులఁ గోపము

ప్రచురముగానీక మాని ♦ పతి కి ట్లంటిన్.

12

టీ: అచటన్ = అతనివద్ద; గతాయుశ్చ = ఆయువుతీరినవాడు; చికిత్సకం = వైద్యుని; ద్వేష్టి = ద్వేషించును; అను నయోక్తిచర్చన్ = అనుసీతివాక్యమునుతలచి; ఉచ్చానచవచనంబులన్ = తిరస్కారపు మాటలతో; కోపము = నాకోపమును; ప్రచురముగానీక = ఎక్కువకొనియ్యక; మానిపతికిన్ = అనుమార్చికి; ఇట్లంటిని. అలం. గోపోక్తి.

తా: అప్పుడు నేను ‘ఆయువునిండినవాడు కొని వైద్యునితో తగవులాడడు’ అను నయోక్తి తలచుకొని అతని మాటలకు కల్గిన కోపమును పైకి కనపరచక ఇట్లంటిని.

శే. నీవు సదివింతు వనుచు ♦ నిన్నియును విడచి

బిచ్చ మెత్తంగరాదుగా ♦ బేలతపసి

కడవ నాడకుఁ జాలు నీ ♦ గొడవ యేల

నెఱ్ఱఁ దనమేల యని మది ♦ లజ్జ వొడమి.

13

టీ: బేలతపసి = తెలివితక్కువ మని! నీవు సదివింతువు = నీవు నాకు చదువు నప్పెడవు; అనుచున్; ఇన్నియున్ = రాజ్యభోగములను; విడిచి; బిచ్చమెత్తంగన్ = ముట్టెత్తికొనుటకు; రాదుగా = బిలువడదుకదా! కడవన్ = హద్దుమీరి; అడకుము = మాట్లాడకుము; చాలున్ = అన్నవిచాలు; నీ గొడవయేల = నీతో నాకేమి? నెఱ్ఱఁదనమేల = వైద్యమెందుకు? అని; మదిన్ = మనస్సులో; లజ్జ; పొడమి = కల్గి.....

తా: “ఓ తెలివి తక్కువవాడా! నీవు చదువు చెప్పుదువుకదా అని ఇప్పుడున్న భోగములను వదిలి బిచ్చమెత్తు కొనలేము కదా! అన్నమాటలు చాలులే. నీతో నాకేమి? హద్దుమీరి అనకు. నాకు నీవైద్య మక్కరలేదులే.” అని సిగ్గుపేసి...

చా. కంటే బ్రాహ్మణుఁ డెన్నికాటు లటచెన్ ♦ గర్వించి వీరెల్లనా

కంటెం బాతులే విద్య కెట్లు నిది నే ♦ గైకొందు నంచున్నదిన్

కంటెంపుం జల ముప్పతిల్ల గపటాం ♦ శేవాసినై శాంబరిన్

గొంటుం జందము మీఱ శిష్యులగెడం ♦ గూర్చుండి చర్చారతిన్.

టీ: బ్రాహ్మణుడు; గర్వించి = పొగరెక్కి; ఎన్నికాటులు = ఎన్ను అనరాని మాటలు; అటచెన్ = కూసెను; కంటే = చూచితివా? వీరెల్లన్ = ఈచదివెడి వారందరును, విద్యకున్ = చదువుటకు; నాకంటెన్; పాత్రులే = తగినవారా? ఎట్లును = ఏదోరీతిగా; ఇది = ఈవిద్యను; నేన్; కైకొందును = నేర్చును; అంచున్

= అనుకొని; మదిన్ = లోలోన; గెంటెంపుంజలము = ఎక్కువ పట్టుదల; ఉప్పు తిల్లన్ = కల్లగా; కాంబరిన్ = మాయచే; కపట + అంతేవాసిన్ = విద్యార్థి రూపమును ధరించి; గొంటుంజందము = గుట్టునిరీతి—మోసము; మీఱన్ = ఎక్కువకాగా; శిష్యులగడన్ = శిష్యుల ప్రక్కన; కూర్చుండి; చర్చారతన్ = విషయ విచారణ నేయు నా సక్తితో.....

తా: 'ఈపేదపారుడెంత గర్వముతో నన్ను తూలనాడెను. ఎట్లయినను నేని విద్యను నేర్పితీరవలెను' అనుకొని కాంబరీ మాయచే శిష్యుడనుగా మారి అతనిశిష్యుల ప్రక్కన కూర్చుండి విషయచర్చచేయుచు.....

తే. కాయబాలగ్రహోర్ధ్వాంగ ♦ కములు నాల్గు

శల్యదంష్ట్రాజరావృష ♦ సంజ్ఞనాల్గు

నైనయష్టాంగకము తావు ♦ లారంగల్గు

వైద్య మెనిమిది నెలల స ♦ ర్వమును నేర్చి.

15

టీ: కాయ = దేహము; బాల = పసిపిల్లలు; గ్రహ = క్షుద్రదేవతలు; ఉర్ధ్వ + అంగకములు = పై అవయవములు; నాల్గు = నాల్గులు; శల్య = ఎముకలు; దంష్ట్రా = పల్లు; జరా = ముఠితనము; వృష = శేతస్సు; సంజ్ఞన్ = చేరులతో; నాల్గునైన = నాల్గునైన; అష్టాంగకముతావులు = ఎన్నిది అంగములు; ఆరన్ = బాగుగా; కల్గు వైద్యము = కల్గిన వైద్యశాస్త్రమును; సర్వమున్ = అంతను; ఎనిమిది నెలలన్; నేర్చి..... "కాయబాల గ్రహోర్ధ్వాంగ శల్య దంష్ట్రా జరావృషన్! అష్టవంగాని తస్యాపూ శ్చికిత్సా యేషు సంక్రితాః" అను శ్లోక ప్రకారము కొంచు చికిత్స లొంది విధములై యున్నవి.

తా: కాయ, బాల, గ్రహ, ఉర్ధ్వాంగ, శల్య, దంష్ట్రా, జరా, వృషచికిత్సలను అష్టాంగ వైద్యమును ఎన్నిది నెలలలో పూర్తిగా నేర్పితిని.

క. ఇరుమూడురుచుల దోషపు

విరసత మానన్ జ్వరాది ౩ వృష్ట్యాంతం బై

పరగు చికిత్సయుఁ గని శాం

బరిఁ బాసి తపస్వితోడ ౩ మదమున నంటిన్.

16

టీ: ఇరుమూడురుచుల = 2 X 3 = 6 ఆరు రుచులయొక్క; (తీపి, పులుపు, ఉప్పు, కారము, వగను, చేను) దోషపువిరసత = దోషమువలని రసము లేకపోవుటను; మానన్ = పోవునట్లును; జ్వరాది = జ్వరము మొదలు; వృష్ట్యాంతంబై = ఇంద్రియ చికిత్సవరకు; పరగు = ఉన్న; చికిత్సయున్ = వైద్యమును; కని = తెలిసికొని; కాంబరిన్ = మాయను; పాపి = వదలి; తపస్వితోడన్ = మునితో; మదమునన్ = గర్వముగా; అంటిన్ = పల్కితిని.

తా: మధురాది రసముల లోపాలోపములను సరిచేయునట్టియు, జ్వరము మొదలు ఇంద్రియ చికిత్స వరకునున్న వైద్యము సంతనునేర్చి మాయవదలి గర్వముతో మునితో సల్పితిని.

శా. తండ్రి నాకు ననుగ్రహింపఁ గదె వై శ్రద్ధం బంచుఁ బ్రార్థించినన్
గండ్రోల్ గా నటులాడి ధిక్కుతులఁ బోరకాల్కంటి వోహో మదిన్
నీండ్రోల్ గల్గిన వారి కేకరణి నే నీన్ విద్య రాకుండునే
గుండ్రా డాచినఁ బెండ్లి యేమిటికిఁ జిశ్కుం గప్ప ముప్పింపచా!

బి: తండ్రి=నాయనా! వైద్యంబు=వైద్యశాస్త్రమును; నాకున్; అనుగ్రహింపగదె=చెప్పమయ్యా! అంచున్ = అని; ప్రార్థించినన్ = వేడుకొనగా; గండ్రోల్ గాన్ = పరుషముగా; అటుల=ఆ రీతిగా; అడి=పలికి; ధిక్కుతులన్ = తిరస్కారములతో; పోకాల్కంటివి=పో పోమ్మంటివి; ఓహో! మదిన్ = మనస్సులో; నీండ్రోల్ = చూరవలు; కల్గిన వారికిన్ = ఉన్నవారికి; ఏకరణి నేనిన్ = ఏరీతిగా నైనను; విద్య; రాకుండునే=రాకపోవునా? కప్ప = చెడ్డవాడవైన; ముప్పింపచా=విడికెడు నియ్యము వండుకొని తిను దరిగ్రుడా!

తా: నాయనా! వైద్యము చెప్పమయ్యా! అన్నను లోచనట్లు నిట్టితివే. అంతలో నేమైనది? పట్టుదల యున్నచో చూపు రాకపోవునా? సన్నికల్లుగాని సంతలో పెండ్లి అగిపోవునా? అలం. ఆర్థాస్తరన్యాయము.

మ. అనినం గన్నులు జేవుటింప నధరం శ బల్లాడ వేల్గుత్పనః
పునరుద్యద్భుతుటీభుజంగయుగళీ శ ఘాత్కారఘోరానిలం
బన నూర్పుల్ నిగుడన్ లలాటఫలకంశబందందఘర్మాంబువుల్
చినుకం గంతుదిన్మద్యరూక్షనయన శ త్వేళాకరాభధ్వనిన్. 18

బి: అనినన్ = అఁ గానే; కన్నులు; జేవుటింపన్ = ఎర్రనకొగా; అధరంబు = పెదవి; అల్లాడన్ = అదరగా; వేల్గుల్ = చలించెడి; పునః పునః = మాటిమాటికి; ఉద్యోత్ = పైకిలేచు; భ్రుకుటీ = కనునొమ లనెడి; భుజంగయుగళీ = గెండుపాముల మొక్క; ఘాత్కార = 'ఉఫ్' అను బుసలచేసిన; ఘోర + అనిలంబనన్ = భయంకర వాయువా అన్నట్లు; డోర్పుల్ = నిశ్వాసములు; నిగుడన్ = ఎక్కువకొగా; లలాట ఫలకంబు = పలకవంటి మొగము; అందంద = మరిమరి; ఘర్మ + అంబువుల్ = చెమట విండువులు; చినుకొ = వర్షింపగా; కంతు = మన్మథుని; దిదృక్షు = చూచెడి; రూక్ష = కఠినమైన; నయన = కన్ను కల కిప్పునియొక్క; త్వేళా = సింహనాదము వంటి; కరాభధ్వనిన్ = భయంకరమైన చప్పుడుతో.....

తా: నే నట్లు గర్వముగా పలుకుటతో; కన్నులెర్రవారి, పెదవి అదరి, కనునొమ్ముల పైకి క్రిందికి లేచుచుండగా పాముబుస కొట్టినట్లు ఘాత్కారములతో నిట్టూర్పుచు, మన్మథుని దహించునేల రుద్రునివలె సింహనాదముచేసి.....

వ. జటిలుండు గిటకీటం బండ్లుకొఱికి హుమ్మని కటమ్ములమర
ముకుంబుటమ్ములు నటంపఁ గటకటా 'కుటిలాత్మా! యటమటమ్మున
నిద్య గొనుటయుం కాక గుటగుటలు గురువుతోనా?' యని కటకటం
బడి కకపాలలోని బూది కేలం గొని యాసురి యగుమాయ మా
యెడం బ్రయోగించి వంచించి యపహసించితివి గావున నసురవై
పిశితంబును వసమును నస్మగ్రసంబు నశనంబులుగా మెనవి వసుధ
వసియింపుమని బసుమంబు సల్ల గుండె జల్లుమని కల్లువడి మునితల్లజ
పదపల్లవంబులంద్రెల్లి యిట్లంటి.

19

టీ: జటిలుండు=ముని; కిటకీటన్=కిటకీటముననట్లు; పండ్లు=దంతములు;
కొఱికి=పటపటలాడించి; హుమ్మని=హంకరించి; కటమ్ములు=చెక్కులు; అను
రన్=అదరగా; ముకుంబుటమ్ములు=దొన్నెలవంటి ముక్కులు; నటంపన్=కద
లగా; కటకటా=ఆ ఏమిరా! కుటిలాత్మా=మోసగించు స్వభావము కలవాడా!
అటమటమ్మున్=మాయలో; నిద్యగొనుటయుంగాక=నిద్య నేర్చుకొనుటయే
కాక; గుటగుటలు=చెక్కిరింతలు; గురువుతోనా=గురువుతోనేనా? అని; కట
కటంబడి=కోపించి; కకపాలలోని=చంకలోనుండు విధూతి బుట్టలోని; బూది=
విధూతి; కేలంగొని=చేతితో తీసికొని; ఆసురియగు మాయన్=రాక్షస సంబంధ
మైన మాయను; (శంబరుడను రాక్షసుని సంబంధమైన మాయయే శాంబరి); మా
యెడన్=మా విషయమై—నన్ను మోసగించుటకుగా; ప్రయోగించి=ఉపయోగించి;
వంచించి=మోసగించి; అపహసించితిని=పరిహాసము జేసితివి; కావునన్=కనుక;
అసురవై=రాక్షసుడవై; పిశితంబును=మాంసమును; వసయును=మాంసభేదమును;
అస్మగ్రసంబును=రక్తమును; అశనంబులుగాన్=అహారముకాగా; మెనవి=తిని;
వసుధన్=భూమిపై; వసియింపుము=ఉండుము; అని; బసుమంబు=చేతనన్న
బూదిని; చల్లన్=చల్లగా; గుండె; జల్లుమని; కల్లువడి=రాయివలె నిలబడిపోయి;
మునితల్లజా=మునిశ్రేష్ఠునియొక్క; పదపల్లవంబులన్=చిగుళ్ళవంటి పాదములపై;
త్రెల్లి=అమాంతముగాపడి; ఇట్లంటిన్.

తా: అప్పుడుముని పండ్లు పటపట కొరుకుచు “ఓరీ మాయచే నావద్ద నిద్య
నేర్చుటయే గాక నన్నే పరిహసించుటరా” అనుచు విధూతి తీసికొని “రాక్షస
మాయచే నన్ను మోసగించితివి కాన రాక్షసుడవై రక్తమాంసముల తినుము” అని
బూదిని నామీద చల్లెను. నాగుండె జల్లుచున్నది. అశని కాళ్ళమీద సాష్టాంగముగా
పడి ఇట్లంటిని.

శా. నాయజ్ఞానము పైచి సంయమివరే శ్రీ శ్యా! కావవే రాక్షసుం
డై యే నెట్లు భజించువాడ దురితంబయ్యో నృమాంసంబు కూ
డై యే నేట్లుభరించువాడ నుదరం శ్రీ బార్ద్రాంతరంగుండవై
యో యయ్యా! దయ సేయవే యవధి శ్రీ యే నోపంగ దేహింసకున్.

టీ: సంయమివశేణ్యా=మనిశ్రేష్ఠుడా! నా యజ్ఞానము=నా తెలివితక్కువను; సైచి=సహించి; కావశే=రక్షింపుమయ్యా! రాక్షసుండై=రాక్షసుడనై; ఏన్=నేను; గురితంబు=పాపమును; ఎట్లు; భజించువాడన్=ఆనుభవింపగలను; ఆయ్యా! నృహంసంబు=మనుష్యహంసము; కూడై=ఆపకరమై; ఏన్; ఉదరంబు=పొట్టును; ఎట్లు; భరించువాడన్=నింపుకొంగును? ఓ యయ్యా! ఆర్ద్ర+అంతరంగుండవై=దయచే తడిసిన మనస్సుకలవాడవై; అవధి=శాపము తీరుటకు హద్దును; దయసేయవే=చెప్పమయ్యా! ఏన్; హింసకున్=ప్రాణులను చంపుటకు; ఓపంగే=సహింపలేను కదయ్యా!

తా: ఓ మనివ్రతరా! నేను తెలివిమాలి చేసిన తప్పును తీమించుము. మనుష్యహంసమునో పొట్టనింపు కొనలేను. ప్రాణులను చంపలేను. దయచేసి ఈ శాపమునకు హద్దు చెప్పము. నన్ను గ్రహింపుము.

చ. అనినఁ బ్రసన్నుడై ముని కర్రాజ్జములన్ నను నెత్తి వత్స! మ
త్సునిశితశాపశూలహతి శ్రుక్కితిగా! యిక గొన్నినాళ్లపైఁ
దనయును మ్రింగఁబోయి యొక శ్రధన్యుని దివ్యశరార్చి జేరి వే
కనియెదు భద్రమన్నఁ దురగంబు పయిం బడి పొద్దుగ్రుంకగన్.

టీ: అనినఁ=అనివేదగా; ప్రసన్నుడై=దయకల్గినవాడై; ముని; కర+అజ్జములన్=పద్మములవంటి చేతులతో; ననున్+ఎత్తి=పైకి లేవనెత్తి; వత్స=నాయనా! మత్=నాయొక్క; సునిశిత=వాడియైన; శాపశూలహతిఁ=శాపమనెడి శూలపు చెబ్బచే; శ్రుక్కితిగా=బాధపడితివి గదా! ఇక కొన్నినాళ్లపై=కొన్నాళ్లకు; తనయును=కూతురిని; మ్రింగబోయి; ఒకధన్యుని దివ్యశర+ఆర్చిన్=ఒక గొప్పవానియొక్క ఆస్త్రమునకు; ప్రేలి=కాలిపోయి; వే=వెంటనే; భద్రము=మేలును; కనియెడు=పొందెదవు; అన్నన్=అనగా; తురగంబుపయిన్=గుర్రముమీద; పడి=ఎక్కి; ప్రొద్దుగ్రుంకగన్=సూర్యాస్తమయము కాగా...

తా: అనివేదగా బ్రహ్మమిత్రుడు దయతలచి నన్ను లేవనెత్తి 'నాయనా! నా శాపముచే దుఃఖించితివి. కొన్నాళ్లకు నీవు నీ కూతురిని మ్రింగబోదువు. ఆప్పుడొక మహాత్ముడు ఆస్త్రముతో నిన్ను కొట్టును. నీ రాక్షస దేహము కాలిపోగా మేలు పొందుదువు' అని అనుగ్రహించెను. నేను వెంటనే గుర్రము నెక్కితిని. ప్రొద్దుగ్రుంకనది.

క. సన్నపుదలయేరున మయి

యన్నకొనుచు నాము దిన్న శ్రయప్తై రాఁగా
ఘన్నుండనై పురి కేగితిఁ

దిన్నదనం బుడిగి కొన్ని శ్రదివియలు వెలుంగన్.

టీ: సన్నపుడలయేరునన్ = కొంచెము తల చొప్పించే; మయి = దేహము; అన్నకొనుచున్ = పరవశమగుచు; ఆముదిన్నట్లై = విషము దిన్న రీతిగానై; కాఁగాన్ = ఏర్పడగా; భిన్నుడనై = విచారము కలవాడనై; తిన్నదనంబు = తాముము; ఉడిగి = తగ్గి; కొన్నిదివియలు = కొన్నిదివిటీలు; వెలుగన్ = వెలుగు చుండగా; హరికన్ = నా పట్టణమునకు; ఏగితిన్ = వెళ్ళితిని.

తా: అంతట నాకు విషము తిన్నట్లుగా మండమతి కత్తి తలనొప్పి వచ్చి ఒళ్ళినవము తప్పింది. విచారనమచు దివిటీల వెలుగున పట్టణమున కేగితిని. అలం. స్వభావోక్తి.

క. అంపఁ దగువారిఁ గనరుచు

నంపి నగరు సొచ్చి వెలఁదు శ్రీ లారతు ల్లేగా

నింపఁట గళాభిహతులం

జంపించితి నారి నన్ని శ్రీ శామధ్యమునన్.

23

టీ: అంపన్ = సెలవిచ్చి పంపుటకు; తగువారిన్ = తగినవారిని; కనరుచున్ = అడలించుచు; అంపి = పంపి; నగరు = నివాసము; సొచ్చి = ప్రవేశించి; వెలగులు = స్త్రీలు; అరతులేగాన్ = హారతులేయ్యగా; ఇంపు + అఱిన్ = సొంపుచెడునట్లు; వారిలన్ = ఆ స్త్రీలను; తత్ + నిశామధ్యమునన్ = ఆ సడిలేము వేళ; కళా + అఱిన్ = కొరదాల చెబ్బలచే; జంపించితిని.

సీ. అభ్రమండలి మోచు శ్రీ నందాక నూరక

సెరిగిన ప్లా మేను శ్రీ నరవరేణ్య !

యనభిభూధరసాను శ్రీ వం దాక నూరక

పఱచి నట్లా మేను శ్రీ పార్థివేంద్ర !

యజ్ఞభూభవనంబు శ్రీ నందాక నూరక

యెగసిన ప్లా మేను శ్రీ జగదధీశ !

యహిణోకతల మంటు శ్రీ నందాక నూరక

పడినయట్లవు మేను శ్రీ ప్రభువతంస !

3. యఖిలజగములు మ్రింగునం శ్రీ తాతలియును

నల్గు లేడును జెడఁ గోలు శ్రీ సంత తృషయు

నచలచాలనచణ మైన శ్రీ యదటుఁ గలిగె

నసురభావంబు ననుఁ జెందు శ్రీ నవనరమున.

24

టీ: నరవరేణ్య = రాజా ! అసురభావంబు = రాక్షసత్వము; ననుజెందు నవనరమునన్ = నన్ను పొందనవచ్చదు; మేను = నా శరీరము; ఊరక = ఇట్లే; అభ్రమండలి.

= అకాశమును; మోచునందాక = తగులు వరకు; పెరిగినట్లు + బోను = పెరిగినట్లు
నది; పార్థివేంద్ర = రాజా! నేను; అవధిధూధుర = లోకాలోక పర్యవేక్షకుడు;
సానువందాక = చరియవరకు; ఊరక; పరిచినట్లు + బోను = చాపినట్లును; జగత్
+ అధిశ = రాజా! మేను; అబ్జధూ = బ్రహ్మయొక్క; భువనంబునందాక = లోకము
(సత్యలోకము) వరకు; ఎగ్గినట్లు = పెరిగినట్లును; ప్రభువరకు = రాజా! మేను;
అహిలోకతలము = పాతాళలోకమును; అంటునందాక = తగులువరకు; పడినట్లు
పున్ = దించుకొని పోయినట్లును; అఖిలజగములు = లోకములన్నియు; మింగునంత
= తినవలెనన్నంత; ఆకలియును; అబ్జులు + ఏడును = ఏడు సముద్రములును; చెడన్
= అయిపోవునట్లు; క్రోలునంత = త్రాగవలెనంతటి; తృప్తయును = ఆకలియును;
ఆచల = పర్వతములను; చాలన = కడపుటకు; చణమైన = సమర్థమైన; అడలున్ = బల
వర్ధమును; కలిగెన్.

తా: రాక్షసుత్వము కల్గిన తోడనే నాయెడలు పరవశమై అకాశము నంటి
నట్లు, చక్రవాళి పర్వతమును తాకినట్లు, సత్యలోకమునంటినట్లు, పాతాళలోకమునంటి
నట్లునై లోకములన్నింటిని మింగునంతటియొకలియు, సముద్రములేడునత్రాగునంతటి
వాహుమును, కొండలను కడపగలంత శక్తియు కల్గినవి. అలం. స్వభావోక్తి.

క. రక్కసుండ నై నెపంబిడి

యొక్కొక యపరాధమునకు శ్రీ నొక్కొక్కడుగా

బాక్కంగ లోకము పురపుర

బాక్కంగ బాడయ్యె నంతి శ్రీ పురముం బురమున్. 25

టీ: రక్కసుడనై = అట్లు రాక్షసుడనై; నెపంబిడి = వంకపెట్టి; ఒక్కొక
యపరాధమునకు = ఒక్కొక్క తప్పునకు; ఒక్కొక్కడుగాన్ = ఒక్కొక్కడు
చొప్పున; బాక్కంగన్ = తినగా; లోకము = ప్రజలు; పురపురబాక్కంగన్ = బాధ
వడునట్లు; అంతిపురమున్ = అంతఃపురమును; పురమున్ = పట్టణమును; పాడయ్యెన్
= నిర్మానుషమయ్యెను.

తా: రాక్షసుడనుకొగానే; యేదోవంకపెట్టి ఒక్కొక్కతప్పుని ఒక్కొక్క
క్కుడుగా అంతఃపురము, పురముగాని గణాలందరిని మింగితిని. నానితో నగరము
పాడైనది.

తే. ఊరుపాడైన గెళవుల శ్రీ యూళ్ల కుటికి

మెసవ దొరకొంటి బ్రజమారి శ్రీ మసంగినట్లు

తీతెంగతిపయదినముల శ్రీ దేశమెల్ల

మల్లె వట్టినచేని కృ శ్రీ మంబుగాంగ. 26

టీ: ఊరు = నా పట్టణము; పాడైనన్ = పాడుపడగా; గెళవులయూళ్ల కున్
= ఇరుగు పొరుగు గ్రామములకు; కుటికి = పరుగెత్తి; ప్రజన్ = జనలను; మారి
మసంగినట్లు = మారియను దేవతపడి నాశనము చేసినట్లు; మెసవన్ = తినుటకు; దొర

కొంటిక్ = ప్రారంభించితిని; కతిపయదినములన్ = కొన్న రోజులలోనే; దేశమెల్లన్ = దేశమంతయు; మల్లెపట్టిన = పురుగు పట్టిన; చేనిక్రమంబునన్ = ప్రాచీనమునఁ; కాగన్ = అగునట్లు; తీతెన్ = నాశనమయ్యెను.

తా: నా దేశము పూర్తికాగా ప్రక్కదేశములపైబడి మహామాది వ్యాపించి ప్రజలను నాశనము చేయునట్లు తినుట కారంభించితిని. చివరకు పురుగుపట్టిన చేనువలె నొద్దిగోజులలోనే దేశము పూర్తియైనది. అలం. ఉపమ.

వ. ఇవ్విధంబున విధివిధానంబున యాతుధానుండనై ధారాధరోత్సేధంబును నతినిశితరోమసంబాధంబును ధూమసమధామంబును ధృతాంత్రదామంబును జలితకపాలకుండలంబును జ్వలితసితదంష్ట్రామండలంబును నాగాయతత్రాణంబును మస్తకోత్తుంగఘోణంబునునై యనవరతహింసానురూపం బగురూపంబుఁ దాల్చి శకటాంగభంగకమ్ములై యింగలము లొలుకు నపాంగమ్ములం బిశంగమ్ములగుచుఁ బశ్యజ్జనాసుమోచనమ్ములగు లోచనమ్ములు నెలుంగ బభ్రుకేశమ్ములు దూల సకలభూతభయంకరమ్ముగుపటిమ నిచటి యుటజమ్ముల కుఱికి జటి యనక వటు వనక యతి యనక నృతియనక గృహియనక సతియనక శిశువనక భక్షించి భక్షించి కుక్షింభరిత్వంబునం బ్రవర్తిల్లితి; నదియట్లుండె వినుము. తారలకు వర్షధారలకు నిసుములకుఁ గనవునకు లెక్కగలిగినం గలుఁగుఁగాని మదీయజతరానల జీర్ణజంతుసంతానంబులకు లెక్కయిడ నక్కమల గర్భుండుచు సమర్థుండు గాఁడిట్టి కృత్రిమదనుజభావా విప్లుండనగునా నౌవ్యంబుసవసవగాఁ దెలిసి ముదురకయమున్న మత్కశత్రంబులం బుట్టినింటి నా గుత్సవావలోకనవ్యాజంబున ననిపించుకొని చని నిజ గృహంబుల నునిచి రక్షించుకొని యుండి; రపుడే నశనంబు గానక కానక కన్న యిక్కన్నియం గైలాసకాననంబునం గుసుమంబులు నోయుదానిం గని కనికరం బుడిగి కడుపుఁజిచ్చునకు మ్రింగం నఱుముకొని వచ్చి యిచ్చోట భవదీయ దర్శనంబున వృజినరుజ నలన విముక్తుండనై నిజప్రకృతిం బొంది కృతార్థుండనైతి. 27

తా: ఈ+విధమునన్ = ఈ రీతిగా; విధివిధానంబునన్ = దైవవిధానముచే; యాతుధానుండనై = రాక్షసుడనై; ధారాధరోత్సేధంబును = మేఘముల యెత్తు పొడుగును; అతినిశిత = మిక్కిలివాడిమైన; రోమసంబాధంబును = గోమములచే నంగులేనిదియు; ధూమసమ = పొగతో నమమైన; ధామంబును = కాంతియు; ధృత

=ధరింపబడిన; ఆంధ్రదామంబును = ప్రేవుల మాలలు కలదియును; చిలితి = కదల్చు
 పడిన; కపాల తుండలంబును = తలపుగ్రెలను తుండలములు కలదియు; జ్వలితి =
 ప్రజ్వలించెడి; నిత = తెల్లని; దంష్ట్రామండలంబును = కొరల సముదాయము కల
 గియు; నాగ+అయత్ర తాణంబును = పదివేల ఏనుగుల బలమును; మస్తక+ఉత్తుంగ
 = శలవరకు పొడవైన; ఘోణంబును = ముక్కును కలదై; అనవరత = ఎల్లప్పుడును;
 హింసా+అనురూపంబగు రూపంబును = హింసకు తగిన రూపమును; తాల్చి =
 గరించి; (అలం. స్వభావోక్తి.) శకటాంగ = బండి చక్రములయొక్క; భంగి
 కమ్ములై = రీతికలవై; ఇంగలమ్ములూలుకు = నిష్పలురాలెడి; అపాంగమ్ములన్ = క్రీ
 గంట్లతో; శిశంగమ్ములగుచున్ = పచ్చనివై; పశ్యత్+జన = చూచెడి జనుల
 యొక్క; అనుమోచనమ్ములగు = ప్రాణములు తీయునవియైన; లోచనమ్ములు =
 కన్నులు; వెలుంగన్ = ప్రకాశింపగా; (అలం. ఉపమ, స్వభావోక్తి.) బ్రభుకేశ
 మ్ములు = పచ్చని తలవెండ్రుకలు; తూలన్ = కదలుచుండగా; సకలభూతభయం
 కరంబగు = ప్రాణులన్నిటి భయము కల్గించు; పటిమన్ = సామర్థ్యముచే; ఇచటియట
 గమ్ములకున్ = ఇక్కడి మనుల పర్ణశాలలకు; ఉఱికి = దూకి; జటియనక = జడలు
 కల యోగియనుకొక; కలువనక = బ్రహ్మచారి యనక; యలియనక = సన్నాధి
 యనియించక; వ్రతియనక = వ్రతము కలవాడని జంకక; సత్తియనక = పతివ్రతయని
 చూడక; విశువనక = పసిబిడ్డయని చూడక; భక్షించి భక్షించి = తిని తిని; కుక్షిం
 భరిత్వంబునన్ = పొట్టనింపు కొనుటతో; ప్రవర్తిల్లితిన్ = నడచితిని; అదియట్లుం
 డెన్ = నా నడక అటుండగా; వినుము = నే చెప్పనది వినుము; తారలకున్ = నక్ష
 త్రములకును; వర్షధారలకున్ = వాన చినుకులకును; ఇసుమునకున్ = ఇసుకకును;
 కనవునకున్ = గడ్డిపరకలకును; లెక్కగలిగినన్ = లెక్కయున్నచో; కలుగుగాని =
 ఉండవచ్చును కొని; మదియ = నా సంబంధమైన; జతర+అనల = జతరాగ్నిచే;
 శీర్ణంబును = శీర్ణమైన; జంతుసంతానంబులకున్ = ప్రాణులసముదాయములకు; లెక్క
 యిడన్ = లెక్కపెట్టుటకు; ఆ+కమలగర్భంబును = ఆ బ్రహ్మ (నాలుగు ముఖ
 ములు కల్గినను) కూడ; సమర్థుడు = చేతనైనవాడు; కొడు; ఇట్టి; కృత్రిమ = కాప
 ముచే కల్గిన; దనుజభావ+ఆ విప్లండనగు = రాక్షసత్వముచే నా వేరింపబడిన వాడనగు;
 నాదౌష్ట్యంబు = నా చెడుచేష్టలు; సవసవగా = చూచాయగా; తెలిసి; ముదురకయ
 మున్న = ఎక్కువకాకముందే; మత్+కశత్రంబులన్ = నా భార్యలను; పుట్టినింటి
 వారు; ఉత్ప+అలోకనవ్యాజమునన్ = వేడుకచూచెడిమిషతో; అనిపించుకొని
 = నాచే పంపెదనని చెప్పించి; చని = తీసికొనిపోయి; నిజగృహంబులన్ = తమయిండ్ల
 యందు; ఉనిచి = ఉంచుకొని; రక్షించుకొని; ఉండిరి; ఇప్పుడు; ఏన్ = నేను;
 ఆశంబు = ఆహారము; కొనక = పొందక; కొనకకన్న = లేకలేకకనిన; ఈ+కన్నియన్
 = ఈశన్యను; కైలాసకౌసలంబునన్ = కైలాసపర్వతముమీదిఉడవిలో; కుసుమంబులు
 = పువ్వులు; కోయుచున్నదానిన్; కని = చూచి; కనికరంబు = దయ; ఉడిగి = విడిచి;
 కడుపుచిచ్చునకున్ = కడుపులోనిఆకలిమంటకు; మ్రింగన్ = మ్రింగుటకు; తలుముకొని
 వచ్చి, ఇచ్చోటన్ = ఇక్కడ; భవదీయ దర్శనంబునన్ = నీ దర్శనముచే; వృజిన

సజవలనన్ = పాపమును రోగమునుండి; వినుక్తుడనై = విడువబడిన వాడనై; నిజ ప్రకృతిన్ = సహజమైన భావమును—గంధర్వుడగుటగు: పొంది; కృతార్థుండనైతిన్ = ధన్యుడనైతిని.

క. ఈయుపకారమునకుఁ బ్రతి

సేయఁగ శక్యంబె జంభ శ్ర జన్నిభ శఫరా

త్యాయతలోచనయైన మ

దీయాత్మజ నీకు నిత్తు శ దేవీమణిగన్.

28

టీ: జంభజిత్ + నిభ = ఇంద్రుని పోలినరాజా! ఈ యుపకారమునకున్ = ఈ మేలునకు; ప్రతి = బదులుమేలు; చేయగన్ = చేయుటకు; శక్యంబె = సాధ్యమా? శఫర + ఆత్యాయత లోచనయైన = చేపలవలె వికాలమైన కన్నులుకల; నుదీయ + ఆత్మజన్ = నా కూతురిని; నీకు; దేవీమణిగన్ = పట్టుచు భార్యగా; ఇత్తున్ = ఇచ్చెదను.

తా: ఓ రాజా! నీవు నాకు చేసిన ఉపకారమునకు నేను ప్రతిమేలు చేయఁ నను. సుందరియైన నా కూతురిని నీకు దేవిగా నిత్తున.

క. ఆయుర్యేదముఁ కైకొని

యీయింతిం బెండ్లియాడు శ మెలమి గనూ నా

రాయణపరిణయ గేయ వి

గామకగంధర్వ మైన శ కవ్వపుఁగొండన్.

29

టీ: ఆయుర్యేదమున్ + కైకొని = వైద్య శాస్త్రమును పరిగ్రహించి; ఈ యింతిన్ = ఈ కన్యను; రమానారాయణ = లక్ష్మీనారాయణుల యొక్క; పరిణయ = పెండ్లికథకల; గేయ విగాయక = పాటల పాడెడి; గంధర్వమైన = గంధర్వులు కల; కవ్వపుగొండన్ = మందార పర్వతముపై; ఎలమిన్ = సంసోధముతో; పెండ్లియాడుము.

తా: నేను నా కూతురితో పాటుగ నా ఆయుర్యేదము నిత్తును. దీని పరిగ్రహించి మందర పర్వతమునకు విచ్చేసి అక్కడ నా పరిచారకులైన గంధర్వులు లక్ష్మీనారాయణుల పెండ్లి పాటలను పాడుచుండ నీమెను పెండ్లాడుము.

—: లయగ్రాహి :—

అన్నగముపై జరత శ పన్నగపతిస్ఫట ల

శ న న్నెగసి కోటతుద శ ల న్నెగడుకొమ్మల్

మిన్నగలరాయ రుచి శ జెన్నగు విమానముల

శ పన్నగడ పన్నగఁ బ్ర శ భిన్నగజఘోట

చ్చన్నగహనాపణము శ ల నిగనిగవ్యతి ర

శ వి న్నగుమణిప్రకర శ మున్నగరిమం బే

చెన్నఁ గల యంగడుల శ్ర వన్నె గని సంపదల

శ్ర మన్నగరి యొప్పు బల శ్ర భిన్నగరి లేవన్. 30

టీ: అ+నగముపైన్=అ కొండమీద; జరత=ముసలివాడైన; పన్నగపతి= ఆదిశేషుని యొక్క; స్ఫుటలన్=పడగలనునట్లు; నెగసి=పైకిలేచి; కొట తుద లన్=ప్రాకారపు గోడ చివరల; నెగడు కొమ్మల్=అతిశయించు శిఖరములు; మిన్ను+అగలన్=అకౌశము పగులునట్లు; రాయ్=బిరయుచుండగా; రుచిన్=కొంతిచ్చే; చెన్నగు=అందమైన; విమానముల=మేడలమీద చదరముగా కట్టబడిన కట్టడములయొక్క; పన్నగడ=రచన; పన్నగన్=బాగుగా; ప్రభిన్న=మదిం చిన; గజ=ఏనుగుల చేతను; ఘోట=గుర్రముల చేతను; ఛన్న=కప్పబడిన; గహన+ఆపణములన్=ప్రవేశింపరాని యంగళ్లలో; నిగనిగద్యుతిన్=నిగనిగని కొంతిత్తో; రవిన్+నగు=నూర్యుని నవ్వెడి—నూర్యుని మించిన; మణిప్రకరమున్న గరిమన్=మణుల సముదాయమున్న గౌరవముచే; కేరు+ఎన్నన్+కల=ప్రసిద్ధి నెంచగల; అంగడులన్=రచ్చపట్టులచే; వన్నెగని=పొగడ్డనుపొంది; సంపదలన్=వైభవములచే; బల భిన్నగరిలేవన్=ఇంద్రుని నగరమైన అమరావతివలె; మత్+నగరి=నా పట్టణము; ఒప్పున్=ప్రకాశించును.

తా: ఆ మందర పర్వతముపై నా పట్టణము మిక్కిలి యెత్తైన ప్రాకారపు గోడలతోడి కొటయును, మేడమీది పొడుగైన గోపురములు కలిగి, ఎల్లచోట్ల మదపు టేనుగులు, గుర్రములును నిండి యుండగా; అంగళ్లలోనున్న రత్నముల కొంతిత్తో నూర్యుని వెలుగును మించి వెలుగుచుండగా, గొప్పచైన రచ్చపట్టు వెలుగుచుండ నమరావతివలె వైభవములతో ప్రకాశించు చుండును. అలం. ఉపమ, అతిశయోక్తి, ఉత్పేక్షయు.

శ్లో. అని నిజోదంత మావంత శ్ర యైన దాఁడ

కంతయును జెప్ప నదృశ్యతం శ్ర బంతరంగ

మంతయును నిండ హర్షించె శ్ర నాస్వరోచి

యంత రవి యేగెఁ బశ్చిమా శ్ర శాంతమునకు.

31

టీ: అని; నిజ+ఉదంతము=తనకథను; ఆవంతయైనన్=కొద్దియైనను; దాఁపక=దాచక. అంతయున్=సర్వమును, చెప్పన్=చెప్పగా; ఆస్వరోచి; అదృశ్యతయ=అశ్చర్యము; అంతరంగము=మనస్సు; అంతయున్; నిండన్=నిండగా; హర్షించెన్=సంతోషించెను; అంతన్=అంతట; రవి=నూర్యుడు; పశ్చిమ+అకా+అంతమునకున్=పడమటిదిక్కు చివరకు; ఏగె=పోయెను.

తా: ఇట్లు గంధర్వరాజు చెప్పగా విని స్వరోచి మిక్కిలి యాశ్చర్యమును, సంతోషమును పొందెను. అంతలో ప్రాద్దు గ్రంథిసది.

మ. వికస్లిలంబిజ చక్రిపాలనము గా శ్ర వించెం గరవ్యాప్తుతిం

గకుబంతంబుల నాకృమించెఁ బాసంగం శ్ర గా నేర్చె వర్ణాళిఁ గాం

తిక్తిః బాపెం బెజరాజకోటిః దుది శాం శ్రతిం బాందె దైవంబు సేఁ
తకుఁ దాపం బిఁక నేలనంగ నినుఁ డశస్త్రపాశ్రుఁ డయ్యెంగడున్

టీ: (ఇందు రెండర్థములున్నవి.) ఇనుడు = నూర్యుడు—రాజు; ప్రజ = జనులు; వికసిల్లన్ = తెలివినందగా—ఏ వస్తువేదో తెలిసికొనగా; సంతోషింపగా; చక్రపాలనము = చక్రవాకములను పాలించుటను; భూచక్రము నేలుటను; కావించెన్ = చేసెను; కరవ్యాప్తుతిన్ = కిరణములు వ్యాపించుటచే, చేతులు చాపుటచే; కకుట + అంతంబులన్ = దిక్కులకొనలను; ఆక్రమించెన్; వర్ణ + ఆలిన్ = తెలుపుచున్నగు గంగులను, బ్రాహ్మణాది జాతులను; పాసంగున్ = పొందుపడునట్లు; ఏర్పెన్ = ఏర్పాటుచేసెను; పెజరాజకోటిన్ = ఇతరుడైన చంద్రుని యతిశయమును, శత్రు రాజులను; కాంతిక్తి = ప్రతాపమునుండి; సాపెన్ = తొలగించెను; దైవంబు సేత కుక్ = దైవనిర్ణయమునకు; ఇఁకన్ = ఇంకమీద; తాపంబు = వేడి; పరితాపము; ఏల = ఎందుకు? అనంగన్ = అనునట్లుగా; తుదిన్ = చివరికి; శాంతిన్ = వేడిలేకుండుటను; పొందెన్; కడున్ = మిక్కిలి; అస్త్రపాశ్రు = అస్త్రమయ పర్వతమును పొందినవాడు, అస్త్రమయమును పొందినవాడు; అయ్యెన్.

తా: ఒక మహారాజు తన భుజబలముచే భూపరిపాలనచేసి, దిక్కుల నాక్రమించి, వర్ణాశ్రమ ధర్మములను చక్కజేసి, శత్రురాజుల నోడించి తుదకు దైవ నిర్ణయ ప్రకారము శాంతుడై మృతుడగునట్లుగా నూర్యుడును చక్రవాకములను పాలించి, కిరణములచే దిగంతముల వ్యాపించి జనులకు యారంగుల విభాగము తెలియునట్లుజేసి, చంద్రుని వెలుగ నియ్యక తుదకు వేడి తగ్గి అస్తమించెను. అలం. అథాంతరన్యాయము, శ్లేష, ఉత్త్రేక్షయ.

క. అసురవరుడైన యిందీవ శ్ర రాక్షుమేస

నంటుకొన్న స్వగోచి బా శ్రణగ్ని వోలె

నంతఁ గనుపట్టె శుకతుండ శ్ర కాంతిఁ దెగడి

సాంధ్యరాగంబు పశ్చిమా శ్ర చలమునందు.

నిసి

టీ: అసురవరుడైన = రాక్షస శ్రేష్ఠుడైన; ఇందీవరాక్షుమేసన్ = ఇందీవరాక్షుని శరీరముపై; అంటుకొన్న = తగిలియున్న; స్వగోచి బాణ + అగ్ని వోలెన్ = స్వగోచి యొక్క బాణముల యగ్నివలె; అంతన్ = అంతట; శుక = చిలుకయొక్క; తుండ కాంతిన్ = ముక్కుయొక్క కాంతిని; తెగడి = తిరస్కరించి; సాంధ్యరాగంబు = సంధ్యాకాలమందలి యెఱుపు; పశ్చిమ + అచలమునందున్ = పడమటి కొండపై; కనుపట్టెన్ = చూపట్టెను; అలం. ఉత్త్రేక్ష, ఉపమయ.

తా: రాక్షసుని శరీరముపై బడిన స్వగోచి బాణాగ్ని జ్వాలలలో యున్నట్లు ప్రొద్దు గ్రుంకగానే యెర్రని కాంతులు పడమటి నిక్కున వ్యాపించెను.

క. తలమూపె నప్పు డఖిలా

శల దట్టపుటిరులు చిలువ శ్ర జవరాలు నభ

స్థలమండపకోపరిసీ

మల నిండిన సితాండపటలి శ్ర మాడ్కిం జుక్కల్.

34

టీ: అప్పుడు; ఆఖిల+ఆళిన్ = అన్ని దిక్కులందును; దట్టపుటియలు = దట్టమైన చీకటియనెడి; చిలువ జవరాలు = నాగవనిత; నభస్థల = ఆకాశమనెడి; మండపక = చావడియొక్క; ఉపరిసీమన్ = పై భాగమందు; ఇడిన = పెట్టిన; సిత = తెల్లని; అండపటలిమాడ్కిన్ = గ్రుడ్లసమూహమునలె; చుక్కలు; తలచూపెన్ = కన్నడెను.

తా: అప్పుడు చీకటియనెడి యాడుపాము ఆకాశముమీద పెట్టిన గ్రుడ్లవలె చుక్కలు పొడిచినవి. అలం. ఉత్పేక్ష, రూపకమును.

ఆ. సాంధ్యనటనచండ శ్ర చండీశపదహతి

ధరణిచక్ర మొరగి శ్ర శరధిఁ గుంఁగ

నోగగల్లువడియె శ్ర భూరఘోతరభాగ

చక్ర మనఁగ నపుడు శ్ర శశియుఁ దోఁచె.

35

టీ: అప్పుడు; సాంధ్యరాగ = సంద్యాకాలమందలి; నటన = నాట్యమందు; చండ = ఉద్ధతుడైన; చండీశ = నటరాజు యొక్క; పదహతిన్ = అడుగుల తాకి డిచే; తరణిచక్రము = సూర్యుడను చక్రము; ఒరగి = ఒక్క ప్రక్కకు వంగి; శరధిన్ క్రుంగన్ = దిగబడగా; భూరఘ = భూమియను రథముయొక్క; ఇతరభాగ = రెండవ వైపున; చక్రము నోరగల్లు వడియెన్ + అనగన్ = ఒడ్డులిపడెనోయన్నట్లు; శశియున్ = సుంద్రుడును; తోఁచెన్ = ఉదయించెను.

తా అప్పుడు శివుని తాండవమున అతని కాలి చెబ్బలకు భూమియను రథము యొక్క సూర్యుడను నొక్క చక్రము సముద్రములో గ్రుంగగా రెండవవైపు చక్రము కూడ తిరుగబడినదా యన్నట్లుగా చంద్రుడు కన్నడెను. అనగా సూర్యాస్తమయము కాగానే చంద్రోదయ మైనది. సూర్య చంద్రులు భూమికి రెండు చక్రముల వలెనుండిరి. అలం. రూపకోత్పేక్షలు.

క. తమ మను కాలాహి ప్రపం

చము నెరగొని యోషధీశ శ్ర నద్యఃకృత గం

డమున మగుడంగఁ గ్రుక్కుడు

కృమమున నొయ్యొయ్య విచ్చి శ్ర కడలకుఁ దొలఁగెన్.

36

టీ: తమమను = చీకటి యనెడి; కాల+అహి = నల్లతామ; ప్రపంచమున్ = లోకమును; ఎరగొని = మ్రింగి; ఓషధి+ఈశ = చంద్రునిచే; నద్యఃకృత = అప్పుడే చేయబడిన; దండమునన్ = శిక్షచే; మగుడంగన్ = మరల; క్రక్కుడు క్రమమున్ = వెడలగ్రక్కు రీతిగా; ఒయ్యొయ్యన్ = మెలమెల్లగా; విచ్చి = విడిపోయి; కడల కున్ = దిక్కుల చివరలకు; తొలఁగెన్ = తప్పుకొనెను;

తా: నల్లత్రాచువలె చీకటి లోకమును మ్రింగెను. అంతలో చంద్రుడుడయించి దానిని శిక్షించగా వదలి పోవునట్లుగా మెలమెల్లగా లోకమును వదలి దూరసూరములకు పోవుచుండెను. అలం. రూపకోత్తేష్టుఁ.

వ. అనంతరంబ కృమకృమంబున.

37

తీ: అనంతరంబ=తర్వాత; క్రమక్రమంబునన్=వరుసగా.

సీ. కలయ నెల్లువఁ గట్టి శ జలజలఁ బ్రవహించు
శశికాంతవాంతని శ ర్షరము జలము
మలయాపిలముచే దు శ మారంబు రేగు సా
గంధికంబు రజంబు శ కఱకుదుమ్ము
నిండాగ నిరసిన శ బొండుమల్లెల నుండి
నడియఁ మరందంబు శ గుడరసంబు
పొలఁకి మింటికిఁ బొంగు శ దుగ్ధపాథోరాశి
కరడులమీఁది మీఁ శ గడలమెఱుంగు

సీ. తనకు రసవర్గములుగా ను శ ధాకరుండు
సారెసారెకుఁ గరములు శ సాచి సాచి
యచ్చతెలుపుగ నపుడు బ్ర శ హ్మండ మండ
పంబు వెన్నెల సన్నెను శ న్నంబు సేసె.

38

తీ: సుధాకరుండు=చంద్రుడనెడి పాలగచ్చు చేయువాడు; ఆపుడు; కలయన్=అంతటను; నెల్లువగట్టి=ప్రవాహమై; జలజలన్+ప్రవహించు=జలజలమును చప్పుడు చేయుచు ప్రవహించెడి; శశికాంత=చంద్రకాంతపురాల నుండి; వాంత=పైకివచ్చు; నిర్షరము జలము=ఊటనిరును; మలయ+అనిలముచేన్=పైరుగాలిచే; దుమారంబు=దుమ్ము; రేగు=పైకెగిరెడి; సాగంధికంబురజంబు = పరిమళించెడి కలవల పరాగమును; కఱకుదుమ్ము=గరుకు దుమ్మును; నిండాగన్=బాగుగా; నిరసిన=వికసించిన; బొండుమల్లెలనుండి=పెద్దమల్లెపువ్వులనుండి; వడియ=కొరెడి; మరందంబు=పూచేనెయను; గుడరసంబున్=బెల్లపు నీటిని; పొలఁకి=ఎక్కువై; మింటికిన్=ఆకాశమునకు; పొంగు=పొంగెడి; దుగ్ధపాథోరాశి=పాలసముద్రము యొక్క; కరడులమీది=కెరటముల మీదనున్న; మీఁగడలమెఱుంగు = మీఁగడల కాంతిని; తనకున్; రసవర్గములుగాన్ = కొవలసిన పరికరములుగా; సారెసారెకున్ = మాటిమాటికిని; కరములు = కిరణము లనెడి చేతులను; చాచి చాచి; బ్రహ్మాండమండపంబు=బ్రహ్మాండ మనెడి మండపమును; అచ్చతెలుపుగన్=స్వచ్ఛమైన తెల్లగా; వెన్నెల=వెన్నెలయనెడి; సన్నెనుంబు=పాలగచ్చు; చేసెన్.

తా: అప్పుడు చంద్రుడు, సున్నము చేయువానివలె చంద్రకాంతి మణుల నుండి కొరెడి నీటిని, పైరుగాలికి రేగు గుమ్మును, కలువ పుప్పొడిని, మల్లెల పూదేనెయను బెల్ల పునీటిని, పాలసముద్రము కెరటములమీది మీగడ మెరుగున తీసికొని టోకముంతను పాలగచ్చు చేసెను. అనగా చంద్రుడు వెన్నెల కాయు చుండగా చంద్రకాంత మణుల నుండి నీరు స్రవించినది. పైరుగాలికి కలువ పుప్పొట్లు కేగినవి. మల్లెలనుండి పూదేనె స్రవించినది. పాలసముద్రము పొంగి కెరటములు వేయుచున్నది. టోకముంతయు పాలగచ్చు చేసినట్లు తెల్లగావైనది. అలం. గూప కము.

వ. ఆ సమయంబునం బరిశ్రాంతుండగు నమ్మహీకాంతుం డొక్క శశికాంత శిలామండపంబున దట్టంబుగా బఱచిన చిగురు పటపుల గంధర్వరాజునుం దానును సుఖాసీనుండై యిప్తకథాగోష్ఠి నారాత్రి గడపెంత.

39

టీ: ఆ సమయంబునన్ = అప్పుడు; పరిశ్రాంతుండగు = బడలినవాడైన; అమ్మహీ కాంతుండు = ఆ స్వరోచి; ఒక్క మణికాంత శిలామండపంబునన్ = ఒక్క చంద్రకాంతపు మంటపములో; దట్టంబుగా = ఎక్కువగా; పఱచిన చిగురుల పటపునన్ = వేసిన చిగుళ్ళశయ్యపై; గంధర్వరాజునున్ = ఇందిరరాక్షసుడును; తానును; సుఖ+అసీనుండై = సుఖముగా కూర్చున్న వాడై; ఇప్తకథాగోష్ఠిన్ = ఇప్త మైన కథలను చెప్పటతో; ఆ రాత్రిన్; కడపెన్ = వెళ్ళించెను. అంత...

సీ. తనుఁ జాసి శశి దవ్వు శ చనిన నెవ్వగఁ బోలె

దొలిదిక్కుజవరాలు శ వెలుకఁ బాతె

సృథమాదిసభయంచు శ బఱచినకెంబట్టు

జముకాణ మనఁగ రా శ గము జనించె

ధవుఁ గూర్చి కొసరుచు శ న్నవివోలె ముఖరాళి

వనరుహాస్యములఁ బ శ ద్వినులు జెఱచె

భానూష్మభీత ము శ న్పడిన చుక్కలభంగి

దొరలె వేకువగాలిఁ శ దరులమంచు

గీ. కాలగుణయుక్తి మింటి చ శ క్కటికి నెగయ

వాసపునపట్టి పొడవుగా శ వైచియాడు

గచ్చుచమరిన దారుచ శ క్రింపుబిళ్ళ

వోలె నొయ్యనఁ బ్రాచి లేఁ శ బ్రాద్దుపొడిచె.

40

టీ: తొలిదిక్కు జవరాలు = తూర్పుదిక్కునడి యవతి; శశి = చంద్రుడు; తనున్ = తన్ను; పాసి = విడిచి; దవ్వు = దూరముగా; చనిన నెవ్వగన్ + పోలెన్ =

వెళ్ళిన విచారముతోవలె; వెలకబాటెన్ = వెలవెల పోయెను; ప్రథమాద్విసభ
యందున్ = తూర్పుకొండ యనెడి సభలో; పఠించిన = కూర్చుండుటకై వేసిన;
కేంపు + పట్టు = ఎర్రని పట్టుతో చేసిన, జముకొణ మనగన్ = దళసరియైన పక్క
బట్టయొ యన్నట్లు; రాగము = ఎరుపుకొంతి; జనించెన్ = పుట్టెను; పద్మినులు =
తామరలనెడి మంచినరపు వనితలు; ధవున్ = భర్తను — నూర్యున; తూర్కి = ప్రేమను;
కొసరు చున్నవి వోలెన్ = కొంచె కొంచెముగా నిమ్మని ప్రార్థించుచున్నట్లుగా;
ముఖర = కూనెడి; ఆళి = తుమ్మెదలుకల; వనరుహ + ఆస్యములన్ = పద్మములనెడి
ముఖములను; తెఱచెన్ = వికసింప చేసినవి; భాసు + ఊమ్మభీతిన్ = నూర్యుని వేడి
వలని భయముచే; మున్ = ముందుగా; పడిన = రాలిన; చుక్కల భంగిన్ = నక్షత్ర
ములవలె; వేకువగాలిన్ = తెల్లవారు జామున వచ్చెడి గాలిచే; తరులమంచు = చెట్ల
మీద పడిన మంచు; దొరలెన్ = బొట్టుబొట్టుగా రాలెను; వాసపునిపట్టి = ఇంద్రుని
కొడుకగు జయంతుడు; కాలగుణయుక్తిన్ = కాలమునెడి త్రాటికి కట్టి; మింటి
చక్కటికిన్ = ఆకాశము మీదికి; ఎగయన్ = ఎగరునట్లు; పొడవుగా వైచియాడు
= పొడవుగావేసి ఆడుకొనెడి; గచ్చుచమరిన = గచ్చుపూసిన; దారుచక్రంపు బిళ్ళ
వోలెన్ = కర్రతో చేసిన గుండ్రని బిళ్ళవలె, ఒయ్యునన్ = పెల్లగా; ప్రాచిన్ =
తూర్పున; లే బ్రాద్దు = బాల నూర్యుడు; పొడిచెన్ = ఉదయించెను.

తా: తూర్పు తెలవానినది. తూర్పున నెరుపురంగు పట్టినది. తామరపూలు
వికసించినవి. చెట్లమీద పడిన మంచు చిరుగాలికి క్రిందికి రాలినది. నూర్యుడుదయం
చెను. అలం. ఉత్తేక్ష.

౫. ఈగతి న త్రతీఁ దెలతెల

వేసిన గంధర్వపతికి శ వేగుట విని తా

రాగమున కేగి కాంచిరి

రాగమ్మునఁ గొలిచి మను పు శ రాతన ఖచరుల్.

41

టీ: ఆ త్రతీన్ = ఆప్పుడు; ఈగతిన్ = ఈరీతిగా; తెలతెలవేగినన్ = తెల్లగా
తెల్లవారగానే; గంధర్వపతికిన్ = ఇందీవరాక్షునికి; వేగుట = శుభము కల్గుట; విని;
రాగమ్మునన్ = ఆనరాగముతో; కొలిచి = నేవించి; మను = బ్రతికెడి; పురాతన
ఖచరుల్ = ఇదివరకటి గంధర్వులు; తారాగమునకున్ = వెండికొండకు; ఏగి = వెళ్లి
కాంచిరి = చూచిరి.

తా: ప్రాద్దుపొడువగానే ఇందీవరాక్షునికి శాపము తీసెట్లువిని ఆ గంధర్వు
లతినిచూచుట కేగిరి.

ఉ. కాంచినఁ బొంగి వారొసఁగు శ కానుక లర్థిఁ బరిగ్రహించి మ

న్నించి పురప్రయాణరతి శ నిక్క నరేంద్రుడు మున్నుగాఁ దటి

చ్చంచలవాహ్వామై మణుల శ చాయల దిక్కు లలంకరించు హౌ

న్నంచు రథంబు చాఁగు బళియంచు నకీబులు మ్రోయనెక్కినన్.

టీ: కాంచినన్ = వారు చూడగానే; హింగి = సంతోషించి; వారు = ఆ గంధర్వులు; ఒసగు కానుకలు = ఇచ్చునట్టికొన్నలు; అర్థిన్ = ప్రీతితో; పరిగ్రహించి = పుచ్చుకొని; మన్నించి = గౌరవించి; పురప్రయాణరతిన్ = పట్టణమున కేగవలెనని కోరిక; నిక్కన్ = ఎక్కువకాగా; నకిల్లులు = వెండిబెత్తము ధరించిన బంగారపుటలు; 'వాఁగు, బలి' అంచున్; మ్రోయన్ = కేకలు వేయగా; తటిత్ = మెరుపులవలె; చంచల = చంచలమైన; వాహమై = గుర్రములు కలదై; మణుల చాయలన్ = రత్నకాంతులచే; దిక్కులు = ప్రదేశములను; అలంకరించు = అలంకారముచేయునట్టి; హొన్నంచు = బంగారపుటంచులుకల; రథంబు = రథమును; నరేంద్రుడు = స్వర్గోచి; మున్నగాన్ = ముందుగా; ఎక్కినన్ = ఎక్కుగా...

తా: ఇందీవరాక్షుడు తన ప్రాచీన సేవకులు వచ్చి కొన్నల నియ్యగా నంగుకొని వారిని తగురితిగా గౌరవించి, వేగములుకల గుర్రములు పూన్ని, బంగారుపూత పెట్టిన రథమును స్వర్గోచి ముందుగా నెక్కుగా తా నెక్కి...

౩. నందనయు సుచితరత్న

స్యందనమునఁ జనియె నర్థి శ్ర జనకునిబడి న

య్యిందీవరాక్షుఁ డీగతి

మందరమున కెగయ గగన శ్ర మార్గమునందున్.

43

టీ: నందనయన్ = కూతురైన మనోరమయు; ఉచిత = తగిన; రత్నస్యందనమునన్ = రత్నములు పొడవిన రథముపై; అర్థిన్ = ప్రీతితో; జనకునిబడిన్ = తండ్రి వెంటనే; చనియెన్ = వెళ్లెను; ఈ గతిన్ = ఇట్లు; ఆ+ఇందీవరాక్షుడు; గగన మార్గమునందున్ = ఆకాశమువీధి; మందరమునకున్ + ఎగయన్ = మందర పర్వతమున కేగుటకై యెగురగా.....

సీ. మండిగా లిడి దంత శ్ర శుండాగ్రహతిఁ జించి

జలధరాంభముఁ గరుల్ శ చల్లు లాడ

నహిమాంశుహయసేవ శ్ర లాలించి చెవి వంచి

కెరలి. వాజులు బయల్ శ గొరిజఁ ద్రవ్వ

ధ్వజవాతహతి నార శ్ర నైద్యుతాగునులఁ జూడి

పగలు దివిలయవారు శ్ర పంజ లెత్త

బెలులు చప్పుడు లాత్మ శ్ర భీరుస్వయంగాహ

పరిరంభసుఖము శ్ర భేచరుల కొసఁగ

గీ. జామరప్రభ గగన గం శ్ర గా మరాళ

చకచకభ్రమ మొదవింఁ శ్ర శంకరాది

కాననము మోచి మందరా శ్ర గంబు దాకః

శాజు వెట్టిరి దన్నూల శ బలము గొరలు.

44

టీ: కరుల్ = ఏనుగులు; మండగాలిడి = ఒకకాలు ముడిచి, ఒకకాలు వంచి కూర్చుండి; దంత = దంతములయొక్క; కుండా + అగ్రహతిన్ = లొండముయొక్క చివరలో కొట్టుటతో; చించి = మబ్బులను చినుగగొట్టి; జలధర + అంభములన్ = మేఘములలోని నీటిని; చల్లులాడన్ = చల్లుకొనుచు క్షీడింపగా; వాజులు = గుర్రములు; అహిమాంకు = వేడియైన కిరణములు కల నూర్చుని యొక్క; హయసౌఘలు = గుర్రముల సకిలింతలు; చెవివంచి = చెవియొగ్గి; ఆలించి = విని; కెరలి = కోపించి; బయల్ = ఆకాశమున; గొరిజన్ = గిట్టను; త్రవ్వన్ = దూయగా; పగలుదివియల వారు = పగటివేళ దివిటీలు వేసెడివారు; ధ్వజ = జెండాలయొక్క; వాతహతిక = గాలితాకుడుచే; అజన్ = ఆరిపోగా; వైద్యుతాగ్నులన్ = మెఱుపుల నిప్పులచే; చూడి = వెల్లించి; పంజాలు = దివిటీలును; ఎత్తన్ = ఎత్తిపట్టగా; పెటలు చప్పగులు = కొమ్ముబూరల చప్పగులు; ఆత్మ = తమయొక్క; భిరు = భయపడెడి భార్యలయొక్క; స్వయంగ్రాహ = తమంతటతాము పట్టుకొనెడి; పరిరంభ సుఖము = కొరింతల వలన సుఖమును; భేసులకున్ = దేవతలకు; ఒసగన్ = ఇయ్యగా; చామర ప్రభ = వింజామరలకాంతి; గగనగంగా = ఆకాశగంగలోని; మరాళధ్రమము = హంసలేమో యన్న భ్రాంతిని; శంకరాద్రికాననము = కైలాసముమీది యడవి; మోచి = మొదలు; మందర + అగంబుదాకన్ = మందరపర్వతము వరకును; తల్ + మూలబలము గొరలు = ఇందీవరాక్షసి ప్రధాన సేనాధిపతులు; శాజు వెట్టిరి = సేనల నడపిరి.

శా: ఇందీవరాక్షసు ప్రయాణము కాగానే అతని సేనాపతులు కైలాసము మొదలు మందర పర్వతము వరకు సేనలను సాగించిరి. ఆ సేనలోని యేనుగులు దంతములతో పొడిచి, లొండములతో కొట్టి మేఘముల నుండి నీటి నెగురకొట్టి జల్లులు నూదపడునట్లు చున్నవి. గుర్రములు సూర్యరథాశ్వముల సకిలింపులు విని కయ్యచునకు కొలు ద్రవ్యచున్నవి. దివిటీలవారు జెండాల గాలికి దివిటీలారిపోగా మెఱుపుల నుంటలకు వెలిగించిరి. కొమ్ముబూరల చప్పళ్ళ కదలి భార్యలు తమంతట తాము వచ్చి కాగిలించు కొనగా ఆసుఖమును దేవతలనుభవించిరి. వింజామర గాకాశగంగలోని హంసలేమో అన్నట్లున్నవి. అలం. ఉగ్రతము. ఉత్త్రేక్షయ.

౩. కుంజరశతాంగహయభటు

రంజితమై పై రజఃప శ్ర రంపర లలగున్

మంజులకాంతిఁగనీసపు

మాంజిషముఁ బోలె గగన శ్ర మండప మమరెన్.

45

టీ: గగనమండపము = ఆకాశమనెడి మంటపము; కుంజర = ఏనుగులతోను; శతాంగ = రథములతోను; హయ = గుర్రములతోను; భటరంజితమై = భటులతోను ప్రకాశింపబడినదై; పైన్ = వానిపై; రజఃపగంపరలు = గుమ్మవరుసలు; అలమన్ =

వ్యాపించగా, మంజులకౌంతిన్ = మంచికౌంతిలో; కసీసపుమాంజిష్ఠముబోలెన్ = ఎఱుపును మించిన పసుపు రంగు వేసిన నీలిచీరవలె; ఆమరెన్ = ప్రకాశించెను.

తా: అప్పు డా సేన నడువగా సేన దొంతరలుగానుండి, పైన పరాగము క్రమ్యగా పసుపు వెరుపు కలిసిన నీలిచీరవలె ప్రకాశించెను: అలం: ఉత్త్రేప్యేత.

తే. సారిది నీరీతి దివిఁ దోడు శ సూపి నట్టి

నొరలు గొలువంగ ఖచరేందు శ డరిగి యరిగి

మింట గృహరాజు తననగ శ మింట వెలుంగు

మంథగిరిఁ గాంచి పలికె న శ మృదుజపతికి.

46

టి: ఖచరేందుడు = గంధర్వరాజు; సారిడి = క్రమముగా; ఈరీతికా = ఇట్లు; దివిన్ = ఆకాశమున; తోడు = సహాయము; చూపినట్టి దొరలు = కనపరచిన సేనానులు; కొలువంగన్ = తన్ను సేవింపగా; అరిగి యరిగి = వెళ్ళి వెళ్ళి; మింటన్ = ఆకాశమున; గ్రహరాజు = సూర్యుడు; తననగ మింటన్ = తన మధ్యభాగమున; వెలుగు = ప్రకాశించెడి; మంథగిరిన్; కాంచి = చూచి; అ+మనుజపతికిన్ = ఆ స్వరోచిలో; పలికెన్ = అనెను.

తా: ఇట్లు సేనాపతులు సేవించగా ఇందీవరాక్షసుడు ప్రయాణముచేసి: తన మధ్యన వెలిగెడి సూర్యుడుకల మందర పర్వతమును చూచి స్వరోచిలో ననెను.

సీ. జరతకచ్చపరాజు శ చరమాంగగృహమేధి

భోగివేష్టనరేఖఁ శ బొలుచు బాణ

కులములోఁ దరితీపు శ గలిగి మించిన మేటి

మైనాకు నొరసిన శ మాసటిండు

పొలుచేలుపులవేలు శ పులవనుల్ గొనుజేడు

కడలిరాయలలోఁతు శ గన్న గల్పి

సుగరాజునకుఁ బాండు శ కరిఁ చేర్చు మరకాండు

కల్పకంబుల పంట శ కమృతీండు.

గీ. కంటె మథితసుధాధౌత శ కటకజాత

చంపకవనప్రకంపనా శ కంపవినర

దఖరముఖరవమధుకర శ ముఖరశిఖర

నందరసమందిరం శ బగు: మందగంబు.

47

టి: జరతకచ్చపరాజు = ముసలివాడైన ఆదికూర్మము యొక్క; చరమ+ అంగము = వీపునందలి; గృహమేధి = గృహస్థు—కాపురము చేయువాడు; భోగి వేష్టన రేఖన్ = వాసుకిని చుట్టుటచే నేర్పడిన రేఖచే; బొలుచుబాణ = ప్రకాశించు వాడు; కులములో = తనవారిలో; తరితీపు కలిగి = గొప్పతనముకల్గి; మించిన మేటి =

అతిశయించెడి గొప్పవాడు; మైనాకున్ = మైనాకుడను హిమవంతుని గొడుక్కై న
 పర్వతమును; ఒరసినమాసటిడు = సరిపోలిన మల్లుడు; తొలుజేలుపుల = రాక్షసుల
 యొక్క; జేబుల = దేవతలయొక్క; పనులు = ముఖించెడు పనులను; కొనుగెడు =
 పరిగ్రహించినరాజు; కడలిరాయలలోతు = పాలసముద్రపులోతును; కన్నగబ్బి =
 చూచిన గొప్పవాడు; సురరాజునకున్ = ఇంద్రునకు; పొందుకరిన్ = తెల్లని యెను
 గును—విరావతమును, చేర్చుమరకాడు = చేర్చిన యోడవాడు; కల్పకంబులపంట =
 కల్పవృక్షములను పండించిన; కమ్మతీడు = కమతగాడు—రైతు; మగ్గిత...మంద
 రంబు—మగ్గిత = మంథిపబడిన; సుధాధాత = అమృతముచే కడుగబడిన; కటకజాల
 = మధ్యనుండి పుట్టిన; చంపకవన = సంపెంగతోట యందలి; ప్రకంపన = గాలిచే;
 ఆకంప = కొద్దిగా కదల్చబడిన; విసరత్ = తిరిగెడి; అఖరముఖ = మృదువైన ముఖ
 ముల నుండి; రవ = ధ్వనిచేయు; మధుకర = తుమ్మెదలచే; ముఖర = మ్రోగుచున్న;
 శిఖర = శిఖరములచే; నందరసమందిరంబగు = ఆనందసునకు పుట్టిలైన; నందరంబు =
 నందరపర్వతమును; కంటె = చూచితివా ?

తా: రాజా! మందరమును చూచితివా? ఇది ఆదికూర్మము పిపుసనున్నది.
 వాసుకి చుట్టినరేఖకలది. కులపర్వతములలో గొప్పది. మైనాకమునకీడు—జోడై
 నది. దేవదానవులచే పనిచేయించుకొని పాలసముద్రము లోతు చూచి, ఇంద్రునకైరా
 వతమును, కల్పవృక్షముల నిచ్చినది. అమృతముతో తడిసిన ప్రదేశములలో మొలచిన
 సంపెంగ తోటలమీదినుండి వచ్చు గాలులచే కొదనేయుచు పరుగెత్తు తుమ్మెదల
 యుంకొనుములతో ధ్వనించు శిఖరములతో ఆనంద రసమున కౌటపట్టయినది.
 (ఇచ్చట సంపెంగ వాసనలకు తుమ్మెద లాకర్షింపబడినవని చెప్పబడినది. ఆ గాలి
 కాకర్షింపబడినను వాటిపై వ్రాలక తిరుగుచున్నవని యూహింపవగును.) అలం.
 ఉగాత్రము.

శా. వైకుంఠాంగదహేమ మాతతవల శ ద్వాతాశనాకృష్టరే
 భాకారంబులఁ జుట్టు నంటి మెలనూ శ లై మేటియొడ్డాణమై
 శ్రీకారప్రభుఁ గంఠయై శిఖరిరా శ ట్టింహోల్లసత్పట్టమై
 యుగ్గాండం గనుగొంటె మాయ దిపడున్ శ హేరాశపుం గాం

తులన్. 48

టీ: వైకుంఠ+అంగదహేమము = కష్టని భుజిర్తుల బంగారము; ఆతత =
 ఎక్కువగా; వలె = చుట్టిన; వాత+అశన = గాలిమేయు—వాసుకిచే; ఆకృష్ట
 = త్రిప్పబడిన; శేఖాకారంబులన్ = శేఖలయాకారములలో; చుట్టును+అంటి =
 చుట్టువారల నంటుకొని; మెలనూలై = మెలత్రాడై; మేటియొడ్డాణమై = గొప్ప
 దైన నడుమునకు పెట్టుకొను నాభరణమై; శ్రీకారప్రభున్ = శ్రీకారముయొక్క
 కాంతిచే; కంఠయై = కంఠమున కాభరణము—కంటెయై; శిఖరిరాట్టింహ = పర్వత
 గాఢముక్క; ఉల్లసత్ = ప్రకాశించెడి; పట్టమై = పట్టాభి షేకము వేళ నొనటకు

గట్టుకొను బాసికయై; ఈ కొండన్ = మందరపర్వతమున; హేరాశ్చ పుంగాంతులన్
= ఎక్కువైన కొంతులతో; ఇపుడున్ = ఇప్పుడునూడ; మాయదు = మాసిపోదు.

తా: మందరపర్వతమునకు వాసుకిని చుట్టిన రేఖలు క్రిందినుండి పైకి నాల్గు
గాట్లుగా నున్నవి. ఆ గంట్లలో విష్ణుమూర్తియొక్క భుజ కీర్తుల బంగార మంటు
కొన్నది. అది మొల నూలుగాను, ఒడ్డాణముగాను, కంఠెగాను, బాసికముగాను
ఇప్పటికిని మెరయుచున్నది. అలం. ఉల్లేఖము.

శ్లో. వేదవేదాంతముల వేధ శ్చ వేదకి కనని

పద్మలోచను శ్రీపాద శ్చ పంకరుహము

లబ్ధరేఖాంకితము లవే శ్చ యచల వంశ

వల్లభుని మేఖలాసీమ శ్చ నెల్ల మెఱయు.

49

టీ: వేధ = బ్రహ్మ; వేద = వేదములందును; వేదాంతములన్ = ఉపనిషత్తు
లందును; వేదకి; కనని = చూడలేని; పద్మలోచను = విష్ణుమూర్తియొక్క; శ్రీపాద
పంకరుహములు = పద్మమువంటి పాదములు; అబ్ధరేఖాంకితములు = పద్మరేఖలతో
చిహ్నితమైనవి; అవే = అవిగో; అచలవంశ వల్లభుని = పర్వతములలో శ్రేష్ఠుడైన
మందర పర్వతముని యొక్క; మేఖలాసీమన్ = మధ్యప్రదేశమున; ఎల్లన్ = అంతటను;
మెరయున్ = ప్రకాశించు చున్నది.

తా: బ్రహ్మ యంతటి వానికి వేదవేదాంతముల వేదకినను కన్నదని శ్రీవిష్ణు
మూర్తి పాదములు అవిగో! ఈ మందర పర్వతమున మధ్యప్రదేశమున అంతటను
మెరయుచున్నవి. అలం. విశేషము.

ఉ. నాలుకబంతి వేలబడి శ్చ నంజునఁ దోఁగి తమాలపల్లవ

శ్రీల హసింప నుచ్చి కను శ్చ గోవల జేవులు పుక్కిలింపఁగా

చాలికమేన్ది పీఠ చెగయ శ్చ వాడినమాల్యము వోలె నాదిమ

న్యాయము గీనిపగ్గమయి శ్చ నట్టి యవస్థఁ దలంతు నెప్పుడున్. 50

టీ: అదిమన్యాయము = మొదటి పామైన వాసుకి; నాలుకబంతి = నాలుకల
వరుగు; వేలబడి = క్రిందికి చాలి; నంజునన్ = విషముచే; తోఁగి = తడిసి; తమాల
పల్లవవ్రీలన్ = తాపింపుచెట్ల చిగుళ్ళు కొంతులను; పరిహసింపన్ = నవ్వుగా--
మించగా; జేవులుకనుఁగ్రేవలన్ = ఎర్రనైన కనుగొలతులందు; ఉచ్చి = ఉచికి; పుక్కి
లింపగాన్ = బయటికిరాగా; చాలికమేన్దిపీఠ = పొడవైన శరీరముయొక్క
పైచర్మము; ఎగయన్ = పైకిలేవగా; వాడినమాల్యమువోలెన్ = వాడినమాలవలె;
గీనిపగ్గము + అయినట్టి యవస్థన్ = ఈ కొండకు కవ్వపు త్రాడైనదశను; ఎప్పుడున్;
తలంతున్ = తలచెదను.

తా: దేవాసురులు వాసుకిని కవ్వపు త్రాడుగా దీనికి చుట్టినప్పటి దానిబాధ
నాకు మరపురాదు. అప్పు డా వాసుకి విషము క్రమ్ముచు, విషముచే తడిసిన నాలుకల

వరుస తాపింపుచు చిగుళ్ళవలె ప్రేలాడు చుండగా పైచర్మము (కుబుసము) పైకి లేగగా కన్నులెర్రపడి నెత్తురు క్రిక్కుచుండెను. అని వాడిన ఘాలమాలవలె నైనది. అలం. ఉపమ, భావికమున.

చ. బిలముఖపంక్తినిధరణి శ భృత్పతివారిధినిర్భరభ్రమిన్

దళముగ మున్ను ద్రావిన సు శ ధారసధారగుణంబునం జుమీ

సలితవికారదూరనిర శ పాయసుఖస్థితిఁ గాంచె నాఁగఁ గో

మలవిచలచ్చిరోరుహ త శ మూలవిసీలిమరేఖ యొప్పెడిన్. 51

టీ: ఈ ధరణిభృత్పతి = ఈ కొండలరాజు; మున్ను = పూర్వము; బిలముఖ పంక్తిన్ = గుహలనెడి నోళ్ళ వరుసలచే; వారిధి = పాలసముద్రముయొక్క; నిర్భర = ఎక్కువైన; భ్రమిన్ = తిరుగుటలచే; దళముగన్ = ఎక్కువగా; ద్రావిన = త్రాగిన; సుధారసధార = అమృతధారయొక్క; గుణంబునన్ - శక్తిచే; చుమీ = సుమా; పలితవికార = తలనరయుట మున్నగు మునలితనపు వికారములకు; దూర = దూరమైన - లేని; నిరపాయసుఖ = ఆపాయములేని, సుఖకరమైన; స్థితికిన్ = ఉండుటను; కాంచెన్ = పొందెను; నాగన్ = అనునట్లు; కోమల = మృదువైన; విసలత్ = కదలేడి; శిరోరుహ = తలవెండ్రుకలనెడి; తమాల = తాపింపుచెట్టుయొక్క; విలిమి = నలుపుయొక్క; రేఖ = గీత; ఒప్పెడిన్ = ప్రకాశించుచున్నది.

తా: ఈ మందర పర్వతము పూర్వము పాలసముద్రమున కవ్వమై తిరుగునప్పుడు గుహలద్వారా అమృతమును త్రాగినందుననేమో పైన తాపింపు వృక్షముల వరుస యనెడి నల్లని జుట్టు కల్గియున్నది. అమృతము త్రాగినందున తలనరయనట్లు న్నది. అలం. ఉత్పేక్ష, గుణకమున.

చ. జడధి మధింపఁ జిక్కి సుధ శ సౌరభ మానుటఁ జాపు దక్కి తా

పడఁకులనుండి దుగ్ధభవ శ పాండిమ బొందుల నంద మొంద నిం

దడవిమెకాలతోఁ గదుపు శ లై చరియించును మేఁతలకై బయల్

నెడలి ధులీకుళీరశకు శ లీ మకరీముఖవారిజంతువుల్. 52

టీ: జడధి = పాలసముద్రమును; మధింపఁ = మధించగా; చిక్కి = తగుల్కొని; సుధసౌరభమున్ = అమృతపు సువాసనను; ఆకుటన్ = త్రాగుటచేత; చావుతక్కి = చావులేక; దుగ్ధభవపాండిమ = పాలనుండి పుట్టిన తెలుపు; బొందులన్ = శరీరములందు; అంద మొందన్ = అందగించగా; ఇంగున్ = ఈ కొండయందు; తాపడఁకులనుండి = రాళ్ళసంఘటనుండి; ధులీ = ఆడుతాబేళ్ళు; కుళీర = పీతలు; శకులీ = ఆడుచేపలు; మకరీ = ఆడు మొసళ్ళు; ముఖవారి జంతువుల్ = మొదలైన జలచరములు; అడవిమెకాలతోఁ = అడవి మృగములతో; మేఁతలకై = మేతయొటకై; బయల్పెడలి = బయటికివచ్చి; కదుపులై = మందలై; చరియించున్ = గంపరించుచుండును.

తా: పాలసముద్రమును మథించినపు డడుగున చిక్కుకొని యుండుటచే అమృతపు సువాసన తగిలినందున చావులేనివై పీతలు, మొసళ్ళు, తాబేళ్ళు, మున్నగు నీటి జంతువులు నే డడవి మృగములతో పాటు మేతకై మెట్టన తిరుగు చున్నవి. అలం. ఉత్తేష్టే.

మ. అనుచుం జందనపంకపంకిలతలం శ బై కేతురుద్ధాతపా
ధ్వ నిగుష్టంబయి మంచకోపరికుటీ శ వాటిసటన్నర్తకీ
జనమై యశావతసర్వతఃకలితవీ శ త్కతోరణనిశ్చిబం
ధనమై యొప్పు పురంబు సొచ్చి భవన శ ద్వారపృథూణంబునన్.

టీ: అనుచున్; చందనపంక=పల్పగానున్న మంచిగండము నీళ్ళచే; పంకిల =బుర్రచై న; తలంబై=ధూప్రదేశము కలదై; కేతు=జెండాలచే; రుద్ధ=అడ్డపెట్ట బడిన; అతప=ఎండకలదగుటచే; అధ్వ=దారిలో; నిగుష్టంబయి = వేడిలేనిదై; మంచక+ఉపరి = చప్పరములపై; కుటీ=గుడిసెల యొక్క; వాటి=వాడలందు; నటత్=నాట్యముచేయు; నర్తకీజనమై=నాట్యముచేసెడు స్త్రీలు కలదై; యశావత =పడుచు స్త్రీల సమదాయము యొక్క; సర్వతః=అంతటను; కలిత=నిండిన; వీత్కతోరణ =చూపులనెడి తోరణములైన; స్రక్+నిబంధనమై =మాలలకట్టు కలదై; ఒప్పు=ప్రకాశించెడి; పురంబు=పట్టణమును; చొచ్చి=ప్రవేశించి; భవన ద్వార=ఇంటిగుమ్మము ముందరి; ప్రథూణంబునన్=చావడిలో...

తా: ఇందీవరాక్షు డిట్లు స్వరోచిని మందర పర్వతమును గూర్చి చెప్పుచు మంచిగంధము నొత్తుగా చల్లి, ఎండ తగులకుండుకట్టు జెండా లెత్తి, ఎత్తైన మంచెలమీద కట్టబడిన చిన్న యిండ్లలో నాట్యముచేయు వనితల చూపులనెడి తోరణములు కట్టబడిన నగరమును ప్రవేశించెను. క్రమముగా తన భవనము ముందరి సావడిలో.....

క. మంతుల బాంధవభటసా

మంతుల నాశ్రితుల నిలిపి శ మహికాంతు నిశా

కాంతమణికాంతికందళ

కాంతం బగు నొక్కదొగ న శ గర విడియించెన్.

54

టీ: మంతులన్=మంత్రులను; బాంధవ = బంధువులను; భట=బంట్లను; సామంతులను=చిన్నరాజులను; ఆశ్రితులన్ = ఆశ్రయించిన వారిని; నిలిపి=తగు చోట్ల నిలువ నాజ్ఞయిచ్చి; మహికాంతుత్=స్వరోచిని; నిశాకాంతమణికాంతి = చంద్రకాంత మాణిక్యపు కాంతుల యొక్క; కందళకాంతంబగు = అంతురములచే నుండరమైన; ఒక్కదొగనగరన్=ఒకరాజగృహమున; విడియించెన్=విడియనట్లు చేసెను.

తా: ఇందీవరాక్షుడు మంత్రసామంత బంధు పురోహితాదులను తగురీతిగా నాగుమని సెలవిచ్చి స్వరోచి నొక్క చంద్రకాంతపు రాజభవనము విడియించెను.

వ. విడియించి యనంతరంబ యంతఃపుర కాంతా కరాంత
తంతస్యమాన మణిభాజన సీరాజన మంగళంబు లంగీకరించి
ప్రియాంగనల సంభావించి మగుడ నాస్థానమండపంబున కేతెంచి
మతంగమంకిమంకణ మందపాలమరీచి మాండవ్య మార్కండేయాది
మహామునుల రావించి లగ్నంబు నిశ్చయించి గగనచరజంఘాలకర
ప్రేషిత లేఖతరులేఖాముఖంబులఁ జిత్రరథ చిత్రాయుధ చిత్ర
సేనాదు లగు గంధర్వులను వరాహకర్ణ గజకర్ణ సుకేతు మాణి
భద్ర ప్రముఖయక్షులను రేవంత ప్రముఖగుహ్యకులను మందార
ముఖ్యవిద్యాధరులను బిలిపించి వినయపూర్వకంబుగా విత్తాధిపతికి
విజ్ఞాపనపత్రిక లిఖించి నిజప్రధానులంబంచి నలకూబరు రావించె
నంత.

55

టీ: విడియించి; అనంతరంబ=వెంటనే; అంతఃపురకాంతా=రాణివాసపు
శ్రీల యొక్క; కర+అంత=అరచేతులందు; తంతస్యమాన = విస్తరింపచేయబడు
చున్న; మణిభాజన=మణిమయమైన పశ్యరములతోడి; సీరాజనమంగళంబులు=
నివ్వాలిచ్చు శోభన క్రియలు; అంగీకరించి=గ్రహించి; ప్రియా+అంగనలన్=
భార్యలను; సంభావించి = మన్నించి; మగుడన్=మరల; అస్థానంబునకున్=
కొలుపు కూటమునకు; ఏతెంచి=వచ్చి; మతంగ...మునులన్ = మతంగుడు, మంకి,
మంకణుడు, మందపాలుడు, మరీచి, మాండవ్యుడు, మార్కండేయుడుమున్నగు మహర్షు
లను; రావించి; లగ్నంబు=వివాహ సుముహూర్తమును; నిశ్చయించి; గగనచర=దేవత
లలో; జంఘాల=త్యగితముగా పోవునట్టివానియొక్క; కర=చేలికిచ్చి; ప్రేషిత=పంప
బడిన; లేఖతరు=కల్పవృక్షము వలన వచ్చిన; లేఖాముఖంబులన్=శుభలేఖలమూల
మున; చిత్రరథ...గంధర్వులను = చిత్రరథుడు, చిత్రాయుధుడు, చిత్రసేనుడు
మొదలైన గంధర్వులను; వరాహ...యక్షులను=వరాహకర్ణుడు. గజకర్ణుడు, సుకే
తుడు, మాణిభద్రుడు మున్నగు యక్షులను; రేవంతప్రముఖ=రేవంతుడు మొదలైన;
గుహ్యకులను; మందారముఖ్య=మందారుడు మొదలైన; విద్యాధరులను; పిలిపించి;
వినయపూర్వకంబుగా=వినయముతో; విత్త+అధిపతికిన్=ధనపతియైన కుబేరునికి;
విజ్ఞానపనపత్రికన్=మనవి వ్రాసికొను లేఖను; లిఖించి = వ్రాసి; నిజప్రధాను
లన్=తనమంత్రులను; పంచి=అజ్ఞాపించి; నలకూబరున్=కుబేరుని కొడుకును;
రావించెన్. అంతన్...

క. పసుపుల నలుగిడి రైదువ

బినరుహలోచనలు పెండ్లి శ పెద్దల యాజ్ఞన్

వసుధాధ్యక్షులుభుక్షున

కసితాలకభరకుఁ బేరఁ శ టాం డొగిఁ బాడన్.

56

టీ: వసుధా+అధ్యక్షులుభుక్షునకున్ = రాజేంద్రుడైన స్వారోచికి, అసిథ+అలకభరతున్ = నల్లని ముంగురులుకల మనోరమకును; ఐదవభిసరుహలోచనలు = ముత్తైదువలు; పెండ్లి పెద్దల యజ్ఞన్ = పెండ్లి పెద్దలు చెప్పినట్లుగా; ఒగిన్ = వరుసగా; పేరఁటాండ్రు = పేరంటమునకు వచ్చిన ముత్తైదువలు; పాడన్ = పాటలు పాడగా; పసుపుల నలుగు = పసుపుకలిపిన నలుగును; ఇడిరి = పెట్టిరి.

తా: పేరంటమునకు వచ్చిన పుణ్యస్త్రీలు పాటలు పాడగా కొందరు పుంస్త్రీలు స్వగోచికి, మనోరమకును పసుపుతో కలిపిన పిండితో నలుగులు పెట్టిరి.

ఉ. మజ్జనమాడె రాజు కృత శ్రమధ్యమ లింపున వంప గుంపులై
గొజ్జెగనీటి వెల్లువలు శ్ర గోవజవాజుల నిగ్గుల జూపఁ జం
చజ్జరతాహికంచుకము శ్ర చాయమడుంగుల నొత్తెఁ జెమ్మనీ
గుజ్జగిల న్వహించె మెయి శ్ర నూఁదిన బాటు చుకూలచేలముల్. 57

టీ: రాజు; కృతమధ్యమలు = స్త్రీలు; ఇంపునన్ = ఆనందముతో; గుంపులై = గుమిగూడి; వంపన్ = పోయగా; గొజ్జెగనీటి వెల్లువలు = పన్నీటి ప్రవాహములు; గోవజవాజులనిగ్గున్ = గోవాదేశపు జవ్వని పరిమళమును; చూపన్ = వేయగా; మజ్జనమాడెన్ = స్నానము చేసెను; చంచల్ = ప్రకాశించెడి; జరత+అహి = ముసలి పామైన అదిశేషుని యొక్క; కంచుకముచాయ = కులుకమువలెనున్న; చుడుంగులన్ = చులువబట్టలతో; చెమ్మనీరు = నీటితడి; ఉజ్జనిక = పోవునట్లు; ఒత్తెన్ = అద్దెను; ఊఁదినన్ = నోటితో ఊదినంత మాత్రాన; పాటు = నిగిగడి; చుకూలచేలముల్ = పట్టుబట్టలను; వహించెన్ = కట్టెను.

తా: స్వగోచి పరిచారికలు పన్నీరు ప్రవాహముగా పోయగా తానమాడెను. చులువ బట్టలతో తడియొత్తికొని పాము కుబుసముల వంటి పట్టుబట్టల గరించెను. అలం. నిదర్శన, అతిశయోక్తి.

చ. గరువున కొత్త జెంగలువ శ్ర కచ్చు ఘటించిన మాళిఁ జుట్టెఁ జెం
దిరిక చెఱంగునం బసిఁడి శ్ర తీఁగెలు నించిన జిల్లుపాగ బం
భరసభవాసనాపవన శ్ర పారణఁ చేల నలందెఁ గస్తురిన్
మరకతమాక్తి కాదిమణి శ్ర మండనమండితుఁ డయ్యె నయ్యెడన్. 58

టీ: అయ్యెడన్ = అప్పుడు; గరువునకున్ = ఒకచెంపకు; ఒత్తన్ = ఒరుగునట్లు; చెంగలువకచ్చు = ఎర్రకలువ పూలబంతి; ఘటించిన మాళికిన్ = ముడిచిన సిగవైన; చెందిరిక చెఱంగునన్ = చంద్రకాఖి బట్టకొంగున; పసిఁడితీఁగలు = బంగారు జలతారు; నించిన = గుప్పిన; జిల్లుపాగన్ = సన్నని తలపాగను; చుట్టెన్ = చుట్టుకొనెను; బంభరసభ = తుమ్మెదలగుంపు; వాసనాపవనపారణన్ = పరిమళించుగాలిని తినుటచే; తేలన్ = ఆనందింపగా; కస్తూరిన్ = కస్తూరిని; అలంఛెన్ = పూసికొనెను; మరకత = పచ్చలు; మాక్తిక = ముత్యములు; అది = మొదలైన; మణిమండన = నులులుగుప్పిన ఆభరణములచే; మండితుడు = అలంకరింప బడినవాడు; అయ్యెన్.

తా: అప్పుడు ఎర్రకలువ పూలగుత్తి ఒక చెంప కొరగునట్లు సిగ్గలో తురిమెను. చంద్రకావి బట్టపై బంగారు పోగులు గుప్పిన సన్నని తలపాగను చుట్టుకొనెను. కస్తూరి పూసికొనెను. మణులు గుప్పిన ఆభరణముల నలంకరించు కొనెను. అలం. స్వభావోక్తి.

మ. కదిసెన్ లగ్న మటంచు మంతులు దొరల్ గంధర్వరాజుజ్ఞు ను
నృదవేదండఘటాభటాశ్వరథసే శ నాజై త్రీవాదిత్రీ సం
పదమీటం జనుదెంచి కాంచి ముద మొగ్గం జేసి రారూఢుఁగాఁ
గదళీకాంచనకక్ష్యల నృణయు లే శ ఖస్వామిచౌదంతిపైన్. 59

టీ: మంత్రులు; దొరల్ = సామంతులును; లగ్నము = సుమహాస్తము; కదిసెన్ = సమీపించెను; అటంచున్ = అనుచు; గంధర్వరాజుజ్ఞున్ = ఇందీవరాక్షుని ఆజ్ఞ చే; ఉన్నద...పద—ఉన్నద=మత్తెక్కిన; వేదండఘటా=ఏనుగులగుంపు; భటా=కొల్పలము; ఆశ్వ = గుర్రములు; రథ = రథములు కల్గిన; సేనావాదిత్ర = సేనలోని వాద్యముల యొక్క; సంపద = వైభవము; మీటన్ = అతిశయింపగా; చనుదెంచి = వచ్చి; కాంచి = స్వగోచరి చూచి; ముదమొగ్గన్ = సంతోషమొన గూడునట్లు; కదళీకాంచన కక్ష్యలన్ = లెక్కెములు, బంగారుఅంబారీలతో; మెఱయు = ప్రకాశించెడి; శేఖస్వామిచౌదంతిపైన్ = ఇంద్రుని నాల్గుదంతముల ఏనుగు—విరావతముపై; ఆరూఢుగాన్ = ఎక్కినవానిగా; చేసిరి.

తా. అంత నిందీవరాక్షుని యానతిపై సామంతులు, మంత్రులును, చతురంగ బల సమేతులై మంగళ వాద్యముల మ్రోయించుచు స్వగోచరి వద్దకే విరావతముపై నతని సభిషింపజేసిరి.

ఉ. అత్తటి బట్టణంబు విక శ చాంబురుహాక్షులు కొతుకంబునం
జిత్తము లుల్లసిల్ల గయి శ సేసి గృహంగణసౌధమాలికల్
హత్తి నరేంద్రవీధి జతు శ రంగబలంబులుఁ గొల్వఁగా, మరు
న్మత్తగజంబుపై జను కు శ మారశిరోమణిఁ జూచి రుబ్బునన్. 60

టీ: అత్తటిన్ = అప్పుడు; పట్టణంబు = నగరములోని; వికచ+అంబురుహ+అక్షులు = వికసించిన పద్మములవంటి నేత్రములు కల స్త్రీలు; కొతుకంబునన్ = వేసుకొని; చిత్తములు = మనస్సులు; ఉల్లసిల్లన్ = సంతోషింపగా; కయిసేసి = అలంకరించుకొని; గృహంగణ సౌధమాలికల్ = ఇళ్ళ ముంగిళ్ళ యొక్క, మేడలయొక్క వరుసలను; హత్తి = చేరి; నరేంద్రవీధిన్ = రాజమార్గమున; చతురంగ బలంబులన్ = గజాశ్వరథపదాతి సేనలును; కొల్వఁగా = సేవింపగా; మరుతో+మత్తగజంబుపైన్ = దేవతల మదించిన యేనుగుపై; చను = వెళ్లెడి; తుమారశిరోమణిన్ = పెండ్లి తుమారుని; ఉబ్బునన్ = సంతోషముతో; చూచిరి.

తా: అప్పుడు నగరములోని స్త్రీలు మేడలమీదికి, ఇళ్ళ వాకిళ్ళలోనికివచ్చి చతురంగ బలములు సేవించు చుండగా విరావతముపై వెళ్ళెడి స్వగోచరి చూచిరి.

ఉ. అంచెలు గట్టి కాలితోడు శ్ర సై చన నీవు గదమ్మ పోదెరా
యంచ లి వేటిసంగడము శ్ర లయ్యెను దయ్యమ యేటివేడ్క నా
కంచు బదంబున న్నొరయు శ్ర నందియ యాడఁగఁ దన్ని పోయి వీ
క్షించె లతాంగి యొత్తు ముర శ్ర జిన్నిభు సాగరమేఖలావిభున్. 61

టీ: లతాంగియొత్తు = ఒక స్త్రీ; ప్రోదిరాయంచలు = పెంపుడురాజహంసలు;
అంచెలుగట్టి = వరుసలుతీరి; కాలితోడుపై = కాళ్ళనో సంబంధము కలవై; చననీవు
గదమ్మ = పోనియ్యవుగదా! ఇవి = ఈహంసలు; ఏటిసంగడములు = ఏమి స్నేహి
తులు; అయ్యెన్ = అయినది; దయ్యమ = దైవమా! నాకున్ = నావంటిదానికి;
ఏటివేడ్క = ఏమివినోదము? అంచున్ = అని; పదంబునన్ = కాలియందు; మొరయు
నందియ = మ్రోగెడిఅంచెను; ఊడగదన్ని = ఊడిపోవునట్లుగా కాలుజాడించి;
పోయి; మురజీతనిభున్ = కృష్ణునివంటి; సాగరమేఖలావిభున్ = స్వరోచిని;
వీక్షించెన్ = చూచెను.

తా: స్వరోచి పెండ్లికివచ్చు వేళ నొకస్త్రీ తనకాలి యంద చప్పుడువిని
హంసధ్వనిగా భావించి కాలికి చుట్టుకొనుచున్న హంసల యడ్డంకు భరింపలేక
విసిగి, కాలియంద ఊడిపోవునట్లు కాలు జాడించి వాకిటిలోని కేగి స్వరోచిని
చూచినది. ప్రభాంతి మదలంకారము.

చ. వలపులపల్లవుం డొకఁడు శ్ర వట్టి చలంబున నేఁప దీనయై

యలుకలు తీర్చి తీర్చి యొక శ్ర యచ్చుర వచ్చి నృపాలు న న్నగ

ర్యలువడి చూచె గాముకుండు శ్ర వెంటనె రా నపు డాత్తఘర్మయై
వెలువెలబాతెఁ దన్నుఖము శ్ర వెల్వలఁబాతెవిటాననాబ్జమున్. 62

టీ: ఒకయచ్చుర = ఒకఅచ్చురస; వలపులపల్లవుండు = ప్రేమపాత్రు
డైన విటుడొకఁడు; వట్టిచలంబునన్ = అకారణ కోపముచే; ఏఁపన్ = బాధించగా;
దీనయై = గుఱించునదై; అలుకలు = కోపములు; తీర్చితీర్చి = తగ్గునట్లు చేసి చేసి;
అన్నగరు + వెల్వడి = ఆ మేడనుండి వెలుపలికివచ్చి; నృపాలున్ = స్వరోచిని;
చూచెన్; అపుడు; గాముకుడు = వలపుకొడును; వెంటరాన్ = వెనుకనేరాగా;
ఆత్తఘర్మయై = పొందబడిన చెమట కలవై; తత్ + ముఖము = ఆమె ముఖమును;
వెలువెలబాతెన్ = తెల్లనయ్యెను; విట + ఆనన + అబ్జమున్ = విటునిముఖముకూడ;
వెల్వలబాతెన్ = తెల్ల పోయెను.

తా: ఒక యచ్చురస విటుడు తనపై లేనిపోని కోపముతో మూతి ముడుచు
కొనగా తెగబడిమాలి, ఊరేగింపు వచ్చుచుండగా వీధిలోనికి వచ్చెను. ఆమె వెను
కనే విటుడును వచ్చెను. అతనిని విదలించుకొని వచ్చినందుల కతడేమిను కొనునోయని
మేను చెమర్చగా ఆమె తెల్ల పోయినది. బలిమాలి నప్పుడు వినక వెనుకనే వచ్చి
నందుల కతడును తెల్ల పోయెను. అలం. స్వభావోక్తి.

చ. చిలుకల కొల్కి కల్కి యొక శ్ర చేడియ నాటకసాలమేడవై

నిలువున నాడుచుండి ధర శ్ర గోపతిఁ జూడఁ దలంచి యంచునన్

నిలచి రహిం గనుంగొనుచు శ నెయ్యమునం దనువల్లి యుబ్బి కం
చెల తెగిపడ్డ గేతనము శ చీర చెటంగున మూసె జన్నులన్. 63

తా: చిలుకలకొల్కి = చిలుకముక్కువంటి కనుకొనలుకల; కల్కి = సుందరి
యైన; ఒకచేడియ = ఒకశ్రీ; మేడపైనిలువునన్ = మేడపై అంతస్తులో; నాటక
సాలన్ = నృత్యమందిరమున; ఆడుచుండి = నాట్యము చేయుచు; ధరణీపతిన్ =
స్వర్లోచిని; చూడదలంచి; అంచునన్ = మేడ చివరన; నిలిచి; రహిన్ = ఆసక్తితో;
కనుంగొనుచు = చూచుచు; నెయ్యమునన్ = ఆనందముచే; తనువల్లి = తీగవంటి శరీ
రము; ఉబ్బి = పొంగి; కంచెల = రవికె; తెగి = పికిలి; పడ్డన్ = పడిపోగా; కేథ
నము చీర చెటంగునన్ = కెండాగుడ్డ చివరలో; చన్నులన్ = స్తనములను; మూసెన్
= కప్పకొనెను.

తా: ఒక యువతి మేడపై యంతస్తులో నాట్యము చేయుచు చివరికివచ్చి
స్వర్లోచిని చూచినది. ఆ యానందాతి రేకమున బిగిగా కట్టుకొన్న చనుకట్టు తెగి
యిండ్లాగా కెండా గుడ్డ చివరలో చన్నులు కప్పకొనెను. (కంచెల యనగా
నాట్యము చేయునపుడు స్తనములను బిగువగా కట్టుకొను వస్త్రము.)

ఉ. కీరమనోజ్ఞవాణి యొక శ కిన్నరి కిన్నెర మీటి మీటి యొ
య్యారపులీల నేగి వసు శ ధాధిపుఁ గన్గొనె జల్లుపయ్యెదన్
హారముఁ జక్కఁబెట్టెడు కు శ చాహితహస్తము పైఁడిగోళ్లు హిం
సారతి సేయు దర్పకునిశంపెగముల్కులుఁ బోలె మించగన్. 64

తా: కీరమనోజ్ఞవాణి = చిలుకవలె వినపొందైన మాటలుకల; ఒకకిన్నరి = ఒక
కిన్నశ్రీ; కిన్నెర = వాయించునది; మీటి మీటి = కొంతనేపు వాయిించి; ఒయ్య
రపులీలన్ = నిలాసగా; వీగి = వెళ్ళి; జల్లుపయ్యెదన్ = సన్నపుపైటతో; హారము
= ముత్యాలహారమును; చక్కఁబెట్టెడు = సవరించుకొనెడి; కుచఁతహిత = స్తనము
లపై నుంచబడిన; హస్తముపైఁడిగోళ్లు = చేతికున్న బంగారుగోళ్లు—వీణవాయించు
నపుడు గోళ్ళకు కెబ్బతగుల కుండుటకై పెట్టుకొన్న బంగారుగోళ్లు; హింసారతి
సేయు = బాధించుటయందాసక్తికల; దర్పకుని = మన్మథునియొక్క; సంపెగ
ముల్కులు బోలెన్ = సంపెగ బాణములవలె; మించగన్ = తోచగా; వసుధా
అధిపున్ = స్వర్లోచిని; కన్గొనెన్.

తా: ఒక కిన్నర వనిత కిన్నెరను మీటుచు మధ్యలో రాజును చూచుటకై
వెళ్ళి బంగారు గోళ్ళతో పైటను, హారములను సవరించు కొనుచు చూచెను. అప్పు
డామె వ్రేళ్ళకున్న బంగారుగోళ్లు విరహిజనముల బాధించు మన్మథుని సంపెగ
మొగ్గలనెడి బాణములవలె నున్నవి. అలం. ఉత్పేక్ష.

చ. పరవశదైన్య మాడుకొను శ ప్రౌఢలఁ గానదు ఘర్మవారిచే
గరఁగి సృమించు చిత్రకము శ గాన దనాద్యతపీటిపాటలూ

ధరమున సున్న మంటిన వి ధంబును గానమ నవ్వుటాల కా
ధరణము గొన్నఁ గాన దొక ధ బాల నృపాలునిఁజూచి నివ్వెఱన్.

టీ: ఒకజాల=ఒకముగ్ధశ్రీ; నృపాలునిన్=రాజును; చూచి; నివ్వెఱన్
=అశ్శుతముతో; పరవశశ్రీమము = ఒడలు తెలియని తనముచేసిన దీనత్వమును
గూర్చి; ఆడుకొను ప్రాథలన్=నిందించెడి ఆరితేరిన శ్రీలను; కానదు=చూడను;
ఘర్మవారిచేన్=చెమటనీటిచే; కరగి; స్రవించుచిత్రకము=దిగజాఱెడి తిలకమును;
కొనను, అనాదృత=ఆదరింపబడని, వీటి=తాంబూల రసముచేత; పాటల+అధర
మునన్=లేయెరుపైన పెదవియందు; సున్నమంటిన విధంబును=సున్నమంటినట్లును;
కొనను. నవ్వుటాలకున్=పరిహాసమునకై; ఆధరణము గొన్నన్=నగను లాగికొనగా;
కొనను.

తా: ఒకపడుచుపిల్ల రాజును చూచి పరవశయై తనయొడలు తెలియని తన
మును నిందించెడి వారిని, కొరుచున్న బొట్టును, పెదవికంటుకొన్న సున్నమును,
తనమెడలోనుండి తీసిన హారమును కూడ గమనింప లేకున్నది. ఆలం. స్వభావోక్తి.

చ. అలికులవేణి యొక్కతె ర ధ తాంతమునం దనయంగవల్లికం

బులకలు చొక్కు లేఁజెమరుఁ ధ బుట్టఁగ నేఁగి నరేంద్రుఁజూడ నా
పులకలు చొక్కు లేఁజెమరుఁ ధ బోవకయట్టుల యుండె నట్టి దాఁ
జెలువగు వానిఁ గన్గొనినఁచెల్వకుఁ జూపులఁ గావె కూటముల్. 66

టీ: అలికులవేణి యొక్కతె = ఒకశ్రీ; రత+అంతమునన్ = సురతము
కాగానే; తనయంగవల్లికన్=తిగవంటి తన శరీరమును; పులకలు=గగుర్పాటులు;
చొక్కు=పరవశత్వము; లేఁజెమరు=చిరుచెమట; పుట్టగన్=కల్లగా; ఏఁగి=వెళ్ళి;
నరేంద్రున్=స్వరోచిని; చూడన్=చూడగా; అపులకలు=ఇదివరలో కల్గిన గగు
ర్పాటులు; చొక్కు; లేఁజెమరున్=చిరుచెమటయును; పోవక=ఆరిపోక; అట్టుల
యుండెన్=మునుపటివలెనే యుండిపోయెను; అట్టిది+బౌన్ = అట్లేయుండును;
చెలువగువానిన్=అందమైన వానిని; కన్గొనిన చెల్వకున్=చూచిన శ్రీకి; కూట
ముల్ - సంభోగములు; చూపులకావె=చూపులలోనే కదా. (కల్లును)

తా: ఒక వనిత సంభోగము కాగానే ఆకల్గిన పారవశ్యము, చిరుచెమట, గగు
ర్పాటును ఉండగానే వచ్చి రాజును చూచినది. రాజును చూచినందున చూపులతోనే
సంభోగము చేసినట్లయి ఆమెకు కల్గిన రోమాంచాదులట్లే నిల్చిపోయినది. సుందరు
లకు కన్నులకింపైన వానిని చూచినచో చూపులతోనే సురతపారవశ్యము కల్లునుకదా!
ఆలం. అర్థాంతరన్యాసము.

చ. అలరులబంతి జృంభికకు ధ నడ్డముసేయుచుఁ గర్ణ పాల్గిపై

కలకలఁ దోయుచుం దరఁగ ధ తా ప్రమదాశ్రులు గోట మీ

టుచుం

శైలిభుజపీఠి నొత్తిగిలి శచిల్లను మవ్వుచు వాలుగచ్చుఁ గే)

వలకుదధార చేత నొక శచారవిలాసిని చూచె రాసుతున్. 67

టీ: ఒకవారవిలాసిని = ఒక ముప్పరస; ఆలయబంతిన్ = పూలబంతిని; జ్యంభికము = ఆవులింతకు; అక్షయశేయుచున్ = చాలుగా బెట్టుచు; కర్ణపాశైకిన్ = చెవితమ్మిమీదికి; అలకలన్ = ముంగులలను; శ్రోయుచున్ = ఎగ్రశ్రోయుచు; తిరగతా = కెరటములుగా నున్న; ప్రమద+అక్షులు = ఆనందము వలనవచ్చు కన్నీటిని; గోటన్ = గోడనో; మీటుచున్ = ఎగజిమ్ముచు; శైలిభుజపీఠిన్ = శైలికత్తె యొక్క బుజముపై; ఒత్తిగిలి = ఒరిగి; చిల్లను = పెంపుడు చిలుకను; నువ్వుచున్ = నిమాయుచు; వాలుగచ్చుక్రేవలకున్ = పొడవైన కన్నుప్రక్కలకు; ఉదధార = కన్నీటిధార; చేతన్ = చేయకొనగా; రాసుతున్ = స్వగోచిని; చూచెను.

తా: ఒక యుప్పరస ఆవులింతకు పూలబంతి నడ్డము పెట్టుచు, ముంగులలను శ్రోయుచు, చిలుకను చేతిలో నువ్వుచు, శైలికత్తె బుజముపై నానకొని ఆనందము వలన కన్నుల నీరు నింపుకొనుచు గాజును చూచెను.

చ. జిలుంగుల బెట్టుచుం దొడల శ జెందిక్రపావడ యంట మైతడిం
బెళపేళలేని చీరఁ గటి శ బింకపుఁజన్నులఁ జేర్చికొంచు వే
జలకములాడి యాడి యొక శ చాన కరస్థితకేళయై నృపు
న్వెలువడి చూచె లోపడితి శ నీకని బాసకు నిల్చెనో యనన్. 68

టీ: ఒకచాన = ఒకశ్రీ; జలకము లాడియాడి = స్నానముచేసి; జిలుంగులన్ = సన్నని బట్టలను; పెట్టుచున్ = తడి యొత్తుకొనుటకై పెట్టుకొనుచు; తొడలన్ = తొడలమీద; చెంద్రక్రపావడ = చంద్రకానిపావడ; అంటన్ = తడిచే అంటకొనగా; మైతడిన్ = శరీరపుతడిచే; పెళపేళలేని చీరన్ = తడియుటచే మెత్తగానున్న పైటను; కటిన్ = మొలను; బింకపు జన్నులన్ = పొంకముకల చన్నులపై; చేర్చికొంచు = వేసికొనుచు; కరస్థితకేళయై = చేతిలో నుంచుకొనబడిన జాట్టుకలవై; వేన్ = వెంటనే; వెలువడి = బయటికివచ్చి; నీకున్; లోపడితిన్ = చిక్కితిని; అని = అనెడి; బాసకున్ = ప్రమాణమునకు; నిల్చెనో యనన్ = నిలబడినట్లుగా; నృపున్ = స్వగోచిని; చూచెన్. అలం. ఉత్పేక్ష.

తా: ఒక శ్రీ సగము స్నానముచేసి, అంతలో పెండ్లివారి రాకవిని సన్నని బట్టలతో ఒడలాత్తుకొని, ఆ తడిచే బట్టయొడలి నంటుకొనగా కట్టుకొని, పైటతో రొమ్ములు కప్పకొని నీళ్ళు కాయచున్న జాట్టు వొకచేతిలో పట్టుకొని బయటికి వచ్చి రాజును చూచెను. అది 'నీకు నేను లోపడితి' నని ప్రమాణముచేయుటకై నిలబడినదా అన్నట్లుండెను.

మ. ఒక నేత్రాంబుజ మొక్కగల్గ మొకచ శ నొయ్యారపున్ లీలచీ
ధికిఁ దోఁడన్ దలు పోరఁగా నొకపుతఁ శ ధీరత్న మీక్షించె రా

జ కిశోరంబుఁ దదీయ లై వెలయు భా శ హాలక్ష్మలం జూచి త్ర్యం
బకభాగంబు మొఱంగి మైత్రికి శివారభాగంబ యే తెంచెనాన్. 69

టీ: ఒకపురంద్రీరత్నము = ఒకశ్రీ; తదీయలై = స్వరోచికి సంబంధించినవై; వెలయు భాహాలక్ష్మలన్ = ప్రకాశించెడి లక్ష్మీ సరస్వతులను; చూచి; మైత్రికిన్ = వారితోడి స్నేహమునకు; త్ర్యంబకభాగమున్ = శివుని భాగమును; మొఱంగి = వంచనసేసి; శివభాగంబు = పార్వతీ భాగమే; ఏతెంచెనాన్ = వచ్చెనాయన్నట్లు; ఒకశేత్ర + అంబుజము = పద్మమువంటి యొకకంటిని; ఒకగల్లము = ఒక చెంపయు; ఒకచన్ను = ఒక స్తనమును; ఒయ్యారపున్ లీలన్ = విలాసముగా; వీధికిన్ = వెలుపలికి; తోఁపన్ = కన్నడునట్లు; తలుపు + ఓరగాన్ = తలుపు సగముమాసి — సగము తెరచి; నిలిచి; రాజకిశోరంబున్ = రాకుమారుని; ఘడించెన్ = చూచెను. అలం. ఉత్తేషు.

తా: స్వరోచిలో లక్ష్మీ సరస్వతులు—విద్య—ధనమును, ఉన్నవి. వానితో తానుకూడ స్నేహము చేయగోరి శివుని సగము శరీరమును విడిచి వచ్చిన పార్వతీ భాగమా అన్నట్లుగా ఒక శ్రీ తలుపు చాటున సగము శరీరము మాటుపడునట్లు సగము శరీరము బయటకు కన్నడునట్లును నిలిచి రాజును చూచెను.

మ. కలయం గూర్కి జెమర్చు నంగముల లగ్నంబైన సన్నంపు మం
జులకొశేయమునందు మించు కమర శస్త్రమంబుచే జూచెనొ
క్క లతాతన్వి చెలంగి పొంగుమది కాం శ క్షల్ దీప మే నెల్లంగ
న్నలు గావించి కుమారుజవ్యసము చెన్నం జూచునందంబునన్.

టీ. ఒక్క లతాతన్వి = ఒకశ్రీ; చెలంగి = ఉత్సాహముతో; పొంగు = ఉబ్బెడి; మదికాంక్షల్ = మనసులోని కోరికలు; తీలన్ = నెరవేరు నట్లుగా; మేనెల్లన్ = ఒళ్ళంతయు; కన్నలు; కావించి = చేసికొని; చూచుచందంబునన్ = చూచుచున్నట్లు; కుమారు = స్వరోచియొక్క; జవ్యసము చెన్నన్ = యావనపు టందమును; కూర్కిన్ = ప్రేమచే; కలయన్ = అంతటను; చెమర్చు + అంగములన్ = చెమటపట్టెడి యవయవములందు; లగ్నంబైన = అంటుకొన్న; సన్నంపు = సన్నని; మంజుల = అందమైన; కాశేయమునందున్ = పట్టుచీరలో; మించుకమల శస్త్రమంబుచే = ప్రకాశించు పద్మములవంటి చూపులతో; చూచెన్.

తా: ఒకశ్రీ ఒళ్ళంతయు కన్నలు చేసికొని తనివితీర స్వరోచిని చూచునట్లుగా; తామరపూల అద్దకమున్న చీర కట్టుకొని, అది చెమటచే శరీరమునంటుకొనగా చూచెను. అలం. పరిణామము, ఉత్తేషు.

వ. ఇతైఱంగునం గరంగు నంతరంగంబులుగల కురంగా
క్షుల యపాంగంబులం దుఱంగలించు సితేతరతరశతరద్యగోచుల
నభంగశృంగార రస వీచులచాలునం బోలెఁ బొదువంబడి యాలం
చిత చీనాంబర పాల్గంబమాలికాచిత్రమ్ము లగు నాతపత్రమ్ములు

మెఱయఁ బత్రములడిగి దుర్గాధిపతు లే మేమ యని తోపుతొప్పు
 పాడుచు పీచుపీచోపులచ్చమ్ము లగు కౌముదీ గుచ్చమ్ముల సంత
 రింప నంతిక వైజయంతికలంగాలు వలువలంబాలయు చిఱుగరువలిం
 మాలు నీలాలకలయలక లుభయపార్శ్వసముత్తుంగ మత్తమాతంగ
 మదసౌరభసంగి భృంగసంఘంబుల నెలయింప నింపారుకలపంబు
 లబ్బటునం బేటు లెత్తి యెండోరుల యొత్తడిం బొడిపొడియై
 యెగయు విస్తమరపరాగపూగంబు చదల నెల్లడ నుల్లడగట్టిన ట్టమర
 దట్టదట్టమ్ముగ సాగు నాగరుల వాగారవమ్ములు నిగుడ నెడవడక
 పొగడు పొగడికల కలకలమ్ములును బుంఖానుపుంఖ శంఖ భేరీపటహ
 కాహళ వేణువీణాది వాదనధ్వానంబును గలమధురకిన్నరీనిక్వాణం
 బుల రాణంద్రాణఁ జెఱుచు విన్నాణంపుఁ గొల్పుటెలుంగులును
 వేల్పుగాణలువాడు లక్ష్మీనారాయణుల కల్యాణంపుఁ బాటలం
 దీటుకొన్ను తిన్ననిరవంబులుం గలసి బలసికొను కోలాహలమ్ము
 లిమ్ముగ సందడుల నెడగలుగంజడిమువేత్రహస్తలప్రశస్తతర సాహా
 నినాదంబు సంబంధించి నెంపాలయ నత్యంతకాంతంబయి నిరంతర
 గతిం గ్రీంతనడవ నడదివిలయై మకుటారవింద రాగంబులు వెలుంగ
 నలుగడల సామంతసందోహంబు క్రిందుకొన మందమందగమనం
 బునం జనుబృందారక వేదండంబుపై నుద్దండతనుచ్ఛాయాకలాపంబు
 జంబేటి జంబాల కదంబకంబు డంబువిడంబింపఁ దిన్ననిరవంబునం
 గలసి బలసిన కోలాహలంబు హంసాదివిహంగమ హృదయంగమ
 రావంబును బెడంగువడ నడచు క్రింత నత్యంతదర్శనీయంబు లై
 మెఱయు మంగళద్రవ్యంబుల నెడనెడం దీండించు పుండ్రేక్ష
 దండంబుల కడలఁ గడలుకొను పసరుటాకుల డాలు శైవాలంబు
 నందంద క్రిందుగా మండుచేదివియలు చెందోవలునుంగాఁ బార్శ్వ
 ద్వయసముత్తుంగ మణిసాధవీధికా రోదోంతరాశంబున గంధగజ
 ఘటా ఘనాఘనకాంతిక ధూళి మాగధప్రవాహంబునం గూలం
 కమం బగునృపతిపథ యమునా హృదంబు గగనగంగావగాహ
 నాభ్యాసంబున నిండుకొనిపోవునదియునుంబోలె దనరఁ దనసముద్దామ
 తేజోభరంబునన్ జడిసిన మేరుగిరిమోరులుం బోలెఁదీరుగల భుజం
 బులం దాఱుమాఱుగా నిడిన తారతారంపుఁ బంచసరంబులుఁ

దోరంతర హారంబులు గేయూరహారంబులుఁ గరకంకణ కురు
వింద కందళంబులుఁ గటికనకమేఖలాఘటితం బగుచేరు కరా
చురీమరకతంపుఁ బిడిమెఱుంగులుం దరిసి వెన్నెలక్రొన్నురువులు
బోరన న్నగు నరపడుగు జిలుఁగు కంచుకంబునుమించి వెలుపలం
దోఁప మంచుగవిసిన రోహణమహీధరంబునుంబోలె రాజభవ
నాంగణంబు చేరవచ్చె నంత నక్కడ.

71

టీ: ఈ+తెఱంగునన్=ఈరీతిగా; కరంగు నంతరంగంబులకల=ప్రేమతో
కరగిన మనస్సుల కల్గిన; కురంగాతుల=శ్రీలయొక్క; అపాంగంబులన్=క్రీగన్న
లలో; తుఱంగఁలించు=ప్రకాశించెడి; పితేతర=నల్లని; తరళితర = చంచలమైన;
ద్యుక్+రోచులన్=కన్నుల కాంతులచే; అభంగ = ఎడతెగని; శృంగారరస=
శృంగారమును ప్రవాహముయొక్క; పీచులచాలునం బోలెన్=కెరటముల పంక్తిచే
వలె; పొగువండె=క్రిస్టుబడి; (అలం. ఉత్పేక్ష.) ఆలంబిత=వేలకట్టబడిన;
చీనాంబర=చీనాగేశపు పట్టుగుడ్డతో కట్టబడిన; ప్రాలంబ = ప్రేలాడు జాలయల
యొక్క; మాలికాచిత్రమృలగు=వరుసలచే విచిత్రమైన; ఆతపత్రములు=గొడు
గులు; మెఱయన్=ప్రకాశింపగా; పత్రమృలన్=వాహనములను; డిగ్గి=దిగి;
గుర+అధిపతులు=కోటల కధిపతులైన సామంతులు; ఏము+ఏము+ల=మేము
మేము అని; ప్రోవు ప్రోపాడుచున్=ప్రోచిశూచు; పీచుపీచోపులు=వివరు
నట్టి వింజామరలు; అచ్చమృలగు=తెల్లనైన; కాముదీగుచ్చమృలన్ = వెన్నెల
గుత్తులను; సంకరింపన్=కల్లజేయగా; (అలం. ఉపమ) అంతికవైజయంతికలన్=
దగ్గరలోనున్న కెండాలయంగు; క్రాలువలువలన్ = అల్లలనాడు గుడ్డలచే; పొల
యుచిఱుగరువలన్=వ్యాపించెడి పిల్ల గాలిచే; తూలు=కడలెడి; నీల+అలకల=
నల్ల ని ముంగురులు కల శ్రీల యొక్క; అలకలు=ముంగురులు; ఉభయపార్శ్వ=
రెండు ప్రక్కలనుండు; సముత్తంగ=మిక్కిలి ఎత్తైన; మత్తమాతంగ = మదపు
తేనుగులయొక్క; సౌరభసంగి=సువాసనలను చేరెడి; భృంగసంఘంబులన్=తుమ్మె
దల గుంపులను; ఎలయింపన్ = దగ్గరకు రప్పింపగా; (అలం. భ్రాంతిమంతము)
ఇంపారకలపంబులు=ఇంపైన పరిమళే ద్రవ్యములు కలిపిన గందపు బూతలు; అబ్బ
టునన్=జనుల సమ్మర్దము వలనికొకచే; పోటులెత్తి=ఎండి; బెల్లులెగని; ఒండో
రుల యొత్తడిన్ = ఒకరొకరు రాసికొన్నందున; పొడిపొడియై = పొడిగానై;
ఎగయు=ఎగురుచున్న; విస్మయ=వ్యాపించెడి; పరాగపూగంబు=ధూళిరాశి; చద
లన్ = ఆకాశమంగు; ఎల్లెడన్ = అంతటను; ఉల్లెడగట్టినట్లు=మేలుకట్టు
కట్టినట్లు; అమగన్ = ప్రకాశింపగా; (అలం. అతిశయోక్తి) దట్ట దట్ట
మృగన్=మిక్కిలిదట్టనగా; సాగునాగరుల వాగారవమ్ములు=నడిచెడి పౌరుల
మాటల చప్పుళ్లు; నిగుడక=ఎక్కువకొగా; ఎడవడక=ఎడతెంపులేక, పొగడు
=స్తుతించెడి; పొగడికల=పొగడ్తల యొక్క; కలకలమ్ములును; కోలాహలము
లును; పుంఖానుపుంఖ=ఒకదానివెంట నొకటిగా ప్రమోయ; శంఖ, థేరీ, పటహ,

కాహళ, వేణు; వీణా+అది=శంఖము మెదలెన; వాదన ధ్యానంబును=వాద్యముల ధ్వనియును; కలమధుర=అవ్యక్తమధురమైన; కిన్నరీ=కిన్నర స్త్రీలయొక్క; నిక్వణంబులగాణక=ధ్వనుల మనోహరత్వమును; త్రాణ+చెఱచు=సామర్థ్యముచే చెరచెడి; విన్నాణపు గొల్పుటెబుంగులున్=నేర్పుకల పాటకుల కంఠస్వరములును; వేల్పుగాణలు=అస్పరసలు; పాడు=పాడెడి; లక్ష్మీనారాయణుల=లక్ష్మీనారాయణుల యొక్క; కల్యాణంపుఁబాటలన్=పెండ్లి పాటలచే; దీటుకొనుతన్నని రవంబులున్=నిండుకొను చక్కని ధ్వనులును; కలసి బలసికొను=అన్నియు కలిసి ఎక్కువైన; కోలాహలములు=కలకలములు; ఇమ్ముగన్=బాగుగా; సుందడులన్=జనసమృద్ధములను; ఎడగలుగన్=దూరమగునట్లు; జడియు=తొలగించెడి; పేతహస్తుల=బెత్తాలవారి యొక్క; ప్రశస్తతర=శ్లాఘ్యములైన; సాహాని నాదంబులన్=సాహా అను ధ్వనులను; సంబంధించి=కూడికొని; పెంపు+బలయన్=అభివృద్ధిపొందగా; ఆత్యంతకౌంతంబై=మిక్కిలి సుందరమై; నిరంతరగతిన్=ఎడతెంపు లేనట్లు; క్రంతనడవన్=పెండ్లి కూతురి కిచ్చు మంగళకరద్రవ్యముల నెత్తించుకొని నడువగా; నడదివియలై=నడుచునట్టి దివిటీలై; మకుట+అరవిందరాగంబులున్=కిరీటుములందలి పద్మరాగమణులు; వెలుంగన్=ప్రకాశించు చుండగా; నలుగడలన్=నాలుగుప్రక్కల; సామంతసందోహంబు=రాజాలసముదాయము; క్రందుకొనన్=సందడికొగా; మందమందగమనంబునన్=మెల్లని నడకతో; చనుబృందారక వేదండముపైన్=వెల్లెడి యైరావతము మీద; ఉద్దండ=ఎక్కువైన; తను+ఛాయాకలాపంబు=శరీరకౌంతి; జంబు+ఏటి=జంబూనది యొక్క; జంబాల కదంబకంబుడంబున్=బురదయొక్క కౌంతిని; విడంబింపన్=అనుకరింపగా; తిన్ననిరవంబునన్=చక్కని ధ్వనిని; కలసి=కూడి; బలిసినకోలాహలంబున్=ఎక్కువైన కలకలమును; హంసాదివిహంగమ=హంస మున్నగు పక్షుల యొక్క; హృదయంగమరావంబును=మనోహరమైన ధ్వనియును; బెడంగుపడన్=అందగించునట్లు; నడచుక్రంతక=నడచెడి ప్రధానద్రవ్యములు తీసికొని వెల్లెడి వారిలో; అత్యంత దర్శనీయంబులై=మిక్కిలిచూడదగినవై; మెఱయు=ప్రకాశించెడి; మంగళద్రవ్యంబులన్=మంగళకర ద్రవ్యములందు; ఎడనెడన్=మధ్యమధ్య; తిండ్రించు=వెలిగెడి; పుండ్రేక్షు=నామాలచెరకుయొక్క; దండంబులకడలన్=గడల కొనలయందు; కడలుకొను=ఎక్కువగు; పసురుబాతుల=పచ్చని యాతుల యొక్క; డాలు=కౌంతి; శైవాలంబులు=నామతీగెలు; అందంద=అక్కడక్కడ; క్రందుగాన్=ఎక్కువగా; మండు చేదివియలు=వెలిగెడి చేతి దివిటీలు; చెన్న+తొవలును=ఎర్రకలువలును, కాన్=కొగా; పార్వద్వయ=రెండు ప్రక్కలను; సముత్తంగ=ఎత్తైన; మణిసాధవిధికా=మణులతో కట్టిన మేడల యొక్క నడుమనున్న వీధి యనెడి; రోదః+అంతరాళంబునన్=ధూమ్యాకాశముల మధ్యభాగమందు; గంధగజఘటా=మదపు లేసుగుల సముదాయములనెడి; ఘనాఘన=వర్షాకాల మేఘముల యొక్క; కౌంతిక=కౌంతిపంటి కౌంతికల; ధూళి=

పరాగముకల; మాగధ = మగధదేశపు గుర్రముల యొక్క; ప్రవాహంబునన్ = ప్రవాహముచే; కూలంకపంబగు = ఒడ్డుల నొరసెడి; నృపతిపథ = రాజమార్గమునెడి; యమునాప్రాదంబు - యమునానదిలోని మడుగు; గగనగంగా = ఆకాశగంగాలో; ఆవగాహన + అభ్యాసంబునన్ = స్నానముచేయు నలవాటుచే; నిండుకొని = నిండుగా నున్నదై; పోవునదియునుంబోలెన్ = వెళ్ళుచున్నదియవలె; తనరన్ = ప్రకాశింపగా; (అలం. రూపకోత్పేక్షలు) తన = స్వరోచియొక్క; సముద్దామ = ఎక్కువైన; తేజోవిశేషంబునన్ = ఎక్కువ తేజస్సుచే; జడిసిన, మేరుగిరి మొరులంబోలెన్ = భయపడిన మేరుపర్వతము యొక్క శిఖరములో యన్నట్లు; తీరుకలభుజంబులన్ = చక్కనైన భుజములందు; తాటుమాటుగాన్ = వ్యత్యాసముగా; ఇడిన = వేసికొన్న; తారతారంబు = మంచిముత్యాలయొక్క; పంచసరంబులన్ = అయిదుపేటల హారములును; దోరంతర హారంబులున్ = భుజముల మధ్యను వ్రేలాడెడి హారములును; కేయూరహారంబులన్ = భుజకీర్తులందలి ముత్యములును; కరకంకణ = చేతికంకణములందలి; కురుచిందకందశంబులన్ = కెంపుల కాంతులును; కటిఘటితంబగు = మొలను కూర్చబడిన; చేరు = బంగారు మొలత్రాటితోడి; కరాచురీ = చురకత్తి యొక్క; మరకశింబుపిడి = పచ్చలు దాపిన పిడియొక్క; మెఱుంగులును = కాంతులును; తఱిసి = కలసి; వెన్నెలక్రొన్నురువులన్ = వెన్నెలల యొక్క క్రొత్తనురుగులను; బోరనన్ = వెంటనే; నగు = నవ్వెడి; ఆరపడుగు = సగము నేసిన; జిలుగు కంచుకంబు = సన్నని అంగీని; మించి; వెలుపలన్ = బయట; లోపన్ = కనపడగా; మంచుకవినిన = మంచావరించిన; రోహణమహీధరంబునుం బోలెన్ = రత్నపర్వతమువలెనే; రాజభవన + అంగణంబు = రాజసౌధ మంగిలిని; చేరవచ్చెన్; అంతన్ = అప్పుడు; ఆక్కడన్ = ఆ ఇండివరాక్షుని యింటిలో..... (అలం. మద్ర, ఉపమయు)

క. కాంతాకదంబకిసలయ

కాంతకరావర్జ్యమాన శ కనకఘటి ని

ర్వాంతసుగంధిజలంబుల

నింతి జలకమాడి జిలుగు శ లిడి తడి యొత్తెన్.

72

టీ: ఇంతి = మనోరమ; కాంతా = పరిచారికల యొక్క; కదంబ = సముదాయము యొక్క; కిసలయకాంత = చిగుళ్ళవలె నుండరమైన; కర = చేతులతో; ఆవర్జ్యమాన = పోయబడుచున్న; కనకఘటి = బంగారు కుండలనుండి; నిర్వాంత = పడుచున్న; సుగంధి = పరిమళించెడి; జలంబులన్ = నీటితో; జలకమాడి = స్నానముచేసి; జిలుగులు = సన్నని బట్టలు; ఇడి = పెట్టి; తడియొత్తెన్ = ఒంటి తడి తుడిచెను.

తా: పరిచారికలు బంగారు కుండలతో పరిమళించెడి నీటిని పోయగా మనోరమ స్నానముచేసి పల్చని గుడ్డలతో తడి యొత్తుకొనెను.

చ. తథుకుదుకూలశాటిఁ గటిఁ శ్ర దాల్చి పటిర మలంది హారకుం
డలమణిపారిహార్యరశ శ్ర నా కటకాంగుళిముది)కాది భూ
షలు తొడి పారిజాతవిక శ్ర సత్ప్రసవావళిఁ బూని యొయ్య న
వ్వెలఁది వివాహవేది కలి శ్ర వేణులు దేఁ జనుడెంచె సిగ్గునన్. 73

టీ: ఆ+వెలది=ఆమనోరమ; తథుకుదుకూలశాటిన్=తతతతలాడెడి తెల్లని
పట్టుచీరము; కటిన్=నడుమున; తాల్చి = ధరించి; పటిరము = మంచిగండము;
ఆలంది=పూసి; హార=ముత్యాలహారములు; కుండల=కమ్మలు; మణిపారిహార్య
=మణులు పొదివిన గాజులు; రశనా=మొలత్రాడు; కటక=కంకణములు; ఆంగుళి
ముద్రికా+ఆది=ప్రవేశ్య యుంగరములు మొదలైన; భూషలు=ఆలంకారములను;
తొడి=ధరించి; పారిజాత=కల్పవృక్షము యొక్క; వికసత్=వికసించెడి; ప్రపవ
+ఆవళిన్=పువ్వులను; పూని=పెట్టుకొని; ఒయ్యన్=తిన్నగా; అలివేణులు=
స్త్రీలు; తేన్=వెంటబెట్టుకొని రాగా; వివాహవేదికిన్ = పెండ్లియరుగవద్దకు;
సిగ్గునన్=సిగ్గుతో; చనుడెంచెను=వచ్చెను.

తా: మనోరమ పరిచారకులు తేగా ముత్యాలహారములు, కమ్మలు, కంకణ
ములు మున్నగు నాభరణముల ధరించి స్త్రీలు వెంట బెట్టుకొనిరాగా పెండ్లియరుగు
కడకు వచ్చెను, అలం. స్వభావోక్తి.

తే. ఇట గృహద్వారసీమకు శ్ర నేఁగుదెంచు
నాకుమారున కిందీవ శ్ర రాక్షుఁ డెదురు
సని మరుత్కరి డిగ్గి వం శ్ర దన మొనర్చు
నతని దీవించి హితమంత్రి శ్ర యుతము గాఁగ.

73

టీ: ఇటన్=ఇక్కడ; గృహద్వారసీమకున్ = నగరివాకిటి వద్దకు; ఏఁగు
దెంచు+ఆ కుమారునకున్ = వచ్చినట్టి ఆ పెండ్లి కుమారునకు; ఇందీవరాక్షుడు;
ఎదురు+చని; మరుత్+కరిన్=విరావతమును; డిగ్గి=దిగి; వందనము+ఒనర్చు+
ఆతనిన్ = నమస్కరించెడి వానిని; దీవించి, హిత, మంత్రియుతముగాగన్ =
హితులు; మంత్రులతో కూడునట్లుగా.....

తా: నగరివాకిటికి పెండ్లికుమారుడు వచ్చుసరి కిందీవరాక్షుడు ఎదురు సన్నా
హముచేసి, విరావతమును దిగి తనకు నమస్కరించిన వరుని దీవించి హితులు మంత్రు
లతో సహా ఆతనిని.....

వ. భూసురాశీర్వాదనాదంబులు రోదసి నిండ నభ్యంతర
గృహంబునకుం దోడ్కొని పోవునప్పు డప్పుడమితేఁ డెడనెడం
బుణ్యాంగన లొసంగు నీరాజనోపచారమ్ము లాదరించుచుఁ గత్వొం
తరద్వారదేశంబుల మంగళార్థంబుగా నిడిన పూర్ణకలశ ముకురాది

పదార్థంబులఁ గనుఁగొనుచుఁ దోరణ స్తంభాయమానరంభాతరు
కిసలయోత్తాలతాళవృంతానిలంబులఁ గుంతలంబులు చలియింప
మంధరగతిఁ గింపురుషవృషభుండగు గంధర్వరాజు ప్రధానుల
ఁజొసంగు కైదండగొని యల్లనల్లన నడచి ఘోరహిత బ్రాహ్మణ
బంధుపురంధ్రీ సందోహానీరంధ్రంబయి వైవాహిక క్రియారంభ
సంభార సంభ్రమద్రంబాదిమరుద్రంభోరువుల కలికి నునుసోగ పలు
కుల కలకలంబున గొలగొల మనుకొతుకాగారంబు సొత్తైంచి. 75

టీ: భూసుర+అశీర్వాదనాదంబులు=బ్రాహ్మణుల యాశీర్వచనఘోషలు;
రోదసి=భూమ్యాకాశముల మధ్యభాగము; నిండన్=నిండగా; అభ్యంతర గృహం
బునకున్=లోపలి యింటికి; ఘోడు+కొని=దగ్గరనుండి తీసికొని; పోవునప్పుడు;
ఆపుడమిఁజేడు=ఆ స్వరోచి; ఎడనెడన్=మధ్యమధ్యన; పుణ్యాంగనలు=ముత్తై
రువలు; ఒసంగు=ఇచ్చునట్టి; నీరాజన+ఉపచారములు = నివాళులు మున్నగు
ఆచారములను; ఆదరించుచున్ = ప్రీతితో తీసికొనుచు; కక్ష్య+అంతర ద్వార
దేశంబులన్=కక్షల లోపలి ద్వారములవద్ద; మంగళ+అర్థంబుగాన్ = మంగళము
కల్గనిమిత్తమై; ఇడిన=ఉంచిన; పూర్ణకలశ=నీటితో నిండిన కుండలు; ముకుర
=ఆద్దములు; ఆదిపదార్థంబులన్ = మొదలైన వస్తువులను; కనుఁగొనుచున్ =
చూచుచు; తోరణ = ద్వారములకు; సంభాయమాన = స్తంభములగానున్న;
రంభాతరు=అరటి చెట్ల యొక్క; కిసలయ = లేతయాకులనెడి; ఉత్తాల=పెద్ద
తాటిచెట్లు; తాళవృంత=వీవనకర్రలయొక్క; అనిలంబులన్=గాలులతో; కుంత
లంబులు=కురులు; చలింపన్=ఎగురగా; మంధరగతిన్ = మెల్లని నడకతో; కిం
పురుషవృషభుండగు=కింపురుషులలో శ్రేష్ఠుడైన; గంధర్వరాజుప్రధానుండు=ఇందివ
రాక్షసి మంత్రి; ఒసంగుకైదండ=ఇచ్చెడి చేతి యూత; కొని = గ్రహించి—
అనగా మంత్రి చేతిని తన చేతితో పట్టుకొని; అల్లనల్లనన్=మెలమెల్లగా; పురో
హిత=వివాహము చేయించునట్టి బ్రాహ్మణుడు; బ్రాహ్మణ = ఆశీర్వదించుటకు
వచ్చిన బ్రాహ్మణులు; బంధు = చుట్టాలు; పురంధ్రీ = ముత్తైరువల యొక్క;
సందోహ=సముదాయముచే; నీరంధ్రంబై = సంగులేనివై; వైవాహికక్రియా=
వివాహమునకు సంబంధించిన; క్రియా=పనులయొక్క; ఆరంభి=మొదటియందలి
—చేయునప్పుడు కావలసిన; సంభార=వస్తువులను సమకూర్చుటకై; సంభ్రమతో
=తొందరపడెడి; రంభ+ఆది=రంభ మొదలైన; మరుత్+రంభా+ఁజూరువుల=
నేవతా శ్రీలయొక్క; కలికి=ఇంచైన; నును=మృదువైన; సోగ = ఎడతెగని;
పలుకుల కలకలంబులన్=మాటల చప్పుళ్ళతో; గొలగొలమను = సందడియగు;
కొతుక+అగారంబు=పెండ్లిజరుగునింటికి; చొత్తైంచి=ప్రవేశించి.....

చ. ప్రభలు నభోవిటంకమున १ భానుమరీచులఁ బోదిసేయుఁ గౌ
స్తుభనిభనూత్నరత్నపరి २ శోభితమై గరుడాత్మవేది రు

గ్నిభవము పొల్పుగను జవిక శ్ర విద్రుమపాద సువర్ణపీఠపైఁ

బ్రభుత దలిర్పమామ పను శ్ర ప న్వసించె నుదంచితస్థితిన్. 76

టీ: ప్రభలు = కాంతులు; నభః+విటంకమునన్ = ఆకాశము మందర; భానుమరీచులన్ = సూర్యకిరణములను; ప్రోదిసేయన్ = పెంచగా; కాస్తుభనిభ = విష్ణుని రత్నమును పోలిన; నూత్నిరత్న పరిశోభితమై = క్రొత్తరత్నాలతో ప్రకాశించెడి; గరుడ+అశ్రు = గరుడపచ్చలతో చేసిన; వేదిరుక్+విభవము = అరుగు యొక్క కాంతి సౌందర్యము; పొల్పుగనుజవికన్ = ప్రకాశించు పెండ్లియరుగుపై; విద్రుమపాద = పవడాల కోళ్ళుకల; సువర్ణ పీఠన్ = బంగారు పీఠపై; ప్రభుత = ప్రాభవము — సోదా; తలిర్పన్ = ఒప్పుగా; మామ = ఇందీవరాక్షుడు; పను పన్ = అనుజ్ఞ నీయగా; ఉదంచితస్థితిఁ = ఉప్పతీవితో; వసియించెన్ = కూర్చుండెను.

తా: తనలో పొదివిన రత్నాల కాంతులు సూర్యకాంతిని మోల్చించగా. కాస్తుభ మాణిక్యమువలె ప్రకాశించు మణులు కలదై, పచ్చల కాంతితో నింపైన పెండ్లియరుగుమీద పవడములతో చేసిన కోళ్ళుకల బంగారు పీఠపై మామ చెప్పగా స్వరోచి కూర్చుండెను.

శ. విధియుతముగ ఖచరుఁ డవ

న్యధినాథున కొసంగెఁ బసిడి శ్ర హరివాణమునన్

మధురమఖభుగ్గవీదధి

మధురస సంపర్కమయిన శ్ర మధుపర్కమున్. 77

టీ: ఖచరుడ = ఇందీవరాక్షుడు; అవసీ+అధినాథునకున్ = స్వరోచికి; విధి యుతముగన్ = శాస్త్రవిహితమైన రీతిగా; పసిడి హరివాణమునన్ = బంగారు పశ్చేరములో; మధుర = తియ్యని; మఖభుక్+గవీ = కామధేనువు యొక్క; దధి = పెరుగుతోడి; మధురస = తేనెయొక్క; సంపర్కమయిన = కలుగుకకల; మధుపర్కమున్ = పాలు, పెరుగు, తేనె కలిపిన ద్రవ్యమును; ఒసగెన్ = ఇచ్చెను; పెండ్లిలో కన్యాదాత వరునకు మధుపర్క మియ్యవలెను; మధుపర్కమునగా పాలు, పెరుగు, తేనె కలిపినదే.

తే. అంచితాకృతి సాక్షాత్కర శ్ర రించి నట్టి

రమకుఁ బ్రతివచ్చు సురమనో శ్ర రమ మనోర

మ యుచుదాని ననుంగు జాత్ర మాతఁ గైట

భారిసరి గాఁగ నర్పించి శ్ర దారవోసె. 78

టీ: (ఇందీవరాక్షుడు) అనుంగుజామాతన్ = ముద్దుటల్లుని; కైటభారిసరిగా = గౌ = విష్ణువుతో సమముగా; అర్పించి = పూజించి; అంచిత+అకృతిన్ = ఇంచిన రూపముతో; సాక్షాత్కరించినట్టి రమకున్ = ప్రత్యక్షమైన లక్ష్మితో; ప్రతివచ్చు

= సాటివచ్చు; మరమనోరమ = జేవతలకు మనోహరయైన; మనోరమయనుదానిన్
= మనోరమ యను పేరు కల దానిని; దారవోసెన్ = ధారాపూర్వకముగా దానము
చేసెను. కన్యాదానము చేయునప్పుడు 'వాస్యామి విష్ణువేతుభ్యం' విష్ణుస్వరూపుడ
చైన నీ కిచ్చుచుంటినని వధూవరులను లక్ష్మీనారాయణులతో పోల్చుట సంప్ర
దాయము. ఆలం. ఉపమ.

క. తదనంతరంబ హర్షము

పొదలు మదిన్ మెట్టుఁబ్రాళిల శ పుట్టికలయెడం

గదియంబట్టిన పెందెరఁ

గదియించిరి బంధుజనులు శ కన్యావరులన్.

79

టీ: తదనంతరంబ = కన్యాదానము కాగానే; బంధుజనులు = చుట్టాలు;
హర్షముపొదలు + సంతోష మెక్కువగు; మదిన్ = మనస్సుతో; మెట్టుఁబ్రాళి పుట్టి
కల యెడన్ = అక్షతలున్న గంపలున్న చోటికి; కదియంబెట్టిన పెందెరన్ = దగ్గరగా
వేయించిన పెద్దతెరను; కన్యావరులన్ = వధూవరులను; కదియించిరి = దగ్గరగా
కురుచుండబెట్టిరి.

తా: కన్యాదానము కాగానే పెండ్లి పెద్దలు సంతోషించి వధూవరులను
సేసల గంపలున్న పెద్దతెరకు ప్రక్కగా కూర్చుండ బెట్టిరి.

ఉ. అప్పుడు తూర్వముల్ మొరయ శ సమ్మిధునమ్ము విలోకనస్పృహం
దెప్పలఁ దేల వంపఁబడు శ తెల్లనిచీర తెరం గ్రమంబునం

గొప్ప మొగంబు నట్టుఁ జనుఁ గొండలుఁ దోప లతాంగి పోలెఁ జె

ల్వుప్పటిల న్నుధారస ప శ యోనిధి పెందెరఁ బుట్టు నిందిరల్. 80

టీ: అప్పుడు; తూర్వముల్ = వాద్యములు; మొరయన్ = వాయిచగా;
ఆ + మిధునమ్ము = ఆ దంపతులు; విలోకనస్పృహన్ = ఒకరినొకరు చూచుకొను కోరి
కతో; తెప్పలదేలన్ = తేలియాడగా; వంపఁబడు = క్రిందకి వంచబడుచున్న;
తెల్లని చీర తెరన్ = తెల్లని తెర చీరయందు; క్రమంబునన్ = వరుసగా; కొప్పను;
మొగంబున్; అట్టున్ = మెడయును; చనుఁగొండలున్ = కొండలవంటి చున్నలును;
తోపన్ = కన్నడగా; లతా + అంగి = మనోరమ; చెల్వు = అందము; ఉప్పటిల్లన్
= ఎక్కువకాగా; సుధారస పయోనిధి = పాలసముద్రము యొక్క; పెను + తెరన్
= పెద్దతెరలమందు; పుట్టునిందిరన్ = పుట్టుచున్న లక్ష్మీదేవిని; పోలెన్ = పోలి
యుండెను.

తా: అప్పుడు భేరిమృదంగాది మంగళ వాద్యములు మ్రోయగా ముత్తైగు
వలు తెరను కొద్దికొద్దిగా క్రిందికి దింపిరి. అంతట పెండ్లి కూతురు కొప్ప, ముఖము,
కంఠము, స్తనములుగా వరుసగా కన్నపైసెను. అట్లు కన్నడుట పాలసముద్రములో
లక్ష్మీదేవి పుట్టుచున్నట్లున్నది. ఆలం. ఉపమ.

చ. కటకరవంబు బోరు కలఁ శగన్ రమణున్ తెరచీర వంచినన్

దలుకున రాజుమో మెదుటఁ శ దారసమైన లతాంగి నేత్రముల్

చటులత లజ్జఁ దల్లడిలె శ జాలరి చేవలఁ బాసి ధాత్రిపై

నలు నిటు మిట్టి మిట్టిపడు శ నంబుచరంబులుఁ బోలె నత్తరిన్. 81

టీ: ఆత్తరిన్ = అప్పుడు; కటకరవంబు = కంకణముల చప్పుడు; బోరుకలు
గన్ = గల్లున మ్రోయగా; రమణుల్ = స్త్రీలు; తెరచీర = తెరగుడ్డను; వంచినన్ =
వంచగా; తలుకునన్ = తటాలున; రాజుమోము = స్వోచి ముఖము; ఎదుటన్;
తారసమైనన్ = దగ్గరపడగా; లతాంగి నేత్రముల్ = మనోరమ కన్నులు; చటులతన్
= కదలుటచే; లజ్జన్ = సిగ్గుతో; జాలరిచే వలన్ = పల్లెవాని చేతిలోని వలను; పాసి
= తొలగి; ధాత్రిపై = భూమిమీద; అటునిటు; మిట్టిమిట్టిపడు = ఎగిరిపడెడి;
అంబుచరంబులుఁ బోలెకా = చేపలు వలెనే; తల్లడిలెన్ = చలించెను.

తా: స్త్రీలు తెరచీరను దింపగానే హఠాత్తుగా రాజు ముఖము కన్నడగానే
సిగ్గుతో మనోరమ కన్నులు, చేపలవాని చేతివలనుండి క్రిందికి పడి అట్టిట్లు మెదలెడి
చేపలవలె కదలినవి. అలం. ఉపమ.

మ. అవనీశత్రుదశేంద్రుచూపు బరి క శన్యాగండపాళిద్వయా

నవలావణ్యరసంబుఁ గొల్లగొని యం శ తం జెంత ఫాలంపు రా

జు విలోకించి చలించి కైకొనిన యా శ సా మ్మెల్లఘర్మాంబుకై

తవ మొప్పు న్న్యస డించి తూఱఁగ బరీశతాపింఛకుంజాంతమున్. 82

టీ: అవనీశత్రుదశేంద్రు = రాజులలో శ్రేష్ఠుడైన స్వోచి యొక్క; చూపు
బరి = చూపనెడి దొంగ; కన్యా = వధువు యొక్క; గండపాళిద్వయా = చెక్కిళ్ళ
జంట యొక్క; నవ = క్రొత్తదైన; లావణ్యరసంబున్ = అందమును; కొల్లగొని =
దోచుకొనిపోయి; అంతన్ = దోచుకొనునప్పుడు; చెంతన్ = దగ్గరలో; ఫాలంపు
రాజున్ = మొగమనెడి రాజును; విలోకించి = చూచి; చలించి = భయపడి; కైకొ
నిన యా సామ్మెల్లన్ = దోచుకొన్న భవమంతను; ఘర్మ + అంబుకై తవము = చెమట
యను మిష; ఒప్పున్ = ఒప్పునట్లుగా; వెసన్ = వెంటనే; డించి = దిగివిడిచి; కబరీ
= కొప్పులనెడి; తాపింఛ = తాపింఛపు చెల్లుయొక్క; కంజ + అంతమున్ = పొద
రింటి లోనికి; తూఱెన్ = దూరెను.

తా: స్వోచి చూపు మనోరమ యొక్క చెక్కిళ్ళ కాంతిని దొంగిలించి
వెళ్ళుచు దగ్గరలోనున్న ముఖమనెడి చంద్రుని(రాజును) చూచి భయపడి చెమటయను వం
కతో దోచుకొన్న సామ్యునంతను పారవిడిచి కొప్పునెడి చీకటిచెల్లుగుంపులోనికి దూర
దాగెను. స్వోచి చూపులతో చెక్కిళ్ళ కాంతిని, ముఖమును, కొప్పును తనివార
త్రాగగా, అప్పుడు కల్గిన యానందముతో చెమట పట్టినది. చెమటపట్టుట సాత్వి
కభావము. అలం. రూపకము, ఆపహ్నుతియు.

ఆ. రాజుమాడ్కి కపుడు శ రాజీవముఖచూడు

లెనురుకొనియె లజ్జఁ శ గొదికి కొదికి

జడిసి జడిసి జహ్ను శ సంభవాంభోనేణి

కెదురు లెక్కుమీల శ కొదమ లనగ.

83

టీ: అప్పుడు; రాజుచూడ్కిన్ = స్వారోచి చూపునకు; రాజీవముఖి చూడ్కులు = మనోరమ చూపులు; లజ్జన్ = సిగ్గుచే; కొదికి కొదికి = జంకి జంకి; జడిసి జడిసి = చలించి; జహ్ను సంభవ + అంభోనేణి = జహ్నుముని వలన పుట్టిన గంగయొక్క ప్రవాహమునకు; ఎగురులెక్కు = ఎదురుగా వెళ్ళేడి; మీలకొదమలన గన్ = పడుచు చేపలా ఆనునట్లు; ఎగురుకొనియెన్ = ఎగురుగా వెళ్ళినవి.

తా: పెండి కొడుకు చూపులను పెండికూతురి చూపు లెగుర్కొనుట గంగా ప్రవాహమునకు చేప లెగురీను చున్నట్లున్నది. అలం. ఉత్తేష.

మ. తనుమధ్యత్రివళుల్ నటింప నిలమీఁ శ దన్ మట్టియ ల్మోవఁగాఁ గనుపాపల్ పయితెప్పలం గదియ ను శ త్కంఠాగ్నియై నిక్కి నా ధునిమాళిం దలఁబ్రాలు వోసె నవలూ శ దోర్మూలకూలంకష

స్తనవిస్ఫూర్తికి సందిదండలధళల్ శ సాహోనినాదం బిడన్. 84

టీ: తనుమధ్యత్రివళుల్ = సన్నని నడుము; మూడువళులును; నటింపన్ = ఆసియాడగా; ఇలమిడన్ = భూమిపై; మట్టియల్ = కాలిమెట్టెలు; మోవగాన్ = ఆనగా; కనుపాపల్ = కంటిలోని నల్లగ్రుడ్లు; పయితెప్పలన్ = పైనున్న రెప్పలను; కదియన్ = చేరగా; ఉత్కంఠ + అగ్నియై = అత్తబడిన చివరి భాగము కలదై; నిక్కి = పైకిలేచి, దోర్మూల = చంకలను; కూలంకష = ఒరయుచున్న; స్తనవిస్ఫూర్తి కిన్ = స్తనముల యందమునకు; సందిదండలధళల్ = మెడలోని హారముల తళుకులు; సాహోనినాదంబిడన్ = సాహోఅను ధ్వనిచేయుగా; నవలూ = మనోరమ; నాధుని చూళిన్ = భర్తతలపై; తలఁబ్రాలు = తలమీద పోసికొను ప్రాలను; పోసెన్.

తా: మనోరమ నడుము, వళులు అల్లలనాడగా, స్తనములు భుజమాలముల కొరయుచు నందగింపగా, మెడలోని దండలు చప్పుడుకొగా, కన్నులు పైకెత్తి చూచుచు మగనితలపై తలబ్రాలు పోసెను. అలం. స్వభావోక్తి.

చ. ముడివడు కంకణప్రభల శ ముత్తైపు సేనలు దోయిలించి యె

త్తైడుతటి బాహుమూలకు చ శ దీప్తులపైఁ బతిదృష్టి పర్వినం

బొడమిన లజ్జఁ బాణియుగ్రమున్ వెస వంచి య మాళిమీఁదికై

పొడవునఁ జల్లె లేనగవు శ పొల్తుక తెప్పల నప్పళించుచున్. 85

టీ: ముడివడు = మెకకలు పడెడి; కంకణప్రభలన్ = కంకణముల కాంతు లతో; ముత్తైపు సేనలు = ముత్యాల తలబ్రాలు; దోయిలించి = దోసిలితో తీసికొని; ఎత్తైడుతటిన్ = పైకెత్తునపుడు; బాహుమూలకు చ దీప్తులపైన్ = బాహుమూలముల యొక్క; స్తనముల యొక్క కాంతుల మీదికి; పతిదృష్టి = భర్తచూపు; పర్వినన్ = వ్యాపించగా; పొడమినలజ్జన్ = కల్గిన సిగ్గుతో; పాణియుగ్రమున్ = రెండుచేతు లను; వెసన్ = వెంటనే; వంచియ = క్రిందికివంచియే; లేనగవు = చిరునవ్వు;

తేప్పలన్ = కనురెప్పలతో; ఆప్పళించుచున్ = కప్పుచు; మాళిమిదికై = భర్త తల మీదికిని; పొడువునఁ జల్లెన్ = పైకెగజల్లెను.

తా: ఆప్పుడు మనోరమ తలబ్రాలు పోయుటకై చేతుల నెత్తగా బాహువులు మొదళ్ళు, స్రవములును భర్త చూచెనని సిగిలి, చిరునవ్వు నవ్వుచు చేతుల క్రిందికుంచియే తలమీద పడునట్లు ముత్యాల నెగజల్లెను. అలం. స్వభావోక్తి. ఇందా కౌరగోపనము లక్షణము కల యవహితము చెప్పబడినది.

క. సకలత్మోపతి యిడఁ గొ

మృకచంబులనుండి రాలె శ మాక్తికములు సా

త్వికజనితగండఘర్మాం

బు కదంబాసాగగరిమఁ శ బునరుక్తములై .

86

టీ: సకలత్మోపతి = చక్రవర్తియగు స్వరోచి; ఇడన్ = తలబ్రాలు పోయగా; కొమ్మకచంబులనుండి = మనోరమ జాట్టునుండి; మాక్తికములు = ముత్యాలు; సాత్విక = సాత్వికమును మనోభావమువలన కల్గిన; గండ = చెక్కిళ్ళయందలి; ఘర్మ + అంబు = చెమటనీటియొక్క; కదంబ + ఆసార = వర్షముయొక్క; గరిమన్ = ఎక్కువకు; పునరుక్తములై = ఇనుమండించినవై; రాలెన్ = క్రిందికి పడినవి.

తా: స్వరోచి పోసిన ముత్యాలు మనోరమ తలనుండి చెక్కిళ్ళకు పట్టిన చెమటతో సహా క్రిందికి పడినవి. శ్రీ పురుషులకు ప్రథమ దృష్టిపాతాదులు జరిగినపుడు కల్గెడి మనోభావములే సాత్విక భావములు. వానివలననే చెమట పట్టుట, గగుర్పాటు కల్గుట మున్నగునవి కల్గును. అలం. ఉపమా.

క. పతి సతిపై నిడు ముక్తా

నితతి పడం దొడఁగె వడి భ శ విష్య త్పురుషా

యిత నిర్దయరతిభస

చ్యుతసింహకబరీప్రసూన శ సూచక మగుచున్ .

87

టీ: పతి = స్వరోచి; సతిపైన్ = మనోరమపై; ఇడు = పోసెడి; ముక్తా వితతి = ముత్యాల సముదాయము; భవిష్యత్ = ముందుజరుగబోవు; పురుషయిత = పురుషునివలె నాచరించు; నిర్దయ = దయమాలిన; రతి = గాఢమగునుపరతియొక్క; భస = వేగముచే; చ్యుత = రాలిన; సింహకబరీ = తెల్లని; కబరీప్రసూన = కొప్పునందలి పువ్వులను; సూచకమగుచున్ = సూచించునట్లై; వడిన్ = వేగముగా; పడందొడగెన్ = పడనారంభించెను.

తా: స్వరోచి పోయు ముత్యాలు తలనుండి, మున్నుందామె పురుషయితము నేయువేగగాటమ్మగు వేగాన కొప్పునుండి జలజల రాలెడి తెల్లని పూలను సూచించునట్లై క్రిందికి పడినవి. అలం. ఉత్పేక్ష.

శా. కట్టె న్నంగళ సూత్రమున్ శరధికం శ ఖశీలకున్ బొమ్మలం
గట్టం జాలెడు కంఠపీఠినిఖల శ ట్టాభర్త శోణద్యుతుల్
దట్టం బై నఖకోరకోత్కరము త శ ద్వైవేయహైమస్ఫుర

త్పట్టస్థాపితపద్మరాగముల పం శ తంబుల్ విడంబింప గాన్. 88

టీ: నిఖలట్టాభర్త = చక్రవర్తియగు స్వరోచి; శోణద్యుతుల్ = ఎరని
కొంతులు; దట్టంబై = తరచై; నఖకోరకోత్కరము = మొగ్గల వంటిగోళ్ళ సము
దాయము; తత్ = మనోరమయొక్క; గై వేయ = కంఠాభరణమును; హైమ = బంగా
రులో చేయబడిన; స్ఫురత్ = ప్రకాశించెడి; పట్ట = పట్టెడయందు; స్థాపిత = పొగువ
బడిన; పద్మరాగ = కెంపులయొక్క; పంఠంబుల్ = ఎక్కువకొంతులను; విడంబింప
గాన్ = అనుకరించగా; శరధి శంఖశ్రీలకున్ = సముద్రముతోని శంఖముల కొంతికి;
బొమ్మలన్ + కట్టన్ = వానిని జయించి, వాని ప్రతిరూపములను కట్టుకొనుటకు;
జాలెడికంఠపీఠిన్ = సమర్థమైన కంఠమున; మంగళనూత్రమున్; కట్టెన్ = కట్టెను.

తా: స్వరోచి తన గోళ్ళకొంతి మనోరమ మెడలోని బంగారు ఆభరణము
లలో పొగువబడిన కెంపులకొంతిని మించగా శంఖములను జయింపగలయామె
మెడలో మంగళనూత్రమును కట్టెను. ఆలం. ఉపమ. మహాపురుషుల గోళ్ళెర్రగా
ప్రకాశించు ననియు, కంఠము శంఖమునో సమముగా నుండుననియు సాముద్రిక
కాస్త్రునిర్వచనము.

క. అట్టియెడఁ పెండ్లిపనులన్

దిట్ట లగుపురంధ్రుల చట శ నిలిపిరి వహ్నిం

బెట్టిరి మణిపీఠి సురీ

పట్టముపైఁ బబిచి రందుఁ బతియున్ సతియున్. 89

టీ: అట్టియెడన్ = అప్పుడు; పెండ్లిపనులన్ = పెండ్లిపనులు చేయుటలో;
దిట్టలగుపురంధ్రులు = నేర్పరులైన ముత్తైగువలు; అచటన్ = పెండ్లి వేదికవద్ద;
వహ్నిన్ = హోమములకై అగ్నిహోత్రమును; నిల్పిరి = తెచ్చియుంచిరి; మణిపీఠిన్
= మణులు పొదివిన పీఠను; పెట్టిరి = తెచ్చి వేసిరి; పైన్ = పెండ్లిపీటపై; సురీ
పట్టము = నూరతుపట్టుబట్టను; పరచిరి; అందున్ = దానిపై; పతియున్; సతి
యున్ = వధూవరులు; (కూర్పుండి).....

తా: మాంగళ్యధారణమైన తర్వాత ముత్తైగువలు పెండ్లి వేదికపై అగ్ని
హోత్రమునుంచి, మణులు పొదివిన పెండ్లి పీటను వేసిరి. వధూవరులు దానిపై
కూర్పుండి.....

క. ఆశుద్విజహుతహరిత శ

మీశాఖాశకలనినద శ మేమరవిశదా

భీశు జ్వాలాజాల హు

తాశకోడమున వేల్చి శ రాహుతు లెలమిన్.

90

టీ: ఆశు=తొందరగా; ద్విజహుత=బ్రాహ్మణులచే హోమము చేయబడిన; హరిత=పచ్చని; శమిశాఖాశకల=జమ్మిసమిధలయొక్క; నినదమేరుర=చిటపట ధ్వనితో ఎక్కువైన; విశద=స్వచ్ఛమైన; అభీశు=కొంతికల; జ్వాలాజాల= మంటలుకల; హుతాశక్రోడమునన్ = అగ్నిలో; ఎలమిన్ = సంతోషముతో; ఆహుతులు=హోమములు; వేల్చిరి=చేసిరి.

తా: బ్రాహ్మణులు మంత్రములు చెప్పుచుండగా దంపతులు జమ్మిసమిధ లతో మండెడి జ్వాలలో ఆజ్ఞాద్యాహుతుల జేసిరి.

తే. తోయజామోదలాజలు శ దోయిలించి

ప్రమదమున వేల్చ నొక కొన్ని శ చెమట నంట

వేల్చు గనుపట్టెఁ గెంజాయ శ వీతిహోతు

నాలుకలు సాటి రా కున్న శ నవ్వె ననంగ.

91

టీ: తోయజ+ఆమోద=మనోరమ; లాజలు=పేలాలను; దోయిలించి= దోసిలితో పుచ్చుకొని; ప్రమదమునన్=సంతోషముతో; వేల్చన్ = హోమము చేయగా; ఒకకొన్ని=కొన్ని పేలాలు; చెమటన్=చెమటతో; అంటన్=ప్రేళ్ల నంటుకొనగా; వ్రేళ్లు; కంపు+చాయక=ఎర్రని రంగుతో; వీతిహోత్రునాలు కలు=అగ్నియొక్క నాలుకలైన మంటలు; సాటిరాకున్నన్=సరిపోలేకపోగా; నవ్వెననగన్=నవ్వెనాఅన్నట్లు; కనుపట్టెన్=కన్నడెను.

తా: లాజహోమము చేయునప్పుడు చెమటచే వ్రేళ్ళనంటుకొన్న పేలాలు అగ్నిజ్వాలలు తమ్ము పోలవని వ్రేళ్ళు నవ్వుచున్నవా అన్నట్లున్నవి, అనగా ఆమె వ్రేళ్ళు ఎర్రగా అందముగా నున్నవని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

తే. స్రునగుళుచ్చవధూదేహ శ దాడిమీల

తామతల్లికపై హోమ శ ధూమ మడరె

భర్త నభిమతరతిమహా శ ఫలవిపాక

మగుటఁ గోరి ఘటించు దో శ మాద మనంగ.

92

టీ: స్రునగుళుచ్చ=స్రుములను పూగఁతులుకల; వధూదేహ=పెండ్లికూతురి నేహమును; దాడిమీలతామతల్లికపైన్ = దానిమ్మచెట్టుపైకి; హోమఘామము= హోమపుపాగ; భర్తకున్; అభిమత=ఇష్టమైన; రతి=సురతమనెడి; మహాఫల విపాకము=గొప్పపండు పండుటను; గోరి; ఘటించుదోహదము = చేసెడి దోహ దము; అనంగన్=అనునట్లు; అడరెన్=వ్యాపించెను; 'మేషమిహంబు సంసేక స్తత్యేకామిషధూపనం శ్రేయానయం ప్రయోగస్యాద్దాడిమీఫల వృద్ధయే' అని లక్షణము.

తా: చెట్లు ఆ కాలములో కూడ పూచుటకు, కాయుటకును చేయుపనులే దోహదము. అందులో దానిమ్మకు దోహదక్రియ పొగవేయుట. మనోరమ యనెడి దానిమ్మచెట్టు భర్త కిష్టమైన సురతఫలమును కాయవలెనని పొగ వేయుచున్నారా అన్నట్లు హోమధూమ మామె శరీరమంతటను వ్యాపించెను. అలం. ఉత్తేషత్, రూపకమును.

మ. జగతీనాథవతంస మానతళిర శ సస్మేళనన్ నెయ్యపుం
జగడంబుల్ ప్రియ మొప్పమానెడుతళింజంచత్కిరీటాగ్ర గ
తన్నగణస్పర్శసహంబు గావలసియో శ నాకోర్కి దైవాట న
మృగువం బాదతలంబు వట్టి సనెకల్ శ మట్టించె మోదంబునన్.

టీ: జగతీనాథవతంసము = రాజశ్రేష్ఠుడగు స్వరోచి; ఆనత = వంచబడిన; శిరః + సస్మేళనన్ = తలలు కలుపుటతో; నెయ్యపుంజగడంబుల్ = కలుగబోవు ప్రణయ కలహములు; ప్రణయ = ప్రేమ; ఒప్పన్ = ఒప్పనట్లు; మానెడుతళిన్ = మాన్పనప్పుడు; చంచల్ = ప్రకాశించెడి; కిరీట + అగ్ర = కిరీటము చివరనున్న; రత్నగణస్పర్శ = మణులతో స్పృశించుటకు; సహంబు = ఓర్పుకొనుట; కావలసియోనాన్ = కావలసియేమో అన్నట్లు; కోర్కి = తన కోరిక; దైవారీన్ = అతిశయింపగా; మోదంబునన్ = సంతోషముతో; ఆ + మగువన్ = ఆమనోరమను; పాదతలంబువట్టి = అరకాలుపట్టుకొని; సనెకల్ = సన్నికల్లును; మట్టించెన్ = త్రొక్కించెను.

తా: స్వరోచి తలవంచుకొని మనోరమ కాలుపట్టుకొని సన్నికల్లు త్రొక్కించెను. అది ముంగుకల్గబోవు ప్రణయకలహములను తీర్చుటకై తానామె పాదములకు కిరీటము సోకునట్లు మ్రొక్కగా రత్నములు తాకుట నలవాటు చేయుచున్నట్లుండెను. అలం. ఉత్తేషత్.

క. కడు నవ్వించుచుఁ జెఱంగులు

ముడి వెట్టెన్ బేరఁటాండు) శ ముదితకనుగొనుల్

ముడివెట్టె నాలి సిగ్గున

ముడివెట్టెన్ నారి చెఱకు శ మోసున మరుఁడున్.

94

టీ: పేరఁటాండు; కడున్ = మిక్కిలి; నవ్వించుచున్; చెఱంగులు = రధూవరల బట్టల కొంగులను; ముడివెట్టెన్ = ముడివేయగా; ముదిత = మనోరమ; నాలి సిగ్గునన్ = దొంగసిగ్గుతో; కనునామల్ ముడివెట్టెన్ = కోపము వచ్చినట్లుగా కనుబొమ్మలు ముడుచుకొనెను. మరుఁడును = మన్మథుడుకూడ; చెఱకు మోసునన్ = తనకు నిల్లగు చెఱకుగడకు; నారి = నారిని; ముడివెట్టెన్ = ముడివేసెను.

తా: పేరఁటాండు వధూవరల కొంగులకు నవ్వు రప్పించు మాటలనుచు ముడి వెట్టిరి. పెండ్లికాతురు తెచ్చికొన్న కోపముతో మొగము ముడుచుకొనెను. మన్మథుడు తన వింటికి నారి బిడ్డనెను. అలం. ఆవృత్తిదీపకము.

సీ. పరిణమించిరి ధరా శ మర పురంధ్రీహస్త
 ఘటితచేలాంచల శ గ్రంథికలనఁ
 బరిపూర్ణనిష్ఠఁ గొ శ ల్పిరి ప్రదక్షిణపూర్వ
 వినతి నాలుక లార్చు శ వేడివేల్పు
 వీక్షించిరుదువీధి శ సక్షిణసుస్థితి
 స్థాయిఁ దోషితరమా శ ధవుని ధువునిఁ
 బరిణయప్రాప్త స శ ప్రర్షిప్రియాపేక్ష్య
 సాక్షా దరుంధతీ శ సతి కెరఁగిరి.

గీ. సకలసంయమిగణనమ శ స్మరణకృత్య
 మాచరించి తదీయహ శ స్తాభిమంతి
 తాక్షతలు మాళిఁ దాల్చి ర శ త్యాదరమున
 దంపతులు బంధుకోటి కు శ త్వవ మెలర్ప.

95

టీ: దంపతులు = ఆ క్రొత్తజంట; బంధుకోటికిన్ = చుట్టాలందరికిని; ఉత్స
 వము = వేడుక; ఎలర్పక = ఎక్కువకాగా; ధరా + అమరపురంధ్రీ = బ్రాహ్మణ
 పుణ్యస్థలయొక్క; హస్తఘటిత = చేతులతో వేయబడిన; చేల + అంచల = కొంగు
 చివరలనున్న; గ్రంథికలనన్ = ముడివలన; పరిణమించిరి = సంరసించిరి; నాలుకలు
 + అర్చు = మంటలు చాపెడి; వేడివేల్పున్ = అగ్నిని; ప్రదక్షిణ పూర్వవినతిన్ =
 ప్రదక్షిణముగా తిరిగిచేయు ననుష్ఠానముతో; ధువుపూర్ణనిష్ఠన్ = విక్కిలి శ్రద్ధతో;
 కొల్పిరి = సేవించిరి; అక్షిణసుస్థిస్థాయిన్ = ఉన్నత పదవిలోనున్నట్టియు; లోషితర
 మాధవుని = సంతోష పెట్టబడిన విష్ణువుకల; ధ్రువునిన్; ఉడువీధిన్ = ఆకాశమున;
 వీక్షించిరి = చూచిరి; పరిణయ = పెండ్లికి; ప్రాప్త = వచ్చియున్న; సప్తర్షి = సప్త
 ఋషులలో; ప్రేక్ష్య = చూడదగిన; సాక్షాత్ = ప్రత్యక్షమైన; అరుంధతీసతికిన్
 = అరుంధతీదేవికి; ఎరఁగిరి = మొక్కిరి; సకలసంయమిగణ = మునులందరికి; నమ
 స్మరణకృత్యము = నమస్కరించుటను; ఆచరించి = చేసి; తదీయహస్త = వారిచేతు
 లతో; అభిమంతిత + అక్షతలు = మంత్రంపబడిన అక్షతలను; అత్యాదరమునన్ =
 మిక్కిలి గౌరవముతో; మాళిన్ = తల్లిపై; తాల్చిరి = ధరించిరి.

తా: ఆ దంపతులు బాపనము త్రయిగువలు వేసిన బ్రహ్మముల్కకు సంతో
 పించిరి. అగ్నిహోత్రునికి ప్రదక్షిణములు చేసిరి. ధ్రువుని దర్శించిరి. సప్తర్షులతో
 పాటుగావచ్చి అరుంధతీదేవిని ప్రత్యక్షముగా చూచిరి. మునుల కందరికిని నమస్క
 రించి వారు మంత్రించి చల్లిన దీపనబ్రాలను శిరసాధరించిరి. అలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. కూరిమిమంతిలోడ నల శ కూబరుఁ డేకత మాడి పెద్దబం
 గారఘఁగోరఁ గల్పవని శ కా జని కాంతము లై నచీరలున్

హారవిభూషణావళియు శ్రీ నమ్మిధునంబునకుం బ్రీయంబుతో
నారదమానిచేత నద శ్రీ నం జదివించె గుబేరుపేరుగాన్. 96

టీ: నలకూబరుడు = కుబేరునికొడుకు; కూరిమిమంత్రితోడన్ = తనకిష్టుడైన మంత్రితో; ఏకతమాడి = ఆలోచించి; పెద్దబంగారపుఁగోరన్ = పెద్దదైన బంగారు పశ్యేరములో; కల్పవనికా = కల్పవృక్షమునుండి; జని = పుట్టుక కల్గిన — పుట్టిన; కాంతములైన = సుందరములైన; చీరలున్ = వస్త్రములను; హారవిభూషణావళి యున్ = ముత్యాల హారముల, నగలవరుసలును; ప్రీయంబుతోన్ = ఇష్టముతో; ఆ+మిధునంబునకున్ = ఆ దంపతులకు; నారదమాని చేతన్ = నారద మహర్షి చే; అదను+అన్ = తగిన సమయమున; కుబేరుపేరుగాన్ = కుబేరుని పేరిట; చదివించెన్ = నల్లరికి తెలియునట్లుగా మంత్ర పూర్వకముగా చెప్పించెను.

తా: నలకూబరుడు మంత్రితో నాలోచించి బంగారు పశ్యేరములనుంచి కల్ప వృక్షమునుండి పుట్టిన చీరలను, అలంకారములను తండ్రి యగు కుబేరుని పేరిట దంపతులకు కౌన్సలుగా చదివించెను.

క. కలిమి మెఱయంగ మఱియుం

గలబాంధవు లొసంగి రపుడు శ్రీ కాంచనమణిభూ

షలుఁ జీరలు నరపతికిం

బొలఁతికి నుడుగరలు ముదము శ్రీ పొదలఁగ నంతన్. 97

టీ: ఆపుడు, మఱియున్ = తర్వాత; కల బాంధవులు = ఉన్న బంధువులు; కలిమి = తమసంపత్తి; మెఱయంగన్ = మెఱయునట్లు; కాంచన మణిభూషణులు = బంగారు రత్నాల నగలును; చీరలున్ = వస్త్రములును; ముదముపొదలగన్ = సంతోష మెక్కువకాగా; నరపతికిన్ = స్వరోచికి; బొలఁతికిన్ = మనోరమకును; ఉడుగరలు = కాసుకలు; ఒసంగిరి = ఇచ్చిరి; అంతన్ = తర్వాత.....

తా: నలకూబరుని తర్వాత మిగిలిన బంధువులు వారి సంపద కొలది బంగారు, రత్నాల నగలు, వస్త్రములు మున్నగు కౌన్సలను దంపతులకు చదివించిరి.

సీ. పొగడపూవంటికం శ్రీ పుల మదాంబువులును

మధువర్ణ దంత శం శ్రీ బములు మెఱయ

భీకరస్వరచారు శ్రీ బృంహితంబులు ఘనాం

గారకగ్రహకాంతి శ్రీ కన్నులమర

నిలఁ జుట్టువడు తొండ శ్రీ ముల మించు పూర్వాంగ

మెత్తరంబై పిఱుం శ్రీ దత్తమిల్లఁ

గటము లుత్కటములై శ్రీ నిటలముల్ బల్లువులై

సిద్ధింపుమొగముల శ్రీ నుబ్బుమీఱ

గీ. స్వర్ణకక్ష్యాంకుశప్రాస శ శరధిశార్ద
 ఖేటకుథఘంటి కాద్యలం శ కృతులః జెలున
 మెసంగు గంభీరవేది భ శ ద్రేభశతము
 నల్లునకు నిచ్చె గంధర్వ శ వల్లభుండు.

98

టీ: పొగడపూవంటి=పొగడ పూవువంటి; కంపుల=వాసనకల; మదాంబు
 వులును=మదజలమును; మధువర్ణ=తేనెరంగుకల; దంతశంబములు=వజ్రమువంటి
 దంతములును; మెఱయన్=ప్రకాశింపగా; భీకరస్వర=భయంకరమైన స్వరములు;
 చారుబృంహితములు=చెవుల కింపైన ఘీంకారములును; ఘన + అంగారక గ్రహ
 కాంతి=గొప్పదైన కుజగ్రహము యొక్క యెర్రని కాంతికల; కన్నులు; ఆమరన్=
 ఒప్పగా; ఇలన్ = భూమిపై; చుట్టువడు తొండములక = చుట్టుకొని పడెడి
 తొండములతోను; మించుపూర్వాంగము = గుంపుగానున్న తలయుండు ప్రదేశము;
 ఎత్తరంబై=ఎత్తుగానున్నదై; పిఱుండు=వెనుక భాగమును; అత్తమిల్లన్ = తగ్గి
 యుండగా; కటములు=చెక్కిళ్ళు; ఉత్కటములై=విశాలములై; నిటలములు=
 సాలప్రదేశములు; బటువులై = రట్టువగానుండి; సిద్ధెంపు మొగములన్ = పొడ
 లున్న ముఖములపై; ఉబ్బు=ఎత్తు; మీఱన్=బాగుగా నుండగా; స్వర్ణ = బంగా
 రుతో చేసిన; కక్ష్య = నడ్డికట్టు; అంకుశ=అంకుశము—ఏనుగునుత్రోరెడి పరికరము;
 ప్రాస=ఈతై; శరధి=అమ్మలపొది; శార్ద=విల్లు; ఖేట=దాలు; కుథ=ఏనుగు
 మీదపరచెడి కంబళి; ఘంటికా=గంట; ఆవి=మొదలైన; అలంకృతులన్=అలం
 కారములతో; చెలువము+ఎనగు=అందముగానున్న; గంభీరవేది = మదమెక్కి
 దేహమున తోలూడినను; రక్తము కారినను, మాంసమూడినను తెలియని పరిస్థితిలో
 నున్న; భద్రద్రాక్షభ=మంచి జాతి యేనుగుల; శతమున్=వందలను; గంధర్వనల్ల
 భుండు=ఇందీవరాక్షుడు; అల్లునకున్=స్వరోచికి; ఇచ్చెన్=అరణ్యముగా నిచ్చెను.
 అలం. ఉదాత్తము. స్వభావోక్తియు.

శా. ఉర్వీజానికి మామ యిచ్చె శిఖిపిం శ ఛోద్భాసివర్ణంబుచే
 నర్వాచీనఘనాళి రోహితసహ శ సాక్తిర్ణగా మింటఁ బూ
 పార్వస్తోమముఁ జిత్రీయానముల నూశ్ర టాడించు గాంధర్వ గం
 ధర్వపూహము దీప్తచండమణికాంశ డస్వర్ణసన్నాహమున్. 99

టీ: మామ=ఇందీవరాక్షుడు; ఉర్వీజానికన్=భూమి భార్యగాకల స్వరో
 చికి; శిఖిపింఛ=నెమలి సింఛమువలె; ఉద్భాసి = ప్రకాశించు; వర్ణంబుచేన్=
 రంగుచే; అర్వాచీన=నేలకు దిగిన; ఘన+అళి=మేఘముల పంక్తి; రోహిత=
 వంకరలేని యింద్రధనుస్సులయొక్క; సహస్ర + అక్తిర్ణగాన్ = సముదాయముచే
 వ్యాప్తమైనట్లుగా; దీప్తి = కాంతిచే; చండ=తీవ్రమైన—ఎక్కువగా వెలుగు
 చున్న; మణికాండ=మణులుపొదివిన; స్వర్ణసన్నాహమున్ = బంగారు కవచముకల

దానిని; మింటన్ = ఆకాశమున; పూష+అర్వస్తామమన్ = సూర్యుని గుర్రముల సముదాయమును; చిత్రయానములన్ = విచిత్రమైన నడకలచే; ఊటాడించు = ఊట్టాతలూగించు; గాంధర్వ = గంధర్వులవైన; గంధర్వస్తామమన్ = గుర్రముల సముదాయమును; ఇచ్చెన్.

తా: సెమలి పింఛపు రంగులు కలిగి, వంకరలులేని యింద్రధనుస్సులు కలిగి నేలకుదిగిన మేఘములవలె మెరసెడి రత్నకవచములు కలిగి నట్టియు, వింతనడకలచే సూర్యుని గుర్రముల ధిక్కరింపగల గంధర్వజాతి గుర్రములమంద నల్లుని కరణముగా నిచ్చెను. అలం. ఉపమోత్పేక్షలు.

౩. తళతళని తరణి మెఱుంగులఁ

దలతల మను మణుల మెఱసి శ్ర తలచినచోటన్

నిలుచు విమానము ఖేచర

కులతీలకుండు కూర్చి పెండ్లి శ్ర కొడుకున కొనఁగెన్. 100

టీ: ఖేచరకులతీలకుండు = గంధర్వులలో శ్రేష్ఠుడగు ఇందీవరాక్షుడు; తళతళని తరణి మెఱుంగులన్ = తళతళమను సూర్యుని కాంతులను; తలతలమని = తొలగు తొలగుమను; మణులన్ = మణులచే; మెఱసి = ప్రకాశించి; తలచినచోటన్ = ఆను కున్నచోట; నిలుచువిమానమున్ = ఆగెడి విమానమును; కూర్చి పెండ్లి కొడుకునకున్ = గారాబుటల్లునికి; ఒసగెన్ = ఇచ్చెను.

తా: తళతళలచే సూర్యకాంతులను మించెడి కామచారమైన విమానము నల్లుని కిచ్చెను.

వ. మజీయు రజత మహారజత శయ్యాసన భాజన డోలా కలాచికాఘటకటాహా వీటికాపేటికాది గృహోపకరణంబులును, మరకత కురువింద పురుషరత్న పురందర మణిమాక్తికాది మహారత్న ఘటితకటక తులాకోటికంఠికాంగైకావళీ కాంచీకోర్మికాది కలాపకలాపంబులును, విచిత్రనేత్ర పేశలకాశేయ చీనాంశుక ధట్టంబులం బెట్టినట్టి పెట్టియలును, అమూల్యాగరుమృగమద సంకుమద కుంకుమ పటీర కర్పూర హిమాంబుపూరంబులు దట్టుపునుంగు నగరుసత్తును మంచిగందవొడిచాఁ మదయభాస్కరంబు లోనుగా గల పరిమళద్రవ్యసంభారపరంపరలును, జవ్వనంపుగ్రోవున నివ్వ టిల్లి మువ్వంపువాతెటలు వివ్వనవ్వనును సొగ వెన్నెలలం గలసి సిపాళించు చంచల దృగంఛల ప్రభలంబచారింబి మెఱంగుజనులం గన్నెత్తమ్మి మొగ్గలవన్నె నటమటించి పెన్నెఱుల మెఱుంగుఁ దుమ్మెదవన్నెఁ దటమటించి నెన్నడుముల విన్ను వెన్నుదన్ని

బటువు మిగిలి విటనికాయంబు రాయడింబడిపుటపుటనైన కూలం
కషచాటువుల మాటకారితనంబు మెఱసి నాగరికపుఁ బనుల గర
గరికల గళరవ చ్చల్లాలాపాచరణంబుల రవణంబుల మిసమిసలఁ
బసకలిగి మేలిమైన కులుకులరసికజనంబుల మనంబుల మరులు
కొలుపంజాలి సురుచిరాభణం భూషితంబగు పరిచారికాసహస్రం
బును గూతునకు నరణంబుగా నిచ్చి మఱియును. 101

టీ: మఱియున్ = ఇంకను; కూతునకున్ = నూతురికి; రజత = వెండివి; మహా
రజత = బంగారువియగు; శయ్య + ఆసన = మంచగూలు, పీటలు; భాజన = కంచ
ములు; డోలా = ఊయెలలు; కలాచికా = తమ్మపడిగములు; ఘట = బిందెలు;
కటాహ = నీరుకాచుకొను ఊగిసాలు; వీటికాపేటికా = పోకలపెట్టెలు; ఆది =
మున్నగు; గృహ + ఉపకరణంబులును = ఇంట్లోవాడకొను పరికరములును; మరకత
= గరుడపచ్చలు; కురువింద = కెంపులు; పురుషోత్తమ = రవళులు; పురందరమణి =
= ఇంద్రనీలములు; మాక్షిక + ఆది = మత్త్యాలు మున్నగు; మహోత్తమ = గొప్పమణి
లతో; ఘటిత = కూర్చబడిన; కటక = కడిగినగూలు; తులకోటి = అందెలు;
కంతికా = కంటెలు; అంగద = బాచుపురులు; ఏకాక్షి = ఒంటిపేట హారములు;
ఊర్మికా = ఉంగరములు; ఆది = మున్నగు; కలాపకలాపంబులును = ఆభరణ సము
దాయములును; విచిత్ర = రంగురంగుల; పేశల = మృగువైన; కాశేయ = పట్టుతో
నేసిన; చీనాంతుక = చీనాదేశపు వస్త్రముల యొక్క; ధట్టంబులన్ = ప్రాంగులను;
పెట్టినట్టి పెట్టినులును = పెట్టిన పెట్టెలను; ఆమూల్య = గొప్పవలువైన; అగరు =
అగరువత్తులు; వృగమద = కస్తూరి; సంకుమద = జవ్వూడి; కుంకుమ = కుంకుమ
పువ్వు; పటీర = మంచిగందము; కర్పూర = పచ్చకర్పూరము; హిమాంబుపూరంబులు
= పన్నీటిసముదాయములు; తట్టుపునుగు = గడ్డిట్టిన పునుగు; అగరువత్తు = అగరు
నుండి తీసిన అత్తరు; మంచిగందవొడి = మంచి గందపుటొడి; చాంగు = బొట్టుపెట్టు
కొను ద్రవ్యము; ఉదయభాస్కరింబు = రంగు; లోనుగాగల = మొదలైన; పరిమళ
ద్రవ్య = సువాసనకల వస్తువులయొక్క; సంభారపరింసరలును = సమాదాయములును;
జవ్వంసపు గ్రోవులన్ = యావనమదముతో; నివ్వట్టి = మత్తెక్కి; మర్వంపు
వాతెలు = మృదువైన పెదవులు; వివ్వన్ = విచ్చుట్టు; నవ్వ = నవ్వుల నెడి; నును
= లేతలైన; సోగ = పొడవైన; వెన్నెలలన్ = వెన్నెలలను; కలసిపిసాంచు =
కలసికొని ప్రకాశించెడి, చంచల = కదలెడి; దృక్ + అంచల = కనుకొనలయొక్క;
ప్రభలన్ = కాంతులను; పచారించి = ప్రసరింపచేసి; మెఱుంగుజన్నలన్ = తళతళ
మను చన్నులచే; కన్నెతమ్మివన్నెన్ = లే తామరచాయను; అటమటించి = తిరిస్క
రించి; పెను + నెలులన్ = పొడవైన జట్టుచే; మెఱుంగు గుమ్మెద వన్నెన్ = మెర
నెడి తుమ్మెదల కాంతిని; తటమటించి = తక్కువచేసి; నెఱు + నడుములన్ = అంద
మైన నడుములచే; విన్ను = ఆకాశమును; వెన్నుదన్ని = తిరిస్కరించి; బటువు =
దార్ఢ్యము; మిగిలి = పొచ్చి; విటనికాయంబురాయిడిన్ = విటలసముదాయపు

సందడిని; పడి=పొంది; పుటపుటనైన = అరితేరిన; కూలంకష = హెచ్చిన;
చాటువులన్ = చమత్కారపు మాటలచే; మాటకారితనంబు = మాటపైమాటచెప్పు
నేర్పును; మెఱసి = చూపి; నాగరికపుబనుల గరగరికలన్ = మంచిపనులుచేయు
నేర్పుచే; గళరవ = కూతలును; ఛల + అలాప = వంకతోడి మాటలాడుట
యొక్కయు; ఆచరణ = చేయుటచే; రవణంబులమిసమిసలన్ = నగల కాంతులచే;
పసగలిపి = అందగింపజేసి; మేలిమైన కులుకులన్ = మంచిరకపు టవయవచాలనము
లచే; రసికజనంబుల మనంబులన్ = సరసుల మనస్సులను; మరులుకొలుపకో =
మోహింపజేయుటకు; చాలి = సమర్థమై; సురచిర = బాగుగా ప్రకాశించు; ఆభరణ
భూషితంబగు = నగలచే అలంకరింపబడిన; పరిచారికాసహస్రంబున్ = దానీజనముల
వేలను; ఆరణంబుగాన్ = హితవుగానిచ్చు కాన్కగా; ఇచ్చి; మఱియును =
ఇంకను.....

తా: ఇందీవరాక్షుడు కూతురి కరణముగా వెండి బంగారులతో చేయించిన
గృహోపకరణములను; రత్నములు పొదివిన నగలు—నాణెములను, పట్టుబట్టును,
వస్త్రములు పెట్టిన పెట్టెలను, అగరు జవ్వాది మొదలైన పరిమళ ద్రవ్యములను;
ఒయ్యారము, అందముకల పరిచారికలను ఇచ్చెను. అలం. ఉపమ.

సీ. అవనతాంగుష్ఠాగ్రే శ హార్యనిర్వద్యైత్తు
ఖనిఘనాంతరితశ్చం శ గాటకములు
మదముదావహాదివ్య శ మైరేయథారేయ
గోత్రభిద్విటపి ని శ ఘ్నటయుతములు
మహిళాకదంబ డింశ భగ్యాహృగృహచర
స్మృగనాభిసారభ్య శ నిర్భరములు
ప్రఖరాఖునఖరధార రా విదీర్ణాద్గీర్ణ
సౌవర్ణమృత్కీర్ణ శ జాంగలములు

గీ. కోకకలహంసముఖరితా శ బ్రాకరములు
సిద్ధచారణగంధర్వ శ నేవితములు
మందరద్రోణిః గొన్నిగా శ మములు కూర్చి
తనయపసుపున కొనకె గం శ ధర్మవిభుండు.

102

టీ: గంధర్వవిభుడు = ఇందీవరాక్షుడు; అవనత = వంచబడిన; అంగుష్ఠ + అగ్ర
= కాలిబాటనడవేలి చివరచే; హార్య = తీయదగినవై; నిర్వత్ = వెలికివచ్చెడి; రత్న
ఖని = రత్నాల గనులతో; ఘన + అంతరిత = దట్టముగా కప్పబడిన; శృంగాట
కములు = నలువీధుల మొగలు కలవియు; మద = మదమును; మద = సంతోషమును;
ఆవహ = చేకూర్చెడి; దివ్య = శ్రేష్ఠమైన; మైరేయ = చెరకు రసము మున్నగు
వానితో చేసిన మద్యమునకు; ధారేయ = బయటకుల; గోత్రభిత్ = పర్వతముల పగుల

గొట్టిన ఇంగ్రనుయొక్క; విటపి=కల్పవృక్షములనో కూడిన; నిష్కుటయుతములు =గృహోద్యానములు కలవి; మహిళాకదంబ=స్త్రీల గుంపు చేతను; డింభ=పిల్లల చేతను; గ్రాహ్య=పట్టుకోదగిన; గృహచరత్=ఇండ్లలో తిరిగెడి; మృగ=కన్నూరి మృగములు; నాభి=నాభియందలి కన్నురియొక్క; సౌరభ్య=పరిమళములతో; నిర్భరములు=నిండినవి; ప్రఖర=వాడియైన; ఆఖు=ఎలుకలయొక్క; నఖరధారా=గోళ్ళకొనలచే; విదీర్ణ=త్రవ్వుటచే; ఉదీర్ణ=వెలికివచ్చిన; సౌవర్ణమృత్=బంగారుమట్టిచే; కీర్ణ=వ్యాప్తమైన; జాంగలములు=మొరకలుకలవి; కోక=చక్ర వాకములు; కలహంస=రాజహంసలుచే; ముఖరేత=ధ్వని కలదై చేయబడిన; అబ్జ +ఆకరములు=కొలతులు కలవియు; సిద్ధచారణ గంధర్వ సేవికములు=సిద్ధులు, చారణులు, గంధర్వులచే సేవింపబడినవియునైన; మందరద్రోణిన్ =మందరపు లోయ లోని; కొన్ని గ్రామములు; కూర్మితనయపసుపునకున్ =ముద్దుబిడ్డయొక్క పసుపు కుంకుమలకై; ఒసగెన్=ఇచ్చెను.

తా: ఇందీవరాక్షుడు కూతురికి కొన్ని యూళ్ళ నరణముగా నిచ్చెను. అవి బాటన ప్రేళ్ళతో పెల్లగించగల రత్నపు గనులు గలవి. పూడే నెనుద్యముల నిచ్చెడి కల్పకములు కలవి. పిల్లలు సైత మాడుకొనుటకు కావలసినపుడు తీసికొనుట కను పుగానున్న కన్నూరి మృగములు కలవి, ఎలుకలు త్రవ్విన బంగారు మన్నుతో నిండి నవి, సిద్ధులు, చారణులు గంధర్వులు సేవించెడి వైన మందరపు లోయలోనిది. అలం. ఉదాత్తము.

తే. పౌరయాత్రికసురసిద్ధ శ చారణాహి

యక్షగంధర్వసాధ్య వి శ ద్యాధరులను

నిజపురంబుల కనిచె నిం శ దీవరాక్షుఁ

డుడుగర లాసంగి విభవంబు శ గడలుకొనఁగ.

103

టీ: ఇందీవరాక్షుడు; పౌరయాత్రిక=ఇంటికి వెళ్ళుచున్న; సుర=దేవతలు; సిద్ధ=సిద్ధులు; చారణ, ఆహి=నాగులు; యక్ష, గంధర్వ, సాధ్య, విద్యాధరు లను; విభవంబు=సంపద; కడలుకొనగన్=అతిశయింపగా; ఉడుగరలు=కాసు కలు; ఒసంగి=ఇచ్చి; నిజపురంబునకున్ =వారి వారి యూళ్ళకు; అనిచెన్= సంపెను.

వ. అనిన విని జైమినిమునీంద్రుండు మీఁదటివృత్తాంతం బానతీవలయు నని యడుగుటయును.

104

టీ: అనినన్=అని పక్షులు చెప్పగా; విని; జైమినిమునీంద్రుండు; మీదట వృత్తాంతంబు=తర్వాతికథ; అనతి+కావలయున్=చెప్పవలయును; అనియడుగుట యున్=అనియడుగగా; దీనికి ఉష్ణాశ్వాసములోని 'ఇట్లనియె' తో అన్వయము.

మ. అతులయౌంతిగ భీర భీరహితచి శ త్రాంభోజ భోజక్షమా

వనివిద్యాపరిపాక పాకరిపుత్రం శ భద్రోగ భోగాశి ప

త్రితరస్సూర్యనుభావ భావభరిత శ్రీకాంత కాంతార పా
తితకాళింగకులేశ లేతరవృత్తి క్షీణవైరివ్రజా! 105

టీ: అతుల=నాటిలేని; ఊతి=ఓర్పుచెత; గభీర = గంభీరమైనవాడా!
భీరహిత=భయములేని; చిత్త+అంభోజ=పద్మమువంటి మనస్సు కలవాడా! భోజ
క్షమాపతి=భోజనివంటి; విద్యాపరిపాక = విద్యయొక్క పరిపాకము కలవాడా!
పాకరిపు=ఇంద్రునియొక్క; కుంభత్=ఎక్కువైన; భోగ=అనుభూతి కలవాడా!
భోగ+అశి, పత్రి-హమలను తినెడి పక్షియగు గరుత్మంతుని యొక్క; తరస్+
స్సూరి=వేగముయొక్క ప్రకాశముయొక్క; అనుభావ=మహిమగలవాడా! భావ
భరిత=మనసునగు నిల్పబడిన; శ్రీకాంత=విష్ణువు కలవాడా! కాంతార=కార
డవులలో; పాతిత=పడవేయబడిన; కాళింగకుల = కళింగరాజైన గజపతి కల
వాడా! లేతర=మిక్కిలి తక్కువైన; వృత్తి=జీవకలచే; క్షీణ=నశించిన, వైరి
వ్రజా=శత్రువుల సముదాయ కలవాడా!

తా: ఎక్కువ యొప్పు, విద్యాసంపత్తి, ఇంద్రభోగము, గరుడని వేగము—
చురుకుదనము. విష్ణుధ్యానము శత్రువుల నణచు శక్తియును కలవాడా! అలం. నిద
ర్శన. ముక్తపదగ్రస్తమును శబ్దాలంకారమును.

క. నాగాంబాసుత జితకద

నాగతమదనాగసంగ శ్రమానూపగృహ

భోగా భోగపురందర

భోగీంద్రశయానపురుష శ్రపూజాప్రవణా.

106

టీ: నాగాంబాసుత=నాగమ్మకు పుత్రుడైనవాడా! జిత=జయింపబడిన;
కదన+అగత=యుద్ధమునకు వచ్చిన; మదనాగ=మదపు లేనుగుల యొక్క; సంగమ
=సంబంధముచే; ఆనూప = తడియైన; గృహ = ఇంటియొక్క; అభోగ=పరి
పూర్ణత్వము కలవాడా! భోగపురందర=భోగముల ననుభవించుటలో నిండునివంటి
వాడా! భోగీంద్ర = ఆదిశేషునిపై; శయాన=పరుండు; పురుష = విష్ణువుయొక్క;
పూజాప్రవణా=పూజయందాసక్తి కలవాడా!

తా: నాగాంబాసుతుడు, యుద్ధమున జయించి తెచ్చిన ఏనుగులమద జల
ముతో తడిసిన ఇంటిపట్టు కలవాడును, ఇంద్రభోగముల ననుభవించువాడును, సదా
విష్ణు పూజాసక్తి కలవాడునైనవాడా!

—: మా లి ని :—

సరభసజయధాటీ శ్ర చండవేదండకోటి

కర వమధుహిమానీ శ్ర కంపితాశావధూటి

పరమహితహసంతీ శ్ర భావభాగ్యూరి తేజః

పరుషదహనకీలా శ్ర ప్రస్ఫురచ్ఛక్రివాళా.

107

టి: సరభస...చక్రవాళా—సరభస=తోందరతోడి; జయధాటి=జైత్ర
యాత్రయొక్క; చండ=భయంకరమైన; వేదండ=ఏనుగులయొక్క; కోటి=
గుంపుయొక్క; కర=తోండములనుండి; వమధు=తుంపురులనెడి; హిమానీ=
ఎక్కువమంచుచే; కంపిత=వణకింపబడిన; ఆశావహుటి=దిక్కులనెడిస్త్రీలకు; పరమ
హిత=మిక్కిలి హితమైన; హసంతీభావభాక్=కుంపటియైన; భూః=ఎక్కువైన;
శేజః=ప్రతాపమునెడి; పరుషదహనకీలా=తీవ్రమైన నిష్ఠు మంటలచే; ప్రస్ఫురత్
=ప్రకౌశించెడి; చక్రవాళా=చక్రవాళమునెడి లోకములన్నిటిపైననుండు పర్యతము
కలవాడా!

తా: ఎక్కువ వేగముతో దిగ్విజయయాత్రచేయునపుడు కేనలోని యేనుగుల
తోండములనుండి కార నీటి తుంపురులచే వణకెడి దిక్కులనెడి స్త్రీలకు కుంపటిగా
నుండు ప్రతాపాన్ని యొక్క మంటలచే ప్రకౌశించు చక్రవాళ పర్యతము కలవాడు.
లోకమునంతను జయించి ప్రతాపముచే లోకమెల్లడల ప్రసిద్ధమైన వాడని భావము.
అలం. రూపకము.

ఇదిశ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహసర్వతోముఖాంక పంచజాత్య

వాదాంబుజాధీనమానసేందిందిర నందవరపురవంశోత్తంస

శతకోపతాపసప్రసాదాసాదిత చతుర్విధకవితా మతల్లి

కాల్లసానిచొక్కయామాత్యపుత్ర పెద్దనార్య

ప్రణీతంబైన స్వాగోచిషసునుసంభవం

బనుమహాప్రబంధమునందుఁ

పంచమాశ్వాసము

సంపూర్ణము.



శ్రీ స్వారోచిష మనుచరిత్రము

(టీకాతాత్పర్యసహితము)

షష్ఠా శ్వాసము



కృష్ణరాయమనుజేం

దా) కాంతాపంచబాణ శ సరసింహ ధగి

తీ) కాంతగర్భవార్షిధి

రాకాహిమధామ కర్ప శ ర దళవిరమా.

1

టీ: శ్రీకృష్ణరాయమనుజేంద్రా = శ్రీకృష్ణదేవరాయలనెడి మహారాజా !
 కాంతాపంచబాణ = శ్రీలకు మన్మథునివంటివాడా ! సరసింహధరిత్రీకాంత = సర
 సింహరాజుయొక్క; గర్భవార్షిధి = గర్భమనెడి సముద్రములకు; రాకాహిమధామ
 = నిండుపున్నమ చంద్రునివంటివాడా ! కర్పర = తురకల యొక్క; దళవిరమా
 = సేనలకు అడ్డుతగిలెడివాడా !

తా: చక్కదనమున మన్మథుని వంటివాడు, సరసరాజునకు నందవర్ధకుడును,
 తురక సేనల నిడ్డగించువాడునగు శ్రీకృష్ణదేవరాయా ! ఆవధరింపుము.

వ. అవధరింపుము శకుంతంబు లబ్బదరాయణాంతేవాసి
 కిట్లనియె నంత నొక్కనాడు.

2

టీ: అవధరింపుము = వినుము; శకుంతంబులు = ధర్మపక్షులు; ఆ + బాద
 రాయణ + అంతేవాసికి = వ్యాసుని శిష్యుడైన కైమినికి; ఇట్లనియెన్ = ఇట్లుచెప్పినవి;
 అంతన్ = తర్వాత; ఒక్కనాడు = ఒక్కరోజున.....

సీ. పాండురప్రభు గ్రిందు శ చీకటివోలె

జగి నొప్పు నీలంపు శ జగతి మెఱసి

యాన్నత్యమున మ్రింగి శ నట్టి నింగులు గ్రక్కు-
 కరణి ధూపము గవా శ త్ములవెడల
 ధారుణీసతి సుగం శ ధ ద్రవ్యములు దాచు
 సరలపేటికవోలె శ బరిమళముల
 నెలవులై చెలువారు శ నిలువుల నిలసిల్లి
 కొణిగె బారావత శ కులము వదరె

గీ. పసిడినీట లిఖించిన శ వ్రతిమ లమర
 సేగ వ్రాలిన నం దం ద శ యెలుగు లొసగు
 నట్టి సకినలమంచము శ లాదిగాగ
 మెఱయు పరికరముల నొప్పు శ మేడమీడ.

3

టీ: పాండురప్రభన్ = తెల్లనికాంతిలో; క్రింగువడిన చీకటివోలెన్ = అడు
 గంటిన చీకటివలెను; జిగిన్ = కాంతిలో; ఒప్పు = ప్రకాశించెడి; నీలంపుజగతిన్
 = ఇంద్రనీలపువ్వుల చేసిన నేలచేతను; మెఱసి = ప్రకాశించి; యాన్నత్యమునన్ =
 ఎత్తుచే; మ్రింగునట్టినింగులన్ = లోపలికి మ్రింగిన ఆకాశమును; క్రక్కుకరణిన్ =
 = వెడలగ్రక్కునట్లు; ధూపము = అగరుధూపము; గవాత్ములన్ = కిటికీలనుండి;
 వెడలన్ = బయటికి వచ్చుచుండగా; ధారుణీసతి = భూమియనెడి భార్య; సుగంధ
 ద్రవ్యములు = పరిమళించు వస్తువులు; దాచు = అరిగి పేటికవోలెన్ = దాచెడి అరలు
 కల పెట్టెవలె; పరిమళముల నెలవులై = పరిమళములకు స్థానములై; చెలువారునిలు
 వులన్ = సాంపైన అంతస్తులచే; నిలసిల్లి = అందముగానుండి; కొణిగె = ముంజారు
 నందు; పారావతకులము = పావురములగుంపు; వదరన్ = కూయుచుండగా; పసిడి
 నీటన్ = బంగారు నీటితో; లిఖించిన ప్రతిమలు = వ్రాసిన బొమ్మలు; అమరన్ =
 ప్రకాశించగా; తాగవాలినను; అందంద = అక్కడక్కడ; ఎలుగులు = ధ్వనులు
 ఒసగునట్టి = చేసెడి; సకినలమంచములు = పందిరిపట్టెమంచములు; అదిగాగన్ =
 మొదలైన; మెఱయపరికరములన్ = ప్రకాశించెడి సాధనములచే; ఒప్పుమేడ
 గొడన్ = ప్రకాశించు మేడపై.....

తా: నీలాలతో చుట్టచేసిన క్రింది నేలయు, అగరుధూపములు వెడలెడి కిటి
 కీను, పరిమళద్రవ్యములతో నిండిన అంతస్తులను, బంగారు నీటితో వ్రాసిన
 గొమ్మలకల పట్టెమంచములు మొదలైన పరికరములకల మేడపై.....

క. రమణునికడ కనుప మనో

రమకున్ మజ్జనము దీర్చి శ రవరవకచ పిం
 ఛమునకు గాలాగురు ధూ
 పము వెట్టి జవాది నంటు శ వాపి నిపుణతన్

4

టీ: రమణుని కడకున్ = భర్తవద్దకు; అనుపన్ = పంపుటకై; మనోరమకున్; మజ్జనము = అభ్యంగనము; తీర్చి = చేయించి; రవరవకచపింఛమునకున్ — తళతళ మెర పెడి జాట్టునకు; కాలాగరుభూషము = నల్లయగరు భూషము; పెట్టి; జవాదీన్ = జవ్వాజి మెరుగుచే; అంటు + హిసి = చిక్కుతీసి; నిపుణతన్ = నేర్పుతో...

తా: చెలికత్తెలు మనోరమను ప్రియుని వద్దకు పంపుటకై తలంటుపోసి, అగరుభూషమువేసి, జవ్వాది మెరుగుతో చిక్కుతీసి నేర్పుతో.....

సీ. చెంగల్వపూదండ శ సేర్చి పెందులుముపై
 ఘనసాగమున సూస శ కము ఘటించి
 పన్నీటితోఁ గదం శ బము చేసి మృగనాభిఁ
 బూసి కుంకుమ సేస శ బొట్టు తీర్చి
 విశదముక్తాదామ శ రశనఁ జందురకావి
 వలిపఁపువలువపై శ నలవరించి
 యలుత వెన్నెల గాయు శ హార మొక్కటి పెట్టి
 మణులసాములు శ మేన మట్టుపఱచి

గీ. కన్నుగవ గెల్చి డాకాలఁ శ గట్టె ననఁగ
 ఘల్లుఘల్లునఁ బెండెంబు శ గండుమీలు
 గదల నల్లన నడపించి శ పొదివి తెచ్చె
 నెచ్చెలులపిండు యువతి నా శ నృపతికడకు.

5

టీ: నెచ్చెలులపిండు = చెలికత్తెల సముదాయము; పెను + తులుముపైన్ = పెద్దకొప్పుపై; చెంగల్వపూదండసేర్చి = ఎర్రకల్వలదండపెట్టి; ఘనసారమునన్ = పచ్చకర్పూరముతో; సూసకము = పూలమాలలతో చేసిన కొప్పువలను; (కొందరు 'తిరుగుబిళ్ళ' అంగదు.) ఘటించి = కూర్చి; పన్నీటితోన్; కదంబముచేసి = కలిపి; మృగనాభిన్ = కన్నూరిని; పూసి = దేహమునకుపూసి; కుంకుమన్ = కుంకుమ పువ్వుతో; సేసబొట్టుతీర్చి = అక్షతలవలె సన్నని తిలకముపెట్టి; చందురకావలవ పువలువపైన్ = కుసుమపూవన్నెకల సన్నని చీరపై; విశదముక్తాదామరశనన్ = శెల్లని ముత్యాల పేరుతోడి మొలత్రాటిని; అలవరించి = సరిచేసిపెట్టి; అలుతన్ = మెడలో; వెన్నెలగాయు హారము = వెన్నెల కొంతని విరజిమ్ము ముత్యాల హారమును; ఒక్కటిపెట్టి = ఒక్కదానినుంచి; మేనన్ = ఒంటిమీద; మణులసాములు = మణులు పొదివిన నగలు; మట్టుపఱచి = తగినచోట్లగద్ది, కన్నుగవన్ = కంటి జంటచే; గెల్చి = జయించి; డాకాలన్ = ఎడమ కాలియందు; కట్టెననగన్ = కట్టెనా అన్నట్లు; ఘల్లుఘల్లునన్ = గలుగల్లును; పెండెంబుగండుమీలు = కాలియందె లందున్న చేపల బొమ్మలు; కదలన్ = కదలగా; యువతిన్ = పడుచును; అల్లనన్

= మెల్లగా; నడిపించి; పొనివి = చుట్టుపాడుకొని; స్వపతికడకున్ = స్వరోచి యున్న గదిలోనికి; తెచ్చెన్ = తీసికొనివచ్చిరి.

తా: మనోరమ చెలికత్తెలు ఆమె కొప్పుపై ఎర్రకలువల దండనుపెట్టి; పచ్చ కప్పురపు కొప్పువలపెట్టి, కస్తూరి పన్నిరు కలిపి యొంటికి పూసి, కుంకుమపువ్వుతో ఆకుతలపొట్టుపెట్టి, ఎర్రని సన్నని చీరపై తెల్లని ముత్యాల మొలనూలుకట్టి, మెడలో కొంతికల హారముకట్టేవేసి, నగలను చక్కగా సవరించి, కాలియందెలు మ్రోయుగా మెలమెల్లగా నడపించుకొని వచ్చిరి. అలం. ఉత్పేక్షా స్వభావోక్తులు.

క. తెచ్చుటయుఁ గేళిభవనముఁ

జొచ్చెనొ చొరదో యనంగ శ సుదతుల నీడం

జొచ్చి పయిఁ గొప్పు దోఁపంగ

నచ్చేడియ తలుపుదండ శ నల్లన నిలిచెన్.

6

టీ: తెచ్చుటయును=అట్లు తీసికొనిరాగా; ఆ+చేడియ = ఆ మనోరమ; కేళిభవనమున్=విలాసగృహమును; చొచ్చెనొచొరదోయనంగన్ = ప్రవేశించెనో లేదోయన్నట్లుగా; సుదతుల నీడన్=చెలికత్తెల ప్రక్కనుండి; చొచ్చి = ప్రవేశించి; పయిన్=పైభాగము; కొప్పుతోపన్=కొప్పుకన్నడగా; తలుపుదండన్ = తలుపుదద్దనే; అల్లసన్=మెల్లగా; నిలిచెన్=ఆగెను.

తా: చెలికత్తెల వెనుకనే మెల్లగా చడిచప్పుడు కాకుండ వచ్చి మనోరమ తలుపుకద్దనే తలవంచుకొని నిలుబడెను.

క. తదనంతరంబ బోటులు

చదురుల నగవులను బొద్దు శ జరిగినఁ గేళీ

సదనము నొక్కొక పని నెవ

మొదవంగ వెడలుటయుఁ జిత్త శ మువ్విట్లారన్.

7

టీ: తదనంతరంబ=తర్వాతి; చదురులన్=స్నేహన మాటలతోను; నగవులన్=నవ్వులతోను; బొద్దు=కొంతసేపు; జరిగినన్ = కడవగా; బోటులు=చెలులు; ఒక్కొకపనినెవము=ఒక్కొక్కపని వంక; ఒదరగన్=కలగా; కేళీ సదనమున్=క్రీడాగృహమును; వెడలుటయున్=బయటికి వెళ్ళగా; చిత్తము=స్వరోచి మనస్సు; ఉవ్విట్లారన్=కోరికలతో నుబ్బగా...అలం. పర్యాయోక్తము.

నీ. దట్టంబు నీ కట్టి శ నట్టి చెంగావికి

బాగు గా దని కేలఁ శ బయట నిమిరె

గోరంటా గోళ్ళ ని శ కువపుఁ గెంపో యని

చెయి పట్టి నయమున శ సెజ్జ సేర్చె

నగరుభూషముచేత శ నయ్యో తనూవల్లి
 సెకసోకు నని యెడఁ శ జెయ్యి వెట్టె
 మృగనాభికామ క శ రికలఁ గప్పము మించె
 నని మూగుకొనుచుఁ జుం శ బన మొనర్చె

గీ. హారమణు లిటు సూపు నా శ యజుత నున్న
 హారమణులకుఁ గాంతి నీ శ డౌనొ కావొ
 యనుచు నక్కునఁ గదియించు శ నానెపమునఁ
 గంపమును బొందు సతిమేను శ గౌగిలించె.

8

టీ: (స్వ్యాగోచి) దట్టంబు = పావడ; నీకట్టి = ట్టి చెంగావికిన్ = నీచుకట్టుకొన్న
 ఎర్రని చీరకు; బాగుకాదని = సరిగాలేదని; కేలన్ = చేతితో; పయఁటన్ = పైటను;
 నిమిరన్ = సగ్గెను; గోరంటొ = గోరింటొకు పెట్టిసంచున కల్గిన యెరుపో; నిమ్మనపుఁ
 గంపో = సహజమైన యెరుపో; అని = వంకపెట్టి; చెయిపట్టి = చేయిపట్టుకొని;
 నయమున్ = మంచుచూటలతో; పెజ్జు + చేర్చెన్ = పక్కకు చేర్చెను; అగరు
 భూషముచేతన్; తనూవల్లి = తీగవంటి శరీరము; సెకసోకను = వెచ్చగిలెను; అయ్యో!
 అని = చంకతో; చెయ్యి = చేతిని; ఎడన్ = గొమ్మున; పెట్టెక = ఉంచెను; మృగ
 నాభికా మకరికలన్ = కన్నూరితో వ్రాసిన మకరికాకృతులైన రేఖలలో; కప్రము =
 కర్పూరము; మించెన్ = ఎక్కువయ్యెను; అని; మూగుకొనుచున్ = మొగమును
 దగ్గరగా తీసికొనుచు; చుంబనమొనర్చెన్ = ముద్దిడుకొనెను; హారమణులు =
 ముత్యాలహారములోని మణులను; ఇటు + చూపు = దగ్గరగానుంచి చూపుము;
 నాయజుతనున్న = నా మెడలోని; హారమణులకున్ = హారములోని మణులకు;
 కాంతిన్ = కాంతితో; ఈడు + డౌనొ, కావొ = సరిపోవునో, పోవో; అనుచున్;
 అక్కునన్ = గొమ్మునకు; కదియించు + అనెపమున్ = చేర్చెడి వంకతో; కంపమును
 పొందు సతిమేను = వణకుచున్న మనోరమ శరీరమును; కాగిలించెన్.

తా: అంతట స్వ్యాగోచి పావడ చీరకు సరిగాలేదను వంకతో పైటసర్ది, గోళ్ళ
 యెరుపు సహజమో కాదో యనుచు చేయిపట్టుకొని మెల్ల గా ఆ మాట—ఈ మాట
 చెప్పుచు పక్కకు చేర్చెను. చెక్కిళ్ళవీడ వేసిన మకరికాపత్రరేఖలలో కన్నూ
 రిలో కర్పూర మెక్కువైనదని ముద్దిడు కొనెను. హారములోని మణుల తారతామ్య
 పరీక్ష చేయునట్లు కాగిలించుకొనెను. ఆమె దేసికిని ప్రతిచేయక సిగ్గుతో వణకినది.
 అలం. పర్యాయోక్తము.

వ. ఇట్లు కవియం దమకించి త్రస్తరులఁ గుస్తరింప నింపు
 గలిగియు మునుమున్న మనంబునం బొడమియుండు నడలప్పుడు తలం
 పునం బాటిన సమర్థుండగు నతనిచే నది తీర్చించుకొనం గలయ
 దియై నవోధగావున మాటలం దేటపడం జెప్ప శంకించి శ్రీస్వభా

వంబునం దొరఁగు కన్నీరు కంకణ కేంకృతులు మీఱ గోరఁ బాట
మీటుచు నూరకయున్నం గనుంగొని యవనిపతిపుంగవుం డంత
రంగంబునం జెంగలించు కాతుకాంకురంబు కరఁగువడ వెఱఁగుపడి
యు ద్వేగసమన్వితుండై సంభ్రమించుచు జెక్కుటద్దంబులు నొక్కి
కురులు చక్కందోయుచుం 'దోయజాక్షి యక్షయానంద సంధా
యకం బగునిట్టి కీడాసమయంబున వగవునకుం గారణంబేమి?
నాయెడం గల్ల' యేమేనియుం బాటిల్లుదుగదా! యెవ్వ రే మప్రి
యంబుగావించి రెఱింగింపు వారిన్ దండిచెద' నేమి సాధింపవలయుఁ
జెప్పు మదివేధచే నున్న సాధించెద, మదీయంబు లగునర్థజీవితంబులు
భవదధీనంబు లుమ్మలిక యింత యెటి, కనుటయు నబ్బోటి గోలుచు
నిట్లనియె.

9

టీ: అటు=ఆ రీతిగా; కవియన్ = చేరుటకు; తమకించి=తొందరపడి;
త్రస్తరుల్ = వేళాళోళములతో; కుస్తరింపన్ = సమాధానపరుపగా; ఇంపుగలిగి
యన్ = ఇష్టముండికూడ; మనుమన్న = మంగుగానే; మనంబునక = మనస్సులో;
పొడమియుండునడలు = పుట్టియున్న దుఃఖము; అప్పుడు = భర్తలాలించుచుండగా;
తలంపునన్ + పాఠినన్ = జ్ఞాపకమురాగా; సమర్థుండగు + ఆతనిచేన్ = తగిన తన
భర్తచే; అది = ఆ దుఃఖమును; తీర్చించుకొనం గలదియై = తగ్గించు కొన దలచినదై;
నవ + ఊధ కావునన్ = క్రొత్త పెండి కూతురగుటచే; మాటలన్ = విప్పి చెప్ప మాట
లలో; తేటపడన్ = లోపలిబాధ తెలియునట్లు; చెప్పన్ = చెప్పటకు; శంకించి =
జంకి; స్త్రీ స్వభావంబునన్ = అడుదియుగుటచే; తొరఁగు కన్నీరు = కారడి కన్నీ
టిని, కంకణ కేంకృతులు = గాజుల చప్పుళ్ళు; మీఱన్ = ఎక్కువకాగా; గోరన్
= గోటితో; పాటన్ + మీటుచున్ = పోవునట్లు ఎగజిమ్ముచు; ఊరకయున్నన్ =
మాటలాడకుండగా; కనుంగొని = చూచి; అవనిపతిపుంగవుండు = స్వగోచి; అంత
రంగంబునన్ = మనస్సులో; జెంగలించు = ఎక్కువగు; కాతుక + అంకురంబు = తహ
తహ; కరఁగువడన్ = తగ్గగా; వెఱఁగుపడి = ఆశ్చర్యపడి; ఉద్వేగసమన్వితుండై =
తొందరకలవాడై; సంభ్రమించుచున్ = కంగారు పడుచు; జెక్కుటద్దంబులు = అద్ద
ములవంటి చెక్కిళ్ళను; నొక్కి; కురులు = జుట్టును; చక్కన్ + త్రోయుచున్ =
ఁగిగాపైకి త్రోయుచు; తోయజ + అక్షి = పద్మములవంటి కన్నులకల ఓ మనో
రమా! అక్షయ = తరుగని; ఆనందసంధాయకంబగునట్టి = ఆనందమునిచ్చు; కీడా
సమయంబునన్ = ప్రథమ సంభోగకాలమున; వగవునకున్ = విచారమునకు; కారణం
బేమి? నాయెడన్ = నావలన; కల్ల = తప్పు; ఏమేనియున్ = ఏ దైనను; పాటి
ల్లు గుకదా = రాలేగుకదా! ఎవ్వరు; ఏమి + ఆప్రియంబు = ఏమి నేరము; కావించి
= చేసిరి; ఎఱింగింపు = తెల్పుము; వారికా; దండించెదన్ = శిక్షింతును; ఏమి;
సాధింపవలయున్ = చేయవలయును; చెప్పము; అది = ఆ వస్తువు; వేధచేసున్నన్

= బ్రహ్మచేతిలోనున్నను; సాధించెదన్ = తెత్తును; మరీయములగు = నావైన; అర్థజీవితంబులు = డబ్బు, ప్రాణమును; భవదధీనంబులు = నీవి; ఉమ్మలిక = బాధ; ఇంతియేటికిన్ = ఇంతెందుకు? అనుటయున్ = అనగా; ఆ+బోటి = అమనోరము; క్రేటుచున్ = గొంతుక సవరించుకొనుచు; ఇట్లనియెన్.

ఉ. అక్కట నాయెడ నిగ్గుల శ నక్కటగల్గి చరించు నెచ్చెలుల్
చిక్కి ముసింద్రశాపహతిఁ శ జెందిన దుర్దమరోగ బాధలం
బాక్కుచు నున్నవారు వన శ భూములఁ దద్దశ మాన్పవేని నా
కెక్కడిసౌఖ్య మన్నఁ దర శ లేక్షణఁ జూచి స్వరోచి యిట్లనున్. 10

టి: అక్కట = అయ్యో! నాయెడన్ = నాయాద; మిగులన్ = మిక్కిలి; అక్కట = హిశపు; కల్గిచరించు = ఉండిమెలగెడి; నెఱచెలుల్ = ప్రాణన్నేహితు రాండ్రు; ముసింద్ర శాపహతిన్ = మునియొక్క శాపపుడెబ్బచే; చెందిన = ఆపహించిన; దుర్దమ = సహింపరాని; రోగబాధలన్ = రోగములయొక్క బాధలచే; చిక్కి = తగ్గులొక్కనబడి; పొక్కుచున్ = బాధపడుచు; వనభూములన్ = అరణ్యములలో; ఉన్నవారు = ఉన్నారు; తత్ + దశ = నానిబాధను; మాన్పవేన్ = తగ్గింపనిచో; నాకున్; ఎక్కడి సౌఖ్యము = సౌఖ్యమెట్లువచ్చును? అన్నన్ = అనగా; తరళ + తక్షణన్ = చంచలమైన సేత్రములు కల మనోరమును; చూచి; స్వరోచి; ఇట్లనున్ = ఇట్లనెను.

తా: 'నాతో ప్రాణముతో ప్రాణముగా తిరిగిడి చెలులు మహర్షి శాపముచే ఆసాధ్యమైన రోగముల పాలిడి అడవులలో బాధపడుచుండగా, వారి బాధతగ్గుకుండ నాకు పుఖమెట్లు కలుగును?' అనిన మనోరమతో స్వరోచి యిట్లనెను.

క. పరితాప మింక నేటికి

హరిణాక్షి మదీయసంచి శ త్రాయుర్వేద

స్ఫురణమునఁ బరిపారించెద

నరు దనఁగ భవత్సఖి జ శ నామయభరమున్. 11

టి: హరిణ+అక్షి = లేడి కన్నుల వంటి కన్నులు కలదానా! ఇంకన్ = ఇంకపై; పరితాపము + ఏటికిన్ = విచారమెందుకు? ఘడియ = నావైన; సంచిత = సంపాదించబడిన; ఆయుర్వేదస్ఫురణమునన్ = వైద్యశాస్త్రము యొక్క శక్తిచే; భవత్ = నీయొక్క; సఖీజన = చెలికత్తెల యొక్క; అమయభరమున్ = రోగభారమును; అరు + అనగన్ = ఇట్లు చేయుట ఆశ్చర్యమగునట్లు; పరిపారించెదన్ = పోగొట్టెదను.

తా: ఓప్రియా! ఇందుకే యింత విచారమేటికి? నా సంపాదించిన ఆయుర్వేదశాస్త్రము యొక్క సామర్థ్యముచే అద్భుతముగా చేతితో తీసినట్లు రోగమును పోగొట్టెదను.

క. నావెనుక రమ్మ నీసఖు

లే వనమున నున్నవార శ్రీ లిపుడ చికిత్సం

గావించు ననుచు రయమున

నావనితయుఁ దాను నచటి శ్రీ కరిగి యొకయెడన్.

12

టీ: నీ సఖులు = నీ చెలులు; ఏవనమునన్ = ఏ యడవిలో; ఉన్నవారలు? ఇపుడు + అ = ఇప్పుడే; చికిత్సన్ = వైద్యమును; కావించున్ = చేసెదను; నావెనుకన్ = నాతో; రమ్మ; అనుచున్ = అనిపలుకుదు; అవనితయున్ = మనోరమయు; తానును = స్వరోచియు; రయమునన్ = వేగముగా; అచటికిన్ = చెలులున్న వనము లోనికి; అరిగి = వెళ్ళి; ఒకయెడన్ = ఒకచోట.....

తా: ఇప్పుడే చికిత్స చేసెదను. వాగెక్కడ నున్నారో చూపుము. నాతో రమ్మని స్వరోచి, మనోరమయు వారున్న వనములోనికి కేగి, అక్కడ...

ఉ. ఆరజనీశబింబరుచి శ్రీ రాస్యలఁ గాంచి తదామయవృధా

భారము మాన్పఁగాఁ దమి నృ శ్రీ పాలుండు తత్కలధౌతగోత్రీకాం

తారపదంబునఁ దుపచి శ్రీ తం బగుమందును దత్త్రియోచితా

హారము నెమ్మి నిచ్చుచు న శ్రీ నామయవృధలఁ జేసె వ న్నెగాన్. 13

టీ: ఆరజనీ + శుశబింబరుచి + ఆస్యలన్ = చంద్రునివంటి ముఖముకల ఆమనోరమ చెలులను; కాంచి = చూచి; నృపాలుడు = స్వరోచి; తత్ + ఆమయవృధా భారమున్ = వారిరోగబాధను; మాన్పగాన్ = మాన్పుటకు; తమిన్ = ఆసక్తితో; తత్ = ఆ; కలధౌతగోత్ర = వెండికొండయగు కైలాసమందలి; కాంతారపదంబునన్ = అరణ్యప్రదేశమున; ఉపచింతబగు మందును = పెరిగిన ఔషధమును; తత్ + క్రియా + ఉచిత + ఆహారమున్ = ఆ ఔషధమున కనువగు ఆహారమును; నెమ్మికొ = బాగుగా; ఇచ్చుచున్; వన్నెగాన్ = తేజస్సు కల్గునట్లుగా; అనామయవృధలన్ = రోగబాధలేని వారలనుగా; చేసెన్.

తా: స్వరోచి మనోరమ చెలికత్తెలనుచూచి అక్కడి బలవత్తరమైన మందులతో వాటికి తగిన యాహారముతో వారి రోగబాధను పోగొట్టెను.

శా. ఆదివ్యాపధరాజిచేఁ దమమహా శ్రీ వ్యాధివృధల్ దీప్తినన్

మోదం బంది లతాంగు లంబుజకులం శ్రీ బున్ నవ్వు కందోయితో

సాదామిన్యభి రామ దేహరుచితో శ్రీ సంపూర్ణ చంద్రానన

శ్రీదర్పొన్నతితోఁ జెలంగి సురనా శ్రీ రీసూనుఁ గీర్తించుచున్. 14

టీ: లతా + అంగులు = ఆ క్త్రీలు; ఆదివ్యాపధరాజిచేన్ = ఆ మందులచే; తమ మహావ్యాధివృధల్ = తమయొక్క ఎక్కువైన రోగములు; దీప్తినన్ = పోగా; మోదంబు + అంది = సంకోషమును పొంది; అంబుజకులంబున్ = తామరల సము

దాయమును; నవ్వుకందోయిలో = తిరస్కరించెడి కంటి జంటతో; సాదామిసీ = మెఱుపువలె; ఆభిరామ = సుందరమైన; దేహరుచిగోన్ = దేహకాంతితోను; సంపూర్ణ చంద్ర + అనన్త్రీ = పూర్ణ చంద్రునివంటి ముఖకాంతియొక్క; దర్ప + ఉన్న తిగోన్ = ఎక్కువ గర్వముతో; చెలంగి = ప్రకాశించి; సురనారీసునున్ = స్వర్గోచిని; కీర్తించుచున్ = పొగడుచు.....

తా: వారాయాపథ సేవలన రోగబాధలు తగ్గగా, సంతోషించి తామర పువ్వుల వంటికన్నులు, మెరుపులవంటి దేహకాంతులు, పూర్ణచంద్రునివంటి ముఖములు కలిగి ప్రకాశించుచు స్వర్గోచిని పొగడుచు.....

క, మా కుపకార మొనర్చితి

నీకుం బ్రీతినేయ నెట్లు నేరుతు మైనన్

లోకోత్తర! మావలనను

జేకొను కార్యములుఁ గలవు నీ చెప్పెద మెలమిన్.

15

టీ: లోక + ఉత్తర = జనులలో శ్రేష్ఠమైనవాడా! మాకున్; ఉపకారము; ఒనర్చితి = చేసితివి; నీకున్; ప్రీతినేయన్ = ప్రత్యుపకారము చేయుటకు; ఎట్లు నేరుతుము = ఎట్లు సమర్థులము కాగలము? ఐనన్ = కాని; మావలనను = మానుండి కూడ; జేకొను కార్యములున్ = పరిగ్రహించెడి పనులును; కలవు; ఎలమిన్ = సంతోషముతో; చెప్పెదము. (వినుము.)

తా: రాజోత్తమా! నీవు మాకెంతో యుపకృతి చేసితివి. దానికి నీకు ప్రత్యుపకారమును చేయలేము. కాని మావలనకూడ నీకు పరిగ్రహింపదగినవి కొన్ని యున్నవి. చెప్పెదము వినుము.

క. మును మాదగువృత్తాంతము

వినిపింపఁగవలయు నీకు నీ విశ్రుతముగ భూ

వినుత విను మనుచు నం దొక

వనజేక్షణ పలికె మధుర నీ వాగ్జితశుకి యై.

16

టీ: భూమినుత = భూమిలో పొగడుబడువాడా! మును = ముందుగా; మాదగువృత్తాంతము = మా కథను; విశ్రుతముగన్ = స్పష్టముగా; నీకున్; విని పింపఁగవలయున్ = చెప్పవలెను; వినుము. అనుచున్ = అని; అందున్ + ఒకవన జేక్షణ = వారిలో నొకస్త్రీ; మధురవాక్ + జితశుకియై = తియ్యని మాటలచే జయింపబడిన యాడుచిలుక కలచై; పలికెన్.

తా: ముందుగా మా కథను స్పష్టముగా వినుమని వారిలో నొకామె చెప్ప నారంభించినది.

తే. అనఘ మందారవిద్యాధి నీ రాత్నభవను

నను విభావసి యందు గం నీ ధర్మవరులు

తెలిసియుండుదు నిమ్మకీఁ శ తలమునందుఁ

బరఁగు మృగపక్షిజాతుల శ భాషలెల్ల.

17

టీ: అనఘ=గొప్పవాడా! (నేను) మందారవిద్యాధర + ఆత్మభవను = మందారుడను విద్యాధరుని కూతురను; ననున్=నన్ను; గంధర్వవరులు = గంధర్వ శ్రేష్ఠులు; విభావసి; అంద్రు=అందురు; ఈమహితలమునందున్ = ఈభూమిలో; పరగు=ఉన్న; మృగ, పక్షిజాతుల భాషలు=మృగములయొక్క, పక్షులయొక్క భాషలను; ఎల్లన్=అన్నిటిని; తెలిసియుండుగున్=తెలిసికొంటిని.

తా: ఓ రాజా! నేను మందారుడను విద్యాధరుని కూతురను. నాపేరు విభావసి. నాకు భూమిలోనున్న పక్షుల, మృగముల భాషలన్నియు తెలియును.

క. అమ్మేటివిద్య నాచే

నిమ్మగ నంతయు నెఱింగి శ నృప నన్ను వివా

హ మృగు మనవుడు రెండవ

కొమ్మ మదిం బ్రేమ గడలు శ కొన నిట్లనియెన్.

18

టీ: నృప=రాజా! ఆ+మేటివిద్యన్=ఆ గొప్పవిద్యను; నాచేన్; ఇమ్ముగన్=బాగుగా; అంతయున్=సాకల్యముగా; ఎఱింగి = తెలిసికొని; నన్నున్; వివాహమృగును=పెండ్లాడుము; అనవుడున్=అనిన తర్వాత; రెండవకొమ్మ=రెండవ శ్రీ; మదిన్=మనసులో; ప్రేమ; కడలుకొనంగన్=వ్యాపించగా; ఇట్లనియెన్=ఇట్లుపల్కెను.

తా: 'ఆ విద్యను పరిగ్రహించి నన్ను పెండ్లాడుము' అని ఆమె అనినాక రెండవయామె ప్రేమతో ఇట్లు చెప్పనారంభించినది.

ఆ. పారుఁ డనఁగ బరఁగు శ బ్రహ్మర్షి మాతండ్రి

యతఁడు విద్య లెల్ల శ నభ్యసించి

తపము నిచ్చుఁ జేయఁ శ దలపోసి కీర భృం

గాలి రమ్య మైన శ యాశ్రమమున.

19

టీ: మాతండ్రి, పారుడు+అనగన్+పరగుబ్రహ్మర్షి = పారుడని పిలువ బడెడి బ్రహ్మర్షి; అతడు, విద్యలెల్లన్=అన్ని విద్యలను; అభ్యసించి = నేర్చి; ఇచ్చున్=మనస్సులో; తపమున్=తపస్సును; చేయన్=చేయుటకు; తలపోసి=నిశ్చయించి; కీర=చిలుకలతోను; భృంగ+ఆలి=కుమ్మెదల గుంపులతోను; రమ్యమైన=సుందరమైన; ఆశ్రమమునన్=ఆశ్రమమందు.....

తా: నాతండ్రి పారుడనెడి బ్రహ్మర్షి. అతడు విద్య లన్నింటిని నేర్చి, తపస్సు చేయదలచి, చిలుకలు, కుమ్మెదలతో అందమైన ఆశ్రమమందు...

మ. ఫలమూలచ్ఛదనాంబుభుక్తిః బవనా శ్చ భ్యాసక్రియాయుక్తి ని
 ర్దళితాంతర్గతశాత్రవప్రకర జా శ్చ గ్నిర్దర్శనరస్వస్వదై
 చలికిన్ వానకు నెండకున్ మన మను శ్చ త్సాహంబుఁగానీక కం
 దళితానందమునన్ ముకుందచరణ శ్చ భ్యానావధానంబునన్. 20

టి: ఫల=పండ్లయొక్క; మూల = మొదళ్ళయొక్క; భదన = ఆకుల
 యొక్క; అంబుభుక్తిన్=నిరు—తినుటతో; పవన+అభ్యాసయుక్తిన్ = వాయు
 ధారణము చేయు నభ్యాసము చేతను; నిర్దళిత=విడగొట్టబడిన; అంతర్గత=లోపల
 నుండు; శాత్రవప్రకర=శత్రువుల—కామాదులయొక్క; జాగ్రత్=ఎక్కడను;
 గర్వసర్వస్వదై = గర్వమంతయు కలవాడై; చలికిన్; వానకున్; ఎండకున్;
 మనము=మనస్సును; అనుత్సాహంబున్=ఉత్సాహము లేనిదానిని; కానీక=కాని
 యొక; కందళిత+అనందమునన్=ఎక్కవైన సంతోషముతో; ముకుందచరణ=
 విష్ణుపాదము లండలి; భ్యాన+అవధానంబునన్ = భ్యానించుట యందలి యేకా
 గ్రతతో.....

తా: కందమూల ఫలాగల తినుచు, పవనధారణచేయు నలవాటుతో అంత
 శ్చత్రువులైన కామక్రోధ లోభమోహ మదమాత్సన్యముల నణచి, శీతవాతాతప
 సహిష్ణుడై, శ్రీమన్నారాయణ పాదపద్మ భ్యానమేకాగ్రతగా జేయుచు...

క. అంగుష్ఠము నిల మోపి ప

తంగునిపైఁ జూపు సాచి శ్చ ధగధగ లర్పి

స్తుంగత నింగులు నాకెడు

నింగలములు నాల్గుదెసల శ్చ నిడుకొని కడఁకన్.

21

టి: అంగుష్ఠమున్=కాలి బొటన వ్రేలిని; ఇలన్=భూమిపై; మోపి=
 అన్ని; పతంగునిపైన్=నూర్చునికేసి; చూపు=దృష్టిని; సాచి=నిగిడించి; ధగ
 ధగులు=ధగధగమును కాంతులు; అర్పిన్+తుంగతిన్=కాంతియొక్క యాన్నత్య
 ముచే; నింగులు నాకెడు=ఆకాశమునంటెడి; ఇంగలములు=నిప్పులు; నాల్గుదెస
 లన్=నాలుగువైపులను; నిడుకొని=ఊచుకొని; కడఁకన్=పునీకతో....

తా: కాలిబొటన వ్రేలు నేలమోపి, నూర్చునికేసి చూచుడు, ఆకాశము
 నంటెడి మంటలు కల నిప్పులను నాల్గువైపుల నుంచుకొని పునీకతో.....

క. సుర గరుడ యక్ష రాక్షస

నగ కిన్నర సిద్ధ సాధ్య శ్చ నాగోత్కర మి

ట్లరు దనఁగఁ దప మొనర్చె

బురుహూతుఁడు దాన నాత్మ శ్చ బొడమిన భీతిన్.

22

టి: సుర...ఉత్కరము = దేవతలు, గరుడులు, యక్షులు, రాక్షసులు,
 నరులు, కిన్నరులు, సిద్ధులు, సాధ్యులు, నాగుల సముదాయము; ఇట్లు=ఈలేగా

తపస్సు చేయుట: అను=కష్టము; అనగౌ=అని పొగడగా; తపము = తపస్సును; ఒనర్చెన్ = చేసెను; దానన్ = ఆ తపస్సు వలన; పురుహూతుడు = ఇంగ్లడు; ఆత్మన్ = మనస్సులో; పొడమిన భీతిన్ = పుట్టిన భయముతో...

తా: దేవతలు మున్నగు వాళ్ళు తపస్సు చేయుటను మగ్గెక్కడను చూడలేదని పొగడునట్లుగా నతడు తప మాచరించెను. అని విని ఇంగ్లడు భయపడి...

క. తనయొద్దఁ బుంజికస్థల

యను నచ్చరలేమ యున్న శ నమ్మునికడకుం

జను మని యనిపిన పతి శా

సనమున వని కేఁగుడెంచె శ సంభ్రమలిల్లన్.

23

టీ: తనయొద్దన్ = తనవద్ద; పుంజికస్థలయనునచ్చరలేమ = పుంజికస్థలయను పేరుకల ఆస్పరక; ఉన్నన్ = ఉండగా; ఆ + మునికడకున్ = ఆ మునివద్దకు; చను మని = వెళ్ళుమని; అనిపినన్ = పంపగా; పతిశాసనమునన్ = రాజాజ్ఞ చే; సంభ్రమ లిల్లన్ = తొందరగా; వనికేన్ = తపోవనమునకు; ఏఁగుడెంచెన్ = వచ్చెను.

తా: తనవద్దనున్న పుంజికస్థలయను నస్పరకను తపో భంగము చేయుమని పంపెను. ఆమె యింద్రాజ్ఞను శిరసావహించి ఆ తపోవనమున కేతెంచినది.

చ. చిలుకలు ముద్దుఁబల్కులకుఁ శ చేరఁగ రా నెఱివేణి కాంతికిన్

మలయుచుఁ బైపయిన్ మధుప శ మాలిక వాయక సంచరింపఁగా

నలసవిలాసయానమున శ నమ్మునిపాలికి వచ్చె వేల్పుదొ

య్యలి నునుసానఁబట్టిన యశ నంగుని మోహన బాణమోయనన్. 24

టీ: వేల్పుదొయ్యలి = ఆస్పరక; ముద్దుఁబల్కులకున్ = ముద్దువచ్చు మాటలకు; చిలుకలు; చేరఁగన్ = దగ్గరకురాగా; మధుపమాలిక = తుమ్మెదలపంక్తి; నెఱివేణి కాంతికిన్ = అందమైన జడయొక్క అందమునకు; పైపయిన్ = మీదిమీదికి; మలయుచున్ = వ్యాపించుచు; పాయక = విడువక; సంచరింపఁగా = తిరుగగా; అలస = మందమైన; విలాస = ఒయ్యారమైన; యానమునన్ = నడకతో; నును = మెత్తని; సానపట్టిన; అనంగుని = మన్మథుని యొక్క; మోహన బాణమో = సమ్మోహన బాణమో; అనన్ = అనునట్లు; ఆ + మునిపాలికిన్ = ఆ పాదని వద్దకు; వచ్చెన్ = వచ్చెను.

తా: చిలకలకన్న ముద్దువచ్చు మాటలతో, నల్లని జాట్టును చూచి తుమ్మెదల గుంపేమో అని బ్రతుని వెన్నాడు తుమ్మెదలతో, ఒయ్యారమైన నడకతో పుంజికస్థల ఆ తపోవనమునకు వచ్చెను.

వ. ఆ సమయంబున...

25

చ. అనువగు సుశ్ల నొప్పు మల శ యానిలవాహము నెక్కి తేంట్ల న
ల్లిన నిడువాగె బూని లవ శ లీ నవవల్లిక లెమ్మె సొమ్ములై
పనుపడఁ జెట్లు వట్టి మను శ ప్రాతదళమ్ములతోడఁ దోలె నా
మనిదొర మంచురాజు మడిశమంచగఁ గోయిలగంటమోయగన్.

టీ: ఆమనిదొర = వసంతర్తువనెడి రాజు; అనువగుశృన్ = అనుకూలమైన
సుడులచే; ఒప్పు = బాగుగానున్న; మలయ + అనిలవాహము = పైరుగాలి యనెడి
గుర్రమును; ఎక్కి; తేంట్లన్ = తుమ్మెదలతో; అల్లిన = పేనిన; నిడువాగెన్ =
పొడవైన కశ్యపును; పూని = పట్టుకొని; లవలీనవవల్లికలు = క్రొత్తవెన్నెల తీగలు;
ఎమ్మెసొమ్ములు = అందమైన నగలై; పనుపడన్ = కుదురుగా; చెట్లు + పట్టి = చెట్లను
పట్టుకొని; మనుప్రాతదళమ్ముతోడన్ = బ్రతికెడి ప్రాతసేనతో — ఉండెడి ప్రాత
యాకులతో; మంచురాజు = హినుమను రాజును; మడిమంచగన్ = బలహీనుడగు
నట్లు; కోయిలగంట = కోకిలలనుగంటలు; మ్రోయగన్ = మ్రోగుచుండగా;
గోలెన్ = పారద్రోలెను.

తా: జనుకీలుడగు రాజు శత్రురాజును చెట్లువట్టి పగులెత్తు ప్రాతసైన్య
ముతో సహా పారద్రోలినట్లుగా వసంతర్తువు వచ్చుటతో ప్రాతయాకులు రాలినవి,
మంచుతెరలు పోయినవి. అదే మంచును జయించినట్లుగా వర్ణింపబడినది. అలం.
రూపకము.

నీ. సానదేటి పొటమరిం శ చి నెఱవాసిన యట్టి
యాకురాలుపుగండ్ల శ యందుఁ దొఱఁగి
యతిబాలకీర చ్చ శ దాంకురాకృతిఁ బొల్చి
కరవీరకోరక శ గతిఁ గ్రమమున
నరుణంపు మొగ్గలై శ యర విచ్చి పికిలి యీఁ
కలదండులట్లు గుం శ ఫులయి పిదప
రేఖలేర్పడఁగ వ శ ర్థిలి వెడల్పుయి రెమ్మ
పసరు వాటుచు నిక్కఁ శ బసరు కప్పు

గీ. పూటపూటకు నెక్కఁ గ శ ప్పనకుఁ దగిన
మొఱుగు నానాటికిని మీఁద శ గిరిగొనంగ
సోగయై యాకువాలంగ శ జొంప మగుచుఁ
జిగురు దళుకొత్తై దరులతా శ శ్రేణులందు.

27

టీ: సాన = ద్రవము; దేటి = స్వచ్ఛముగా కనిపించి; పొటమరించి = పైకి
మొలక. కన్నడి; నెఱ = బిట్ట; పాసినయట్టి = తీసినటువంటి; ఆకురాలుపు గండ్ల
యందున్ = ఆకురాలుటచే పల్లముగా నున్న చోట్ల; తొఱఁగి = పైకివచ్చి; అతి =

మిక్కిలి; బాలకీర=పిల్లలైన చిలుకల యొక్క; ఛద+అంకుర+ఆకృతిన్ = మొలిచెడి రెక్కల యొక్క ఆకారములో; పొల్చి=అందముగానుండి; క్రమమునన్ = క్రమముగా; కరవీర కోరకగతిన్ = కరవీరపు మొగ్గలవలె; అరుణపు మొగ్గలై=ఎర్రని మొగ్గలై; అరవిచ్చి=సగమువిడి; పికిలియీకలదండులట్లు=పికిలి పిట్టల యొక్క యీకలగుంపులవలె; పిదపక్ష=తర్వాత; రేఖలు=ఈనెలుండు చారలు; వీర్పడగన్ = స్పష్టముకాగా; వర్ణిలి = పెరిగి; వెడల్పుం = వెడల్పుగా పెరిగి; రెమ్మపసరువారుచున్ = పచ్చనిరంగు కలిగి; నిక్కన్ = నిలువగా; పసరు= ఆకుపచ్చరంగు; పూట పూటకున్ = ఆ పూటకాపూటకు; కప్ప=నలుపు; ఎక్కన్ = కాగా—ముదిరినకొలది ఆకులు నల్లగా మిసమిసలాడు చుండుట సాజము; కప్పనకున్ = ఆ నలుపునకు; తగిన మెఱుంగు=తగినట్టి తళతళ; మీదన్ = పైన; నానాటికిన్ = ఒక్కొక్క రోజునకు; గిఱిగొనంగన్ = ఆవరించగా; సోగయై = పొడవై; ఆకు; వాలంగన్ = వెనుకకు విరగబడగా; జొంపము+అగుచున్ = గుబురుగా నగుచు, తరులతాశ్రేణులందున్ = చెట్లయొక్క; తీగలయొక్క వరుసలందు; చిగురు; తళుకొత్తెన్ = ప్రకాశించెను.

తా: ఇందు చిగురుపుట్టి పెరిగెడి క్రమము చక్కగా వర్ణింపబడినది. ఆకు రాలిన గంట్లనుండి సానవచ్చి చిన్న బొటిమలవలె అంకురములు పైకి వచ్చి చిలుక పిల్లలకు మొదటవచ్చు చిన్న రెక్కలవలె నుండి, ఆవి క్రమముగా ఎర్రకరవీరపు మొగ్గలవలెనుండి, ఎర్రని మొగ్గలై సగమువిచ్చి, పికిలి పిట్టల యీకలవలె నుండి ఆకులపై నుండు నీనెల రేఖలు కన్నడునట్లయి, వెడలుపయి, ప్రక్కభాగములు పసరెక్కుచు నానాటి కా పసరురంగు నలుపెక్కి తళతళ వచ్చి అజోకగా వెనుకకు వ్రాలి గుబురుగా పెరిగినవి. ఇట్లు ప్రతి చెట్లు, తీగలకు చిగురులు పుట్టి పెరిగినవి. అలం. స్వభావోక్తి.

క. హిందోళంబునఁ జాడిరి

బృందారకసతులు విరహి ౧ బృందార్తిగఁ ద్రేఁ

చెం దేటులు వాసంతిక

విందునఁ చికళిశువు దాది ౧ వెడలం దోలెన్.

28

టీ: బృందారకసతులు=దేవతా స్త్రీలు; విరహిబృంద+ఆర్తిగన్ = విరహము కల జనులకు బాధకలుగు నట్లుగా; హిందోళంబునన్ = హిందోళమును రాగమున; పాడిరి = గానము చేసిరి; తేటులు=తుమ్మెదలు; వాసంతికవిందునన్ = బండిగురి వెంద పూదేనె త్రాగుటయను విందుతో; ద్రేఁచెన్ = త్రేప్పెను. చికళిశువున్ = కోయిల పిల్లను; దాది = పెంపుడు తల్లియైన కాకి; వెడలందోలెన్ = వెడల గొట్టెను.

తా: కోకిలలు వసంత ఋతువునందు పంచమ స్వరమున పాడును. ఆ పాట వినుట తోడనే దానిని పెంచెడి కాకి అది తన పిల్లకొదనుకొని వెడలగొట్టును. అప్పటి

వరకు భేదము తెలియనందున అది తన పిల్లయే యనుకొను నాకాకి. 'శిశిరస్యవసంత
స్యసంధౌహిందోశరాగకః' అని శిశిరవసంతర్తువుల సంధిలో హిందోశరాగ మాలా
పించవలెను. దేవతాశ్రీః హిందోశరాగమున పాటలు పాడిరి. అలం. స్వభావోక్తి.

నీ. చలిగాలి బొండుమ శ్చల్లెలపరాగము రేచి

నిబిడంబు సేసె వె శ్చ న్నెలరసంబు

వెన్నెలరస ముబ్బి శ్చ వెడలించె దీర్ఘికా

మందసాగంధిక శ్చ మధునదంబు

మధునదం బెగఁ బోసె శ్చ మాకందమాలికా

క్రీడానుషంగిభృం శ్చ గీరవంబు

భృంగీరవం బహం శ్చ కృతీఁ నీఁగె సాగించె

బ్రాహ్మిత భర్తృకా శ్చ రోదనముల

గీ. విపినవీధుల వీతెంచె శ్చ గుపితమదన

సమదభుజనత సుమధను శ్చ మ్మాంకృతములు

సరసమధుపాన నిధుననో శ్చ త్వవలీన

యవతియువకోటికోరికల్ శ్చ చివురు లెత్త.

29

టీ: చలిగాలి=చల్లని పైరు గాలి; బొండుమల్లెల పరాగమున్ = బొండుమల్లె
పూల పరాగమును; రేచి=రేగగొట్టి; వెన్నెల రసంబున్ = వెన్నెలయను నీటిని;
నిబిడంబు చేసెన్ = చిక్కపడునట్లు చేసెను; వెన్నెల రసము = వెన్నెల నీరు; ఉబ్బి
= పైకుబ్బికి; దీర్ఘికా = దిగుడు బావులందలి; ఆమందంబు = ఎక్కువైన; సాగంధిక =
సువాసనకల యొరకలువల వలని; మధునదంబున్ = తేనె ప్రవాహమును; వెడ
లించెన్ = ప్రవహించునట్లు చేసెను; మధునదంబు = పూజనీయములు; మాకంద
మాలికా = తియ్యని మామిడిచెట్ల వరుస లందలి; క్రీడానుషంగి = ఆటలనో కలి
సిన; భృంగీ = ఆడుతు మ్మొదల యొక్క; రవంబు = భవనిని; ఎగబోసెన్ = ఎక్కువ
చేసెను. భృంగీరవంబు = ఆడుతు మ్మొదల యొక్క రుంకొరము; అహంకృతిన్ = అర్హమునో;
బ్రాహ్మితభర్తృకాగోదనములన్ = పొరుగురూర వెళ్ళిన భర్తలకల శ్రీల యొక్క
యేడుపులను; తీఁగెసాగించెన్ = వృద్ధి పొందించెను; కుపిత = కోపించిన; మదన =
మనస్కంధునియొక్క; సమద = మదముతో కూడిన; భుజ = బాహువుచే; నతి = వంచ
బడిన; సుమధను = పువ్వుల నెడి వింటియొక్క; టాంకృతములు = టంకొరములు;
సరస = రుచియైన; మధుపాన = మధ్యపానముచేసి; నిధునన = మైధునమును; ఉత్సవ
= వేడుకయందు; విలీన = మునిగిన; యవతి = పడుచు దనము కల శ్రీల యొక్క;
యవ = యువకుల యొక్క; కోటి = సముదాయముయొక్క; కోరికలు; చివురు
లొత్తన్ = ఎక్కువగునట్లు; విపినవీధులన్ = ఉద్యానవనములలో; వీతెంచెన్ =
వ్యాపించెను.

తా: వసంతబుతువున చల్లనిగాలి కెగిరి వచ్చిన మల్లెపూ పరాగముతో వెన్నెల చిక్కబడినది. వెన్నెల నీటి ప్రవాహములచే దిగుడు బావులలోని యెర్ర కలువల పూదేనె ఏరులై పారవోడగినది. ఆ పున్నరసముతో తియ్యమామిళ్ళ మిఠ నుండు తుమ్మెదల ధ్వని పాచ్చినది. ఆ తుమ్మెదల గొదలతో ప్రోపిత భర్తృకల విచారము పాచ్చినది. దానితో మన్మథుని పూ బాణముల మోత ఉద్యానము లండు పాచ్చినది. ఆ ధ్వనులు పాచ్చగా మధ్యము త్రావి రతి క్రీడసల్పుకొను యువతీ యువకుల కోరిక లీరికలెత్తినవి. ఆలం. కారణమాల, కావ్యలింగము.

క. అత్తటి మురిపపునడఁ జెలి

కత్తియగమి గొలున మృదుల శ కలభావలఁ ద

బొక్కతైదు వెడనగవులతోఁ

జిత్తభవుం డార్వ ననలు శ చిదుమునెపమునన్.

30

టీ: అ+తడిన్=అప్పుడు; మురిపపునడన్=ఒయ్యారమైన నడకతో; చెలి కత్తియగమి=చెలికత్తెలు గుంపు; కొలువన్=తన్ను చుట్టుకొనిరాగా; మృదులకల భావలన్=మృదువైన మధురమైన పలుకులతో; తబొక్కతైదు వెడనగవులతోన్=వెలుగుచున్న చిన్న చిన్న నవ్వులతో; జిత్తభవుండు=మన్మథుడు; ఆర్వన్=ఆర తగా; ననలు=పువ్వులు; చిగుము నెపమునన్=త్రుంపెడి వంకతో.....(మన్మ థుడరచుట తన బాణములగు పూలు కోయవలదని కోసించునట్లని యెరుగునది.)

తా: ఆ వసంతర్తువులో ఒయ్యారమైన నడకతో చెలికత్తెలు సేవించు చుండగా మద్దులు గుల్కెడి పలుకులతో అందరించు చిరునగవులతో మన్మథుడు తేకలు వెట్టునట్లు పూలును కోసెడి వంకతో.....

చ. అలకనిజీబులోఁ గుసుమ శ మద్దినపావడదోఁపఁ గొప్ప చెం

గలువలవల్పుఁ జన్నుఁగవ శ కస్తురితావియుఁ ద్రస్తరింప నం

దెలరొద మీఱఁ బెన్నిధి గ శ తిన్ వ్రతికిం బొడకట్టె వేల్పుఁ దొ

య్యలి చిలునానఁ బట్టిన యశనంగుని మోహనబాణమోయనన్.

టీ: వేల్పుదొయ్యలి=అప్పురినయను పంజకన్థుల; అలకనిజీబులోన్=పల్పుని పీఠా; కుసుమ మద్దిన=కుసుంబారంగు దేసిన; పావడ = లోపల కట్టిన చీర; నోపన్=పైకి కన్నడగా; కొప్పు చెంగలువలవల్పున్ = కొప్పులో పెట్టుకొన్న ఎర్రకలువల పరిమళమును; చన్నుఁగవ కస్తూరి తావియున్ =చంటిగంటకు పూసికొన్న కస్తూరి పరిమళమును; ద్రస్తరింపన్=నలుదిక్కులకు వ్యాపించగా; అందెలరొద= అందెలమోత; మీఱన్=ఎక్కువకొగా; పెన్నిధిగతిన్ = పెద్దనిధివలెను; చిలు సానన్ =చిన్న మెరుగు సానయందు; పట్టిన=పడనుపట్టిన; అనంగుని = మన్మథుని యొక్క; మోహనబాణమో యనన్ = సమ్మోహనముచేయు బాణమా అనునట్లు; వ్రతికిన్ =మహర్షి కి; బొడకట్టెన్ =కన్నడెను.

మన్మథుని పంచబాణములలో నొకటి మోహన మనుటకు 'ఉన్మాదనస్తాపన శ్చైవోషణస్తంభనస్తథా' సమ్మోహనశ్చకౌమస్య పంచబాణాః ప్రక్షీర్తితాః॥' అని.

తా: ఆ యప్పురస, ఎర్రని పావడ కట్టుకొని దాని అందము పల్పని చీరభాసుండి పైకగపడు చుండగా, పరిమళించు సెర్రకలువలను కొప్పున తుఱిమి, చుట్టికి కన్నారి పూసికొని మన్మథుని మోహన కరమైన బాణమో అనునట్లు కాలియంచెలు చప్పుడు చేయుచుండగా నొయ్యారముగా నడచుచు సారస్వి వద్దకు వెళ్ళి కన్నడెను.

తే. అత్తైఱంగున నదిరి పా శ టారజంపు

వన్నెఁ బాడకట్టి తాఁ బాడు శ సన్నరవళి

పాట లభిర్ఘంకృతి శ్రుతిఁ శ బాదుకొనఁగఁ

బాడకయ చూచుచూపుతో శ సుడియుటయును.

312

టీ: ఆ+తైఱంగున=ఆరితిగా; అదిరిపాటు = హతాత్తుగా; ఆరజంపు వన్నెన్=అందమైన కాంతిలో; పాడకట్టి=కన్పించి; తాన్=ఆమె; పాడు=పాడెడి; సన్నరవళి=సన్నని ధ్వని; అభిర్ఘంకృతిశ్రుతిన్=తుమ్మెదల ఘంకార మనెడి శ్రుతిలో; పాదుకొనఁగన్ = కలియగా; చూడకయ = చూడనట్లుండు; చూచుచూపుతోన్=చూచెడి చూపుతో; సుడియుటయును=తారాడగా...

తా: ఆమె యట్లు హతాత్తుగా కన్నడి సన్నని యొగునో పాటను తుమ్మెద ఘంకారమును శ్రుతితో మేళవించి చూచియు చూడనట్లు చూచెడి యోచూపులతో చూచుచు అతిని చుట్టుప్రక్కల తచ్చాడుచుండెను.

చ. తలకొని దానితమ్ములపుఁ శ దావియు మోవియుఁ గౌను మేను న

గ్గలపుమెఱుంగు లీను తెలి శ గన్నులుఁ జన్నులు భృంగమాలికన్

గెలిచిన యారుతీరుఁ దగు శ నెన్నడలుం దొడలున్ వివేకముం

గలఁపఁగఁగాంచి పంచశర శ కాండవిఖండిత ధైర్యసారుడై. 313

టీ: దానితమ్ములపుఁదావియున్ = ఆమె వేసికొన్న తాంబూలపు సువాసు నయు; మోవియున్=అధగోష్ఠమును; కానున్=నడుచును; మేనున్ = శరీరమును; అగ్గలపు మెఱుంగులు=ఎక్కువ కాంతులను; ఈనుతెలి గన్నులున్ = వెదజల్లెడి తెల్లని కన్నులును; చన్నులున్; భృంగమాలికన్=తుమ్మెదల పంక్తిని; గెలిచిన యారుతీరున్ = గెలువదగిన నూగారు టందమును; తగునెన్నడలున్=తగిన అంద మైన నడకలును; తొడలున్; తలకొని=ఆరంభించి; వివేకమున్=కార్యాకాంగ్య జ్ఞానమును; కలఁపఁగన్=కలచివేయగా; కాంచి = చూచి; పంచశరకాండ=మన్మథబాణములచే; విఖండిత=ఖండింపబడిన; ధైర్యసారుడై = ధైర్యబలము కల వాడై.....

తా: ఆ యప్పురస యొక్క శరీరసౌందర్యము, తాంబూలపు సువాసన, ఓయ్యారంపు నడక మున్నగు వాటిని చూచి అవి యొకదాని కొకటి బలమై తన ధైర్యమును

సదలింపగా సాగుడు మదన వేదనచే తూలినవాడై.....అలం. కౌవ్యలింగము; ఉపమయు.

క. మేను గరుపాఱు దమి న

మ్మాని జపముఁ దపముఁ దన్ను శ మఱచి యనంగ

గ్లానిఁ బడి కదిసి వడఁకుచు

హీనస్వర మెసఁగఁ బ్రోవ శ వే న న్ననుచున్.

34

టీ: ఆ+హని=ఆపారుడు; మేను=శరీరము; గరుపాఱున్=పులకరింపగా; తమిన్=ఎక్కువ కోరికచే; జపమున్=మంత్రోచ్ఛారణము; తపమున్=నియమముగా నుండుటను; తన్నున్=తన కృత్యమును; మఱచి; అనంగ్లానిన్=మన్మథ వేదనను; పడి; కదిసి=ఆమెను సమీపించి; వడఁకుచున్=కంపమునొందుచు; హీనస్వరము=తగ్గినకంతధ్వని; ఎసగన్=ఎక్కువకొగా; నన్నున్; ప్రోవవే=రక్షింపవే; అనుచున్.....

తా: ఆపారర్షి శరీరము పులకరింపగా జపతపోనష్టానములు మరచిపోయి, ఆమె వద్దకేగి రణకుచు 'నన్ను చేరదీసి బ్రతికించు మ'ని ప్రార్థించుచు...

తే. చెయ్యి పట్టినమాత్రాన శ శిరము వంచి

యవశచందానఁ బైవ్రాలు శ నవ్యభూటిఁ

బగ్గ శాలాంతరముఁ జేర్చి శ బ్రాహ్మణుండు

కెరలు కోర్కులఁ గందర్ప శ కేళిఁ దేత.

35

టీ: చెయ్యిపట్టినమాత్రానన్=చేతిని పట్టుకొగానే; శిరమువంచి=తలవంచి; అనశచందానన్=పరవశమైనట్లుగా; పైవ్రాలు+ఆ+పధూటిన్=మీదపడడి ఆమెను; పర్ణశాలాంతరమున్=పర్ణశాలలోనికి; చేర్చి; బ్రాహ్మణుండు=ముని; కెరలు కోర్కులన్=పెల్లుబికిడి కోరికలతో; కందర్పకేళిన్=రతితో; తేతన్=ఆనందించెను.

తా: చేయి పట్టుకొగానే యొడలు పరవశమైనట్లుగా అతని మీద పడగా ఆమెను పర్ణశాలలోనికి తీసికొనివెళ్ళి యథేచ్ఛముగా రతికేళి భోగించెను.

* క. తప మంతయుఁ బాలివోవఁగ

నపూ డన్నియు నుజ్జగించి శ యయ్యంగనతోఁ

గపసి మనోజక్రీడా

నిపులై శ్వర్యంబు లనూభ శ వించుచు నుండెన్.

36

టీ: తపసి=ముని; తపమంతయున్=తా జేసిన తపస్సంతయును; పాలివోవగన్=వృథాకొగా; అపుడు; అన్నియున్=నిత్యకర్మలన్నియును; ఉజ్జగించి=విడిచి; ఆ+అంగనతోఁ=ఆయస్వరసతో; మనోజక్రీడా=రతివలని; విపుల=

ఎక్కువైన; విశ్వర్యంబులు = సుఖములను; అనుభవించుచునుండెన్ = అనుభవించుచుండెను.

తా: ఆముని తపస్సు విడిచి ఆమెనో సంభోగించుచు కాలము గడపుచుండెను.

క ఈరీతిఁ గొంతకాలం

బారామ మహామహీధ ॥ రారణ్యములం

దా రామవలలఁ దగిలి వి

హారము సలుపంగ గర్భ ॥ మై తఱియగుడున్. 37.

టీ: ఈ రీతిన్ = ఇట్లు; కొంతకాలము = కొన్నాళ్ళు; ఆ రామవలలన్ = ఆయప్పరసయొక్క ప్రేమయను వలలో; తగిలి; ఆరామ = ఉద్యానములు; మహామహీధర = పెద్దకొండలు; ఆరణ్యములందున్ = వనములందును; విహారము సలుపంగన్ = విహరించగా; గర్భమై = ఆమెకు గర్భమువచ్చి; తఱియగుడున్ = ప్రసవించు సమయమురాగా.....

తా: ఇట్లు కొంతకాల మాముని యామె వలలో చిక్కుకొని కొండలు, వనములలో విహరింపగా ఆమె గర్భవతియై ప్రసవసమయమురాగా.....

క. అంత ననుఁగాంచి యది విపి

నాంతగమునఁ బొత్తవైచి ॥ యరిగెఁ గృపార్ద్ర

స్వాంతుఁ డగుసంయమిందుఁడుఁ

జింతింపకపోయె కేమి ॥ సెప్పదు నధిపా. 38

* పాఠాంతరము

తపనోదయాస్తమయము

లిపుడని కాలప్రమాణ మెఱుంగని తమి న

చ్చపలాక్షిఁ గూడి రతిసుఖ

నిపులై శ్వర్యంబు లనుభవించుచునుండెన్.

అ. ఇపుడు; తపన = నూర్చుని యొక్క; ఉదయ + అస్తమయములు; అని; కాలప్రమాణము = కాలము యొక్క నడకను; ఎఱుగని తమిన్ = తెలియని యొక్క తెలియని కోరికతో; అ + చపలాక్షిన్ + కూడి = ఆయప్పరసతో కలిసి; రతిసుఖ = రతిసుఖము యొక్క; నిపుల = ఎక్కువైన; విశ్వర్యంబులు; అనుభవించుచునుండెను.

తా: నూర్చోదయాస్తమయము లెరుగని రీతిగా నామెనో కలిసి సంభోగ సుఖము అనుభవించు చుండెను. (ఈ పద్యము ప్రక్షిప్తమనికొన్నిట మన్నది.)

టీ: అధిపా=రాజా! అంతన్=పురుషురాగా; అది=ఆ యస్సరస; నమన్=నన్ను; కాంచి=కని; విపిస+అంతరమునన్=అడవిమధ్యలో; పాఱవైచి=దిగవిడిచి; అరిగన్=స్వర్గమునకు పోయెను; కృపా+అర్ధస్వాంతుడగు=దయచేచల్లని మనస్సు కలిగిన; సంయమి+ఇంద్రుడు=మునిశ్రేష్ఠుడు; చింతింపకపోయెన్=నావిషయమై ఆలోచనయే చేయలేను; ఏమిచెప్పుదున్=ఏమని చెప్పుదు నా కష్టదశను?

తా: అంతట నామె నన్ను కని నట్టడవిలో పారవేసి స్వర్గమునకు పోయినది. దయార్థిహృదయుడైన మునియు నా యోగశ్రేయము నరయలేను. ఏమని చెప్పను?

వ. అట్లు వైచి చనుటయు నాచటం గటకటంబడుచుండి తీండించు శశిమండలంబున వెడలు శిశిరకిరణప్రణాళికామిశ్ర దమృత రస గ్రాసంబునం జేసి కొన్ని పూటలం బుటపుటనైన నన్నుం గనుగొని ముసీందుండు ప్రియం బంది నిజాశ్రమంబునకుం గొని చని శశికళాసంవర్ధిత నగుటం జేసి నాకుం గళావతియును నామం బిడి పెనుచుచుండ నేనుచు జనకసేవాపరతం బ్రవర్తిల్లుచుండు నంత. 39

టీ: అట్లు=ఆ రీతిగా; వైచిచనుటయున్=పార్వవైచిపోగా; అచటన్=ఆచలిచే; కటకటంబడుచుండి=బాధపడుచు; తీండించు శశిమండలంబునన్=ఎక్కువగా ప్రకాశించెడి చంద్రమండలమునుండి; వెడలు=పుట్టెడి, శిశిరకిరణ=చల్లని కిరణములయొక్క; ప్రణాళికా=సముదాయములతో; మిశ్రత్=కలిసిన; అమృత రస=అమృతముయొక్క; గ్రాసముచేతన్=తినుటచే; కొన్ని పూటలన్=కొన్ని రోజులలో; పుటపుటనైన=పెరుగుచున్న; నన్నున్; కనుగొని=చూచి; ముసింద్రుండు=పారుడు; ప్రియంబంద=సంతోషించి; నిజ+అశ్రమంబునకున్=తన యాశ్రమంబునకు; కొనిచని=తీసికొనివెళ్ళి; శశికళాసంవర్ధిత నగుటంజేసి=చంద్రకళలచే పెంచబడిన దాననగుటచే; నాకున్; కళావతి; అనునామంబు=అనెడి పేరును; ఇడి=పెట్టి; పెనుచుచుండన్=పెంచుచుండగా; నేనును; జనకసేవాపరతన్=తండ్రియొక్క సేవయందలి ఆసక్తిచే; ప్రవర్తిల్లుచుండునంతన్=పెలగుచుండగా.....

తా: అట్లు నన్ను వదలిపోగా వేసు చంద్రకిరణముల నుండి వచ్చిన నమృతమును త్రాగి పెరిగితిని. అట్టి నన్నుచూచి పార్వీ సంతోషించి నన్ను తీసికొని వెళ్ళి చంద్రకళలచే పెరిగి నందున 'కళావతి' అను పేరు పెట్టి పెంచుచుండెను. నేను తండ్రిని సేవించుచుంటిని. అంత.....

ఉ. ఆసమయంబునం బాగులు శ చాచటిపెల్లున నంతకంతకున్

గాసిలి వై పయిన్ వదన శ గహ్వర మెండంగ నేడ్చి యేడ్చి యే

మాసయుఁ గాన కంతఁ దుహి శ నాంశుఁడు దోచినఁ దత్కళారస
గానవిధిన్ శరీర మమ శ రంగ భజించితి దైవికంబునన్. 40

(క్రింది రెండు పద్యములును ప్రైవచనములోని యర్థమునే చెప్పుచున్నందున ప్రక్షిప్తము అనియు, గద్యయే పెద్దనదనియు కొందరి మతము.)

టీ ఆ సమయంబునన్ = తల్లి విడిచి పోగా; అకటి పెల్లునన్ = ఎక్కువయాకలిచే; పొగులుచున్ = దుఃఖించుచు; అంతకంతకున్ = కొంతసేపయిన కొలది; గాసిలి = కష్ట పడి; పైపయిన్ = ఎక్కువగా; వదనగవ్వారము = నోరు; ఎండగన్; ఏడ్చియేడ్చి = ఎక్కువగా నేడ్చి; ఏమి + ఆసుయన్ = ఏ విధమైన ప్రాణముమీద ఆశయును; కానక = లేక; అంతన్ = అంతలో; దైవికంబుగన్ = అద్భుతమువలన; తుహి నాంశుడు = చంద్రుడు; దోచినన్ = ఉదయించగా; తత్కళారస గ్రాసవిధిన్ = ఆతని కళలను తినుటతో; శరీరము; అమరగన్ = వృద్ధి పొందగా; భజించితిన్ = కాచుకొంటిని.

తా: తల్లి అట్లు కని పారవేసి పోగా ఆకలి బాధచే విచారించుచు ఇక బ్రతు కుపై ఆలేశక పోగా నా అద్భుతవశమున చంద్రుడయినా కాగా చంద్రకిరణముల లోని అమృతరసానముచేసి శరీరమును రక్షించుకొంటిని.

సీ. ఏ నవ్విధంబున శ మేను పెంచుచునుండ

నాచంద మంతయు శ నాత్మ నెఱింగి

కడుసంభ్రమమున న శ క్కడికి నేతెంచి యిం

పెసఁగ మైనిండిన శ కనటు దుడిచి

తనయురంబునఁ జేర్చు శ కొని పోయి యాశ్రమ

స్థలమున నిజపర శ శాల నునిచి

విధుకళాంశాహార శ విధి వసించితిఁ గాన

నాకుఁ గళావతీ శ నామ మొసఁగి

గీ. నయము మీఱంగఁ బెనుప నా శ నాటఁ బెరింగి

త్రైశవము మాని యశావనో శ త్వవముఁ జెంది

జనకు నేమైన నడుగుచు శ సంతతంబు

నోవి శుశూష చేయుచు శ నున్నచోట.

41

టీ: ఏను = నేను; ఆ + విధంబునక = ఆ రీతిగా; మేను = శరీరము; పెంచుచు నుండన్ = నిలబెట్టుకొను చుండగా; ఆ చందము = ఆ నా పోషణ రీతిని; అంతయును; ఆత్మన్ = మనస్సులో; ఎఱింగి = తెలిసికొని; కడుసంభ్రమమునన్ = ఎక్కువ తొందరతో; అక్కడకున్ = నేనున్న చోటికి; ఏతెంచి = వచ్చి; ఇంపు + ఎసఁగక = ఆనంద మెక్కువకాగా; మైన్ = నాశరీరమున; నిండినకనటు = నిండుగానున్న

మంటిని; తుడిచి; తనయంబునన్ = తన గొమ్ముపై; చేర్చుకొనిపోయి = అంటు నెత్తుకొని వెళ్ళి; ఆశ్రమస్థలమునన్ = తపోవనమున; నిజపర్ణశాలన్ = తనపర్ణ శాలలా; ఉంచి; నిధుకళా+అంశ+అహారవిధిన్ = చంద్రకళల నాహారముగాచేసి కొనుటచే; వసిించితిన్ = ఉంటిని; కానన్ = కాబట్టి; నాకున్; కళావతియను పేరును; ఒసగి = పెట్టి; సమాను = ముద్దు; మీఱంగన్ = ఎక్కువకాగా; పెనుపన్ = పెంచగా; నానాటన్ = ఆ గోజున కా గోజు; పెరిగి; వైశవము = బాల్యము; మాని = వెళ్ళి; యావన+ఉత్సవమున్ = పడుచుదనము వలని సంతోషమును; చెంది = పొంది; జనుకున్ = తండ్రిని; ఏమైన నడుగుచున్ = కావలసిన వడుగును; సంత తంబు = ఎల్ల పుడును; ఓపి = ఓసికతో; శుక్రూష = నేర; చేయుచునున్న చోటన్ = చేయుచుండగా.....

క. ఎవ్వరు చూచినఁ జూపులఁ

జవ్వకుఁ బద నడఁగి నడచు శ సిగ్గున నొత్తజై

రవ్వకు మొదలగు పాపపు

బవ్వన మెదిరించె జిగి యె శ సగ నామేనన్.

42

టీ: ఎవ్వరు చూచినన్ = ఎవరు నన్ను తేరిపార చూచినను; చూపులన్ = తిరిగి వారిని చూచుటతో; చివ్వకున్ = పోరాటమునకు; పదను = వాడి; అడగి = తగ్గి; నడచు సిగ్గునన్ = నడచెడి సిగ్గుచే; ఒత్తజై = అందమై; రరవ్వకున్ = తిట్టుటకు; మొదలగు = కారణమైన; పాపపు బవ్వనము = పాడు యావనము; నామేనన్ = నాశరిగ చున; జిగి = కాంతిని; ఎసగన్ = ఎక్కువకాగా; ఎదిరించెన్ = వచ్చినిద పడినది.

తా: నన్ను చూచిన వారిని తిరిగి చూచుటకు సందేహము కల్పించెడి సిగ్గు కల్గగా, ఈమె అట్లున్నది—ఇట్లున్నది అని నల్లరును తిట్టుటకు వీలైన యావనము వచ్చిపడినది.

శా. ఆవేళం బాడంగాంచి భేచరుఁ డొకం శ డాసక్తి దేవాపి సం

జ్ఞానంతుండు సబాంధవుం డగుచు ని శ శృంకన్ ననున్ వేడువాఁ

డై వాచంయముఁ డగ్ని కార్యనిరతుం శ డై యున్నచోఁ బర్ణ శా

లావాసంబున కేగుదెంచి నిజభా శ వాకాంక్ష సూచించినన్.

43

టీ: ఆ వేళన్ = అట్టియావనము వచ్చినపుడు; ఒకండు = ఒక; భేచరుండు = గంధర్వుడు; దేవాపిసంజ్ఞానంతుండు = దేవాపియన పేరు కలవాడు; పొడగాంచి = చూచి; ఆ సక్తిన్ = నన్ను పెండ్లాడవలె కోరికతో; సబాంధవుండగుచున్ = బంధువులతో కూడినవాడై; నిశృంకన్ = సందేహము లేకుండ; ననున్; వేడువాడై = తన కిమ్మని కోరువాడై; వాచంయముడు = మహర్షి; అగ్ని కార్యనిరతుండై = అగ్ని హోత్రము చేయుటలో నిష్ఠము కలవాడై; ఉన్నచోన్ = ఉండగా; పర్ణశాలా+ఆవాసంబునకున్ = పర్ణశాలకు; ఏగుదెంచి = వచ్చి; నిజభావ+అకాంక్షన్ = తన మనసులోని కోరికను; సూచించినన్ = తెలియజేయగా.....

తా: నాకు యావనము రాగా దేవాపియను గంధర్వుడు నన్ను చూచిపెండ్లి చేసికొన గోరి తపోవనమునకు బంధువులతో కలిసివచ్చి నిశ్చంకముగా నాతండ్రి అగ్ని హోత్రము చేసికొను చుండగా తన కోరికను తెలుపగా.....

సీ. శిఖిపింఛదళపరి శ మ్మృతములై సేమంతి
విరుల తీ రగుశిరో శ వేష్టనములు
నెఱగంటి చూడ్కిన్ దా శ యెతులబాహులు వంచి
నారాజు లల్లార్చు శ నారజములు
గాదంబరీగంధ శ గర్భంబులై వల్చు
ఘనసారమిశదాస్య శ గంధములును
దరహాసములఁ దోచు శ తాంబూల సేవాంధ
కారితాధర గద శ ఊతుల యొఱపుఁ

తే. జిటులు గందంపుఁ బూతలు శ జిహ్వకలకు
ననుపు నెఱవాది బంటు పం శ తపుఁ బదరులు
ఘనమగుజగుప్స వెనుప న శ జ్జనముఁ జూచి
ఋషి మనంబునఁ గడు నన శ హ్యించుకొనుచు.

44

టీ: శిఖిపింఛదళ = నెమలిపింఛపు టీకలచే; పరిష్కృతములై = అలంకరింపబడినవై, చేమంతివిగులతీరగు = చేమంతి పూలవలె నున్న; శిరోవేష్టనములున్ = తల పాగలును; ఎఱగంటి చూడ్కిన్ = ఎర్రని కంటిచూపుతో; తాయెతులబాహులు = తాయెత్తులు కట్టుకొన్న చేతులను; వంచి; నారాజులు = కత్తులను; అల్లార్చునారజములున్ = త్రిప్పెడి అందములును; గాదంబరీగంధగర్భంబులై = కల్లువాసనతో కూడినవై; వల్చు = వాసనవేసిడి; ఘనసారమిశత్ = పచ్చకర్పూరముతో కలిసిన; ఆస్యగంధములును = ముఖవాసనలును; దరహాసములన్ = చిరునవ్వులతో; తోచు = కనిపించెడి; తాంబూలసేవా = నిత్యము తాంబూలమును వేసికొన్నందున; అంధకారిత = గారకట్టి కన్నడని; అధర = అధరోష్ఠముమీది; రదఊతులయొఱపు = పంటికొటుల గాటులును; చిటులుగందంపుఁబూతలున్ = నీటలు తీసెడి గందపు పూతలును; జిహ్వకలకున్ = నాలుకలకు; ననుపు = అలవాటైన; నెఱవాది = నేర్పకల; బంటుపంతపు బదరులును = శ్రోత్యము తెల్పుచూటలును; ఘనమగుజగుప్స = ఎక్కువైన అసహ్యమును; పెనుపన్ = వృద్ధి చేయగా; ఆ+జనమున్ = ఆ గంధర్వులను; ఋషి; చూచి; మనంబునన్ = మనసుగూ; కడున్ = మిక్కిలి; అసహ్యించు కొనుచున్ = చీడరించుకొనుచు.....

తా: నెమలి యీకలు గ్రుచ్చిన తలపాగలు, కల్లుత్రాగుటచే నెర్రనైన కన్నులు; దండలతో త్రిప్పబడుచున్న కత్తులును, కల్లువాసన పోవుటకై వేసి

కొన్ని తాంబూలపు గారచే కన్నడని పంటికోసమును, కుంభపులు; బీటలుతీయు సంతిగా పూసికొన్న గండపు పూతలు. తమ ప్రశాపము తెలిపెడి గర్వోక్తులు కలిగిన ఆ గంధర్వలను చూచి మునిఅనమ్మించుకొనుచు.....

(తాను నియమ నిష్ఠాపరుడై నంగున, తనపద్ధతికి వ్యతిరేకముగా నున్న వార ఆకార శాప దాసులను చూచుచురిక మహర్షి కనహ్యము చేసినది.) అలం. స్వభావోక్తి.

శా. ఆహా ధన్యుడ నైతి మద్విమలవం శ శాచార విద్యా తప
శ్రీహోమాదులు నేడుగా తుది ఫలిం శ చెన్ నాగనాసంబు మ
ద్రేహతోణికి బిడ్డ వేడుటకు నే శ తే గాంచుటన్ బ్రాహ్మ్యమిం
కోహా! చాలు బాకాలి పోయెదరా పో శ రో నోటికొప్పేటికిన్.

టీ: ఆహా! నాగనాసంబు = బోగపుమేకము; మత్ + శహతోటికిన్ = నాయంటి వాటిటికి; బిడ్డన్ = నాకన్యను, వేడుటకున్ = కోరుటకై; ఏతేన్ + కాంచుటన్ = వచ్చునంతటి అదృష్టము కలుటచే; ధన్యుడనైతిన్ = అదృష్టవంతుడనైతిని; మత్ = నా యొక్క; విమల = స్వచ్ఛమైన; వంశ = వంశము; ఆచార = నడవడికి; తపశ్రీ = తపస్సుపడ; హోమాదులు = హోమము మొదలైనవి; శేషుగా = ఇప్పటికి కదా; తుది = చిట్టచివరికి; ఫలిం చెన్ = పండినది; ఓహా! ఇకన్ = ఇంక; బ్రాహ్మ్యము = బ్రాహ్మణత్వము; చాలున్; నోటికొప్పు = నోటిపొంగరు; ఏటికిన్ = ఏల; పాకాలిపోయెదరా = వెళ్ళిపోదురా? పోరా?

తా: ఆహాహా! నేను బ్రాహ్మణుడనై జపతపోనుష్ఠానములు చేయుచున్నందులకు ఈ భోగము మేళపురకంఠువారు పిల్లనిమ్మని నాగుమ్మము లోనికి వచ్చినందులకు నా నియమము లన్నియు ఫలించినవి. నేటికి ధన్యుడనైతిని. ఛీఛీ! పోయెదరా? లేరా? అలం. వ్యాజస్తుతి, విషమము.

క. మీతరమువార లేతెటి

నేతరితనమున దపస్వి శ గృహకన్యకలన్

నీతభయవృత్తి వేడిరొ

కో తము దర్కంప కార శ కొప్పులటంచున్.

46

టీ: మీతరమువారలు = మీకులము వారు; ఏతేన్ = ఎప్పుడైనను; ఏతరితనమునన్ = దుడుకుతనముతో; తపస్వికన్యకలన్ = మహర్షుల కూతుండ్రను; నీతభయవృత్తిన్ = భయములేని రీతిగా; తమున్ = మీతాహతును; తర్కంపక = ఆలోచించుకొనక; వేడిరొకో = కోరిరా? ఔరా! కొప్పులు = పొంగు? అటంచున్ = అనుచు.....

తా: మీ వంశములోని వారెవరైన నెప్పుడైనను మా వంటి మహర్షుల కన్యలకు తమతాహతు చూడక, కోరిరా? అంతపొంగరా? అనుచు.....

క. పసుధేశ ముక్కు డుస్సిన

పసరముక్తియఁ గెరలి తిట్టెఁ శ బక్కున ఋషి వా

రుసురు మని వెడలిపోయిరి

ముసలిగదా పుట్టినిల్లు శ ముఖ్యోష్ణతకున్.

47

టీ: పసుధేశ = రాజా! ఋషి = నాతండ్రి; ముక్కుడుస్సిన = ముక్కు త్రాడూడిన; పసరముక్తియన్ = ఎద్దువలె; కెరలి = కోపించి; పక్కునన్ = హఠాత్తుగా; తిట్టెన్; వాయు = ఆ గంధర్వులు; ఉసురుమని = కష్టపెట్టుకొని; వెడలిపోయిరి; ముఖ్యోష్ణతకున్ = ఎక్కువ కోపమునకు; ముసలితనము; పుట్టినిల్లు కదా!

తా: ముసలితనమున కోపము హెచ్చుగా నుండును గదా! నా తండ్రి ముక్కు త్రాడూడిన యాబోతువలె ముంగు వెనుక లాలోచింపక తిట్టెను. గంధర్వులు కష్టముతో వెళ్ళిపోయిరి. ఆలం. ఆర్థానర్థన్యాయము.

వ. అట్టియెడం దనమనోరథంబు విఫలం బగుటకుఁ గ్రోధం ధుండై నన్నభిలషించు గంధర్వుం డిట్లనియె.

48

టీ: అట్టియెడన్ = అప్పుడు; తనమనోరథంబు = తన కోరిక; విఫలంబగుటకున్ = వ్యర్థమైనందులకు; క్రోధంబుంధుండై = కోపముచే నొడలు తెలియనివాడై; నన్ను + అభిలషించు = నన్ను కోరిన; గంధర్వుండు; ఇట్లనియెన్.

శా. నీవై శిష్యము తిట్టుల న్మెఱయునే శ నీంట నే దక్కువే

యీవే కన్యక నీవుగాక మఱి. మ శ ద్వైతాన్వయాయాచారముల్

నీవా పేర్కొనుపాటివాడ విలఁ గా శ నీ నిల్తుగా కేమి పో

పో విప్రాధమ నిన్నుఁ బోల నిక నశ్చ ల్పుల్ లేరు దంభవ్రతా. 49

టీ: నీవై శిష్యము = నీ గొప్పదనము; తిట్టులన్ = తిట్టుటలో; మెఱయునే = ఎక్కువగునా? నీకంటెన్; నేనీ; తక్కువే? నీవు; కన్యకన్; ఈవేకాక = ఇయ్యవా? మఱి; మఱి = నా యొక్క; వృత్త = నడవడిని; ఆన్వయ + ఆచారముల్ = వంశమును, ఆచారమును; నీవా? పేర్కొను పాటివాడవు = పేరెత్తువాడవు? ఇలన్ = భూమిలో; నిల్తుకాకేమి = నిలువగలవా? పో పో = ఛీ ఛీ! విప్ర + అధమ = విప్రులలో నీచుడా! దంభవ్రతా = డాంబికమైన వ్రతము కలవాడా! ఇకన్ = ఇంక; నిన్నుబోలన్ = నీవంటి; అల్పుల్ = నీచులు; లేరు = ఉండరు.

తా: డాంబికడా! విప్రాధమా! మమ్ము తిట్టినంతలో నీవు గొప్పవాడవగుచువా? నీకన్న నేను తక్కువా? నీవు నాకు పిల్ల నియ్యకేమి? నా వంశము నడవడి నెత్తుదువే? నీ వెన్నాళ్ళు భూమి మీద నుండువో చూచెదగాక! పో పో! నీచుడా! నీకన్న నీచులు పృథివిలో లేరు.

తే. అనుచుఁ బగచాటి పోయి నాఁ శ డర్ధరాత్రో
సమయమున శత్రునిహతి మ శ జనకుఁ జంపె
నట్ల యగుఁగాక పుడమిఁ గా శ మాంధచిత్తుఁ
డెవ్వరి వధింపఁ డెటు సేయఁ శ డేమి గాఁడు.

50

టీ: అనుచున్=అని తిట్టుచు; పగచాటిపోయి=విరోధమున్నట్లు స్పష్టము చేసి వెళ్ళి; నాఁడు=ఆనాడే; అర్ధరాత్రసమయమునన్=అర్ధరాత్రి వేళ; శత్రునిహతిన్=క త్రివెబ్బలో; మత్+జనకున్=నా తండ్రిని; చంపెన్. అట్లయగుగాక=అంతేఅగును; పుడమిన్=భూమిలో; కామ+అంధచిత్తుడు = కామముచే వివేకములేని మనస్సు కలవాడు; ఎవ్వరిన్=ఎంతపూజ్యులైనను; వధింపడు=చంపకుండునా? ఎటుసేయడు=ఏరీతిగా చేయడు? ఏమిగాడు=ఎంత పాపికాడు.

తా: ఇట్లు గంధర్వుడు కోపమును ప్రకటించి వెళ్ళి ఆ నాటి రాత్రివేళ వచ్చి కత్రితో నాతండ్రిని చంపెను. కామాంధుడు చేయలేని దుష్కార్యమేముండును? అలం. ఆర్థానరన్యాసము.

తే. అపుడు మెడఁ గోయ ముని రోజు శ టాలకించి
మేలుకొని దివ్వె యిడి సంభో శ మించి యేడ్చు
నన్నుఁ బొదివిరి పొరుగిండ్ల శ నున్నతపసు
లా దురాచారుఁడును బాతె శ నటకు మునుప.

51

టీ: అపుడు=ఆ రాత్రివేళ; మెడగోయన్=మెడను కోయగా; ముని=నాతండ్రి; రోజుట=ఏడ్చుట; ఆలకించి=విని, మేలుకొని; దివ్వెయిడి=దీపము పెట్టి; సంధ్రమించి=కంగారుపడి; ఏడ్చునన్నున్=ఏడ్చెడినన్ను; పొరుగిండ్లనున్నతపసులు=ఇరుగు పొరుగున నున్న మునులు; పొదివిరి=దగ్గరగా తీసికొనిరి; అటకు మునుప=అంతకుముందే; ఆ దురాచారుడును=ఆ పాపాత్ముడు కూడ; పాతెన్=పారిపోయెను.

తా: అతడు కంతము కోయునపుడు నాతండ్రి యేడ్చుటను విని నేను మేల్కొని దీపము పెట్టి చూచి కంగారు పడి ఏడ్చితిని. అంతలో ఇరుగు పొరుగు మునులవచ్చి నన్ను బుజ్జగించిరి. అంతకు ముందే ఆ దుర్మార్గుడు పారిపోయెను.

వ. అంతం డెలతెల వేగుటయుఁ బ్రభాతసమయంబున. 52

టీ: అంతన్; తెలతెలవేగుటయును=బాగుగా తెల్ల వారగా; ప్రభాతసమయంబునన్=ప్రాతఃకాలమునందు...

గ. ధారాళత్వతజ్ఞోక్తి

ఘోరజరాధవళితోరు శ కూర్చముగఁ గరా

చూరిని మెడ దెగి యుటజూ

గారంబునఁ బడిన మూడు గాళ్ళ శ్ర ముసలికిన్.

53

టీ: భారాళ = భారగా కాయచున్న; క్షతజ+ఉక్షిత=రక్తముచే తడుపఁ
బడిన; ఘోర=భయంకరమైన; జరా=మృత్యువుచే; భవశిల=తెలివైన; ఉరు
కూర్చుముగ్ధ=పెద్దదైన గడ్డము మీసములు కల్లునట్లుగా; కరాచూరిన్=పదనగు
కత్తిచే; మెడదెగి; ఉటజ+అగారంబునన్ = పట్టశాలలో; పడిన మూడుగాళ్ళ
ముసలికిన్=పడిపోయినవన్న ముసలి వస్తువు...

తా: కత్తితో కోయుటతో అవిచ్చిన్నముగా కాయచున్న రక్తముచే తడిసి
గడ్డము మీసములు కలిగి పట్టశాలలో పడియున్న ఆ ముసలివస్తువు.....

ఆ. అగ్ని యిచ్చి యశకు శ్ర 'యూబాల్యముగ నన్నుఁ

మెడచే నల్లి నైచి శ్ర చనిన పదంఁ

దానె తల్లిమాటు శ్ర నై నెమ్మి నట్టి మ

జనకుఁ డీల్ల నేటి శ్ర మనికి' యనుచు,

54

టీ: అగ్నియిచ్చి=దహనముచేసి; అశకు=అద్యో! తల్లి; నైచిచనినపద
పన్=పారవేసి వెళ్ళిన తర్వాతి; తానె; ఆబాల్యముగన్=చిన్నతనము నుండియు;
తల్లిమాటునై=తల్లికి బగులు రక్షకుడై; నెమ్మిన్=ముద్దుగా; నన్నున్; పెనిచెన్
=పెంచెను; అట్టి; మత+జనకుడు=నా తండ్రి; ఈల్లెన్=చనిపోయెను; ఏటి
మనికి=బ్రతుకుట ఏటికి? అనుచున్...

తా: నాతండ్రికి దహన సంస్కారముచేసి, పుట్టగానే తల్లి వదలిపోగా
తానే తల్లివలె నన్ను గారాబముతో పెంచిన తండ్రి చనిపోయినాడని.....

క. వందురి వగలన్ దేహము

పొం దెడలంగఁ జూచు నన్ను శ్ర బొడగని దివి దా

నెందుల కేగుచునో గిరి

నందన దిగి వచ్చి కరుణ శ్ర నా కిట్లనియెన్.

55

టీ: వగలన్=కష్టములతో; వందురి=పరితపించి; దేహముపొంగు=శరీరము
తోడి సంబంధమును; ఎడలగన్=వదలుటకై; చూచునన్నున్=ఆలోచించుచున్న
నన్ను; పొడగని=చూచి; దివిన్=ఆకాశమున; తాను; ఎందులకున్ = ఎక్క
డితో; ఏగుచునో=వెళ్ళుచుండెనో; గిరినందన=పార్వతి; దిగివచ్చి=భూమిమీదికి
నావద్దకువచ్చి; నాకున్=నాతో; కరుణన్=దయతో; ఇట్లనియెన్.

తా: కష్టము లనుభవించుటకన్న చానే మేలని చావబోవుచున్న నన్ను చూచి
ఆకాశముపై నెక్కడితో వెళ్ళుచున్న పార్వతి నావద్దకు దిగివచ్చి నాతో దయతో
నిట్లన్నది.

మ. అతిసౌందర్యనిశాంత మీతను వల శ భ్యం బిల్లు శోకాతురా
న్వితవై దీనిఁ నొఱంగఁ గాఁ దగునె త శ స్వీ చాలు నీసాహసం
బతిలోకుండు స్వరోచి నీకుఁ బతియా శ నారాజుఁ జేపట్టి య
ప్రతిమశ్రీవిభవంబుఁ గాంచెదవు నా శ పల్కొండు గా నేర్చునే ?

టీ: తస్మి=పడుచుదానా! ఈతనువు=ఈ శరీరము; అతిసౌందర్యనిశాంతము
=ఎక్కువ సౌందర్యము కలది; అలభ్యంబు=తిరిగి దొరకుట కష్టమైనది; ఇల్లు=
ఈరీతిగా; శోక+అతుః+అన్వితవై=విచారముతో కూడినదాననై; దీనిన్=ఇంత
చక్కని దేహమును; తొఱంగంగాన్=విడువగా; తగునె=ఒప్పునా? ఈ సాహ
సంబు=ఈ చొరవ; చాలున్; అతిలోకుండు=జనులను మించినవాడు; స్వరోచి;
నీకున్; పతి=భర్తగా; బైన్=అగును; ఆ రాజున్; చేపట్టి=పెండ్లాడి; అప్ర
తిమశ్రీ=సాటిలేని సంపదయొక్క; విభవంబును=వైభవమును; కాంచెదవు=పొందె
దవు; నాపల్కు=నామాట; ఒండు=మరొకరీతిగా; కానేర్చునే=అగునా?

తా: ఓ తరుణీ! నీ శరీరమెంతో యందమైనది. ఇట్టి సౌందర్యము దుర్లభ
మైనది. ఇట్టి దేహమును విడుచుట మంచిపనికాదు. ఈ చొరవ మానుము. నిన్ను
స్వరోచి యను లోకాతీతుడగు రాజు పెండ్లాడును. నీవెన్నో వైభవముల ననుభ
వించువు. నామాట అన్యథా కానేరదు. అలం. కావ్యలింగము.

క. విను మదియుఁగోక పద్మిని

యనఁ బరఁగిన విద్య నే బ్రీ శ యంబున నిత్తుం

గొను నీవు తత్ప్రసాదం

బున నీకు నభీష్టసౌఖ్య శ ములు సిద్ధించున్.

57

టీ: వినును; అదియఁగాక=మరియును; నేన్=నేను; ప్రియంబునన్=
ఇష్టముతో; పద్మినియనఁబరఁగిన విద్యన్=పద్మిని యనబడు మంత్రమును; ఇత్తున్
=ఇచ్చెదను; నీవు; కొను=స్వీకరింపుము; తత్+ప్రసాదంబునన్=దానిమహిమ
వలన; నీకున్; అభీష్టసౌఖ్యములు=కోరిన సౌఖ్యములు; సిద్ధించున్=కల్గును.

తా: నీకు స్వరోచిని పెండ్లాడు నదృష్టమే కాక, నేను పద్మినియను
మంత్రము నిత్తును. దాని మహిమవలన కోరిన కోరికలు పొందగలవు.

వ. అని రహస్యంబుగా నవిద్య నాకు నుపదేశించి
ముక్కుంటి వాల్గంటి మింటిచొప్పునం జనియె. నేనును తద్వచ
నామ్మతాస్వాదనంబ యాతగాఁ బ్రాణంబులు వట్టుకొని యున్న
దాన. నాస్వరోచి నీవకాఁ దలంచెద. వంచనాలాపంబు లుడిగి
యప్పద్మినీ విద్యారత్నంబుతోఁ గూడ నన్నుఁ బరిగ్రహింపు మనిన
సంగీకరించి యమ్మహీవిభుండు.

58

టీ: అని; రహస్యంబుగాన్; ఆ విద్యన్=ఆ మంత్రమును; నాకున్; ఉపదేశించి=చెప్పి; ముక్కుంటి వాల్లంటి=భవాని; మింటిచొప్పునన్=ఆకాశమార్గము పెంట; చనియెన్=వెళ్ళెను; నేనును; తత్+వంచనా+అమృత+అస్వాదంబు+అ=ఆమె మాటలనెడి అమృతమును త్రాగుటయే; ఊతగన్=ఆధారముగా; ప్రాణంబులు+పట్టుకొని=ప్రాణాలు నిల్పుకొని; ఉన్నదానన్; ఆ స్వర్థోచి=ఆమె చెప్పిన స్వర్థోచియనురాజపు; నీవకాన్=నీవేఅయినట్లు; తలఁచెదన్=అనుకొందును; వంచనా+అలాపంబులు=అడ్డుమాటలు; ఉడిగి=మాని; అ+పద్మినీవిద్యారత్నంబు తోడన్=విద్యలలో శ్రేష్ఠమైన పద్మినీ మంత్రముతో కూడ; నన్నున్; పరిగ్రహించు=పెండ్లాడుము; అనినన్; అంగీకరించి. అ+మహీవిభండు=ఆరాజు...

౩. ఏకాగ్రత నవిద్యలు

కైకొని పుణ్యాహపూర్వక కంబుగ గుణర

త్నాకరుఁ డయ్యిద్దట న

స్తోకోన్నతిఁ పెండ్లి యయ్యె శ్రీ సుముహూర్తమునన్. 59

టీ: గుణరత్నాకరుడు=మంచి గుణములకు సముద్రమవంటి స్వర్థోచి, ఏకాగ్రతన్=క్రద్ధతో; అ+విద్యలు=ఆ యిద్దరి వద్దనున్న మంత్రములను; కైకొని=తీసికొని; పుణ్యాహపూర్వకంబుగన్=పుణ్యాహ వాచనమును మంత్రపురస్కరముగా; సుముహూర్తంబునన్=శుభలగ్నమున; అస్తోక+ఉన్నతిన్=ఎక్కువ గౌరవముతో; అ+ఇద్దరన్=ఆ యిద్దరికన్యలను; పెండ్లియయ్యెన్=పెండ్లాడెను.

తా: అతడా యిద్దరినుండి రెండు విదకలను పరిగ్రహించి వేదోక్తవిధితో వారిద్దరిని శుభలగ్నమున పెండ్లాడెను.

ఉ. ఆసమయంబునన్ మొరసె శ్రీ నభ్రపథంబున దేవదుందుభుల్

సేసలు చల్లి రచ్చరలు శ్రీ సిద్ధనికాయము చేరి సన్నతుల్

సేసెఁ బ్రసూనవృష్టి గురి శ్రీ సెన్ జనరంజనకారి వాసనో

ల్లాసములై చెలంగె శుభ శ్రీ లక్షణదక్షిణగంధవాహముల్. 60

టీ: ఆసమయంబునన్=ఆ పెండ్లి వేళ; అభ్రపథంబునన్=ఆకాశమున; దేవదుందుభులు; మొరసెన్=సప్పడయ్యెను; అచ్చరలు=అప్పరసలు; సేసలు=అక్షతలు; చల్లిరి; సిద్ధనికాయము=సిద్ధులు; చేరి; సన్నతుల్ శ్రీ సెన్=పొగడెను; ప్రసూనవృష్టి=పూలవాన; గురిసెన్; శుభలక్షణ=శుభసూచకములైన; దక్షిణగంధవాహముల్=పైరుగాలులు; జనరంజనకారి=జనుల కొనందము నిచ్చు; వాసనా+ఉల్లాసములై=ఎక్కువ సువాసన కలవై; చెలంగెన్=వీచినది.

తా: ఆ పెండ్లి వేళ దేవదుందుభులు మ్రోగినవి. అప్పరసలు అక్షతలు చల్లరి. సిద్ధులు పొగడిరి. చల్లని పైరుగాలులు పరిమళించుచు వీచినవి.

క. ఈవిధమున నుద్వాహం

బై వేలుపు వెలఁదిపట్టి శ యంచితమతి న

పూవుంబోడులు మూవుర

తో వివిధవిహారసంగ శ తులఁ దత్పరుడై.

61

టీ: వేలుపు వెలఁదిపట్టి = స్వతోచి; ఈవిధమున = ఇట్లు; ఉద్వాహంబై = పెండ్లియై; అంచితమతిన్ = సమానమైన ప్రేమతో; మూవురతోన్ = ముగ్గురు భార్యలతోను; వివిధవిహారసంగతులన్ = పలురకముల విహారములు చేయుటలో; తత్పరుడై = ఆసక్తికలవాడై.....

తా: ఇట్లు యిద్దరినికూడ పెండ్లాడి ముగ్గురు భార్యలతోను సమబుద్ధితో విహరించుట యందాసక్తి కలిగినవాడై.....

సీ. గంగాతరంగిణీ శ రంగ త్రరంగ శీ

కరశీతస్నైకతో శ త్కరములంచు

మందారమాకంద శ మకరందతుందిలేం

దిందిరానంద కృ శ న్నందనములఁ

గాంతనిశాకాంత శ కాంతవితర్దికా

కాంతభూభృద్బృంద శ కందరముల

మస్మణబిసాహార శ మాంసలహంసికా

సంసదాసారకా శ సారతటులఁ

గీ. దమక తమకప్రియుఁ డని శ తమక మెసంగఁ

బడఁతు లుప్పొంగఁ గ్రీడించె శ బద్ధిసీ ప్రి

భావఘటితాన్నపాన భూ శ సావిశేష

నూల్యవస్త్రానులేప సా శ మగ్నిజెంది.

62

టీ: గంగాతరంగిణీ = గంగానది యందు; రంగత్ + తరంగ = కడలేడి కెరటముల యొక్క; కీకరశీత = నీటి బిందువులచే చల్లనైన; సైకత + ఉత్కరములందున్ = ఇసుక తిన్నెలందును; మందార = మందారపు చెట్లయొక్క; మాకంద = తియ్యనూమిడి చెట్లయొక్క; మకరందతుందిల = పూదేసెచే నుదించిన; ఇందిందర = తుమ్మెదలతో; ఆనందకృత్ = ఆనందమునిచ్చు; నందనములన్ = ఉద్యానములందును; కాంత = మందరమైన; నిశాకాంత కాంతవితర్దికా + అక్రాంత = చంద్రకాంతపురాల ఆరుగులచే ఆక్రమింపబడిన; భూభృత్ + బృంద = పర్యవేక్షణయొక్క; కందరములన్ = గుహలలోను; మస్మణ = స్నిగ్ధములైన; బిస + అహారమాంసల = తామర కాడలతినుటచే బలిసిన; హంసికాసంసత్ = అదురాజహంసలచే; అసారకాసార

తలులన్ = వ్యాప్తమైన సరస్సుల గట్టులందును; తమక తమక = తమకే తమకే; (ఎవరికీ వారికే); ప్రియుండని = ఇష్టుడని; తమకమెసంగన్ = కాంక్షపెరుగునట్లు; పడఁ తులు = భార్యలు; ఉప్పొంగన్ = ఆనందించగా; పద్మినీప్రభావఘటిత = పద్మినీ విద్యామహిమచే సమకూర్చబడిన; అన్నపానధూమవిశేష = భోజనము, పానద్రవ్యములు, నగలును; మాత్యవస్త్ర + అనులేప సామగ్రిన్ = పూలమాలికలు, వస్త్రములు, మైపుతద్రవ్యములను; చెంది = పొంది; క్రిడించెన్ = విహరించెను.

తా: స్వగోచి ఆముగ్గురు భార్యలతో కూడి పద్మినీ విద్యా ప్రభావము వలన లభించిన అన్నపానములు, నగలు—వస్త్రములు కలిగినవాడై యభేచ్ఛుముగా గంగా నదీతరంగము నుండి వచ్చు నీటిబింగువులతో చల్లనైన ఇనుక తీన్నెలందును. మందార పుష్పరసముచే బలిసిన తుమ్మెదలచే నందమునిచ్చు నందనము లందును, చంద్ర కాంతపు రాలతిన్నెలకల పర్వతగుహలందును, హంసలతో నందమైన సరస్సుల గోను విహరించెను. అలం. ఉదాత్తము.

మ. అరవిందాక్షులుఁ దాను నిట్లభిమత శ్ర వ్యాపారముల్ సల్పుచున్
ధరణీశుం డొకచోటఁ గాంచె లఘు శీత స్వచ్ఛవాఃపూరమున్
వర కీరవృజ చంచుపాటిత తట శ్ర వ్యాకీర్ణ మందారకే
సర మాకంద వినిస్సర త్ఫలరసా శ్ర సారంబుఁ గాసారమున్. 63

టీ: ఇట్లు; ధరణీశుండు = రాజు; అరవింద + ఆక్షులున్ = తామరలవంటి కన్నులుకల భార్యలును; తానును; అభిమత వ్యాపారములు = ఇష్టమైన క్రిడలను; సల్పుచున్ = చేయుచు; ఒక చోటన్; లఘుశీత = కొద్దిచల్లనైన; స్వచ్ఛవాఃపూరమున్ = స్వచ్ఛమైన నీరుకలిగినదియు; వరకీరవృజ = శ్రేష్ఠమైన చిలుకల యొక్క; చంచుపాటిత = ముక్కులచే బ్రద్దులు కొట్టబడిన; తటవ్యాకీర్ణ = గట్టునవ్యాప్తమై యున్న; మందార కేసర = మందార పుష్పకింజల్కములును; మాకందవినిస్సరత్ = తియ్యనిమామిడి పండ్లనుండి బయటికి కాగెడి; ఫలరస + ఆసారంబున్ = గగనము వలె వర్షముకల; కాసారమున్ = సరస్సును; కాంచెన్ = చూచెను.

తా: భార్యలతో కలిసి క్రిడించుచు గట్టిననున్న తియ్యిమామిడి చెట్లమైనన్ని చిలుకలచే కొట్టబడిన పళ్ళనుండి కర్ణముగా కాగెడి రసముకలదియు; మందార కింజల్కములు కలదియు, చల్లని, స్వచ్ఛమైన నీరుకల సరస్సును చూచెను.

క. కని తత్తటస్థలంబున

ననుమతి విహరించె సవిధ శ్ర హరిహయ వర సం

దననందన హరిచందన

వనపవనార్భక వినోద శ్ర వశగతుఁ డగుచున్.

64

టీ: కని = చూచి; తత్ + తటస్థలంబునన్ = ఆ గట్టుమీద; సవిధ = దగ్గరలో నున్న; హరిహయ = ఇంద్రుని యొక్క; వర = శ్రేష్ఠమైన; నందన = నందనవన మందున్న; నందన = తన యద్యానమునందును; హరిచందనవన = కల్పవృక్షముల

నుండి వచ్చు; పవన+అర్చక=పిల్ల గాలలచే; వినోదవశగతుడగుచున్=క్రీడించు వానక్రికలవచ్చె; ఆనుమతి=ఇష్టముగా; పిహించెన్=క్రీడించెను.

తా: స్వగోచరి అరస్సును చూచి దాని పరిపాటున నున్న నందన వనమువలె నున్న తన యుద్ధాననుభావ కల్పవృక్షముల నుండి వీచు పిల్ల గాలలతో యశేష్టముగా క్రీడించెను.

ఉ. అంగోకయంచలేమ గళా శ్రీ నానిలసంచలదూర్జిమాలికా

మందవిహారసౌఖ్యమున శ్రీ మత్త్రిలి దవృల నున్న చక్రవా

కిం దగఁ జేరఁ నిల్చి పరి శ్రీ కించితే యంతతపం బొనర్చి రీ

యిందునిజాస్థాయిం బతియు శ్రీ నేకమతిం గవగూడి యుండఁగాన్.

టీ: అంగన్=ఆ సుబస్సులో; ఒకయంచలేమ=ఒక యాగుహంస; గళాన=ఉద్వాహము మీడినుండి వచ్చు; అనిలసంచలత్=గాలిచే కదలెడి; దూర్జికా మాలికా=కెరటముల పంక్తలయంతు; మందవిహార సౌఖ్యమునన్=మెల్లని విహారము వలన సుఖముచే; మత్త్రిలి=మత్తెక్కి; దవృలనున్న=హారమునున్న; చక్రవాకిన్=ఆడుచక్రవాక పక్షిని; తగన్=మెల్లగా; చేన్+పిల్చి=దగ్గరకుపిల్చి; ఈ+ఇంకనిభాస్థలన్=ఈ స్త్రీలును; పతియును=భర్తయును; ఏకమతిన్=ఒక మత్యముతో; కవగూడియుండిగాన్=జంటగాకూడి యుండుటకు; ఎంతతపం బొనర్చిరి=ఎంత తపస్సు చేసిరోకదా! పరికించితే=చూచితివా?

తా: అందులోనున్న ఒక ఆడుహంస దూరానినున్న ఆడుచక్రవాకమును పిల్చి ఈ వనితలు ముగ్ధులను భర్తయు నింత కలిసి—మెలిసి యుండుట కంత పుణ్యము చేసిరో చూచితివా?

గ. మెలతకుం బతిపై నైనను

మెలతకుకపైఁ బతికి నైన శ్రీ మే లగు పెంచుట

గలయది మెలతకుం బతికిన్

నలను సమం బగుట జన్మ శ్రీ వాసన చెలియూ.

రీ

టీ: పెటయా! మెలతకున్=స్త్రీకి; పతిపైనన్=భర్తమీది; మెలతకు పైనన్=భార్యపై; పతికినైనన్=భర్తకుగాని; మేలు=మంచి ప్రేమ; అగుట=కలుట; ఎందుకా=ఎక్కడనైనను; కలయది=ఉన్నదే; మెలతకున్=భార్యకును; పతికిన్=భర్తకును; వలపు=ప్రేమ; సమంబగుట=సమముగా నుండుట; జన్మ వాసన=పూర్వజన్మలోని సంస్కారము వలననే సుమా!

తా: భార్యపై భర్తకుగాని, భర్తపై భార్యకు గాని ఎక్కువ మక్కువ యుండుట సహజము గాని ఇట్టాకరిపై నొకరికి సమముగా ప్రేమ యుండుట మాత్రము పూర్వజన్మ సుకృతమేసుమా!

ఉ. కావున వీరియందు నధి శ్రీ కం బగుకూరిమి గల్గియుండు నీ

భూనలయాధిసాధునకుం శ్రీ బొల్పుగ నీభునందు నగ్గలం

బీవనజాయతాక్షులకు శ నిచ్చు బిరియం బది గాన పూవును
దావియుఁ బోలెఁ జాలఁ బ్రేమ శ దం బొనరించిరి నాకు నెచ్చెల్లీ. 67

టీ: నెచ్చెల్లీ! కావునన్; పీరియందుకొ=ఈ శ్రీలపై; ఈభూపలయాధి
శాఖనకున్=ఈ రాజునకు; అధికంబగుహరిమి=ఎక్కువ ప్రేమ; పొల్పుగన్=
బాగుగా; కల్లియుండున్=ఉన్నది; ఈ విభునందున్=ఈ రాజుపై; ఈవనజాత+
ఆయత+అక్షులకున్=ఈ శ్రీలకు; ఇచ్చున్=మనస్సులో; అగ్గలంబు=ఎక్కువ;
ప్రియంబు=ప్రేమ; అదిగానన్=అందుచే; పూవునున్ = పువ్వును; తావియుఁ
బోలెన్=వాసనయువలె; నాకున్; చాలన్=మిక్కిలి; ప్రమదంబు = సంతోష
మును; ఒనరించిరి=చేసిరి.

తా: చెదీ! కావున పీరికి పరస్పరము ప్రేమ మిక్కుటము. కాననే పూవు,
తావివలె నాకెంతో ఆనందము కలిగించిరి.

వ. అని పలుకు నమ్మరాళలోలనయనపలుకు లాలంబు చేసి
చక్రవాకి యిట్లనియె. 68

టీ: అని; పలుకు+అ+మరాళలోలనయన పలుకులు=అనెడి హంసవనిత
మాటలను; ఆలంబుచేసి=పరిహాసముచేసి; చక్రవాకి; ఇట్లనియెన్.

చ. ముదమున నిమ్మహీశుఁ డొకశముద్దియ చూడఁగ నొక్కకాంతతో
సదమదమై కడంగి రతి శ సల్పుట తెల్లమిగా నెఱింగియున్
మది వివరించి రోయ కభి శ మానము దక్కిన వీరికూరుముల్
వదలక పెద్ద సేనెదవు శ వందిగతిం దగ వీచిచారముల్. 69

టీ: ముదమునన్=సంతోషముతో; ఈమహీశుడు=ఈ రాజు; ఒకముద్దియ
=ఒకభార్య; చూడఁగన్=చూచుచుండగా; ఒక్కకాంతతోన్=మరొకభార్యతో;
సదమదమై=పెనవేసికొని; కడంగి=ప్రయత్నించి; రతిసల్పుట=సంభోగించుట;
తెల్లమిగాన్=స్పష్టముగా; ఎఱిగియున్=తెలిసికూడ; మదిన్=మనస్సులో; వివ
రించి=అన్యశ్రీలోలుడని తెలిసి; రోయక = అసహ్యించు కొనక; అభిమానము
తక్కిన=అభిమానము లేని; కూరుముల్=పీరిప్రేమలను; వదలక; వందిగతిన్=
భట్టువలె; పెద్దచేనెదవు=ఎక్కువగా పొగడెదవే; ఈచిచారముల్=ఈయాలోచ
నలు; తగవు=పనికిరావు.

తా: ఈ రాజొక శ్రీతో భోగించుట తెలిసికొనియు అసహ్యించుకొనక అభి
మానములేని పీరిప్రేమలను పెద్దగాపొగడుచుంటివే. ఈ మాటలు చాలింపుము. అలం.
ఉపమ.

చ. పలువురయందు నొక్కనికి శ బ్రాంతియు నొక్కనియందుఁజూడ న
గ్గల మగుప్రేమ పల్కురకు శ గల్గుట యద్భుత మట్లుగాన యి

వ్యెలఁదులయందుఁ గూర్చిపస శ్రీ వీనికి నేమియు లేదు వీనియం
దలవడఁ గల్గ దీజలరు శ్రీ హాక్షులకుం బ్రియ మెవ్విధంబునన్. 70

టీ: చూడన్ = ఆలోచించగా; పలువురయందున్ = చాలమంది స్త్రీలపై;
ఒక్కనికి = ఒక్కముగవానికి; బ్రాతియున్ = ప్రేమయు; ఒక్కనియందున్ =
ఒక్కపురుషునిపై; పల్వరకున్ = చాలమంది స్త్రీలకు; అగ్గలముగు ప్రేమ కల్గుట =
ఎక్కువ ప్రేమ యుండుటయు; అద్భుతము = విచిత్రము; అట్లుకొనన్; ఈ + వెల
దులయందున్ = ఈ స్త్రీలపై; వీనికిన్ = ఈ రాజునకు; కూర్చిపస = మంచిప్రేమ;
ఏమియున్; లేదు. వీనియందున్ = వీనిపై; ఈ జలరుహాక్షులకున్ = ఈ స్త్రీలకును;
ప్రియము = ప్రేమ; ఎవ్విధంబునన్ = ఏరీతిగా నైనను; అలవడన్ = అనువుపడుట;
కల్గుదు = సంభవింపను.

తా: ఒకనికి చాలమంది స్త్రీలపైగాని, చాలమంది స్త్రీలకు ఒక్క పురుషు
నిపైగాని ప్రేమ మిక్కుటముగా నుండుట యసంభవము. కొన ఇతనికి వీరిపైగాని,
వీరికి ఇతనిపైగాని మంచిప్రేమ అసంభవము.

‘ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్, తిర్యక్జ్యేచ్ఛగోపివా।
యోషితాం బహుసక్తిశ్చేత్ రసాభాసస్త్రిధామతః’
అన్నట్టిది రసాభాసము కూడనగును.

క. మనుజేశుఁడు కొలిచిన పరి

జనములతో నిష్టగోష్ఠి శ్రీ సలిపెడిచో నె

ట్లనురాగ మట్ల కూరిమి

వనితలు పెక్కండ్రయందు ద శ్రీ వశ్యము పతికిన్.

71

టీ: మనుజేశుడు = రాజు; కొలిచిన పరిజనములతోన్ = తన్ను నేనించెడి పరి
వారముతో; ఇష్టగోష్ఠి = ఇష్టమైన మాటలాడుట; సలిపెడిచోన్ = చేయుచో;
అనురాగము = వారలపై ప్రేమ; ఎట్లు; అట్ల = అట్లే; వనితలు పెక్కండ్రయందున్
= ఎక్కువమంది భార్యలపై కూడ; పతికిన్ = భర్తకు; అవశ్యము = తప్పక; కూరిమి
= ప్రేమ (ఉండును.)

రా: రాజు పరిజనులతో ఇష్టలాపము లాడుచో వారిపై రాజున కెట్లుప్రేమ
యుండునో అట్లే చాలమంది భార్యలున్నప్పుడు వారిపై ప్రేమ యుండును. అఱుం.

క. ఈ నెలఁత లీమహీశు న

హీనగతిం దగిలిరేని శ్రీ నితఁ డొక లేమం

దా నెలమిఁ గూడు నెడ నే

మానిసి ప్రాణేశుమీఁది శ్రీ మమత మెలంగున్.

72

టీ: ఈ నెలఁతలు = ఈ స్త్రీలు; ఈమహీశున్ = ఈ రాజును; ఆహీనగతిన్ =
ఎక్కువ ప్రేమతో; తగిలిరేనిన్ = ఆసక్తలైయున్నచో; ఇతడు; తాను; ఒకలేమన్

= ఒక స్త్రీని; కూడునెడన్ = సంభోగించువేళ; ఏయని = ఆభిమానము కలయే స్త్రీ; ప్రాణేశురూది మమతన్ = భర్తగూది మమకారముతో; మెలంగున్ = ప్రవర్తించును.

తా: ఈ స్త్రీ లండరికి రాజుపై ఎక్కువగా ఆసక్తి కల్గియున్నచో ఒక స్త్రీని కూడి నపుడు రెండవ స్త్రీ సహింపగలదా? ప్రేమలో తారతమ్యముండి తీరును.

క. కావున దాసీనికరము

కై వసమై సంచరించు శ కృమమున విద్యా

ప్రాప్తిని భవోన్నతి

చే వచ్చినవారి వీరి శ జెప్పకు మింకన్.

73

టీ: కావున; దాసీనికరము = దాసీజనము; కై వసమై = స్వాధీనమై; సంచరించు క్రమమునన్ = ఉండునట్లు; విద్యాప్రాప్తిని = విద్యలందలి నేర్పు యొక్క; ప్రభవోన్నతిచేన్ = ఎక్కువగా నుండుట వలని యతిశయముచే; వచ్చినవారిన్ = దొంగినట్టి; వీరిన్; ఇంకన్; చెప్పకుము.

తా: దాసీ జనము స్వాధీనమై నట్లుగా ఇతని విద్యాప్రాభవములచే లభ్యులైన వీరిని గూర్చి ఇక నామింక పొగడకుము.

ఆ. తగులు నెవ్వ డొక్క శ తరుణికి నొకనికి

మెలత వలచు నదియ శ మే లనంగ

వచ్చుగాని పెక్కు శ వనితలపైఁ గూర్చి

గలుగు ననుట బొంకు శ గాదె తరుణి.

74

తా: తరుణి = ఓ చెటి! ఎవ్వడు = ఏ పురుషుడు; ఒకతరుణిన్ = ఒకే స్త్రీని; తగులున్ = ప్రేమించియుండునో; మెలత = స్త్రీ; ఒకనికిన్ = ఒక్కనికి; వలచున్ = ప్రేమించునో; అదియ = అదే; మేలు = మంచిది; అనంగవచ్చున్; కాని; పెక్కు వనితలపై = చాలమంది స్త్రీలపై; కూర్చి గలుగుననుట = ప్రేమించుననుట; బొంకు = అబద్ధము కదా!

తా: ఒక స్త్రీ కొక పురుషునిపై గాని, ఒక పురుషుని కొక్క స్త్రీపై గాని ప్రేమయుండుట సహజము కాని చాలమంది స్త్రీలపై ఒక్క పురుషునకు ప్రేమయుండుట అసంభవము కదా!

చ. పలుకులు వేయు నేమిటికి శ భాగ్యసమన్విత నేన మద్విభుం
డిలఁ గలధన్యుఁ డంచు నెలుఁ శ గె త్తి వరూఢినిపట్టిముందటం
బలుకు రథాంగమానవతి శ పల్కు లతం డిల జంతుమండలీ
విలసదశేషభాషల బృ శ వీణుడు గాన నెఱింగి సిగ్గునన్.

75

టీ: పలుకులు = మాటలు; వేయును = వేయి; ఏమిటికి = ఎందుకు; భాగ్య సమన్వితన్ = అదృష్టవంతురాలిని; నేన = నేనే; ఇలన్ = భూమిలో; కలధన్యుడు = ఉన్న అదృష్టశాలి; మద్విభుండు = నా భర్తయే; అంచున్ = అని; వరూఢినిపట్టి

ముందటన్ = స్వరోచి ముంగు; ఎఱుగెత్తి = గట్టిగా కంత మెత్తి; పలుకురథాంగి
మానవతి పుష్కలు = పల్కెడి అడుచక్రవాక పక్షి మాటలను; అతండు = స్వరోచి;
ఇలన్ = భూమిలోని; జంతుమండలి విలగత్ = జంతువులలోనున్న; ఆశేషభాషలన్
= అన్ని భాషలంగును; ప్రవిణుడుగానక = నేర్పరికాన; ఎఱంగి = తెలిసి;
సిగ్గునన్.....

తా: పదిమాటలెందుకు? ఈపృథివిలో నేను, నా శస్త్రము అదృష్టవంతులము.
అని స్వరోచిమందు గట్టిగా అనెడి చక్రవాకము మాటలను స్వరోచి అన్ని జంతు
భాషల నెరిగినవాడు కనుక తెలిసికొని సిగ్గుపడి.....

క. తల వాంచి యుస్సురని మదిఁ

దలపోయుచు మానరాని శ్ర తమకంబున నా

నెలఁతలతో నూజేడులు

విలసితగతిసౌఖ్య మనుభ శ్ర వించుచు నెలమిన్.

76

టీ: తలవాంచి = తలవంచుకొని; ఉస్సురని = నిట్టూర్చి; మదిన్ = మనస్సులో;
తలపోయుచున్ = అదే ఆలోచించుచు; మానరానితమకంబునన్ = తగ్గింపలేని
ప్రేమతో; ఆనెలఁతలతోన్ = ఆ భార్యలతో; విలసితగతి = సంతోషమైనట్లుగా;
నూజేడులు = వందేళ్ళు; ఎలమిన్ = ఆనందముతో; సౌఖ్యము; అనుభవించు
నున్.....

తా: అదివిని తలవాల్చుకొని నిట్టూర్చి అదేమనము చేయుచున విడువ
రాని ప్రేమాతిశయముతో వారి ముగ్ధులతో కలిసి నూరేండ్లు యజ్ఞేష్టక్రీడల
వెచ్చించెను.

శా. కాంచెన్ భూవిభుఁ డొక్కనాడు కనకా శ్ర ఖర్వప్రభామంజలా
స్యాంచస్త్రేచకగత్న విభ్రమ సనా శ్ర ధానూన దృగ్గోచులన్
మించుం బ్రాయపులేటిపిండు తనుఁ గూ శ్ర ర్మిం జుట్టి రాఁ దద్వనో
దంచదూభిమిఁ జరించు నొక్కహరిణోశ్ర త్తంసంబు నిం పాగఁగాన్.

టీ: భూవిభుడు = స్వరోచి; ఒక్కనాడు; కనక = బంగారముయొక్క;
అఖర్వ = ఎక్కువైన; ప్రభామంజల = కాంతిచే సంతోషకరమైన; అన్య = ముఖ
మంగు; అంచత్ = ఒప్పెడి; మేచకరత్న = ఇంద్రనీలమణులయొక్క; విభ్రమ
సనాథ = కాంతివంటి కాంతితో కూడిన; అనూనదృగ్గోచులన్ = ఎక్కువైన కను
కాంతులతో; మించుం బ్రాయపు = యావనములోనున్న; లేటిపిండు = లేళ్ళగుంపు;
తన్నున్; కూర్మిన్ = ప్రేమతో; చుట్టిరాన్ = చుట్టున కొల్పిరాగా; తద్వనఁ
ఉండచదూభిమిన్ = ఆ యరణ్య ప్రదేశమున; చరించు = సంచరించెడి; ఒక్కహరిణఁ
ఉత్తంసంబు = ఒక మగలేడిని; ఇంపారగాన్ = ఎక్కువ సంతోషముతో; కాంచెన్
= చూచెను.

తా: ఒకనాడు స్వార్థోచి బంగారు రంగుకల ముఖములును; నల్లని చూపులు కల పడుచునాడులేళ్ళగుంపుతో చుట్టుకొన్న మగలేడిని చూచెను.

క. కని సతులకుఁ జూపెడు తఱి

ఘనముగఁ దమచెవుల వాలు శ్ర గన్నులు సోలన్

మొనసెలవి యెత్తి ప్రియునా

ననమున్ మూర్కొనుచు నట్టు శ్ర నాకెడువేళన్.

78

టీ: కని = చూచి; సతులకున్ = తన భార్యలకు; చూపెడుతఱిన్ = చూపించు చుండగా; ఘనముగన్ = గట్టిగా; తమచెవులన్ = తమ చెవుల మీదికి; వాలుఁ గన్నులు = విశాలమైన కేత్రములు; సోలన్ = వ్రాలగా; మొనసెలవి = పెదవి మొదటిని; ఎత్తి = వైకెత్తి; ప్రియునాననమున్ = భర్తయొక్క ముఖమును; మూర్కొనుచున్ = నానమాచుచు; అట్టునాకెడు వేళన్ = మెడను నాకు నప్పుడు.....

తా: ఆ లేళ్ళచు స్వార్థోచి తన భార్యలకు చూపునప్పుడు ఆడులేళ్ళు కన్నులు చెవులవరకు వ్యాపించగా తమ మూతులెత్తి మగదాని మాతి నాకుచు, మెడ నాకు నప్పుడు.....ఆలం. స్వభావోక్తి.

శా. హుంకారం బొనరించి నే తలఁగు డో శ్ర హో నేను స్వార్థోచినే?
పంకేజాక్షులతోడ నెల్లపుడు ద శ్ర రృస్ఫూర్తిఁ గ్రీడింప ల
జ్ఞాంకూరం బడఁగించినారు దలపో శ్ర యన్ నాకు రోఁ తయ్యె మీ
గింకం బోయి వరింపుఁ డొక్కరుని భోశ్రగేచ్చన్ నివారించితిన్. 79

టీ: హుంకారంబొనరించి = (ఆ మగలేడి) హుమ్మని; ఓహో = ఓ వనిత లారా! వే = వెంటనే; తలఁగును = తొలగిపోండు; నేను; స్వార్థోచినే = స్వార్థోచి యను రాజు ననుకొన్నాగా? ఎల్లపుడున్; దర్పస్ఫూర్తిన్ = ఎక్కువ మదముతో; పంకేజాక్షుల తోడన్ = స్త్రీలతో; క్రీడింపన్ = భోగించును; లజ్జా + అంకూరంబు = కొంచెము సిగ్గునైనను; అడగించినారు = తగ్గించుకొన్నారు; తలపోయన్ = ఆలోచించగా; నాకున్; రోత + అయ్యెన్ = అసహ్యము వేయుచున్నది; మీరు; ఇంకన్; పోయి = మరొకచోటకేగి; ఒక్కరుని = మరొక మగలేడిని; భోగ + ఇచ్చన్ = సంభోగించు కోరికతో; వరింపుడు = కోరుకొనుడు; నివారించితిన్ = ఇంద్రియ నిగ్రహము కల్గియుంటిని గదా!

తా: అప్పుడు మగలేడి హుమ్మని వారించి 'ఓ ఆడులేడులాగా! తొలగి పొండి. నేను స్వార్థోచిని కాను. ఎప్పుడును భార్యలనుకూడి క్రీడింపను. నీ రాజుగా సిగ్గుపడలివారు. నాకసహ్యము వేయుచున్నది. మీరు క్రీడించుటకై మరొక మగలేడిని కోరుకొనుడు. ఇక నేను క్రీడింపను.

చ. బరువన కింతులం దనకుఁ శ్రీ బల్లురఁ గూర్చుట భోగవాంఛఁ గా
కరయఁగ నొండుగాదు ధన శ్రీ మన్న భువంబుగ నంగనాజనో
త్కరసముపార్జితం బటులు శ్రీ గావున వీనికి లే దిహంబునుం
బరమును నన్ను నట్ల పఱు శ్రీ పం బని లే దిది చెప్ప నేటికిన్. 80

టీ. బరువనక = కష్టమనియైన తలంపక; తనకున్; ఇంతులన్ = భార్యలను; కూర్చుట = సమకూర్చు కొనుట; భోగవాంఛన్ + కాక = సంభోగింపదలచియే కాని; అరయగన్ = ఆలోచింప గా; ఒండుగాదు = మరొకటిగాదు; ధనమన్నన్ = ధనమా; భువంబుగన్ = నిశ్చయముగా; అంగనాజన + ఉత్కరసముపార్జితంబు = స్త్రీలచే సంపాదించబడినదే; అటులుగావునన్ = అట్లుకాన; వీనికిన్ = ఈ స్వర్గోచికి; ఇహంబున్ = ఈ లోకసౌఖ్యము కాని; పరమును = పరలోక సుఖమును; లేను; నన్నున్; అట్ల = అతనివలెనే; పఱుపన్ = పాడుచేయుటకు; పనిలేదు = అంత ఆవసరములేదు.

తా: బరువనియైన తలంపక ఇంతమందిని పెళ్లాడుట భోగించుటకే కదా! ఇతని వైభవమంతయు స్త్రీల వలన సంపాదించ బడినదే. ఇతనికి ఇహ-పరములు లేవు. నన్నుకూడ అతనివలె చేయ నవసరము లేదు. పొండు, నాకే సుఖమును గూర్చి చెప్పకుడు.

క. వీనివిభంబున వనితా

ఫినుడనై బెంపు దక్కి శ్రీ తిరుగుచు నుండం

గా నే వెట్టిన తమకము

మాని చనుం డన్న నవియు శ్రీ మసలక చనియెన్. 81

టీ. వీని విభంబునన్ = ఇతడువలె; వనితా + అధీనుడనై = స్త్రీలకు నకుండనై; పెంపుతక్కి = అభివృద్ధితగ్గి; తిరుగుచున్ = క్రీడించుచు; ఉండగాన్ = ఉండుటకు; నేన్; వెట్టిన = వెట్టిదాననా! తమకము = మోహము; మాని; చనుండు = పొండు; అనన్ = అనగా; అవియున్ = అయాడులేళ్ళకూడ; మసలక = ఆలసించక; చనియెన్ = నెడలినవి.

తా: ఈ స్వర్గోచివలె స్త్రీలొండనై తిరుగుటకు నేను వెర్రవాడనుగాను. నామీది మోహము మానుకొని వెళ్ళిపొండు. అని మగలేడి కసరగా అడులేళ్లు వెళ్ళి పోయినవి.

క. ఈకరణి దూఱ నాడి

యాకృష్ణమృగంబు పల్కు శ్రీ లట మున్నుగ న

కోకిలసతి యన్నమాటలు

నేకంబై తనమనంబు శ్రీ నెరియం జేయన్. 82

టీ: ఈ కరణిన్ = ఇట్లు; దూఱన్ = నిందించుటగా; ఆడిన = సల్పిన; ఆకృష్టముగంటు పల్కులు = ఆ లేడిమాటలను; అటమున్నగన్ = అంతకుముందు; ఆ+కోకసతి = ఆనుచక్రవాకము; అన్నమాటలును; ఏకంబై = ఒక్కటై; తన మనంబు = తనమనస్సును; నెరియం జేయన్ = బాధింపగా.....

తా: ఇట్లన్న లేడిమాటలును, ఆ నాడన్న చక్రవాకి మాటలును కలిసి తన మనస్సును వేధింపగా.....

ఉ. ఆరయ నిట్టిరోతలకు శ నాలయముల్ జలజాక్షు లేటికిన్
వీరలతోడి సంగ మింక శ వీడెద నంచుఁ దలంచి తోన దు
ర్వారములై న కోరికల శవంక వివేకముచొప్పు దక్కి యిం
పారంగ నాఱునూఱు సుర శ హాయనముల్ చరియించె

క్రమ్యజన్. 83

టీ: ఆరయన్ = ఆఱచింపగా; ఇట్టిరోతలకున్ = ఇట్టి అనన్యముల కల్లుటకు; జలజాక్షులు = స్త్రీలు! ఆలయముల్ = స్థానములు; వీరలతోడిసంగము = వీరితో సంబంధము; ఏటికిన్ = ఎందుకు? ఇంకన్ = ఇకమీద; వీడెదన్ = వదలుదును; అంచున్ = అని; తలంచి = అనుకొని. తోన = వెంటనే; దుర్వారములైన = నివారింపలేని; కోరికలగంకన్ = కోరికలపై; వివేకముచొప్పు = వివేకము కల్గిన రీతిని; తక్కి = వదలి; క్రమ్యజన్ = మరల; ఇంపారగన్ = ఎక్కువ ప్రేమతో, ఆఱునూఱుసురహాయనముల్ = ఆరువందల దివ్యవత్సరములు; చరియించెన్ = క్రీడించెను.

తా: 'ఇట్టి అనన్యముల కన్నిటికి స్త్రీలే కారణమైనవారు, కాన వీరితోడి సంబంధము నింక మానుదు'ననుకొని, వెంటనే మరల్పరాని ప్రేమారేకములతో కోరికల సమధవించుచు ఆరువందల దివ్యసంవత్సరములు వెళ్ళించెను. మానవమానమున ఏడాదియైనదో నేవమానమున ఒక్కగోనా అగును. అట్టి వేడాదికి 360 దినములుండును.

వ. తదనంతరంబ క్రమక్రమంబున మనోరమయందు విజయుండును విభావసియందు మేరునందనుండును కళావతియందు విభాసుండు నను నందనులం గాంచి ఎద్దిసీ విద్యాప్రభావంబునం బాక శాసన దిశాముఖంబున విజయునకు విజయాఖ్యప్రరంబును గిన్న రేశ్వర హరిదంతంబున మేరునందనునకు గంధవతి యను పుటభేదనంబును దక్షిణంబున విభాసునకు ధారాహ్వ యోదాగమనోనగరంబునుం గల్పించి యనల్పవిభవంబున నక్కుమాగుల నప్పల్లణంబులకుం బట్టంబు కట్టి కృతార్థుండై యొక్క-నాడు.

టి: తదనంతరంబు = తర్వాత; క్రమక్రమంబునన్ = క్రమముగా; మనోరమ
యందు విజయండును = మనోరమకు విజయండును కొడుకును; విభావసియందు మేరు
నందనుండును = విభావసికి మేరునందను డనెడి కొడుకును; కభావతియందు విభా
వసుండును = కభావతికి విభావసుడనెడి కొడుకును; అనునందులన్ = అనెడి కొడు
కులను; కాంచి = కని; పద్మినీవిద్యా ప్రభావంబునన్ = పద్మిని మహిమచే; పాఠ
శాసనవిశాముఖంబునన్ = తూర్పుదిక్కున; విజయనకున్; విజయాఖ్యపురంబును =
విజయమను పేరుగల పట్టణమును; కిన్నరేశ్వరహరిత్ + అంతంబునన్ = ఉత్తరపు
దిక్కు చివర, మేరునందనునకున్; గంధవతియను పుటభేదనంబును = గంధవతి
యనెడి పట్టణమును; దక్షిణంబునన్ = దక్షిణదిక్కున; విభావసునకున్; ధారా +
అహ్వయ + ఉదారమహానగరంబును = ధారానగరమును; కల్పించి = ఏర్పాటుచేసి;
అనల్పవిభవంబునన్ = ఎక్కువ సంపత్తుతో; ఆ + కుమారులన్; ఆ + పట్టణంబుల
కున్; పట్టంబుకట్టి = పట్టభిషేకముచేసి; కృతార్థుండై = చేయవలసిన పనిచేసినవాడై;
ఒక్కనాడు.....

ఉ. శాసితశత్రుఁ డాన్వపతి శ చంద్రుఁడు తూణధరుండు సజ్యబా

శాసనపాణిపంకజుండు శ నై మృగసంఘము లెల్లఁ బెల్లు సం

త్రాసము నొందఁ గ్రూరత నరణ్యమునన్ మృగయాకుతూహలో

ల్లాసమునం జరించె జల శ లక్ష్మ్యవిభేదవిధావధానుడై.

85

టి: శాసితశత్రుడు = శిక్షింపబడిన శత్రువులకల; ఆన్వపతిచంద్రుడు =
అస్వరోచి; తూణధరుండు = అమ్మలపొదిని ధరించినవాడు; సజ్య = నారిగో
మాడిన; బాణసనపాణి పంకజుడనై; ధనువుచేలియందు కలవాడునై; మృగసంఘ
ములు = జంతువుల గుంపులు; పెల్లు = ఎక్కువగా; సంత్రాసమున్ = భయమును;
ఒందన్ = పొందగా; క్రూరతన్ = క్రూరముగా; మృగయా = వేటమీది; కుతూ
హల = వేడుకతోడి; ఉల్లాసమునన్ = ఉత్సాహముతో; అరణ్యమునన్ = అడవిలో;
చల = కదలెడి; లక్ష్మ్య = గురియైన జంతువులను; విభేదవిధా = కొట్టెడి విధానమున;
అవధానుండై = ఏకాగ్రతకలవాడై; చరించెన్ = ప్రవర్తించెను.

తా: ఒకనాడు స్వరోచి విల్లు, అమ్మలపొది పుచ్చుకొని అడవికి వేటకే.
కదలెడి మృగములను గురితప్పక కొట్టుచుండెను.

వ. ఆసమయంబున.

86

టి: ఆ సమయంబునన్ = అప్పుడు.

క. కుటిలకృశసాంధ్యరజసి

విటకోరకకోమలచ్చ శ వి స్ఫుటదంష్ట్రో

ద్భటపోత్రఖనిత్రాగ్ర

స్ఫుటిత వసిధాత్రి నొక్క శ పోత్రిం గనియెన్.

87

టి: కుటిల = వంకరయైన; సాంధ్య = సంధ్య వేళయందలి; రజసివిటకోరక
= చంద్రరేఖవలె; కోమలచ్చవిన్ = మృదువైన కాంతితో; స్ఫుట = స్పష్టమైన;

దంష్ట్ర=కోరలచే; ఉద్బట=పైకత్తి; పోత్ర=ముట్టెయనెడి; ఖనిత్ర+అగ్ర=త్రవ్యకోలయొక్క చివరచే; సుబీత=త్రవ్యబడిన; వసిధాత్రిన్=అడవిప్రదేశము కల; ఒక్కపోత్రిన్=ఒకఅడవి పందిని; కనియెన్.

తా: వంకరయై సంధ్యాకాలమందలి చంద్రచేఖవంటి కాంతికల కోరలుకల ముట్టెతో పైకత్తి త్రవ్యబడిన అడవిప్రదేశముకల అడవిపందిని చూచెను. అలం. నిదర్శన రూపకములు.

సీ. జంభారిభిదుర సంఠ రంభంబు వీక్షించి

జరుగు నంజనమహా శ్రైలమనఁగ

ఝంఝాప్రభంజనా శ్ర స్థాలనంబున కుల్కి

యరుగు సంవర్త కా శ్ర లాభి మనఁగఁ

గతినకంఠేకాల శ్ర కంఠమూలము వాసి

వెనవచ్చు నుజ్జ్వల శ్ర ష్వేళ మనఁగఁ

గలుషధూర్వహా ఖలో శ్ర త్కరములైఁ బటతెంచు

దండధరకూర శ్ర దండ మనఁగ

తే. ఘుర్గురారావసంఘాత శ్ర ఘూర్ణమాన

సప్తపాథోధిపాథః ప్ర శ్ర చండ నక్ర

తిమితిమింగల మగుచు న శ్ర భ్రమును మహియు

గ్రముకొని వచ్చు నొకయేక శ్ర లమ్ము గనియె.

౪౪

టీ: జంభారిభిదురసంరంభంబున్ = దేవేంద్రుని వజ్రము యొక్క అట్టహాసమును; వీక్షించి=చూచి; జరుగు=ముందుకుపోవు; అంజనమహాశ్రైలమనంగన్ = కాటుకకొండయొక్క యన్నట్లుగా; ఝంఝాప్రభంజన=వర్షముతో కూడిన పెనుగాలి యొక్క; ఆస్థాలనంబునకున్ = దెబ్బకు; ఉల్కి=భయపడి; అరుగు=వెళ్ళిడి; సంవర్తకాలాభమనంగన్ = ప్రళయకాలమేఘమా అన్నట్లును; కతిన కంఠేకాల = కతినమైన శివునియొక్క; కంఠమూలమున్ = మెడమెడతీసి; పాసి=వదలి; వెనక్ = వేగముగా; వచ్చునుజ్జ్వలశ్వేళమనగన్ = వచ్చెడి మండెడి గరళమొత్తన్నట్లును; కలుషధూర్వహా = పాపపు బరువు మోయునట్టి; ఖల+ఉత్కరముపై=దుష్టులగుంపుపైకి; పటతెంచు=వేగముగా వచ్చు; దండధర=యమునియొక్క; క్రూరదండమనగను = భయంకరమైన దండమా అన్నట్లును; ఘుర్గుర = గురగురమును; ఆరావ=చప్పుడుయొక్క; ఘాత=దెబ్బచే; ఘూర్ణమాన=కదలుచున్న; సప్తపాథోధి=సప్తసముద్రముల యొక్క; పాథః=నీటినుండి బయల్దేరిన; ప్రచండ=భయంకరమైన; నక్ర=మొసళ్ళు; తిమి; తిమింగిల మగుచున్ = పెద్దచేపలుకలదై; అభ్రమును=అకాశమును; మహియున్ = భూమిని; క్రమ్ముకొని=అవరించు; వచ్చు నొకయేకలమ్మున్ = వచ్చెడి పందిని; కనియెన్ = చూచెను.

తా: ఇంద్రుని వజ్రపు దెబ్బకు భయపడి పరుగెత్తు కొంటుక కొండవలెను, పెనుగాలివానకు పారిపోవు మేఘమువలెను, శివుని కంఠమునుండి వచ్చు కొలహూటము వలెను, పాపులను శిక్షించుటకై వచ్చు యమదండము వలెను, తన గురగురధ్వనిచే సప్తసముద్రములలోని జలచరములను కలత పెట్టుచు, భూమ్యాకాశముల నాక్రమించి వచ్చెడి పందిని చూచెను. అలం. ఉపమ, అతిశయోక్తియు.

మ. కని మార్వీనినదంబు సేయుచు భుజం శ గ్రహారనారాచముం
దనదోర్దండకృతాంతదండనిభ కో శ దండంబునం గూర్చి బో
తన నేయం దమకించుచుండ నొక సా శ కంగాంగనారత్న ము
జ్జననాథాగ్నిణిః జేరి పంచజనభా శ షాఘ్రిధిమై ని ట్లన్నన్. 89

టీ: కని=చూచి; మార్వీనినదంబు=నారిచప్పడు; చేయుచున్; భుజంగ
గ్రహారనారాచమున్=పామువలె భయంకరమైన బాణమును; తనదోర్దండ=తన చేతి
లోని; కృతాంతదండనిభ=యమదండమువంటి; కోదండంబునన్=వింటిని; కూర్చి
=సంధించి; బోరనన్=వేగముగా; ఏయన్=కొట్టుటకు; తమకించుచుండన్=
ప్రయత్నించు చుండగా; ఒకసారంగాంగనారత్నము=ఒక యాడులేడి; అ+జన
నాథ+అగ్నిణి= ఆ రాజునుగూర్చి; పంచజన= మానవుల; షాఘ్రిధిమన్=
మాటల సేర్పుతో; ఇట్లన్నన్=ఇట్లనెను.

తా: స్వరోచి ఆ పందిని చూచి నాడియైన బాణమును వింటిని సంధించి వదల
జోవుచుండగా ఒక యాడులేడి యొగుట నిలుగడి మనుష్యభాషలో నిట్లన్నది.

క. నృప యీకోడము నీ కే

యపకారము సేసె దీని శ కలుగఁగ నేలా

కృప మదిఁ జొనుపక నాపై

నిపు డీశర మేసి నిగ్గి శ హించుట యొప్పున్

90

టీ: నృప=రాజా! ఈ కోడము = ఈ అడవి పంది; నీకున్; ఏ యప
కారము చేసెన్=ఏమి కీడుచేసినది? దీనికిన్=దీనిపై; కృప=దయను; మదిన్=
మనస్సులో; చొనుపక=పెట్టక; అలుగఁగన్=కోపించుట; ఏలా=ఎందుకు?
ఇప్పుడు; ఈశరమునన్=ఈ బాణమును; నాపైన్=నామీద; ఏసి=వేసి; నిగ్గ
హించుట=చంపుట; ఒప్పున్=తగును.

తా: రాజా! ఈపంది నీకే మపకారము చేసినది? దానిపై దయచూపక
కోపపడనేల! ఆ బాణముతో నన్ను కొట్టి చంపిన మంచిది.

క. అని పలుక నతఁడు నీ వీ

శనువుపయిన్ గోయ నేల శ తద్దయుఁ గృశమై

యునికియుఁ గాదుఁ గదా చెప్పు

మనవుఁడు నాహరిణి వల్లె శ నవనీపతికిన్.

91

టీ: అని పలుకకొ=అని లేడి అనగా; అతడు=స్వారోచి; నీవు; ఈతినువు పైన్=ఈ శరీరముమీద; రోయనేల = అసహ్యించుకొంటినేల? తద్దయున్= మిక్కిలి; కృశమై=చిక్కి; ఉనికియున్=ఉండుటయున్ కాదుకదా! చెప్పుము; అనవుడున్=అనగా; ఆహరిణి = ఆయాడులేడి; అనసనతికిన్ = రాణి; పల్కన్=అన్నది.

తా: స్వారోచి ఆలేడిని చూచి 'నీ శరీరము చిక్కి బక్కయైలేకుదా! అతి అసహ్యమేల కల్గినదో చెప్పు'మనగా అడిగిన్నది.

తే. అన్యసతులయందు శ నాసక్తుఁ డగువానిఁ

దమక మొదవి కూడఁ శ దలఁచుకంటె

మరణమైన మేలు శ మఱి విత్కరింపంగ

ననుచుఁ బలుకుటయును శ నవనివిభుఁడు.

92

టీ: అన్యసతుల యందున్=ఇతర స్త్రీలపై; ఆసక్తుడగువానిన్=ప్రేమకల వాని; తమక మొదవి=ప్రేమపుట్టి; కూడన్=అతని కూడుటకు; తలఁచుకంటెన్= అనుకొనుటకన్న; విత్కరింపగన్ = అల్పించింపగా; మరణమైనన్ = చావైనను; మేలు=అమచున్=మంచిగే అని; పలుకుటయున్ = పల్కగా; అవనివిభుడు= స్వారోచి.....

తా: అన్యస్త్రీలపై నాసక్తికల పురుషునిపై ప్రేమ కలిగి అతనిని కలియదల చుటకన్న మరణమే మేలు' అని లేడిపల్కగా స్వారోచి.....

క. తావకహృదయం బెవ్వని

పై వదలక నిలిచె నీదు శ భావము తెలియం.

గా వలయుఁ జెప్పుమన్న ధ

రావల్లభుతోడ హరిణి శ క్రమ్యుట ననియెన్.

93

టీ: తావక హృదయంబు=నీమనస్సు ఎవ్వనిపైన్=ఏ పురుషునిపై; వదలక; నిలిచెన్=తగిలియున్నది? నీదు భావము = నీఅభిప్రాయము; తెలియంగా వలయున్=తెలిసికోవలెను. చెప్పుము; అన్నన్=అనగా; హరిణి = అడవిలేడి; ధరావల్లభుతోడకొ=రాజుతో; క్రమ్యుట=మరల; అనియెన్.

తా. నీమనస్సే పురుషునిపై లగ్నమైనదో తెలియ జెప్పుము. అనగా మరిల నా స్వారోచితో నిట్లన్నది.

చ. చెదరక నామనంబు నృప శ శేఖర నీయెడ నిల్చి మన్మథ

ప్రదరపరంపరానిహతి శ పాల్పడి వ్రేఁగెడు నట్లు గాన నా

యద టడఁగింపు మన్న హరి శ కాంగన వీపు నరుండ నేముదం

బాదవంగ నీకు నాకు మిధు శ నోచితకృత్యము లెట్లు చేయున్.94

టి: స్వపక్షేఋ=రాజా! నామనంబు; నీయెడన్=నీపై; చెదరక=నిశ్చలముగా; నిల్చి = లగ్నమై; మన్మథప్రదరపరంపగా = మన్మథబాణముల యొక్క; నిహతి=చెల్లలకు; పాల్పడి=ఆధీనమై; ప్రేమకున్=పరితాపము నొందుచున్నది; అట్లుగానన్=కావున; నాయదటు = నా బాధన; అడగింపుము = తగ్గించుము; అన్నన్; ఈవు=నీవు; హరిణాంగనవు=ఆడులేడివి; నేన్; నరుండను=మనుష్యుడను; నీకున్ నాకున్=మన ఇద్దరికిని; మదంబాదవగిన్ = వేడుక కల్గునట్లు; మిథునోచితకృత్యములు=సంభోగములు: ఎట్లుచేకుటన్=ఎట్లుగా చేయవలగును.

తా. రాజా! నీపై నామనస్సు లగ్నమై పరితాపము నొందుచున్నది. నా తాపము తగ్గించుము. అటుతో స్వరోచి 'నీవు లేడివి. నేను మనుష్యుడను, మనిద్దరికు సంభోగమెట్లు కుదురును.'

క. నావుడు నను నాలింగన

మీ వనురాగమునఁ జేయు శ మింతియ చాలున్

భూవర యన్నఁ గృపార్ద్రుడు

గావున నాన్మపతి హరిణిఁ గాంగిటఁ జేర్చెన్.

95

టి: నావుడు=అనగా; భూవర=రాజా! ఈవు=నీవు; ననున్; అనురాగమునన్=ప్రేమతో; ఆలింగనము చేయుము=కాగిలించుకొనుము; ఇంతియ=కాగిలించుకొనుటయే; చాలున్. అన్నన్=అనగా; ఆన్మపతి; కృపా+ఆర్ద్రుడు=దయచే మెత్తనైనవాడు; కావునన్; హరిణిన్=ఆడులేడిని; కాగిటన్+చేర్చెన్=కాగిలించుకొనెను.

తా: అనగానే లేడి 'నీవు నన్ను ప్రేమగా కాగిలించుకొన్నచో అదే చాలు' అన్నది. రాజు ప్రేమచే మెత్తడి దానిని కాగిలించు కొనెను.

నీ. వల్లీమతల్లి లా శ వణ్యసర్వస్వంబు

విమలాంగరేఖ నా శ విర్భవింప

మంజులమంజరీ శ మహిత సౌభాగ్యంబు

పరివృత్తకుచవృత్తి శ బరిణమింపఁ

బల్లవచ్చదచారు శ భావానుభావంబు

మృదుహస్తలీల మూ శ ర్తీభవింప

రమణీయముకుళవి శ భ్రమభాగధేయంబు

కరరుహస్ఫూర్తి సాక్షాత్కరింపఁ

తే. జేసి మృగియై వహించు న శ షీద్యయంబు

భాసురంబుగఁ దనయంక శ పాళిలోన

మింకు కొమ్మించు నుపమించు శ మెలత యగుచు
నిలుచు నవ్వనదేవత శ నృపతి సూచి.

96

టీ: వల్లిమతల్లి = మంచి తీగలయొక్క; లావణ్యసర్వస్వంబు = అందమంతయును, విమల+అంగరేఖన్ = స్వచ్ఛమైన శరీరమున; ఆవిర్భవింపన్ = కల్గగా; మంజుల = అందమైన; మంజరీ = పూగుత్తుల యొక్క; మహితసౌభాగ్యంబు = గొప్పదైన అందము; పరివృత్తికుచవృత్తిన్ = గుండ్రని వ్రనచులుగా; పరిణమింపన్ = కౌగా; పల్లవ+ధద = చిగురుటాకులయొక్క; చారుభావ+అనుభావంబు = అందముయొక్క గొప్పదనము; మృదుహస్తలీన్ = మెత్తని చేతులుగా; మూర్ధ్వివింపన్ = చూరగా; రమణీయ = అందమైన; ముకుళ = మొగ్గలయొక్క; విభ్రమభాగధేయంబు = విలాసలసంపద; కరదహన్ముర్ధ్విన్ = గోళ్ళకాంతులుగా; సాక్షాత్కరింపన్ = కన్నడగా; చేసి = మార్చి; (వనదేవత) మృగియై = అడలేడియై; వహించు నక్షిద్వయంబు = కల్లియున్న రెండుకన్నులును; భాసురంబుగన్ = ప్రకాశింపగా; తనయంకపాలిలోనన్ = తన కాగిలిలో; మించుక్రొమ్మించున్ = ప్రకాశించెడి క్రొత్త మెరుపును; ఉపమించు మెలతయగుచున్ = పోలిన స్త్రీయై; నిలుచు+అ+వనదేవతన్ = నిలిచిన ఆ వనదేవతను; నృపతి = స్వారోచి. చూచి.....

తా: అదివరలో ఆకులేడిగా వచ్చిన వనదేవత వనములోని లతలే శరీరము, పూలగుత్తులే స్రవద్యయము, చిగుళ్ళే చేతులు, మొగ్గలే గోళ్ళు, లేడికన్నులే కన్నులుగా మార్చి, తిక్కుతున్నను క్రొత్త మెరుపువంటి శరీరముతో స్త్రీయై కాగిటిలో నిలువగా చూచి స్వారోచి.....

క. పూనిన విస్మయరసమున

సూనిని మృగివై చరించి శ మణి యంగనవై

కానంబడితివి చిత్రం

బే నెన్నఁడు నెఱుంగఁ జెప్ప శ నే తెలియంగన్.

97

టీ: పూనినవిస్మయ రసమునన్ = కల్గిన ఆశ్చర్యముతో; సూనిని = ఓ వనితా! మృగివై = ఆకులేడివై; చరించి = ఉండి; మణి = తర్వాత; అంగనవై = స్త్రీవై; కానంబడితివి = కనపడితివే; చిత్రంబు = ఇది ఆశ్చర్యముగానున్నది; ఏన్ = నేను; ఎన్నడున్; ఎఱుగన్; తెలియంగన్ = దీనికారణము తెలియనట్లుగా; చెప్పవే = చెప్పము?

తా: ఆమెను చూచి స్వారోచి ఆశ్చర్యమంది 'ఓ తరుణీ! నీ వాకులేడివై శౌంతసేపుండి మరిప్పుడు స్త్రీ వేలయైతివో కారణమును నాకు తెలియజెప్పము?

సీ. నావుడు నమరకాం, శ తా తనూభవుఁ జూచి

యివ్వనదేవత శ నే నరేంద్ర

సకలభూభువన ర శ తొదడ్డు మనువర్ష

నీయందుఁ బడయ నె శ న్నిక సమస్త

దివిజులు నన్నుఁ బ్రార్థించిన వచ్చితి
 ననురాగవతి నైన న నను వరించి
 పడయుము నాయం ద న త్యంబు దీన నీ
 కగుఁ బుణ్యలోకసం న పాప్తి యనిన

గీ. నట్లకాకని యయ్యంబు న జాయతాషీ
 నేకచిత్తంబుతోడ నం న గీకరించె
 బాల యిట్లు సుఖాంబుధిఁ న దేవచుండి
 యంత గర్భిణియై శుభం న బగుదినమున.

98

టీ: నాపుడున్=అనగా; అమరకాంతారమాభవున్=స్వరోచిని; చూచి;
 నరేంద్ర=రాజా! ఏన్=నేను; ఈ+వనదేవతన్; సకలభూభువన = అన్నిలోక
 ములయొక్క; రక్షదత్తున్=రక్షింప సమర్థుడైన వానిని; మనువయ్యన్=మనువులతో
 శ్రేష్ఠుని; నీయందున్=నీ ద్వారా, పడయు+పన్నికన్ = పొందెడి కోర్కెతో;
 నన్నున్; సమస్తదివిజులు=దేవతలందరును; ప్రార్థించినన్=కోరగా; వచ్చితిన్;
 అనురాగవతివైన ననున్=ప్రేమకలనన్ను; వరించి=ప్రేమించి; నాయందున్; ఆప
 త్యంబు=సంతానమును; పడయుము=పొందుము; దీనన్=దీనివలన; నీకున్; పుణ్య
 లోకప్రాప్తి=పుణ్యలోకములు కల్గును; అగున్. అనిన్=అనగా; అట్లకాక=
 అట్లేయగుగాక; అని; ఆ+అంబుజాతాయతాషీన్=అవనదేవతను; ఏకచిత్తంబు
 తోడన్=సమమైన ప్రేమతో; అంగీకరించెన్=పరిగ్రహించెను; బాల=ఆ పడుచు;
 ఇట్లు; సుఖ+అంబుధి=సుఖసముద్రములో; తేలుచున్=ఈలులాడుచు; ఉండి;
 అంతన్ = తర్వాత; గర్భిణియై = గర్భముకలదై; శుభంబగు దినంబునన్=మంచి
 నోజున.....

తా: అట్లు స్వరోచి యడుగగా నా పడుచు 'నేనీ వనదేవతను. దేవతలు
 లోకములను రక్షింప సమర్థుడైన మనువుకొడగిన పుత్రుని నీవలన పొందుమని నన్ను
 కోరగా నీవద్దకు వచ్చితిని. నీపై ప్రేమకల దానను నన్ను వరించి పుత్రుని పొందుము.
 దాని వలన నీకు స్వర్గలోక సుఖములు కల్గునని చెప్పగా అతడు ప్రేమతో అంగీకరిం
 చెను. ఆమె అతనితో సౌఖ్యములందేలి ఒక్కశుభదినమునందు.....

శా. కాంచెం బుతు విశాలనేత్రుఁ బృథువఁ ట్టేపీత విభ్రాజితం
 బంచాస్యోద్భటశౌర్యధుర్యఘనశం న భద్రాహుఁ దేజోనిధిం
 బంచాస్త్రుచిత్రమాను మానఘను సా న్రమాజ్యైక హేతుప్రభా
 తాంచల్లక్షణలక్ష్మీతున్ సుగుణర న్నాసిక రత్నాకరున్. 99

టీ: విశాలనేత్రున్=విశాలమైన కన్నులుకలిగి నట్టియు; పృథు=విశాలమైన;
 వట్టేపీత విభ్రాజితున్=పీతమువంటి రొమ్ముతో ప్రకాశించు నట్టియు; పంచాస్య=
 సింహముయొక్క; ఉద్భటశౌర్యధుర్య = కొప్పరాక్రమముకల; ఘనశుంభదా

హున్ = గొప్పవైన బాహువులు కల్గినట్టియు; తేజోనిధిన్ = తేజస్సునకు నిధివంటియు; పంచాస్త్రప్రతిమానున్ = మన్మథునితో సమమైనట్టియు; మానఘసున్ = ఎక్కువ అభిమానముకలట్టియు; సామ్రాజ్య = మహామండలాధిపత్యమే; ఏకహేతు = యుఖ్య కారణముగా; ప్రభూత = ప్రచురమైన; అంచత్ = మంచి; లక్షణ = చిహ్నము లతో; లక్ష్మీతున్ = చిహ్నితుడైనట్టియు; సుగుణరత్న + అనిక = మంచిగుణము లనెడి రత్నముల ప్రోవునకు; రత్నాకరున్ = సముద్రమువంటివాడైన; పుత్రున్ = కొడుకును; కాంచెన్ = కనెను.

తా: వికాలమైన నేత్రములు, రొమ్మును, సింహబలము, గొప్పతేజస్సు, మన్మథునివంటి యందము, చక్రవర్తి లక్షణములు కలిగిన కుమారుని కన్నది. అలం. సూపకము.

౩. వేడుక నయ్యవసరమున

నాడిరి సురసతులు కిన్న శ రాంగన లర్థిం

పాడిరి గంధర్వులు గొని

యాడిరి సురతూర్యనినద శ మగ్గల మయ్యెన్.

100

టీ: అయ్యవసరమునన్ = ఆ పుత్రుడు పుట్టినపుడు; వేడుకన్ = సంభోష మతో; సురసతులు = దేవతాస్త్రీలు; ఆడిరి = నాట్యము చేసిరి; అర్థిన్ = ప్రేమతో; కిన్నరాంగనలు = కిన్నరస్త్రీలు; పాడిరి. గంధర్వులు; కొనియాడిరి = స్తుతులను చేసిరి; సురతూర్యనినదము = దేవగుండుభులధ్వని; అగ్గలమయ్యెన్ = ఎక్కువయ్యెను.

తా: ఆ పుత్రుడు జన్మించినపుడు దేవతలాడిరి, కిన్నరులు పాడిరి. గంధర్వులు పాగడిరి. దేవగుండుభులు మ్రోగినవి.

తే. అట్లు జనియించి స్వారోచి శ షాఖ్య నతః

శాంతి దాంతి దయాసత్య శ శౌచనిరతుః

డై యకామతః జిర తపః బాచరించే

నచ్యుతుని గూర్చి యంతః గృ శ పార్శ్వః డగుచు.

101

టీ: అట్లు = అరీతిగా; జనియించి = పుట్టి; అతడు = ఆ బాలుడు; స్వారోచి షాఖ్యన్ = స్వారోచిషుడను పేరుతో; శాంతి = అంతరింద్రియ నిగ్రహము; దాంతి = బహిరింద్రియ నిగ్రహము; దయా, సత్య, శౌచ = శుచిగానుండుటయందు; నిరతుడై = ఆసక్తికలవాడై; అకామతన్ = కోరికలు లేకుండ; నచ్యుతుని గూర్చి = విష్ణుమూర్తినిగొంచి; చిరతపఃబు = చాలకాలము తపస్సును; ఆచరించెన్ = చేసెను; అంతన్ = అట్లుచేయగా; కృపార్శ్వః డగుచున్ = దయతో కరిగినవాడై.....

తా: అట్లు పుట్టిన బాలుడు స్వారోచిషుడను పేరుతో ప్రసిద్ధుడై, దయా సత్యకౌర్యములందాసక్తికలవాడై అంతరింద్రియ బహిరింద్రియ నిగ్రహము కలవాడై నిష్కామముగా విష్ణువునుగూర్చి చిరకాలము తపస్సు చేసెను. అంతట నాతడు దయతో కరిగినవాడై.....

సీ. నీలమేఘముడాలు శ్రీ డీలుసేయగఁ జాలు

మెఱుఁగుఁ జామనచాయ శ్రీ మేనితోడ

ననవిందముల కచ్చు శ్రీలడగించు జగి హెచ్చు

నాయతం బగుకన్ను శ్రీ దోయితోడఁ

బులుఁగురాయని చట్టు శ్రీ పలవన్నె నొరవెట్టు

హొంబట్టుజలుఁగు గెం శ్రీ టెంబుతోడ

నుదయార్క బింబంబు శ్రీ నొఱపు విడంబంబు

నొరలంగనాడు కౌ శ్రీ స్తుభముతోడ

గీ. జయజయధ్వని మౌళి సం శ్రీ జలులు సేన్పు

శర్వ శతధృతి శతమన్యు శ్రీ శమన శరధి

నాల కైలబిలాది దే శ్రీ వాలితోడ

నెగుటఁ బ్రత్యక్ష మయ్యె ల శ్రీ క్షీశ్వరుండు.

102

టీ: లక్ష్మీ+ఈశ్వరుండు=విష్ణుమూర్తి; నీలమేఘముడాలు = నీలమేఘపు
కాంతిని; డీలుసేయగజాలు మెఱుఁగున్ = జయంపగల్గి ప్రకాశించెడి; చామనచాయ
= నీలమేఘ రంగుతోడి; మేనితోడన్ = శరీరముతోను; అరవిందముల కచ్చులు =
పద్మపురేకులను; అడగించుజగిన్ = అగ్రజేయుకాంతితో; హెచ్చునాయతంబగు =
అతిశయము కల్గిన; వికాలమైన; కన్నుదోయితోడన్ = రెండుకన్నులతోను; పులు
గురాయని = గరుత్మంతుని యొక్క; చట్టుపలవన్నెన్ = రెక్కలరంగును; బిరవెట్టు
= తక్కువచేయు; హొంబట్టు = బంగారురంగు పట్టువై; జిలుగుగెం టెంబుతోడన్
= సన్నని జముల సేత బట్టతోను; ఉదయార్క బింబంబుమెఱపు = లేతమూర్త్యుని
కాంతియొక్క; విడంబంబు = పోలికను; నొరలంగనాడు = పోద్రోసెడి; కాస్తు
భము తోడన్ = కాస్తుభమును మఱితోను; (కాస్తుభము పద్మరాగముకొన ఎర్రనిది.)
జయజయధ్వనిన్ = జయజయఅనుటతో; మౌళిన్ = కిరీటముండు; అంజలులు = దోసిట్లు;
చేర్పు = చేర్చెడి; శర్వ = శివుడు; శతధృతి = బ్రహ్మ; శతమన్యు = ఇంద్రుడు;
శమన = యముడు; శరధిపాలక = వరుణుడు; విలసిలాది = కుబేరుడు మొదలైన;
దేవ+అలితోడన్ = దేవతల సమదాయముతోను; ఎగుటకా = స్వాగోచితునిముండట;
ప్రత్యక్షమయ్యెను.

క. ఈ తెఱుఁగునఁ దోచిన హరి

కాతఁడు సాష్టాంగ మెరఁగి శ్రీ యంగము పుటకా

నీవితంబుగ హర్దాశువు

లేలేరగఁ జూచి భక్తి శ్రీ నిట్లని పొగడెన్.

103

టీ: అతడు = ఆ స్వారోచిషుడు; ఈ తెఱగునన్ = ఇట్లు; తోచినహరికిన్ = ప్రత్యక్షమైన విష్ణువునకు; సాష్టాంగము = ఎన్నిదవయవములతో కూడినట్లు; ఎరగి = నమస్కరించి; అంగము = శరీరము; పులక + అస్మితంబుగన్ = గరిపాటుతో కూడినట్లుగా; హర్షాశ్రువులు = సంతోషముచే వచ్చు కన్నీళ్ళు; ఏలేరన్ = రాగా; చూచి = విష్ణునిచూచి; భక్తిన్ = భక్తితో; ఇట్లని = చెప్పబోవునీతిగా; పొగడెన్.

తా: ఇట్లు ప్రత్యక్షమైన విష్ణునిచూచి స్వారోచిషుడు శరీరము గగనోర్పాడు పోగా, అనందబాష్పములురాగా ఇట్లు స్తుతించెను.

కవిరాజవిరాజితము

జయజయ దానవతారణకారణ శ శార్ఙ్గరథాంగగదాసింధరా
జయజయ చంద్రదినేంద్రశతాయుత శ సాంద్రశరీరమహాప్రసరా
జయజయ తామరసోదరసోదర శ చారుపదోజ్జ్వలగాంగర్పురా
జయజయ కేశవ కేశినిషూదన శ శౌరి హరీ దురితాపహరా. 104

టీ: దానవ = రాక్షసుల యొక్క; తారణకారణ = చంపుటకు సాధనమైన; శార్ఙ్గ = బిల్లు; రథాంగ = చక్రము; గదా = కొమెదకి; అసి = సందకమును; ధరా = ధరించినవాడా; చంద్ర = చంద్రులయొక్క; దినేంద్ర = సూర్యులయొక్క; శత + అయుత = వందవేలకంటె; సాంద్ర = ఎక్కువైన; శరీరమహా = శరీరకాంతి యొక్క; ప్రసరా = ప్రసారము కలవాడా! తామరస + ఉదర = తామరపువ్వులోని లోపలి భాగమునకు, సోదర = సమమైన; చారుపద = సుందరమైన కాలిచే; ఉజ్జ్వల = విడువబడిన; గాంగర్పురా = గంగాప్రవాహము కలవాడా! కేశవ = నుంచి జాట్టుకలవాడా! కేశినిషూదన = కేశియను రాక్షసుని చంపినవాడా! శౌరి = కూరులను యాదవుల వంశములోనివాడా! దురితాపహరా = పాపముల పోగొట్టువాడా! 'సజజజజజలగ' ములు గణములు 14 వ అక్షరము యతి కలది కవిరాజ విరాజిత వృత్తము. అలం. ఉపమా.

సీ. అవ్య యానంత వి శ శ్వాత్క విశ్వేశ
బ్రహ్మపు నీవు క శ షర్ది వీవ
యిందుగిండ వీవ వ శ హివి యనిలుండ వీవ
వరుణుండ వీవ భా శ స్కరుండ వీవ
యముండ వీవ వసూత్క శ రము నీవ రుద్రులు
నీవ యాదిత్యులు శ నీవ విశ్వ
లీవ మరుత్తులు శ నీవ మంత్రములు నోం
కృతి నషట్కృతి శ్రుతి శ స్మృతులు నీవ

తే. వేద్య మీవ యీవచ్చిన శ్ర విబుధగణము
సర్వమునునీవ యెట్లన్న శ్ర సర్వగతుడ
వగుట మఱి నీవు గానివాఁ శ్ర డనఁగ నెవ్వఁ
డరయఁగను శేషభూత స శ్ర మస్తశేషి.

105

టీ: అవ్యయ = నాశనములేనివాడా! అనంత = అంతము లేనివాడా! విశ్వాత్మక = ప్రపంచ స్వరూపమైనవాడా! విశ్వేశ = జగత్తునకు ప్రభువా! నీవ = నీవే; బ్రహ్మపు; ఈవ, కపర్దివి = శివుడవు; ఇంద్రుడవు; వహ్నివి; అనిలుడవు = గాలివి; వరుణుడవు; భాస్కరుడవు; యముడవు; వసు + ఉత్కరము = వసువుల సముదాయము; రుద్రులు = రుద్రుల నెడి గణములు; ఆదిత్యులు = ఆదిత్యులను దేవతలు; విశ్వలు = విశ్వదేవతలు; మరత్తులు = మరుద్గణములు; మంత్రములు; ఓంకృతి = ఓంకారము; వపట్రుతి = వపట్రురము; శ్రుతిస్మృతులు = వేదములు; ధర్మశాస్త్రములు; వేద్యము = తెలియదగిన వాడవు; ఈ వచ్చిన = ఇక్కడకు వచ్చియున్న; విబుధగణము = దేవతాసమూహము; సర్వమును = అంతయు; నీవ = నీవే; ఎట్లన్నన్ = ఇదంతయు నెట్లనుగురుననగా; సర్వగతుడవగుటన్ = అంతను పొందినవాడ వగుటచే; నీవుకానివాడనగన్ = నీస్వరూపముకాని వాడనువాడు; ఎవ్వడు? అరయగను = అలోచించగా; శేషభూతసమస్త = శేషమైన సర్వప్రపంచము కలవాడా! శేషి = లోకమును ముఖ్యమైనవాడా! అంతయు నీ స్వరూపమే కనుక నీ స్వరూపముకానివాడేలేడు.

మ. పరతత్త్వం బగునీకు మోక్షుఁ గరముల్ శ్ర పద్మాక్ష కీర్తించెదం
బురుహర్షస్థితి నొప్పు నీన్నుఁ గరుణాం శ్ర బోధన్ భవార్తున్ జడున్
శరణార్థిన్ ననుఁ గావఁగాఁ దగుఁ బ్రధా శ్ర నవ్యక్తకాలాత్మక యీ
శ్వర భూతంబుల కీవె కర్తవును బోశ్ర వన్ భర్తవున్ హర్తవున్.

టీ: పద్మాక్ష = పద్మములవంటి కన్నులు కలవాడా! పరతత్త్వంబగు నీకున్ = పరబ్రహ్మవై నీకు; మోక్షుగరముల్ = సుసార్థరము; పురుషార్థస్థితిన్ = ధర్మార్థకామమోక్షముల ఉనికిచే; ఒప్పునిన్నున్ = ప్రకాశించు నిన్ను; కరుణా + అంబోధన్ = దయాసముద్రుని; కీర్తించెదన్ = పొగడుగును; భవార్తున్ = పుట్టుకచే పీడింపబడిన; జడున్ = మాధుడైన; శరణార్థిన్ = శరణుకొరిన; ననున్; కావగా దగున్ = రక్షింపవలెను; ప్రధానవ్యక్త = ప్రధానముగా వ్యక్తమైనవాడా! కాలాత్మక = త్రికాలస్వరూపమైనవాడా! ఈశ్వర = ప్రభువా! భూతంబులకున్ = జీవులకు; కర్తవు = సృష్టించువాడవు; ప్రోవన్ = రక్షించుటకు; భర్తవున్ = భారము వహించిన వాడవు; హర్తవున్ = నాశనము చేయువాడవును; ఈవ = నీవే.

చ. విలయతమిన్ శ్రేణ సతి శ్ర వేలమహంబుధి నూర్ధ్వలోకవా
సులు నతులై కనుంగొనెడు శ్ర చూడుకుల కొర్వహుతాశనక్రియా

కలితగతిన్ వెలుంగు ఘన శ్ కావ్యవిజృంభణః జోటమీనవై
కలయఁగఁ గ్రాలు నీవెడఁద శ్ కన్నులు ప్రోచు మమున్

మూరాంతకా. 107

టీ. మూరాంతకా = మురుడను రాక్షసుని చంపినవాడా! విలయతమిప్రజేశన్
= ప్రళయకాలమందలి రాత్రియందు; అతివేలమహాంబుధిన్ = హద్దులుమీరిన మహా
సముద్రమున; ఊర్ధ్వలోకవాసులు = స్వర్గలోకమున నివసించువారు; నతులై = నమ
స్కరించువారలై; కనుంగొనెడు చూడ్కులకుకా = చూచెడి చూపులకు; జ్యోర్వ
మాతాశన = బడబాగ్నియొక్క; క్రియాకలితగతిన్ = పనివలె; వెలుంగు = ప్రకా
శించెడి; ఘన = పెద్దదైన; కావ్యవిజృంభణన్ = శరీరము పెంచుటచే; చోటమీనవై
= సారచేపవై; కలయఁగన్ = అంతట; గ్రాలునీవెడఁదకన్నులు = వెలిగెడి నీకన్నులు;
మమున్; ప్రోచున్ = రక్షించుగాక!

తా: హరీ! ప్రళయకాలపు రాత్రివేళ జలమయ ప్రపంచమున బడబాగ్నిల
వలె వెలిగెడి మీనాకారమైన నీ వికాల శీత్రములు మమ్ము రక్షించుగాక! అలం.
సూపకము.

చ. చటులకృపీటసంస్థితర శ్ సాస్థలి వీలక యుండ గార యి
చ్చుటకును బోలె శంఖమణి శ్ శుక్తికదంబము నుగ్గుగా విశం
కటచరమాంగమంథగిరి శ్ ఘట్టనఁ జేసి ఘరట్టమై కృపా
పటిమ జగంబుఁ బ్రోచు నలప్రాక్కమతంబు నినున్ భజించెదన్.

టీ. చటుల = కదలెడి; కృపీటసంస్థిత = నీటిలోనున్న; రసాస్థలి = భూమి;
వీలకయుండన్ = పగులకుండుటకై; గారయిచ్చుటకును బోలెన్ = సున్నపుపట్టు
వేయుటకువలె; శంఖ; మణి; శుక్తి = ముత్యపుచిప్పలయొక్క; కదంబము = గము
దాయము; నుగ్గుగాన్ = చూర్ణమగునట్లు; విశంకట = వికాలమైన; చరమాంగ = వీపు
యొక్కయు; మంథగిరి = మందరపర్వతము యొక్కయు; ఘట్టనజేసి = రాపిడికలన;
ఘరట్టమై = తిరుగలియై; కృపాపటిమన్ = ఎక్కువదయచే; జగంబున్ = లోకమును;
ప్రోచు = రక్షించెడి; అలప్రాక్కమతంబున్ = ఆ ఆదికూర్మమైన; నినున్; భజించె
దన్ = సేవింతును.

తా: కదలెడి నీటిలోనున్న భూమిపగులకుండ సున్నపుపట్టు వేయుటతో
అన్నట్లు తన వీపును మందరపర్వతమునా తిరుగలిగా జేసి మణులను, శంఖములను,
ముత్యపుచిప్పలను పిండి చేసి లోకముల రక్షించిన గూడికూర్మావతారుడవైన నిన్ను
సేవింతును. అలం. ఉత్తేషీ.

చ. ఉరుతరవిగ్రహస్ఫురణ శ్ నుబ్బిన నీదు పరిచ్ఛిదాముఖాం
తరమునఁ బోరమై యెగయు శ్ ధార నంజాండము గాజుకుప్పెఱో
సరియనఁగఁ దలాతలర శ్ సాతలనీమలు నిండి ధాత్రీ ను
ద్ధరణ మొనర్చి నట్టినిను శ్ నాదివరాహము నాశ్రయించెదన్. 109

టీ: ఉయతర = పుక్కిలి కప్పచేస; త్రైగహస్సుణన్ = కరీరపు కదలికచే; ఉబ్బిననీరు = పైకులికిన నీరు; ఉపరి+భివా = పైన కోయబడిన; ముఖ+అంతరము నన్ = ద్వారముధ్వజుండి; హిం మై = ఎక్కువగా; ఎక్కువ ధాన్ = పైకివచ్చు ధారచే; అజాండము = బ్రహ్మాండము; గాజుకుప్పెటోన్ = గాజుబుడ్డిపో; సరియనగాన్ = సమానమునట్లుగా; తిఃతల కతలనీములు = తిఃతలము, రసాతలము ఆరు లోకముల ప్రనేకములు; చించి = చీకలుచేస; ధాత్రిన్ = భూమిని; ఉద్ధరణమొనర్చినట్టి నినున్ = ఎత్తిన నిన్ను; ఆదివరాహమున్ = మొదటి అడవిపంపి యాకారమును; అశ్రయించెదన్ = కొల్లెను.

తా. ఆదివరాహమూర్తి బ్రహ్మాండమును నిండియున్న నీటిలోనికి ప్రవేశింపగా దాని చేహను పెద్దదగుటచే నీ నీటికి అది వచ్చినంత్రోవనే పైకిగయగా లోకములు గాజుబుడ్డివలెను, ఆ నీటిధార ఆ బుడ్డి మెడవలె కన్నడగా తలాతలాగులగు అథో లోకములను చీల్చుకొని క్రిందికి బోయి భూమి నుద్ధరించిన యజ్ఞ వరాహమూర్తివగు నిన్ను కొల్లెను. అలం. ఉపమ.

మ. కరుణించున్ మము నట్టిసేనుభుజ యుగ్మ గ్మం చెద్ద పూసెన్ సభోం
తరసీమున్ దితిజాంశ్యస క్తనఖ సం శ తానంబుతో నో నృకే
సరి రాత్రించరభీతికై త్రిభువనా శ స్థానియవీధిన్ విశ
స్వరశోణసగలంకృతకచ భా శ స్వస్తిరణస్తంభతన్. 110

టీ: స్వకేసరి = నరిసింహమూర్తి! ఎద్ది = ఏది; సభా+అంతరసీమన్ = అకాశ మధ్యప్రదేశమున; దితిజ = హిరణ్యకశిపునియొక్క, అంత్రస క్త = ప్రేవులతో కలిసిన; నఖసంతానంబుతోన్ = గోళ్ళ సముదాయముతో; రాత్రించర భీతికై = రాక్షసుల భయమునకై; త్రిభువన + అస్థానియవీధిన్ = మల్లోకముల సభామండపమున; విశస్వర = వికసించిన; శోణక్రక + అలంకృత = ఎర్రనిపులమాలలచే నలంకరింపబడిన; క్రకచ = రంపములతో; భాస్వత్ = ప్రకాశించెడి; తోరణస్తంభతన్ = బహిర్ద్వారపు స్తంభములగుటను; పూసెన్ = వహించెనో; అట్టి నీదు భుజయుగ్మంబు = అట్టి నీ రెండు భుజములు; మమ్మున్; కరుణించున్ = దయజూచునుగాక!

తా. ఓ నరిసింహమూర్తి! నీవు హిరణ్యకశిపుని ప్రేవులను గోళ్ళకు తగిలించు కొని రాక్షసులకు భయము కల్గించుటకై స్వర్గ సభాద్వారమున నిలుచుండగా నవి సభాస్తంభములవలెనుండెనో అట్టి నీ రెండుభుజములు మమ్ము దయజూచును. అలం. నిదర్శనము.

చ. దనుజకులేంద్రదత్త కిర శ తామరస స్థిత దానధాన్ చే
ననిమిషదైన్యదుఃఖత మ శ హామునిమండల దృశ్య కిశ్యపాం
గన నయనాంబువుల్ గడిగి శ కంజభవాండము మోవ లీలమై
బెనిచినదంభవామరు ను శ పేంద్రుని నిన్ను సమూశ్రయించెదన్.

టీ: దనుజకులేంద్రదత్త = బలిచక్రవర్తిచే నియ్యబడిన; కరతామరసస్థిత = హస్తపద్మములగున్న; దానధాంచేన్ = దానముచేసి నీటిధారచే; అనిమిష = చేసశల

యొక్క; దైన్యగుణభిత = దైన్యముచే విచారించుచున్న; మహామునిమండలదృశ్య = సప్తమండలముచే చూడవగిన; కశ్యపాంగన = అదితియొక్క; నయనాంబువుల్ = కన్నీటిని; కడిగి; కంఠభవాండము = బ్రహ్మాండము; కావన్ = ఆనునట్లు; లీలన్ = విలాసముగా; మైన్ = శరీరమును; పెరిచినదంభవామనున్ = పెంచినమాయావామన మూర్తిని; ఉషేన్ద్రున్ = ఇంద్రుని తమ్ముడైనవానిని; నిన్నున్; సమాశ్రయించెదన్.

తా. బలిచక్రవర్తి మూడడుగుల నేలను దానముచేసిన నీటితో పిచారించెడి తన తల్లియగు నదితి కన్నులుతుడిచి చూచుచుండగా బ్రహ్మాండము లాక్రమించిన పెరిగిన మాయావామనమూర్తివైన నిన్ను నేవింతును. అలం. పర్యాయోక్తము.

చ. తనదగు సంతతిం గనలి శ తానె వధించిన పాపముల్ చెడన్
మునిగెడు నా గుణోగ్రీణి శ ముల్ మొనయుంగ శమంతపంచక
ముగ్ధుల బిశ్రుతర్పణచ్చలన శ ముగ్ధులు వెట్టు భవన్మృజాయుగం
బున కిదె వందనంబు భృగు శ పులగవరూప విహంగవాహనా.

టీ. భృగుపుంగవరూప = భార్గవరాముని యాకారముకల; విహంగవాహనా = విష్ణుమూర్తి; తనదగు సంతతిన్ = తనవైన సంతానమును; త్పత్రియజాతిని; కనలి = కోపించి; తానె; వధించిన సాపమున్ = చంపిన పాపమును; చెడన్ = పోవుటకై; మునిగెడునాన్ = మునుగుచుండెనా యన్నట్లు; గుణ+ఉగ్రకణముల్ = నారితే పెద్ద వైనకాయలు; మొనయుంగన్ = మొగ్గా; శమంతపంచకముగన్ = త్పత్రియుల నెత్తుగులచే నింపిన యైగు చెరువులలో; పితృతర్పణ+ఇలన్ = పితృతర్పణముచేయు మిషణో; ముగ్ధులన్ = స్నానముచేసెడి; భవత్ = నియొక్క; భుజాయుగంబున కున్ = రెండుభుజములకును; వందనంబు = నమస్కారము.

తా. భగవానుని బాహువులనుండి త్పత్రియులు పుట్టిరి. కనుక వారిని స్పృశించిన తానే వారిని చంపినందున వచ్చిన పాపమును పోగొట్టుకొనుటకై వారి గర్తయు లతో నింపిన శమంతపంచకమును వైగు చెరువులలో పితృతర్పణము చేయువలెనను వంకతో మునిగిన పరశురామావతాగుడవైన నీ భుజద్వంద్వమున కిదే నా నమస్కారము. అలం. ఉత్పేక్ష.

చ. పవిధారాపతనంబు గైకొనని య శ ప్పొలస్త్వమై సప్త ధా
తువులం దూఱు పరిశ్రమంబునకు ను శ ద్యోగించె నా సప్తసా
లవిభేదం బానరించి నిల్వక సలీర లం జన్న యుష్మ న్నగు
జ్జవనాశ్రుం బాసఁగున్ సిరుల్ రఘుకుల శ్వామీ! రమావల్లభా!

టీ. రఘుకులస్వామీ = రఘువుయొక్క కులములోని ప్రభువా! రమావల్లభా = లక్ష్మీదేవికి ప్రీయుడైనవాడా! పవిధారాపతనంబు = వజ్రపుడెబ్బను; కైకొనని = లెక్కనేయని; ఆ+పొలస్త్వమైన్ = ఆ రావణుని శరీరమునందున్న; సప్తధాతువు లన్ = ఏడురకముల ధాతువులను; తూఱుపరిశ్రమంబునకున్ = దూగెడి అభ్యాసము నకై; ఉద్యోగించెనాన్ = ప్రయత్నించెనా అన్నట్లు; సప్తసాల = ఏడు మదిచెట్ల

యొక్క; విశేషంబు = తెగకొట్టుటను; ఒనరించి = చేసి; నిల్వక = ఆగక; సలీలన్ = విలాసముగా; చిన్న = భూమిలోనికిపోయిన; యుష్మత్ = మీయొక్క; మరుత్ + జనన + అస్త్రంబు = వాయు వేగముకల బాణము; సిరుల్ = సంపదలను; ఒసంగున్ = ఇచ్చుగాక!

సప్తధాతువులనగా 'శోమములు, త్వక్కు, మాంసము, అస్థి, స్నాయువు, మజ్జ, ప్రాణములు' అని కొందరును; 'వన, రక్తము, మాంసము, మేదస్సు, అస్థి, మజ్జ, శుక్లములు' అని కొందరును చెప్పుచున్నారు.

తా: వజ్రాయుధము దూరని గాఢముని శరీరమునగల సప్తధాతువులలోదూరుటకై అభ్యాసము చేయుచున్నట్లు సప్తసాలములను సురుకగా అంతటితో ఆగక భూమిలోనికి పోయిన వాయు వేగముకల నీ బాణము మాకు సిరి-సంపదల నిచ్చుగాక! అలం. ఉత్పేక్ష.

క. పెరుగుప్రళంబునివీచునఁ

గరిపై హరివోలె విశద శ కాంతి నిలిచి నె

తృరణం బారాటముగాఁ

బరిమార్చిన నీదుబలిమిఁ శ బ్రణుతింతు హరి.

114

టీ: హరి! పెరుగు ప్రలంబునివీచునన్ = వృద్ధిపొందెడి ప్రలంబాసురునివీచు నంను; కరిపై = ఏనుగు మీదికి; హరివోలెన్ = సింహమువలె; విశదకాంతిన్ = గ్వచ్ఛమైన కాంతితో; నిలిచి; తృరణంబు = వానశేహమును; ఆరాటముగాన్ = బాధపడునట్లుగా; పరిమార్చిన నీగు బలిమిన్ = చంపిన నీలమును; ప్రణుతింతున్ = పొగడెదను.

తా: పైకెగురుచున్న ప్రలంబాసురుని వీచుటాదికి ఏనుగుమీదికి దూకు సింహము వలె దూకి వాని దేహము బాధపడునట్లుగా గొట్టిన బలరామమూర్తివగు నీలమును స్తుతింతును. బలరాముడు ప్రలంబాసురుని చంపెను. అలం. ఉపమ.

తే. కొలుతుఁ దాదృగ్భవదాబ్జచూ శ కులిశయప్తి

నద్ది గిరివోలెఁ గడుపులో వృద్ధిపొందఁ

బగిలి రాకాసిదేహంబు శ మొగపుముత్య

మయ్యె ముంగామురారి రం శ గైమురారి.

115

టీ: మురారి! ఎద్ది = ఏచేయి; కడుపులోన్ = పొట్టలో; వృద్ధిచెందన్ = ఎనుగగా; రాకాసిదేహంబు = కేశియను రాక్షసుని దేహము; గిరివోలెన్ = కొండ వలె; పగిలి; ముంగామురారిరంగై; ముంజేతికంఠమువలె; (పా. ముంగైమురారి) మొగపుముత్యమయ్యెన్ = ముఖమున నున్న ముత్యమయ్యెనో; తాదృక్ = అట్టి; భవత్ = నీదైన; బాహుకులిశయప్తిన్ = చేయియను వజ్రమును; కొలుతున్ = నేమింతును.

తా. ఓ బుద్ధమూర్తి! నీవు కేశియను రాక్షసుని నోట చేతిని చొనిపి పొట్టలోనికి పోగానే దానిని పెద్దదిగా పెంచి వానిని చంపితివి. అట్టి వజ్రాయుధమువంటి నీ భుజమును నే నేమింతును. అలం. దూపకము.

క. కృతయుగ మేతేర సలం

కృత్తికై కాశ్మీరపంక శ మిడి యలుకు క్రియన్

క్షీతి యెల్ల మ్మేచ్చర క్త

పుతముగఁ గావించు రాతుఁ శ బొగడెద నిన్నున్. 116

టీ. కృతయుగము; ఏతేరన్ = రాగా; ఆలంకృతికై = పుడమి కలంకారముగా; కాశ్మీరపంకము = మంతుమపువ్వుతో కలిపిన పల్లవి గంధము; ఇడి = వేసి; అలుకు క్రియన్ = అలుకునట్లు; క్షీతియెల్లన్ = భూమినంతను; మ్మేచ్చర క్తపుతముగన్ = పంక రులర క్తముతో తడియునట్లుగా; కావించురాతున్ = చేసెడి గుర్రపుర్రాతైన; నిన్నున్; బొగడెదన్ = స్తుతించును.

తా, కలియుగాంతమై కృతయుగము రాగా ఆశుభోదయమున భూమిని మంతుమపువ్వు కలిపిన గంధపు నీటితో అలుకునట్లుగా పంకరుల రక్తముతో తడియునట్లు చేయునట్టి గుర్రపు ర్రాతైన కల్కిమూర్తివైన నిన్ను బొగడుదును. అలం. ఉపమ.

వ. అని ప్రస్తుతించినం బ్రసన్నుండయి పాంచజన్యధరుండు వాత్సల్యంబున 'వత్సా వరంబు వేడు' మనుటయుఁ బ్రసాదం బని స్వారోచిషుం డిట్లనియె. 117

టీ. అని = ఇట్లు; ప్రస్తుతించినన్ = బొగడగా; పాంచజన్యధరుండు = విష్ణువు; వాత్సల్యంబునన్ = భక్తునిరూపి ప్రేమతో; వత్సా! వరంబు వేడుము = వరమును కోరుకొనుము; అనుటయున్ = అనగానే; ప్రసాదంబు + అని = మీరనుగ్రహమని; స్వారోచిషుండు; ఇట్లనియెన్.

క. దేవ భవద్దాస్యసుఖం

బే వేడెద దయకుఁదగుదు శ నే సాలోక్యం

బీవే యితరము లొల్లన్

నావుడు నాతనికి బద్ధ శ నాభుం డనియెన్. 118

టీ. దేవ! భవత్ + దాస్యసుఖంబు = నీ శేవవలని సుఖము; ఏన్ = నేను; వేడెదన్; దయకున్ = నీదయకు; తగును నేన్ = తగినవాడనైనదో; సాలోక్యంబు = నీవున్న లోకమున నుండుటను; ఈవే = ఇమ్ము; ఇతరములు = మరొక కోరిక; ఒల్లన్ = అంగీకరింపను; నావుడున్ = అనగా; అతనికిన్ = ఆస్వారోచిషునకు; పద్మనాభుండు = విష్ణువు; అనియెన్.

తా: 'దేవా! ఎల్లపుడు నీకు శేవచేయుటయే నాకు సుఖము నిచ్చును. కాని నీదయకు నేను పాత్రుడనేని నీవున్న లోకమున నుండునట్లు (సాలోక్యము నెఱుర్విధమున) నొకటి కరుణింపుము. అంతకన్న నాకేమియు నక్కరలేదు' అనగా నతనితో విష్ణు విట్లనెను.

క. సాలోక్యముఁ దుది నిచ్చెన

నేలు మిల ద్విత్తీయమనువ శ్రీ సీ వై నయధ

ర్కాలోలబుద్ధిఁ దిరముగ

వేలుపులకుఁ దపసులకును శ్రీ విధికిఁ బ్రియముగాన్. 119

టీ. సాలోక్యము; తుదన్ = ఆఖరున; ఇచ్చెదన్ = ఇత్తును; ఈవు = నీవు; ద్విత్తీయమనువనై = గెండవమనువైన వాడనై; నయ = నీలియంగు; ధర్మ = ధర్మము నందును; ఆలోల = అసక్తికల; బుద్ధిన్ = బుద్ధితో; తిరముగన్ = స్థిరముగా; వేలు పులకున్ = దేవతలకు; తపసులకున్ = మనులకును; విధికి = బ్రహ్మకును; ప్రియము గాన్ = ఇష్టమగునట్లు; ఇలన్ = భూమిని; ఏలము.

తా. నీవు గెండవమనువనై నీతి-ధర్మముల పాటించి బ్రహ్మగుల కిష్టముగా భూరాజ్యమేలుము. తుదను సాలోక్యము క్రి నిత్తును.

చ. అని మహిమన్ మనుత్వమున శ్రీ కాలనిఁ బట్టముగట్టి పద్మలో

చనుడు విరించి శరవముఖ శ్రీ సర్వసుపర్వలతో నదృశ్యుడై

చనియె నిజాలయంబునకు శ్రీ శాస్త్రవినిశ్చయయు క్రి దండపా

లనముల నవిభ్రండుఁ బ్రజలం బ్రజల ట్టరసెం గృపామతిన్. 120

టీ. అని; పద్మలోచనుడు = విష్ణువు; మహిమన్ = మహిమతో; మనుత్వమున కున్ = మనువుయొక్క పదవికి; అతనిన్ = ఆస్వాగోచిమని; పట్టముగట్టి = అభిషిక్తుని చేసి; విరించి = బ్రహ్మ; శరవముఖ = శివుడుమన్నగు; సర్వసుపర్వలతోన్ = అందరు దేవతలతోను; అదృశ్యుడై = అంతర్ధానమై; నిజ+అలయంబునకున్ = తన సత్యలోకము నకు; చనియెన్ = వెళ్ళెను; ఆ+విభ్రండును = ఆస్వాగోచిమనునపు కూడ; శాస్త్ర వినిశ్చయయుక్తిన్ = శాస్త్రములో చెప్పబడిన రీతిగా; దండపాలనములన్ = గుప్త శిక్షణ, శిష్టరక్షణలతో; ప్రజలన్ = మనుష్యులను; ప్రజలట్లు = తన సంతానమువలె; కృపామతిన్ = దయకల బుద్ధిగో; ఆరసెన్ = పాలించెను.

తా. అని విష్ణువు అతనిని మనుపదవి పట్టాభిషిక్తునిచేసి బ్రహ్మాది దేవతలతో అంతర్ధానమై వైకుంఠమునకేగెను. స్వాగోచిమనునపు శాస్త్రములో చెప్పబడినరీతిగా గుప్తశిక్షణ, శిష్టరక్షణములకేముచుప్రజలనుతనసంతానమువలె రక్షించుచు పాలించెను.

సీ. వానలు సరవితో శ్రీ వర్షించె సస్యముల్

వేశ్య గొల్చుగ విష్ణు శ్రీ వీఁగి పండె

నారోగ్యపుత్రీపా శ్రీ త్రైశ్వర్యవంతులై

బ్రదికిరి నూతేండ్లు శ్రీ బంచదనులు

పూవుఁబోఁదులు పతి శ్రీ దేవతలై రగ్ని

భయతస్కరవ్యాధి శ్రీ భయము లడఁగె

ఫలవయఃకుసుమాది శ్రీ బహుపదార్థంబులు

రసగంధసామగ్రి శ్రీ నెనకమెనక

తే. గీ. నీత్యుపద్రవమృత్యురా శ హిత్యయుక్తి
 ధరఁ బ్రజావృద్ధి తామర శ తంపరయ్యె
 న్యాయపథమున స్వారోచి శ మాఖ్య మనువు
 శ్రీలఁ బెంపొంది పాలించు శ కాలమునను.

121

టీ: స్వారోచిషాఖ్యమనువు = స్వారోచిషుడను పేరుగల మనువు; సంపద
 లతో; పెంపు+బంది = అభివృద్ధినిపొంది; న్యాయపథమునన్ = న్యాయమార్గమున;
 పాలించుకాలమునన్ = పరిపాలించెడి గోజాలలో; వానలు; గుప్తతోన్ = క్రమముగా;
 వర్షించెను. సస్యముల్ = పైరులు; వేళ్ళన్ = వేరులండుకూడ; కొల్చుగన్ = ధాన్యము
 కల్గునట్లుగా; విఱ్ఱినిఁ = చాలపొడవుగా పెరిగి; పండెన్; పంచజనులు = మనుష్యులు;
 ఆరోగ్య, పుత్రప్రాత్ర, ఐశ్వర్యవంతులై; నూతేండ్లు; బ్రతికిరి. పూవుఁబోఁడులు =
 శ్రీలు; పతిదేవతలైరి = పతియే దేవతగాకల పతివ్రతలైరి; అగ్నిభయ = నిష్పవలని
 భయము; తస్మైరవాధి భయములు = దొంగలు, రోగములవలన భయములు; అడ
 గను = తగ్గెను; ఫల = పండ్లు; పయః = సాలు; కుసుమాది = పూలు మొదలైన; బహు
 పదార్థంబులు = చాలకస్తువులు; రసగంధసామగ్రిన్ = రుచి, వాసనసమృద్ధితో; ఎక
 మెసఁగెన్ = వృద్ధిపొందెను; ఈతి = అతివృష్టి, అనావృష్టి, ఎలుకలు, మిడుతలు, చిలు
 కలు, మీదికి దండెత్తిన రాజులనను నారు; ఉపద్రవ = బాధలును; మృత్యురాహిత్య
 యుక్తిన్ = అపమృత్యువులేక పోవుటతో; ధరన్ = భూమిలో; ప్రజావృద్ధి = ప్రజల
 వృద్ధి; తామరతంపరయ్యెన్ = తెగపెరిగెను. (పా. తామరతంపరయ్యెన్.)

తా: స్వారోచిషమనువు పరిపాలించు గోజాలలో క్రమముగా వానలు కురి
 సెను. పంటలు బాగుగా పండెను. జనులు పుత్రప్రాత్రాయురారోగ్యశ్రద్ధములు
 కల్గి నూతేండ్లు బ్రతికిరి. శ్రీలు పతివ్రతలైరి. అగ్నిభయబాధలు లేవు. ఈతి-బాధలు
 లేవు. ఫలకుసుమాది కస్తువులు రససమృద్ధికల్గి యున్నవి. అంతయు సగ్గసమృద్ధ
 ముగా సుఖముగా నుండెడిది.

క. కోరిక నీస్వారోచిషు

చారిత్రము వినిన వ్రాయఁ శ జదివిన ధన ధా

న్యారోగ్యపుత్రవంతులు

నై రూఢిగఁ గండ్రు పిదప శ నమరత్వంబున్.

122

టీ: ఈ స్వారోచిషు చారిత్రము = ఈ స్వారోచిషమనువుయొక్క చరిత్రను;
 వినినన్; వ్రాయన్ = వ్రాసినను; చదివినన్; ధన; ధాన్య, ఆరోగ్య, పుత్రవంతు
 లునై = ధనములు కలవారై; పిదపన్ = చనిన తర్వాత; రూఢిగన్ = తప్పక; అమ
 రత్వంబున్ = దేవత్వమును; కండ్రు = పొంగుదురు.

తా: ఫలప్రతి. ఈ స్వారోచిషమను చరిత్రను వ్రాసినను, చదివినను, విన్నను
 జనులు పుత్ర, ప్రాత్రాయురారోగ్యవంతులై చనిపోయినాక దేవత్వము నందుదురు.

తే. అని మృకండుతనూభవుఁ శ డనుఁగుశిష్యుఁ

డైన కోటిప్రికి వినిపించి శ నట్టి యీ క

థా సుధాధార నించరి ర దయ దలిర్ప

జై మిని శ్రుతిపటముల ర శకునివరులు.

123

టీ: అని; మృకండుతనూభవుడు = మార్కండేయుడు; అనుగుశిష్యుడైన = ప్రియుశిష్యుడైన; శ్రోష్టికిన్ = శ్రోష్టియను నాతనికి; వినిపించినట్టి = చెప్పిన; ఈకథా సుధాధారన్ = అమృతధారవంటి యీ కథను; శకునివరులు = పక్షిశ్రేష్ఠములైన ధర్మ పక్షులు; దయదలిర్పన్ = దయఎక్కువకాగా; జై మిని శ్రుతిపటములన్ = జై మిని చెవులను; నించరి = నింపిరి.

తా: మార్కండేయుడు శ్రోష్టికి చెప్పిన ఈ కథామృతమునో ధర్మపక్షులు జై మిని చెవులను నింపినవి.

శా. వ్యాయామస్థిరసంధిబంధ కటకా ర ధ్యతౌనుగక్షోణిభృ

తామ్రగ్రావభిదావిధాభిదురదో ర ఖడ్గా గ్ర యుగ్రాచల

జ్యాయః కీర్తిభరప్రపంచ వరపం ర చారామరామామణీ

గేయామేయజయాంక పంకజదృగం ర గీకారధీరాకృతీ. 124

టీ: వ్యాయామ = సానుచేయుటవలన; స్థిర = గట్టిపడిన; సంధిబంధ = కీళ్ళ సంధులుకలవాడా! కటక + అధ్యక్ష = కటకపురాధీశ్వరుడైన గజపతిరాజును; అనుగక్షోణిభృత్ = అనుగరించిన రాజుల యొక్క; తామ్రగ్రావ = శరీరములనెడి పర్వత మలయొక్క; భిదావిధా = భేదించుటయను విధానమున; భిదుర = వజ్రాయుధమైన; దోఖడ్గాగ్ర = చేతిలోని కత్తి మొనకలవాడా! ఉగ్రచల = కైలాసముకన్న; జ్యాయః = పెద్దదైన; కీర్తిభరప్రపంచ = కీర్తితోనిండిన లోకముకలవాడా! వర = శ్రేష్ఠమైన; పంచారామ = అమరారామ, కుమారారామ, భీమారామ, ధీమారామ, దత్తారామము లతో కూడినదేశమందలి; సుందరీమణి = స్త్రీలచే; గేయ = గానముచేయదగిన; అమేయ = ఊహింపరాని; జయాంక = జయచిహ్నములు కలవాడా! పంకజదృక్ = స్త్రీలకు; అంగీకార = ఇష్టమైన; ధీర = ధైర్యముకల; ఆకృతీ = ఆకాంక్ష కలవాడా!

తా: సాను గరిడిలతో గట్టిపడిన శరీరము కలవాడును, గజపతి రాజును, అతని యనుచరులను ఖండించు కత్తి కలవాడును, కైలాసమువలె ప్రకాశించు కీర్తితో నిండిన ప్రపంచముకలవాడును, పంచారామవృత్తిమైన దేశమును జయించి అక్కడి స్త్రీలచే పాడుగుడు జనుగీతములు కలవాడును, స్త్రీలునోహరమైన ధీరసుందరాకృతి కలవాడునగు శ్రీకృష్ణదేవరాయ! అలం. గూపకము.

క. కాంతాలతాంతశర యే

కాంతికభక్తిప్రతోషిత ర తాగభోధిసుతా

కాంతా ప్రతాపరవి శశి

కాంతాయితవిమలనృపతి ర కాంతాహృదయా.

125

టీ: కాంతాలతాంతశర = స్త్రీలకు మన్మథుని వంటివాడా! ఏకాంతిక = నిశ్చలమైన; భక్తిప్రతోషిత = భక్తిచే గంగోపింపజేయబడిన; అంభోధిసుతా కాంతా = విష్ణుమూర్తికలవాడా! ప్రతాపరవి = ప్రతాపమునెడి నూర్పునిచే, శశికాంతా

యిత = చంద్రకాంతమణిగా చేయుబడిన; విమతన్యపతి = శత్రురాజుల యొక్క; కాంతాహృదయ = కాంతాహృదయములు కలవాడా!

తా: మన్మథునివంటివాడును, విష్ణుమూర్తియందు నిశ్చలభక్తి కలవాడును, శత్రురాజుపత్నుల హృదయవికాసమును సోగొట్టు ప్రతాపము కలవాడునగు శ్రీకృష్ణ దేవరాయా! ఆలం.రూపకము.

వనమయూరము

రాజపరమేశ ఘణి శ రాజబల పుల్లాం

భోజముఖ భోజముఖ శ భూపవిపులాంసో

త్రేజితధరాధరణ శ దీక్షితభుజా ని

ర్వాజభయదాజివిజ శ తారిన్యపరాజీ.

126

టీ. రాజపరమేశ = 'రాజపరమేశ్వర' విరుదము కలవాడా! ఘణిరాజబల = ఆదిశేషునివంటి బలము కలవాడా! పుల్ల + అంభోజముఖ = వికసించిన పద్మమువంటి ముఖము కలవాడా! భోజముఖ = భోజరాజు మొదలైన; భూప = రాజులయొక్క; విపుల + అంస = విశాలమైన భుజములచే; ఉత్రేజిత = మెరుగుపెట్టబడిన; ధరా = భూమి; ధరణ = భరించుట చుంగు; దీక్షిత = దీక్షితకల; భుజా = భుజముల కలవాడా! నిర్వాజ = నెపములేని; భయద = భయమునిచ్చు, ఆజివిజిత = యుద్ధములో గెలుంపబడిన; తారిన్యపరాజీ = శత్రురాజుల సమదాయము కలవాడా!

తా. రాజపరమేశ్వర విరుదాంకుడును, ఆదిశేషునివంటి బలము కలవాడును, వికసించిన పద్మమువంటి వికాసముకల ముఖము కలవాడును, భోజరాజునున్న గుర్రాణా లచే పాలింపబడిన భూమిని సమర్థతతో పాలించువాడును, భయము కలిగించు శత్రువులనుగెల్చి కీర్తిపొందినవాడునైన శ్రీకృష్ణదేవరాయా!

ఇది శ్రీశాండిల్యసంగీత కంభంపా ట్యుపపదగామకృష్ణపుత్ర రామనాథాలకృష్ణ మూర్తి ప్రణీతంబగు ప్రతి పదార్థ చీకాశాత్పర్య రూపంబగు మనుచరిత్ర వ్యాఖ్యానము సర్వము సంపూర్ణము.

ఇది శ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహ సర్వతోముఖాంక పంకజాక్షి

పాదాంబుజాధీనమానసేందిందిర నందమరపురవంశోత్తంస

శతకోపతాపసప్రసాదాసాదిత చతుర్విధకవితా మతిల్లి

కాల్లసానిచోక్రయామాత్యపుత్ర పెద్దనార్య

ప్రణీతంబైన స్వాగోచిషమునుసంభవం

బనుమహాప్రబంధమునందు

ష షా శ్వా స ము

సం పూర్ణ ము.

— (★) —